

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑΣ

Παύλος Αλμπανούδης

**Το ιδίωμα της βόρειας Θράκης:
Το Μικρό και το Μεγάλο Μοναστήρι
Α. Ρωμυλίας**

Διδακτορική διατριβή

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2009

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑΣ

Πάυλος Αλμπανούδης

**Το ιδίωμα της βόρειας Θράκης:
Το Μικρό και το Μεγάλο Μοναστήρι
Α. Ρωμυλίας**

Διδακτορική διατριβή

Συμβουλευτική επιτροπή:

Οικονόμου Κων/νος (αναπλ. καθηγητής - επιβλέπων)

Γιαννάκης Γεώργιος (αναπλ. καθηγητής)

Κίγκα Ελένη (επικ. καθηγήτρια)

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2009

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΤΟΜΕΑΣ ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑΣ

Πάυλος Αλμπανούδης

**Το ιδίωμα της βόρειας Θράκης:
Το Μικρό και το Μεγάλο Μοναστήρι
Α. Ρωμυλίας**

Διδακτορική διατριβή

Συμβουλευτική επιτροπή:

Οικονόμου Κων/νος (αναπλ. καθηγητής - επιβλέπων)

Γιαννάκης Γεώργιος (αναπλ. καθηγητής)

Κίγκα Ελένη (επικ. καθηγήτρια)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑΣ

Παύλος Αλμπανούδης

**Το ιδίωμα της βόρειας Θράκης:
Το Μικρό και το Μεγάλο Μοναστήρι
Α. Ρωμυλίας**

Διδακτορική διατριβή

Επταμελής εξεταστική επιτροπή:

Οικονόμου Κων/νος (αναπλ. καθηγητής Π.Ι.- επιβλέπων)

Κίγκα Ελένη (επικ. καθηγήτρια Π.Ι.)

Χατζησαββίδης Σωφρόνιος (καθηγητής Α.Π.Θ.)

Παπαναστασίου Γεώργιος (επικ. καθηγητής Α.Π.Θ.)

Κουτίτα-Καϊμάκη Μυρτώ-Καλλιόπη (επικ. καθηγήτρια Α.Π.Θ.)

Κυριαζής Δώρας (λέκτορας Α.Π.Θ.)

Παντελίδης Νικόλαος (επικ. καθηγητής Πανεπ. Αθήνας)

Η έγκριση της διδακτορικής διατριβής από το Τμήμα Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων δεν υποδηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα (Νόμος 5343/32, άρθρο 202, παράγρ. 2).

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η προσπάθεια να περιγράψει κάποιος ολοκληρωμένα ένα γλωσσικό ιδίωμα σε συνθήκες επικείμενου γλωσσικού θανάτου συνοδεύεται, εκτός από την αμφιβολία για το αποτέλεσμα, και από καθημερινή αγωνία. Αγωνία για τη διαχείριση του ήδη, μετά από πολλούς και μακροχρόνιους κόπους, συγκεντρωμένου υλικού, κυρίως όμως αγωνία για αυτά που τυχόν διαφεύγουν και θα χαθούν πλέον για πάντα. Και αυτά πολύ περισσότερο, όταν έχουμε να κάνουμε με προφορικό γλωσσικό ιδίωμα, που σημαίνει πρώτα απ' όλα έλλειψη γραπτών πηγών, πράγμα συνηθισμένο στη διαλεκτολογία. Το βάρος τέτοιας ευθύνης έχει ως αποτέλεσμα την εγρήγορση, τη διαρκή αίσθηση του μη ολοκληρωμένου και, πολλές φορές, τη δυσπιστία για τις δυνατότητες του ενός ατόμου μέσα σε χρονικά πλαίσια που πιέζουν.

Η απουσία σχετικών με το ιδίωμα γλωσσολογικών εργασιών από τη μια, ο νομοτελειακά επικείμενος γλωσσικός θάνατος από την άλλη, αλλά και ο πλούτος του αποθησαυρισμένου υλικού, σχεδόν επέβαλλαν τη συνολική εξέτασή του. Έτσι, η διεύρυνση του πεδίου έρευνας είχε ως αποτέλεσμα λιγότερες δυνατότητες για περαιτέρω θεωρητική διερεύνηση και εξαντλητική παρουσίαση κάθε επιμέρους αντικειμένου μελέτης.

Η εργασία βασίστηκε στο υπάρχον αρχείο υλικού και στην επιτόπια έρευνα. Η δημιουργία του αρχείου (περίπου 5.000 λέξεις) ξεκίνησε το 1981 όταν ως συντάκτης του Λεξικού της Μεσαιωνικής Ελληνικής του Ε. Κριαρά ήρθα σε επαφή με το πλούσιο διαλεκτικό υλικό της βιβλιοθήκης του Λεξικού. Συγκρίνοντας μεθόδους, προσεγγίσεις και υλικό των διαλέκτων και των ιδιωμάτων και όντας επαρκώς ομιλητής του μοναστηριώτικου ιδιώματος (μητρική μου γλώσσα) άρχισα να διαμορφώνω την ιδέα του αρχείου, η δημιουργία του οποίου προχωρούσε με αργούς ρυθμούς λόγω των υποχρεώσεων στη μέση εκπαίδευση, όπου αφοσιώθηκα από την επόμενη χρονιά. Η επιτόπια έρευνα περιλάμβανε επισκέψεις στα μοναστηριώτικα χωριά (κυρίως στο χωριό μου Νέο Μοναστήρι Φθιώτιδας), καθώς και στα Γκενεράλ Ίνζοβο (παλ. Ακμπουνάρ) και Πομόριε (παλ. Αγκιάλος) της Βουλγαρίας, όπου υπάρχουν και σήμερα ομιλητές, στο πρώτο του μοναστηριώτικου ιδιώματος και στο δεύτερο του αγχιαλίτικου, στη συνέχεια συλλογή συγκεκριμένων πληροφοριών και διευκρινίσεων για το γλωσσικό υλικό από ηλικιωμένους κυρίως πληροφορητές και ηχογραφήσεις συνομιλιών, το υλικό των οποίων δημιούργησε ένα άλλο, όχι μικρό, αρχείο.

Το ξεκίνημα της εργασίας αυτής οφείλεται στην εμπιστοσύνη που μου έδειξε ο επιβλέπων καθηγητής κ. Κώστας Οικονόμου και στη συνεχή βοήθεια που μου παρείχε με τις επισημάνσεις και τις υποδείξεις του. Τον ευχαριστώ θερμά, όπως και τα υπόλοιπα μέλη της επιτροπής κ.κ. Γιώργο Γιαννάκη, Λέανδρο Παπαγεωργίου και, μετά τη συνταξιοδότηση του τελευταίου, την κ. Ελένη Κίγκα για τις πολύ χρήσιμες και καθοριστικές παρατηρήσεις τους.

Καθώς η διατριβή αυτή εκπονήθηκε στη Θεσσαλονίκη, όπου διαμένω και εργαζομαι, για την ολοκλήρωσή της βοήθησαν πολλοί καθηγητές από τον χώρο του Αριστοτέλειου και τους οποίους θέλω από τη θέση αυτή να ευχαριστήσω για τον - πολυτιμότεο για τον επαγγελματικό τους φόρτο - χρόνο που μου διέθεσαν και για τις καίριες υποδείξεις τους. Αρχικά τον κ. Χαράλαμπο Συμεωνίδη που πρώτος έδειξε ενδιαφέρον για το θέμα, με παρακίνησε για εκπόνηση διατριβής και μου έδωσε χρήσιμες κατευθύνσεις στην αρχή της εργασίας μου. Στη συνέχεια την κ. Μαριάννα Μαργαρίτη-Ρόγκα και τον κ. Γιώργο Παπαναστασίου που είδαν την κάθε σελίδα της εργασίας, επισήμαναν αδυναμίες και παραλείψεις και βοήθησαν να ξεπεραστούν. Τέλος, τον κ. Χρήστο Τζιτζιλί, που με τη σειρά των μεταπτυχιακών παραδόσεων που είχα την τύχη να παρακολουθήσω και με τις συνεχείς παρατηρήσεις και υποδείξεις του, αλλά και μέσω του υπό έκδοση τόμου για τις νεοελληνικές διαλέκτους, συνέβαλε καθοριστικά στη διαμόρφωση και στην ολοκλήρωση της παρούσας διατριβής.

Επίσης τον κ. Τάσο Καρανασάση, λέκτορα της Μεσαιωνικής Φιλολογίας, υπεύθυνο και κύριο συντελεστή της Επιτομής του Λεξικού της Μεσαιωνικής Ελληνικής του Ε. Κριαρά, για τη βοήθειά του σε πολλές ετυμολογήσεις και στον έλεγχο πολλών τύπων της τουρκικής, τον διδάκτορα γλωσσολογίας του Α.Π.Θ. κ. Παναγιώτη Κυρανούδη (τόρα μοναχό Κοσμά Σιμωνοπετρίτη) για τη βοήθειά του στους (και διαλεκτικούς) τουρκικούς τύπους, την κ. Στεφανία Φιλίποβα-Μερτζιμέκη, Ε.Ε.ΔΙ.Π. της βουλγαρικής γλώσσας στο Πανεπιστήμιο Μακεδονίας για τους βουλγαρικούς τύπους, τον λέκτορα κ. Δώρη Κυριαζή για τους αλβανικούς τύπους, τον συγγραφέα και μεταπτυχιακό φοιτητή Γλωσσολογίας κ. Χριστόδουλο Χριστοδούλου για τις επισημάνσεις και τις διορθώσεις και τέλος τους κοντινούς μου στο Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών φίλους και συναδέλφους κ.κ. Μαρία Τσολάκη, Ειρήνη Κρίκη και Νίκο Λιόση για τις πολλές βοήθειες που μου πρόσφεραν.

Αισθάνομαι την ανάγκη για ακόμη μια φορά να ευχαριστήσω τον καθηγητή κ. Χρ. Τζιτζιλί, καθώς και τον πρόεδρο, τον διευθυντή και το διοικητικό συμβούλιο του

Ινστιτούτου Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη), που συνέβαλαν να ενταχθώ από το 2006 στο τμήμα διαλέκτων του Ίδρύματος, γεγονός που συνετέλεσε καθοριστικά στην πορεία και στην ολοκλήρωση της παρούσας εργασίας.

Τέλος, δεν μπορώ να παραλείψω ένα μεγάλο ευχαριστώ, εκτός από τους επώνυμους και καταγραμμένους στο τέλος της Εισαγωγής, στους πολλούς (φίλους, συγγενείς και άλλους) ανώνυμους πληροφορητές από το Νέο Μοναστήρι Φθιώτιδας και από τα άλλα μοναστηριώτικα και καβακλιώτικα χωριά και στους οποίους αφιερώνω αυτή τη μελέτη με την ελπίδα να αποτελέσει μια ελάχιστη συμβολή στη νεοελληνική διαλεκτολογία.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	3
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	6
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	12
ΦΩΝΗΤΙΚΗ ΑΞΙΑ ΤΩΝ ΣΥΜΒΟΛΩΝ	36
1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	39
1.1 ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΡΩΜΥΛΙΑΣ	39
1.1.1 Η επαρχία Καβακλί	40
1.1.2 Το Μεγάλο και το Μικρό Μοναστήρι	40
1.2 ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ	42
1.2.1 Η επαρχία Καβακλί	47
1.2.2 Οι κάτοικοι	49
1.2.3 Το Μεγάλο και το Μικρό Μοναστήρι	51
1.2.4 Η εγκατάσταση από την περιοχή του Καβακλί στην Ελλάδα	55
1.2.5 Η κατανομή των προσφύγων από την περιοχή Καβακλί στον ελλαδικό χώρο	58
1.3 ΓΛΩΣΣΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ Α. ΡΩΜΥΛΙΑΣ	61
1.3.1 Το ιδίωμα της περιοχής Καβακλί	64
1.3.1.1 Οι αρχαϊσμοί του ιδιώματος	66
1.3.2 Γλωσσικές επαφές. Σχέσεις του ιδιώματος με βαλκανικές γλώσσες	86
1.3.2.1 Οι επιδράσεις της τουρκικής	86
1.3.2.1.1 Τα ιζαφετικά σύνθετα	89
1.3.2.2 Οι επαφές με τη βουλγαρική	90
1.3.2.2.1 Οι επιδράσεις της βουλγαρικής στο ιδίωμα	90
1.3.2.2.2 Οι επιδράσεις των ανατολικορωμυλιώτικων ιδιωμάτων στη βουλγαρική	92
1.3.2.3 Τα δάνεια από την αρομουνική	96
1.3.2.4 Τα δάνεια από την αλβανική	97
1.3.2.5 Τα δάνεια από την αρμενική	97
1.3.2.6 Οι βαλκανικές λέξεις του ιδιώματος	97
1.3.2.7 Οι βαλκανισμοί του ιδιώματος	98
1.3.3 Ενδοδιαλεκτικές διαφοροποιήσεις	99
1.3.4 Το ιδίωμα της περιοχής Καβακλί σήμερα	103
1.3.4.1 Το ιδίωμα σήμερα στον ελλαδικό χώρο	103
1.3.4.2 Το ιδίωμα σήμερα στον βουλγαρικό χώρο	105
2. ΤΟ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΩΤΙΚΟ ΙΔΙΩΜΑ	109
2.1 ΦΩΝΗΤΙΚΗ	111
2.1.1 Στένωση και αποβολή	111
2.1.1.1 Στένωση (κώφωση) των άτονων e, o	111
2.1.1.1.1 Περιπτώσεις υπερδιόρθωσης	112
2.1.1.2 Αποβολή των άτονων i, u	112
2.1.1.2.1 Παρατηρήσεις στην αποβολή	117
2.1.1.2.2 Αποβολή και απουράνωση	119
2.1.1.2.3 Περιπτώσεις μη αποβολής των άτονων i, u	119
2.1.1.2.4 Αποβολή δευτερογενών i, u	122
2.1.1.2.5 Ανομοιωτική αποβολή του a	122
2.1.1.2.6 Η αποβολή σήμερα	123

2.1.2 Ουράνωση	124
2.1.2.1 Παρατηρήσεις στην ουράνωση.....	127
2.1.3 Τροπή - αποβολή του <i>l</i>	128
2.1.3.1 Τροπή του <i>l</i> σε αλλόφωνα <i>μ</i> και <i>υ</i>	129
2.1.3.2 Τροπή του <i>l</i> σε άλλα σύμφωνα	130
2.1.3.3 Αποβολή του <i>l</i>	130
2.1.3.4 Άλλες φωνητικές εξελίξεις του <i>l</i>	132
2.1.3.5 Περιπτώσεις μη αποβολής του <i>l</i>	133
2.1.3.6 Περιπτώσεις υπερδιόρθωσης λόγω φαινομένου της αποβολής του <i>l</i>	134
2.1.3.7 Ερμηνεία του φαινομένου της τροπής - αποβολής του <i>l</i>	135
2.1.4 Αποβολή του <i>γ</i>	137
2.2 ΦΩΝΗΝΤΑ	139
2.2.1 Το <i>i</i>	139
2.2.1.1 Ημιφωνοποίηση και αποβολή του <i>i</i> στην ακολουθία Σ <i>i</i> Φ.....	140
2.2.1.2 Ημιφωνοποίηση και αποβολή του <i>i</i> στην ακολουθία Σ <i>i</i> Φ.....	141
2.2.1.3 Μη πραγμάτωση ημιφωνοποίησης από ανάπτυξη μεταβατικού φθόγγου.....	141
2.2.1.4 Ημιφωνοποίηση και διφθογοποίηση του <i>i</i> στην ακολουθία Φ' <i>i</i>	141
2.2.1.5 Αποβολή τελικού <i>-i</i>	142
2.2.1.6 Διατήρηση του <i>i</i>	142
2.2.2 Το <i>e</i>	143
2.2.3 Το <i>υ</i>	144
2.2.4 Το <i>ο</i>	144
2.2.5 Το <i>α</i>	144
2.2.6 Το <i>i</i>	145
2.3 ΗΜΙΦΩΝΑ	146
2.3.1 Το <i>ι̇</i>	146
2.3.2 Το <i>μ̇</i>	146
2.3.3 Το <i>ε̇</i>	147
2.3.4 Δίφθογγοι.....	151
2.3.5 Ανάπτυξη φωνηέντων και ημιφώνων	152
2.3.5.1 Ανάπτυξη προθετικού <i>a-</i>	152
2.3.5.2 Ανάπτυξη ημιφώνου <i>ι̇</i>	153
2.3.5.3 Ανάπτυξη ημιφώνου <i>μ̇</i>	158
2.3.6 Τροπές φωνηέντων και διφθόγγων	159
2.3.6.1 Αρχικών φωνηέντων	159
2.3.6.2 Αρχικών ή ενδιάμεσων φωνηέντων και διφθόγγων.....	159
2.3.7 Χείλωση.....	160
2.3.8 Αφαίρεση αρχικών φωνηέντων	161
2.3.9 Αφομοίωση φωνηέντων.....	161
2.3.10 Συναλοιφή.....	162
2.3.11 Κράση	163
2.4 ΣΥΜΦΩΝΑ.....	164
2.4.1 Τροπές απλών συμφώνων.....	164
2.4.2 Αφομοιωτικές τροπές συμφώνων σε όρια λέξεων.....	169
2.4.3 Τροπές συμφώνων σε συμφωνικά συμπλέγματα.....	171
2.4.3.1 Τροπές του <i>l</i>	171
2.4.3.2 Ανομοιωτικές τροπές συμφώνων.....	172

2.4.3.3 Αφομοιωτικές τροπές συμφώνων	174
2.4.3.4 Άλλες τροπές (σύνθετες ή με αλλαγή στη θέση άρθρωσης)	176
2.4.3.5 Συνεκφορά	177
2.4.4 Αποβολές απλών συμφώνων	178
2.4.4.1 Του /	178
2.4.4.2 Του γ	178
2.4.4.3 Του ν	178
2.4.5 Αποβολή συμφώνων σε συμφωνικά συμπλέγματα	179
2.4.5.1 Σε δισυμφωνικά συμπλέγματα	179
2.4.5.2 Σε τρισυμφωνικά συμπλέγματα	180
2.4.6 Ανάπτυξη συμφώνων	181
2.4.7 Ρινικά συμπλέγματα - Προερρίνωση	181
2.4.8 Διπλά σύμφωνα - Απλοποίηση διπλών συμφώνων	182
2.4.9 Ανομοιωτική τροπή όμοιων συμφώνων	182
2.4.10 Ηχηροποίηση συμφώνων και συμφωνικών συμπλεγμάτων	183
2.5 ΑΝΟΜΟΙΩΤΙΚΕΣ ΑΠΟΒΟΛΕΣ	183
2.5.1 Ανομοιωτική αποβολή συλλαβής (απλολογία)	183
2.5.2 Ανομοιωτική αποβολή φθόγγου	184
2.6 ΜΕΤΑΘΕΣΗ - ΑΝΤΙΜΕΤΑΘΕΣΗ ΦΘΟΓΓΩΝ	184
2.6.1 Μετάθεση συμφώνων	184
2.6.2 Μετάθεση φωνηέντων	185
2.6.3 Αντιμετάθεση	185
2.7 ΤΟΝΙΣΜΟΣ	186
2.7.1 Γενικά	186
2.7.2 Διπλός τονισμός	187
2.7.3 Τονικές μεταβολές	187
2.7.4 Προκλιτικές - εγκλιτικές λέξεις	188
3. ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ	190
A. ΚΛΙΣΗ	190
3.1 ΑΡΘΡΟ	190
3.1.1 Το οριστικό άρθρο	190
3.1.1.1 Η κλίση του άρθρου	190
3.1.1.2 Παρατηρήσεις	191
3.1.2 Το αόριστο άρθρο	196
3.1.2.1 Κλίση	196
3.1.2.2 Παρατηρήσεις	196
3.1.3 Το εμπρόθετο άρθρο	196
3.1.3.1 Κλίση	197
3.1.3.2 Παρατηρήσεις	197
3.1.4 Το άρθρο τα σε επιρρήματα	198
3.2 ΟΥΣΙΑΣΤΙΚΟ	199
3.2.1 Γενικά	199
3.2.2 Κλιτικά παραδείγματα	200
3.2.2.1 Η κλητική	205
3.2.2.2 Αποσιώπηση της κλητικής	206
3.2.2.3 Δίπλωση κλητικής - Επίταση προσφώνησης	206
3.2.2.4 Ιδιαίτερες χρήσεις της κλητικής	206
3.2.3 Αλλαγή γένους στα ουσιαστικά	207
3.2.4 Ουσιαστικά χωρίς ενικό (Pluralia tantum)	207

3.3 ΕΠΙΘΕΤΟ	208
3.3.1 Καταλήξεις.....	208
3.3.2 Κλίση	208
3.3.3 Παραθετικά	208
3.4 ΑΡΙΘΜΗΤΙΚΑ.....	210
3.4.1 Κλίση των απόλυτων αριθμητικών.....	210
3.4.2 Κλίση των τακτικών αριθμητικών	210
3.5 ΑΝΤΩΝΥΜΙΕΣ.....	211
3.5.1 Προσωπικές	211
3.5.1.1 Κλίση	211
3.5.1.2 Παραδείγματα σύνταξης της προσωπικής αντωνυμίας	211
3.5.2 Κτητικές.....	212
3.5.2.1 Κλίση	212
3.5.3 Δεικτικές	212
3.5.3.1 Οριστικοποίηση - ενίσχυση της δείξης.....	213
3.5.3.2 Κλίση	214
3.5.4 Αναφορικές	214
3.5.5 Ερωτηματικές.....	215
3.5.6 Αόριστες.....	216
3.5.7 Αυτοπάθεια και αλληλοπάθεια	217
3.6 ΡΗΜΑ.....	218
3.6.1 Καταλήξεις του ρήματος.....	218
3.6.1.1 Αλλαγή κλιτικής κατηγορίας	219
3.6.2 Αύξηση.....	219
3.6.3 Κλίση	221
3.6.3.1 Βοηθητικά ρήματα	221
3.6.3.2 Α΄ συζυγία.....	221
3.6.3.3 Β΄ συζυγία.....	223
3.6.3.4 Άλλα ρήματα β΄ συζυγίας.....	225
3.6.4 Οι άλλοι χρόνοι.....	227
3.6.5 Οι άλλες εγκλίσεις	228
3.6.5.1 Υποτακτική	228
3.6.5.2 Συντακτικές εγκλίσεις.....	228
3.6.5.2.1 Δυνητική έγκλιση.....	228
3.6.5.2.2 Πιθανολογική έγκλιση	229
3.6.5.2.3 Ευχετική έγκλιση	230
3.6.6 Παρατηρήσεις στην κλίση των ρημάτων.....	230
3.6.6.1 Στην α΄ συζυγία.....	230
3.6.6.2 Στη β΄ συζυγία	232
3.6.7 Παρατηρήσεις στην προστακτική.....	233
3.6.7.1 Προστακτικές από επιρρήματα και επιφωνήματα	234
3.6.8 Παρατηρήσεις στον σχηματισμό των χρόνων	234
3.6.8.1 Παρατατικός	234
3.6.8.2 Μέλλοντας	235
3.6.8.3 Αόριστος	236
3.6.8.3.1 Ειδικές περιπτώσεις σχηματισμού αορίστου	237
3.6.9 Αποθετικά ρήματα	237
3.7 ΜΕΤΟΧΗ	238
3.7.1 Μετοχές-επίθετα	239

3.8 ΑΚΛΙΤΕΣ ΛΕΞΕΙΣ	240
3.8.1 Επιρρήματα	240
3.8.1.1 Τροπικά	240
3.8.1.2 Άλλα τροπικά επιρρήματα	241
3.8.1.3 Ομοιοματικά μόρια	241
3.8.1.4 Τοπικά επιρρήματα	241
3.8.1.4.1 Οριστικοποίηση της δείξης	242
3.8.1.5 Χρονικά επιρρήματα	242
3.8.1.6 Ποσοτικά επιρρήματα	243
3.8.1.7 Βεβαιωτικά, αρνητικά, διστακτικά επιρρήματα	243
3.8.1.8 Παραθετικά επιρρημάτων	243
3.8.2 Προθέσεις	244
3.8.2.1 Οι κυριότερες προθέσεις	244
3.8.2.2 Το μεσοφωνηεντικό τ' στη σύνταξη προθέσεων	244
3.8.2.3 Σύνταξη με δύο προθέσεις	245
3.8.2.4 Προθέσεις με σημασία και σύνταξη επιρρήματος	245
3.8.3 Σύνδεσμοι	245
3.8.4 Μόρια	246
3.8.5 Επιφωνήματα	246
3.8.5.1 Περιστασιακά επιφωνήματα	247
Β. ΠΑΡΑΓΩΓΗ	248
3.9 ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΕΣ ΚΑΤΑΛΗΞΕΙΣ ΟΥΣΙΑΣΤΙΚΩΝ	252
3.9.1 Από ουσιαστικά	252
3.9.2 Από επίθετα	257
3.9.3 Από ρήματα	258
3.9.4 Από αριθμητικά	260
3.9.5 Από επιρρήματα	260
3.9.6 Μεγεθυντικές	260
3.9.7 Υποκοριστικές	260
3.10 ΚΑΤΑΛΗΞΕΙΣ ΕΠΙΘΕΤΩΝ	262
3.10.1 Από ουσιαστικά	262
3.10.2 Από επίθετα	265
3.10.3 Από ρήματα	265
3.10.4 Από επιρρήματα	266
3.10.5 Υποκοριστικές επιθέτων	266
3.11 ΚΑΤΑΛΗΞΕΙΣ ΡΗΜΑΤΩΝ	266
3.11.1 Από ουσιαστικά	266
3.11.2 Από επίθετα	267
3.11.3 Από αντωνυμίες	267
3.11.4 Από ρήματα	267
3.11.5 Από επιρρήματα	268
3.11.6 Από αριθμητικά	268
3.11.7 Ηχοποίητα ρήματα (ονοματοποιία)	268
3.12 ΚΑΤΑΛΗΞΕΙΣ ΕΠΙΡΡΗΜΑΤΩΝ	269
Γ. ΣΥΝΘΕΣΗ	270
3.13 ΟΥΣΙΑΣΤΙΚΑ	271
3.13.1 Ουσιαστικό + Ουσιαστικό	271
3.13.2 Επίθετο + Ουσιαστικό	272
3.13.3 Επίρρημα + Ουσιαστικό	273

3.13.4 Ουσιαστικό + Ρηματικό θέμα	273
3.13.5 Επίθετο + Ρηματικό θέμα	274
3.13.6 Ρηματικό θέμα + Ουσιαστικό	274
3.13.7 Αριθμητικό + Ουσιαστικό	274
3.14 ΕΠΙΘΕΤΑ	274
3.14.1 Επίθετο + Επίθετο	274
3.14.2 Επίθετο + Ουσιαστικό	274
3.14.3 Ρηματικό θέμα + Ουσιαστικό	275
3.15 ΡΗΜΑΤΑ	275
3.15.1 Ρηματικό θέμα + Ρήμα.....	275
3.15.2 Ουσιαστικό + Ρήμα.....	275
3.15.3 Επίθετο ή Επίρρημα + Ρήμα	275
3.16 ΕΠΙΡΡΗΜΑΤΑ	275
3.17.1 Παρατακτικά	276
3.17.2 Προσδιοριστικά	276
3.17.3 Αντικειμενικά.....	279
3.17.4 Κτητικά	279
3.18 ΣΥΝΘΕΣΗ ΜΕ ΠΡΟΘΕΣΗ Η ΠΡΟΘΗΜΑ	280
3.19 ΠΑΡΕΤΥΜΟΛΟΓΙΑ	287
3.20 ΦΡΑΣΕΟΛΟΓΙΣΜΟΙ	288
4. ΣΥΝΤΑΞΗ.....	290
5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	293
6. ΟΝΟΜΑΤΟΛΟΓΙΚΟΙ ΚΑΤΑΛΟΓΟΙ	295
7. ΚΕΙΜΕΝΑ	311
7.1 ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΩΤΙΚΑ ΠΑΡΑΜΥΘΙΑ	311
7.2 ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΩΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΚΑΒΑΚΛΙΩΤΙΚΕΣ ΠΑΡΟΙΜΙΕΣ	329
7.3 ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΩΤΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ.....	332
8. ΧΑΡΤΕΣ	342

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. ΜΕΛΕΤΕΣ - ΑΡΘΡΑ

- Αλεξιάκης Ε. 1975. 'Η δομή της ελληνικής οικογένειας στη Θράκη', *Μνήμων* 5, 49-80.
- . 1979. 'Αλληλοεπιδράσεις στους οικογενειακούς θεσμούς Ελλήνων και Βουλγάρων στη Θράκη', *Γ' Συμπόσιο Λαογραφίας του Βορειοελλαδικού Χώρου*, 25-40. Θεσσαλονίκη.
- Αναγνωστόπουλος Γ. 1915. *Περί του δυναμικού τονισμού εν τω ιδιώματι του Ζαγορίου*. Θεσσαλονίκη.
- . 1921. 'Ολίγα περί της κλίσεως των ονομάτων και των αντωνυμιών εν τω ιδιώματι του Ζαγορίου', *Αφιέρωμα εις Γ.Ν.Χατζιδάκιν*, 176-183. Αθήναι.
- . 1924. 'Περί του ρήματος εν τη εν Ηπείρω ομιλουμένη', *Αθηνά* 36, 61-98.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη Α. 1996. 'Η νεοελληνική σύνθεση', *Ζητήματα Νεοελληνικής Γλώσσας - Διδακτική προσέγγιση* (επιστημονική επιμέλεια Γ. Κατσιμάλη, Φ. Καβουκόπουλος), 97-120, Τομέας Γλωσσολογίας Πανεπιστημίου Κρήτης. Ρέθυμνο.
- . 1997. 'Το επίθημα -άδικο στη Νεοελληνική', *ΜΕΓ* 17, 157-171. Θεσσαλονίκη.
- Αναστασιάδης Β.Κ. 1998. 'Μερικοί γραμματικο-συντακτικοί ιδιοματισμοί στο γρεβενιώτικο νεοελληνικό γλωσσικό ιδίωμα', *Νεοελληνική Διαλεκτολογία* 2, 11-29. Αθήνα
- Ανδριώτης Ν. 1930. 'Περί του γλωσσικού ιδιώματος της Ίμβρου', *Αθηνά* 42, 146-187.
- . 1931. 'Περί της αποβολής των νόθων φωνηέντων *i* και *u* εν τη νέα ελληνική', *Αθηνά* 43, 171-185.
- . 1933. 'Φωνητικά των βορείων ιδιωμάτων της Νέας Ελληνικής', *Αθηνά* 45, 253-262.
- . 1941. 'Ετυμολογικά και σημασιολογικά', *ΑΔ* 3, 57-91.
- . 1943-44. 'Τα όρια των βορείων, ημιβορείων και νοτίων ελληνικών ιδιωμάτων της Θράκης', *ΑΘΛΓΘ* 10, 131-185.
- . 1948. *Το γλωσσικό ιδίωμα των Φαράσων*. Αθήνα.
- . 1949. 'Οι αρχαϊσμοί του γλωσσικού ιδιώματος της Ίμβρου', [*Ίμβρος* 3, 117-119], στο *Αντιχάρισμα στον καθηγ. Νικόλαο Π. Ανδριώτη*, 251-255. Θεσσαλονίκη 1976.

- . 1951. ‘Φωνητικά’, [*Ποντιακή Εστία* 2] στο *Αντιχάρισμα στον καθηγητή Ν.Π.Ανδριώτη*, 19-24, Θεσσαλονίκη 1976.
- . 1952α. ‘Τα ελληνικά στοιχεία της βουλγαρικής γλώσσας’, *ΑΘΛΓΘ* 17, 33-100.
- . 1952β. ‘Συντακτικά και μορφολογικά’, *Ελληνικά* 12, 15-33.
- . 1953α. *Η γλώσσα της Θράκης* (Εταιρεία Θρακικών Μελετών, αρ. 20). Αθήνα.
- . 1953β. ‘Οι αρχαϊσμοί του σημερινού γλωσσικού ιδιώματος της Μακεδονίας’, [*Μακεδονικόν Ημερολόγιον*, 101-108], στο *Αντιχάρισμα στον καθηγ. Νικόλαο Π. Ανδριώτη*, 239-244. Θεσσαλονίκη 1976.
- . 1955. ‘Το γλωσσικό ιδίωμα της Χαλκιδικής’, [*Μακεδονικόν Ημερολόγιον* 1955, 113-120], *Αντιχάρισμα στον καθηγ. Νικόλαο Π. Ανδριώτη*, 245-250. Θεσσαλονίκη 1976.
- . 1956. ‘Συμβολή στη νεοελληνική σύνθεση’, *ΕΕΦΣΠΘ* 7, 1-37.
- . 1961. *Το ιδίωμα του Λιβισιού της Λυκίας*. Αθήνα.
- . 1969. ‘Ο σχηματισμός των υποκοριστικών επωνύμων σε -δάκης’, *Πεπραγμένα του Β’ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τόμ. Δ’, 94-98.
- . 1976. ‘Φαινόμενα συναλοιφής και χασμωδίας στην ελληνική γλώσσα’, *Ελληνικά* 29, 5-45 και 217-247.
- . 1989. *Το γλωσσικό ιδίωμα του Μελένικου* (επιμ. Ε. Παπαδοπούλου - Χρ. Τζιτζιλί). Θεσσαλονίκη.
- Andriotis N. 1939. ‘De quelques faits phonétiques du dialecte moderne de Samothrace’, *ΑΘΛΓΘ* 6, 153-208.
- . 1943. ‘Zur vermeintlichen Nasalentwicklung im Neugriechischen’, *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher* 17, 108-124.
- . 1974a. *La loi de prophylaxie dans le vocalisme néo-grec*. Thessaloniki.
- Αποστολίδης Κ.Μ. 1929. *Ο Στενιμάχος, ήτοι συνοπτική της πόλεως Στενιμάχου ιστορία από των παλαιών μέχρι των καθ’ ημάς χρόνων* (δεύτερη έκδοση 1962). Αθήναι.
- Αποστολίδης Μ¹. 1935. ‘Συλλογή αρχαίων επιγραφών ανευρεθεισών εν Φιλιππουπόλει και περί αυτήν’, *Θρακικά* 6, 137-176.
- . 1945-46. ‘Η γλώσσα του Στενιμάχου’, *ΑΘΛΓΘ* 12, 174-80.

¹ Πρόκειται για τον καθηγητή των Ζαριφείων Διδασκαλείων Κοσμά Αποστολίδη, που στη συνέχεια υπέγραφε ως Κοσμάς (Μυρτίλος), Κοσμάς Μυρτίλος (στα περισσότερα έργα του) ή απλώς Μυρτίλος, όπως στο συγκεκριμένο άρθρο.

- . 1947-48. 'Λεξιλόγιον της εν Φιλιππουπόλει ελληνικής διαλέκτου', *ΑΘΛΓΘ* 14, 179-192.
- . 1959. *Η της Φιλιππουπόλεως ιστορία - από των αρχαιοτάτων μέχρι των καθ' ημάς χρόνων*. Αθήναι.
- Αραβαντινός Π. 1909. *Ηπειρωτικόν Γλωσσάριον*. Αθήναι.
- Αυλίδης Ο. 1974. *Καβακλιώτικα*. Αιγίνιο.
- Βακαλόπουλος Α. 1973. *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τόμ. 4. Θεσσαλονίκη.
- Βακαλόπουλος Κ. 1995. *Ο ελληνισμός της Βόρειας Θράκης και του θρακικού Εύξεινου Πόντου*. Θεσσαλονίκη.
- Βαφειάδου Β. 1974. 'Ηθη και έθιμα Σωζοπόλεως', *Λαογραφία* 29, 115-226.
- . 1976. 'Γλωσσάριον του γλωσσικού ιδιώματος Σωζοπόλεως Βορειοανατολικής Θράκης', *Αρχεῖον Θράκης* 37 (1974), 107-176, 38 (1975), 139-184, 39 (1976), 119-148 (μέχρι λ. ζώρας).
- . 1979. 'Έθιμα Σωζοπόλεως', *Θρακικά II* 2, 5-92.
- Bees N. 1939. 'Ein Buchgeschenk an das Madonna-Katakekryomeni-Kloster', *Byzantinische-Neugriechische Jarbuch* 15/1-3, 187-195.
- Βέικου-Σεραμέτη Κ. 1961. 'Επιβάτες', *ΑΘΛΓΘ* 26, 81-326.
- Βελούδης Γ. 2009. '-άρ(ω): Τα Γλωσσ(ολογ)ικά Παρεπόμενα ενός Δανεισμού', *ΜΕΓ* 29, 74-85.
- Βογαζλής Δ. 1939. 'Δημοτικά φιλιππουπολίτικα και στενιμαχίτικα τραγούδια', *Θρακικά* 11, 279-306.
- . 1956. 'Ηθη, έθιμα και προλήψεις των Ελλήνων Βορειοθρακών ως και των συνοίκων τους Βουλγάρων', *ΑΘΛΓΘ* 21, 177-234.
- Georgakas D. 1982. *A graeco-slavic controversial problem reexamined: the -its- suffixes in byzantine, medieval and modern greek; their origin and ethnological implications*. Πραγματεῖαι της Ακαδημίας Αθηνών, τ. 47. Αθήνα.
- Georgiadis P. 1974. *Die lautlichen Veränderungen der türkischen Lehnwörter im Griechischen* (διδ. διατριβή). München.
- Γεωργίου Χ. 1962. *Το γλωσσικό ιδίωμα Γέρμα Καστοριάς*. Θεσσαλονίκη.
- Γιαννουλέλλης Γ. 1982. *Νεοελληνικές ιδιοματικές λέξεις δάνειες από ξένες γλώσσες*.
- Γκογκίδης Δ. 1993. *Η προφορά, τα ήθη και τα έθιμα της Ανατ. Ρωμυλίας*. Κουφάλια.
- Γλαβίνας Α. 1996. *Το Καβακλί της Ανατολικής Ρωμυλίας*. Κουφάλια.
- Γούσιος Α. 1894. *Η κατά το Παγγαῖον χώρα*. Λιψία.

- . 1901. *Τα τραγούδια της πατρίδος μου*.
- Dalli H. 1991. *Kuzeydoğu Bulgaristan Türk ağızları üzerine araştırmalar*. Ankara.
- Δεληγιάννης Β. 1934-5. 'Σύμμικτα Λαογραφικά του χωρίου Δογάν-κιοϊ Μαλγάρων', *ΑΘΛΓΘ* 1, 33-37.
- Δεληκάρη Α. 2004. *Άγιος Γρηγόριος ο Σιναΐτης*. Θεσσαλονίκη.
- Διαμάντης Α. 2001. *Θησαυρός ελληνικών ονομάτων*. Αθήνα.
- Διονυσίου 1986. *Αχελινά. Απ' τις λαϊκές παραδόσεις της Αγχιάλου*. Αθήνα.
- Διονυσίου 1994. 'Αχελινά - Λαογραφική συλλογή από την Παλιά και Νέα Αγχιάλο', *Θρακικά II* 9, 135-169.
- Δουγά-Παπαδοπούλου Ε. 1984. 'Ετυμολογικά της περιοχής Πιερίας', *Μακεδονικά* 24, 217-232.
- . 1990. 'Ετυμολογικά περιοχών Μακεδονίας', *Μακεδονικά* 27, 383-399.
- . 1994. 'Οι αρχαϊσμοί του ιδιώματος Βελβεντού', *Μακεδονικά* 29, 238-255.
- Δουγά-Παπαδοπούλου Ε. - Τζιτζιλής Χ. 2006. *Το γλωσσικό ιδίωμα της ορεινής Πιερίας*. Θεσσαλονίκη.
- Δραγούμη Ε. 2002. 'Ο εορτασμός της Αντριάδας στο Καβακλή Ανατολικής Ρωμυλίας', *Περί Θράκης* 2, 233-248. Ξάνθη.
- Δρανδάκης Λ. 1979. 'Το έθιμο του Καλόγερου στη Μελίκη Ημαθίας', *Γ' Συμπόσιο Λαογραφίας του Βορειοελλαδικού Χώρου*, 233-253. Θεσσαλονίκη.
- Eckmann J. 1950. 'Razgrad Türk Ağzi', *Türk Dili ve Tarihi Hakkında Araştırmalar*, 1-25. Ankara.
- . 1960. 'Dinler (Makedonya) Türk Ağzi', *Türk Dili Araştırmalar Yıllığı Belleten*, 189-204. Ankara.
- . 1962. 'The Turkish Dialect of Edirne'. *American Studies in Altaic Linguistics* (επιμ. Ν. Poppe), 45-69. Bloomington & Χάγη. Indiana University & Molton.
- Ζησόπουλος Κ. 2006. *Οι πρόσφυγες της Α. Ρωμυλίας στη Θεσσαλία*. Λάρισα.
- Ηλιούδης Γ. 1985α. 'Αλλόφωνα του «λ» στο γλωσσικό ιδίωμα των προσφύγων από το Καβακλή της Α. Ρουμελίας', *ΛΔ* 15, 215-231.
- . 1985β. 'Το προθετικό «α» στο γλωσσικό ιδίωμα των προσφύγων από το Καβακλή της Α. Ρουμελίας', *ΛΔ* 15, 259-269.
- Ήμελλος Σ. 1964. 'Γλωσσογεωγραφικά τινα εκ Νάξου', *Αθηνά* 67, 33-46.

- Θαβώρης Α. 1959. 'Η προέλευση του αρσενικού άρθρου «ι» των βόρειων νεοελληνικών ιδιωμάτων', *Ελληνικά* 16, 189-202.
- . 1977. 'Μορφολογικά μερικών ιδιωμάτων της Δυτ. Μακεδονίας', *Α' Συμπόσιο γλωσσολογίας του βορειοελλαδικού χώρου*, 75-95. Θεσσαλονίκη.
- . 1978. 'Το νεοελληνικό μόριο «για»...', *Αφιέρωμα στον Λίνο Πολίτη*, 9-23. Θεσσαλονίκη.
- . 1979. 'Μερικές ακόμη δάνειες ελληνικές λέξεις στη βουλγαρική γλώσσα και ιδιαίτερα στις διαλέκτους της', *Δωδώνη* 8, 341-353.
- . 1994. 'Το αρσενικό άρθρο «ι» και «ε» των νεοελληνικών ιδιωμάτων', *Νεοελληνική Διαλεκτολογία* 1, 142-161. Αθήνα.
- . 1998. 'Ιδιωματικοί αρχαϊσμοί και βόρεια νεοελληνικά ιδιώματα. Οι αρχαϊσμοί του ιδιώματος Βελβεντού Δυτικής Μακεδονίας', *Μακεδονικά* 31, 31-91.
- Thaworis A. 1975. 'Die Archaismen der griechischen Lehnwörter im Bulgarischen', *Balkan Studies* 16, 146-153.
- Joseph B. 1989. 'Η ερμηνεία μερικών βορείων τύπων της προστακτικής σύμφωνα με τη σημερινή μορφολογική θεωρία', *ΕΔ* 1, 21-26.
- Καβακόπουλος Π. 1981. *Τραγούδια της Βορειοδυτικής Θράκης*. Θεσσαλονίκη.
- Kakuk S. 1961. 'Die türkische Mundart von Küstendil und Michailovgrad', *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae* XL (3-4), 301-386.
- . 1972. 'Le dialecte Turc d' Ohrid en Macedoine', *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* XXVI (2-3), 227-282.
- Kalay E. 1998. *Edirne ili ağızları*. Ankara.
- Καλινδέρης Μ. 1982. *Ο βίος της κοινότητας Βλάτσης επί Τουρκοκρατίας - Εις το πλαίσιον του δυτικομακεδονικού περιβάλλοντος*. Θεσσαλονίκη.
- Καλλέρης Ι. 1958. 'Ανάλεκτα Λεξικογραφικά', *ΛΔ* 8, 3-58.
- Kamaroudis S. 1982. *Le Samothracien* (διδ. διατριβή). Paris.
- Καραποτόσογλου Κ. 1988. *Ετυμολογικό γλωσσάρι στο έργο του Παπαδιαμάντη*. Αθήνα.
- . 2003. 'Μεσαιωνικά - Νεοελληνικά δυσετυμολόγητα', *ΛΔ* 24, 199-224.
- Καρβελά Α. 2005. *Μηχανισμοί εγκατάστασης αγροτικών πληθυσμών - Πρόσφυγες και εγχώριοι στη Θεσσαλία 1907-1911* (Διδακτορική διατριβή). Κέρκυρα.

- Καρναβάς Α. 1994. 'Μεγάλο Μοναστήρι Λάρισας. Ιστορική αναδρομή - κοινωνική συγκρότηση', *Υπερεία 2* (Πρακτικά Β' Συνεδρίου «Φεραί - Βελεστίνο - Ρήγας»), 235-265.
- 2001α. *Το Μεγάλο Μοναστήρι Λάρισας και η ιστορία του*. Αθήνα.
- 2001β. *Μοναστηριώτικα τραγούδια Ανατολικής Ρωμυλίας. Τα δημοτικά του Μεγάλου Μοναστηρίου*. Αθήνα.
- Κατσάνης Ν. 1977. 'Η κουτσοβλάχικη κατάληξη -^εα^υă ...', *Α' Συμπόσιο γλωσσολογίας του βορειοελλαδικού χώρου*, 179-192. Θεσσαλονίκη.
- 1981. 'Διαλεκτικά II. Η εξέλιξη της φωνολογικής αντίθεσης /λ/:/λλ/ στο ιδίωμα Δρυμού - Μελισσοχωρίου και στα περιφερειακά ιδιώματα της Ελληνικής', *ΜΕΓ 2*, 17-50. Θεσσαλονίκη.
- 1984. 'Διαλεκτικά III. Φωνολογικά των βορείων ιδιωμάτων', *ΜΕΓ 5*, 47-63. Θεσσαλονίκη.
- 1992-3. 'Γλωσσογεωγραφία Επαρχίας Λαγκαδά (νομός Θεσσαλονίκης)', *ΕΔ 3*, 83-107.
- 1996. *Το γλωσσικό ιδίωμα της Σαμοθράκης*. Θεσσαλονίκη.
- Κατσουλέας Σ. 1977. 'Το προθετικόν «α» εις τα παρακαμβούνια γλωσσικά ιδιώματα', *Α' Συμπόσιο γλωσσολογίας του βορειοελλαδικού χώρου*, 193-208. Θεσσαλονίκη.
- Καψωμένος Σ. 1939. 'Η λέξις *φρέαρ* εις την μεταγενεστέραν και νέαν ελληνικήν', *ΑΔ 1*, 40-72.
- Κίγκα Ε. 1982. *Μορφολογία των νεοελληνικών περιεκτικών τοπωνυμίων* (διδ. διατριβή). Ιωάννινα.
- Κιλπασάνης 1993. 'Ιστορίες και παραμύθια της Παλιάς και της Νέας Αγκιάλου', *Θρακικά II 8*, 213-242.
- Κλειδώνα Ε. - Κουντούρης Α. - Κρίκη Ε. - Παπαδάμου Ε. 2009. 'Αλλομορφία του α' και β' πληθυντικού του μεσοπαθητικού παρατατικού σε αστικές ποικιλίες της νέας ελληνικής', *ΜΕΓ 29*, 206-217.
- Κλεώνυμος Μ. - Παπαδόπουλος Χ. 1867. *Βιθυνικά*. Κωνσταντινούπολις.
- Κοντοσόπουλος Ν. 1959. 'Παρατηρήσεις εις την διάλεκτον της δυτικής Κρήτης', *Αθηνά 63*, 319-335.
- 1978. 'Μακεδονικά γλωσσογεωγραφικά', *Β' Συμπόσιο Γλωσσολογίας του Βορειοελλαδικού Χώρου*, 127-132. Θεσσαλονίκη .

- . 1979. 'Νεοελληνικά φωνητικά', *Αθηνά* 77, 191-197.
- . 1983. 'Γλωσσογεωγραφικές παρατηρήσεις στο λεξιλόγιο της διαλέκτου της Μακεδονίας', *ΜΕΓ* 4, 169-183. Θεσσαλονίκη.
- . 1985. 'Λημνικά γλωσσικά', *ΛΙ* 15, 69-75.
- . 1994. *Διάλεκτοι και ιδιώματα της Νέας Ελληνικής* (ανανεωμένη έκδ.). Αθήνα.
- Κόρμαλης Α. 1994. *Ανατολική Ρωμυλία, η αλύτρωτη ορφική γη*. Αθήνα.
- Κοσμάς Ν. 1972. 'Το γλωσσικό ιδίωμα του Λαγκαδά', *Μακεδονικά* 12, 317-360. Θεσσαλονίκη.
- . 1997. *Το γλωσσικό ιδίωμα των Ιωαννίνων*. Αθήνα - Γιάννινα.
- Κοτζαγεώργη Ξ. 1999. 'Οι Έλληνες της Βουλγαρίας σε αριθμούς, 1888-1934', *Οι Έλληνες της Βουλγαρίας - Ένα ιστορικό τμήμα του περιφερειακού ελληνισμού* (συλλογικό, επιστ. υπεύθ. Β. Κόντης, επιμ. Ξ. Κοτζαγεώργη), 121-229. Θεσσαλονίκη.
- Κουκκίδης Κ. 1960. *Λεξιλόγιον ελληνικών λέξεων παραγομένων εκ της τουρκικής* (Εταιρεία Θρακικών Μελετών αρ. 90). Αθήνα.
- Κουκουλές Φ. 1939. 'Περί αναπτύξεως ερρίνου εν τη νεωτέρα ελληνική', *Αθηνά* 49, 79-143.
- . 1952. *Βυζαντινών Βίος και Πολιτισμός*, τόμ. Ε'. Αθήναι (ανατύπ. Παπαζήσης χ. χρον.).
- . 1955. *Βυζαντινών Βίος και Πολιτισμός*, τόμ. ΣΤ'. Αθήναι (ανατύπ. Παπαζήσης χ. χρον.).
- Κουτίτα-Καϊμάκη Μ. 1986. 'Έννοιες ποσότητας και βαθμού σε παραδείγματα από την ποντιακή διάλεκτο', *ΜΕΓ* 7, 185-205. Θεσσαλονίκη.
- . 1994. 'Έκφραση της έννοιας του χρόνου στην ποντιακή διάλεκτο', *Νεοελληνική Διαλεκτολογία* 1, 228-235. Αθήνα.
- . 1995. 'Η προστακτική και η ρηματική όψη στην ποντιακή', *Ελληνική Διαλεκτολογία* 4, 99-108. Θεσσαλονίκη.
- . 2003. 'Αναλογία στη λεξική δομή και παρετυμολογία στην ποντιακή', *Νεοελληνική Διαλεκτολογία* 4, 295-312. Αθήνα.
- Κρεκούκας Δ. 1982. 'Αρχαιοπινή στοιχεία στο λεξιλόγιο της Λήμνου', *ΛΙ* 14, 5-19.
- . 2003. 'Ετυμολογικά Δ'', *ΛΙ* 24, 225-286.
- Keenan E. - Comrie B. 1977. 'Noun Phrase Accessibility and Universal Grammar', *Linguistic Inquiry* 8(1), 63-99.

- Kretschmer P. 1905. *Der heutige lesbische Dialekt*. Wien.
- . 1921. 'Zum Dialekt von Stenimachos', *Αφιέρωμα εις Γ.Ν. Χατζιδάκιν*, 135-137. Αθήναι.
- Κυρανούδης Π. 1995. 'Επιλογές από το σουφλιώτικο λεξιλόγιο', *Θρακικά II* 10, 49-58.
- . 1996-8. 'Η γλώσσα των τουρκόφωνων μουσουλμάνων της Θράκης', *Ελληνική Διαλεκτολογία* 5, 113-139. Θεσσαλονίκη.
- . 2009. *Μορφολογία των τουρκικών δανείων της ελληνικής γλώσσας*. Θεσσαλονίκη (ΙΝΣ).
- Κυριαζής Δ. 2001. *Ελληνικές επιδράσεις στην αλβανική* (διδ. διατριβή Α.Π.Θ.). Θεσσαλονίκη.
- Κυριακίδης Σ. 1917. 'Θυσία ελάφου εν τη νεοελληνική παραδόσει και συναξαρίοις', *Λαογραφία* 6, 189-215.
- . 1922. *Ελληνική Λαογραφία, Μέρος Α'*. Αθήναι.
- . 1923. 'Γλωσσογεωγραφικά σημειώματα', *Λεξικογραφικόν Αρχείον* 6, 362-387.
- . 1946. *Τα βόρεια εθνολογικά όρια του Ελληνισμού*. Θεσσαλονίκη.
- Κωστάκης Θ. 1951. *Σύντομη Γραμματική της Τσακωνικής διαλέκτου*. Αθήνα.
- Λέκκου Π. 1999. *Οι μονές της Βόρειας και της Ανατολικής Θράκης*. Θεσσαλονίκη.
- Λιάλιας Ν. 1977. 'Το γλωσσικό ιδίωμα της Αρέθουσας Θεσσαλονίκης', *Α' Συμπόσιο Γλωσσολογίας του Βορειοελλαδικού χώρου*, 237-256. Θεσσαλονίκη.
- Λιόσης Ν. 2007. *Γλωσσικές επαφές στη νοτιοανατολική Πελοπόννησο*. Διδακτορική διατριβή Α.Π.Θ. Θεσσαλονίκη.
- Λορεντζάτος Π. 1915. 'Λεξικογραφικά', *Λεξικογραφικόν Αρχείον* 1, 67-80.
- Λουίζος Ο. 1934. 'Παρατηρήσεις εις την φθογγολογίαν Καλλιπόλεως', *Θρακικά* 5, 344-346.
- Λουλουδόπουλος Μ. 1903. *Ανέκδοτος συλλογή ηθών, εθίμων, δημοτικών ασμάτων, προλήψεων, δεισιδαιμονιών, παροιμιών, αιγιμάτων κ.τ.λ. των Καρυών (επαρχίας Καβακλί)*. Βάρνα.
- Λουτζάκη Ρ. 1983-5. 'Ο γάμος ως χορευτικό δρώμενο. Η περίπτωση των προσφύγων της Ανατολικής Ρωμυλίας στο Μικρό Μοναστήρι Μακεδονίας', *Εθνογραφικά* 4-5, 143-176. Ναύπλιο.

- Μαλικούτη-Drachman A. & Drachman G. 1977. 'Τύποι φωνολογικών νόμων και βόρεια ιδιώματα', *Α' Συμπόσιο γλωσσολογίας του βορειοελλαδικού χώρου*, 63-71. Θεσσαλονίκη.
- . 1992. 'Σύγκριση του ρηματικού τονισμού κοινής και διαλέκτων', *ΜΕΓ* 13, 143-161. Θεσσαλονίκη.
- Μαλικούτη-Drachman A. 1988. 'Τονισμός στα ελληνικά', *ΜΕΓ* 9, 127-143. Θεσσαλονίκη.
- . 2000. 'Συρρίκνωση διαλεκτικών συστημάτων', *Η ελληνική γλώσσα και οι διάλεκτοί της*. (Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας). Θεσσαλονίκη.
- Μανασσίδης Σ. 1936-37. 'Λαογραφικά Μαδύτου', *ΑΘΛΓΘ* 3, 31-84.
- . 1965. 'Γλωσσάριον εκ χειρογράφου υπ' αριθμ. 371 Φιλολογικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως', *ΑΘΛΓΘ* 31, 36-56.
- Μάνεσης Σ. 1986. 'Η παραγωγική κατάληξη -αβος', *ΛΔ* 16, 321-357.
- Μαραβελάκης Μ. - Βακαλόπουλος Α. 1993. *Οι προσφυγικές εγκαταστάσεις στην περιοχή της Θεσσαλονίκης*. Θεσσαλονίκη (ανατύπωση).
- Μαργαρίτη-Ρόγκα Μ. 1977. 'Παρατηρήσεις στην αποβολή των άτονων *i*, *u* στο ιδίωμα της Σιάτιστας', *Α' Συμπόσιο γλωσσολογίας του βορειοελλαδικού χώρου*, 51-58. Θεσσαλονίκη.
- . 1985. *Φωνολογική ανάλυση του σιατιστινού ιδιώματος* (διδακτορική διατριβή Α.Π.Θ.). Θεσσαλονίκη.
- . 1986. 'Η εξέλιξη των ακολουθιών ΣεΦ και ΣιΦ στο καταφυγιώτικο ιδίωμα', *ΜΕΓ* 7, 11-19. Θεσσαλονίκη.
- . 1988. 'Ο τύπος [ίδα] σε νεοελληνικά ιδιώματα', *ΜΕΓ* 9, 113-126. Θεσσαλονίκη.
- . 1989. 'Αφομοιώσεις ηχηρότητας στο ιδίωμα του Καταφυγίου', *ΜΕΓ* 10, 151-167. Θεσσαλονίκη.
- Μέγας Γ. 1911-12. 'Θυσία ταύρων και κριών εν τη ΒΑ Θράκη', *Λαογραφία* 3, 146-171.
- . 1912-13. 'Παραδόσεις περί θησαυρών', *Λαογραφία* 4, 22-34.
- . 1923. 'Παραδόσεις περί ασθενειών', *Λαογραφία* 7, 465-520.
- Μέγας Γ. 1940. 'Ζητήματα Ελληνικής Λαογραφίας', *Επετηρίς Λαογραφικού Αρχείου* 2 (σε αγκύλες ο αριθμός σελίδας στο ανάτυπο).
- . 1941. 'Μαγικά συνήθειαι προς αποτροπήν επιδημικών νόσων', *Λαογραφία* 25 (1967), 481-533.

- . 1945. *Ανατολική Ρουμελία*. Αθήναι.
- . 1953. ‘Έθιμα της ημέρας της μαμμής’, *Λαογραφία* 25 (1967), 534-556.
- Μηνάς Κ. 1978. *Η μορφολογία της μεγεθύνσεως στην ελληνική γλώσσα*. Ιωάννινα.
- . 2003. ‘Παθήσεις του μεσοφωνηεντικού λ στις νεοελληνικές διαλέκτους’, *Νεοελληνική Διαλεκτολογία* 4, 321-330. Αθήνα.
- . 2004. *Μελέτες νεοελληνικής διαλεκτολογίας*. Αθήνα.
- Mirambel A. 1929. *Etude descriptive du parler maniote*. Paris.
- Μιχαηλίδης-Νουάρος Μ. 1951. ‘Περί τινων ενδιαφερόντων φαινομένων του γλωσσικού ιδιώματος της Καρπάθου’, *Αθηνά* 55, 19-42.
- Mollova M. 1967. ‘Etude phonetique sur les tutrcismes en Bulgare’, *Linguistic Balkanique* 12, 115-54. Sofia.
- Μπαμπινιώτης Γ. 1969. *Ο διά συνθέσεως υποκορισμός εις την Ελληνικήν*. Αθήναι.
- Μπασέα-Μπεζαντάκου Χ. 1982. ‘Η σημερινή γλωσσική κατάσταση στο νομό Πιερίας’, *ΛΔ* 14, 243-253.
- Μπουμπουλίδης Φ. 1946. *Η μετοχή στα νεοελληνικά*. Αθήναι.
- Μπουντώνας Ε. 1892. *Μελέτη περί του γλωσσικού ιδιώματος Βελβεντού και των περιχώρων αυτού* (Αρχεία της νεωτέρας ελληνικής γλώσσης, τόμ. 1). Αθήναι.
- Μπουσμπούκης Α. 1991. ‘Το επιφώνημα στο ιδίωμα της Δεσκάτης Γρεβενών’, *ΛΔ* 17, 83-92.
- . 1997. ‘Ο κορυδαλλός σε νεοελληνικά ιδιώματα’, *Φιλερήμου Αγάπησις* (τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Α. Τσοπανάκη), 429-449. Ρόδος.
- Μπούτουρας Α. 1912. *Τα νεοελληνικά κύρια ονόματα ιστορικός και γλωσσικός ερμηνεύμενα*. Αθήναι.
- Μουσιάδης Π. 1994. *Ελληνικοί χοροί της Θράκης*. Θεσσαλονίκη.
- Νασιόπουλος Ι. 1993. *Λαογραφικά Εράτυρας*. Θεσσαλονίκη.
- Newton B. 1972. *The generative interpretation of dialect*. Cambridge.
- . 1973. ‘The dialect geography of Modern Greek active inflections’, *Glossa* 7:2, 189-230.
- Ντίνας Κ. 2005. *Το γλωσσικό ιδίωμα της Κοζάνης*, τ. Α΄ (Φωνητική - Μορφολογία) - Β΄ (Λεξικό). Κοζάνη.
- Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου Μ. 1991. *Οι βαλκανικοί λαοί*. Θεσσαλονίκη.
- Οικονομίδης Α. 1962. ‘Γλωσσάριον Μαδύτου Ανατολικής Θράκης’, *ΑΘΛΓΘ* 27, 321-339.

- Οικονομίδης Δ. 1952α. 'Περί του γλωσσικού ιδιώματος Απεράθου - Νάξου', *Αθηνά* 56, 215-273.
- . 1952β. 'Μιχαήλ ο Γενναίος και τα δημοτικά περί αυτού άσματα Ελλήνων και Βουλγάρων', *Λαογραφία* 14, 53-70.
- . 1962. 'Όνομα και ονοματοθεσία εις τας δοξασίας και συνηθείας του ελληνικού λαού', *Λαογραφία* 20, 446-542.
- Oeconomidis D. E. 1908. *Lautlehre des Pontischen*. Leipzig.
- Οικονόμου Κ. 1981. 'Διορθώσεις και προσθήκες στα "Γλωσσικά ιδιώματα της Ηπείρου"' του Ε. Μπόγκα', *Ηπειρωτικά Χρονικά* 23, 215-251.
- . 1991. *Τοπωνυμικό της περιοχής Ζαγορίου*. Ιωάννινα.
- . 1997. *Η αλβανική γλωσσική επίδραση στα Ηπειρωτικά ιδιώματα*. Ιωάννινα.
- Πάγκαλος Γ. 1955. *Περί του γλωσσικού ιδιώματος της Κρήτης*, τόμ. Α'. Αθήναι.
- Παντελίδης Ν. 1999. 'Το επίθημα -ωτός της νέας ελληνικής', *ΜΕΓ* 19, 281-295. Θεσσαλονίκη.
- Παπαγεωργίου Λ. 1994. 'Γλωσσική σύγκριση Ηπείρου και Κέρκυρας', *Νεοελληνική Διαλεκτολογία* 1, 326-369. Αθήνα.
- Παπαδάμου Ε. 2008. *Διαχρονική και διατοπική εξέταση της εξέλιξης του Υ* (Μεταπτυχιακή εργασία Α.Π.Θ). Θεσσαλονίκη.
- Παπαδημητρίου Λ. - Μαργαρίτη-Ρόγκα Μ. 1983. 'Περιορισμοί στις ιεραρχήσεις ηχητικότητας και απλοποίηση των συμπλεγμάτων στις νεοελληνικές διαλέκτους', *ΜΕΓ* 4, 17-32. Θεσσαλονίκη.
- Παπαδόπουλος Ά. 1926. *Γραμματική των βορείων ιδιωμάτων της νέας ελληνικής γλώσσης*. Αθήναι.
- . 1948. 'Βιβλιοκρισία για το "Γλωσσικό ιδίωμα των Φαράσων"' του Ν. Ανδριώτη', *Αρχείον Πόντου* 13, 35-48.
- . 1949. 'Γλωσσικά έρευναί', *Αρχείον Πόντου* 14, 3-35.
- . 1955. *Ιστορική Γραμματική της Ποντικής Διαλέκτου*. Αθήναι.
- . 1959. 'Γλωσσική δεινωση', *Αρχείον Πόντου* 23, 3-32.
- Παπαϊωαννίδης Κ. 1929. 'Σύμμικτα Λαογραφικά', *Θρακικά* 2, 152-182.
- . 1944. 'Λαογραφικά Σωζοπόλεως' *Θρακικά* 19, 268-298.
- Παπακίτσος Χ. 2006. *Από την τζουμερκιώτικη λαλιά στη λαϊκή μας παράδοση*. Αθήνα.
- Παπαναούμ Δ. 1968. *Λαογραφικά Σιατίστης*. Θεσσαλονίκη.

- Παπαχριστοδούλου Π. 1951. 'Η καταστροφή του βορειοθρακικού ελληνισμού (1878-1914)', *ΑΘΛΓΘ* 16, 76-112.
- Παππαδάτης Α. 1948. *Ιστορία-αγώνες-δίκαια του ελληνισμού της Α.Ρωμυλίας*. Αθήναι.
- Pernot H. 1907/1946. *Études de linguistique néo-hellénique I: Phonétique des Parlers de Chio, 1907 II: Morphologie..., 1946 III: Textes et lexicologie...*, 1946. Paris.
- Πετρόπουλος Δ. 1939-40. 'Λαογραφικά Κωστή Α. Θράκης', *ΑΘΛΓΘ* 6, 225-298.
- . 1941-42. 'Λαογραφικά Σκοπέλου - Πέτρας Α. Θράκης', *ΑΘΛΓΘ* 8, 135-192.
- . 1942-3. 'Λαογραφικά Μαΐστρου Α. Θράκης', *ΑΘΛΓΘ* 9, 181-220.
- . 1952. 'Συμβολή εις την έρευναν των λαϊκών μέτρων και σταθμών', *ΕΛΛ* 7, 57-101.
- Πλαδή Μ. 1992. 'Η συνίχιση των ακολουθιών -ea, -eo και -ia, -io στο ιδίωμα του Λιτοχώρου Πιερίας', *ΜΕΓ* 13, 179-191. Θεσσαλονίκη.
- Πολέμης Δ. 1988. 'Βαπτιστικά ονόματα από βυζαντινά επώνυμα σ' ένα χειρόγραφο της Άνδρου', *Ονόματα* 12, 429-433.
- Poromanska S. 1995. 'Μια παραλλαγή του "Ερωτόκριτου" στη Βουλγαρία', *Πρακτικά Ζ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, 677-685. Ρέθυμνο.
- . 1998. 'Μία ελληνική διάλεκτος στη Μαύρη Θάλασσα', *Νεοελληνική Διαλεκτολογία 2* (Πρακτικά 2ου Πανελλήνιου Συνεδρίου νεοελληνικής διαλεκτολογίας), 293-298.
- . 1999. 'Περί του κλιτικού συστήματος της ελληνικής διαλέκτου της πόλης Πομόριε', *Ελληνική Γλωσσολογία '97* (Πρακτικά του Γ' Διεθνούς Γλωσσολογικού Συνεδρίου για την ελληνική γλώσσα), 657-664.
- . 2003. 'Τα ελληνικά ιδιώματα του Εύξεινου Πόντου', *Νεοελληνική Διαλεκτολογία 4* (Πρακτικά 4ου Διεθνούς Συνεδρίου νεοελληνικής διαλεκτολογίας), 437-442.
- Πραντσιδής Ι. 1995. *Ο παραδοσιακός χορός στις κοινότητες των Ακμπουναριωτών στο Γκενεράλ Τντζοβο Βουλγαρίας και στο Αιγίνιο Πιερίας* (διδακτορική διατριβή). Αθήναι.
- Προδρόμου Θ. 1915. 'Σωζοπολίτικα παραμύθια', *Λαογραφία* 5, 449-459.
- Προμπονάς Ι. 1963. 'Ο ρωτακισμός και η ιδιότυπος προφορά του φθόγγου λ εις το γλωσσικόν ιδίωμα Φιλωτίου Νάξου', *Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών* 3, 504-532.

- . 1988. 'Είναι σλαβική η κατάληξη *-αβος*;', *ΜΕΓ* 9, 87-98. Θεσσαλονίκη.
- Ράλλη Α. 2000. *Παραδόσεις θεωρητικής μορφολογικής ανάλυσης*. Τομέας Γλωσσολογίας Πανεπιστημίου Πατρών. Πάτρα.
- . 2005. *Μορφολογία*. Αθήνα.
- . 2007. *Η σύνθεση λέξεων - Διαγλωσσική μορφολογική προσέγγιση*. Αθήνα.
- Ralli A. 1992. 'Compounds in Modern Greek', *Rivista di Linguistica* 4/1, 143-174.
- . 2004. 'Stem-based versus Word-based Morphological Configurations: The case of Modern Greek Preverbs', *Lingue e Linguaggio* 2, 241-275.
- Ρωμαίος Κ. 1953. 'Το τραγούδι του Μιχάλμπεη Ρουμανίας', *ΑΘΛΓΘ* 18, 365-374.
- . 1955. 'Η τεχνική του προοιμίου των δύο τραγουδιών, της Αδριανούπολης και της Αγια-Σοφιάς', *ΑΘΛΓΘ* 20, 343-356.
- Rohlf G. 1950. *Historische Grammatik der unteritalienischen Gräzität*. Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. München.
- Ronzevalle L. 1911. 'Les emprunts turcs dans le grec vulgaire de Roumélie et spécialement d' Andrinople', *Journal Asiatique Recueil de Mémoires et de Notices Relatifs aux Etudes Orientales* 2, XVIII (1911), 69-106, 257-336, 405-462. Paris.
- Σακελλαριάδης Γ. 1997. *Στοιχεία μορφολογίας. Μορφήματα και παραγωγικές καταλήξεις της νεοελληνικής*. Αθήνα.
- Σαμοθράκης Α. 1953. *Λεξικόν γεωγραφικόν και ιστορικόν της Θράκης - Από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι της πτώσεως της Κωνσταντινουπόλεως 1453* (β' έκδοση). Αθήνα. (Α' έκδ. αποσπασματικά στο *ΑΘΛΓΘ* 7-12 (1940-6) και επανέκδοση στο *ΑΘΛΓΘ* 28 (1963)).
- Σαραντή Ε. 1944. 'Από τα φυτά της Θράκης', *Θρακικά* 20, 9-72.
- Σάρρος Δ. 1923. 'Περί των εν Ηπείρω, Μακεδονία και Θράκη συνθηματικών γλωσσών', *Λαογραφία* 7, 521-542.
- Saupier G. 2007. 'Το τραγούδι του Τσαμαδού και τα συγγενικά και παράγωγα θέματα. Όψεις της πάλης με τον πατέρα', *Ελληνικά* 57, 105-125.
- Σετάτος Μ. 2000. 'Παρατηρήσεις στα ρήματα από ξένες λέξεις στις βαλκανικές γλώσσες', *Βαλκανική Γλωσσολογία - Συγχρονία και διαχρονία* (Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου), 225-234. Θεσσαλονίκη.
- Setatos M. 1969. *Phonological problems of modern greek koine*. Thessalonike.

- Σιγάλας Α. 1949. 'Γλωσσικά ιδιώματα και εποικισμοί της Νάξου', *Ναζιακόν Αρχείον* 15, 192-216. Νάξος.
- Σιταράς Α. 1971. *Η Μάδυτος*. Αθήνα.
- Σκορδέλης Β. 1873. 'Γλωσσάριον Στενιμάχου', *ΑΘΛΓΘ* 12 (1945-46), 181-191.
- Σταλίδης Κ. 1997. 'Επιζώσες αρχαίες ελληνικές λέξεις στο γλωσσικό ιδίωμα των κατοίκων της Σωζοπόλεως', *Φιλερήμου Αγάπησις* (τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Α. Τσοπανάκη), 559-587. Ρόδος.
- . 1998. 'Παρατηρήσεις στο γλωσσικό ιδίωμα των κατοίκων της Σωζοπόλεως Α. Ρωμυλίας - Παθολογία των φωνηέντων', *Νεοελληνική Διαλεκτολογία* 2 (Πρακτικά 2ου Πανελλήνιου Συνεδρίου νεοελληνικής διαλεκτολογίας), 303-341.
- Στούπης Σ. 2003. *Πωγωνησιακά και Βησσανιώτικα*. Αθήνα - Γιάννινα.
- Συμεωνίδης Χ. 1972. 'Χείλωση στη μεσαιωνική και νέα ελληνική', *Βυζαντινά* 4, 237-252.
- . 1977. 'Παρατηρήσεις στα κύρια χαρακτηριστικά των βόρειων νεοελληνικών ιδιωμάτων', *Α' Συμπόσιο γλωσσολογίας του βορειοελλαδικού χώρου*, 63-71. Θεσσαλονίκη.
- . 1977-8. 'Ποντιακά και Καππαδοκικά', *Αρχείον Πόντου* 34, 248-253.
- . 1983. 'Το άρθρο *i* των βόρειων νεοελληνικών ιδιωμάτων', *Β' Συμπόσιο Γλωσσολογίας του Βορειοελλαδικού Χώρου*, 329-343. Θεσσαλονίκη.
- . 1989. *Ιστορική Γραμματική της αρχαίας ελληνικής*. Θεσσαλονίκη.
- . 1992. *Εισαγωγή στην ελληνική ονοματολογία*. Θεσσαλονίκη.
- . 2001. *Η ελληνική γλωσσική επίδραση στο σύστημα κύριων ονομάτων της Παλαιοσλαβικής και ιδιαίτερα της Βουλγαρικής* (Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών Κύπρου). Λευκωσία.
- Συμεωνίδης Χ. - Τομπαΐδης Δ. 1999. *Η σημερινή ελληνική διάλεκτος της Ουκρανίας (περιοχής Μαριούπολης)*, *Αρχείον Πόντου*, παράρτ. 20.
- Σφέτας Σ. 1993-4. 'Οι ανθελληνικοί διωγμοί στην Ανατολική Ρωμυλία κατά το έτος 1906 στα πλαίσια της βουλγαρικής κρατικής πολιτικής', *Βαλκανικά Σύμμεικτα* 5-6, 75-91.
- . 2008. *Ελληνοβουλγαρικές αναταράξεις 1880-1908*. Θεσσαλονίκη.
- Shipp G. 1979. *Modern Greek Evidence for the Ancient Greek Vocabulary*. Sydney.

- Ταρνανάς Α. 2004. *Η ζουμπανιώτικη γλώσσα και τα κουδαρίτικα* (Καταγραφή του τοπικού ιδιώματος του Πενταλόφου Βοΐου). Έκδ. Πολιτιστικού Συλλόγου Πενταλόφου. Πεντάλοφος Κοζάνης.
- Τεκτονίδης Ε. 1975-81. 'Το Καβακλί της Ανατολικής Ρωμυλίας', *Θρακικά Χρονικά* (αποσπασματικά στους τόμ.) 32 (1975-76), 49-65, 33 (1977), 87-92, 35 (1979), 85-88, 36 (1980-81), 87-89. Ξάνθη.
- Τερζίδης Μ. 1980. 'Οι Μοναστηριώτες', *Χρονικά της επαρχίας Δομοκού* 1, 46-93 (σε αγκύλες δίνονται οι σελίδες του ανάτυπου). Δομοκός.
- Τζαβάρας Ξ. 2003. 'Αρχαϊκά στοιχεία στο γλωσσικό ιδίωμα της Ίμβρου', *Νεοελληνική Διαλεκτολογία* 4, 493-512. Αθήνα.
- Τζαμάλη Α. 1998. 'Το ρήμα «δοκώ» στα νεοελληνικά ιδιώματα', *ΑΔ* 21, 195-228.
- Τζάρτζανος Α. 1909. *Περί της συγχρόνου θεσσαλικής διαλέκτου*. Αθήναι.
- . 1913. 'Περί των ορίων της ανομοιώσεως εν τη Νέα Βορειοελληνική', *Αθηνά* 25, 65-77.
- Τζιτζιλής Χ. 1980. 'Μακεδονικά ετυμολογικά Ι', *Μακεδονικά* 20, 368-374.
- . 1981. 'Μια βαλκανική λέξη λατινικής προέλευσης (κόθρος, ...)', *Ελληνικά* 33, 184-190.
- . 1982. 'Μακεδονικά ετυμολογικά ΙΙ', *Μακεδονικά* 22, 423-443.
- . 1982-3. 'Συμβολή στην ποντιακή ετυμολογία', *Ελληνικά* 34, 436-477.
- . 1985. 'Ανάλεκτα ετυμολογικά ΙΙ', *Ελληνικά* 36, 317-335.
- . 1995. 'Δεύτερη συμβολή στην ποντιακή ετυμολογία', *Ελληνική Διαλεκτολογία* 4, 73-97. Θεσσαλονίκη.
- . 2000α. 'Νεοελληνικές διάλεκτοι και νεοελληνική διαλεκτολογία', *Η ελληνική γλώσσα και οι διάλεκτοί της*, 15-22. Αθήνα (Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας).
- . 2000β. 'Εισαγωγή' στο *Βαλκανική Γλωσσολογία. Συγχρονία και Διαχρονία* (επιστημ επιμ. Χ. Τζιτζιλής - Χ. Συμεωνίδης), 11-17. Θεσσαλονίκη.
- . 2008. 'Τα αρχαία μακεδονικά στοιχεία στο ιδίωμα της ορεινής Πιερίας και οι σχέσεις της μακεδονικής με τη θεσσαλική και τις βορειοδυτικές δωρικές διαλέκτους', *Θέρμη και Φως* (Αφιερωματικός τόμος στη μνήμη του Α.-Φ. Χριστίδη), 226-244. Θεσσαλονίκη.
- . *Νεοελλ. Διάλ. Νεοελληνικές διάλεκτοι. Εισαγωγή* (επιμ. Χ. Τζιτζιλής) (υπό έκδοση). Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών. Θεσσαλονίκη.

- . *Τσακων.* ‘Τσακωνική διάλεκτος’, *Νεοελληνικές διάλεκτοι* (επιμ. Χ. Τζιτζιλής) (υπό έκδοση). Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών. Θεσσαλονίκη.
- Tzitzilis Ch. 1983. ‘Greek Loan-words in Bulgarian Dialects’, *Linguistique Balkanique* 26 (1983), 55-77.
- . 1988. ‘Beiträge zur aromunischen Wortschatzforschung’, *Zeitschrift für Balkanologie* 24/2, 173-199.
- . 1990. *Fonetitshni problemi pri etimologizuvane na grătskite zaemki v bălgarskija ezik* (Izdatelstvo na Bălgarskata Akademija na Naukite). Sofia.
- . 1995. ‘Die paläobalkanischen Sprachen im Lichte der neugriechischen Dialekte’, *Die Sprache - Zeitschrift für Sprachwissenschaft* 37 (1), 85- 93.
- . 1997. ‘Die türkischen Elemente im Neugriechischen verglichen mit den türkischen Elementen in anderen Balkansprachen’, *Zeitschrift für Balkanologie* 33/1, 101-112. Wiesbaden.
- . 1997-8. ‘Griechisch, ein wenig bekanntes Mitglied des Balkansprachbundes’, *Linguistique Balkanique* XXXIX (1-2), 17-27.
- . 1999. ‘Ima li metafonija v grătskite govori?’, *Dialektologija i ligvistitsne geografija* (ed. V. Radeva, B. Veltseva, V. Gobov, G. Kolev), 45-51. Sofia.
- . 2005. ‘Lexikalische Balkanismen in der Mundart im hochland von Pierien (ein Beitrag zur diachronischen Kontaktlinguistik)’, *Linguistique Balkanique* XLIV, 1-2 (a la memoire du Prof. Dr. Maksim Mladenov), 129-142.
- . 2006. ‘Romani or Armenian loans? A case of “contact ambiguity”’, *Linguistique Balkanique* XLV, 2, 279-289. Academie Des Sciences de Bulgarie.
- Τζομπάρης Φ. 1945-46. ‘Λαογραφικά - Γλωσσικά Στενιμάχου’, *ΑΘΛΓΘ* 12, 166-173.
- Τομπαΐδης Δ. 1967. *Το γλωσσικό ιδίωμα της Θάσου*. Θεσσαλονίκη.
- Τριανταφυλλίδης Μ. 1941. *Νεοελληνική Γραμματική της Δημοτικής*. Ανατύπωση της έκδοσης του ΟΕΣΒ, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη). Θεσσαλονίκη 2000.
- Τσιτσιπής Λ. 2001. *Εισαγωγή στην Ανθρωπολογία της Γλώσσας*. Αθήνα.
- Τσολακίδης Σ. 2009. ‘Αντιγεγονοτικές εκφράσεις με το *ήθελα να* στις ΝΕ διαλέκτους’, *ΜΕΓ* 29 (υπό έκδοση). Θεσσαλονίκη.
- Τσοπανάκης Α. 1950. ‘Το Σιατιστινό ιδίωμα’, *Μακεδονικά* 2 (1941-52), 266-298.
- . 1963. ‘Διαλεκτικά Μακεδονίας’, *Μακεδονικά* 5 (1961-63), 448-457.

- . 1968. 'Μια ιωνική παραγωγική κατάληξη: -ούδι (-ούδα, -ούδης)', *ΕΕΦΣΠΘ* 10, 283-307.
- Tsopanakis A. 1955. 'Eine dorische Dialektzone im Neugriechischen', *Byzantinische Zeitschrift* 48, 49-72.
- Τσότσος Γ. 1998. *Γαλατινή Βοΐου Κοζάνης*. Θεσσαλονίκη,
- Τσουκαλάς Γ. 1851. *Ιστοριογεωγραφική περιγραφή της επαρχίας Φιλιππουπόλεως*. Βιέννη. (Επανέκδοση 1980, Θεσσαλονίκη).
- Φάβης Β. 1939. 'Μετάθεσις και αντιμετάθεσις φθόγγων', *ΛΔ* 1, 89-142.
- . 1951. 'Ο δυναμικός τόνος της βορείου ελληνικής', *Αθηνά* 55, 3-18.
- Φιλήντας Μ. 1924. *Γλωσσογνωσία και Γλωσσογραφία (ελληνική)*, τόμ. Α', Β', Γ' (ανατ. 1984). Αθήνα.
- . 1927. 'Γλωσσάρι', *Θρακικές Ηθολογίες Γ'* (Π. Παπαχριστοδούλου). Αθήνα.
- . 1928. 'Από τη γλώσσα της Θράκης', *Θρακικά* 1, 221-223.
- Φόρης Β. 1956. *Το αρσενικό άρθρο ι στα βόρεια ιδιώματα*. Κοζάνη.
- Χαραλαμπάκης Χ. 1979. 'Διαλεκτολογία και λογοτεχνία. Ιδιωματικά στοιχεία σε θράκες λογοτέχνες', *Θρακικά Χρονικά* 35, 98-107. Ξάνθη.
- Χατζηαναστασίου Τ. 1999. 'Οι ελληνικές κοινότητες της Βουλγαρίας. Σύντομη Ιστορική Εισαγωγή', *Οι Έλληνες της Βουλγαρίας - Ένα ιστορικό τμήμα του περιφερειακού ελληνισμού* (συλλογικό, επιστ. υπεύθ. Β. Κόντης, επιμ. Ξ. Κοτζαγεώργη), 49-82. Θεσσαλονίκη.
- Χατζησαββίδης Σ. 1985. *Φωνολογική ανάλυση της Ποντιακής Διαλέκτου (Το ιδίωμα της Ματσούκας)* (διδακτορική διατριβή). Θεσσαλονίκη.
- Χατζησαράντος Χ. - Κανέλλης Α. 1947-8. *Κατάλογος των πτηνών της Ελλάδος με τα κοινά τους ονόματα* - Ανάτυπο από το περιοδ. "BOYNO" του Ελληνικού Ορειβατικού Συνδέσμου, 126-153.
- Χατζιδάκης Γ. 1905/1907. *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά*, τόμ. α' - β'. Αθήνα.
- . 1910. 'Νεοελληνικά', *Αθηνά* 22, 205-265.
- . 1911. 'Συμβολή εις τας ελληνικάς παροιμίας', *Επιστ. Επετ. Πανεπιστημίου Αθηνών* 7 (1910-11), 23-79.
- . 1912. 'Και πάλιν περί της λεγομένης εξασθενώσεως του ου εις ι', *Αθηνά* 24, 285-288.
- . 1915. 'Περί της χρήσεως της προθέσεως εκ, εξ (ξε-) εν τη νεωτέρα ελληνική', *Λεξικογραφικόν Αρχεῖον της Μέσης και Νέας Ελληνικής*, τόμ. Α', 8-47.

- . 1916. 'Νεοελληνικά', *Αθηνά* 28, 285-288.
- . 1917. 'Ετυμολογικά και τεχνολογικά', *Λεξικογραφικόν Αρχεῖον της Μεσαιωνικής και Νέας Ελληνικής* 3, 99-114.
- . 1924/1930. *Ακαδημεικά αναγνώσματα εις την ελληνικήν και λατινικήν γραμματικήν*, τόμ. α' - β'. Αθήναι.
- . 1934. *Γλωσσολογικαί έρευναι*, τόμ. Α', Β' (τόμ. Β' 1977, Ακαδημία Αθηνών). Αθήναι.
- Hatzidakis G. 1892. *Einleitung in die neugriechische Grammatik*. Leipzig.
- Χελδράιχ Θ. - Μηλιαράκης Σ. 1909. *Τα δημώδη ονόματα των φυτών*. Αθήναι.
- Henrich G.S. 1976. *Κλητικές και γενικές σε -ο από αρσενικά σε -ος στα μεσαιωνικά και νέα ελληνικά* (διδασκ. διατριβή). Θεσσαλονίκη.
- Holton D. - Mackridge P. - Φιλιππάκη-Warburton E. 1999. *Γραμματική της Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα.
- Høeg C. 1925. *Les Saracatsans, une tribu nomade grecque, I*. Paris - Copenhagen.
- Χουρμουζιάδης Κ. 1938. 'Το Τσακίλι της επαρχίας Μετρών', *Θρακικά* 9, 310-359.
- . 1939. 'Δημοτικά τραγούδια Τσακηλίου', *Θρακικά* 11, 307-314.
- Ψάλτης Σ. 1905. *Θρακικά ή μελέτη περί του γλωσσικού ιδιώματος της πόλεως Σαράντα Εκκλησιών*. Αθήναι.
- . 1918. 'Περί των υποθετικών λόγων εν τη μέση και νεωτέρα Ελληνική', *Λεξικογραφικόν Αρχεῖον της μέσης και νέας Ελληνικής* 5, 40-57.

B. ΛΕΞΙΚΑ² - ΓΛΩΣΣΑΡΙΑ - ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ - ΣΥΛΛΟΓΙΚΑ ΕΡΓΑ

AED	<i>Albanian-English Dictionary</i> . Oxford 1998.
ΑΘΛΓΘ	<i>Αρχεῖον του Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού</i> .
ΑΛΝΕ	A. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, <i>Αντίστροφο Λεξικό της Νέας Ελληνικής</i> . Θεσσαλονίκη 2000.
Ανδριώτης 1983	<i>Ετυμολογικό λεξικό της κοινής νεοελληνικής</i> . Θεσσαλονίκη.
Andriotis 1974	<i>Lexicon der Archaismen in neugriechischen Dialekten</i> , Wien.
BER	<i>Bălgarski etimologitshen retshnik</i> , I-III. Sofia 1971-1986.

² Στα λεξικά η παραπομπή γίνεται σε λήμμα και όχι σε σελίδα. Όταν η λέξη στην οποία γίνεται αναφορά ταυτίζεται με το οικείο λήμμα του λεξικού δεν δηλώνεται το λήμμα ως εννοούμενο. Σε διαφορετική περίπτωση δηλώνεται (βλ. λ.).

- BGR *Bǎlgarsko-grǎtski retshnik*, Akademitshno izdatelstvo “prof. Marin Drinof”. Sofia 1998.
- BI Jordan Zaimov, *Bǎlgarski imennik*, Izdatelstvo na Bǎlgarskata Akademija na Naukite. Sofia ⁽²⁾1994.
- Βλάχ. Γ. Βλάχος, *Θησαυρός της εγκυκλοπαιδικής βάσεως τετράγλωσσος*. Βενετία 1659.
- Γαρεφαλάκης Γαρεφαλάκης Ν., *Λεξικό ιδιωματισμών κρητικής διαλέκτου (περιοχής Σητείας)*. Σητεία 2002.
- Γεννάδιος Π.Γ. Γεννάδιος, *Λεξικόν φυτολογικόν*, τόμ. 1-2. Αθήναι ⁽²⁾1959.
- Δαγκίτσης Κ. Δαγκίτσης, *Ετυμολογικό λεξικό της νεοελληνικής*, τόμ. 1-2 (α-π). Αθήνα 1978-1984.
- DS *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, τόμ. 1-12, Ankara.
- Du Cange Ch. du Cange, *Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis*, Λούγδουνο 1688 (ανατυπ. Γκρατς 1958).
- ΕΔ *Ελληνική Διαλεκτολογία. Ετήσια έκδοση διαλεκτολογικών μελετών*. Θεσσαλονίκη.
- ΕΛΑ *Επετηρίς Λαογραφικού Αρχείου*
- Ιδομενέως Ιδομενέως Μ., *Κρητικό Γλωσσάρι*. Ηράκλειο 2006.
- ΙΕΕ *Ιστορία του ελληνικού έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, τόμ. 1-16.
- ΙΛ *Ιστορικόν λεξικόν της νέας ελληνικής*, τόμ. 1-5 (α- δαχτυλωτός). Αθήναι 1933-1989.
- ΙΛΠ Α. Παπαδόπουλος, *Ιστορικόν λεξικόν της ποντικής διαλέκτου*, τόμ. 1-2. Αθήναι 1958-1961.
- Κρ. Ε. Κριαράς, *Λεξικό της μεσαιωνικής ελληνικής δημόδους γραμματείας*, τόμ. 1- 16 (α-πνεύμονας). Θεσσαλονίκη.
- Κρ.-Επιτ. Ι.Ν. Καζάζης - Τ.Α. Καραναστάσης, *Επιτομή του Λεξικού της μεσαιωνικής ελληνικής δημόδους γραμματείας του Εμμανουήλ Κριαρά*, τόμ. 1 (α-κ), τόμ. 2 (λ-παραθήκη). Θεσσαλονίκη 2001-2003.
- Κωστάκης Θ. Κωστάκης, *Λεξικό της τσακωνικής διαλέκτου*, τόμ. Ι, ΙΙ, 1986, τόμ. ΙΙΙ, 1987. Αθήνα.

- LBG E. Trapp, *Lexikon zur byzantinischen Gräzität besonders des 9.-12. Jahrhunderts*. Wien.
- ΛΔ *Λεξικογραφικόν Δελτίον της Ακαδημίας Αθηνών*
- ΛΚΝ *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών. Θεσσαλονίκη 2001⁽²⁾.
- LGPN Fraser P.M. & Matthews E., *A Lexicon of Greek Personal Names*, vol. I- IV. Oxford 1987-2005.
- L-S H.G. Lidell - R. Scott - H. Stuart Jones, *A Greek-English Lexicon*. Oxford ⁽⁹⁾1940 (ανατ. 1996).
- ΜΕΓ *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* (Πρακτικά ετήσιων συναντήσεων του Τομέα Γλωσσολογίας του Α.Π.Θ.). Θεσσαλονίκη.
- ΑΝΕΓ Μπαμπινιώτης Γ., *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα 1998.
- Μπόγκας 1964/1966 Μπόγκας Ε., *Τα γλωσσικά ιδιώματα της Ηπείρου*, τόμ. Α' (1964) - τόμ. Β' (1966). Ιωάννινα.
- Ραπαχάγι Τ. Ραπαχάγι, *Dicționarul dialectului aromân*. București ⁽²⁾1974.
- Πιτυκάκης Πιτυκάκης Μ. *Το γλωσσικό ιδίωμα της ανατολικής Κρήτης*. Νεάπολη Κρήτης 2001.
- PLP *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit* (E. Trapp - H.-V. Beyer u.a.). Wien 1996.
- PCSS D'jatshenko G., *Poln'ij Tserkovnoslavjansij Slovar'*. Moskva 1993.
- Redhouse *New Redhouse Turkish-English dictionary*. Istanbul ⁽⁷⁾1984.
- RRS *Rumeisko-russkij i russko-rumeiskij slovar pjati dialektov grekov Priazovja* (Diamantopulo-Rionis A.A., Demeruzi D.L., Sapurma A.A., Harabanot R.S., Patritsa D.K.). Mariupoli 2006.
- RRODD *Retshnik na redki, ostareli i dialektni dumi v literaturata ni ot XIX i XX vek* (S. Iltshev, A. Ivanova, A. Dimova, M. Pavlova), Bălgarska Akademija na Naukite - Institut za bălgarski ezik. Sofia 1974.

- Somavera A. da Somavera, *Θησαυρός της ρωμαϊκής και της φράγκικης γλώσσας, ήγουν Λεξικόν ρωμαϊκόν και φράγκικόν πλουσιώτατον*. Παρίσι 1709 (ανατ. Μπολόνια 1977).
- SSS Tsejtlin P., *Staroslavjanskij Slovar'* (10-11 v.). Moskva 1994.

Γ. ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΟΙ, ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΙ ΚΑΙ ΑΛΛΟΙ ΟΡΟΙ

ά. = άρθρο	αρνητ. = αρνητικός
αγγλ. = αγγλικός, αγγλικά	αρομ. = αρομουνικός
αγιών. = αγιώνυμο	αρσ. = αρσενικός
άγν. ετυμ. = άγνωστη ετυμολογία	αρχ. = αρχαίος ελληνικός
αι. = αιώνας	ασυνήθ. = ασυνήθιστη χρήση
αιτιολ. = αιτιολογικός	αυτ. = αυτόθι
αιτ. = αιτιατική	άχρ. = άχρηστο, δεν χρησιμοποιείται
άκλ. = άκλιτος	βαφτιστ. = βαφτιστικό (όνομα)
αλβ. = αλβανικός, αλβανικά	β.ι. = βόρεια ιδιώματα
αμάρτ. = αμάρτυρος	βλ. = βλέπε
αμτβ. = αμετάβατο (ρήμα)	βυζ. = βυζαντινός
αναβιβ. = αναβιβασμός	γαλλ. = γαλλικός
αναλογ. = αναλογία, αναλογικός, -ά	γεν. = γενική (πτώση)
ανατύπ. = ανατύπωση	γέν. = γένος
αντίθ. = αντίθετος, αντίθετα	γλωσσ. = γλωσσικός
αντιθετ. = αντιθετικός	δάν. = δάνειο, -α
αντικ. = αντικείμενο	δεικτ. = δεικτικός
αντων. = αντωνυμία	δηλ. = δηλαδή
αόρ. = αόριστος	διαλ. = διαλεκτικός
αποηχηροπ. = αποηχηροποίηση	διάφ. = διάφορος
απρόσ. = απρόσωπο (ρήμα)	δίφθ. = δίφθογγος
αρ. = αριθμός	διφθογοπ. = διφθογοποίηση
αραβ. = αραβικός, αραβικά	δωρ. = δωρικός
αρβ. = αρβανίτικος, αρβανίτικα	εγκλιτ. = εγκλιτικός
αριθμ. = αριθμητικός	ειρων. = ειρωνικός, -ά
αρμεν. = αρμενικός	εκκλησ. = εκκλησιαστικός
άρν. = άρνηση	έκφρ. = έκφραση

ελλ. = ελληνικός	κάπ. = κάποιος, -ον
ελλνστ. = ελληνιστικός	κατάλ. = κατάληξη
εμπρόθ. προσδ. = εμπρόθετος	καταφ. = καταφατικός
προσδιορισμός	κατηγ. = κατηγορούμενο
εν. = ενικός	κ.ε. = και εξής
εναντ. = εναντιωματικός	κλητ. = κλητική
ενεργ. = ενεργητικός	κλπ. = και λοιπά
ενεστ. = ενεστώτας	κοιν. = κοινός
ενν. = εννοείται	κ.ο.κ. = και ούτω καθεξής
επέκτ. = επέκταση	κ.π.ά. = και πολλά άλλα
επίθ. = επίθετο	κτητ. = κτητικός
επιθ. = επιθετικός	κ.τ.ό. = και τα όμοια
επίρρ. = επίρρημα	κυπρ. = κυπριακός
επιρρημ. = επιρρηματικός, -ά	κυριολ. = κυριολεκτικά
επίτ. = επίταση	λ. = λέξη, λήμμα
επιτατ. = επιτατικός	λαϊκ. = λαϊκός, -ά
επιφών. = επιφώνημα	λατ. = λατινικός
επών. = επώνυμο	λογοτ. = λογοτεχνία, -ικός
ερωτημ. = ερωτηματικός	μεγεθ. = μεγεθυντικός
εσφαλμ. = εσφαλμένος, -α	μειωτ. = μειωτικός
ετυμ. = ετυμολογία, ετυμολογικός	μέλλ. = μέλλοντας
ευφημ. = ευφημισμός	μελλ. = μελλοντικός
ευχετ. = ευχετικός	μέσ. = μέσο (ρήμα)
ζωολ. = ζωολογία	μεσν. = μεσαιωνικός
ηχηροπ. = ηχηροποίηση	μεσοφων. = μεσοφωνηεντικός
ηχομιμ. = ηχομιμητικός	μετάθ. = μετάθεση
θηλ. = θηλυκός	μεταπλ. = μεταπλασμός
ιδίωμ. = ιδίωμα	μεταρημ. = μεταρηματικός
ιδιωμ. = ιδιωματικός, -ά	μόρ. = μόριο
ισπ. = ισπανικός, -ά	μορ. = μοριακός
ιταλ. = ιταλικός, -ά	μτβ. = μεταβατικός
κ.ά. = και άλλα	μτγν. = μεταγενέστερος
κ.α. = και αλλού	μτφ. = μεταφορικά

μτχ. = μετοχή, μετοχικός	προσφών. = προσφώνηση
ν.ε. = νεοελληνικός	προσωπ. = προσωπικός
νεολ. = νεολογισμός	προτρεπτ. = προτρεπτικός
οικων. = οικωνυμικός	ρ. = ρήμα
όν. = όνομα	ρημ. = ρηματικός
ον. = ονομαστική	σ. = σελίδα
ό.π. = όπου παραπάνω	σημ. = σημείωση
ουδ. = ουδέτερο	σημερ. = σημερινός
ουσ. = ουσιαστικό	σλαβ. = σλαβικός
ουσιατικοπ. = ουσιαστικοποίηση, -μένος	σπάν. = σπάνιο
παθ. = παθητικός	στερ. = στερητικός
παλαιοσλαβ. = παλαιοσλαβικός	συγκ. = συγκοπή
παράγ. = παράγωγο	συγκριτ. = συγκριτικός
παραγωγ. = παραγωγικός	συν. = συνήθως
παρακ. = παρακείμενος	σύνδ. = σύνδεσμος
παρατ. = παρατατικός	συνεκδ. = συνεκδοχή, -ικά
παρετυμ. = παρετυμολογία	συνεκφ. = συνεκφορά
παροιμ. = παροιμία, παροιμιακός, -ά	συνηθ. = συνηθισμένος, -α, συνηθέστερος
παρομ. = παρομοίωση. -ωτικός	συνθετ. = συνθετικό
παρων. = παρωνύμιο, παρωνυμικός	σύντμ. = σύντμηση
πβ. = παράβαλε	συνών. = συνώνυμος
περιληπτ. = περιληπτικός	τ. = τύπος
πιθ. = πιθανός, πιθανώς	τεύχ. = τεύχος
πληθ. = πληθυντικός	τόμ. = τόμος
πλσλαβ. = παλαιοσλαβικός	τόν. = τόνος
πολλ. = πολλαχού	τοπων. = τοπωνύμιο
προηγ. = προηγούμενος	τουρκ. = τουρκικός
πρόθ. = πρόθεση	τραγ. = τραγούδι
προθετ. = προθετικός	υπερθ. = υπερθετικός
πρόσ. = πρόσωπο	υποθ. = υποθετικός
προστ. = προστακτική	υποκ. = υποκείμενο
προσυμφ. = προσυμφωνικός	υποκορ. = υποκοριστικός

φρ. φράση
 φυτ. = φυτολογία
 φωνηεντ. = φωνηεντισμός
 χαρακτηρ. = χαρακτηριστικός
 χρον. = χρονικός
 χ. χρον. = χωρίς χρονολογία

Δ. ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟΙ ΟΡΟΙ

A. = ανατολικός
 Αιτ. = Αιτωλία
 Ακμπ. = Ακμπουνάρ Α. Ρωμυλίας
 Α.Ρωμ. = Ανατολική Ρωμυλία
 Β. = βόρειος
 Βελβ. = Βελβεντός
 Δ. = δυτικός
 Ήπ. = Ήπειρος
 Θεσσ. = Θεσσαλία
 Θεσσαλ. = Θεσσαλονίκη
 Θρ. = Θράκη
 Κ. = κεντρικός
 Καβ. = Καβακλί Α. Ρωμυλίας
 Καπ. = Καπαδοκία

Καρ. = Καρυές Α. Ρωμυλίας
 Κέρκ. = Κέρκυρα
 Κεφαλλ. = Κεφαλληνία
 Κρήτ. = Κρήτη
 Λέσβ. = Λέσβος
 Μακ. = Μακεδονία
 Μεγ. Μον. = Μεγάλο Μοναστήρι
 Λάρισας
 Μεγ. Μπογ. = Μεγάλο Μπογιαλίκι Α.
 Ρωμυλίας
 Μελέν. = Μελένικο
 Μον. = Μεγάλο και Μικρό Μοναστήρι
 Α. Ρωμυλίας
 Πελοπ. = Πελοπόννησος
 Πόντ. = Πόντος
 Προπ. = Προποντίδα
 Σιναπ. = Σιναπλί Α. Ρωμυλίας
 Στερ.Ελλ. = Στερεά Ελλάδα
 Σωζόπ. = Σωζόπολη
 Φιλιπ. = Φιλιππούπολη Α. Ρωμυλίας
 Χαλκιδ. = Χαλκιδική

ΦΩΝΗΤΙΚΗ ΑΞΙΑ ΤΩΝ ΣΥΜΒΟΛΩΝ

Φ ω ν ή ε ν τ α

a = ανοιχτό, κεντρικό φωνήεν: π.χ. ν.ε. *kalá* (= καλά)

i = κλειστό, μπροστινό, μη στρογγυλό: π.χ. ν.ε. *piγ'í* (= πηγή)

e = ενδιάμεσο, μπροστινό, μη στρογγυλό: π.χ. ν.ε. *éna* (= ένα)

u = κλειστό, πισινό, στρογγυλό: π.χ. ν.ε. *urá* (= ουρά)

o = ενδιάμεσο, πισινό, στρογγυλό: π.χ. ν.ε. *óplo* (= όπλο)

ɨ = μεσαίου ανοίγματος, κεντρικό, μη στρογγυλό, όμοιο με το τουρκ. **ı** (στην

αλφαβητική καταγραφή αντιστοιχεί με το **ı**): π.χ. ιδιωμ. *arsɨz* (αρσῖζ)¹

‘ξεδιάντροπος’

Η μ ί φ ω ν α

ɨ̣ = κλειστό, μπροστινό, μη στρογγυλό, μη τριβόμενο (στην αλφαβητική καταγραφή

αντιστοιχεί με το **ı̣** ή, για λόγους ιστορικής ορθογραφίας, με τα **η, υ, ει, οι**: π.χ.

ιδιωμ. *ɨ̣aɨ̣á* (ɨ̣aɨ̣á) ‘γιαγιά’, *ɨ̣iaɨ̣ú* (πηαού) ‘πηλαλώ’ *l'ɨ̣i* (λ'έει) ‘λέει’, *ɨ̣ira* (ούρα)

‘ολόγυρα’

ụ = πισινό, στρογγυλό (στην αλφαβητική καταγραφή αντιστοιχεί με το **oụ**): π.χ.

ιδιωμ. *kaɨ̣á* (καοα) ‘καλά’, *ɨ̣aɨ̣ma* (γάοα) ‘γάλα’

ẹ = ενδιάμεσου ανοίγματος κεντρικός φθόγγος μεταξύ *e* και *i* (στην αλφαβητική

καταγραφή αντιστοιχεί με το ^{ẹ}): π.χ. ιδιωμ. *kukunɨ̣áma* (κουκουβ^{ẹ}άοα)

‘κουκουβάγια’), *agɨ̣óskiɨ̣u* (αγρ^{ẹ}ός'κου) ‘αγριόσκυλο’, *puɨ̣á* (πουρ^{ẹ}ά)

‘αυλόπορτα’, *vɨ̣adɨ̣á* (βραδ^{ẹ}ά) ‘βραδιά’

¹ Στις ιδιοματικές λέξεις δίνεται και η αλφαβητική καταγραφή και η σημασία τους.

² Ο Χατζιδάκις (1905:340-341, 1907:271) το συμβολίζει με *ẹ*, ο Τζάρτζανος (1909:14) το συμβολίζει με ^{ẹ}. Επειδή συνηθέστατα ακολουθείται από ληκτικό -ά, δίνεται η εντύπωση ότι πρόκειται για φθόγγον ανάμεσα στο *e* και *a*. Ο Κυριακίδης (1923:372-373) αναφέρει «η συνίζησις των *ea* εις *eá*, φθόγγον δηλ. μεσάζοντα μεταξύ *e* και *a* ... *μερεά*, *λυγαρεά*».

Σ ύ μ φ ω ν α

- p** = διχειλικό, κλειστό, άηχο: π.χ. ν.ε. *pónos* (= πόνος)
- p'** = διχειλικό, κλειστό, άηχο, με υπόλειμμα *i*: π.χ. ιδιωμ. *aiǵáp'* 'αγάπη'
- f** = χειλοδοντικό, τριβόμενο, άηχο: π.χ. ν.ε. *foní* (= φωνή)
- f'** = χειλοδοντικό, τριβόμενο, άηχο, με υπόλειμμα *i*: π.χ. ιδιωμ. *xuráf'* 'χωράφι'
- b** = διχειλικό, κλειστό, ηχηρό: π.χ. ν.ε. *barúti* (= μπαρούτι)
- b'** = διχειλικό, κλειστό, ηχηρό, με υπόλειμμα *i*: π.χ. ιδιωμ. *ǵiaǵáb'* 'διαλάμπει, αστράφτει ο ουρανός'
- v** = χειλοδοντικό, τριβόμενο, ηχηρό: π.χ. ν.ε. *város* (= βάρος)
- v'** = χειλοδοντικό, τριβόμενο, ηχηρό, με υπόλειμμα *i*: π.χ. ιδιωμ. *ktán'* 'κουτάβι'
- t** = γλωσσοδοντικό, κλειστό, άηχο: π.χ. ν.ε. *tópos* (= τόπος)
- t'** = ουρανωμένο φατνιακό, κλειστό, άηχο: π.χ. ιδιωμ. *t'áf'* (τ'άφ') 'θειάφι', (ερωτημ.) *t'á* (τ'ά) 'τι θα'
- θ** = μεσοδοντικό, τριβόμενο, άηχο: π.χ. ν.ε. *thálasa* (= θάλασσα)
- θ'** = ουρανωμένο μεσοδοντικό, τριβόμενο, άηχο: π.χ. ιδιωμ. *kaǵáθ'* 'καλάθι'
- d** = γλωσσοδοντικό, κλειστό, ηχηρό: π.χ. ν.ε. *dulápi* (= ντουλάπι)
- d'** = ουρανωμένο φατνιακό, κλειστό, ηχηρό: π.χ. ιδιωμ. *šid'áǵka* 'νυχτέρι', *d'ǵidízu* 'ισιώνω', *d'ódis* (Ντ'όντης) 'Θόδωρος'
- ð** = μεσοδοντικό, τριβόμενο, ηχηρό: π.χ. ν.ε. *dásos* (= δάσος)
- ð'** = ουρανωμένο μεσοδοντικό, τριβόμενο, ηχηρό: π.χ. ιδιωμ. *runíd'* 'ρεβίθι'
- k** = υπερωικό, κλειστό, άηχο: π.χ. ν.ε. *kópos* (= κόπος)
- k'** = ουρανικό, κλειστό, άηχο: π.χ. ν.ε. *k'ál'a* (= κιάλια)
- x** = υπερωικό, τριβόμενο, άηχο: π.χ. ν.ε. *xorós* (= χορός)
- x'** = ουρανικό, τριβόμενο, άηχο: π.χ. ν.ε. *x'óni* (= χιόνι)
- g** = υπερωικό, κλειστό, ηχηρό: π.χ. ν.ε. *garízo* (= γκαρίζω)
- g'** = ουρανικό, κλειστό, ηχηρό: π.χ. ν.ε. *g'ónis* (= γκιόνης)
- γ** = υπερωικό, τριβόμενο, ηχηρό: π.χ. ν.ε. *ǵámos* (= γάμος)
- γ'** = ουρανικό, τριβόμενο, ηχηρό: π.χ. ν.ε. *ǵ'atí* (= γιατί)
- s** = φατνιακό, τριβόμενο, άηχο: π.χ. ν.ε. *sorós* (= σωρός)
- š** = φατνοουρανικό, τριβόμενο, άηχο: π.χ. ιδιωμ. *íša* 'ίσια'
- z** = φατνιακό, τριβόμενο, ηχηρό: π.χ. ν.ε. *záli* (= ζάλη)

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1.1 ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΡΩΜΥΛΙΑΣ

Ανατολική Ρωμυλία¹ ονομάζεται η βόρεια περιοχή της Θράκης, με την ευρύτερη γεωγραφική και ιστορική έννοια του όρου, που εκτείνεται ανάμεσα στους ορεινούς όγκους των οροσειρών του Αίμου και της Ροδόπης, ενώ τα φυσικά όρια ανατολικά είναι η Μαύρη Θάλασσα και δυτικά η οροσειρά του Όρβηλου μαζί με τμήμα της βορειοδυτικής Ροδόπης. Η μεγάλη αυτή και εύφορη πεδιάδα (περίπου 35.000 τετρ. χλμ.), που σήμερα αποτελεί το νότιο τμήμα της Βουλγαρίας, διασχίζεται από τον ποταμό Έβρο (βουλγ. Maritsa) με τους δεκάδες παραπόταμους, με κυριότερους τον Τόντζο (βουλγ. Tundza) και τον Άρδα (βουλγ. Arda), που ενώνονται μ' αυτόν έξω από την Αδριανούπολη. Κυριότερες πόλεις είναι: Φιλιπούπολη (σημερ. Plovdiv), Πύργος (σημερ. Burgas), Γιάμπολη ή Διάμπολη (σημερ. Jambol), Αγχίαλος (σημερ. Pomorie), Μεσημβρία (σημερ. Nesebăr), Σωζόπολη (σημερ. Sozopol), Αγαθούπολη (σημερ. Ahtopol), Στενήμαχος (σημερ. Asenovgrad), Καβακλί (σημερ. Topolovgrad).

Ο ελληνικός πληθυσμός της βόρειας Θράκης μπορεί να χωριστεί σε τρεις ευρύτερες ζώνες. Η πρώτη ζώνη περιλαμβάνει τις πόλεις, κωμοπόλεις και χωριά που βρίσκονται στα παράλια της Μαύρης Θάλασσας ή κοντά σ' αυτήν (Πύργος, Αγχίαλος, Μεσημβρία, Σωζόπολη, Αγαθούπολη, Βασιλικός, Άσπρος, Αίμονας, Ραβδάς, Ηράκλεια, Κόζιακας, Άγιος Βλάσης και στην ενδοχώρα Αετός, Μπάνα, Κουρούκιοϊ, Ακρανιά, Νταουτλί κ.ά.). Η δεύτερη ζώνη, στα δυτικά, περιλαμβάνει την περιοχή της Φιλιπούπολης (Φιλιπούπολη, Στενήμαχος, Τατάρ Παζαρτζίκ, Χάσκιοϊ, Βοδενά, Περιστερά, Κούκλαινα, Δερμενδερέ, Κ. Αρβανιτοχώρι, Κόζλουτζα, Ουρούμκιοϊ κ.ά.).

¹ Για τον όρο βλ. Κυριακίδης 1946:51. Είναι ο όρος που τελικά επικράτησε περισσότερο σήμερα από την απόδοση τότε (1878) στην ελληνική του διπλωματικού όρου *Roumelie Orientale*, δηλ. τα ανατολικότερα εδάφη των ευρωπαϊκών (και πρώην βυζαντινών) κτήσεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η πατρότητα του όρου *Ανατολική Ρωμυλία* αποδίδεται στον τότε πρεσβευτή της Ελλάδας στο Παρίσι Αλέξανδρο Ρίζο Ραγκαβή. Αργότερα έγινε προσπάθεια εκλογίκευσης του όρου και είχε προταθεί ο τύπος *Ανατολική Ρουμυλία* (βλ. Μέγας 1945), όρο που χρησιμοποιεί και το *Ιστορικό Λεξικό της Νέας Ελληνικής* της Ακαδημίας Αθηνών, αλλά και άλλοι μελετητές σήμερα. Μεταξύ των προσφύγων και των συλλόγων τους έχει καθιερωθεί ο πρώτος όρος (Α. Ρωμυλία), τον οποίο χρησιμοποιεί και η σχετικά πρόσφατη (1999) ειδική συλλογική έκδοση του Ιδρύματος Μελετών Χερσονήσου του Αίμου *Οι Έλληνες της Βουλγαρίας - Ένα ιστορικό τμήμα του περιφερειακού ελληνισμού* (επιστημ. υπεύθ. Β. Κόντης, επιμέλ. Ξ. Κοτζαγεώργη). Απαντά επίσης σπάνια και ο ορθογραφικά απλοποιημένος τύπος *Ανατολική Ρομυλία*, που αποτρέπει πιθανούς ανιστόρητους συσχετισμούς (Ρωμυλ-). Στην παρούσα εργασία ακολουθούμε τον επικρατέστερο όρο.

Η τρίτη ζώνη, ανάμεσα στις δύο προηγούμενες, στην περιοχή νότια της Γιάμπολης, περιλαμβάνει την επαρχία Καβακλί.

1.1.1 Η επαρχία Καβακλί

Η επαρχία Καβακλί υπαγόταν στο νομό Σηλύμνου (σημερ. Sliven) και βρισκόταν σε μια περιοχή που εκτείνεται ανάμεσα στα βουνά Καρατζά Νταγ (τουρκ. Karaca Dağ ‘‘Βουνό των Ελαφιών’’) (σημερ. Sărnena Gora ‘Βουνό των Ζαρκαδιών’) και Στράντζα (σημερ. Strandzha) και διασχίζεται από τον ποταμό Τόντζο (Tundzha). Εκεί ήταν κτισμένα έντεκα χωριά με αμιγή ελληνικό πληθυσμό. Τα χωριά αυτά, ανάμεσα στα οποία δέσποζε η κωμόπολη Καβακλί (περίπου 9.000 κάτοικοι², σημερ. Topolovgrad), που ήταν και η πρωτεύουσα της επαρχίας μετά την απελευθέρωση από τους Τούρκους το 1878, ήταν: Καρυές (περίπου 4.000 κάτοικοι, πρωτεύουσα της επαρχίας πριν το 1878, σημερ. Oreshnik), Σιναπλί (περίπου 1.800 κάτοικοι, σημερ. Sinarono), Μεγάλο Μοναστήρι (περίπου 1.600 κάτοικοι, σημερ. Goljam Manastir), Μεγάλο Μπογιαλίκι (περίπου 1.500 κάτοικοι, σημερ. Sharkono), Μικρό Μοναστήρι (περίπου 1.100 κάτοικοι, σημερ. Malĭk Manastir), και, με μικρότερο πληθυσμό, τα Τσιουκούρκιοϊ (περίπου 850 κάτοικοι, σημερ. Tshukareno), Δογάνογλου (περίπου 800 κάτοικοι, σημερ. Doganovo), Δράμα³ (περίπου 750 κάτοικοι, σημερ. Drama), Ακ Μπουνάρ (περίπου 800 κάτοικοι, σημερ. General Inzono), Μικρό Μπογιαλίκι (περίπου 800 κάτοικοι, σημερ. Malko Sharkono), Μουρανδαλί (περίπου 700 κάτοικοι, σημερ. Mamartshevo). Τα χωριά αυτά αποτελούσαν μια συμπαγή γλωσσογεωγραφική ενότητα, είχαν τον ίδιο τρόπο ζωής, είχαν περίπου τα ίδια έθιμα και μιλούσαν το ίδιο γλωσσικό ιδίωμα με μικρές διαφορές⁴ (βλ. 1.3.1).

1.1.2 Το Μεγάλο και το Μικρό Μοναστήρι

Το Μεγάλο Μοναστήρι (*Τρανό Μοναστήρ*) βρισκόταν 15 χλμ. βόρεια του Καβακλί στο δρόμο προς τη Γιάμπολη ή Διάμπολη (σημερ. Jambol) (40 χλμ.) και με το

² Οι αριθμοί αναφέρονται περίπου στις αρχές του 20ού αιώνα και είναι κατά προσέγγιση γιατί καταγράφονταν οικογένειες (Λουλουδόπουλος 1903).

³ Χωριό που το κατοικούσαν Τούρκοι μέχρι την απελευθέρωση (1878). Στη συνέχεια και μετά τη μετανάστευση των τούρκων κατοίκων κατοικήθηκε από Μοναστηριώτες που αγόρασαν τα κτήματά τους (1885) (Τερζίδης 1980:57[14]).

⁴ Τερζίδης 1980:58[15].

Ακμπουνάρ και τη Δράμα ήταν τα βορειότερα χωριά της επαρχίας⁵. Εκτεινόταν στις νοτιοανατολικές υπώρειες ενός τρίκορφου βουνού που ονομαζόταν Μαναστήρ Μπαϊρ (τουρκ. Manastir Bayır), δηλ. Βουνό του Μοναστηριού ή Καλέ Μπαϊρ (τουρκ. Kale Bayır), δηλ. Βουνό του Φρουρίου (βουλγ. Manastirski Vāzvisheniya ‘Λόφοι του Μοναστηριού’, υψόμ. 600 μ.).

Από τα μεγάλα χωριά της επαρχίας, είχε στις αρχές του 20ού αι. περίπου 1600 κατοίκους. Το 1906 έφυγε το πρώτο κύμα προσφύγων (70 οικογένειες) και, αφού περιπλανήθηκαν σε διάφορα μέρη της Ελλάδας, εγκαταστάθηκαν τελικά στο Σαρασλάρ Λάρισας, σημερ. Μεγάλο Μοναστήρι. Το 1924 με την ανταλλαγή πληθυσμών (Συνθήκη Νειίγι) έφυγαν οι υπόλοιπες 350 οικογένειες και εγκαταστάθηκαν οι 200 στο Μπεκιρλέρ - Τσιόμπα⁶ Φθιώτιδας, σημερ. Νέο Μοναστήρι, και οι 150 στα Τρίκαλα Ημαθίας.

Το Μικρό Μοναστήρι (ή Αρβανίτες⁷) βρισκόταν 6 χλμ. ανατολικά από το Μεγάλο Μοναστήρι στο δρόμο προς το Έλχοβο. Μεγάλο χωριό (περίπου 1100 κάτοικοι), αποτελούσε μαζί με τη Δράμα και το Τσικούρκιοι ξεχωριστό δήμο, διατηρούσε όμως ιδιαίτερες σχέσεις με το Μεγάλο Μοναστήρι, κάτι που συνεχίστηκε και μετά την εγκατάσταση στην Ελλάδα. Η προσωνυμία «Αρβανίτες» οφείλεται πιθανόν σε απώτερη καταγωγή τους (ή αρχικά κάποιων οικογενειών) από τα μέρη της Ηπείρου, πράγμα που διακρίνεται σε κάποιο βαθμό και στην ονοματολογία των Μικρομοναστηριωτών, των οποίων κάποια επώνυμα έχουν ηπειρώτικη ή αρβανίτικη ρίζα (βλ. κεφ. 6. ΟΝΟΜΑΤΟΛΟΓΙΚΟΙ ΚΑΤΑΛΟΓΟΙ).

Το 1906 έφυγαν 250 οικογένειες και εγκαταστάθηκαν στα Αλήφακα Φθιώτιδας, σημερινές Καρυές Δομοκού, 75 οικογένειες, στο Ριζόμυλο Μαγνησίας 50 οικογένειες, στο προάστιο Ακ Σαράι Λάρισας, σημερινή Νεάπολη, 80 οικογένειες και οι υπόλοιπες σε άλλα μέρη. Το 1925 ήρθαν οι υπόλοιπες οικογένειες και απ’ αυτές εγκαταστάθηκαν 100 στον Ζορμπά Θεσσαλονίκης, σημερινό Μικρό Μοναστήρι, 60

⁵ Σε χάρτη των ελληνικών διεκδικήσεων (*Hellenism in the Near East - An ethnological map computed from the latest statistics*, Συλλογή Εθνικής Χαρτοθήκης) του 1918, που σχεδιάστηκε από τον καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών Γ. Σωτηριάδη, τυπώθηκε από τον εκδοτικό οίκο Stanford Ltd του Λονδίνου και υποβλήθηκε στη Συνδιάσκεψη Ειρήνης των Παρισίων τον επόμενο χρόνο, το Μεγάλο Μοναστήρι με την ευρύτερη περιοχή του Ακ Μπουνάρ αποτελούσαν το βορειότερο τμήμα του ελληνισμού στη βαλκανική ενδοχώρα. Στην περιοχή αυτή πρέπει να τοποθετηθούν και τα βορειότερα όρια του βόρειου φωνηεντισμού (πβ. και Ανδριώτης 1952α:70).

⁶ Πρόκειται για δύο κοντινά μικρά χωριά, που είχαν εγκαταλειφθεί από τον τουρκικό πληθυσμό τους. Όταν έφτασαν οι πρόσφυγες υπήρχαν μόνο κάποιες καλύβες κολίγων του τσιφλικά Μαραθέα.

⁷ Οι Θρακιώτες συνηθίζουν να αποκαλούν Αρβανίτες όλους γενικά τους καταγόμενους από τον ευρύτερο χώρο της Ηπείρου (Αποστολίδης 1940:182).

στους Αγίους Αποστόλους (Αποστολάρ) Πέλλας, σημερινή (Παλιά) Πέλλα και 15 στο Νέο Μοναστήρι Φθιώτιδας (Τερζίδης 1980:58[15]).

1.2 ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ

Η Βόρεια Θράκη ακολούθησε την ιστορική πορεία της ευρύτερης περιοχής της Θράκης μέχρι τον 7ο αι. μ.Χ. με κυριότερους σταθμούς την ίδρυση ελληνικών αποικιών, την ανάπτυξη σχέσεων με τους Έλληνες και κυρίως τους Αθηναίους και την υπαγωγή στο Βασίλειο των Μακεδόνων (ίδρυση Φιλιππούπολης). Κατά τη διάρκεια της ρωμαϊκής κυριαρχίας η Θράκη γίνεται επαρχία της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Μετά τη διαίρεση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας (4ος αι.) η Θράκη επιλέχθηκε ως χώρος για να ιδρυθεί η νέα πρωτεύουσα του Ανατολικού τμήματός της, η Κωνσταντινούπολη. Με τη νέα πρωτεύουσα το Ανατολικό τμήμα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας αποκόπηκε σταδιακά από τη Ρώμη και δημιουργήθηκε η Βυζαντινή Αυτοκρατορία.

Τον 7ο αι. οι Βούλγαροι εγκαθίστανται μόνιμα πλέον νότια του Αίμου, η περιοχή γίνεται το βορειότερο σύνορο της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, αποτελεί χώρο συνεχών διεκδικήσεων και υφίσταται τις επιδρομές και τις πιέσεις των Βουλγάρων κυρίως, αλλά και άλλων λαών που κατά καιρούς επέδραμαν. Στους αιώνες που ακολούθησαν, σε περιόδους πολέμων η περιοχή ήταν το πεδίο συγκρούσεων με αποτέλεσμα καταστροφές και ερημώσεις, ενώ σε περιόδους ειρήνης βουλγαρικοί πληθυσμοί μετακινούνταν ολοένα και νοτιότερα με αποτέλεσμα τη δημιουργία εθνολογικών ανακατατάξεων στην περιοχή της βόρειας Θράκης. Επειδή η περιοχή ήταν ζωτικής σημασίας για την ίδια την Κωνσταντινούπολη, οι βυζαντινοί αυτοκράτορες ήταν λογικό να ακολουθούν για αιώνες εποικιστική πολιτική για την ενίσχυση του πληθυσμού της περιοχής (ΙΕΕ 8:183). Αποτέλεσμα ήταν η περιοχή να διατηρεί ήδη από τα μεσοβυζαντινά χρόνια (αν όχι και παλιότερα) συμπαγείς ελληνικούς πληθυσμούς (Βακαλόπουλος Κ. 1995:17).

Τον 14ο αι. το Βυζάντιο βρίσκεται σε παρακμή. Το ίδιο ισχύει και για τα βασίλεια της Βουλγαρίας και της Σερβίας. Οι εμφύλιες διαμάχες στην Κωνσταντινούπολη, η αδυναμία για στρατιωτική ανασυγκρότηση και η έλλειψη συνεργασίας μεταξύ των χριστιανών ηγετών διευκολύνουν την επέκταση του νεοσύστατου Οθωμανικού κράτους, που ήδη από τα μέσα του αιώνα περνά στρατεύματα στην ευρωπαϊκή ήπειρο και καταλαμβάνει την Καλλίπολη (1354). Σε

λίγα χρόνια καταλαμβάνεται ολόκληρη η περιοχή της ευρύτερης Θράκης (Αδριανούπολη 1361, Φιλιπούπολη 1363) και η Αδριανούπολη γίνεται το 1365 η πρώτη πρωτεύουσα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Η κυριαρχία των Οθωμανών επεκτείνεται σε όλο το χώρο της Βαλκανικής στη διάρκεια του 14ου και 15ου αιώνα και συνοδεύεται από δραματικές αλλαγές στην πληθυσμιακή σύνθεση της χερσονήσου. Στη διάρκεια των αιώνων της οθωμανικής κυριαρχίας μουσουλμανικοί πληθυσμοί μετακινούνται από την Ανατολή στο χώρο της Θράκης και καλύπτουν τις περιοχές που είχαν ερημωθεί από τους πολέμους και τις λεηλασίες, ενώ η κεντρική εξουσία ανεχόταν ή και ευνοούσε μετακινήσεις και άλλων πληθυσμών (π.χ. Εβραίοι, Αρμένιοι) για λόγους οικονομικής ανασυγκρότησης των υποδουλωμένων περιοχών με απώτερο σκοπό την αύξηση των φορολογικών εσόδων (Κυριακίδης 1946:51). Έτσι, σε ένα ενιαίο πλέον βαλκανικό χώρο, χωρίς εθνικά σύνορα, έχουμε μαζικές μετακινήσεις πληθυσμών, μαζικούς ή μεμονωμένους εξισλαμισμούς με αποτέλεσμα σημαντικές εθνολογικές ανακατατάξεις (Κυριακίδης 1946:52, Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου 1991:49).

Η ενιαία πολιτική οργάνωση που επιβάλλεται αποτελεί το νέο κρατικό και κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο θα αναπτυχθούν, μέσα από αλληλεπιδράσεις, τα επιμέρους στοιχεία του λαϊκού πολιτισμού των βαλκανικών εθνοτήτων (γλώσσα, μουσική κλπ.), αλλά και μια κοινή βαλκανική συνείδηση απέναντι στον κατακτητή (Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου 1991:51). Η κοινή αυτή συνείδηση, που θα βρει την καλύτερη έκφρασή της στο έργο του Ρήγα, θα εκδηλωθεί αργότερα ως πνεύμα αλληλεγγύης στα εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα των βαλκανικών λαών με κορύφωση τον ενιαίο συνασπισμό στον Α΄ Βαλκανικό Πόλεμο, παρά την ήδη προχωρημένη ανάπτυξη των εθνικών ανταγωνισμών και διεκδικήσεων, που σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα θα αναιρέσουν το πνεύμα αυτό. Στις συνθήκες αυτές ο ελληνισμός της Θράκης έδωσε το δικό του αγώνα να παραμείνει στον τόπο του και να διατηρήσει τα στοιχεία του πολιτισμού του. Ο ελληνισμός της βόρειας Θράκης διατηρείται ακμαίος⁸, ενώ στη διάρκεια των αιώνων της Τουρκοκρατίας δεν έλειψαν και μεταναστεύσεις πληθυσμών από τον υπόλοιπο ελληνικό χώρο (Ηπειρος,

⁸ Ο Κ. Βακαλόπουλος (1995:34) αναφέρει ότι ήδη στο δεύτερο μισό του 17ου αι. ο γάλλος περιηγητής Sieur de Roulet υποστηρίζει στο έργο του, που εκδόθηκε το 1668 στο Παρίσι, ότι όλοι οι κάτοικοι της βόρειας Θράκης ήταν Έλληνες και ότι διατηρούσαν πάντοτε τους χορούς και τα τραγούδια τους κατά τις διασκεδάσεις τους. Απ' αυτούς τους πληθυσμούς στρατολόγησε ο σουλτάνος τα Ελληνόπουλα και τα έκανε γενίτσαρους (πβ. στο κεφ. ΚΕΙΜΕΝΑ το τραγούδι «Μάρου Μάρου»), αν και την εποχή αυτή

Μακεδονία, Θεσσαλία), που μέχρι και τα τέλη του 19ου αιώνα ενισχύουν και ανανεώνουν τον ελληνικό πληθυσμό (Βακαλόπουλος Α. 1973:277, 449). Ακόμα και τον 19ο αι., σύμφωνα με τη μαρτυρία του τσέχου ιστορικογεωγράφου K. Jireček, οι Βούλγαροι του Αίμου ονόμαζαν τη χώρα Romanija και ειδικότερα την περιοχή γύρω από την Παλαιά και Νέα Ζαγορά Malka Romanija (Μικρή Ρωμανία) και την περιοχή νότια της Γιάμπολης Goljama Romanija (Μεγάλη Ρωμανία) (Κυριακίδης 1946:51).

Η έντονη παρουσία και η αντίδραση του ελληνικού στοιχείου ήταν ένας από τους λόγους (μετά απ' αυτούς, εννοείται, γενικότερης πολιτικής των δυτικοευρωπαϊκών δυνάμεων για ανάσχεση της ρωσικής επιρροής στη Βαλκανική) που επέβαλαν τη μη εφαρμογή της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου, που παραχωρούσε τη βόρεια Θράκη στο νεοσύστατο βουλγαρικό κράτος, και την αντικατάστασή της με το Συνέδριο του Βερολίνου (1878). Με βάση τον Οργανικό Νόμο, που συντάχτηκε ένα χρόνο μετά (1879), η περιοχή της βόρειας Θράκης ανακηρύσσεται αυτόνομη τοπαρχία με το όνομα Ανατολική Ρωμυλία (Roumelie Orientale), υποτελής πολιτικά και στρατιωτικά στον σουλτάνο, με διορισμένο από τον σουλτάνο χριστιανό γενικό διοικητή. Η τοπαρχία είχε πρωτεύουσα τη Φιλιπούπολη και διαιρούνταν σε 6 νομούς και 26 επαρχίες. Ως πρωτεύουσες των νομών καθορίζονταν η Φιλιπούπολη, το Τατάρ-Παζαρτζίκ, το Χάσκιοϊ, η Εσκή-Ζαγορά, η Σήλυμος και ο Πύργος⁹. Ο γενικός διοικητής αναλάμβανε στη συνέχεια, με δική του πρωτοβουλία και κρίση, τη συγκρότηση των διοικητικών μηχανισμών. Ανάμεσα στις σχετικές διατάξεις προβλέπονταν η σύσταση χωροφυλακής και τοπικής εθνοφρουράς από ντόπιους πολίτες και αξιωματικούς διορισμένους από τον σουλτάνο ανάλογα με τη σύνθεση του πληθυσμού (Βακαλόπουλος Κ. 1995:189-190).

είχε πια σταματήσει το παιδομάζωμα. Ο Rouillet θαύμασε από κοντά τις Ελληνίδες του βορειοθρακικού χώρου και τις ελληνικότερες ενδυμασίες τους.

⁹ Η Βάρνα και η περιοχή της έμειναν στη Βουλγαρία, όπως και οι κοινότητες της Τζουμαγιάς, του Νευροκοπίου, του Πετριτίου και του Μελενίκου στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και αργότερα (1913) στη Βουλγαρία. Γι' αυτό το λόγο πολλές φορές δεν αναφέρονται στις εργασίες και στα άρθρα για την Α. Ρωμυλία. Η πρώτη βουλγαρική κοινότητα ιδρύθηκε το 1872 και περιλάμβανε 13 βουλγαρικές οικογένειες, που μιλούσαν ελληνικά (Μαραβελάκης - Βακαλόπουλος 1993:13, όπου και τα ονόματα των οικογενειών). Τότε κτίστηκε και το πρώτο βουλγαρικό σχολείο (Χατζηναστασίου 1999:56). Τις ίδιες οικογένειες είχε και το 1878 (ίδρυση βουλγαρικού κράτους) γι' αυτό και στη Συνθήκη του Βερολίνου η κοινότητα της Βάρνας και τα 24 χωριά της περιοχής της αναγνωρίστηκαν ως πατριαρχικά (ελληνικά) και όχι εξαρχικά (βουλγαρικά) (Μαραβελάκης - Βακαλόπουλος 1993:13-14). Το 1903 οι έλληνες κάτοικοι της Βάρνας έφταναν τις 7.500 (ο μεγαλύτερος ελληνικός πληθυσμός της παραθαλάσσιας ζώνης). Συνολικά στην επαρχία της Βάρνας (Καβάρνα, Σουγιουτζούκ κ.ά.) το 1903 ζούσαν 10.800 Έλληνες (Βακαλόπουλος Κ. 1995:219). Για τον ελληνισμό της Βάρνας βλ. Μαραβελάκης - Βακαλόπουλος 1993:10-26.

Σύμφωνα με το άρθρο 22 *«αι κύριαι γλώσσαι της χώρας»* είναι η Τουρκική, η Βουλγαρική και η Ελληνική και *«αι διοικητικά και δικαστικά αρχαί των νομών, επαρχιών και περιφερειών θα μεταχειρίζονται εις τας αποφάσεις των δικαστηρίων, εις την αλληλογραφίαν και τας επισήμους δημοσιεύσεις την γλώσσαν της πλειοψηφίας των κατοίκων εν τω οικείω διαμερίσματι, εκτός εάν η μειονοψηφία των κατοίκων είναι τουλάχιστον ίση προς το ήμισυ της πλειονοψηφίας ταύτης. Εν τη τελευταία ταύτη περιπτώσει η γλώσσα της μειονοψηφίας θα έχη δικαίωμα να χρησιμοποιήται εν τω αυτώ μέτρω προς την της πλειονοψηφίας»* (Βακαλόπουλος Κ. 1995:192). Γενικά οι διατάξεις του Οργανικού Νόμου ήταν φιλελεύθερες (βλ. Βακαλόπουλος Κ. 1995:191 κε.), αλλά στην πράξη δεν εφαρμόστηκαν ποτέ. Στις 15 Μαΐου 1879 και μετά την αποχώρηση των ρωσικών στρατευμάτων έφτασε στην έδρα του, τη Φιλιππούπολη, ο πρώτος Γενικός Διοικητής της Ανατολικής Ρωμυλίας Αλέξανδρος Βογορίδης (Αλέκο Πασάς) και τρεις μέρες μετά την άφιξη του (18 Μαΐου), κατά την επίσημη ανάγνωση των αυτοκρατορικών εγγράφων του διορισμού του, αυτά δεν διαβάστηκαν και στην ελληνική γλώσσα (Γλαβίνας 1996:11). Σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα ο πρώτος διοικητής, βουλγαρικής καταγωγής, φρόντισε ώστε να τοποθετηθούν Βούλγαροι σε συντριπτικά μεγαλύτερο αριθμό στις δημόσιες θέσεις (ΙΕΕ 13:354, Σφέτας 2008:68). Είναι χαρακτηριστικό, όπως αναφέρει έκθεση του άγγλου απεσταλμένου W. Wilson, Γενικού Προξένου της Αγγλίας στην Ανατολή, προς τον πρέσβη της Αγγλίας στην Κωνσταντινούπολη George Goschen, ότι στο Καβακλί που είχε περίπου 12.000 χιλιάδες αμιγή ελληνικό πληθυσμό την εποχή εκείνη υπήρχαν μόνο 2 έλληνες χωροφύλακες (Γλαβίνας 1996:12, Κόρμαλης 1994:58) και το ελληνικό στοιχείο διέθετε μόνο δύο ψήφους στο διοικητικό όργανο (Βακαλόπουλος Κ. 1995:207). Μετά τη λήξη της θητείας του Αλέκο πασά (Απρίλιος 1884) οι Έλληνες της Ανατολικής Ρωμυλίας απέστειλαν υπόμνημα διαμαρτυρίας προς τους εκπροσώπους των ευρωπαϊκών δυνάμεων που είχαν υπογράψει τη συνθήκη ειρήνης του Βερολίνου. Στο υπόμνημα εκείνο διεκτραγωδούσαν τις οδυνηρές εμπειρίες τους από το καθεστώς της “ισονομίας” και της “ισοπολιτείας” που υποτίθεται ότι έπρεπε να εφαρμοστεί με βάση του Οργανικό Νόμο. Στην πρώτη ενότητα του υπομνήματος, που αναφερόταν στα αντιπροσωπευτικά δικαιώματα των μειονοτήτων, υπογράμμιζαν το γεγονός ότι 573.000 βούλγαροι κάτοικοι εκπροσωπούνταν με 32 βουλευτές στην τοπαραχική συνέλευση, ενώ οι 242.000 κάτοικοι των άλλων εθνοτήτων με μόλις 4 βουλευτές (Βακαλόπουλος Κ. 1995:208).

Αφού κατακτήθηκε ο ουσιαστικός έλεγχος της εξουσίας¹⁰, οι Βούλγαροι άρχισαν να απεργάζονται μεθοδικά την πλήρη ενσωμάτωση της Ανατολικής Ρωμυλίας, ενώ δεν αδιαφορούσαν στην προσπάθεια εκβουλγαρισμού ατόμων και απομονωμένων ή απομακρυσμένων περιοχών. Έτσι, ένα χρόνο μετά τη δημοσιοποίηση του Οργανικού Νόμου επιχείρησαν να καταλάβουν το ελληνικό μοναστήρι της Αγίας Τριάδας στην επαρχία Καβακλί (τέλη Αυγούστου 1880) και τελικά απέσπασαν από τη διοικητική δικαιοδοσία της επαρχίας τα δύο κοντινά αμιγώς ελληνικά χωριά Μεγάλο Μοναστήρι και Μικρό Μοναστήρι με πληθυσμό 3.000 περίπου και τα υπήγαγαν στη διοίκηση του Κιζίλ Αγάτς (Σφέτας 2008:72), ενώ αντίστοιχα πρόσθεσαν βουλγαρικά χωριά στο διαμέρισμα του Καβακλί με σκοπό τη δημογραφική αλλοίωση της επαρχίας και την ανατροπή της εκλογικής δυναμικής του ελληνικού πληθυσμού (Βακαλόπουλος Κ. 1995:202, Γλαβίνας 1996:12).

Το 1885 η Ανατολική Ρωμυλία προσαρτήθηκε πραξικοπηματικά στο νεοσύστατο βουλγαρικό κράτος. Στα πρώτα χρόνια και μέχρι το 1906 εξακολουθούσε να αναγνωρίζονται οι ελληνικές κοινότητες και να εκπροσωπούνται στη Βουλγαρική Βουλή με δύο βουλευτές, τον Δημήτριο Αργυριάδη από τη Φιλιπούπολη και τον Χρήστο Παπάζογλου από το Καβακλί. Το 1906, και ενώ ήδη έχουν ενταθεί οι εθνικοί ανταγωνισμοί στη Βαλκανική και οξύνονται στο χώρο της Μακεδονίας, οι απομακρυσμένοι από το κράτος ελληνικοί πληθυσμοί της Α. Ρωμυλίας γίνονται ο εύκολος στόχος του βουλγαρικού εθνικιστικού κινήματος με αποκορύφωμα το ολοκαύτωμα της Αγκιάλου 1906 (Σφέτας 1993-4:84 κε., Βακαλόπουλος Κ. 1995:236 κε.). Οι Βούλγαροι διεκδικούν ανοιχτά πλέον τα εδάφη, τις περιουσίες, τις εκκλησίες και τα μοναστήρια των Ελλήνων, ενώ παράλληλα προσπαθούν να τους εκβουλγαρίσουν μέσα από τη στοιχειώδη εκπαίδευση με την κατάργηση της διδασκαλίας και απαγόρευση της ομιλίας της ελληνικής γλώσσας, παράλληλα με την υποχρεωτική διδασκαλία της βουλγαρικής. Υποχρεώνονται επίσης οι εκκλησίες, που μέχρι τότε ανήκαν στη μητρόπολη της Φιλιπούπολης, να προσαρτηθούν στην Εξαρχία (Τερζίδης 1980:58[15]). Η διαδικασία υπαγωγής των ελληνικών εκκλησιών άρχισε το 1881 (το 1880 η πρώτη απόπειρα) με την προσωρινή κατάληψη της μονής Αγίας Τριάδας Καβακλί, κυρίως όμως το 1890 με καταλήψεις και συλήσεις ναών

¹⁰ «Από τους έξι νομάρχες της Α. Ρωμυλίας, οι πέντε ήταν Βούλγαροι και ο ένας Έλληνας. Από τους 28 διοικητές επαρχιών, οι 22 ήταν Βούλγαροι και οι υπόλοιποι 6 μοιράζονταν ανάμεσα στους Έλληνες και τους Τούρκους. Στις εκλογές της 7ης Οκτωβρίου 1879 για την τοπική βουλή, εκλέχτηκαν 21 Βούλγαροι, 2 Τούρκοι και 3 Έλληνες βουλευτές.» (Χατζηαναστασίου 1999:60).

(Δερμένδερε, Χάσκιοϊ, Αρβανιτοχώρι) (IEE 14:361). Συνεχίστηκε και εντάθηκε το 1906 και ολοκληρώθηκε το 1914 με τη βίαιη αποπομπή από τη Βουλγαρία του Γενικού Αρχιερατικού Επιτρόπου της Μητρόπολης της Φιλιππούπολης Αρχιμ. Φωτίου Μανιάτη (Γλαβίνας 1996:24) και με την πλήρη καταστροφή των ελληνικών κοινοτήτων στην Α. Ρωμυλία¹¹ (Χατζηαναστασίου 1999:71).

Μετά τους ελληνοβουλγαρικούς ανταγωνισμούς του Μακεδονικού Αγώνα και πολύ περισσότερο μετά την ήττα των Βουλγάρων στο Β΄ Βαλκανικό Πόλεμο οι εντεινόμενες εκδηλώσεις εθνικιστικού φανατισμού των Βουλγάρων δημιουργούν αφόρητες πιέσεις στους ελληνικούς πληθυσμούς (βλ. Σφέτας 2008) και το γεγονός αυτό και μόνο δικαιολογεί την απόφαση του συνόλου σχεδόν των εναπομεινάντων μέχρι τότε ελλήνων κατοίκων να εκμεταλλευτούν άρθρο της συνθήκης του Νεϊγύ (1919) «περί αμοιβαίας εθελουσίας μεταναστεύσεως μειονοτήτων», να εγκαταλείψουν τις προαιώνιες εστίες τους και να προσφύγουν στην Ελλάδα (1924) παρά το γεγονός ότι η στατιστική μελέτη των αιτήσεων για μετανάστευση δείχνει ότι η ιδέα της μετανάστευσης κάθε άλλο παρά ενθουσιασμό τους έφερνε (Χατζηαναστασίου 1999:85). Για τους ίδιους λόγους είχαν προηγηθεί μία μετανάστευση το 1906 και μία άλλη μικρότερης κλίμακας το 1914. Έτσι τελείωσε μία μακράιωνη παρουσία του ελληνικού στοιχείου στην περιοχή που χάνεται στα βάθη της ιστορίας (Κυριακίδης 1946:56· Τερζίδης 1980:59[16])¹².

1.2.1 Η επαρχία Καβακλί

Η περιοχή του Καβακλί ακολουθεί την ιστορία της ευρύτερης περιοχής της βόρειας Θράκης. Επειδή ήταν σχετικά απομονωμένη περιοχή και χωρίς μεγάλο αστικό κέντρο, οι ιστορικές αναφορές είναι ελάχιστες. Η περιοχή της επαρχίας στους μεσοβυζαντινούς χρόνους ονομαζόταν *Μηλεώνες*¹³ και μετά από στρατιωτικές αποτυχίες του Κωνσταντίνου Δ΄ και του Ιουστινιανού Β΄ αποτελούσε το βόρειο

¹¹ Τον Οκτώβριο του 1908 η Βουλγαρία ανακηρύσσεται ανεξάρτητο βασίλειο και η Α. Ρωμυλία ενσωματώνεται οριστικά στο νεοσύστατο βασίλειο. Τότε καταργείται και τυπικά ο όρος Α. Ρωμυλία (IEE 14:362).

¹² Όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Τ. Χατζηαναστασίου (1999:76) «οι Έλληνες της Βουλγαρίας ήταν για το ελληνικό κράτος αμελητέα ποσότητα και το ενδιαφέρον προς αυτήν είχε να κάνει μόνο με τη διπλωματική αξιοποίησή τους για την εξισορρόπηση των βουλγαρικών αιτιάσεων για δήθεν καταπιεστικά μέτρα σε βάρος των σλαβόφωνων της Ελλάδας». Και παρακάτω (ό.π.:77) αποφαίνεται εύστοχα ότι «οι Έλληνες της Βουλγαρίας επιβεβαίωσαν τον τραγικό ρόλο που τους επιφυλάχτηκε από τις αρχές του αιώνα μέχρι και το Μεσοπόλεμο, να υφίστανται τις συνέπειες της ελληνοβουλγαρικής διαμάχης για τη Μακεδονία και τη Θράκη». Για περισσότερα βλ. και Σφέτας 2008.

¹³ Για τους Μηλεώνες βλ. αναλυτικότερα Σαμοθράκης 1953:364.

σύνορο της Αυτοκρατορίας με τους Βούλγαρους (συνθήκη του 716) (ΙΕΕ 8:334). Και στους μετέπειτα αιώνες σε όλες τις συνθήκες η ευρύτερη περιοχή με το όνομα *Παρορία* ή *Παρόρια (τα)* αποτελούσε το σύνορο της Αυτοκρατορίας με το δεύτερο βασίλειο των Βουλγάρων.

Η για αιώνες συνύπαρξη με τους ομόδοξους Βουλγάρους που κατοικούσαν σε γειτονικά χωριά, μετά την οθωμανική κατάκτηση, όχι μόνο ήταν χωρίς προβλήματα αλλά σφυρηλάτησε και μια κοινή αντίληψη απέναντι στον ετερόδοξο κατακτητή. Πολύ περισσότερο χωρίς προβλήματα ήταν η συνύπαρξη στην επαρχία Καβακλί επειδή τα χωριά είχαν αμιγή ελληνικό πληθυσμό (ονομάζονταν γενικά *Καριώτες* - *Karioti* στα βουλγαρικά - επειδή οι Καρυές ήταν πάντα το μεγαλύτερο χωριό μέχρι να αναπτυχθεί το Καβακλί τις τελευταίες δεκαετίες¹⁴), οι σχέσεις μεταξύ των εθνοτήτων περιορίζονταν σε καθαρά οικονομικές, ενώ δεν αναφέρονται πουθενά επιμειξίες. Οι λιγιστές βουλγαρικές οικογένειες που άρχισαν σταδιακά να εγκαθίστανται από τις αρχές του περασμένου αιώνα, συνήθως περιορίζονταν σε οικείες μικρές γειτονιές και σύμφωνα με τις μαρτυρίες των γεροντότερων πληροφορητών ήταν απολύτως ειρηνικές και δεν έδειξαν ποτέ την παραμικρή εχθρική διάθεση, σε αντίθεση με τα αστικά κέντρα και άλλες περιοχές, όπου, κυρίως από τα τέλη του 19ου αι., εκδηλωνόταν φανερή εχθρότητα. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο όταν ιδρύθηκε η Εξαρχία το 1870, ενώ τα βουλγαρικά χωριά αποσπάστηκαν από τη μητρόπολη Αδριανουπόλεως και δημιούργησαν τη μητρόπολη Σελύμνου (Sliven), τα χωριά της επαρχίας Καβακλί δεν διεκδικήθηκαν από την Εξαρχία και παρέμειναν στην μητρόπολη Αδριανουπόλεως μέχρι τη βίαιη προσάρτηση το 1885, οπότε και συμπεριλήφθηκαν στη μητρόπολη Φιλιππουπόλεως (Τερζίδης 1980:58[15]).

Οι εντεινόμενοι όμως εθνικοί ανταγωνισμοί που προαναφέραμε δεν έμειναν για πολύ καιρό μακριά από την επαρχία. Οι πρώτες προστριβές άρχισαν από τη διεκδίκηση εκκλησιών και έφτασαν μέχρι την προσωρινή κατάληψη του μοναστηριού της Αγίας Τριάδας (1880). Σε όλες τις περιπτώσεις που εκδηλώνονταν πράξεις βίας, αυτές προέρχονταν από κατοίκους μακρινών βουλγαρικών χωριών με την καθοδήγηση παρακρατικών οργανώσεων (π.χ. «Μακεδονικών Κομιτάτων»), που κάλυπτε ή κατήθυνε το βουλγαρικό κράτος. Πάντως με παρέμβαση του υπουργού εσωτερικών της Βουλγαρίας Νικόλα Πετκόφ η περιφέρεια του Καβακλί έμεινε άθικτη

από τα μεταφερόμενα και κατευθυνόμενα βουλγαρικά συλλαλητήρια το 1906 (Χατζηναστασίου 1999:68). Παρόλ' αυτά οι αντιπαραθέσεις οξύνονταν και μετατρέπονταν πλέον σε φανερή εχθρότητα, που εκδηλωνόταν με πράξεις βίας κυρίως στο Καβακλί και στις Καρυές και λιγότερο στα άλλα μικρότερα χωριά. Έτσι το 1906 περίπου 200 οικογένειες, κατά κανόνα οι πιο φτωχές και χωρίς κανένα στήριγμα (Βακαλόπουλος Κ. 1995:251), αποτέλεσαν το πρώτο κύμα προσφύγων στην Ελλάδα με τόπο εγκατάστασης τη Θεσσαλία, που ήταν τότε η βορειότερη περιοχή του κράτους. (Για περισσότερα που αφορούν τις διαδικασίες μετεγκατάστασης των προσφύγων στη Θεσσαλία βλ. Καρβελά 2005).

Και μετά το 1906 οι πιέσεις αυξάνονταν ολοένα και περισσότερο καθώς η περιοχή του Καβακλί θεωρούνταν από τους Βούλγαρους «Μικρή Ελλάδα» και οι κάτοικοι της επαρχίας αποτελούσαν έναν συμπαγή πληθυσμό ακμαίου ελληνισμού (Σφέτας 2008:304)¹⁵ που δεν έδειχνε καμιά διάθεση απεμπόλησης του πολιτισμού και της γλώσσας του παρά την από χρόνια υποχρωτική φοίτηση σε βουλγαρικά πλέον σχολεία. Για το φρόνημά τους γράφει ο πρόξενος της Αδριανούπολης Κ. Δημαράς προς το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών: *«Περί του φρονήματος των Καβακλιωτών ο αρχιμανδρίτης (εννοεί τον απεσταλμένο από το υπουργείο Εσωτερικών αρχιερατικό επίτροπο αρχιμανδρίτη Θεοδόσιο Φιλοθεΐτη) μοι είπεν, ότι είναι ακμαίον και ότι το Καβακλί μετά των περικυκλούντων αυτό εντελώς αμιγώς ελληνικών χωρίων είναι κάρφος εις τους οφθαλμούς των Βουλγάρων, αποκαλούντων την περιφέρειαν εκείνων ‘μικράν Ελλάδα’»*¹⁶. Το ισχυρό φρόνημα και η ενότητα των αβοήθητων από κάθε πλευρά (βλ. π.χ. Σφέτας 2008:78-9) κατοίκων της επαρχίας δεν αποδείχτηκαν αρκετά. Έτσι, οι διατάξεις της συνθήκης του Νεϊγί «περί αμοιβαίας εθελουσίας μεταναστεύσεως» πρόσφεραν οδυνηρή ανακούφιση από μια αβίωτη πλέον κατάσταση και έδωσαν τέλος στη μακραίωνη ιστορική παρουσία του ελληνισμού στην περιοχή.

1.2.2 Οι κάτοικοι

Από τα χρόνια της τουρκοκρατίας και μέχρι τη μετανάστευση ο ελληνικός πληθυσμός της ευρύτερης περιοχής διατηρείται ακμαίος και μάλιστα επιδρούσε πολιτιστικά στους

¹⁴ Το Καβακλί ήταν η πρωτεύουσα της ομώνυμης επαρχίας μέχρι το 1901, οπότε για ευνόητους λόγους μεταφέρθηκε στο βουλγαρικό χωριό Κιζίλ Αγάτς, σημερ. (από το 1934) Έλχοβο. Η επαρχία μετονομάστηκε σε επαρχία Κιζίλ Αγάτς (νομός Πύργου) (Κοτζαγεώργη 1999:156).

¹⁵ Η πραξικοπηματική διοικητική απόσπαση του Μεγάλου και του Μικρού Μοναστηρίου από την επαρχία Καβακλί (Βακαλόπουλος Κ. 1995:202) είχε ως στόχο τη διάσπαση αυτής της ενότητας.

βουλγαρικούς πληθυσμούς, που στα χρόνια της τουρκοκρατίας και ιδίως μετά την κατάργηση του πατριαρχείου της Αχρίδας (1767) καθυστερούσαν σημαντικά, ενώ μαρτυρούνται και οι μεταναστεύσεις από διάφορες περιοχές του ελλαδικού χώρου ως το τέλος του 19^{ου} αι. (Βακαλόπουλος Α. 1973:277). Στις μεταναστεύσεις αυτές οφείλονται κάποιες αόριστες παραδόσεις ή μαρτυρίες για καταγωγή από την Ήπειρο (Βακαλόπουλος Α. 1973:449) στα Κουφάλια ή από τη Μυτιλήνη στο Ν. Μοναστήρι. Στο Μικρό Μοναστήρι επίσης, που ως χωριό επονομαζόταν και «Αρβανίτες», υπάρχει παράδοση για καταγωγή των κατοίκων από το Σούλι μετά από τους διωγμούς του Αλή Πασά (Γλαβίνας 1996:28· Βακαλόπουλος 1973:449).

Παρά τις αναμφισβήτητες μετακινήσεις πληθυσμών από διάφορες περιοχές του ελλαδικού χώρου (Βακαλόπουλος 1973:444 κε.: ειδικότερα :449), φαίνεται ότι η περιοχή διατηρούσε από τα πολύ παλιά χρόνια ισχυρούς πυρήνες δικού της πληθυσμού, καθαρά θρακικού, που είχε τη δύναμη να ενσωματώνει και να αφομοιώνει τους εκάστοτε εποίκους¹⁷. Αυτό αποδεικνύεται από το ότι ο λαϊκός πολιτισμός της περιοχής που εξετάζουμε, με όλα τα στοιχεία του (γλωσσικό ιδίωμα, ενδυμασία, εορτολόγιο, διαιτολόγιο, ονοματολογία, τραγούδια), είναι καθαρά θρακικός, διαθέτει μια πληρότητα και μια ιδιαιτερότητα που τον διαφοροποιεί χαρακτηριστικά από οποιονδήποτε άλλο λαϊκό πολιτισμό του ελληνισμού¹⁸. Αν υποθέσουμε ότι ο πληθυσμός της περιοχής προέρχεται από εποικισμούς, τι ανάγκασε τους έποικους κατοίκους να αποβάλουν τα ηπειρώτικα ή μακεδονικά π.χ. στοιχεία τους σε μια απομονωμένη περιοχή και να υιοθετήσουν τα θρακικά; Εξάλλου, σε περιπτώσεις όπου είχαμε μαζικούς εποικισμούς ή μετακινήσεις πληθυσμών (π.χ. Πιστικοχώρια Βιθυνίας, Μανδρίτσα Α. Ρωμυλίας) διατηρήθηκαν με πιο συγκεκριμένα στοιχεία και η παράδοση της μετανάστευσης και οι πολιτισμικές ή γλωσσικές ιδιαιτερότητες σε σχέση με τους γειτονικούς πληθυσμούς (βλ. αντίστοιχα Κλεώνυμος - Παπαδόπουλος 1867:97-8 και Μαραβελάκης - Βακαλόπουλος 1993:295).

¹⁶ Βλ. και Μαραβελάκης - Βακαλόπουλος 1993:64.

¹⁷ Γράφει ο Ανδριώτης (1943-44:143): «Από προσωπική μου πείρα γνωρίζω ότι τέτοιες παραδόσεις των κατοίκων ενός τόπου για την καταγωγή τους κάποτε έχουν κάποια βάση, συχνότερα όμως αληθεύουν για ορισμένες μόνο οικογένειες που ήρθαν απ' αλλού κι ανακατεύτηκαν με τον παλαιότερο ντόπιο πληθυσμό, και όχι σπάνια προέρχονται από παρανοήσεις και δεν είναι αληθινές. Ο ελληνικός πληθυσμός της Θράκης ... είναι ο απόγονος του βυζαντινού ελληνισμού της Θράκης, ό,τι απόμεινε από τους εκτουρκισμούς, αφότου επάτησαν το πόδι τους οι Τούρκοι στη Θράκη, και από τους εκβουλγαρισμούς, αφότου η βόρεια Θράκη παραχωρήθηκε στο βουλγαρικό κράτος».

¹⁸ Όπως αναφέρουν οι Μαραβελάκης - Βακαλόπουλος (1993:66), «Η ευρωστία, η εργατικότητα, ως και η γραφική ενδυμασία των εκ Βουλγαρίας προσφύγων (βλ. εικ. 5 και 6 εις τους πίνακας του βιβλίου) επροξένησαν εις τους άλλους Έλληνας μεγάλην εντύπωσιν».

1.2.3 Το Μεγάλο και το Μικρό Μοναστήρι

Η περιοχή του Μεγάλου Μοναστηρίου φαίνεται ότι κατοικούνταν από πολύ παλιά. Ο δάσκαλος στην περιοχή Μιλτιάδης Λουλουδόπουλος (1903:ε΄) χαρακτηρίζει το Μεγάλο Μοναστήρι «αρχαιότατον». Τη γνώμη αυτή τη στηρίζει στο πλήθος των ευρημάτων καθώς και σε μαρμάρινη στήλη που βρέθηκε στη θέση «Μάρμαρο» στο Μεγάλο Μοναστήρι και στη συνέχεια εντοιχίστηκε σε τοίχο της εκκλησίας. Αργότερα «αποτειχισθείσα» μεταφέρθηκε στη Φιλιπούπολη και βρίσκεται σήμερα στο Αρχαιολογικό Μουσείο της (Μέγας 1911-2:161). Την επιγραφή της στήλης δημοσίευσε για πρώτη φορά ο ανατολικορωμυλιώτης αρχαιολόγος Χρ. Τσουντας στα τέλη του 19ου αι. στην εφημερίδα «Φιλιπούπολις», ενώ το 1901 ο καθηγητής των Ζαριφείων Διδασκαλείων της Φιλιπούπολης Μ. Αποστολίδης την ξαναδημοσίευσε αποκαταστημένη στις «Ειδήσεις του Αίμου». Επανέρχεται σ' αυτήν στη μελέτη του 'Επιγραφαι Φιλιπουπόλεως και των περι αυτήν' (Αποστολίδης 1935:151)¹⁹. Στα μέρη αυτά τοποθετείται η αρχαία πόλη *Δωδοπαρος* που αναφέρεται στην επιγραφή.

Το έθιμο της θυσίας ταύρου (*κουρμπάν*) που γινόταν κάθε χρόνο στο Μεγάλο Μοναστήρι και ο θρύλος²⁰ ότι ο ταύρος αντικατέστησε τα πολύ παλιά χρόνια ιερό θεόσταλτο ελάφι που ερχόταν κάθε χρόνο να θυσιαστεί αποτελούν κατά τον Σ. Κυριακίδη (1917:197) στοιχεία προχριστιανικής λατρείας.

Η πρώτη μαρτυρία για την περιοχή ανάγεται στις αρχές του 14ου αι. Κατά τη βασιλεία του Ανδρόνικου Β΄ Παλαιολόγου (1282-1328) η ευρύτερη περιοχή έγινε κέντρο ησυχαστών με την ίδρυση μοναστηριών, σκητών και ησυχαστηρίων. Η άνθηση του μοναχισμού στην περιοχή έχει πιθανόν σχέση με την εμφύλια διαμάχη ανάμεσα στους οπαδούς του ησυχασμού (Γρηγόριος Παλαμάς) και τους αντιπάλους τους, που ταλαιπώρησε τα χρόνια αυτά τη βυζαντινή κοινωνία και έληξε με το

¹⁹ Πρόκειται για τετράστιχη αναθηματική επιγραφή στον Φοίβο πάνω σε μαρμάρινη στήλη σχήματος βωμού. Η αποκαταστημένη μορφή, όπως τη δημοσιεύει ο Κ.Μ. Αποστολίδης είναι:

*«Τόνδε ποτέ ίδρύσαντο Θεῷ <π>ερικαλλεῖ Φοίβῳ
 Ἄπ<ο>λλωνίς <ἡδέ> κασίγνητοι, παῖδες Αὐλοζένεω.
 <Ἔσκε δέ> τῶν πατρῶος ἀνά Σαπαϊκὴν ἐρίβωλον,
 <α>ὐτ<άρ> οἱ στήσαντο κατὰ χθόνα Δωδοπάροιο»*

που σημαίνει: «Αὐτόν εδώ (ενν. τον βωμό) εγκαθίδρυσαν κάποτε αφιερωμένο στον Θεό, τον πανέμορφο Φοίβο, η Απολλωνίς και οι αδερφοί της, παιδιά του Αυλοζένη. Ήταν δικός τους πατρικός στην εύφορη Σαπαϊκή (η παραθαλάσσια πεδιάδα της Δ. Θράκης) και μετά αυτοί τον έστησαν στη γη της Δωδοπάρου».

²⁰ Για τη θυσία και τη σχετική παράδοση βλ. αναλυτικά Μέγας 1911.

θρίαμβο και την καταξίωση του μοναχισμού στην Ανατολική Εκκλησία (ΙΕΕ 9:375-376). Τα μοναστήρια και τα ησυχαστήρια βρίσκονταν στα *Παρόρια* και γύρω από στη θέση *Μεσομήλιον*, δηλ. στο μέσο των *Μηλεώνων* (αλλά και *Μεσομίλιον*, Δεληκάρη 2004). Ανάμεσα στις μονές προεξάρχουσα θέση είχε η Μονή της *Υπεραγίας Θεοτόκου της Κατακεκρωμένης* (Bees 1939) στο *Κατακεκρωμένον όρος*, την οποία δημιούργησε και όπου μόνασε και θάφτηκε μετά τον θάνατό του ο ονομαστός ησυχαστής και δάσκαλος Γρηγόριος Σιναΐτης (περίπου 1265-1346) (Δεληκάρη 2004:67,86-7), που συγκέντρωσε μεγάλο αριθμό ελλήνων, σέρβων και βουλγάρων μαθητών και του οποίου τον βίο έγραψε ο μαθητής του και μετέπειτα πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Κάλλιστος (+1363). Εκτιμάται (Αποστολίδης 1940:180-181) ότι η θέση Μεσομήλ(ε)ιον βρίσκεται στις νότιες υπώρειες του τρίκορφου βουνού (Μοναστήρ Μπαΐρ, σημ. Manastirski Văzvishenija) όπου βρίσκεται το Μεγάλο Μοναστήρι, το όνομα του οποίου αποτελεί ανάμνηση των μοναστηριών ή του μεγάλου μοναστηριού της *Υπεραγίας Θεοτόκου της Κατακεκρωμένης* ή άλλου μεγάλου μοναστηριού²¹ και οι πληθυσμοί τους προήλθαν από συνάθροιση των ανθρώπων της περιοχής (τους οποίους ο Κάλλιστος στον Βίο Γρηγορίου χαρακτηρίζει «*απηγγιωμένους και θηριώδεις*» και τους οποίους ο Γρηγόριος με την παρουσία του «*εις το ημερότερον μετεσκεύασε και ποιμένας εν ταπειντέρω κατέστησε σχήματι*», Δεληκάρη 2004:141) που δούλευαν στις μεγάλες εκτάσεις και στα εργαστήρια των μοναστηριών.

Γενικά όμως το πρόβλημα του ακριβούς προσδιορισμού των Παρορίων και των μοναστηριών που ίδρυσε ο Γρηγόριος Σιναΐτης εξακολουθεί να υπάρχει όπως διεξοδικότατα αναλύεται στο βιβλίο της Α. Δεληκάρη (2004:149 κε.) για τον Γρηγόριο Σιναΐτη. Πολλές πάντως γνώμες σημαντικών μελετητών, μεταξύ των οποίων και του τσέχου γεωγράφου Κ. Jireček, συγκλίνουν προς την παραπάνω άποψη. Επιπλέον την άποψη αυτή μπορούν να ενισχύσουν: α) η γειτνίαση του μοναστηριώτικου βουνού με την τάφρο της Ερκεσίας ή αλλιώς Μεγάλη Τάφρο ή Μεγάλη Σούδα (την οποία και σήμερα επιδεικνύουν οι κάτοικοι του Γκενεράλ Ίνζοβο), δεδομένου ότι ο Γρηγόριος Σιναΐτης ήθελε να κτίσει τις μονές ανάμεσα σε

²¹ Ο Μ. Λουλουδόπουλος (1903:στ') αναφέρει (μέσα από το χειρόγραφο του σκυριανού δασκάλου στο Μεγάλο Μοναστήρι Αυγερινού Παπαιωαννίδη *Ιστορικά τινες σημειώσεις περί Μεγ. Μοναστηρίου*) ότι στη θέση Σιχμελί («*Σάχ Μελέκ ήτοι Αρχαγγελος Μιχαήλ*») όπου παλιότερα και το ομώνυμο χωριό (4 περίπου χλμ. από το Μεγ. Μοναστήρι) υπήρχε μοναστήρι του Αρχαγγέλου Μιχαήλ «*εξ ου πιθανώς ονομάσθη και το νυν χωρίον Μέγα Μοναστήριον. – Το Μικρόν Μοναστήριον είνε αποικία του Μεγάλου εξ όσων συνάγεται ιστορικάς. Σ.Σ.*».

Έλληνες και Βούλγαρους, β) η ύπαρξη οχυρωματικού πύργου (*καλές*) στη μεσαία και ψηλότερη κορυφή του μοναστηριώτικου βουνού, απ' όπου και η μέχρι σήμερα ονομασία της *Καλέ Μπαϊρ* (οι άλλες δύο είναι *Τρανή Πέτρα* στα δυτικά και *Μεσέ Μπαϊρ* στα ανατολικά, τοπωνύμια που και σήμερα είναι γνωστά στους βούλγαρους βοσκούς της περιοχής, όπως ο ίδιος διαπίστωσα), όπως αναφέρεται σε κώδικα του 15ου αι. (Δεληκάρη 2004:157) και συντρίμια του οποίου μνημονεύουν οι παλαιότεροι πληροφορητές και γ) το πολύ κρύο κλίμα που επικρατεί στο βουνό (*Κατακεκρωμένον όρος*) και στην περιοχή του. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο ίδιος ο Γρηγόριος (*Βίος Ρωμόλου*) «άτε του τόπου εκείνου καθ' υπερβολήν ψυχροτάτου όντος, ως και τα ύδατα εις λίθου αντιτυπίαν μεταβαλέσθαι τη υπερβολή της πήξεως· η τε χιών και μέχρι του απριλλίου (sic) μηνός πολλάκις ή και προς άλυτος διαμένει» (Δεληκάρη 2004:153). Ενδεχομένως και το σημερινό τοπωνύμιο της πολύ κοντινής ορεινής τοποθεσίας *Pirgulja* βορειοδυτικά της *Τρανής Πέτρας* να σχετίζεται με παλιές οχυρώσεις των παροριακών μονών.

Τα μοναστήρια εγκαταλείφθηκαν οριστικά περίπου το 1360 εξαιτίας των συχνών, όπως φαίνεται, ληστρικών επιδρομών (κυρίως των Τούρκων) (Δεληκάρη 2004:144-5), που πιθανόν να σχετίζονται με την προέλαση των Τούρκων στη Θράκη, ενώ οι μοναχοί πριν τα εγκαταλείψουν ειδοποιημένοι από το φρούραρχο του Σκοπέλου, βυζαντινό φρούριο στον Μικρό Αίμο (Στράντζα), έκαψαν τον πύργο της μονής και κατέφυγαν άλλοι (Έλληνες) στον Άθω και άλλοι (Σλάβοι) στις παραδουνάβιες χώρες. Τα πολλά αγιώνυμα τοπωνύμια (Άγιος Γεώργιος, Άγιος Αθανάσιος, Προφήτης Ηλίας, Άγιος Χριστόφορος, Σωτήρος) μαρτυρούν την ύπαρξη ησυχαστηρίων ενώ η παλιά εκκλησία του Μεγάλου Μοναστηρίου, πριν ξανακτιστεί από τα θεμέλια το 1893, ήταν βυζαντινής τοιχοδομίας και χωμένη η μισή στο έδαφος όταν επισκέφτηκε το χωριό ο τσέχος ιστορικογεωγράφος Κ. Jireček (Αποστολίδης 1940:180-181). Οι καλλιεργήσιμες εκτάσεις και τα βοσκοτόπια δόθηκαν πιθανότατα στους ντόπιους κατοίκους. Έτσι μπορούν να εξηγηθούν οι πολύ μεγάλες εκτάσεις που κατείχαν τα χωριά αυτά, συγκεκριμένα 43.000 καλλιεργήσιμη έκταση, 86.000 δασική έκταση και βοσκοτόπια, συνολικά 129.000 στρέμματα είχε το Μεγάλο Μοναστήρι (Τερζίδης 1980:71[28]). Αξιοσημείωτο επίσης και πιθανόν σχετικό με τα παραπάνω είναι το γεγονός ότι ο ηγούμενος της ιστορικής μονής της Αγίας Τριάδας στο Καβακλί, που ήταν κοσμικός ιερέας, όχι μοναχός εγγεγραμμένος στο μοναχολόγιο της μονής, προερχόταν πάντα από το Μεγάλο Μοναστήρι και διοριζόταν από τα γύρω

χωριά για να διαχειρίζεται τις τύχες και τα οικονομικά της μονής (Γλαβίνας 1996:30, Λέκκου 1999:254).

Το 1900, κατά την επίσκεψη του έλληνα προξένου Φιλιππούπολης Δημητρίου Πανά με εντολή του υπουργού Εξωτερικών της Ελλάδας Άθω Ρωμάνου με σκοπό να έχει η ελληνική πολιτεία πλήρη εικόνα της κατάστασης στην επαρχία Καβακλί, το χωριό είχε 1700 κατοίκους (320 οικογένειες, όλες ελληνικές) και διατηρούσε δημοτικό πεντατάξιο δημοτικό σχολείο με 182 και έναν δάσκαλο, όπως επίσης και παρθενγωγείο με 80 μαθήτριες και μία δασκάλα (Σφέτας 2008:299-300). Τα σχολεία αυτά τα έκλεισαν αυθαίρετα οι Βούλγαροι τον Νοέμβριο του 1901 ως αντίποινα για την απόδοση του μοναστηριού της Αγίας Τριάδας του Καβακλί στους Έλληνες (Σφέτας ό.π.:289-90 και 299-300).

Το Μικρό Μοναστήρι (ή Αρβανίτες) θεωρείται νεότερο χωριό, που αποικίστηκε από Μεγαλομοναστηριώτες και πιθανότατα δέχτηκε και κάποιον αριθμό οικογενειών από τα μέρη της Ηπείρου και ενδείξεις γι' αυτό αποτελούν κάποια επώνυμα (π.χ. *Δελημπούρας*, βλ. κεφ. 6. ΟΝΟΜΑΤΟΛΟΓΙΚΟΙ ΚΑΤΑΛΟΓΟΙ) και που ενδεχομένως δικαιολογεί και το παρωνύμιό του. Το 1900 είχε σχολείο με 90 μαθητές και δύο δασκάλους (Σφέτας 2008:299).

1.2.4 Η εγκατάσταση από την περιοχή του Καβακλί στην Ελλάδα

Οι πρόσφυγες από την περιοχή του Καβακλί εγκαταστάθηκαν σε διάφορα μέρη της Ελλάδας, ένα μέρος στην κεντρική (Στερεά Ελλάδα, Θεσσαλία) και το μεγαλύτερο μέρος στη βόρεια (Κεντρική και Ανατολική Μακεδονία, Θράκη). Συγκεκριμένα:

(δίνονται τα νέα - και σε παρένθεση τα παλιά, όπου υπήρχαν - ονόματα των χωριών και ο νομός στον οποίο ανήκουν. Δίνονται επίσης η χρονολογία μετανάστευσης²² και ο αριθμός των οικογενειών²³ κατά προσέγγιση)²⁴

1) Από Κ α β α κ λ ί: Το 1906 γεωργοί στην Ανάβρα (Τσιαμάσι) Καρδίτσας 300 οικογένειες, στην Κοιλιάδα (Αμαρλάρ) Λάρισας 120, στη (Νέα) Φιλιππούπολη (Ακ Σαράι) Λάρισας 100, στο Δίλοφο (Μεγάλο Χαλίτσι) Λάρισας 100, στην Ευξεινούπολη Μαγνησίας 70, στη Νέα Λεύκη (Γκοτς Μπασάν) Λάρισας 60, στις Νέες Καρυές Λάρισας (Χατζημουσταφαλάρ - Ισαρλίκ)²⁵ 50, στον Αλμυρό Μαγνησίας 50, στις Σοφάδες Καρδίτσας 25 και στο Καλοχώρι (Κασκάρκα) Θεσσαλονίκης 20 οικογένειες. Επίσης, επιτηδευματίες στον Βόλο 30 οικογένειες, στη Λάρισα 25 και στην Αθήνα 25. Το 1925 γεωργοί στα Κουφάλια Θεσσαλονίκης 1200 οικογένειες, στο Αιγίνιο (Λιμπάναβο) Πιερίας 450, στον Αίγειρο (Καβακλί) Δοξάτου Δράμας 250, στο Κίτρος Πιερίας 200, στα Δίκαια (Καδήκιοϊ) Έβρου 150, στον Αίγειρο (Κιρ-Τσιφλίκ - Νέο Καβακλί) Ροδόπης 120, στην Κομοτηνή (Καβακλιώτικα) 60²⁶ και στις Φέρες Έβρου 3. Επίσης, επιτηδευματίες στην Κομοτηνή 60 οικογένειες και στη Θεσσαλονίκη 20. Άλλες 150 οικογένειες διασκορπίστηκαν το 1906 και το 1925 σε διάφορα μέρη της Ελλάδας.

2) Από Κ α ρ υ έ ς: Το 1906 στις Νέες Καρυές (Χατζημουσταφαλάρ - Ισαρλίκ) Λάρισας γεωργοί 70 οικ., στο Δίλοφο (Μεγάλο Χαλίτσι) Λάρισας 50 οικ., στον Αλμυρό Μαγνησίας 50 οικ. και στα Νέα Μάλγαρα Θεσσαλονίκης 6 οικογένειες

²² Ο χρόνος εγκατάστασης ποικίλλει κατά περιπτώσεις γιατί μεσολάβησε ο χρόνος μετακίνησης (περίπου ένας χρόνος) και οι διαδικασίες απαλλοτρίωσης, διανομής κλήρων κλπ.

²³ Ο αριθμός των οικογενειών ποικίλλει, γιατί μετά την εγκατάσταση οι (συνήθως) πολυμελείς οικογένειες εύλογα διαιρούνταν σε μικρότερες (πυρηνικές) ή δημιουργούνταν νέες, συνήθως με εσπευσμένους γάμους, για δικαίωμα κλήρου (Τερζίδης 1980:49[6]). Στην πράξη οι οικογένειες, λόγω της αυστηρής παράδοσης, αλλά και τις ανάγκες της αγροτοκτηνοτροφικής παραγωγής, παρέμεναν εκτεταμένες, απλώς διέθεταν πλέον δύο, τρεις ή και τέσσερις κληρούς. Εδώ υπολογίζονται οι οικογένειες που έφυγαν από την Α. Ρωμυλία.

²⁴ Τα στοιχεία παραθέτει ο καθηγητής των Ζαριφειών Διδασκαλείων Κοσμάς Μυρτίλος Αποστολίδης (Αποστολίδης 1940:159-160) και δόθηκαν σ' αυτόν από τον πρώην μαθητή του και μετέπειτα βουλευτή και νομάρχη Πέλλας Γκέτη (αργότερα το καθιέρωσε ως Γκαίτε) Τζοβαρόπουλο.

²⁵ Καρβελά 2005:257.

²⁶ Δραγούμη 2002:246.

(1922)²⁷. Το 1925 στα Γιαννιτσία Πέλλας γεωργοί 400 οικ., στο Καλοχώρι (Κασκάρκα) Θεσσαλονίκης 50 οικ. και στη Θεσσαλονίκη 30 οικ. Σε άλλα μέρη το 1906 και το 1925 γεωργοί και επιτηδευματίες 100 οικογένειες.

3) Από Σ ι ν α π λ ί: Το 1906 στην Κοιλιάδα (Αμαρλάρ) Λάρισας 50 οικογένειες, στη (Νέα) Φιλιππούπολη (Ακ Σαράι) Λάρισας 45 οικ. Το 1925 στο Πολύκαστρο (Καρασούλι) Κιλκίς 350 οικογένειες, στη Μεσσούνη (Σάρτζια) Ροδόπης 100 οικ. Σε διάφορα άλλα μέρη το 1906 και το 1925 περίπου 50 οικογένειες.

4) Από Μ ε γ ά λ ο Μ ο ν α σ τ ή ρ ι: Το 1906 στο Μεγάλο Μοναστήρι (Σαρασλάρ) Λάρισας 70 οικογένειες. Το 1925 στο Νέο Μοναστήρι (Τσιόμπα και Μπεκιρλέρ) Φθιώτιδας 200 οικογένειες, στα Τρίκαλα Ημαθίας 150 οικ. Σε άλλα μέρη το 1906 και το 1925 περίπου 50 οικογένειες.

5) Από Μ ι κ ρ ό Μ ο ν α σ τ ή ρ ι: Το 1906 στη (Νέα) Φιλιππούπολη (Ακ Σαράι) Λάρισας 80 οικογένειες, στις Καρυές (Αλήφακα Δομοκού) Φθιώτιδας 75 οικ., στον Ριζόμυλο (Κιοπέ Όμπασι, Ριζόμυλος) Μαγνησίας 50 οικ. Το 1925 στο Μικρό Μοναστήρι (Ζορμπάς) Θεσσαλονίκης 100 οικ., στην Πέλλα (Άγιοι Απόστολοι - Αποστολάρ) Πέλλας 60 οικ., στο Νέο Μοναστήρι Φθιώτιδας 15 οικ. Σε άλλα μέρη το 1906 και το 1925 περίπου 50 οικογένειες.

6) Από Μ ε γ ά λ ο Β ο γ ι α λ ί κ ι: Το 1906 στη Νέα Λεύκη (Γκοτς Μπασάν) Λάρισας 50 οικογένειες. Το 1914 στο Σκεπαστό (Σούλοβο) Θεσσαλονίκης 50 οικογένειες. Το 1925 στο Βαφειοχώρι (Δραγομίρ) Κιλκίς 120 οικ., στην Ξυλαγανή (Κουσλανλί) Ροδόπης 100 οικ., στα Μονόσπιτα Ημαθίας 100 οικ. και στους Προσκυνητές (Χατζηλάρ) Ροδόπης 40 οικογένειες. Σε άλλα μέρη το 1906 και το 1925 περίπου 40 οικογένειες.

7) Από Μ ι κ ρ ό Β ο γ ι α λ ί κ ι: Το 1906 στη Νέα Λεύκη (Γκοτς Μπασάν) Λάρισας 30 οικογένειες. Το 1914 στο Σκεπαστό (Σούλοβο) Θεσσαλονίκης 20 οικογένειες. Το 1925 στην Ξυλαγανή (Κουσλανλί) Ροδόπης 50 οικ. και στους

²⁷ Οι 6 αυτές οικογένειες αποσπάστηκαν από το κύριο σώμα των προσφύγων του 1906 και παρέμειναν προσωρινά στην Αδριανούπολη. Μετά από περιπλανήσεις (Θεσσαλονίκη 1914, Αδριανούπολη 1920) ήρθαν σιδηροδρομικώς στη Θεσσαλονίκη το 1922 και εγκαταστάθηκαν στα Νέα Μάλγαρα (Μαραβελάκης - Βακαλόπουλος 1993:218-219, όπου και τα ονόματα των οικογενειών: Γεωργ. Καρυώτη, Γεωργ. Ζηκούδη, Εμμ. Σιγκούδη, Γεωργ. Παπανικολάου, Δημ. Παπαδοπούλου και Δημ. Κρακατσάνη). Περιγράφουν μάλιστα οι συγγραφείς ως ενδιαφέρον έθιμο τον εορτασμό του νέου έτους οπότε «πολλοί άνδρες και μεγάλα παιδιά μετημφιεσμένοι ως καρνάβαλοι, με κουδούνια και σπαθιά, εν μέθη διατελούντες, περιφέροντο εντός του χωρίου (ενν. τα Ν. Μάλγαρα) εκβάλλοντες αγρίας κραυγής επί τη απελεύσει του παλαιού έτους και τη ελεύσει του νέου».

Προσκυνητές (Χατζηλάρ) Ροδόπης 30 οικ. Σε άλλα μέρη το 1906 και το 1925 περίπου 75 οικογένειες.

8) Από Δ ο γ ά ν ο γ λ ο υ: Το 1906 στο Ριζόμυλο Μαγνησίας 40 οικογένειες. Το 1925 στην Κρωβύλη (Καρακουρτζιαλί)²⁸ Ροδόπης 120 οικ. και στην Ξυλαγανή (Κουσλανλί) Ροδόπης 100 οικ. Σε άλλα μέρη το 1906 και το 1925 περίπου 100 οικογένειες.

9) Από Τ σ ι κ ο ύ ρ κ ι ο ÷: Το 1906 στο Ριζόμυλο (Κιοπέ Όμπασι, Ριζόμυλος) Μαγνησίας 100 οικογένειες. Το 1925 στο Αρχοντικό (Αλάρι) Πέλλας 60 οικογένειες. Το 1906 και το 1925 σε άλλα μέρη 50 περίπου οικογένειες.

10) Από Μ ο υ ρ α ν τ α λ ί: Το 1906 σε διάφορα μέρη 100 οικογένειες. Το 1914 στο Σκεπαστό (Σούλοβο) Θεσσαλονίκης 60 οικογένειες. Το 1925 στην Ξυλαγανή (Κουσλανλί) Ροδόπης 50 οικογένειες.

11) Από Δ ρ ά μ α: Το 1925 στις Καρυές (Αλήφακα Δομοκού) Φθιώτιδας 95 οικογένειες, σε άλλα μέρη 50 περίπου οικογένειες.

12) Από (Ρουμ)²⁹ Α κ μ π ο υ ν ά ρ: Το 1925 στο Αιγίνιο (Λιμπάνοβο) Πιερίας 75 οικογένειες. Το 1906 και το 1925 σε άλλα μέρη 30 περίπου οικογένειες.

²⁸ Ο Μόσχος Τερζίδης (1980:56[13]) το αναφέρει ως Καρακοτσαλί.

²⁹ Χρησιμοποιούσαν το επίθετο (Ρουμ, δηλ. Ελληνικό) για να το διακρίνουν από το βουλγαρικό *Ακμπουνάρ* που ήταν πολύ νοτιότερα από την περιοχή.

1.2.5 Η κατανομή των προσφύγων από την περιοχή Καβακλί στον ελλαδικό χώρο
 Συγκεντρωτικά η κατανομή των προσφύγων από την επαρχία Καβακλί στην Ελλάδα είναι η εξής³⁰:

Νομός Φθιώτιδας

Καρυές (Αλήφακα Δομοκού) από Δράμα (1906 - 95), Μικρό Μοναστήρι (1906 - 75)
Νέο Μοναστήρι (Τσιόμπα και Μπεκιρλέρ) από Μεγάλο Μοναστήρι (1924 - 200) και
 από Μικρό Μοναστήρι (1924 - 15)

Νομός Καρδίτσας

Ανάβρα (Τσιαμάσι) από Καβακλί (1906 - 300)
Σοφάδες από Καβακλί (1906 - 25)

Νομός Λάρισας

Μεγάλο Μοναστήρι (Σαρασλάρ) από Μεγάλο Μοναστήρι (1906 - 70)
Νέες Καρυές (Χατζημουσταφαλάρ - Ισαρλίκ) από Καρυές (1906 - 70), Καβακλί
 (1906
 - 50)

Κοιλάδα (Αμαρλάρ) από Καβακλί (1906 - 120), Σιναπλί (1906 - 50)

Νέα Λεύκη (Γκοτς Μπασάν) από Καβακλί (1906 - 60)

Δίλοφος (Μεγάλο Χαλίτσι) από Καβακλί (1906 - 100), από Καρυές (1906 - 50)

(Νέα) Φιλιπούπολη (Ακ Σαράι)³¹ από Καβακλί (1906 - 100), από Μικρό
 Μοναστήρι (1906 - 80) Σιναπλί (1906 - 45)

Νομός Μαγνησίας

Ευξεινούπολη από Καβακλί (1906 - 70)

Ριζόμυλος (Κιοπέ Όμπασι, Ριζόμυλος) από Τσικούρκειοι (1906 - 100), Μικρό
 Μοναστήρι (1906 - 50), Δογάνογλου (1906 - 40)

Αλμυρός από Καβακλί (1906 - 50), από Καρυές (1906 - 50)

Νομός Πιερίας

³⁰ Δίνονται, με σειρά κατά νομό από το νότο προς το βορρά, το νέο και το παλιό όνομα του χωριού, τα χωριά προέλευσης με χρονολογία εγκατάστασης και αριθμό οικογενειών. Τα στοιχεία από τον Μ. Τερζίδη (1980) και από προσωπική έρευνα.

³¹ Ακ Σαράι (Λευκό Παλάτι) ονομαζόταν το τσιφλίκι στο οποίο εγκαταστάθηκαν οι πρώτοι πρόσφυγες και ο συνοικισμός ονομάστηκε απ' αυτούς Νέα Φιλιπούπολη, σήμερα απλώς Φιλιπούπολη. Στη συνέχεια Ακ Σαράι ονομάστηκε η διπλανή νέα συνοικία που δημιουργήθηκε με την επέκταση του ρυμοτομικού σχεδίου, η σημερινή Νεάπολη (Ζησόπουλος 2006:77).

Αιγίνιο (Λιμπάνοβο) από Καβακλί (1924 - 450), Άκ-μπουνάρ (1924 - 75)

Κίτρος από Καβακλί (1924 - 200)

Νομός Ημαθίας

Τρίκαλα από Μεγάλο Μοναστήρι (1924 - 150)

Μονόσπιτα από Μεγάλο Βογιαλίκι (1924 - 100)

Νομός Θεσσαλονίκης

Κουφάλια από Καβακλί (1924 - 1200)

Μικρό Μοναστήρι (Ζορμπάς) από Μικρό Μοναστήρι (1924 - 100)

Καλοχώρι (Κασκάρκα) από Καβακλί (1906 - 20), από Καρυές (1925 - 50)³²

Σκεπαστό (Σούλοβο) από Μεγάλο Βογιαλίκι (1914 - 50), Μικρό Βογιαλίκι (1914 - 20), Μουράνταλι (1914 - 60)

Νομός Πέλλας

Γιαννιτσά από Καρυές (1924 - 400)

Πέλλα (Αποστολάρι - Άγιοι Απόστολοι) από Μικρό Μοναστήρι (1924 - 60)

Αρχοντικό (Άλαρι) από Τσικούρκιοϊ (1924 - 60)

Νομός Κιλκίς

Πολύκαστρο (Καρασούλι) από Σιναπλί (1924 - 350)

Βαφειοχώρι (Δραγομίρ) από Μεγάλο Βογιαλίκι (1924 - 120)

Νομός Δράμας

Αίγειρος Δοξάτου (Καβακλί) από Καβακλί (1924 - 250)

Νομός Ροδόπης

Κομοτηνή (Καβακλιώτικα) από Καβακλί (1924 - 60)

Αίγειρος (Κιρ Τσιφλίκ - Νέο Καβακλί) από Καβακλί (1924 - 120)

Μεσσούνη (Σάρτζια) από Σιναπλί (1924 - 100)

Ξυλαγανή (Κουσλανλί) από Μεγάλο Βογιαλίκι (1924 - 100), Δογάνογλου (1924 - 100), Μικρό Βογιαλίκι (1924 - 50), Μουράνταλι (1924 - 50)

Κρωβύλη (Καρακουρτζιαλί) από Δογάνογλου (1924 - 120)

Νομός Έβρου

³² Οι Μαραβελάκης - Βακαλόπουλος αναφέρουν 54 συνολικά οικογένειες από διάφορα χωριά της περιοχής Καβακλί. Γράφουν συγκεκριμένα (1993:175-176): «Αι 54 εκ Βουλγαρίας προσφυγικαί οικογένειαι μαζί με 150 άλλας έφυγον το 1906 εκ διαφόρων μερών της Βουλγαρίας, Καβακλή, Μικρού Μοναστηρίου, Καρυών, Μεγάλου Μοναστηρίου, Τσεκούρκι, Δογάνογλι και επιβιβασθείσαι εις Βάρναν επί του ατμοπλοίου «Μυκάλη» ήλθον εις Πειραιά και κατόπιν εις Βόλον, οπόθεν μετεφέρθησαν εις το πλησίον του Βελεστίνου χωρίον Ριζόμυλος. Εκεί έμειναν 9 έτη και κατά τον

Δίκαια (Καδήκιοϊ) από Καβακλί (1924 - 150)

Άλλες περιοχές

Πολλές επίσης μεμονωμένες οικογένειες ή ομάδες οικογενειών διασκορπίστηκαν σε διάφορα άλλα μέρη (1906-1924 - 800).

Οι παραπάνω πληθυσμοί ήταν στο σύνολό τους αγροτοκτηνοτροφικοί και στις περισσότερες περιπτώσεις εγκαταστάθηκαν σε απαλλοτριωμένες εκτάσεις και δημιούργησαν νέα χωριά με αμιγή προσφυγικό πληθυσμό. Επίσης οικογένειες επαγγελματιών (κυρίως από το Καβακλί, που είχε και μη αγροτικό πληθυσμό) εγκαταστάθηκαν στις πόλεις Λάρισα (1906 - 25), Βόλος (1906 - 30), Αθήνα (1906 - 25), Θεσσαλονίκη (1924 - 20), Κομοτηνή (1924 - 60), ακόμα και στην Τρίπολη και τα Χανιά.

Αύγουστον του 1922 αι ανωτέρω 54 προσφυγικάί οικογένειαι ανεχώρησαν διά λόγους δημογραφικούς και ήλθον εις Καλοχώριον, όπου και εγκατεστάθησαν οριστικώς λαβούσαι νέους κλήρους».

1.3 ΓΛΩΣΣΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ Α. ΡΩΜΥΛΙΑΣ

Επειδή η Θράκη, εκτός από τη γενικότερη πολιτιστική επίδραση, επηρεαζόταν και γλωσσικά από το μεγάλο πολιτικό και πνευματικό κέντρο του μεσαιωνικού ελληνισμού, την Κωνσταντινούπολη, δεν αναπτύχθηκαν στον ευρύτερο χώρο της βαθιές διαλεκτικές διαφορές που στη συνέχεια θα εξελίσσονταν σε διαλέκτους, όπως συνέβη σε απομακρυσμένες περιοχές του ελληνισμού (π.χ. Πόντος, Κύπρος, Καππαδοκία, Κάτω Ιταλία). Έτσι, όπως παρατηρεί Ν. Ανδριώτης (1953), τα ιδιώματα που αναπτύχθηκαν στο χώρο είναι ιδιώματα της Κοινής Ελληνικής.

Η έλλειψη γραπτών πηγών της καθομιλουμένης λαϊκής γλώσσας της Θράκης καθιστά το έργο του ερευνητή εξαιρετικά δύσκολο. Έτσι, δύσκολα μπορούν να εξαχθούν ασφαλή συμπεράσματα για το πότε αρχίζει η διαφοροποίηση των θρακικών ιδιωμάτων. Είναι γεγονός πάντως, όπως αναφέρει ο Ανδριώτης στην ίδια μελέτη, ότι η ελληνιστική Κοινή των αλεξανδρινών χρόνων αρχίζει να διαφοροποιείται περίπου τον 10ο αιώνα (για τη σχετική προβληματική βλ. Τζιτζιλής 2000α:16), στις πιο απομακρυσμένες περιοχές νωρίτερα και βαθύτερα, ενώ στις πιο κεντρικές με πιο αργό ρυθμό και με λιγότερο βαθιές διαφορές.

Στον γεωγραφικό χώρο που μας ενδιαφέρει (βόρεια Θράκη - Α. Ρωμυλία) και μέχρι την ανταλλαγή των πληθυσμών το 1924 παρατηρούνται και βόρεια και ημιβόρεια³³ ιδιώματα. Σε γενικές γραμμές θα μπορούσαμε να πούμε ότι ημιβόρεια ιδιώματα παρατηρούνται περισσότερο στα παράλια και σε αστικά κέντρα, εκεί δηλαδή που και οι επαφές με τα κέντρα του ελληνισμού και με τους άλλους Έλληνες ήταν πολύ πιο συχνές και η εκπαίδευση αναπτυγμένη, οπότε και οι διαλεκτικές διαφορές υποχωρούσαν μπροστά στην κυριαρχία της κοινής νεοελληνικής, ενώ τα βόρεια ιδιώματα παρατηρούνται στην ενδοχώρα σε απομακρυσμένες και αγροτικές περιοχές, όπου όχι μόνο είναι λιγότερες οι επαφές, αλλά σε ορισμένες περιπτώσεις είναι σπάνιες ή απουσιάζουν εντελώς, όπως επίσης και σε αστικά κέντρα (Φιλιππούπολη, Στενήμαχος).

Ο Ν. Ανδριώτης (1943-4), επιχειρεί, «με πολύ ατελέστερο τρόπο», όπως ο ίδιος γράφει, λόγω έλλειψης επαρκούς έρευνας, χαρτογράφησης και άλλων στοιχείων, μια περιγραφή των διαλεκτικών περιοχών. Σύμφωνα μ' αυτήν, ημιβόρεια

ιδιώματα παρατηρούνται στις πόλεις Αγχιάλο³⁴, Μεσημβρία, Σωζόπολη³⁵ (εδώ πρέπει να συμπεριλάβουμε τη Βάρνα και τον Πύργο, που λείπουν από τη μελέτη, επειδή, όπως αναφέρθηκε, η έρευνα δεν ήταν ολοκληρωμένη), στα χωριά και κωμοπόλεις Άσπρος, Μπάνα, Ηράκλεια, Αίμονας, Ραβδάς, που βρίσκονται στην ευρύτερη περιοχή της Μεσημβρίας, καθώς και στο Σταχτοχώρι ή Ευσταθοχώρι στην ενδοχώρα της Αγχιάλου. Το ίδιο προφανώς ισχύει και για τα άλλα χωριά της ευρύτερης περιοχής που δεν αναφέρονται στη μελέτη, όπως π.χ. ο Άγιος Βλάσης, ο Αετός, ο Κόζιακας, το Κουρούκιοϊ, το Νταουτλί, η Ακρανιά κ.ά. Επομένως τα ημιβόρεια ιδιώματα παρατηρούνται αποκλειστικά στην παράλια ζώνη της Α. Ρωμυλίας (βλ. και Κοντοσόπουλος 1994:109).

Βόρειος φωνηεντισμός παρατηρείται στην κεντρική και δυτική Α. Ρωμυλία, στις απομακρυσμένες δηλ. από τη θάλασσα περιοχές. Από τη δυτική Α. Ρωμυλία,

³³ Παρουσιάζουν δηλ. μόνον το ένα από τα δύο χαρακτηριστικό του βόρειου φωνηεντισμού και συγκεκριμένα αυτό της αποβολής των άτονων (πρωτογενών) *i* και *u*, αλλά όχι και της στένωσης των άτονων *e* και *o* (Ανδριώτης 1943-4:135).

³⁴ Η Stoyna Poromanska (1998:296 και 1999:658), που μελετά τα τελευταία χρόνια το αγχιαλίτικο ιδίωμα και γενικά τα παρευξείνια ιδιώματα των εναπομεινάντων ελληνόφωνων, το χαρακτηρίζει βόρειο («ανήκει στην ομάδα των βορειοελλαδικών ιδιωμάτων»). Και συνεχίζει: «Χαρακτηρίζεται από σίγηση του άτονου τελικού *i* (το *σπίτ'*, το *ψάρ'*, η *κόρ'*), από στένωση των άτονων *e* και *o* σε *i* και *u*, η οποία στην περίπτωσή μας δεν είναι τόσο έντονη και πολύ συχνά λείπει. Με μεγαλύτερη συχνότητα χαρακτηρίζεται η στένωση του *o* (*πουλύ* αντί *πολύ*, *εκείνους* αντί *εκείνος*) παρά του *e*. Πολύ έντονη είναι η τάση αποβολής των άτονων *i* και *u* στη μέση της λέξης και ιδιαίτερα στους ρηματικούς τύπους του ενεργητικού και του παθητικού αορίστου (*χάρ'κα* αντί *χάρηκα*)». Από τα μέχρι τώρα δημοσιευμένα κείμενα στο ιδίωμα της Αγχιάλου (Διονυσίου 1986, Διονυσίου 1994, Κιλπασάνης 1993) μάλλον πρέπει να χαρακτηριστεί ημιβόρειο, άποψη που έχει διατυπώσει ο Ν. Ανδριώτης (1943-4:144) και στη συνέχεια ο Ν. Κοντοσόπουλος (1994:109). Στα ιδιωματικά κείμενα που παραθέτει ο Θ. Κιλπασάνης (1993) παρατηρείται ότι: 1) Στένωση δεν υπάρχει σε καμιά περίπτωση. 2) Έχουμε σε όλες τις περιπτώσεις αποβολή τελικών *-i* (σε ουσιαστικά και ρήματα) και *-u* (στα κτητικά *μ'*, *σ'*). 3) Έχουμε σε ενδιάμεση θέση: α) σταθερή αποβολή *-i-* (αλλά και *-u-*) σε όρια μορφήματος, π.χ. *πάρ'ς*, *μείν'ς*, *θέλ'ς*, *έρτ'ς*, *ξέρ'ς*, *βλέπ'ς*, *έχ'ς*, *χασμουρήθ'κε*, *χάρ'κε*, *αρχίν'σε*, *νόμ'σε*, *γέν'κε*, *τσαγγάρ'κο*, *τσαγγάρ'ς*, *πάρ'με*, β) αποβολή *-e-* στα όρια των ρηματικών μορφημάτων ενεργητικής και μέσης φωνής *-ete* σε συγκεκριμένα περιβάλλοντα (p-t, n-t), π.χ. *φαίν'ται*, *βλέπ'τε*, *μαλών'τε*, *γέν'ται*, *κάν'τε*, *σ'κόν'ται* και γ) περιστασιακή αποβολή των *i*, *u* στο θέμα, π.χ. *σ'κόν'ται*, *πόμ'νε*, *άκ'σε*, *περ'σότερες*.

³⁵ Ημιβόρειο χαρακτηρίζουν επίσης το ιδίωμα της Σωζόπολης ο Ν. Ανδριώτης (1943-4:145), ο Ν. Κοντοσόπουλος (1994:109), παρόλο που δεν αναφέρει ρητά τη Σωζόπολη αλλά «ελληνόφωνες πόλεις της ακτής της Α. Ρωμυλίας με κέντρα την Αγχιάλο και τη Μεσημβρία» και ο Κ. Σταλίδης (1997:559-560 και 1998:306). Την κατάταξη αυτή φαίνεται να αποδέχεται τελικά και η S. Poromanska (2003:439) αναφερόμενη στην άποψη του Κοντοσόπουλου. Όμως τα μέχρι τώρα δημοσιευμένα κείμενα από τη Σωζόπολη (ενδεικτικά: Μέγας 1912-13, Προδρόμου 1915, Παπαϊωαννίδης 1929, Βαφειάδου 1974 [στη σ. 116 μάλιστα το χαρακτηρίζει νότιο], Βαφειάδου 1976 [επίσης στις σσ. 121-122 το χαρακτηρίζει νότιο, χωρίς αποβολή τελικού *-i*, με λίγες εξαιρέσεις αποβολής άτονων *-i*, *-u*], Βαφειάδου 1979) (ο Κ. Σταλίδης μάλιστα [1997:559-560 και 1998:306] παραθέτει πλήρη κατάλογο των μέχρι τώρα δημοσιευμένων κειμένων) δείχνουν μάλλον νότιο ιδίωμα ή έστω ιδίωμα οριακό ανάμεσα σε ημιβόρειο και νότιο, εκτός αν θεωρήσουμε τη φωνητική τους απόδοση όχι αξιόπιστη. Πρόσφατα ο Τζιτζιλής (Νεοελλ. Διάλ., κεφ. *Θρακοβιθυνιακά*) κατατάσσει το σωζοπολίτικο ιδίωμα στα νότια επειδή οι όποιες περιπτώσεις αποβολής δεν δικαιολογούν την ένταξή του στα ημιβόρεια ιδιώματα.

στην ίδια μελέτη, αναφέρεται η Φιλιπούπολη³⁶ και ο κοντινός προς αυτή Στενήμαχος. Ελέγχεται έτσι η άποψη του Kretschmer (1921:135), αλλά και του Α. Παπαδόπουλου (1926:12), που είχαν αποφανθεί ότι το ιδίωμα του Στενήμαχου είναι ημιβόρειο (Ανδριώτης 1943-4:144). Το ότι το ιδίωμα του Στενήμαχου είναι καθαρά βόρειο αναφέρεται και σε άλλες μελέτες για την περιοχή (Τσουκαλάς 1851:49 και Αποστολίδης 1929:161, 1947-8 και 1959:569). Μπορούμε να εικάσουμε και στην περίπτωση αυτή ότι το ίδιο συμβαίνει και με τα χωριά και τις κωμοπόλεις της ευρύτερης περιοχής Φιλιπούπολης - Στενήμαχου, που δεν αναφέρονται στη μελέτη του Ανδριώτη, όπως είναι για παράδειγμα το Χάσκιοϊ, η Περιστερά, η Κούκλαινα, τα Βοδενά κ.ά.

Από την κεντρική Α. Ρωμυλία αναφέρονται στη μελέτη μόνο το Καβακλί, οι Καρυές και το Μεγάλο Μπογιαλίκι, ενώ παραλείπονται τα επίσης μεγάλα χωριά Σιναπλί, Μεγάλο και Μικρό Μοναστήρι.

Η περιοχή του Καβακλί αποτελούσε μια πολύ συμπαγή γλωσσογεωγραφική ενότητα. Εξαιτίας της απουσίας βουλγαρικού στοιχείου, όταν η Βουλγαρική Εκκλησία αποσπάστηκε από το Οικουμενικό Πατριαρχείο και δημιουργήθηκε η Εξαρχία το 1870, οι Βούλγαροι δεν διεκδίκησαν την περιοχή και παρέμεινε έτσι στη μητρόπολη της Αδριανούπολης, ενώ και μετά την προσάρτηση της Α. Ρωμυλίας (1885) στη Βουλγαρία το Καβακλί ήταν η μόνη επαρχία που εξέλεγε έλληνα βουλευτή (Παπαχριστοδούλου 1951:105). Επειδή η περιοχή ήταν σχετικά αποκομμένη από αστικά κέντρα και μακριά από όποιες επιδράσεις, ανέπτυξε ξεχωριστό και αυτόνομο πολιτισμό. Έτσι η περιοχή διαφοροποιείται σημαντικά από τις άλλες περιοχές της Α. Ρωμυλίας και ως προς τα επιμέρους πολιτισμικά στοιχεία (μουσικοχορευτική παράδοση, τραγούδια, ενδυμασία, διατροφή, λαϊκή ιατρική, έθιμα και γιορτές, λαϊκές διηγήσεις, παραμύθια) και ως προς το γλωσσικό ιδίωμα.

³⁶ Παρά το ότι «ισχυραί και ανένδοτοι προσπάθειαι κατεβλήθησαν υπό των διδασκάλων προς εξόντωσιν του βορείου ιδιώματος» (Αποστολίδης 1959:569). Βλ. επίσης και Αποστολίδης 1947-8. Ο Α. Παπαδόπουλος (1926:12) αναφέρει ότι το ιδίωμα της Φιλιπούπολης «παρουσιάζει σάλον» και αποδίδει αυτήν τη γλωσσική ακαταστασία «εις την επίδρασιν των σχολείων και των μεσημβρινών αποίκων». Οι τύποι πάντως που παρατίθενται στη Γραμματική του (π.χ. οι ρηματικοί τύποι) παραπέμπουν σε ημιβόρειο ιδίωμα.

1.3.1 Το ιδίωμα της περιοχής Καβακλί

Το ιδίωμα ανήκει στα βόρεια ιδιώματα. Παρουσιάζει τα γενικά χαρακτηριστικά των βόρειων ιδιωμάτων, δηλαδή στένωση των άτονων *e* και *o* και αποβολή των άτονων *i* και *u*, και τα περισσότερα από τα ειδικά χαρακτηριστικά (Συμεωνίδης 1977:63 κε.). Ορισμένα από τα τελευταία, όπως η αποβολή δευτερογενών *i* και *u*, οι μονοπρωτικοί τύποι, η συνέπεια στη χρήση τριών άτονων φωνηέντων, αφού φαινόμενα αντικώφωσης δεν παρατηρούνται, μας επιτρέπουν να το κατατάξουμε όχι μόνο στα «ακραιφώνως βόρεια ιδιώματα», αλλά και στα «πρωτοποριακά» (Ανδριώτης 1931:184-185). Από τα δύο βασικά χαρακτηριστικά η στένωση των άτονων *e* και *o* έχει νομοτελειακή ισχύ, ενώ η αποβολή των άτονων *i* και *u* δεν διέπεται από αυστηρή κανονικότητα, φαινόμενο που παρατηρείται και σε άλλα βόρεια ιδιώματα. Και στο λεξιλόγιο παρατηρούνται πολλές λέξεις κοινές με άλλα βόρεια ιδιώματα. Αρκετές απ' αυτές έχουν «σ χ ε δ ό ν παμμακεδονική έκτασι» (Κοντοσόπουλος 1983:176). Π.χ. *θύρα*, *άοχας* (άλας), *τρουχούλ'*, *θυγατέρα*, *σ'ίβαίνου*, *ουκνός*, *οχασού* (λαλώ), *(α)δουκιούμι*, *αστουχού*, *νυφαδιά*, *κουσαρ^εά* (κλουσαρ^εά), *χλ'άρ'*, *πρέκνις* κ.π.ά.

Πέρα από τα κοινά με άλλα βόρεια ιδιώματα χαρακτηριστικά, το ιδίωμα της περιοχής του Καβακλί Α. Ρωμυλίας έχει ορισμένα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, κυρίως στη φωνητική και στο λεξιλόγιο, που το διαφοροποιούν σημαντικά απ' αυτά. Τα σημαντικότερα είναι:

- 1) Η, ανάλογα με την περίπτωση, αποβολή ή τροπή του *l* ($> u, \mu$).
- 2) Η γενικευμένη χρήση του υποκοριστικού επιθήματος *-ούδι*, που απαντά και σε άλλα ιδιώματα του βορειοελλαδικού χώρου (πχ. Θράκη, Α. Μακεδονία, Χαλκιδική). Η χρήση του επιθήματος απαντά σε σχετικά μεγαλύτερο βαθμό, έτσι που σε πολλές περιπτώσεις έχει εκπέσει εντελώς η χρήση των μη υποκοριστικών πρωτότυπων τύπων και χρησιμοποιούνται αποκλειστικά και μόνον υποκοριστικά, δηλ. τα μορφολογικά υποκοριστικά παύουν να είναι και σημασιολογικά υποκοριστικά: π.χ. *ριδύδ'* 'αγόρι', *kurtsúδ'* 'κορίτσι', *spirtúδ'* 'σπουργίτι', *ιδύδ'*, (ενώ *pidí* = παιδί, και σπανίζουν εξαιρετικά τα *kuritš*, *sprít'*, *úd'*) (περισσότερα παραδείγματα βλ. κεφ. ΠΑΡΑΓΩΓΗ).

Το επίθημα μάλιστα χρησιμοποιείται και σήμερα ως δηλωτικό καταγωγής όταν σε παραγωγές πατρωνυμικών επιτάσσεται στα πατρωνυμικά (βαφτιστικά, σκωπτικά, επαγγελματικά κ.ά.) και έτσι εξηγείται η χαρακτηριστική κατάληξη

μεγάλου αριθμού επωνύμων της περιοχής σε *-ούδης* (βλ. κεφ. 6. ΟΝΟΜΑΤΟΛΟΓΙΚΟΙ ΚΑΤΑΛΟΓΟΙ)³⁷.

Το λεξιλόγιό του, η φωνητική του, ο επιτονισμός στη ροή του λόγου και ιδιαίτερα η τροπή ή αποβολή του *λ* το κάνουν να ακούγεται σχεδόν ακατανόητο όχι μόνο από τον μέσο ακροατή, αλλά και από τους ομιλητές άλλων βόρειων ιδιωμάτων. Αυτό έχει δείξει η πολυετής γειννίαση του ιδιώματος με βόρεια ιδιώματα της Στερεάς, Θεσσαλίας και Μακεδονίας. Το ιδίωμα δεν έχει καταγραφεί στο σύνολό του και έχει χαθεί (όπως συμβαίνει με τα περισσότερα ιδιώματα) πλήθος παλιών λέξεων. Μια ερασιτεχνική αλλά αξιόλογη προσπάθεια καταγραφής ενός μικρού αριθμού λέξεων έγινε στα Κουφάλια από τον Καβακλιώτη Δημήτρη Γκογκίδη και συμπεριλήφθηκε στο βιβλίο του *Η προφορά, τα ήθη και έθιμα της Ανατολικής Ρωμυλίας* (Κουφάλια 1993). Μια άλλη, πιο συστηματική, περιορισμένη όμως, καταγραφή λέξεων υπάρχει σε εργασία του (μη Καβακλιώτη) Επαμ. Τεκτονίδη με τίτλο “*Το Καβακλί της Ανατολικής Ρωμυλίας (Ηθη - Έθιμα - Γλωσσάρι)*” (περιοδικό *ΘΡΑΚΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ*, Ξάνθη, τόμ. 32, 33, 35, 36). Το Ιστορικό Λεξικό της Ακαδημίας διαθέτει αρχεία από το Καβακλί, τις Καρυές, το Σιναπλί, το Μεγάλο και το Μικρό Μοναστήρι, περιορισμένης όμως έκτασης όπως διαπιστώνεται από το τυπολογικό των λημμάτων και από το ίδιο το λημματολόγιο.

³⁷ Τα δύο αυτά χαρακτηριστικά ποικίλλουν ως προς τη συνέπεια χρήσης από χωριό σε χωριό. Στα τρία χωριά που βρίσκονταν στην ανατολική πλευρά του Τόντζου (Μεγάλο και Μικρό Μπογιαλίκι και Μουρανταλί) το *λ* προφέρεται κανονικά η υποκοριστική κατάληξη *-ούδι*, απαντά, αλλά όχι γενικευμένα, και τα επώνυμα έχουν κατάληξη *-άκης*, όπως σε διάφορα άλλα μέρη της Α. Θράκης. Στους πρόσφυγες από το Καβακλί δεν υπάρχει στον ίδιο βαθμό η κατάληξη *-ούδης* στα επώνυμα αλλά *-ίδης*. Στο βιβλίο όμως του Γ. Ακρίβου *Η Ανάβρα του σήμερα και το Τσαμάσι του χθες* (Αθήνα 1999) περιέχονται όλα τα επώνυμα των προσφύγων από το Καβακλί που εγκαταστάθηκαν στην Ανάβρα Καρδίτσας το 1906 (σσ. 73-81) και σε ποσοστό πολύ μεγαλύτερο του 95% έχουν κατάληξη *-ούδης*, πράγμα που δείχνει ότι η αλλαγή αυτή έγινε τουλάχιστον μετά το 1906, πιθανόν από αυθαίρετη ή σκόπιμη καταγραφή (π.χ. επιλογή του συνηθέστερου *-ίδης* από το λιγότερο συνηθισμένο *-ούδης*).

1.3.1.1 Οι αρχαϊσμοί του ιδιώματος

Το ιδίωμα προέρχεται, όπως όλα τα βόρεια ιδιώματα, από τη μεσαιωνική ελληνική και διασώζει σημαντικό αριθμό αρχαϊσμών, στοιχεία δηλ. ή λέξεις της αρχαίας ελληνικής (κλασικής και μεταγενέστερης ελληνιστικής) και της μεσαιωνικής³⁸. Για τον χαρακτηρισμό μιας λέξης ως αρχαϊσμού δεν συμπεριλαμβάνονται γενικά λέξεις της κοινής νεοελληνικής ή πολύ κοινές σε άλλα ιδιώματα, αλλά στην παρούσα εργασία γίνεται χρήση σχετικά χαλαρών κριτηρίων με συνέπεια να συμπεριλαμβάνονται και ορισμένες λαϊκότροπες λέξεις της κοινής ή άλλων ιδιωμάτων (π.χ. *κουρν'αχτός*, καθώς αποτελεί αποκλειστική λέξη στο ιδίωμα για τη σημασία 'σκόνη').

Οι κυριότεροι αρχαϊσμοί είναι:

A. Μορφολογικοί αρχαϊσμοί

- 1) Διατήρηση των με άσιγμη κατάληξη αρχαίων τύπων στις προστακτικές αορίστου που προέρχονται από τις οξύτονες προστακτικές β' αορίστου της αρχαίας, χωρίς την προσθήκη του ληκτικού -ς της ν.ε., π.χ. *ιδέ, πέ, βρέ* (αρχ. *ιδέ, ειπέ, ευρέ*) καθώς επίσης και στο επίρρημα *ιψ'έ* (< μεσν. **εψέ* < αρχ. *οψέ*: πβ. μεσν. *εψές*).
- 2) Διατήρηση της κατάληξης -σα στον αόριστο κάποιων οξύτονων ρημάτων (ν.ε. -ζα), π.χ. *πέτασα* (αόρ. του *πιτού* 'πετώ, φτερουγίζω') (αρχ. *επέτασα*).
- 3) Διατήρηση της κατάληξης -έινους σε επίθετα που δηλώνουν υλικό, π.χ. *ξ'υλέινους, σιδιρέινους, πιτσ'έινους* 'δερμάτινος', *κουκκαλέινους, ασ'ημέινους, μαλαματέινους, χουματέινους* 'πήλινος' κλπ.
- 4) Τροπή φωνηεντόληκτων ρημάτων της αρχαίας σε -ύω (> -ιώ > -ώ) σε οξύτονα και όχι ανάπτυξη μεσοφωνηεντικού -ν- ή -ζ- όπως στη ν.ε. Έτσι έχουμε: *ντού* [ndú] 'ντόνω' (αρχ. *ενδύω*), *ζού* 'ζύνω' (αρχ. *ζύω*), *φτού* 'φτόνω' (αρχ. *πτύω*), *αναβρού* 'αναβρύζω' (αρχ. *αναβρύω*).

³⁸ Για τους αρχαϊσμούς χρησιμοποιήθηκαν τα: H.G. Lidell - R. Scott - H. Stuart Jones, *A Greek-English Lexikon*, N.P. Andriotis, *Lexikon der Archaismen in neugrichischen Dialekten*, *Ιστορικό Λεξικό της νέας ελληνικής* (Ακαδημία Αθηνών), I.N. Καζάκης - T.A. Καραναστάσης, *Επιτομή του Λεξικού της μεσαιωνικής ελληνικής δημόδους γραμματείας* του Ε. Κριαρά, N.Π. Ανδριώτης, *Ετυμολογικό Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής* και για τους κοινούς με άλλα ιδιώματα αρχαϊσμούς τα: Ανδριώτης 1949, Ανδριώτης 1953β, Ανδριώτης 1989, Κρεκούκιας 1982, Δουγά-Παπαδοπούλου 1994, Θαβώρης 1998, Τζαβάρας 2003 και κυρίως το σχετικά πρόσφατο Δουγά-Παπαδοπούλου - Τζιτζιλής 2006, όπου υπάρχουν πολλοί κοινοί αρχαϊσμοί.

5) Χρήση των προρηματικών *σύν, περί, παρά* σε σύνθετα όπως: *σ'υγκαθίζου* 'χορεύω «συγκαθιστό» χορό', *σ'υν'ιβάζουμι* 'συμβιβάζομαι', *σ'υντζακίζουμι* 'κάνω έντονες σπαστικές κινήσεις', *πιριού* [pɪriú] 'περιγελώ', *πικρόφτου* 'δείχνω ασέβεια "κόβοντας" το δρόμο σε μεγαλύτερο ή (προκ. για γυναίκα) σε άντρα', *πιριλάμπου* (τραγ.) 'λάμπω'³⁹, *παραουαού* 'παραμιλώ', *παρασιτιά* 'το δάπεδο του τζακιού', *παραχώνου* 'θάβω', *παρνόμ'* 'παρατσούκλι'. Σε σύνθετα ρήματα στα οποία η *παρά* δηλώνει το επιπλέον, όπως π.χ. *παρατρώου* 'τρώω πολύ περισσότερο', *παραθέου* 'θέλω πολύ περισσότερο', *παραδλ'εύου* 'δουλεύω πολύ περισσότερο' κλπ.

6) Διατήρηση της αρχαίας ρηματικής κατάληξης *-πτω* (> *-φτου*), π.χ. *ανάφτου*, *κλ'έφτου*, *κόφτου*, *κρύφτου*, *ν'ίφτου*, *σκάφτου*, *χάφτου* κλπ.⁴⁰

B. Φωνητικοί αρχαϊσμοί

1) Διατήρηση αρχικού φωνήεντος, που η ν.ε. αποσιώπησε, π.χ. *ιδέ* (αρχ. *ιδέ*) (ενώ ν.ε. *δες*), *ματώνου/-ουμι*, *ματουμένους* (μεσν. *αιματώνω* < αρχ. *αιματόω*) (ν.ε. *ματώνω*), *ιφνός* (μεσν. *ευτηνός* < μτγν. *ευθηνός*) 'φτηνός', *ομοιάζου* (αρχ. *ομοιάζω*) 'μοιάζω', *ομπρός* 'μπροστά', *ομπάν* (αρχ. *επάνω*) 'πάνω', *οπίς* (αρχ. *οπίσω*) 'πίσω', *ουρλόι* 'ρολόι' (μτγν. *ωρολόγιον*), *υγός* 'γιος' κ.ά.

2) Η προφορά του αρχ. *-υ-* ως *-ου* ή *-ιου-*: *γκντούα* και (Καβ.) *γκουντούα* (< *κουτούλα* < αρχ. *κοτύλη*) 'μεγάλο πιθάρι'⁴¹, *γκντούλ'* (< *κουτούλι* < μτγν. *κοτύλιον*) 'πιθάρι', *δουκάν'* (*η*) και (Καβ.) *ντουκάνα* (μτγν. *τυκάνη*) 'αλωνιστικό εργαλείο', *ν'ιμουσούρ'* (*του*) (< αρχ. *ανεμόσυρις*) 'δυνατή θύελλα', *ρουγκαλ'ίζου* (αρχ. *ήρυγον*, αόρ. του *ερεύγομαι*), *σουρίζου* (αρχ. *συρίζω*)⁴², *τούπα* (< *τουλούπα* < αρχ. *τολύπη/-α*)⁴³ 'τουλούπα μαλλιού', *φιλ'ουριά* (< μτγν. *φιλυρέα* < αρχ. *φιλύρα*) 'φλαμουριά'. Επίσης, στους φωνητικούς αρχαϊσμούς πρέπει να συμπεριληφθεί και το ουσ. *ν'αρό* 'νερό' (Καβ., Καρ., Σιναπ.) (αρχ. επίθ. *νεαρόν* (*ύδωρ*)⁴⁴) 'νερό' (-ea- > -ja), αν δεν πρόκειται για τροπή (πβ. π.χ. *πλιαρώνου* 'πληρώνω') (βλ. 2.3.6 ΤΡΟΠΕΣ ΦΩΝΗΕΝΤΩΝ).

³⁹ Πβ. Παπαδόπουλος 1959:20 («Εις όλα τα τοιαύτα σύνθετα δύναται τις να παρατηρήσει ότι η *περί* σώζει την αρχαιοτάτην επιρρηματικήν σημασίαν εξόχως, υπερβαλλόντως, πάρα πολύ»).

⁴⁰ Για τους μορφολογικούς αρχαϊσμούς βλ. και Ανδριώτης 1949:251-252 και 1953:240.

⁴¹ Πβ. *κούτλους* (Ορεινή Πιερία) (< αρχ. *κότυλος*) (Δουγά-Παπαδοπούλου - Τζιτζιλής 2006:21).

⁴² Η λ. και στην τσακωνική διάλεκτο (Κωστάκης 1987:169, λ. *σουρίζου*).

⁴³ Tsorpanakis 1955:58.

⁴⁴ Κατωμένος 1939:67.

Το ιδίωμα που εξετάζουμε ανήκει στα ιδιώματα με χαμηλή συχνότητα αντιπροσώπευσης της προφοράς του *υ* ως *ου* (βλ. Παπαδάμου 2008).

Γ. Σημασιολογικοί αρχαϊσμοί

γαλανός (μεσν. και αρχ. *γαληνός*) ‘λείος, χωρίς ρυτίδες ή πτυχώσεις’, *γράμμα* (Καρ.) (αρχ. *γράμμα*) ‘κεντητή ή υφαντή παράσταση στην ποδιά της γυναικείας φορεσιάς (τσούκνας), γραμμένους (< αρχ. *γράφω*) ‘ζωγραφισμένος’ *διώχνου* (< αρχ. *διώκω*) ‘(προκ. για πρόβατα) ωθώ, κατευθύνω για άρμεγμα’, *καός* (αρχ. *καλός*) ‘όμορφος, ωραίος’, *κόκαου* (< αρχ. *κόκκαλος* ‘κουκούτσι κουκουναριού’) ‘κουκούτσι’, *ουρθά* (αρχ. επίθ. *ορθός*) ‘ίσια, κατευθείαν’, *ουρθώνου* (< αρχ. *ορθώ*) ‘διορθώνω, ισιάζω’, *πάντα* (επίρρ.) (αρχ. *πάντη*, αιολ. *πάντα*⁴⁵) ‘οπωσδήποτε, κατά πάσα πιθανότητα’, *πρόουδους* (*ι*) (αρχ. επίθ. *πρόοδος* ‘προπορευόμενος’) ‘η πρωτιά στο χορό’, *ρίχνου* (< αρχ. *ρίπτω*) ‘απορρίπτω, πετώ κάτι ως άχρηστο’, *στρουφιάζου* (< αρχ. *στροφώ* πβ. αρχ. *στροφή* ‘έντονος πόνος κοιλιάς, κωλικόπονος’) ‘έχω έντονο πόνο στην κοιλιά’, *ταράζου* (< αρχ. *ταράσσω*) ‘μετακινώ κάτι από τη θέση του, διαταράσσω, παρενοχλώ, σκουντώ, πειράζω’, *ψίχα* (αρχ. *ψίζ*) ‘ψίχουλο’.

Δ. Λεξιλογικοί αρχαϊσμοί

Ι. Αρχαίας και μεταγενέστερης προέλευσης

1. Ουσιαστικά

αγγειό (αρχ. *αγγείον*) ‘σκεύος’

αγρ^εόμιλσα (αρχ. *αγριομέλιττα*) ‘σφήκα’

αγόρους (μεσν. *άγορος* < αρχ. *άωρος*) ‘αγαπητικός’

ακόν’ (*του*) (< μεσν. *ακόνιον* < αρχ. *ακόνη*)

άλμα (< μεσν. και αρχ. *άλειμμα*) ‘λίπος’

αλουγάρ’ (< μεσν. *λογάρι(ο)ν* < αρχ. *λογάριον*) ‘χρήματα’

άλσους και (Καβ., Καρ.) *άλτσους* (< αρχ. *άλυσσος*) ‘η αλυσίδα του τζακιού’

⁴⁵ Τζιτζιλής 2008:236. Το επίρρ. χρησιμοποιείται στο μοναστηριώτικο ιδίωμα για να δηλώσει αυξημένη πιθανότητα, όχι όμως βεβαιότητα. Π.χ. «*κρυιάδα πόψι πάντα δα χιόνισιν στα μπαϊρία*» ‘κρύο απόψε’ πιθανότατα θα χιόνισε στα βουνά’ «*άργησιν πάντα δανά ’τυχιν τίπουτας σ’ στράτα*» ‘άργησε’ πιθανότατα θα έτυχε τίποτα στο δρόμο’.

- αναδότς* (*αναδότης* < αρχ. *αναδίδωμι*) ‘είδος δικρανού’
- αξ’άλ’* (*η*) (αρχ. *ξυήλη/ξυάλη*) ‘μακρύ ξύλινο ραβδί με προσαρμοσμένη αιχμή στη μια άκρη (βουκέντρα) και ξυστρί (για το αλέτρι) στην άλλη’
- άουρας* (μεσν. και αρχ. *άλας*) ‘αλάτι’
- αργατίνα* (< μεσν. *εργατίνα* < μτγν. ουσ. *εργατίνης*⁴⁶) ‘γυναίκα για βοηθητική υπηρεσία στο χωράφι’ (*η* σημασία ήδη μεσαιωνική)
- αρμ’ά* (< μεσν. *αρμιά* < αρχ. *αλμαία*) ‘(ολόκληρο) λάχανο τουρσί’
- αρμινές* (*ι*) (< μτγν. *όρμινον* και *όρμινος* (*ο*); πβ. ιδιωμ. *αρμέν’*) ‘χαμομήλι’
- αρν’ίθ’* (συνήθ. πληθ. *αρν’ίθια*) (< μεσν. *ορνίθιν* < αρχ. *ορνίθιον*) ‘κοτόπουλο· (πληθ.) οι κότες ως σύνολο, τα πουλερικά’
- αρπιδόν’* (< αρχ. *αρπεδόσιον*) ‘τα απομεινάρια του στημονιού στο υφαντό’
- αρτσ’ά* (< μεσν.⁴⁷ και αρχ. *αρτυσία*) ‘οτιδήποτε αρτύσιμο χρησιμοποιείται για προσφάι, συνήθ. τα προϊόντα του γάλακτος και κυρίως το τυρί και το βούτυρο’
- βαουράμ’* (< μεσν. *βαλάνιν* < αρχ. *βαλάνιον*) ‘βελανίδι’
- βουλτικό* (Καρ.) (< μτγν. επίθ. *βουλητικός*) ‘θέληση’
- βραχ’όν’* (*του*) και *βραχ’όνα* (*η*) (μεσν. *βραχιόνιν* και *βραχιόνα* < μτγν. *βραχιόνιον*) ‘βραχιόλι’
- βρόχ’* (συνήθ. πληθ. *βρόχ’α*) (μεσν. *βρόχι* < αρχ. *βρόχος*) ‘δίχτυ ψαρέματος, οι θηλειές (από αλογότριχα) για κυνήγι πουλιών’
- γάζ’ους* (< ιδιωμ. *γκάτζ’ους* < ιδιωμ. *γκατζ’όλ’* < αρχ. *κανθήλιος*⁴⁸) ‘γάιδαρος’
- γάστρα* (μεσν. και αρχ. *γάστρα*) ‘σιδερένιο ημισφαιρικό καπάκι ταψιού που με την εφαρμογή και τη θέρμανσή του δημιουργούσε συνθήκες μικρού φούρνου’
- γκβούρ’* (< μεσν. *κιβούρι(ον)* < μτγν. *κιβώριον*) ‘φέρετρο’
- γνέμα* (μεσν. *γνέμα* < αρχ. *νήμα*) ‘κλωστή’
- γόνα* (*το*) (μεσν. *γόνα* < αρχ. *γόνατα*, πληθ. του *γόνυ*) ‘γόνατο’
- γρόθους* (μεσν. *γρόθος* < μτγν. *γρόνθος*) ‘γροθιά’
- δαυγός* και (Καβ.) *νταυγός* (< μεσν. *δαυλός* < αρχ. *δαλός*) ‘η αρρώστια των σιτηρών δαυλίτης’
- δειλνός* (μτγν. επίθ. *δειλινός* < αρχ. *δείλη*) ‘μεσημέρι’ πβ. επίρρ. *πουδείλινα*

⁴⁶ Ο Κρεκούκας (1982:8) το ετυμολογεί από το αρχ. *εργατίς*.

⁴⁷ Για τις μεσαιωνικές και μετέπειτα σημασίες της λ. *αρτυσία* βλ. Κουκουλές 1952:Ε42.

⁴⁸ Για την τροπή *θ* > *τσ*, *τζ* βλ. λ. *τσ’μπιρίτσα*.

δέουντα (τα) (αρχ. δέοντα, πληθ. μτχ. δέον) ‘χαιρετίσματα’
 δέσ’ (η) (μεσν. δέσις/-η < αρχ. δέσις) ‘φράγμα ποταμού’
 διάργους (1. < *διάργος < διά + αργός ή διά + άργ(ι)ος πβ. ΙΙ, λ. αγρίωμα ‘άκρη
 χωραφιού’ 2. < *διάργος < διά + αργός ‘μη καλλιεργήσιμος’⁴⁹) ‘στενό
 πέρασμα στα όρια χωραφιών, σύνορο χωραφιού’
 διασ’κέλ’ (< μεσν. διασκελίζω < αρχ. διασκελίζομαι) ‘βήμα, δρασκειλιά’
 δουκάν’ (η) (< μεσν. δουκάνη < μτγν. τυκάνη) ‘αλωνιστικό εργαλείο’
 δουζάρ’ (< μεσν. δοζάρι < μτγν. τοζάριον) ‘τόξο’
 δρόκνου (< μτγν. δωράκινον < λατ. *duracinum*) ‘ροδάκινο’
 ζαχαράκ’ (< *ζοχάρι < μεσν. ζοχίν < αρχ. σόγχος) ‘(φυτ.) ζοχός’
 ζ’έυγα (πληθ. ζ’εύλ’ις⁵⁰) (< μεσν. και αρχ. ζεύγλη) ‘η βέργα που κλείνει τον ζυγό’
 ζ’όγκους [-ηγ-] (< *δίογκος⁵¹ < αρχ. διογκώ) ‘εξόγκωμα’
 ζώσ’ (Καρ.) (μεσν. ζώση/-ις < αρχ. ζώσις) ‘μέση, ζώσιμο, ζώνη’
 θιρμασ’ά (< μεσν. και αρχ. θερμασία) ‘πυρετός’ (η σημασία ήδη μεσαιωνική)
 θρύμμα (η) (< μεσν. και αρχ. θρύμμα (το) ‘(έκφρ. ν’ά θρύμμα) ελάχιστη ποσότητα’
 θυγατέρα (μεσν. θυγάτερα < αρχ. θυγάτηρ)
 θύρα (μεσν. και αρχ. θύρα) ‘πόρτα’
 ιρουσ’ύν’ (μεσν. γεροσύνη < μτγν. γερός < αρχ. υγιηρός) ‘γεροσύνη, υγεία’
 ισταρ^εά (< μεσν. *ισταρέα < αρχ. ιστάριον, υποκορ. του ιστός) ‘το ξύλο που συγκρατεί
 το μπροστινό αντί του αργαλειού (το πίσω: ζάνουγας)’
 κάμα (το) (< μεσν. καύμα/κάμαν < αρχ. καύμα) ‘υπερβολική ζέστη, καύσωνας’
 καματιρή (η) (Σιναπ.) (μεσν. ουσ. καματερή < αρχ. επίθ. καματηρός) ‘εργάσιμη
 ημέρα’ (η σημασία ήδη μεσαιωνική)
 κανάκ’ (μεσν. κανάκι < αρχ. καναχή) ‘χάδι’
 καν’ίσ’κ’ (μεσν. κανίσκι(ο)ν < αρχ. κανίσκιον) ‘πανέρι’
 καρ^εά (< μεσν. καρέα < αρχ. καρύα) ‘καρυδιά’
 καυκί (μεσν. καυκί(ον) < μτγν. καυκίον) ‘ποτήρι’

⁴⁹ Παρά τις δυσκολίες της ετυμολόγησης, είναι φανερό ότι πρόκειται για αρχαϊσμό. Η Δουγά-Παπαδοπούλου (1984:218) συμφωνώντας με την άποψη του Γεωργίου (1962:53) ανάγει τη λέξη στο ουσ. *διάγγρος.

⁵⁰ Μία από τις πολλές τροπές του λ στα ιδιώματα της περιοχής Καβακλί είναι και η τροπή σε υπερωικό κ, γ, χ (αντίστοιχα) στα συμπλέγματα με προηγούμενο χειλικό π, β, φ και όταν ακολουθούν α, ου, ο, π.χ. αυγάκ’/αυγακιά ‘αυλάκι/αυλακιά’, βγαστάρ’ ‘βλαστάρι’, αυγουιά ‘ευλογιά’, νταυγός (< δαυλός) ‘δαυλίτης, αρρώστια του σιταριού’, απκόνου ‘απλώνω’, δίπκα ‘δίπλα, μεγάλο δοκάρι’, τυφχός ‘τυφλός’, τσέφχα ‘τσέφλα, φλούδα’ κ.ά. για ανάλογη τροπή βλ. λ. πχάστηρας (βλ. ΤΡΟΠΕΣ Ι).

⁵¹ Φιλήντας 1924: Α145.

κλειστός (ι) (< αρχ. επίθ. *κλειστός*) ‘είδος πανωφοριού’
κλημιά (< μεσν. *κλημία* < αρχ. *κνημία*) ‘το κατακόρυφο υποστύλωμα του κάρου’
κόθουρους (ι) (< αρχ. επίθ. *κόθουρος*)⁵² ‘η “γωνία” του ψωμιού ή της πίτας’
κοιτιά (< **κοιτία* < αρχ. *κοίτη*) ‘φωλιά, συνήθ. κότας’
κόπανους (μτγν. *κόπανος* < αρχ. *κόπανον (το)*) ‘1. κόπανος, 2. το μπούτι πουλερικού’
κουντύλ’ (< μεσν. *κονδύλιν* < αρχ. *κόνδυλος*) ‘γραφίδα’
κουαρίδια (τα) (< **κλαρίδι(ον)* υποκορ. του *κλάριον*, Ησύχ.) ‘μικρά κλαδιά’
κουμαρέα (< μεσν. **κουμουλέα* < μεσν. *κουμούλι* < μτγν. *κούμουλον* < λατ. *cumulus*
 πβ. Αρχ. *κουμουλιά*) ‘σωρός’
κουρκύδια (τα) (Καβ.) (< μεσν. *κορκύδα/κροκύδα* < αρχ. *κροκύς*) ‘υπολείμματα
 ξασμένου μαλλιού’
κουρν’αχτός (μεσν. *κορνιαχτός* < αρχ. *κοριορτός*) ‘η σκόνη από το χώμα’
κουρφή (μεσν. και αρχ. *κορυφή*) ‘καϊμάκι’
κρατσ’ούνα (< *κρατούνα*⁵³ < αρχ. *κρατάνιον*) ‘νεροκολοκύθα’
κρίνα (μεγεθ. του ουσ. *κρινί* < μτγν. *σκρινίον* < λατ. *scrinium*) ‘ταμπακιέρα’
λαβίδα (Καβ.) (μεσν. *λαβίδα* < αρχ. *λαβίς*) ‘κουτάλι’
λάγκυρους (< μεσν. *λάγγερας*, Du Cange < αρχ. *λάκυρος*) ‘το τελευταίο θολό και
 αδύνατο τσίπουρο’
λ’ίμα (μεσν. *λίμα* < *λιμάζω* < αρχ. ουσ. *λιμός*) ‘μεγάλη πείνα· βουλιμία’
μανόστρουφους (< αρχ. επίθ. *ανεμόστροφος*) ‘ανεμοστρόβιλος’
μαντάρα (η) (< μεσν. (α)*μανιτάρι(ν)*) < μτγν. *αμανίτης*) ‘μανιτάρι’
μοίρα (αρχ. *μοίρα*) ‘κομμάτι κρέας’
μπρόλουγκας (αρχ. *πρόλογος*⁵⁴) ‘αβγό χωρίς κρόκο’
νουτιά (αρχ. *νοτία*) ‘υγρασία’
νόχτους (αρχ. *όχθος*) ‘όχθη’
ντουκάνα (Καβ.) (< μτγν. *τυκάνη*) ‘αλωνιστικό εργαλείο’
ντράφους, βλ. *τράφους*
νώμους (μεσν. *νώμος* < αρχ. *ώμος*) ‘ώμος’
ξ’ινόγαορα (μεσν. *ξινόγαλα* < μτγν. *οξύγαλα*) ‘γιαούρτι’

⁵² Andriotis 1974. Ο Τζιτζιλής (1981) χαρακτηρίζει τη λ. «βαλκανική» και αποδεικνύει ότι είναι λατινικής προέλευσης (< *κόθρος* < *κόθρα* < *κόδρα* < λατ. *codra* < **quodra* < *quadra*).

⁵³ Βλ. Δαγκίτσης, λ. *κρατούνα*, καθώς και Κρεκούκας 1982:12.

⁵⁴ Τζιτζιλής 1982:223-225.

- όμπιους* (< μεσν. *έμπυο* < αρχ. επίθ. *έμπυος*) ‘πύον’
- όρθα* (< μεσν. *όρνιθα* < αρχ. *όρνις*) ‘κότα’
- οξαγάρα* (< αρχ. επίθ. *λαγαρός*) ‘το διαλεχτό, το καθαρό, η μόστρα’
- οξαμπυρίδα* (< μεσν. *λαμπυρίδα* < αρχ. *λαμπυρίς*) ‘πυγολαμπίδα’⁵⁵
- ουκν’ά* (μεσν. *οκνία/οκνιά* < αρχ. *όκνος*) ‘τεμπελιά’
- ουμπλ’ά* (μεσν. *ομπλή* < αρχ. *οπλή*) ‘ίχνος ζώου’
- ουρθή* (< αρχ. *ορθή* (*η*) < αρχ. επίθ. *ορθός*) ‘η “καλή”, η σωστή πλευρά ενός πράγματος (αντίθ.: *ανάπουδ’*)’
- ουρίδα* (< μτγν. **λωρίς*, υποκορ. του *λώρος*) ‘η δερμάτινη λουρίδα από το καμτσίκι’
- ουφίκ’α* (*τα*) (Καβ.) (μεσν. *οφ(φ)ίκιον* < μτγν. *οφ(φ)ίκιον* < λατ. *officium*) ‘τα πρωτεία, τα αξιώματα’
- πάθους* (*ι*) (μεσν. *πάθος* (*ο*) < αρχ. *πάθος* (*το*)) ‘πάθημα, συμφορά, επιδημία’
- πάππους* (αρχ. *πάππος*) ‘1. παππούς, 2. γέρος’
- παραστάτς* (μεσν. και αρχ. *παραστάτης*)⁵⁶ ‘το υποστύλωμα της πόρτας’
- παρασιά* (μεσν. *παρασιά/παρασιία/παρεσιία* < αρχ. επίθ. *παρέστιος*) ‘το δάπεδο του τζακιού’
- παρνόμ’* (< μεσν. *παρνόμι* < αρχ. *παρώνυμον*) ‘παρατσούκλι’
- παστός* (*ι*) (μεσν. και αρχ. επίθ. *παστός*) ‘παστωμένο χοιρινό λίπος, λαρδί’
- πηός* (αρχ. *πηλός*) ‘ειδικό αργιλώδες χρώμα που χρησιμοποιούσαν για λούσιμο’
- πηστρί* (< μεσν. *ψηκτρίον* < αρχ. *ψηκτρα*) ‘είδος μεταλλικής βούρτσας για ζώα’
- πιρόν’* (< μτγν. *περόνιον*, υποκορ. αρχ. *περόνη*) ‘πιρούνι’
- πλέχτς* (< μεσν. και μτγν. *πλέκτης*) ‘φράχτης από πλεγμένα κλαδιά’
- πνάκ’* (< μεσν. *πινάκι(ν)* < αρχ. *πινάκιον*) ‘πιάτο’
- πόδημα* (μεσν. *πόδημα* < αρχ. *υπόδημα*) ‘παπούτσι’
- πόρους* (τραγ.⁵⁷, Καρ.) (αρχ. *πόρος*) ‘η είσοδος της αυλής, η «πουρ^εά» (Καρ.) πέρασμα’
- πουδις’ά* (< μεσν. *πόδησις*, Som. < αρχ. *υπόδεσις*) ‘ζευγάρι υποδήματα’
- πουδουνάρ’* (< αρχ. *ποδεών*) ‘μπατζάκι’
- πουκάρ’* (< αρχ. *ποκάριον*, υποκορ. του *πόκος*) ‘μικρή ποσότητα μαλλιού’
- πούπους* (μτγν. και μεσν.⁵⁸ *πούπος*) ‘τσαλαπετεινός’

⁵⁵ Η λ. (*λαμπουρίδα*) [-mb-] και στα κατωϊταλικά (Rohlf's 1950:31,37,185).

⁵⁶ Πβ. τις τσακών. (Βάτικα, Χαβουτσι) *παράσταμα* και *παραστάτα* (Κωστάκης 1987:25).

⁵⁷ «Ν’ύφη μας η περισ’τιρούλα μας, κάθιτι στον πόρου τς κι τραλουϊδά» (του γάμου).

πουρέα (< αρχ. *πορεία*⁵⁹) ‘αυλόπορτα’
*πόχα*⁶⁰ (< μτγν. *απόχη* < *υπόχη* < μτγν. *υποχή*) ‘απόχη’
πρέκνα (< μεσν. *πέρκνα* < αρχ. επίθ. *περκνός*· πβ. και μεσν. επίθ. *πρεκνός*) ‘φακίδα’
προυσ’ήλ’ους (< αρχ. επίθ. *προσήλιος*) ‘μέρος που το βλέπει ο ήλιος’⁶¹
προυσ’κέφαου (μεσν. *προσκέφαλο* < αρχ. *προσκεφάλαιον*) ‘μαξιλάρι’
προυσουπίδα (μτγν. *προσωπίς*) ‘μάσκα’
προυσφώλ’ (επίθ. **προυσφώλιον* (*ών*) < αρχ. **πρόσφωλον*) ‘το αβγό που μένει στη
 φωλιά για να προσελκύει την κότα’
πχακός (Καβ.) (< *πλακός* < μεσν. *πλοκός*⁶² < αρχ. *πλόκος*) ‘φράχτης’
πχασ’τήρ’ (< μεσν. *πλαστήρι(ο)ν* < μτγν. *πλαστήριον*) ‘ξύλινο τετράγωνο σκεύος με
 λαβή πάνω στο οποίο έπλαθαν πίτες κλπ.’
πχάσ’τηρας (Καρ. *πχαστήρας*) (< **πχαστηρό*⁶³ < ιδιωμ. *φλαστηρό*⁶⁴ < *σφραγιστηρόν*⁶⁵
 <
 μτγν. *σφραγιστήριον*) ‘η ξύλινη σφραγίδα με την οποία σφραγίζουν τα
 πρόσφορα’
ράμμα (αρχ. *ράμμα*) ‘λεπτή κλωστή’
ριν’ί (< αρχ. *ρινίον*, υποκορ. του *ρίνη*) ‘λίμα’
σ’έβασ’ (*η*) (μτγν. *σέβασις*) ‘σεβασμός’
σκαφίδ’ (< μτγν. *σκαφίδιον*, υποκορ. αρχ. *σκαφίς*) ‘ξύλινη σκάφη ζυμώματος’
σ’κέπ’ (αρχ. *σκέπη*) ‘1. πέπλο της νύφης· πβ. σ’κιτίζου (Καρ.), 2. το διάφραγμα των
 σπλάχνων των ζώων’
σ’κλ’ίδ’ (< μτγν. *σκελίδιον*, υποκορ. αρχ. *σκελίς*) ‘σκελίδα σκόρδου’
σκοτίδα (< μτγν. *σκοτία*) ‘σκοτάδι’
σκοτίδια (*τα*) (μεσν. *σκοτίδι* < **σκοτίδιον*, υποκορ. αρχ. *σκότος*) ‘τα σκοτεινά’
σνοίκ’ (< μτγν. *χοινίκιον*, υποκορ. του αρχ. *χοίνιξ*⁶⁶) ‘μονάδα μέτρησης δημητριακών’
σπάργανου (αρχ. *σπάργανον*) ‘ρομβοειδές μάλλινο ύφασμα με το οποίο φάσκωναν
 τα μωρά με τύλιγμα της φασκιάς’

⁵⁸ Du Cange, λ. *κούκουφος*· Κουκουλιές 1955:299.

⁵⁹ Ο Θαβώρης (1998:67) ετυμολογεί από το αρχ. *πόρος* (κατά τα *λύγος* - *λυγιά*, *μέρος μεριά* κλπ.).

⁶⁰ Η λ. και στην τσακωνική διάλεκτο (Κωστάκης 1987:87, λ. *πόχα*).

⁶¹ Στην τσακωνική διάλεκτο *προσήλιο* (*το*) (Κωστάκης 1987:96, λ. *προσήλι*).

⁶² Σε β.ι. και στην τσακωνική (*πλοκό* και *ποκό*) (Κωστάκης 1987:68, λ. *πλοκό*). Λ. *πλακός* σε χωριά του Αίνου (Μανασσίδης 1965:50).

⁶³ Στο ιδίωμα είναι κανόνας η τροπή του *l* σε *x* μετά από χειλικά (βλ. ΦΩΝΗΤΙΚΗ, τροπές του *l*).

⁶⁴ Ο τ. στη Σιάτιστα (Τσοπανάκης 1963:452).

⁶⁵ Τζιτζιλής 1980:373.

στιά (μεσν. *στιά* < αρχ. *εστία*) ‘φωτιά’
στόλ’ (< αρχ. *στόλιον*) ‘στολίδι’
στρώσ’ (*η*) (αρχ. *στρώσις*) ‘χοντρό μάλλινο σκέπασμα, βελέντζα’
σ’υν’έρια (*η*) (< μτγν. *συνερίζω*) ‘συναγωνισμός, ανταγωνισμός’
σ’υντυχ’ά (< αρχ. *συντυχία*) ‘ομιλία, λόγος’
σφήκ’ (< αρχ. *σφήκειον*) ‘κέντρι’
σφήκουμα (αρχ. *σφήκωμα*) ‘κέντρισμα’
σφίδα (Καβ., Καρ.) (πιθ. < αττ. *φιδάκνη*, τ. του αρχ. *πιθάκνη*, υποκορ. του *πίθος*)⁶⁷. λ.
σφίδη στον Ησύχ. με άλλη σημασ.) ‘μεγάλο πήλινο δοχείο, κιούπι’
σφίξα (< αρχ. *σφίξις*) ‘μεγάλη πίεση, έντονη ανάγκη’
σφούγγους (< αρχ. *σφόνγγος*)⁶⁸ ‘πανί σφουγγίσματος του φούρνου’
σφουντύλ’ (< μτγν. *σφοντύλιον* < αρχ. *σφόνδυλος*) ‘ξύλινο βαρίδι αδραχτιού’
Ταχνός (μτγν. επίθ. *ταχινός*) ‘αυγερινός’
τέκνου (αρχ. *τέκνον*) ‘παιδί’
τραγανά (*τα*) (< μεσν. *τραγανός*⁶⁹ < μτγν. επίθ. *τραγανός*) ‘τραχανάς’
τράγμα (< αρχ. *τραύμα*) ‘τραύμα’
τράφους και *ντράφους* (μεσν. *τράφος* < αρχ. διαλ. *τράφος* < αρχ. *τάφρος*) ‘μεγάλο
 χαντάκι’
τράχουμα (Καβ.) (< μεσν. **τραχώνω* ‘προικίζω με *τραχύ*, δηλ. ασημένιο νόμισμα)
 ‘προίκα’
τρουχούλ’ (< **τροχύλιον*) ‘ρόδα’
τρουχουός (αρχ. επίθ. *τροχαλός*) ‘τροχός’
τσ’ιμπιρίτσα (και *τσ’ου-*) (< *θυμπ(ί)ρα*⁷⁰ + *-ίτσα* < αρχ. *θύμβρα*) ‘είδος αρωματικού

⁶⁶ Πιθανόν και αντιδάνειο από το τουρκ. *şinik*.

⁶⁷ Κατσάνης 1996:111. Ο Κρεκούκας (2003:277-8) ετυμολογεί από το μτγν. *σφίγγα* ‘βίκα, κιούπι’, Ησύχ.

⁶⁸ Tzitzilis 1988:190.

⁶⁹ Κουκουλές 1952:40.

⁷⁰ Η λ. πιθανότατα αντιδάνειο από το βουλγ. *tshubritsa* (< *θύμβρος*) (Tzitzilis 1990:47). Και ο Χ. Συμεωνίδης (2001:55) ετυμολογεί επίσης το *tshubritsa* από το *θύμβρα*. Πβ. πάντως λ. *θύμπρον* στην ποντ. (Andr., λ. *θύμβρα*), *θύμπουρον*, *θύμπουρον*, *θύμπρον* (ΙΛΠ, λ. *θύμπρον*), καθώς και *θρύμπους* (Στενήμ.). Για την τροπή θ > τσ/τζ βλ. Φιλήντας 1924:A148 κε.

Η (όχι πάντα υποκοριστική) κατάληξη *-ίτσα* είναι πολύ συνηθισμένη στο μοναστηριώτικο ιδίωμα, π.χ. *αντροπιίτσα* ‘το φυτό άμμι το μείζον, το “φυτό της ντροπής”’, *Ουρθίτσα* ‘η Πούλια’, *κουπανίτσα* ‘το πλατύ μπουτί των πουλερικών δίπλα στο κυρίως μπουτί (στο ιδίωμα: *κόπανους*), *μηλίτσα* ‘στολισμένο κλαδί με μήλο-σύμβολο του γάμου’, *νουρίτσα* ‘ο τελευταίος σπόνδυλος’, *γαϊτινίτσα* ‘ο αυλός της γάιντας, *τζ’υγαλ’ίτσα* ‘μακρύ κυρτό ξύλο μεταφοράς βαρών στον ώμο’, πολλά χαϊδευτικά βαφτιστικά, καθώς και τα παιχνίδια *τριχίτσα* ‘παιχνίδι με τριχιά, το γνωστό σχοινάκι’ και *πιτρίτσις* ‘πεντόβολα’ (βλ. και ΠΑΡΑΓΩΓΗ).

φυτού, πιθ. θρούμπι'

φαλάγγ' (< αρχ. *φαλάγγιον*, υποκορ. του *φάλαγξ*) 'μικρό δοκάρι έλξης του κάρου'
φάρμακου (αρχ. *φάρμακον*) 'δηλητήριο'

φασ'κ'ά (< μτγν. *φασκία*) 'πλεχτό σκοινί με το οποίο φάσκωναν τα μωρά'

φλάρ' (< *φελλάριον* < υποκορ. του αρχ. *φελλός*) 'πρόχειρο υπόδημα'

φουκάλ' (η) (Καρ. *φρουκάουα*) (< μεσν. *φλοκάλι* < μτγν. *φιλοκάλι(ο)ν* < *φιλοκαλώ*)
'σκούπα'

φουλτακίδα (< αρχ. *φλύκταινα* πβ. ιδιωμ. *φούλτακας, φουλτακιάζω*) 'φουσκάλα'

φυλλάδα (μεσν. *φυλλάδα* < αρχ. *φυλλάς*) 'βιβλίο'

χαμουκέρασου (< μτγν. *χαιμαικέρασος (ο)* και ο καρπός *χαιμαικεράσιον*) 'φράουλα'

χάμουργκας (< **χαμόρυξ* < αρχ. *χαιμαί* + *ορύσσω*) 'τυφλοπόντικας'

χιλ(ι)δόνα (αρχ. *χελιδών*) 'χελοδόνη'

χιρόμουρα (τα) (< μεσν. *χειρόμυλος* < μτγν. *χειρομύλων*) 'χερόμυλος'

χλ'άρ' (< μτγν. *κοχλιάριον* < αρχ. *κοχλίας*) 'κουτάλι'

χουλκό (< μτγν. επίθ. *χολικός*) 'μεγάλο σπυρί με πύον'

ψάλδα (< αρχ. *ψαλίσ*) 'το έντομο ψαλίδα'

ψαράκ' (< αρχ. *ψόα* ή *ψόα* > **ψοάριον* ή **ψυάριον*) 'ο μυς της οσφύος' (πβ. ν.ε.
ψαρονέφρι ⁷¹)

2. Επίθετα

ανάλτους (< α στερητ. + *αναλύω*) 'που δεν έχει αναλύσει, δηλ. λιώσει'

αντίμαχος (μεσν. και μτγν. *αντίμαχος*) (μόνο σε ονειδισμούς με αόριστα αρνητική
σημασία)

αόρστους (α στερητ. + *ορίζομαι*) 'που δεν *ουρίζ'ιτι*, δηλ. δεν υπακούει, δεν πειθαρχεί,
ανυπάκουος'

αργυρός (τραγ.) (μεσν. και αρχ. *αργυρός*) '(μτφ.) (προκ. για τσέπη) που είναι γεμάτος
χρήματα'

άτκους (< μεσν. *άτυχος* < αρχ. *ατυχής*) 'όχι καλής ποιότητας'⁷²

γαλανός (μεσν. και αρχ. *γαληνός*) 'λείος, στιλπνός, χωρίς ρυτίδες ή ζάρες'⁷³

θηρίους (< αρχ. ουσ. *θηρίον*) 'πελώριος'

⁷¹ Ο Φιλήντας (1924:Β50) αναφέρει και τ. *ψάρι* (= φιλέτο, ψαρονέφρι).

⁷² Η σημασία και στον Αίνο (Μανασσιδής 1965:37).

θιός (< μεσν. *θελός* < μτγν. *θολός*) ‘θολός’
 ιφνός (< μεσν. *ευτηνός/ευθηνός* < μτγν. *ευθυνός*) ‘φτηνός’
 καματιρός (Καρ.) (μεσν. *καματερός* < αρχ. *καματηρός*) ‘εργατικός’· πβ. *καματιρή* (η)
 κιλ’ιφός (Καρ.) (μεσν. και μτγν. *κελεφός*, Andr.) ‘φαλακρός’· πβ. *σκιλφός* (Στενήμ.)
 μισ’ός (< μεσν. και αρχ. *μεσαίος*· πβ. μεσν. *μέσιος*) ‘μεσαίος’
 μουρούκουτους (< **αμαρούκωτος* < **μαρυκόμαι/μηρυκόμαι*⁷⁴) ‘(πάντα ως επιρρ.
 κατηγορούμενο) τρέχοντας, γρήγορα και χωρίς σταματημό’
 νότιους (αρχ. *νότιος*) ‘υγρός’
 ξ’αν’έντροπους (< μτγν. *ανέντροπος*) ‘αδιάντροπος’
 ουβός (< μεσν. *βουβός* < μτγν. *βωβός*) ‘μουγγός’
 ουρθός (αρχ. και μεσν. *ορθός*) ‘όρθιος, κατακόρυφος’ (βλ. και επίρρ. *ουρθά*
 ‘κατευθείαν’)
 πλ’έτιρους (< αρχ. *πλειότερος*) ‘περισσότερος’
 πρόθ(υ)μους (αρχ. *πρόθυμος*) ‘(προκ. για φυτά) φρέσκος, θαλερός, όχι μαραμμένος’⁷⁵
 τρανός (αρχ. *τρανός* - *τρανής*) ‘μεγάλος’
 χαμνός (μτγν. *χαμνός* < αρχ. *χαύνος*) ‘κακός, δύστροπος, (αλλά και:) πολύ ικανός,
 δεινός, έξοχος’⁷⁶
 χουρός (< αρχ. *χλωρός*) ‘(προκ. για τυρί) ‘φρεσκοπηγμένο’

3. Ρήματα

αγρουνίζου (μεσν. *αγρωνίζω/γνωρίζω* < αρχ. *γνωρίζω*) ‘αναγνωρίζω’ (η σημ. ήδη
 μεσν.)
(α)δουκιούμι (< αρχ. *δοκώ/δοκεί μοι*⁷⁷) ‘ενθυμούμαι, φέρνω στη μνήμη’
ακανού (μεσν. *ακανώ* < μεσν. και μτγν. *ικανώ*) ‘επαρκώ’
ακθού (Καβ.) (< αρχ. *ακολουθώ*) ‘σέβομαι, εκτιμώ’ (η σημ. ήδη μεσν.)
αναβρού (μεσν. *αναβρώ* < μτγν. *αναβρύω*) ‘πηγάζω’
αναγκάζου/-ουμι (μεσν. και αρχ. *αναγκάζω*) ‘πιέζω, επίμονα παρακινώ, βιάζω/
 βιάζομαι’ (η σημ. ήδη μεσν.)· πβ. *νεγκάζομαι* (Σωζ.)

⁷³ Ο Ι. Καλλέρης (1958:3 κε.) ετυμολογεί από το μεσν. *καλανός* < μεσν. και μτγν. *καλάινος*, ετυμολόγηση που πιθανόν να επιβεβαιώνεται από τη σημασία του επιθέτου στο ιδίωμα.

⁷⁴ Τσοπανάκης 1963:449.

⁷⁵ Πβ. (Τζουμέρκα) *θυμός* = (προκ. για φυτά) ζωντάνια, σφρίγος, δύναμη, τάση για ανάπτυξη, π.χ. «τα δεντράκια που φτέψαμαν έχουν θυμό» (Παπακίτσος 2006:91).

⁷⁶ Πβ. π.χ. τη σημασία του *κακός* στη Νάξο (Απεράθου): «δεν έχει γακώτερο χορευτή, γακώτερη δουλεύτρα κττ.» (Οικονομίδης 1952α:234).

αναγραίνου (< *ανά* + *μτγν. γραίνω* [Hσύχ.] < *αρχ. γράω*) ‘ξαίνω’
αναού (μεσν. *αναλώ* < *αρχ. αναλύω*) ‘λιώνω, ρευστοποιώ’ (η σημ. ήδη μεσν.)
(α)ξαγουράζου (μεσν. *εξαγοράζω/(α)ξαγοράζω* < *αρχ. εξαγοράζω*) ‘ανταλλάσσω,
 ανταλλάσσω την αξία’
απαντού (*αρχ. απαντώ*) ‘προστατεύω, φυλάγω, προφυλάγω’ (η σημ. ήδη μεσν.)
απαριάζου (μεσν. *απαριάζω* < *αρχ. παρεώ*) ‘αφήνω, παραιτώ’
απκάζου (μεσν. και *αρχ. απεικάζω*) ‘καταλαβαίνω’
απουκόφτου (*αρχ. αποκόπτω*) ‘σταματώ να θηλάζω’ (η σημ. ήδη μεσν.)
απουλνού (μεσν. *απολνώ* < *αρχ. απολύω*) ‘αφήνω ελεύθερο’ (αμτβ., προκ. για
 εκκλησία, σχολείο κλπ.) *σχολάζω* (προκ. για κάτι φυλασσόμενο π.χ.
 αμπέλια) *παύω* τη φύλαξη, τελειώνει η περίοδος φύλαξης (προκ. για φυτά,
 μτβ. και αμτβ.) *αναπτύσσω* “μάτια”, *βλαστάνω* (αμτβ. τριτοπρόσ., προκ.
 για εκκλησία, σχολείο κλπ.) *σχολάζω*’
απουχτού (μεσν. *αποκτώ* < *μτγν. αποκτώμαι*) (προκ. για γυναίκα, ευφημ.) *γεννώ*’
αραθμού (μεσν. *αραθυμώ* < *αρχ. ραθυμώ*) ‘επιθυμώ κάτι από το παρελθόν, νοσταλγώ’
αρταίνουμι (< μεσν. *αρτύνομαι* < *αρχ. αρτύομαι*) ‘παραβιάζω τη νηστεία’
αστουχού (< μεσν. και *μτγν. αστοχώ*) ‘ξεχνώ’ (η σημ. ήδη μεσν.)
αφκράζουμι (μεσν. *αφκράζομαι* < *αρχ. επακροώμαι*) ‘αφουγκράζομαι’
αψυχού (*αρχ. αψυχώ*, DGE) ‘συμπονώ, δείχνω οίκτο’
βάζου (*αρχ. βάζω*) ‘ηχώ, αντηχώ, παράγω βουητό’
βάνου (μεσν. *βάνω/βάλνω* < *αρχ. βάλλω*) ‘βάζω’
βαρού (τριτοπρόσ.) (μεσν. και *αρχ. βαρώ*) ‘βαραίνω· (μτφ. στη φρ. *βαρεί το μυαλό*)
 σκέφτομαι σωστά· πβ. επίθ. *αφρόμυαλους* ‘ελαφρόμυαλος’
βγάνου (μεσν. *βγάνω* < μεσν. *(ε)βγάλλω* < *αρχ. εκβάλλω*) ‘βγάζω’
βουλιούμι (< μεσν. *βουλιέμαι* < *αρχ. βούλομαι*) ‘θέλω’
βρυχιούμι (Καβ.) (< μεσν. *βρυχούμαι* < *αρχ. βρυχώμαι*) ‘βγάζω κραυγή, κλαίω γοερά’
γκ’ώνουμι (συνήθ. αόρ. *γκ’ώθηκα*) (< μεσν. *εγγυώνομαι* < μεσν. και *αρχ. εγγυώμαι*)
 ‘υπόσχομαι, βάζω σκοπό, τάζομαι (αόρ.) βάλθηκα, έβαλα σκοπό, έβαλα
 πείσμα’
δειλν’ίζου (< *μτγν. ουσ. δειλινόν*) ‘τρώω το μεσημεριανό φαγητό’
διαβαίνου (*αρχ. διαβαίνω*) ‘(μτβ.) προσπερνώ, ξεπερνώ’ (η σημ. ήδη μεσν.)· (αμτβ.)
 πρωτεύω· (σε τραγ.) περνώ’

⁷⁷ Πιθανόν επίσης από τον αόρ. *δοκήθηκα* < *αρχ. εδοκήθην*.

- διαοχάμπ' (Καβ.) (< αρχ. διαλάμπω) 'αστράφτει'
- διασ'κιλνού (< μεσν. διασκελίζω < αρχ. διασκελίζομαι) 'δρασκελώ, υπερπηδώ'
- δύνουμι (μεσν. δύνουμαι/δύνομαι < μτγν. δύνομαι < αρχ. δύναμαι) 'μπορώ'
- ζάφτου (< διάφτω < αρχ. ιάπτω⁷⁸) 'χτυπώ δυνατά, δέρνω'
- ζμίγου (μεσν. σμίγω < αρχ. συμμίγνυμι) '(προκ. για πρόβατα) ενοποιώ μικρότερα κοπάδια σε ένα μεγαλύτερο'
- ητεύου (μεσν. γητεύω < αρχ. γοητεύω) 'ξεματιάζω'
- θαμάζου/θαμάζουμι (μεσν. θαμάζω < αρχ. θανμάζω) 'θαυμάζω· εκπλήσσομαι· αναρωτιέμαι'
- θαρρού (μεσν. και αρχ. θαρρώ) 'νομίζω' (η σημ. ήδη μεσν.)
- ιαίνου (< αρχ. υγιάίνω) 'γίνομαι καλά, αποθεραπεύομαι'
- ιαέρνου (Καρ.) (μεσν. γιαγέρνω < αρχ. διεγείρω) 'γέρνω, πλαγιάζω'
- ιδιάζου (< μτγν. διάζομαι) 'προετοιμάζω το στημόνι για τον αργαλειό'
- καμώνου (μεσν. καμώνω < αρχ. έκαμον, αόρ. του κάμνω) 'οργώνω' (η σημ. μεσν.)·
πβ. ακάμουτους (Καρ.) 'ακαλλιέργητος'
- κανώνουμι (< μεσν. ικανώ/ικανώμαι < αρχ. ικανώ) 'δείχνω ικανός, προσποιούμαι τον ικανό· δείχνω απειλητικός, απειλώ'
- καταπραῦνω (< αρχ. καταπραῦνω) 'καταλαγιάζω, (συν. για πρήξιμο) υποχωρώ
- κατασ'έρνου (μεσν. κατασέρνω < αρχ. κατασύρω) 'λέω πολλά εναντίον κάπ.,
κακολογώ'
- κείτουμι (μεσν. κείτομαι < αρχ. κείμαι) 'είμαι ξαπλωμένος'
- κινού (μεσν. και αρχ. κινώ) 'ξεκινώ, αρχίζω'
- κινώνου (μεσν. κενώνω < αρχ. κενώ) 'σερβίρω φαγητό στα πιάτα' (η σημ. ήδη μεσν.)
- κουτού (μεσν. και αρχ. κοτώ) 'τολμώ'
- κρούου (μεσν. και αρχ. κρούω) '(μτβ. και αμτβ.) χτυπώ'
- κώθου (< μεσν. και αρχ. κλώθω) '(μτβ. και αμτβ.) στρέφω, περιστρέφω, γυρίζω,
στρίβω· (μέσ.) περιστρέφομαι· περιφέρομαι· παρακάμπτω'
- λ'είπου (μεσν. και αρχ. λείπω) (στη φρ. λ'είψ'ι κείθι 'εξαφανίσου, φύγε')
- λ'ιμάζου (μεσν. λιμάζω < αρχ. λιμώσσω) 'πεινώ πολύ· τρώω λαίμαργα'
- λ'ιφκαίνου (μεσν. και αρχ. λευκαίνω) 'πλένω λευκά ρούχα'
- λ'υγγ'άζου (-ηγ' -) (< αρχ. λύγξ (η), -γγός· πβ. μτγν. λυγγάνω/λυγγαίνω) 'έχω λόξυγγα'

λ'υπιούμι (< μεσν. *λυπώ/λυπούμαι* < αρχ. *λυπώ*) 'πενθώ' (η σημασία ήδη μεσν.)
λ'υχτού (< μεσν. *αλυχτώ* < αρχ. *υλακτώ*) 'γαβγίζω'
μαραγγ'άζου (-ηγ'-) (< μτγν. *μαραγγιάω*) 'μαραίνομαι'
μαργ'ώνου (Καρ.) (< μεσν. *μαργώνω* < αρχ. *μαλκιάω*) 'κρυώνω πολύ, παγώνω'
μαρκ'ούμι (< αρχ. *μηρυκάομαι* πβ. μεσν. *μαρυκάζω*) 'μηρυκάζω'
μένου (αρχ. *μένω*) '(μτβ.) (προκ. για ζώα) εγκαθιστώ για νυχτερινή βοσκή'⁷⁹
μιθύζου (Καβ., τραγ.) (μεσν. *μεθύζω* < αρχ. *μεθύω*) '(μτβ.) μεθώ'
μοιραν'άζου (< μεσν. και μτγν. *μελανίζω*) 'μαυρίζω από πόνο ή από κλάμα'
μουλ'ώνου (< μεσν. και αρχ. *μολύνω*) '1. (αμτβ.) κολλάω μικρόβιο ή μεταδοτική ασθένεια· (μτφ.) 'κολλάω' κακή συνήθεια, 2. (μτβ.) μολύνω, μαίνω'
μουργκίζ' (< πιθ. αρχ. *αμολγός* πβ. μτγν. *μούργος*⁸⁰) 'σουρουπώνει'
μουώνου (< μεσν. *μουλ(λ)ώνω* < **μυλλώ* < μτγν. *μυλλός*, Ησύχ.) 'σωπαίνω'
νασ'κιρνού (< αρχ. *ανασκαίρω*⁸¹) 'συγυρίζω'
νουμάζου (μεσν. *νομάζω* < αρχ. *ονομάζω*) 'παίρνω απόφαση, σκοπεύω'
νουτίζου (αρχ. *νοτίζω*) 'παίρνω υγρασία, υγραίνομαι'
ντένου [nd-] (αρχ. *αντώ*) 'μπλέκω, κακοσυναπαντώ'
ξ'αρίζου (< **ξυαλίζω* < αρχ. *ξυάλη*) 'καθαρίζω τις κοπριές του σταύλου'
ξ'ικού (< αόρ. *ξεκίζω/ξεσκίζω*) 'σκίζω (χαρτί, ύφασμα κλπ.)'
ξ'ίνουμού (< μτγν. *εκνομή*⁸²) 'διώχνω (τρομάζοντας) τα πουλιά, συνήθ. τις κότες'
ξ'ιπαρουάζουμι (< ξε- + αρχ. *παραλλάσσω*) 'παρεκτρέπομαι, ατακτώ'
ξ'ιταν'ίζουμι (< αρχ. *εκτανύω*) 'τεντώνομαι, απλώνομαι'
ξ'ιφσού (μεσν. *ξεφυσώ* < αρχ. *εκφυσώ*) 'κλάνω αθόρυβα' (η σημασ. μεσν., Som., λ. *ξεφυσσίζω*)
ξουρθώνου (μεσν. *εξορθώνω/ξορθώνω* < αρχ. *εξορθώ*) 'κατορθώνω, επιτυγχάνω' (η σημ. ήδη μεσν.)
οραού (< μεσν. και αρχ. *λαλώ*) 'παίζω όργανο (η σημ. αρχ. και μεσν.)' (προκ. για ζώο)
 οδηγώ παρακινώντας, παρακινώ να τρέξει (η σημ. μεσν.)' (μτφ.) γαμώ

⁷⁸ Φιλήντας 1924:A148.

⁷⁹ Πρόκειται για τα καματερά ζώα που τα οδηγούσαν το καλοκαίρι μετά τα μεσάνυχτα που δρόσιζε στο λιβάδι. Ήταν εργασία απαραίτητη σε περιόδους μεγάλης ζέστης και έντονης καταπόνησης των ζώων μετά από ολοήμερη εργασία (π.χ. αλώνισμα) για την τροφή και την αναζωογόνησή τους. Πβ. λ. *μείνισμου* (του) (= νυχτερινό βόσκημα των αλόγων) στον Μαΐστρο Α. Θράκης (Πετρόπουλος 1942-3:213).

⁸⁰ Ο Κρεκούκας (1982) το ετυμολογεί από το αρχ. *μορύσσω* (θ. *μορυγ-*), επίθ. *μορυχώτερον*.

⁸¹ Tzitzilis 1983:67.

ορθώνουμι (μεσν. *ορθώνομαι* < αρχ. *ορθούμαι*) ‘σηκώνομαι όρθιος’ (η σημ. μεσν.)
ουριάζου (μεσν. *ουριάζω* < αρχ. *ωρύομαι*⁸³) ‘φωνάζω δυνατά’
ουρίζου-ουμι (μεσν. και αρχ. *ορίζω*) ‘(πάντα προς μικρότερο) παραγγέλνω, δίνω
 εντολή, (μέσ.) υπακούω, είμαι υπάκουος, πειθαρχώ, δείχνω προθυμία’
ουρλ’ούμι (< αρχ. *ωρύομαι* πβ. ν.ε. *ουρλιάζω*) ‘ωρύομαι’
ουρμην’εύου (μεσν. *ορμηνεύω* < αρχ. *ερμηνεύω*) ‘συμβουλευώ’ (η σημ. ήδη μεσν.)
πααίνου (μεσν. *παγαίνω/υπαγαίνω* < αρχ. *υπάγω*) ‘πηγαίνω’
παραουαού (< μεσν. και μτγν. *παραλαλώ*) ‘παραμιλώ, παραληρώ’ (η σημ. ήδη μτγν.)
παραχώνου (μεσν. *παραχώνω* < αρχ. *παραχώννυμι*) ‘βάζω μέσα στη γη, θάβω νεκρό’
παταγώνου/παταγώνουμι (< αρχ. *παταγώ*) ‘τρομάζω’
πηστρίζου (μτγν. *ψηκτρίζω*) ‘(προκ. για ζώο) καθαρίζω το τρίχωμα με το πηστρί’
πιαού (μεσν. *πηλαλώ* < πιθ. αρχ. *επήλασα*, αόρ. του *επελαύνω*) ‘τρέχω’
πιούμι (τραγ.⁸⁴) (< **πιλουούμι* < μεσν. *πιλοούμαι/απολογούμαι* < αρχ. *απολογούμαι*)
 ‘αποκρίνομαι, απαντώ’
πιταρίζουμι (< μτγν. *πετώ*) ‘φτερουγίζω’
πουδένου/πουδένουμι (αρχ. *υποδένω*) ‘βάζω, φορά παπούτσια⁸⁵’
πουλ’ιμού (αρχ. *πολεμώ*) ‘(μόνο μτβ.) εκσφενδονίζω, πετώ μακριά’
πουρπατού (< μεσν. *πορπατάω/περπατάω* < μεσν. και αρχ. *περιπατάω*) ‘περπατάω’
πουρπηδού (< αρχ. *υπερπηδώ*) ‘περνά, πηδώ από πάνω’
πουσ’ταίνου (< μεσν. *αποσταίνω* < αρχ. *αφίστημι*) ‘κουράζομαι’
προυγδού (μεσν. *προβοδώ* < αρχ. **προευοδώ*) ‘ξεπροβοδώ’
προυσ’τηοιάζου (< **προσθηλάζω* < *πρός* + *θηλάζω* πβ. *προσθηλιάζω* < *προς* + *θηλή*,
 Andriotis 1974) ‘βοηθώ νεογέννητο μικρό ζώο να θηλάσει’
σ’ιβαίνου (μεσν. *σεβαίνω* < αρχ. *εισβαίνω*) ‘μπαίνω’
σ’ουμπού (< πιθ. αρχ. *συμπυρώ*) ‘(προκ. για φωτιά) συδουλίζω’
σταυρώνω (αρχ. *σταυρώ*) ‘συναντώ στο δρόμο’
σ’τοιχού/στοιχ’ούμι (αρχ. *στοιχώ*) ‘μισθώνω τσοπάνο/ αναλαμβάνω τσοπάνος’
στραγγουλ’ίζου (μεσν. *στραγγουλίζω* < μτγν. *στραγγαλίζω*, ΛΚΝ) ‘στραμπουλώ’
στρέγου (< αρχ. *στέργω*) ‘συμφωνώ, αποδέχομαι συμφωνία’

⁸² Ο Θαβώρης (1998:55) ετυμολογεί από την πρόθ. *ζε-* + αρχ. *νωμώ*).

⁸³ Ο Φιλήντας (1924:A171) αναφέρει και τ. *ωρυάζω*.

⁸⁴ «Καένας δεν πτήθηκιν (ενν. να παλέψει με τον Τσάμπουινα) ’πού τόσοσ παναῦρι».

στρουμπιάζου (**στρομβίον* < αρχ. *στρόμβος*⁸⁶ πβ. μεσν. *στρομβέω*) ‘διπλώνω και
τακτοποιώ ύφασμα ή ρούχο’
στρουμώνου (< μεσν. *στρουμώνω* < μτγν. ουσ. *στρύμοξ*) ‘στριμώνω’
στρουφιιάζου (< αρχ. *στροφέω* πβ. αρχ. *στροφήος* ‘έντονος πόνος κοιλιάς,
κωλικόπονος’) ‘έχω έντονο πόνο στην κοιλιά’
σ’τύφου (αρχ. *στύφω*) ‘(προκ. για πηγάδι, πηγή κλπ.) χάνω το νερό, ξεραίνομαι’
σ’υν’ιρίζουμι (αρχ. *συνερίζω*) ‘ανταγωνίζομαι, συναγωνίζομαι’
σφαλνού (< μεσν. *σφαλίζω* < αρχ. *ασφαλίζω* < επίθ. *ασφαλής*) ‘κλείνω’
σφηκώνου (< αρχ. *σφηκόω*) ‘(προκ. για έντομο, μέλισσα κλπ.) τσιμπώ με κεντρί’
τανύζου (< αρχ. *τανύω*) ‘τραβώ, τεντώνω’
τέλνου (τραγ.) (< αρχ. *τέλλω* πβ. αρχ. *ανατέλλω*) ‘ανατέλλω’
τηρού (αρχ. *τηρώ*) ‘κοιτάζω’
τραγματίζου (< αρχ. *τραυματίζω*) ‘τραυματίζω’
τραφώνουμι (Καβ.) (< *τράφος/τάφρος*, βλ. ουσ. *τράφους*) ‘κακοπέφτω’
τσ’ουλ’ίζου (< αρχ. *διυλίζω*⁸⁷) ‘στουμπίζω, πολτοποιώ’
φαντάζου (αρχ. *φαντάζω*) ‘(αμτβ.) ‘δείχνω ωραίος, έχω αισθητικά καλή εμφάνιση’
φασ’κ’ώνου (αρχ. *φασκιώ*) ‘φασκιώνω· (ευφημ.) γεννώ’
φουκαού (< μεσν. *φλοκαλώ* < αρχ. *φιλοκαλώ*) ‘σκουπίζω’
φτάνου (αρχ. *φθάνω*) ‘1. φτάνω, 2. (προκ. για φρούτα) ωριμάζω (η σημασία μεσν.)
χαζμιούμι (< αρχ. *χασμώμαι*) ‘χασμουριέμαι’
χαλ’έου (< αρχ. ουσ. *χαλή*) ‘θέλω’
χάνου (Καρ.) (μεσν. *χάνω* < *έχασα* < *εχάωσα*, αόρ. του μτγν. *χάω*) ‘(με αιτ. προσώπ.)
σκοτώνω’
χάσκου (αρχ. *χάσκου*) ‘κοιτάζω με το στόμα ανοιχτό, χαζεύω’
χάφτου (μεσν. *χάπτω* < αρχ. *κάπτω*) ‘τρώω, βάζω μπουκιά στο στόμα’ (η σημ. αρχ.)
χιρνού (< μεσν. *χερνώ*, τ. του *αρχινώ*) ‘αρχίζω’
χρήζου (αρχ. *χρήζω*) ‘(μτβ.) δίνω σημασία’
χρίζου (αρχ. *χρίω*) ‘επιχρίω, αλείφω με λάσπη ή ασβέστη’
ψ’ένου (μεσν. *ψένω* < αρχ. *έψω*) ‘ψήνω’ (πβ. και ουσ. σε τραγ. *ψ’έμα* ‘ψητό’)

⁸⁵ Στη Μεσημβρία έχει και τη σημασία ‘φορώ παντελόνι (ή οτιδήποτε ανάλογο εννοείται)’ («*Μια πόδεγεν πανταλόνια, γίνδανε άδρας*», Μέγας 1953:537).

⁸⁶ Πβ. λ. *στρουμπί* στην Ήπειρο (Μπόγκας 1964:369, στη λ.).

4. Αντωνυμίες

τίνους (αρχ. *τίνος*, γεν. του *τις*) ‘ποιανού’

ότινους (μεσν. γεν. *ότινος*, Κρ. - Επιτ., λ. *όστις* < αρχ. *όστις*) ‘όποιου’

II. Μεσαιωνικής προέλευσης

1. Ουσιαστικά

αουπού (μεσν. *αλουπού*) ‘αλεπού’

αργασ’νή (< μεσν. *αργατινή*) ‘η ώρα του σούρουπου, η αρχή της νύχτας’,

αρδίν’ (του) (< μεσν. **ορδίνι(ον)* < μεσν. *όρδινο/όρδιнос*) ‘η “σειρά”, η έκταση που καλύπτει ένας θεριστής θερίζοντας προς μία κατεύθυνση από τη μια άκρη του χωραφιού στην άλλη’

διάβα (η) (< μεσν. *διάβα (το)*) ‘δρόμος, πέρασμα’

διματκός (< μεσν. *δεματικόν*) ‘ψηλό ξερό χόρτο με το οποίο δένουν τα δεμάτια’

ητεία (< μεσν. *γητεία* < μεσν. *γητεύω*, βλ. ρ. *ητεύου*)

θλ’ύκ’ (μεσν. *θηλύκι(ο)ν*) ‘είδος κουμπώματος’

καβάδ’ (Καρ.) (μεσν. *καβάδιν*) ‘εσώρουχο’

καμηλ’άφ’ (μεσν. *καμηλαύκιν* < λατ. *camelaucum*) ‘καλυμμαύκι’

κανάκιμα (μεσν. *κανάκεμα*) ‘χάιδεμα’

κάπουλα (τα) (μεσν. *κάπουλα (τα)*) ‘καπούλια’

κουσαρ^εά (< μεσν. *κλωσσαριά*) ‘κλώσα’

κιό (μεσν. *κιλό(ν)*) ‘μονάδα μέτρησης δημητριακών (= 4 σνοίκια)’

κίουφαρ^εά (< μεσν. *κεφαλαρέα*) ‘καπίστρι με χαλινάρι και παρωπίδες’

κούρβα (μεσν. *κούρβα*) ‘πόρνη’

κούρβουου (μεσν. *κούρβουλον*) ‘ξερή ρίζα αμπελιού’

κρυάδα (μεσν. *κρυάδα/κρυγιάδα*) ‘κρύο, ψύχος’

λ’ιβότανου (< μεσν. **ηλιοβότανον*) ‘το φυτό ήλιος, ηλιάνθος’

λ’ιζγκάρ’ (μεσν. *λισγάριον*) ‘είδος φτυαριού’

μανάρα (μεσν. *μαννάρα* < λατ. *mannara*) ‘τσεκούρι’

μαν’ίκ’ (μεσν. *μανίκι(ο)ν*) ‘λαβή εργαλείου, στυλιάρι’ (η σημασία ήδη μεσν.)

μισάλ’ (του) και *μισάουα (η)* (μεσν. *μενσάλι(ο)ν/μισάλι* < λατ. *mensalis*) ‘επιτραπέζιο

⁸⁷ Φιλήντας 1924:A146.

ύφασμα, τραπεζομάντηλο’
 μπατίκια (τα) (Καρ.) (< μεσν. *εμβατίκιον/εμπατίκι* < αρχ. *εμβαίνω*) ‘η πρώτη
 επίσκεψη του αρραβωνιαστικού στο σπίτι της νύφης’
 μπούκουα (μεσν. *μούκλα*) ‘ξύλινο διακοσμημένο δοχείο κρασιού’
 ντούμπα (< μεσν. *τούμπα* < λατ. *tumba*) ‘προεξοχή του εδάφους, μικρό ύψωμα’
 πάστρα (< μεσν. *σπάστρα*) ‘καθαριότητα’
 ρόγα (τραγ.) (< μεσν. *ρόγα* < λατ. *roga*) ‘αμοιβή’
 σουλδί (μεσν. *σολδί(ον)* ‘χρυσό βυζαντινό νόμισμα’⁸⁸) ‘μικρό χρυσό ή επίχρυσο
 διακοσμητικό νόμισμα το οποίο κοσμούσε το «σουλδοστέφανο», διάδημα της
 της γυναικαικής φορεσιάς («τσούκνας»)’
 τλ’ιγάδ’ (μεσν. *τυλιγάδιον*) ‘τυλιγάδι’
 τούβαου (< μεσν. *τούβουλον* < λατ. *tubulus*) ‘τούβλο’
 φιλ’ί (< μεσν. *οφέλλιον*, υποκορ. του *(ο)φέλλα < λατ. *ofella*) ‘φέτα’
 χιρ⁶ά (μεσν. *χερέα*) ‘χούφτα, συνήθ. ως μονάδα μέτρησης’

2. Επίθετα

απλ’ύς (μεσν. *απλύς*) ‘ρηχός’
 απόξυους (μεσν. *απόξυλος*, Du Cange, λ. *απόξηλος*) ‘αδέξιος’
 απουλτός (μεσν. *απολυτός*) ‘(συνήθ. προκ. για ζώο) όχι δεμένος, αμολημένος’
 αρχνός (μεσν. *αρχινός*, Som.) ‘προγονικός, πολύ παλιός, αρχαίος’
 ζ’ιρβής και ζ’ιρβός (μεσν. *ζερβής/-ός*) ‘αριστερός’
 ιράν’ους (μεσν. *γεράνιος*⁸⁹) ‘γαλάζιος’
 καότκους (Καρ. *καούτχος*) (< μεσν. *καλότχος*) ‘(μόνο σε ευχές και τραγ.⁹⁰ ή ως
 θαυμαστικό επιφών.) καλότχος’
 κρυός (μεσν. *κρυγός/κρυός*) ‘κρύος’
 λιανός (μεσν. *λειανός* < αρχ. *λείος* + -ανός) ‘λεπτός, αδύνατος’
 λ’ειψός (μεσν. *λειψός*) ‘(προκ. για ψωμί, πίτα κλπ.) ‘άζυμος’
 ουκν’άρς (μεσν. *οκνιάρης*) ‘τεμπέλης’
 ουκνός (μεσν. *οκνός*) ‘τεμπέλης’
 παστρικός (< μεσν. *σπαστρικός*) ‘καθαρός’

⁸⁸ Η σημασία στον Δημητράκο. Η κύρια σημασία είναι: χάλκινο νόμισμα μικρής αξίας.

⁸⁹ Ο Φιλήντας (1924:A34) ετυμολογεί από το αρχ. *αέρινος* > (*α*)*γεράνιος* κατά το *ουράνιος*. Η σημασία του *αέρινος* (= γλαυκός) ήδη μτγν. (2^{ος} αι.).

⁹⁰ «Καλότχος, μπαλκάνια μου, πως (= που, επειδή) δεν έχιτι κλέβντις».

φτινός (μεσν. φτενός < πτενός ‘διαφανής’ < ουσ. πτενόν ‘φτερό’) ‘λεπτός’

3. Ρήματα

αδειάζου (μεσν. αδειάζω < αρχ. άδεια) ‘ευκαιρώ’

αδικεύου (μεσν. αδικεύω) ‘αδικώ’

αναπιάνου (μεσν. αναπιάνω, Βλάχ.) ‘(με αντικ. του προϋζ’ούμ’) ‘προετοιμάζω το προζύμι για ζύμωμα’ πβ. μεσν. αναπίασμα (= προζύμι) (Κρ.-Επιτ.)

απουρίχνου (μεσν. απορίχνω) ‘αποβάλλω’

απουρνού (< μεσν. απογυρίζω) ‘ανταποδίδω τα ίσα, δίνω κατάλληλη απάντηση’

γκρουώνου (< μεσν. γρυλώνω) ‘γυρλώνω’

γνώθου (μεσν. γνώθω < αόρ. έγνωσα του αρχ. γιγνώσκω) ‘νιώθω’

ιμώζου (μεσν. γεμώζω) ‘γεμίζω’

κακιώνου (μεσν. κακιώνω) ‘θυμώνω, παρεξηγούμαι’

καλλικεύου (μεσν. καλλικεύω) ‘καβαλλικεύω’

κανακεύου (μεσν. κανακεύω) ‘χαϊδεύω’

ματιάζου (μεσν. ματιάζω, ΛΚΝ) ‘σημαδεύω, στοχεύω, ευστοχώ’

μουρτζ’ιώνου (< μεσν. μουρτζουλώνω) ‘λερώνω, βρομίζω’

ν’ειριάζουμι (μεσν. ονειριάζομαι, Somavera) ‘ονειρεύομαι’

ντραλ’ίζουμι [dra-] (< μεσν. εντραλίζομαι/τραλίζομαι) ‘ζαλίζομαι’

ξανώνου (< μεσν. ξαναεώνω) ‘ανανεώνομαι, αναζωογονούμαι’

ξ’ιβουτανίζου (μεσν. εκβοτανίζω) ‘ξεριζώνω τα ζιζάνια’

ξ’ιέρνου (μεσν. ξεγέρνω) ‘(αμτβ.) πέφτω, γκρεμίζομαι, (μτβ.) ρίχνω κάτω’

ξ’ιπατώνου (μεσν. ξεπατώνω) ‘ξεριζώνω’

ουιάζου (μεσν. λογιαζώ) ‘(μτβ.) αντιλαμβάνομαι, “παίρνω χαμπάρι”’

ουκν’έου (μεσν. οκνεύω) ‘τεμπελιάζω’

παστρέου (μεσν. σπαστρέω/παστρέω) ‘καθαρίζω’

πατώνου (μεσν. πατώνω) ‘βουλιάζω, βυθίζομαι’

πιδικώνου (< μεσν. πεδικλώνω) ‘βάζω τρικλοποδιά, (μέσ.) σκοντάφτω’

σ’υντζακίζουμι (< συν- + μεσν. τσακίζω) ‘κουνιέμαι έντονα, κάνω έντονες κινήσεις’

σ’υρνού (< μεσν. συγυρίζω) ‘συγυρίζω’

χιρνού (μεσν. χερνώ, τ. του αρχινώ, Κρ.-Επιτ.) ‘αρχίζω’

χωρατεύου (μεσν. χωρατεύω⁹¹) ‘μιλώ’
 φιαρώνου (Σιναπ.) (< φχιαρώνου < φκιαρώνου < φκαιρώνω < μεσν. ευκαιρώνω)
 ‘σερβίρω φαγητό’ πβ. φκαιρώνω (Αγχιάλος)
 ψ’ιματού (μεσν. ψεματώ) ‘λέω ψέματα’

III. Ακλιτα (αρχαίας, μεταγενέστερης και μεσαιωνικής προέλευσης)

1. Επιρρήματα

δώθι (μεσν. εδώθε(ν)) ‘προς τα εδώ’
 γιαταύτου (μεσν. γιαταύτο) ‘γι’ αυτό’
 ιδά (μεσν. εδά < αρχ. επίρρ. δη) ‘εδώ’
 ιψ’έ (< μεσν. εψές < αρχ. οψέ) ‘χθες βράδυ’
 κατάντα (< κατά + αρχ. άντα· πβ. μεσν. πρόθ. άντις και μεσν., μτγν. και αρχ.
 δωρ.⁹² επίρρ. κατέναντι) ‘(πάντα με αιτ.) παραμονές, η προηγούμενη μέρα
 γιορτής’
 κείθι (μεσν. (ε)κείθε < αρχ. εκείθεν) ‘προς τα εκεί’
 κόμα (< μεσν. κόμη, τ. του ακόμα, -η < μεσν. και αρχ. ακμήν) ακόμα· (συγκρ.) πιο’
 νό (πιθ. < μεσν. γοιον [ο] < αρχ. οίον) ‘(με ονομ.) όπως, (με αιτ.) σαν’
 οράδα (*ολογυράδα < μεσν. ολόγυρα + -άδα) ‘παντού γύρω γύρω’
 ότιορα (< μεσν. ολότελα < μτγν. ολοτελώς) ‘εντελώς’
 όυρα (μεσν. (ο)λόγυρα) ‘γύρω γύρω’
 ουρθά (μεσν. επίρρ. ορθά < αρχ. επίθ. ορθός) ‘ίσια, κατευθείαν’ (η σημασία μεσν.)
 πικείθι (μεσν. απεκείθεν) ‘προς τα εκεί, προς την άλλη μεριά’ (η σημασία μεσν.)
 πόθιν (αρχ. πόθεν) ‘από πού’
 πουδείλνα (< *αποδείλνα < από + δειλινός) ‘αποδείλνα, απόγευμα’
 πρόσ ‘προς ποια κατεύθυνση’
 ταχιά (αρχ. ταχέα, πληθ. ουδ. ταχύ) ‘αύριο νωρίς το πρωί, αύριο’ (η σημασία ήδη
 μεσν.)

2. Σύνδεσμοι

⁹¹ Η λ. προέρχεται από το ουσ. *χώρα* και η μεσν. σημασία είναι «ομιλώ κατά τρόπον ευγενή και ως αρμόζει εις άνθρωπον της χώρας ήτοι της πόλεως» (Κουκουλές 1952:74).

⁹² Shipp 1979:308.

άπ (< μεσν. απής/απή) ‘αφού’

μόν(ι) (Καβ., Σωζ.) (μεσν. μόν/μόνε/μόνι < αρχ. μόνον) ‘μόλις’ (η σημ. ήδη μεσν.)

ούδι (μεσν. ούδε < αρχ. ουδέ) ‘ούτε’

κάν- (αρν. πρόθημα) (μεσν. σύνδ. καν < αρχ. καν) (π.χ. κάγκάπ [-ηγ-] ‘πουθενά’)

πως (< μεσν. οπώς < αρχ. όπως) ‘επειδή’ (η σημασία ήδη μεσν.)

3. Προθέσεις

κά⁹³ (αρχ. κατά) ‘κατά’

4. Επιφωνήματα

ώ! (συν. με κλητική ονόματος), ώι! (χωρίς κλητική ονόματος), καότκουσ! (και σε τραγ. καλότυχος!) ‘μπράβο’

1.3.2 Γλωσσικές επαφές. Σχέσεις του ιδιώματος με βαλκανικές γλώσσες

Το λεξιλόγιο του ιδιώματος δέχτηκε πολλές επιδράσεις, όπως και άλλα ιδιώματα του θρακικού χώρου, από την τουρκική, λιγότερα είναι τα δάνεια από τη βουλγαρική, ενώ τα δάνεια από την αλβανική και την αρομουνική περιορίζονται σε λίγες λέξεις. Στην περίπτωση της βουλγαρικής, το ιδίωμα της περιοχής Καβακλί, όπως και τα άλλα ανατοlikορωμυλιώτικα ιδιώματα, επιδρούν και αυτά στο λεξιλόγιο της γλώσσας των σύνοικων Βουλγάρων.

Στη φωνητική, επίδραση της τουρκικής πρέπει να θεωρηθεί η ύπαρξη κεντρικού φωνήεντος (i), καθώς απαντά κατά κύριο λόγο σε τουρκικά δάνεια.

1.3.2.1 Οι επιδράσεις της τουρκικής

Στα περισσότερα δάνεια από την τουρκική εφαρμόστηκαν οι βασικοί φωνητικοί νόμοι του ιδιώματος (αποβολή - στένωση), π.χ. ντβάρ’, τφέκ’, ιλ’έκ’ ‘γίλεκο’, ουντάς ‘δωμάτιο’ κ.ά. Υπάρχουν όμως λέξεις και φωνητικά στοιχεία που δείχνουν έντονη και υψηλού βαθμού επαφή με την τουρκική ή τα τουρκικά ιδιώματα του θρακικού χώρου (ανατολικά ιδιώματα της βαλκανικής τουρκικής). Τα κυριότερα στοιχεία που δείχνουν την ισχυρή επίδραση της τουρκικής είναι:

⁹³ Από την πρόθεση κατά + άρθρο (κατά το, κατά τη κλπ.) με απλολογία (βλ. και ΑΠΛΟΛΟΓΙΑ).

1) Η ύπαρξη του κεντρικού φωνήεντος *i* της τουρκικής (στη φωνητική καταγραφή *..i* και στην αλφαβητική *..i*) και η διατήρησή του σε δάνεια από την τουρκική, όπως π.χ. *αρσίζ* (< τουρκ. *arsiz*) ‘αδιάντροπος’, *μισίρ* (< τουρκ. *Misir*) *τανιξί* ‘αιγυπτιακή κότα’), ‘γαλοπούλα’, *μπακίρ* (< τουρκ. *bakir*) ‘χάλκινο σκεύος’, *τακίμ* (< τουρκ. *takim*) ‘είδος, ομάδα’, *σακίζ* (*του*) (< τουρκ. *sakiz* ‘κόμμι· μαστίχα’· πβ. τουρκ. *Sakiz* ‘Χίος’) ‘μαστίχα’, *χατίρ* (< τουρκ. *hatir*) ‘χατίρι’ κ.ά.

2) Λέξεις με διαφορετική φωνητική απόδοση απ’ ό,τι στη ν.ε. και σε άλλα ιδιώματα (αν απαντούν) ή λέξεις που σπανίζουν ή δεν απαντούν σε άλλα νεοελληνικά ιδιώματα, όπως: α) ουσιαστικά: *μαγντανόζ* (*του*), όπως είναι ο αναμενόμενος ως προς την κατάληξη τύπος από το τουρκ. *maydanoz*⁹⁴ (ενώ ν.ε./ιδιωμ. *μαϊντανός/μαγντανός*), *ντιν’ιά* (*η*) (< τουρκ. *dünya*) (ενώ ν.ε./ιδιωμ. *ντουνιάς*), *μασ’άς* (*ι*) (< τουρκ. *masa*) (ενώ ν.ε./ιδιωμ. *μασιά* (*η*)/*μασάς* (*ο*), *ζαρντέλ* (< τουρκ. *zerdeli*⁹⁵) ‘βερίκοκο’, *ζβανάς* (< τουρκ. διαλ. *zivana*, Dallı 1991:193· τουρκ. *zivana* με άλλη σημασία) ‘κυρτός πριονωτός σουγιάς’, *ζ’ιάν* (και ρ. *ζ’ιάνώνου*) (< τουρκ. *ziyan*) ‘χαράμι, σπατάλη’, *ιαμουρλούκ* (*του*) (< τουρκ. *yağmurluk* και διαλ. τουρκ. *yamurluk*, Κυρανούδης 2009:110) ‘κάπα του τσοπάνη’, *ιουρντέκ* (< τουρκ. *ördek*) ‘πάπια’, *ιούρτ* (*του*)⁹⁶ (< τουρκ. *yurt*) ‘αυλή· (Καρ.) κήποι γύρω από το χωριό’, *καμούσ* (*του*) (< τουρκ. *kamis*) ‘καλάμι’, *καρταλάτ* (*του*) (< τουρκ. *kartalaç*) ‘τηγανίτα’, *κατμάς* (< τουρκ. *katma*, Κουκκίδης 1960:40 και Georgiadis 1974:150) ‘λαλαγγίτα’, *μαλάκ* (*του*) (< τουρκ. *malak*) ‘βουβάλι’, *μουαμπέτ* (< τουρκ. *muhabet*) ‘τραγούδι της τάβλας’, *μουζντές* (< τουρκ. διαλ. *müzde*, Dallı 1991:187, < τουρκ. *müjde*) ‘φιλοδώρημα για συγχαρίκια’, *μουσ’τιρέκ* (< τουρκ. *müsterek* ‘κοινός’⁹⁷) ‘αποχωρητήριο’, *μπουμπάς* (< τουρκ. διαλ. *buba*, Dallı 1991:179, Kalay 1998:260, < τουρκ. *baba*) ‘πατέρας’, *μποουουσ’τίζου* ‘προσπαθώ χωρίς αποτέλεσμα, ματαιοπονώ· αλληλοφαγώνομαι’ (< τουρκ. διαλ. *buuz*, Eckmann 1960:196, < τουρκ. *boğus-*), *ντιμές* (< τουρκ. *düğme*) ‘στρόφιγγα, μεντεσές’, *ντικ’άν* (*του*) (< τουρκ. *dükkân*) ‘μαγαζί’, *ντισ’έκ* (*του*) (< τουρκ. διαλ. *düşek*, Kakuk 1972:274, < τουρκ. *döşek*) ‘πάπλωμα’, *ντουβάς* (< τουρκ. *dua*)

⁹⁴ Κυρανούδης 2009:83.

⁹⁵ Ο Tzitzilis (1997:108) ετυμολογεί όχι απευθείας από το *zerdeli*, αλλά με ενδιάμεσο τύπο (ιδιωμ. *ζέρτελο* < *ζερντελιά* < *zerdeli*).

⁹⁶ Η λ. (*γιούρτσια*) και στην Ήπ. (Οικονόμου 1981:247).

‘προσευχή’, ντουσ’μάνς (< τουρκ. διαλ. *duşman*, Eckmann 1960:192· Dallı 1991:181, < τουρκ. *düşman*) ‘εχθρικός, εχθρός’, ουλ’άν’ (< διαλ. τουρκ. *ulân*, Ronzevalle 1911:103, < τουρκ. *oğlan*) ‘μικρό παιδί’, ούν’ (του) (< τουρκ. *oyn*) ‘(προκ. για παιχνίδι) σετ, παρτίδα’, σ’ακάς (< τουρκ. *şaka*) ‘αστείο’, σ’νί (< τουρκ. διαλ. *sini*, Dallı 1991:189· τουρκ. *sini* με άλλη σημασία) ‘στρογγυλό χαμηλό τραπέζι, σοφράς’, σουμούν’ (< τουρκ. *somun*) ‘καρβέλι’, σ’ουπές (ι) (< τουρκ. διαλ. *süpe*, Eckmann 1962:66, < τουρκ. *süphe*) ‘υποψία’, τζ’ουάπ’ (το) (< τουρκ. διαλ. *cuwap*, Dallı 1991:180, < τουρκ. *cenap*) ‘απάντηση, απόκριση, απολογία’, τζ’ουμέκ’ (< τουρκ. *cemek*) ‘βάλανος’, τσ’ασ’ίτ’ (< τουρκ. *zeşit*) ‘είδος’, χιμπές (τουρκ. διαλ. *hibe*, Dallı 1991:184, Kalay 1998:262 < τουρκ. *heybe*) ‘δισάκκι’, χίνταου (< τουρκ. *Hint tavuğu* ‘ινδική κότα’) ‘φραγκόκοτα’ κ.ά. β) επίθετα: ντ’ούζ’κους (< τουρκ. *düz*) ‘ίσιος, επίπεδος’, ιζίκους (< τουρκ. *eksik*) ‘ελλιπής’, τικν’ιφέιζ (< τουρκ. *tek nefes*) ‘αυτός που λαχανιάζει, ασθματικός’, τσ’ήικους (< τουρκ. *çiğ*) ‘ωμός, αμαγείρευτος’ κ.ά. γ) άκλιτα: γκ’ότιρι (< τουρκ. *götürü*) ‘άσκοπα’ (πβ. ν.ε. *κουτουρού*), γκουτζ’ά (< τουρκ. διαλ. *goca*, Kalay 1998:262, < τουρκ. *koca*) ‘αρκετά, πολύ’, μπάριμ (< τουρκ. *bari*) ‘τουλάχιστον’, σαντέ (< τουρκ. *sade*) ‘διαρκώς’, τιρλ’ισού (< τουρκ. *türlüsü*) ‘κάθε λογής’, τσ’ούνκι(μ) (< τουρκ. *çünkü*) ‘αφού, γιατί’, χέμ (< τουρκ. *hem*) ‘και ... και, και, επίσης’, χίτσ’ (< τουρκ. *hiç*) ‘όχι, καθόλου’ κ.ά.

3) Προσφωνήσεις όπως: τζ’άμ (< τουρκ. *hocam* ‘δάσκαλε (μου), κύριε (μου)’) (φιλική προσφώνηση, προσφώνηση οικειότητας μεταξύ αντρών), τζ’άναμ (< τουρκ. *canım*) (φιλική προσφώνηση), αντάσ’ (ονομ. *αντάις*) (< τουρκ. *adaş* ‘συνονόματος’), κούμσ’ου, ονομ. *κούμσ’ους* (< τουρκ. *komsu*⁹⁸ ‘γείτονας’) ‘γείτονας’, μπούα (< τουρκ. *bula*) ‘κουνιάδα’, τζ’ουρμπατζ’ή (+ βαφτιστικό) (ονομ. *τζ’ουρμπατζ’ής*) (< τουρκ. *çorbacı*) ‘κύριε, αφέντη’ κ.ά.

4) Ο πολύ μεγαλύτερος, σε σχέση με τη ν.ε., αριθμός ρημάτων με τουρκική βάση σε -ντίζου, κατάληξη που ανάγεται στην τουρκ. κατάληξη αορίστου -*dim* + κατάλ. -*ίζω* (βλ. π.χ. Σετάτος 2000:226). Έτσι, εκτός από έναν μεγάλο αριθμό κοινών με τη ν.ε., όπως π.χ. *καβουρντίζου* (< τουρκ. *kavur-*), *καπλαντίζω* (< τουρκ. *kapla-*), *τσαντίζω* (< τουρκ. *çat-*), *μπαϊλντίζω* (< τουρκ. *bayıl-*) κλπ., έχουμε και: *αβλαντίζου*

⁹⁷ Κυρανούδης 2009:246. Η λ. και στην αρομ. (*muştiréke*).

(< τουρκ. *avla-*) ‘παραμονεύω, κρυφοκοιτάζω’, *γκιβριντίζου* (< τουρκ. *genre-*) ‘ξεραίνω, ξεροψηνώ’, *καϊντίζου* (< τουρκ. *kiy-*) ‘τολμώ, ανοίγομαι’, *κατσ’ορντίζου* (< τουρκ. *kaçir-*) ‘μου ξεφεύγει κ.’, *μπιλ’ιντίζου* (< τουρκ. *bilin-*) ‘διακρίνομαι, ξεχωρίζω’, *μπουσ’αντίζου* (< τουρκ. *boşan-*) ‘λύνω, χαλαρώνω’, *νταλντίζου* (< τουρκ. *dal-*) ‘βουτώ, πέφτω μέσα’, *ντισ’ορντίζου* (< τουρκ. *düşür-*) ‘πέφτω κάτω’, *ντ’ορντίζου/-ζντίζου* (Καβ.) (< τουρκ. *düz-*) ‘ισιώνω, ισοπεδώνω’, *ουζαντίζου* (< τουρκ. *uzan-*) ‘απλώνομαι, αναπαύομαι’, *ουντίζου* (< τουρκ. *uy-*) ‘ταιριάζω’, *ουραντίζου* (< τουρκ. *uğra-*) ‘επιπίπτω’, *σακαντίζου* (< τουρκ. *sakin-*) ‘διστάζω’, *σαλντίζου* (< τουρκ. *sal-*) ‘στέλνω, ρίχνω μακριά’, *σαπλαντίζου* (< τουρκ. *sapla-*) ‘κεντρίζω’, *φουρλαντίζου* (< τουρκ. *firla-*) ‘ρίχνω μακριά, εκσφενδονίζω’ κ.π.ά.

5) Η μη πραγμάτωση της αναμενόμενης, με βάση τη φωνητική του ιδιώματος, ουράνωσης κάποιων συμφώνων (s, z, n), που στο ιδίωμα ουρανώνονται έντονα, δείχνει το χαμηλό βαθμό ένταξης στη φωνητική του ιδιώματος κάποιων δάνειων λέξεων από την τουρκική όπως *ζ’ιάν’* [zján’] (< τουρκ. *ziyan*) ‘σπατάλη’, *μιζές* [mizés] (< τουρκ. *meze*), *ταζέδκους* [tazédkus] (< τουρκ. *taze*) ‘φρέσκος’, *τιζέκ’* [tizék’] (< τουρκ. *tezek*) ‘σβόλος χώματος’, *ιξίκους* [iksíkus] (< τουρκ. *eksik*) ‘έλλιπής’, *ντιν’ιά (η)* [din̩ia] (< τουρκ. *dünya*) ‘κόσμος’, *ριζίλ’* [rižil’] (< τουρκ. *rezil*), ενώ οι αναμενόμενοι τύποι θα ήταν *ζ’άν’ ή *ζ’ιάν’ [žán’ ή žiján’], *μιζ’ές [mižés], *ταζ’έδκους [tažédkus], *τιζ’έκ’ [tizék’], *ιξ’ίκους [iksíkus], *ντιν’ά [din̩á], *ριζ’ίλ’ [rižil’].

1.3.2.1.1 Τα ιζαφετικά σύνθετα

Ένας ξεχωριστός παράγοντας που καταδεικνύει την ισχυρή επίδραση της τουρκικής και των ανατολικών διαλέκτων της βαλκανικής τουρκικής είναι το ότι στο ιδίωμα απαντά μία ξεχωριστή κατηγορία συνθέτων της τουρκικής και των διαλέκτων της που λέγονται ιζαφετικά σύνθετα (Κυρανούδης 2009:192 κε.). Από αυτά τα δάνεια, άλλα είναι ενταγμένα στο κλιτικό σύστημα με μονολεκτικοποίηση όπως π.χ. *χίνταου*⁹⁹ (<

⁹⁸ Πιθ. < τουρκ. διαλ. *kumşu*. Αναβιβασμός του τόνου στην κλητική από σλαβική επίδραση και επέκταση στην ονομαστική.

⁹⁹ Με παράγωγο επίθετο *χινταλ’ίτκους* («*χινταλ’ίτκου αβγό*») από υπερδιόρθωση καθώς στη συνείδηση του ομιλητή η κατάληξη *-αου* είναι προϊόν αποβολής *λ* και προϋποθέτει κατάληξη *-αλο*, δηλ. *χίνταου* < **χίνταλο* (όπως *δάχτυλο* > *δάχτυου*, *κόκαλο* > *κόκαου* κλπ.).

τουρκ. *Hint tavişu* ‘κότα της Ινδίας’) ‘φραγκόκοτα’, *λ’ιμόν’τουζου* (κοινό) (< τουρκ. *limon tozu* ‘σκόνη λεμονιού’) ‘το “ξινό”, κρυσταλλοποιημένο κιτρικό οξύ’, και άλλα απαντούν αυτούσια διατηρώντας το κτητικό επίθημα, όπως π.χ. *πίτα παρασί* (< τουρκ. *pita parasi* ‘ο παράς της πίτας’) ‘το νόμισμα της βασιλόπιτας’, *ντουμανίς πασί* (< τουρκ. *dumanin pasi* ‘σκουριά της κάπνας’) ‘όνομα αρρώστιας των ζώων’, (*τα*) *ούκαρα* (< τουρκ. *tavuk karasi* ‘νυκταλωπία’ [τουρκ. διαλ. *tauk*, Eckmann 1950:8]· βλ. και Φιλήντας 1924:Γ205 [γράφει: *tauc kara* ‘ορνιθοτυφλιά’] με επανάλυση)¹⁰⁰, ενώ το ουσ. *φρένγκα* [-ηg-] ‘ντομάτα’ ανάγεται στο α’ μέλος του ιζαφετικού *frenk pathicanı* ‘ντομάτα’ (κατά λέξη: ‘ευρωπαϊκή μελετζάνα’).

1.3.2.2 Οι επαφές με τη βουλγαρική

Η βουλγαρική είναι η δεύτερη, κατά τον αριθμό των δανείων και τον βαθμό επαφής, γλώσσα με την οποία το ιδίωμα βρίσκεται σε άμεση, όπως είναι αναμενόμενο, επαφή λόγω της συνοίκησης των δύο εθνοτήτων για πολλούς αιώνες. Επειδή οι δύο λαοί βρίσκονταν υπό οθωμανική κυριαρχία και ακολούθησαν, ως ομόθρησκοι, για πέντε περίπου αιώνες κοινή ιστορική πορεία μετά την οθωμανική κατάκτηση, υπήρξαν εκατέρωθεν γλωσσικές, όπως και γενικότερα πολιτισμικές, επιδράσεις.

1.3.2.2.1 Οι επιδράσεις της βουλγαρικής στο ιδίωμα

Επίδραση της βουλγαρικής παρατηρείται μόνο στο λεξιλόγιο του ιδιώματος. Ο αριθμός των λέξεων από τη βουλγαρική κρίνεται σχετικά μικρός και φανερώνει χαμηλού σχετικά βαθμού γλωσσική επίδραση συγκριτικά με τον χρόνο και την εγγύτητα συνύπαρξης των δύο εθνοτήτων¹⁰¹. Η γλωσσική επίδραση παρατηρείται κυρίως:

¹⁰⁰ Από τον κάματο και την ανεπαρκή τροφή ή την αστία τους «έπιαναν τα ούκαρα», δηλ. ένιωθαν αδυναμία και έβλεπαν οράματα, γι’ αυτό και η φράση «φάι! δα σι πιάσν τα ούκαρα!». Είναι χαρακτηριστική η αφήγηση του Δήμου Αλμπανούδη («Πάππος Παπαρατζής»), ο οποίος όταν (αφού δεν αρκέστηκε στη λαϊκή γνωμάτευση για «ούκαρα») επισκέφτηκε τον γιατρό στη Λαμία παραπονούμενος για συμπτώματα σαν τα παραπάνω και αφού ο γιατρός διέγνωσε την πραγματική πάθηση καθώς και τα πραγματικά αίτια, τον ρώτησε αν έχει κάποιο ζωντανό στο σπίτι. Και όταν απάντησε ότι το μόνο ζωντανό που διαθέτει είναι μια αγελάδα, ο γιατρός του συνέστησε να τη σφάζει αμέσως και να τη φάει όλη ...μόνος του (πράγμα τρομερό για την εποχή γιατί ισοδυναμούσε με κατασπατάληση ζωικού κεφαλαίου), αν θέλει να σωθεί. Πράγμα που έγινε.

¹⁰¹ Το ίδιο αποφαίνεται και ο καθηγητής στα Ζαρίφεια Διδασκαλεία και άριστος γνώστης της βουλγαρικής Κ.Μ. Αποστολίδης για το ιδίωμα της Φιλιππούπολης («ολιγίστας [ενν. περιλαμβάνει λέξεις] δε εκ της Βουλγαρικής») (Αποστολίδης 1959:550). Και πρέπει να προστεθεί ότι για δύο

1) Σε λέξεις που δηλώνουν βαθμό συγγένειας και προέρχονται κυρίως από απευθείας από προσφωνήσεις στη βουλγαρική όπως π.χ. *μάμου* ‘μαμά’ (< βουλγ. *mamo*, κλητ. του *mama*), *τάτης* ‘πατέρας’ (< βουλγ. *tate*), *μπάμπου* ‘γιαγιά, γριά’ (< βουλγ. *babo*, κλητ. του *baba*), *κάκου* ‘μεγάλη αδερφή’ (< βουλγ. *kako*, κλητ. του *kaka*), *μπάτης* ‘μεγαλύτερος αδερφός’¹⁰² (< βουλγ. προσφών. *bate*), *λ’έλ’ου* ‘θεία’ (< βουλγ. *ljeljo*, κλητ. του *ljelja*), *ντ’άντης* ‘παππούς’ (Καβ.) (< βουλγ. *djade*, κλητ. του *djado*) κ.ά.

2) Στα ονόματα των χωρών *τσέστου* (< βουλγ. *tshesto*) ‘είδος γρήγορου ζωναράδικου’ και *μπαϊντούσ’κα* (< βουλγ. *rajduška*).

3) Σε κάποιους διεθνισμούς που πέρασαν στο ιδίωμα μέσω της βουλγαρικής, που δηλώνουν κάποια νέα προϊόντα της αγοράς, άγνωστα μέχρι τότε, οι οποίες απαντούν περισσότερο στο Καβακλί και λιγότερο στα χωριά όπως *απτέκα* ‘φαρμακείο’ (Καβ.) (βουλγ. *apteka*), *γκούμα* ‘γομολάστιχα’ (βουλγ. *guma*), *μάσα* ‘τραπέζι’ (Καβ.) (βουλγ. *masa*), *πόσ’τα* ‘τρένο που μεταφέρει και ταχυδρομείο’ (< βουλγ. *pošta* ‘ταχυδρομείο’), *προζ’ίνα* ‘ελατήριο’ (βουλγ. *pruzhina*) κ.ά.

4) Σε κάποια χαϊδευτικά βαφτιστικών όπως *Βένκα* (Ευγενία), *Γκάνης* (Γιάννης), *Γκέργκας* (Γιώργος), *Ιβάνης* και *Ιβάνκος* (Γιάννης), *Ντώνκας* (Αντώνης), *Ράντου* (Αρετή), *Στάνκος* (Ευστάθιος) κ.ά., ενώ παρατηρούνται και αυτούσια βουλγαρικά βαφτιστικά¹⁰³ όπως *Βιλίκους*, *Βιλίκου*, *Νέικη*, *Νιντ’άλιου*, *Ντόμπρου*, *Ράντου*, *Στάικους*, *Στόιους*, *Στουϊάννης*, *Στουϊάννου*, *Χούμπου* κ.ά.

5) Άλλες δάνειες από τη βουλγαρική λέξεις (συμπεριλαμβάνονται και λέξεις που έχουν γενικά σλαβική ρίζα, γιατί λόγω της γεωγραφικής ιδιαιτερότητας του ιδιώματος πιθανότατα εντάχτηκαν στο ιδίωμα από τη βουλγαρική): *άζβους* (< βουλγ. *jazonets*) ‘ασβός’, *αστριχ’ά* (< βουλγ. *strjaha*) ‘το προεξέχον γείσο της στέγης’, *γκασν’ίτσα* (< βουλγ. *găsenitsa*) ‘είδος κάμπιας’, *γκούσ’τιρας* (< βουλγ. *gushter*) ‘μεγάλη σαύρα’, *γκουσ’τιρίτσα* (< βουλγ. *gushter* + *-ίτσα* ή βουλγ. *gushtertshe*) ‘σαύρα’, *γκόλ’ους/γκόλ’αβους* (< βουλγ. *gol*) ‘γυμνός’, *ζ’άμπα* (βουλγ. *zhaba*)

περίπου δεκαετίες πριν τον ξεριζωμό οι έλληνες μαθητές ήταν υποχρεωμένοι να διδάσκονται αποκλειστικά τη βουλγαρική στο σχολείο. Παρόλα αυτά οι Μοναστηριώτες στο Μεγάλο Μοναστήρι Λάρισας χαρακτηρίζονταν το 1923 σε έγγραφο από επίσημο κρατικό φορέα, τον Αστυνομικό Σταθμάρχη του Γκερλή (sic), σημ. Αρμένιο, «βουλγαρόφωνοι πρόσφυγες» (!) (Καρναβάς 1994:247 και 262).

¹⁰² Για τις δάνειες λέξεις κάποιων συγγενικών όρων βλ. Αλεξιάκης 1975:56.

¹⁰³ Είτε επειδή ο νονός ήταν Βούλγαρος ως ομόθρησκος, πράγμα που δεν απέφευγαν πριν την ίδρυση της Εξαρχίας και κυρίως πριν την όξυνση των εθνικών ανταγωνισμών, είτε επειδή μετά το 1914 έπαψαν να λειτουργούν ελληνικές εκκλησίες.

‘βάτραχος’, ζ’αμπουνάκους (< βουλγ. *zhabunjak*) ‘η επιπλέουσα πρασινάδα στα στάσιμα νερά, νεραγκούλα, “βατραχόσκατα”, (βοτ.) σπειρογύρα’, ζάνουγας (< βουλγ. *zanoz*¹⁰⁴) ‘εξάρτημα αργαλειού’, ζαντίογα (< βουλγ. *tsedilo*) ‘τσαντίλα, αραιό ύφασμα που στραγγίζουν το τυρί’, ζ’άρα (< βουλγ. *zhar* ‘αναμμένα κάρβουνα’) ‘στάχτη’, ζ’ούρους (< βουλγ. *zhur* ‘καμμένος’) ‘υπερβολική ζέστη’¹⁰⁵, ζντράν’ (< βουλγ. *sdran*) ‘ρούχο’¹⁰⁶, καρβαβίτσα (Καβ.) (< βουλγ. *kǎrnavitsa*) ‘είδος λουκάνικου από το παχύ έντερο του γουρουνιού, κάσ’α (βουλγ. *kasha*) ‘χυλός’, κλ’έτσ’κα (βουλγ. *kletshka*) ‘ξύλινος σύρτης, μικρό ξύλο για περιστροφή της ροδάνης’, κόλ’αντα και (Καβ.) κόλ’ιντα (< βουλγ. *Koleda* ‘Χριστούγεννα’) ‘κάλαντα’, κόσα (βουλγ. *kosa*) ‘μεγάλο δρεπάνι’, κουμίνα (< βουλγ. *komin*) ‘η καπνοδόχος του τζακιού’, κουτιλ’έτσ’ (< διαλ. βουλγ. *kutelets*¹⁰⁷) ‘ειδικό στολίδι από χρωματιστές κλωστές που κρεμούσαν στο πέτο τα παλικάρια την Πρωτοχρονιά’, μισ’ίτσα (< βουλγ. *mushitsa*) ‘έντομο, είδος πολύ μικρής μύγας’, μουλ’ίτσ’ (< βουλγ. *molets*) ‘σκόρος’, μπαζντραβίτσα (< βουλγ. *bradavitsa*), μπάρα (βουλγ. *bara*) ‘λιμνάζοντα νερά, κοίλωμα με νερό, μικρή λίμνη’, μπάχουρας (< βουλγ. *bahur*) ‘το μαγειρεμένο παχύ έντερο του γουρουνιού’, μπλάνα (βουλγ. *blana*) ‘μεγάλος σβόλος χόματος’, μπουλ’ίτσα (< βουλγ. *politsa*) ‘ράφι’, μπουμπουλ’άτσ’κους (< βουλγ. *buboletshka*) ‘οποιοδήποτε έρπον έντομο’, μπουν’έλα (βουλγ. *bonela*) ‘πιρούνι’, μπούρας (< βουλγ. *burja*) ‘ξαφνικός δυνατός αέρας, θύελλα’, μπράτμους (< βουλγ. *bratim* ‘αδερφοποιτός’) ‘συνοδός του γαμπρού’, πένγκακας [-ηg-] (< βουλγ. *rajak* ή από ανάλογο διαλεκτικό τύπο) ‘αράχνη’, πιστίρκα (< βουλγ. *prestilka*) ‘είδος ποδιάς’, ρόπουτους (< βουλγ. *ropot*) ‘θόρυβος’, σ’ιντ’άνκα (βουλγ. *sedjanka*) ‘νυχτέρι’, σκαρκάλ’ (< βουλγ. *skarkalets*) ‘ακρίδα’, σόπα (βουλγ. *sopa*) ‘ραβδί’, σταλουν’ίκ’ς (< βουλγ. διαλ. *stolnik* < πλσλαβ. *stolnik*¹⁰⁸) ‘ο πρωτοτραγουδιστής και αρχηγός της ομάδας παλικαριών (σάρτας) στα κάλαντα των Χριστουγέννων και της Πρωτοχρονιάς’.

1.3.2.2.2 Οι επιδράσεις των ανατολικορωμυλιώτικων ιδιωμάτων στη βουλγαρική

Αντίστοιχα, είναι βέβαιο ότι, εκτός από τη μεσαιωνική και τη νέα ελληνική, και τα ιδιώματα της Α. Ρωμυλίας επέδρασαν στη βουλγαρική. Λέξεις που θεωρούνται

¹⁰⁴ Δουγά-Παπαδοπούλου - Τζιτζιλής 2006:93, λ. ζάνδης.

¹⁰⁵ Πβ. ιδιωμ. ζ’ούρ’ (Τζιτζιλής 1982:436).

¹⁰⁶ Δουγά-Παπαδοπούλου - Τζιτζιλής 2006:93, λ. ζντράν’ πβ. και αρομ. *stran’iŭ* (Parahagi).

¹⁰⁷ Δουγά-Παπαδοπούλου 1990:388-9.

δάνεια από τη μεσαιωνική ελληνική όπως, για παράδειγμα, *lin* (< *ληνός*) ‘πατητήρι’, *sarikasvam* και *sarikasam* (< *απεικάζω*) ‘καταλαβαίνω’, *nihnitir* (< *λικμητήριον*) ‘λιχνιστήρι’ (Thaworis 1975), είναι πιθανότερο να προήλθαν από τα ιδιώματα της Α. Ρωμυλίας. Ειδικά τα δύο τελευταία δάνεια πιθανότατα προέρχονται από τις πολύ κοινές λέξεις στα ιδιώματα αυτά *απκάζου* ‘καταλαβαίνω’ και *λιχν’ητήρ* (< *λ’ιχνού*) ‘λιχνιστήρι’, τύπος που δεν αναφέρεται από τον Θαβώρη (Thaworis 1975:152), γι’ αυτό αποδίδει το δάνειο στον μεσαιωνικό τύπο.

Οι επιδράσεις των βορειοθρακικών ιδιωμάτων στη βουλγαρική φαίνονται σαφέστατα στις σχετικές εργασίες του Ν. Ανδριώτη και του Χ. Τζιτζιλίη. Πολλές από τις λέξεις που παραθέτουν ο Ανδριώτης (1952) και ο Tzitzilis (1990) ως ελληνικά δάνεια της βουλγαρικής και των διαλέκτων της έχουν πιθανότατα¹⁰⁹ διαλεκτική καταγωγή και ο Ανδριώτης θεωρεί ότι οι πυκνοί ελληνικοί πληθυσμοί που ζούσαν ανάμεσα στους Βούλγαρους αποτέλεσαν «ισχυρότερους φορείς» επίδρασης απ’ ό,τι οι δύο κύριοι πνευματικοί παράγοντες, δηλ. η εκκλησία και η παιδεία (Ανδριώτης 1952α:43 και 49-50). Τέτοιες λέξεις, πολλές από τις οποίες προέρχονται από διαλέκτους της βουλγαρικής, είναι: *adiasam* (ιδιωμ. *αδειάζω* ‘ευκαιρώ’), *agale* (ιδιωμ. *αγάλι/αγάλια*) ‘σιγά’, *agorida* (ιδιωμ. *αγορίδα*), *ahtarod* ‘χαπόδι’, *aidima* (ιδιωμ. *Αϊδήμα/Αϊδήμος*) ‘Άγιο Βήμα’, *ama* (ιδιωμ. *αμά*) ‘αλλά’, *ambolija* και ρ. *amboljasvam* (ιδιωμ. *αμπόλι/αμπουλιάζω*), *ami* (ιδιωμ. *αμή*) ‘αλλά’, *angistra* ‘αγκίστρι’, *antipaska* ‘αντίπασχα’, *angora* (ιδιωμ. *άγκουρα*), *(h)aresvam* (προσωπ. *μτβ.*) (ιδιωμ. *αρέζω* (προσωπ. *μτβ.*)) ‘μου αρέσει’, *argasvam* (ιδιωμ. *αργάζω*) ‘αργάζω’, *armeja* (ιδιωμ. *αρμιά*) ‘λάχανο τουρσί’, *avgotar* ‘αβγοτάραχο’, *bre(j)* (ιδιωμ. *μπρέ*), *valan* ‘βαλάνι’, *valmó* (< μεσν. και ιδιωμ. *βαλμός* [< *βάλλω*])¹¹⁰ ‘η τουλούπα (μαλλιού που βάζουμε στη ρόκα)’, *ganjasvam* (ιδιωμ. *γανιάζω*) ‘γανιάζω, πεινώ’, *ganosvam* ‘γανώνω’, *gjozum* (ιδιωμ. *γυόσμος/γκ’όσμος* ‘δυόσμος’), *gnor*

¹⁰⁸ SSS:625, PCSS:667. Πιθ. και μέσω του μεσν. *στόλνικος* (= αρχιτραπεζάρης) (E. Legrand, *Poéms Historiques*, σ. 363).

¹⁰⁹ Στον Τζιτζιλίη δηλώνονται οι διαλεκτικοί τύποι. Στις άλλες περιπτώσεις, επειδή είναι δύσκολο προσδιορισμός ο χρόνος δανεισμού (βασικό ζήτημα) και το αν είμαστε σε θέση να μιλούμε (τη συγκεκριμένη εποχή) για ολοκλήρωση της διαδικασίας σχηματισμού των ιδιωμάτων, βασιζόμαστε κυρίως στον τύπο (αλλά και στη σημασία σε ορισμένες περιπτώσεις, βλ. π.χ. λ. *fiavam*, *horata/horataja*) του δανείου σε σχέση με τη μεσαιωνική και νεοελληνική κοινή (αν απαντά). Κατά πόσο δηλ. ένας τύπος αποκλίνει από κοινούς τύπους και παραπέμπει φωνητικά σε διαλεκτικό τύπο. Βλ. π.χ. λ. *ahtarod*, *aidima*, *ambolija* κλπ. Ο Ανδριώτης (1953:10) γράφει χαρακτηριστικά: «Δεν υπάρχει, για μένα τουλάχιστο, καμμιά αμφιβολία ότι όλος αυτός ο ελληνικός λεξιλογικός πλούτος (αναφέρεται στα ελληνικά στοιχεία της βουλγαρικής γλώσσας) πέρασε στο στόμα των Βουλγάρων από τα ελληνικά γλωσσικά ιδιώματα της Θράκης κυρίως, και εν μέρει της Μακεδονίας, ...».

(ιδιωμ. γνώρος) ‘γνωριμία’, *dārmon/ darmon* (ιδιωμ. *διρμόν*) ‘μεγάλο κόσκινο’, *daskal* ‘δάσκαλος’, *diakamos* (ιδιωμ. *διακαμός* ‘φωσφορισμός της θάλασσας’), *dikan* (ιδιωμ. *ντυκάν’/ ντουκάν’/ δουκάν’*) ‘δοκάνη’, *dimto* (ιδιωμ. *δίμιτο*) ‘δίμιτο’, *djosmo* ‘δυόσμος’, *do-ftasvam* (ιδιωμ. *φτάνω* ‘ωριμάζω’) ‘φτάνω, ωριμάζω’, *duba* (ιδιωμ. *ντούμπα* ‘τούμπα’), *dukanija* (ιδιωμ. *ντουκάνη*) ‘δοκάνη’, *erm* (ιδιωμ. *έρμος*) ‘έρημος’, *zengar* ‘ζεγγάρι γεωργικό’, *zgura* ‘σκουριά’, *zilepsam* ‘ζηλεύω’, *zilja* και *ziljar* ‘ζήλεια/ζηλιάρης’, *zuna* (ιδιωμ. *ζούνα*) ‘ζώνη’, *zunar* (ιδιωμ. *ζουνάρι*), *ilarija* (ιδιωμ. *υλάρια/γυλάρια*), *kakudka* (ιδιωμ. *κουκούδι* ‘ξεραμένο σπυρί’), *kaltsun* (ιδιωμ. *καλτσούν’* ‘ψηλή κάλτσα’), *kaniska* ‘κανίσκι, δώρο’, *karavida* ‘καραβίδα’, *karpaloi* (ιδιωμ. *καρπολοί*) ‘γεωργικό εργαλείο’, *káta* (ιδιωμ. *κάθα*) ‘κάθε’, *kataljasvam* (ιδιωμ. *καταλουόμι*) ‘καταλύομαι, καταβάλλομαι από πείνα’, *katoi* ‘κατώ’, *katsuf* και ρ. *katsuffasam* ‘κατσούφης/κατσουφιάζω’, *kavur* ‘κάβουρας’, *kerasam* και *kerasmo* ‘κερνώ/κέρασμα’, *keratá* ‘κερατάς’, *kerkel* (ιδιωμ. *κιρκέλι/κιρκέοχα* ‘κρικέλα’), *kilintro* ‘κύλινδρος, γεωργικό εργαλείο’¹¹¹, *kinisvam* και *kinisujam* (ιδιωμ. *κινώ*) ‘ξεκινώ, αρχίζω’, *kinor* και *kiur* ‘κιβούρι’, *kokal* (ιδιωμ. *κόκαλο* ‘κουκούτσι’) ‘κόκαλο, κουκούτσι’, *koranja* (ιδιωμ. *κοπάνα* ‘σκάφη’) ‘σκάφη’, *korija* ‘κουπί’, *kratuna* (ιδιωμ. *κρατούνα* και *κρατσ’ούνα*) ‘νεροκολοκύθα’, *kromid* (ιδιωμ. *κρομμύδι*), *kukar* (ιδιωμ. *κουκάρ*), *kufin* (ιδιωμ. *κουφίν*), *lahtar* ‘λαχτάρα’, *lamija* ‘λάμια’, *lamberuda* (ιδιωμ. *λαμπιρούδα*) ‘πυγολαμπίδα’, *lehusa* ‘λεχώνα’, *lemarija* ‘λαιμαργία’, *ligda* ‘λίγδα’, *lima* και ρ. *limam* (ιδιωμ. *λίμα* ‘έντονη πείνα’ και *λιμάζω*) ‘πείνα/πεινώ’, *liturija* (ιδιωμ. *λειτουριά* ‘πρόσφορο’) ‘λειτουργία, πρόσφορο’, *manastir* (ιδιωμ. *μαναστήρ*) ‘μοναστήρι’, *mantar* (ιδιωμ. *μαντάρ*) ‘μανιτάρι’, *mastar* ‘μαστάρι’, *mavrud* ‘μαυρούδι, ποικιλία αμπελιού που παράγει σκούρο κόκκινο σταφύλι’¹¹², *mida* ‘μύδι’, *mihanija* ‘μηχανή’, *minam* ‘μηνώ’, *misal* ‘μεσάλι’, *moloha* ‘μολόχα’, *monjasam* ‘μονιάζω’, *more* και *mori* ‘μωρέ/μωρή’, *moskar* ‘μοσχάρι’, *muhljasmvam* ‘μουχλιάζω’, *mura* ‘μούρο’, *murga* ‘μούργα’, *nagasam* (ιδιωμ. *ναγκάζω*) ‘αναγκάζω’, *nikokir* και *nikokira*, *nuno* (Συμεωνίδης 2001:77) (ιδιωμ. *νούνους*) ‘νονός, κουμπάρος’, *omjasvam/omjasam* (ιδιωμ. *ομοιάζω*) ‘μοιάζω’, *opistie* (ιδιωμ.

¹¹⁰ Κρ. - Επιτ., στη λ.: επίσης Χατζιδάκις 1910:234. Το *BER* (λ. *valmo*) ετυμολογεί από το *valjam* ‘τυλίγω’ (δύσκολα όμως μπορεί να δικαιολογηθεί η ασυνήθιστη στη βουλγαρική κατάληξη *-mó*).

¹¹¹ Στο λαογραφικό μουσείο του General Inzovo (παλ. Ακμπουνάρ) εκτίθεται ένα τέτοιο βαρύ γεωργικό εργαλείο, που το χρησιμοποιούσαν για ισοπέδωση του εδάφους και για υποβοήθηση της φύτευσης του σπόρου όταν οι καιρικές συνθήκες δεν ευνοούσαν.

¹¹² Και σήμερα σε όλη τη Βουλγαρία το *Mavrud* (Reserve και Grand Reserve) του *Asenovgrad* (παλ. *Στενήμαχος*) θεωρείται κρασί πρώτης επιλογής.

οπιστιά/ πιστιά) ‘το πίσω λουρί του σαμαριού’, *oreks* ‘όρεξη’, *pana(g)ir* (ιδιωμ. παναῦρι) ‘πανηγύρι’, *parjasvam* (ιδιωμ. απαριάζω) ‘αφήνω’, *paranom* (ιδιωμ. παρανόμι), *pastra* και ρ. *pastrja* (ιδιωμ. πάστρα/παστρεύω), *patosam* ‘πατώνω’, *perka* ‘πέρκα’, *pinakod* ‘πινακωτή’, *piron* (ιδιωμ. πιρόν) ‘πιρούνι’, *pirostija* ‘πυροστιά’, *pixtija* ‘πηχτή’, *plastir* (ιδιωμ. μπλάστρι) ‘έμπλαστρο’, *plemon* (ιδιωμ. πλεμόνι) ‘πνευμόνι’, *plevrit* ‘πλευρίτης’, *preftasam* ‘προφταίνω’, *prepen* (ιδιωμ. πρέπος) ‘ευπρεπής’, *prozim* ‘προζύμι’, *ravona* και *ranunisvam* (ιδιωμ. ραβώνα/ραβωνιάζω), *ripanja* ‘ρεπάνι’, *rodan* ‘ροδάνι’, *Romanja* ‘Νότ. Βουλγαρία, Α. Ρωμυλία’, *rukanisam* ‘ροκανίζω’, *safrida* ‘σαφρίδι’, *sanki(m)* (ιδιωμ. σάνκιμ ‘τάχα’) ‘σαν και, σάμπως’, *sinap* ‘σινάπι’, *skalisam* ‘σκαλίζω’, *skarida* (ιδιωμ. σκαρίδα) ‘γαρίδα’, *skepar* (ιδιωμ. σκεπάρι ‘σκεπάρνι’), *skiasa* ‘σκιάζω’, *skolasvam* (ιδιωμ. σκολάζω ‘τελειώνω’), *skumbrija* ‘σκουμπρί’, *stimon* ‘στημόνι’, *strida* ‘στρείδι’, *strosam* ‘στρώνω’, *tamasam* (ιδιωμ. θαμάζω), *tamjam/temjam* (ιδιωμ. θυμιάμα (η) ‘θυμιάμα’), *tarashuvam* (ιδιωμ. ταράζω ‘ενοχλώ, ανακατώνω’), *temjam* (ιδιωμ. θυμιάμα (η)) ‘θυμιάμα, λιβάνι’, *tirgija* και *trigija* (ιδιωμ. τυργιά (η)) ‘τυργιά, κατακάθι κρασιού’, *tirgjasvam* (ιδιωμ. τυργιάζω) ‘αποκτώ τυργιά’, *trandafil* (ιδιωμ. τραντάφυλλο), *trigos* και ρ. *trigisam* ‘τρύγος/τρυγώ’, *tjaf* (ιδιωμ. τ’άφ ‘θειάφι), *farmakosam* (ιδιωμ. φαρμακώνω ‘δηλητηριάζω’), *fasul* (ιδιωμ. φασούλ), *filija* (ιδιωμ. φελί) ‘κομμάτι’, *ftasvam* (< ιδιωμ. έφτασα/φτασμένος ‘ωρίμασα/ώριμος) ‘ώριμος’, *ftinja* ‘φθήνεια’, *(h)askam* (ιδιωμ. χάσκω ‘μένω με το στόμα ανοιχτό’), *hora* (ιδιωμ. χώρα ‘κόσμος’¹¹³), *horata* και ρ. *horatja* (ιδιωμ. χωρατάς και ρ. χωρατεύω ‘λόγος, κουβέντα’ /‘μιλώ, κουβεντιάζω’), *horo* ‘χορός’¹¹⁴, *tsikna* και ρ. *tsiknosam* ‘τσίκνα/τσικνίζω’, *tsipa* (ιδιωμ. τσίπα) ‘υμένας’, *shenik/shinik* (ιδιωμ. σ’(οι)νίκ ‘ξύλινο σκεύος ως μέτρο χωρητικότητας’), *shulinar* (ιδιωμ. σ’ουλνάρ) ‘σωληνάρι βρύσης’ κ.ά.

¹¹³ Στο μοναστηριώτικο ιδίωμα υπάρχει η έκφραση «'ς χώρας του κρασί» (= το κρασί που αγόραζαν οι παρέες με τα χρήματα που μάζευαν στα κάλαντα των Χριστουγέννων και της Πρωτοχρονιάς και το έπιναν όλοι μαζί σε ανοιχτό τραπέζι στις 8 Ιανουαρίου) και η φράση αποδοκιμασίας «να χέσ' η χώρα μέσα» (ενν. όλος ο κόσμος στο στόμα αυτού που λέει πολλά ή φωνάζει ενοχλητικά ή μιλάει άπρεπα). Για τη χρήση της λ. στην ποντιακή διάλεκτο και σε ιδιώματα βλ. Παπαδόπουλος 1949:27-28.

¹¹⁴ Στους Ανατολικορωμυλιώτες η λ. σήμαινε κυρίως τη θεσμοποιημένη συνήθεια να βγαίνουν κάθε Κυριακή, όλες τις Κυριακές του χρόνου εκτός από τη Μεγάλη Σαρακοστή, μετά το μεσημεριανό φαγητό και να χορεύουν στην πλατεία μέχρι το βράδυ. Ο χορός σταματούσε να «βγαίνει» την Αποκριά και ξανάβγαινε την Κυριακή των Βαΐων (με ειδικό για την ημέρα τραγούδι), αφού είχε προηγηθεί ο ειδικός χορός που γινόταν στα κατά τόπους έθιμα (Ρουμπάνα, Ουάζαρς, Λαζαρίνες) την προηγούμενη μέρα (Σάββατο του Λαζάρου).

Ανάλογη ή και μεγαλύτερη φαίνεται να είναι η επίδραση και στα βαφτιστικά (βλ. Συμεωνίδης 2001) (πβ. π.χ. την κατάληξη βαφτιστικών *-ída*, Συμεωνίδης 2001:30).

1.3.2.3 Τα δάνεια από την αρομουνική

Τα λίγα λεξιλογικά δάνεια από την αρομουνική μαρτυρούν γλωσσική επαφή με τους μετακινούμενους πληθυσμούς των βλάχων κτηνοτρόφων. Αρκετές από τις λέξεις της κατηγορίας αυτής έχουν αβέβαιη ετυμολογία και θα μπορούσαν να είναι άλλης προέλευσης (πβ. *μπουμπούνα*, *παπάρα* κλπ.). Άλλες έχουν σλαβική ή τουρκική προέλευση αλλά η φωνητική τους μορφή κάνει πιο πιθανή την ετυμολόγησή τους από την αρομουνική· πβ. (σλαβ.) *μπόντσα*, *μπουρντέν'*, (τουρκ.) *μουσ'τιρέκ'*.

Δάνεια από την αρομουνική θεωρούνται: *ακρίσ'ους* (< αρομ. *acrişu*¹¹⁵) 'τυρόγαλο', *γκαβός* (< αρομ. *gan*) 'τυφλός', *γκαγκαράτσα* (αρομ. *găgăraṣă* 'κοπριά κατσικίσια') 'ξερή μύξα, κακάδι της μύτης', *γκανταλ'ίζου* (< αρομ. *gadaliku*) 'γαργαλώ', *ζάκατου* (< αρομ. *zacate*) 'ψευτοπράγμα', *κουσ'όρα* (< αρομ. *cuşór*) 'ειδικό μαλακό κοφίνι πλεγμένο με λυγαριά', *κριτσού* (< αρομ. *crîfnişcu*) 'τρίζω', *μούγιαβους* (< αρομ. *mólan*) 'άβουλος, νωθρός', *μπόντσα* (< αρομ. *bóndză*) 'χωμάτινο χοντρό ταπί για ψήσιμο ψωμιού', *μπουμπούνα* (αρομ. *bubúna*) 'δυνατή φωτιά', *μπουμπουσ'άρκου* (< αρομ. *bubuşar*) 'χωρίς καπέλο, ασκεπής', *μούρδα* (< αρομ. *búrđă*) 'μεγάλο τσουβάλι, *μπουρντέν'* (< αρομ. *burđen'e*) '(φυτ.) ασφόδελος', *μπρουστούρ'* (< αρομ. *bróştur*) 'λάπατο', *μπρούστουρας* (< αρομ. *brúştură*) 'μεγάλο λάπατο ως χρωστική πρώτη ύλη', *παπάρα* (αρομ. *păpara*) 'παπάρα', *πέτουρου* (< αρομ. *pétur*) 'φύλλο πίτας', *σαρμαν'ίτσα* (και σε τραγ. τ. *σαρμάντσα*) (< αρομ. *sărmăniṣă*) 'κούνια μωρού', *τσ'ιτούν'* (< αρομ. *ṭirúne*) 'μάλλινο ρούχο' *φιόρα* (< αρομ. *fil'ioară*, πληθ. *fil'ioři*) 'φλογέρα'.

¹¹⁵ Οι τ. της αρομουνικής από το λεξικό του Tache Papahagi.

1.3.2.4 Τα δάνεια από την αλβανική

Τα δάνεια από την αλβανική περιορίζονται σε λίγες λέξεις και είναι δύσκολο να εξακριβωθεί αν πρόκειται για άμεσα δάνεια¹¹⁶ ή μέσω άλλης γλωσσικής επαφής. Π.χ. *γκούμπζα* (< αλβ. *kurëz*, υποκορ. του *kurë*¹¹⁷) ‘βαθύ πιάτο’, *γκούφα* (< αλβ. *gufë/gunë*) ‘λακκούβα, γούβα’, *καρούτ* (< αλβ. *karrutë*) ‘πρόχειρο δοχείο νερού, ποτίστρα’, *μπαμπανάτσα* (< αλβ. *babanace*) ‘είδος τυρόψωμου¹¹⁸’, *ντουντούμς* (< αλβ. *dudum*) ‘αργόστροφος’, *σκούπιρον* (< αλβ. *skupirë*¹¹⁹) ‘σκουπίδι’, *τσ’όκους* ‘(μεγάλο) σφυρί’ καθώς και *τσ’όκ’α (τα)* ‘αρχίδια’ (< αλβ. *çok-u* ‘1. μεγάλο σφυρί, 2. πέτρα σχήματος καρδιού σε παιδικό παιχνίδι’, AED)¹²⁰ (ή αρομ. *čjóc*), *φούτα* (< αλβ. *futë*)¹²¹ ‘είδος ποδιάς που φορούσαν τα μικρά αγόρια και κορίτσια’.

1.3.2.5 Τα δάνεια από την αρμενική

Αρμενικής προέλευσης είναι οι λέξεις *τσ’ακάκ*’ (Καβ., Καρ. *τσ’ακάτ*) ‘μέτωπο’ (< αρμεν. *čakat*, Tzitzilis 2006:282) και *αρτσ’ιβούρτσ*’ (< αρμεν. *araġaworac*’, LBG, λ. *Αρτζιβούριος*) (πβ. μεσν. *Αρτζιβούριν*, ΛΚΝ, λ. *άρτζι μπούρτζι*) ‘η κατάλυση της νηστείας την Τετάρτη και την Παρασκευή της εβδομάδας του Τελώνου και του Φαρισαίου’.

1.3.2.6 Οι βαλκανικές λέξεις του ιδιώματος

Βαλκανικές ονομάζει ο Τζιτζιλής «μια σειρά λέξεων που απαντούν σε δύο ή περισσότερες βαλκανικές γλώσσες και που η προέλευσή τους είναι άγνωστη ή αβέβαιη» (Δουγά-Παπαδοπούλου - Τζιτζιλής 2006:43). Τέτοιες λέξεις στο ιδίωμα είναι: *άμπουρας* (πβ. ρουμ. *ábure* και αρομ. *ábur*¹²²) ‘ατμός’, *βάλτους* ‘βάλτος’, *βάλτου (του)* ‘το καλαμοειδές φυτό των βάλτων’, *βούλ’αρς* ‘παράσιτο του σιταριού’,

¹¹⁶ Όπως αναφέρθηκε, το Μικρό Μοναστήρι επονομαζόταν και «Αρβανίτες», πράγμα που πιθανότατα φανερώνει καταγωγή των (περισσότερων ίσως) κατοίκων από τον ευρύτερο χώρο Ηπείρου-Ν. Αλβανίας. Στην περιοχή του Χάσκιοι επίσης έχουμε Άνω και Κάτω Αρβανιτοχώρι.

¹¹⁷ Τζιτζιλής 1985:329.

¹¹⁸ Στα ηπειρωτικά (αλλά και σε άλλα ιδιώματα σημαίνει ‘καλαμποκίσιο ψωμί’ (βλ. Οικονόμου 1997:11).

¹¹⁹ Οικονόμου 1997:60.

¹²⁰ Πβ. Οικονόμου 1997:28-29.

¹²¹ Η λ. *futa* είναι τουρκική με αραβική προέλευση. Απαντά επίσης στη βουλγαρική (*futa*) και ρουμανική (*foita*), και με διάφορους τύπους σε ελληνικά ιδιώματα (*φουτάς*, *φτάς*, *φούτα*) και στην ποντιακή διάλεκτο (*φοτά*) (Παπαδόπουλος 1949:24). Λόγω του τονισμού είναι πιθανότερο να προήλθε από την αλβανική.

¹²² Ο τ. πιθανόν να σχετίζεται με το τουρκ. *buhar* ‘ατμός’. Όλες οι παρακάτω λέξεις απαντούν και στο ιδίωμα της ορεινής Πιερίας (Δουγά-Παπαδοπούλου - Τζιτζιλής 2006:43 κε.), όπου και οι αναφορές στις βαλκανικούς τύπους.

γκούσ'α 'πρόλοβος', καπούσ' 'τσιμπούρι', κουτσ'άν' (του) 'η ρόκα του καλαμποκιού', μπιάλ' (του) (συν. πληθ. μπιάλ'α) 'υφαντό χοντρό άσπρο ύφασμα που το τύλιγαν γύρω από το πόδι και την κνήμη και πάνω στο οποίο έδεναν το τσαρούχι', ούρδα 'μυτζήθρα', τσ'ούκα 'μέτωπο', τσουτσούλ' 'μυτερή απόληξη'.

1.3.2.7 Οι βαλκανισμοί του ιδιώματος

Ο κατάλογος των μορφοσυντακτικών και φωνητικών βαλκανισμών, στοιχείων δηλ. που παρατηρούνται σε τουλάχιστον τρεις βαλκανικές γλώσσες (ελληνική, τουρκική, βουλγαρική, ρουμανική, αλβανική, αρομουνική, ρομανί της βαλκανικής), όπως έχει συμπληρωθεί από τον Τζιτζιλί (Νεοελλ. Διάλ.) έχει ως εξής:

I. Μορφοσυντακτικοί βαλκανισμοί είναι: 1. επιτασσόμενο άρθρο 2. σύμπτωση γενικής και δοτικής 3. περιφραστικός μέλλοντας 4. απώλεια απαρεμφάτου 5. κατάργηση της διάκρισης *ubi-quo* 6. διπλασιασμός του αντικειμένου 7. περιφραστικός σχηματισμός της σύγκρισης 8. έκφραση ηλικίας σε γενική 9. χρήση του *ως* [=μέχρι] με τη σημασία περίπου 10. αιτιατική της κύριας πρότασης ως υποκείμενο της δευτερεύουσας 11. προτίμηση στην παράταξη 12. σύνταξη του *μαθαίνω* με δύο αιτιατικές 13. σχηματισμός αριθμητικών από 11 ως 19 με τη βοήθεια της πρόθεσης *επί* 14. ασύνδετη ή αλυσιδωτή προστακτική 15. σύνταξη διστακτικών και φόβου σημαντικών με το *να μη*.

Όπως επισημαίνει ο Τζιτζιλής (Tzitzilis 1997-8:17· Τζιτζιλής 2000β:11), οι βαλκανισμοί αντιπροσωπεύονται καλύτερα σε επίπεδο διαλέκτων πράγμα που καθιστά επιτακτική την ανάγκη με'ετης των διαλέκτων όλων των βαλκανικών γλωσσών.

Από τους παραπάνω, στο ιδίωμα απαντούν όλοι οι βαλκανισμοί της ν.ε. εκτός από τον 2 (όπως στα περισσότερα βόρεια ιδιώματα) και τον 8 (η ερώτηση και η δήλωση ηλικίας στο ιδίωμα εκφράζεται με το *έχω* + αιτιατική: π.χ. «Πόσα χρόνια έχεις;» «Έχου σαράντα χρόνια»).

II. Φωνητικοί βαλκανισμοί είναι: 1. ύπαρξη κεντρικού φωνήεντος 2. μεταφωνία 3. προγιωτακισμός 4. παρουσία προθετικού *α-* 5. κώφωση 6. αποβολή 7. αντικώφωση 8. ρωτακισμός 9. χειλικοποίηση του ουρανικού *[k]* πριν από *[t]* και *[s]* 10. ύπαρξη ρινικών συμπλεγμάτων στην αρχή της λέξης 11. ηχηροποίηση άηχων κλειστών *p, t, k*).

έουα 'έλα'	ιάουα	ιάουα	ιέουα	έλα
απκάζου 'καταλαβαίνω'	απχάζου	απχάζου	αγρονν'ίζου	απκάζου
απείκασα (αόρ.)	άπχασα	άπχασα		απείκασα
πκάμισου 'πουκάμισο'	πχάμισου	πχάμισου	πκάμισου	πκάμισου
απκώνου 'απλώνω'	απχώνου	απχώνου	απκώνου	απλώνου
δίπκα 'δοκάρι στέγης'	δίπχα	δίπχα	δίπκα	δίπλα
βγαριάζου 'λογαριάζω'	ουγαριάζου	ουγαριάζου	ουγαριάζου	λουγαριάζου
αστόισα 'ξέχασα'	αστόχσα	αστόχσα	αστόχσα	αστόισα
γκβαού 'κουβαλώ'	κουαού	κουαού	κουαού	γκβαλού
κόαψα 'έκλαψα'	έκοραψα	κόαψα	έκοραψα	έκλαψα
κτάζου 'κοιτάζω'	χτάζου	χτάζου		-
τηρού 'κοιτάζω'	τηρού	τηρού	τηρού	τράου
κταβούδ' 'κουταβάκι'	χταβούδ'	χταβούδ'	κουταβούδ'	-
άλ'φουρα(ς) 'άλλη φορά'	άλ'φρα	άλ'φρα(ς)	άλ'φρα	άλ'φρα
ανίκ'σα 'νίκησα'	άνκ'σα	άνκ'σα	άνκ'σα	νίκ'σα
ρμάζου 'ρημάζω'	αρμάζου	αρμάζου	(α)ρμάζου	ρμάζου
ζλ'άκατα 'εντόσθια'	λ'άκατα	λ'άκατα	λ'άκατα	-
ζαντιρίζου 'παρενοχλώ'	ζαντιρίζου	-	ζαντιρίζου	-
ιβζιάς 'καψούλι'	ιουβζιάς	ιαζιάς	-	-
μουτσ'καλνού 'μασώ'	ματσ'καλνού	μουτσ'καλνού	μουσ'καλνού	ματσ'αλάου
μουώνου 'σωπαίνω'	μουώνου	μουώνου	μουώνου	μουλώνου
μόουν'ι (προστ.)	μούουν'ι	μόουν'ι	μούουν'ι	μούλουν'ι
μούουζα (αόρ.)	μούουζα	μούουζα	μούουζα	μούλουζα
μούουζ'ι (προστ. αορ.)	μούουζ'ι	μούουζ'ι	μούουζ'ι	μούλουζ'ι
(μ)πασ'παρμάκ' 'αντίχειρας'	μπασ'παρμάκ'	μπασ'παρμάκ'	μπασ'παρμάκ'	-
προυγδού 'ξεπροβοδώ'	προυουδού	προυγδού	προυουδού	προυγδάου
τρουχούλ' 'ρόδα' ¹²³	τριχούλ'	τριχούλ'	τριχούλ'	τριχούλ'
τρουχουός 'τροχός'	τριχουός	τρουχουός	τριχουός	-
πηγάδ'	πηγάδ	πχάδ'	πηγάδ'	πχάδ'
κουδούν'	κουδούν'	κουδούν'	κουδούν'	γκδούν'

¹²³ Είναι ο αρχικός τύπος (Andriotis 1974b:23). Ο τ. *τριχούλ'* (*τρεχούλι*), που απαντά και στην Α. Θράκη, από ανομοίωση πιθ. με παρετυμολογική επίδραση του *τρέχω*.

έρουμι 'έρχομαι'	έρουμι	έρουμι	έρουμι	αρχόμι
έρουμισ'τι	έρουμισ'τι	έρουμισ'τι	έρουμασ'τι	αρχόμασ'τι
παρτσαλ'ίνα 'κουρελού'	παρτσαλ'έινου	παρτσαλ'έινου	παρτσαλουτή	παρτσαλού
σαμπά(χ)λ'ά 'πρωί'	σαμπάλ'ά	σαμπάλ'ά	σαμπάλ'ά	σαμπάχλ'ά
σαμπαχλ'ίνος 'πρωινός'	σαμπαχλ'ίνος	σαμπαχλ'ίνος	σαμπαχλνός	-
καό 'καλό'	καό	καό	καό	καλό
γάοχα 'γάλα'	γάοχα	γάοχα	γάοχα	γάλα
ιλ'ά 'ελιά'	ιαλ'ά	ιαλ'ά	ιαλ'ά	ιλ'ά
τσ'ακάκ' 'μέτωπο'	τσ'ακάτ'	τσ'ακάτ'	τσ'ακάτ'	τσ'ακάτ'
τσ'ατάοχα 'διχάλα'	τσ'ατάοχα	τσ'ατάοχα	τσ'ατάοχα	τσ'ατάλα
χιρνού 'αρχίζω'	χιρνού	χιρνού	χιρνού	αρχινάου

B. Διαφορές στο λεξιλόγιο

Μοναστηριώτικα Καβακλιώτικα Καρυώτικα Σιναπλιώτικα Μπογιαλικιώτικα

μπάχουρας 'μαγειρεμένο	καρβαβίτσα	καρβαβίτσα/	κουλ'άς	καμάρα
παχύ έντερο	γουρουνιού'			
γκαλ'έτσ' 'γάμπα'	άντζα	άντζα	άντζα	μπατζ'άκα (-κ')
καλαμπούκ' 'καλαμπόκι'	βαχόσ'τιρας	βαχόσ'τ'αρου	καλαμπούκ'	καλαμπούκ'
τζυγαλ'ίτσα 'κυρτό	γκουμπλ'ίτσα	γκουμπλ'ίτσα	γκουμπιλ'ίτσα	γκουμπιλ'ίτσα
ξύλο μεταφοράς'				
χλ'άρ' 'κουτάλι'	λαβίδα	χλ'άρ'	χλ'άρ'	χλ'άρ'
γκούφα 'λακκούβα'	ογάκα	ογάκα	γουρνούδα	γουρνίτσα (λάκκα)
ζγκούρντα 'κομμάτι	γκούρντα	γκούρντα	γκούρντα	ζβόλ'
τυρί'				
τσ'αούδ' 'ακακία'	καταταρν'ά		κατίταρνου	κατίρ-ταρνάκ'
σπρίτ' 'σπουργίτι'	σπουρίτ'		σπουρίτ'	τσιρπούλ'
σπιρτούδ' 'μικρό	σπουρτούδ'		σπουρτούδ'	τσιρπουλάκ'
σπουργίτι'				

Γ. Σημασιολογικές διαφοροποιήσεις

	Μον.	Καβ.	Καρ.	Μπογ.
<i>ζγκραμπώνου</i>	‘αρπάζω βίαια’	‘σκαρφαλώνω’		
<i>ιμίς’α</i>	‘οπωροφόρα δέντρα’	‘φρούτα’	‘φρούτα’	
<i>ιούρτ’</i>	‘αυλή’	‘κήπος’	‘μικρός λαχανόκηπος έξω από το χωριό’	‘αυλή, ανοιχτό μέρος’
<i>άντζα</i>	-	‘γάμπα’	‘γάμπα’	‘κλείδωση γόνατου’
<i>μπουρμπόλ’</i>	‘αρχίδι’	‘αρχίδι	-	‘σπυρί καλαμποκιού’

1.3.4 Το ιδίωμα της περιοχής Καβακλί σήμερα

Ομιλητές του ιδιώματος βρίσκουμε σήμερα στα προσφυγογενή χωριά του ελληνικού χώρου και σε περιορισμένο αριθμό στις προχωρημένες ηλικίες στο Γκενεράλ Ίνζοβο (General Inzovo) της περιοχής Γιάμπολης (Jambol) στη Βουλγαρία, όπου και παρέμεινε ένας σημαντικός αριθμός οικογενειών κατά την ανταλλαγή του 1924. Σποραδικά ομιλητές σε μεγάλη ηλικία υπάρχουν και στα υπόλοιπα χωριά της περιοχής Καβακλί (Topolovgrad).

1.3.4.1 Το ιδίωμα σήμερα στον ελλαδικό χώρο

Ομιλητές του ιδιώματος είναι σήμερα οι πρόσφυγες από την περιοχή του Καβακλί στον ελληνικό χώρο (βλ. 1.2.5). Οι άνθρωποι αυτοί μαζί με κάθε στοιχείο του πολιτισμού τους έφεραν στις νέες πατρίδες και τη γλώσσα τους. Για πολλά χρόνια τη διατηρούσαν απέναντι στις επιδράσεις της κοινής νεοελληνικής και άλλων γειτονικών γλωσσικών ιδιωμάτων. Αυτό παρατηρείται σε περιπτώσεις που οι ανατολικορωμυλιώτες πρόσφυγες αποτελούν αμιγή πληθυσμό ή ισχυρή πλειοψηφία. Πολύ περισσότερο παρατηρείται αυτό σε απομακρυσμένα από τον προσφυγοδόχο βορειοελλαδικό χώρο χωριά (π.χ. Νέο Μοναστήρι Φθιώτιδας, Μεγάλο Μοναστήρι Λάρισας), η δημιουργία των οποίων δεν αντιμετωπίστηκε στις περισσότερες περιπτώσεις με ευμένεια από τους γύρω ντόπιους, με αποτέλεσμα οι πρόσφυγες να περιχαρακωθούν γύρω από οτιδήποτε δικό τους και να δυσπιστούν απέναντι σε οτιδήποτε προερχόταν από τους γύρω και να το στιγματίζουν. Έτσι, στις κλειστές για αρκετές δεκαετίες αυτές κοινωνίες οι στιγματισμένοι κώδικες ήταν η κοινή ν.ε. («ιλλ'ιν'ικούρες» 'ελληνικούρες') και τα γύρω ιδιώματα (σε αντίθεση με άλλες περιοχές συνύπαρξης π.χ. Σιναπλιώτες στο Πολύκαστρο Κιλκίς)¹²⁴. Σ' αυτές τις περιπτώσεις αποφεύχθηκε ο διδialeκτισμός, η παράλληλη δηλαδή χρήση δύο κωδίκων (Τζιτζιλής 2000α:20), και έτσι και η γλώσσα και τα έθιμα και τα τραγούδια διατηρήθηκαν *απαράλλαχτα*, όπως βεβαιώνουν οι γεροντότεροι πληροφορητές.

Όπου υπάρχουν αξιόλογοι συμπαγείς πληθυσμοί Ανατολικορωμυλιωτών από την περιοχή του Καβακλί, εξακολουθούν να υπάρχουν πολλοί ενεργοί ομιλητές (fluent speakers) του ιδιώματος και πολύ περισσότεροι βέβαια ημι-ομιλητές (τελικοί

ομιλητές) (terminal speakers), αυτοί δηλ. που μόνο καταλαβαίνουν, αλλά αποφεύγουν να μιλήσουν το ιδίωμα. Οι ενεργοί ομιλητές, και περισσότερο αυτοί που βρίσκονται σε απομακρυσμένα μέρη, χρησιμοποιούν για την επικοινωνία μεταξύ τους ως αποκλειστικό σχεδόν κώδικα το γλωσσικό τους ιδίωμα, πολλές φορές μάλιστα μπροστά σε τρίτους, και όχι μόνο δεν το θεωρούν “κατώτερη” γλώσσα αλλά βιώνουν θετικά και μάλλον δημιουργικά τη γλωσσικά ετερότητα. Εξακολουθεί και σήμερα το ιδίωμα να μην περιορίζεται σε *γλώσσα σπιτιού* (home language) (πβ. Τζιτζιλής 2000:19) αλλά να έχει αυξημένη και διευρυμένη λειτουργικότητα. Με μια πρόχειρη εκτίμηση μπορούμε να πούμε ότι ενεργοί ομιλητές υπάρχουν ακόμα και στις ηλικίες που γεννήθηκαν τη δεκαετία του '60. Αυτό όμως σε καμιά περίπτωση δεν σημαίνει ότι το ιδίωμα είναι σε θέση να αντισταθεί στην κυριαρχία της κοινής ν.ε. Συνεπώς είναι εκ των πραγμάτων βέβαιο ότι βρισκόμαστε σε βάθος χρόνου μπροστά σε επικείμενο γλωσσικό θάνατο¹²⁵.

Σε περιπτώσεις που οι Ανατολικορωμιλιώτες συνοίκησαν με άλλους πρόσφυγες ή ντόπιους και ήταν λίγες οικογένειες ή εγκαταστάθηκαν σε πόλεις άρχισαν σταδιακά να περιορίζουν το γλωσσικό τους ιδίωμα από *γλώσσα αγοράς* σε *γλώσσα σπιτιού* μέχρι να το εγκαταλείψουν και να το ξεχάσουν εντελώς τις επόμενες γενιές (π.χ. Καρυές Δομοκού).

Η κυριαρχία της κοινής νεοελληνικής, η επέκταση της Εκπαίδευσης σε όλες τις κοινωνικές βαθμίδες, το άνοιγμα της κοινωνίας, η ανάπτυξη των μέσων επικοινωνίας και γενικά ένα πλήθος εξωγλωσσικών παραγόντων άρχισαν τις τελευταίες δεκαετίες να ασκούν πίεση στις γλωσσικές κοινότητες ή να απαξιώνουν συστηματικά την ύπαρξη όλων ανεξαιρέτως των ιδιωμάτων και των διαλέκτων. Τα κατά τόπους γλωσσικά όργανα του ελληνισμού, που δημιουργήθηκαν και εμπλουτίστηκαν πριν από αιώνες και αποτελούσαν αξίες τού κάθε επιμέρους λαϊκού πολιτισμού, όχι μόνο δεν αντιμετωπίστηκαν σαν τέτοιες αλλά λειδορήθηκαν με ύποπτη σκοπιμότητα και μέσα σε λίγα χρόνια στιγματίστηκαν, απαξιώθηκαν κοινωνικά και αποτέλεσαν δείκτη κοινωνικής υποβάθμισης και “επαρχιωτισμού”. Σ’ αυτά αν προσθέσουμε τη φυσική εξαφάνιση παλιότερων λέξεων σε διάφορους τομείς της ανθρώπινης ζωής και δράσης (γεωργία, κτηνοτροφία, σηροτροφία, ένδυση κλπ.),

¹²⁴ Στο Νέο Μοναστήρι για παράδειγμα μέχρι και τις δεκαετίες '60-'70 περίπου οι ‘*ιλλ'ίν'ικούρις*’ ήταν ζήτημα ενός ιδιότυπου κοινωνικού στιγματισμού, ακόμα και μεταξύ των νέων που σπούδαζαν στη Μέση ή Ανώτατη Εκπαίδευση.

¹²⁵ Για τον γλωσσικό θάνατο βλ. Λιόσης 2007, όπου και σχετική βιβλιογραφία.

τις οποίες η σύγχρονη οικονομική και κοινωνική πραγματικότητα καταδίκασε σε αχρηστία (πβ. Τζίτζιλής 2000α:19), εύκολα αντιλαμβάνεται κανείς το βαθμό συρρίκνωσης του διαλεκτικού πλούτου. Ως φυσική συνέπεια όλων των παραπάνω είναι να επιταχύνεται ο γλωσσικός θάνατος.

1.3.4.2 Το ιδίωμα σήμερα στον βουλγαρικό χώρο

Ομιλητές του ιδιώματος είναι σήμερα οι σποραδικά εναπομείναντες ελληνόφωνοι στην περιοχή του Καβακλί (σημ. Topolovgrad) και ιδιαίτερα στο χωριό General Inzovo (πρώην Ακμπουνάρ) κοντά στη Γιάμπολη (Jambol), όπου παρέμεινε σημαντικός αριθμός οικογενειών (περίπου 200 οικογένειες το 1924) ως συμπαγής ελληνόφωνος πληθυσμός. Οι γεροντότεροι, παρά το ότι έχουν φοιτήσει στην υποχρεωτική (τουλάχιστον) βουλγαρική εκπαίδευση και έχουν λάβει τη βουλγαρική παιδεία, εξακολουθούν μέχρι και σήμερα να είναι φυσικοί ομιλητές του ιδιώματος και να χρησιμοποιούν το ιδίωμα ως *γλώσσα σπιτιού*¹²⁶, όπως διαπιστώθηκε και ηχογραφήθηκε από τον γράφοντα (το 2007). Το ότι το ιδίωμα παραμένει αναλλοίωτο φαίνεται επίσης πολύ καθαρά και σε αποσπάσματα συνεντεύξεων που παραθέτει ο Ι. Πραντσίδης στη διατριβή του για τους χορούς των Ακμπουναριωτών (Πραντσίδης 1995). Οι αμέσως επόμενες γενιές κατανοούν απόλυτα το ιδίωμα αλλά παρουσιάζουν δυσκολίες στη φυσική ροή της ομιλίας (τελικοί ομιλητές). Και επειδή, όπως είναι φυσικό, είναι πολύ δύσκολο λόγω αντικειμενικών συνθηκών να μεταβιβαστεί στις νεότερες γενιές, βρισκόμαστε μπροστά σε ένα βέβαιο γλωσσικό θάνατο (Poromanska 2003:437).

¹²⁶ Σύμφωνα μάλιστα με τους πληροφορητές, το ιδίωμα παρέμεινε ως γλώσσα αγοράς και μετά την έλευση των νεήλυδων βούλγαρων εποίκων με την ανταλλαγή πληθυσμών (1924) μέχρι το 1940, οπότε και απαγορεύτηκε αυστηρά η δημόσια χρήση του από τον συμμαχικό για τη Βουλγαρία γερμανικό στρατό.

1.3.5 Οι πληροφορητές

Τις πρώτες πληροφορίες τις άντλησα από το στενότερο και ευρύτερο οικογενειακό περιβάλλον μου και συγκεκριμένα από τον μεγαλύτερο αδερφό του παππού μου Αργύρη Αλμπανούδη (1903-1977), ο οποίος εκτελούσε και χρέη βοηθού γραμματέα στο Μεγάλο Μοναστήρι Α. Ρωμυλίας και μου έδωσε τις πρώτες πληροφορίες, ως φοιτητή τότε, λίγο καιρό πριν το θάνατό του. Στη συνέχεια πρώτοι και βασικοί πληροφορητές μου ήταν ο παππούς μου Παύλος Αλμπανούδης (1912-1992) και ο πατέρας μου Ιωάννης Αλμπανούδης (1933-1987), με ξεχωριστό γλωσσικό αισθητήριο, ο αδόκητος θάνατος του οποίου μου στέρησε πολύ πρόωρα τον πολυτιμότερο ίσως πληροφορητή, εγγράματοι και οι δύο, που μου διόρθωναν τα λάθη στην ομιλία του ιδιώματος και μου δίδαξαν και τις παραμικρότερες λεπτομέρειές του. Επίσης, η γιαγιά μου Φωτεινή Αλμπανούδη (το γένος Παυλίδη) (1914-1998), την οποία, ως πρώτη συστηματική αφηγήτρια-πληροφορήτρια, είχα την τύχη να ηχογραφήσω και, τέλος, η μητέρα μου Παγώνα Αλμπανούδη (το γένος Στεφούδη) (1934) (αναλφάβητη) με την οποία έχουμε μέχρι και σήμερα το ιδίωμα ως αποκλειστικό κώδικα συνομιλίας.

Άλλοι πληροφορητές

Νέο Μοναστήρι Φθιώτιδας

Τσουτσουλιανούδης Χρίστος (1914)

Ζαμελούδη Καλλιόπη (Κάνη) (1914)

Παπαντωνίου Ιωάννης (Ιβάνης) (1915-2008)

Γκουγκούδης Νικόλαος (1921)

Γιαντσίδου Κυράτσα (το γένος Γκουγκούδη) (1940)

Γκανίδου Μαρία (το γένος Αλμπανούδη) (1944)

Μεγάλο Μοναστήρι Λάρισας

Αρβανίτης Γεώργιος του Δήμου (1921)

Τρίκαλα Ημαθίας

Γκανίδης Χρίστος του Δήμου (1923)

Γκανίδου Μαρία (το γένος Μαγούδη) (1933) (Ακμπουναριώτισσα από το Αιγίνιο)

Ναστούδης Δήμος (1936)

Ναστούδη Καλλιόπη (1936)

Κυτούδη Στοϊάννω (το γένος Ναστούδη) (1938)

Μικρό Μοναστήρι Θεσσαλονίκης

Μητσικούδης Αθανάσιος (1921)

Γούναρη Τριάδω (το γένος Τριφτούδη) (1922)

Πατσιαλίδης Χρίστος (1953)

Δρογγούδης Χρίστος (1954)

General Inzono (Ακμπουνάρ) Βουλγαρίας (καταγραφή 11-12/10/2007)

Ιάννης Ντίνο Σμόκοφ (Ζιαμπάς) (1925) (βασικός πληροφορητής)

Δέσπα Ένεβα-Ντεληχρήστεβα (το γένος Καμπουρούδη) (1914)

Ράντω Ατανάσο Κύροβα (1915)

Πάσκος Κύροφ (Κυριακούδης) (1919)

Δημήτρης (Μήτης) Στοϊάνο Νάστοφ (1925)

Σιδέρκα Ντιμίτροβα-Στόικοβα (1948)

Για τα άλλα ιδιώματα της περιοχής Καβακλί

Κουφάλια Θεσσαλονίκης (καβακλιώτικα)

Γκογκίδης Δημήτριος (1927)

Δρογγούδης Νικόλαος (1937)

Θεοτοκίδης Λεωνίδας (1947)

Γκιπατίδης Γκέτας (1956)

Γιαννιτσά Πέλλας (καρυώτικα)

Παπαχριστούδης Δήμος (1926)

Ζηλίδης Χρίστος (1936)

Σινκούδης Ευθύμιος (1938)

Τσιρικούδης Γεώργιος (1938)

Ντιούδης Μιχάλης (1940)

Κυρανούδης Ιωάννης (1942)

Πολύκαστρο Κιλκίς (σιναπλιώτικα)

Χαμουρούδη Καλλιόπη (το γένος Καρυωτούδη) (1933)

Βαφειοχώρι Κιλκίς (μπογιαλικιώτικα)

Βλαχάκη Κυράτσα (το γένος Μιλτσακάκη) (1933)

Γκαϊνταρτζάκη Ελένη (το γένος Βλαχάκη) (1927)

Γκαϊνταρτζάκης Αναστάσιος (1932)

Ξυλαγανή Ροδόπης (μπογιαλικιώτικα)

Πολιτσάκη-Παπαδημητρίου Σουλτάνα (1938)

Romorie (Αγγιάλος) Βουλγαρίας (καταγραφή 9-10/10/2007)

Σμαράγδα Σταύρο Τσαλάκοβα (το γένος Στέφανο Αλίκοφ) (1924)

Αναστάσης Τρύφο Μπάτζεφ (1924)

Αργυρώ Ασλάνοβα (1926)

Γιάνκος Παρασκευά Καρακότσεφ (1924)

Δράκος Σπύρο Κωνσταντίνοφ (1933)

Δημήτρης Καλοφόρης (1954)

2. ΤΟ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΩΤΙΚΟ ΙΔΙΩΜΑ

Οι Μοναστηριώτες διασκορπίστηκαν σε έξι χωριά: Καρυές Φθιώτιδας το 1906, Μεγάλο Μοναστήρι Λάρισας το 1906 (η εγκατάσταση έγινε μετά από δύο χρόνια, το 1908), Πέλλα Πέλλας το 1924, Τρίκαλα Ημαθίας το 1924 (η εγκατάσταση έγινε το 1925), Μικρό Μοναστήρι Θεσσαλονίκης το 1924 και Νέο Μοναστήρι Φθιώτιδας το 1924 (η εγκατάσταση έγινε το 1925), στις περισσότερες περιπτώσεις αποτέλεσαν νέες και κλειστές απέναντι στους ντόπιους κοινωνίες (Νέο Μοναστήρι, Μεγάλο Μοναστήρι), όπου το ιδίωμα αποτελούσε (και αποτελεί σε πολύ μεγάλο βαθμό) τον αποκλειστικό ενδοκοινοτικό κώδικα επικοινωνίας και όχι *γλώσσα σπιτιού*. Και στα χωριά όμως που απαρτίστηκαν από μεικτούς πληθυσμούς (Πέλλα Πέλλας, Μικρό Μοναστήρι Θεσσαλονίκης, Τρίκαλα Ημαθίας) το μοναστηριώτικο ιδίωμα διεκδίκησε πρωταρχικό ρόλο στον δημόσιο βίο. Τα ίδια περίπου ισχύουν και για τους Καβακλιώτες (Κουφάλια Θεσσαλονίκης, Αιγίνιο Πιερίας) και τους Καρυώτες (Γιαννιτσά, Νέες Καρυές Λάρισας), τους Σιναπλιώτες (Πολύκαστρο Κιλκίς, Μεσσούνη Ροδόπης), τους Μπογιαλικιώτες (Ξυλαγανή Ροδόπης) κλπ.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα διατήρησης του ιδιώματος αποτελεί το Νέο Μοναστήρι, που βρίσκεται στα όρια των νομών Φθιώτιδας - Λάρισας - Καρδίτσας και ανάμεσα σε στερεοελλαδίτικα και θεσσαλικά ιδιώματα. Οι εξαιρετικά δύσκολες συνθήκες που αντιμετώπισαν στον νέο τόπο¹, τα αισθήματα απογοήτευσης ή και εξαπάτησης που αναπτύχθηκαν προς τις Αρχές, που άλλα έταζαν, και η προσπάθεια για άμυνα απέναντι στις (όπως ίσως ήταν φυσικό) όχι πολύ φιλικές διαθέσεις των ντόπιων τους έστρεψαν σε κοινωνική περιχαράκωση, σε γλωσσικό “*αυτισμό*” και εντέλει σε αποστροφή ή χλευασμό όχι μόνο απέναντι στις συνθήκες και στο γλωσσικό όργανο των γειτόνων, αλλά και στο κοινό γλωσσικό όργανο (*«αλλ'ιν'ικούρις»*). Ενώ, αντίθετα, οι σχέσεις με τα άλλα (όχι και τόσο κοντινά για τα μέσα της εποχής εκείνης) ομόφυλα χωριά (Ανάβρα Καρδίτσας, Καρυές Φθιώτιδας και κυρίως με το πιο μακρινό αλλά στενά συγγενικό Μεγάλο Μοναστήρι Λάρισας) ήταν επιδιωκόμενες και συστηματικές. Η εμμονή επομένως σε οτιδήποτε *«φκό μας»* ήταν όχι μόνο απαραίτητη για την κοινωνική αποδοχή αλλά και τιμητική. Αποτέλεσμα

¹ Τους εγκατέστησαν στο τσιφλίκι του όχι θετικού απέναντί τους Μαραθέα, όπου μετά από εξαιρετικά δραματικά γεγονότα της δεκαετίας του '40 ο ισχυρός σεισμός του 1954 κατάρτησε το χωριό εκ θεμελίων. Το νέο χωριό κτίστηκε το 1955 στη σημερινή θέση.

αυτού ήταν όλα τα στοιχεία λαϊκού πολιτισμού (γλωσσικό ιδίωμα, έθιμα, μουσική και τραγούδια, ενδυμασία, διατροφή, βαπτιστικά ονόματα, ομαδικά παιχνίδια, παραμύθια κλπ.) να αποτελούν σημεία αναφοράς της διαφοροποιημένης τους καταγωγής και φυλετικού αυτοκαθορισμού («του φκό μας του μιλ'έτ'»), να παραμείνουν αναλλοίωτα για δεκαετίες και το ιδίωμα να έχει δεχτεί τις ελάχιστες δυνατές επιδράσεις.

Το αντίθετο παράδειγμα έχουμε στις Καρυές Δομοκού Φθιώτιδας, όπου, καθώς οι μοναστηριώτες κάτοικοι αποτελούσαν μειοψηφία και είχαν έρθει στην Ελλάδα πολύ νωρίτερα, διατήρησαν το ιδίωμα, ιδίως μετά από ισοπεδωτικά γεγονότα της δεκαετίας του '40, μόνο ως *γλώσσα σπιτιού* στην αρχή και *γλώσσα της μνήμης* (Τζιτζιλής 2000α:19) στη συνέχεια, που αποτελεί το προστάδιο του γλωσσικού θανάτου.

Το μοναστηριώτικο ιδίωμα έχει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του καβακλιώτικου ιδιώματος (και όπως αναφέρθηκε διαφοροποιείται ελάχιστα απ' αυτό και μόνο ως προς το λεξιλόγιο), και φαίνεται να είναι αυτό που δέχτηκε τις λιγότερες επιδράσεις 1) επειδή το Μεγάλο και Μικρό Μοναστήρι ήταν μαζί με το Ακ-Μπουνάρ και τη Δράμα στο βορειότερο και πιο απομακρυσμένο σημείο της περιοχής και 2) επειδή το Μεγάλο Μοναστήρι Λάρισας και το Νέο Μοναστήρι Φθιώτιδας δημιουργήθηκαν ως νέα χωριά με αμιγή προσφυγικό πληθυσμό, ήταν απομονωμένα κοινωνικά από τον ευρύτερο στερεοελλαδίτικο και θεσσαλικό χώρο, διατηρούν χαρακτηριστικά κλειστής κοινωνικής ομάδας με καθεστώς ενδογαμίας (μέχρι και τη δεκαετία του '50 δεν αναφέρονται επιγαμίες με ντόπιους²) και ουσιαστικά αποτελούσαν, και αποτελούν ως ένα βαθμό, “γλωσσικές νησίδες”, με αποτέλεσμα να αποφευχθεί για μεγάλο χρονικό διάστημα το πολύ συνηθισμένο, ειδικά για τον βορειοελλαδικό χώρο, φαινόμενο του διδialeκτισμού.

Συμπερασματικά, το μοναστηριώτικο ιδίωμα ορίζει γεωγραφικά το βορειότατο σημείο του βόρειου φωνηεντισμού στη βαλκανική ενδοχώρα.

² Βλ. σχετικά και Καρναβάς 1994:251.

2.1 ΦΩΝΗΤΙΚΗ

ΒΑΣΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΙΔΙΩΜΑΤΟΣ

2.1.1 Στένωση και αποβολή

Το βασικότερο χαρακτηριστικό της φωνητικής του ιδιώματος είναι, όπως και σε όλα τα βόρεια ιδιώματα, η στένωση των άτονων *e*, *o* ($e > i$ και $o > u$) και η αποβολή των άτονων *i*, *u*. Η στένωση εμφανίζεται με αυστηρή νομοτέλεια, ενώ στην αποβολή παρατηρούνται σε αρκετές περιπτώσεις εξαιρέσεις, όπως συμβαίνει σε όλα τα βόρεια ιδιώματα³.

2.1.1.1 Στένωση (κώφωση) των άτονων *e*, *o*

Περιπτώσεις μη στένωσης δεν υπάρχουν. Το φαινόμενο έχοντας νομοτελειακό χαρακτήρα επεκτείνεται, όπως γενικά στα βόρεια ιδιώματα⁴, και στις δάνειες λέξεις: π.χ. *dividžis* (< τουρκ. *deveci*) ‘καμηλιέρης’, *džiznés* (< τουρκ. *cezve*) ‘μπρίκι’, *iksikus* (< τουρκ. *eksik*) ‘ελλειμματικός’, *girdána* (τουρκ. *gerdan*) ‘κολιέ’, *škindžá* (< τουρκ. *işkence*) ‘βασανιστήριο’, *urtáks* (< τουρκ. *ortak*) ‘συνέταιρος’, *turíž* (< τουρκ. *topuz*) ‘ρόπαλο’, *mámu* (< βουλγ. *mamo*, κλητ. του *mama*) ‘μάννα’ κλπ. Επεκτείνεται επίσης και σε όλες ανεξαιρέτως τις λέξεις της σύγχρονης επικαιρότητας που εισάγονται στο ιδίωμα, ακόμα και σε αυτούσια δάνεια και ξένα κύρια ονόματα: π.χ. *aftukín’itu*, *nutritš* ‘ωτομοτρίς’, *suférs* (πληθ. *suférdis*) ‘σοφέρ’, *airuplanufóru*, *klunupiiš*, *rahguzmiupiiš*, *ipidótiš*, *kumbjiútir’*, *vidiu* και *vindiu* κλπ.⁵, *aršinal* (αγγλ. *Arsenal*) ‘η ομάδα Άρσεναλ’, *mandžištir* (αγγλ. *Manchester*) ‘η ομάδα Μάντσεστερ’, *rijal* (ισπαν. *Real*) ‘η ομάδα Ρεάλ’ κλπ.

Περιπτώσεις αντικώφωσης δεν υπάρχουν. Στο ιδίωμα παρατηρείται φωνηεντικό σύστημα τριών άτονων φωνηέντων (*a*, *i*, *u*), μη συμπεριλαμβανομένου του περιφερειακού φωνήματος *..i* που απαντά μόνο σε δάνειες από την τουρκική λέξεις και σπάνια σε άτονη συλλαβή.

³ Βλ. ενδεικτικά Μαργαρίτη-Ρόγκα 1985: 163 κ.ε.; Κατσάνης 1996: 38.

⁴ Ανδριώτης 1961:24.

⁵ Βλ. και Μαργαρίτη-Ρόγκα 1985: 162.

2.1.1.1.1 Περιπτώσεις υπερδιόρθωσης

Η καθολική ισχύς της στένωσης των άτονων *e*, *o* σε *i*, *u* δημιούργησε στη συνείδηση των ομιλητών τη λανθασμένη εντύπωση ότι, απαραίτητα και σε όλες τις περιπτώσεις, κάθε άτονο *i* ή *u* που δεν έχει αποβληθεί είναι προϊόν στένωσης και επομένως σε κάθε άτονο *i*, *u* αντιστοιχεί, όταν χρειαστεί να τονιστεί, τονισμένο *é*, *ó* (αφού σε διαφορετική περίπτωση θα είχαμε αποβολή) (Ανδριώτης 1961:27). Αποτέλεσμα αυτού είναι, εκτός από τις περιπτώσεις αποκατάστασης των δευτερογενών *i*, *u* σε *é*, *ó* (π.χ. *pidí* - *pšixuréd'*, *pirnù* - *pérasa*, *xuráf'* - *pal'ixórafu* κλπ.), να έχουμε και περιπτώσεις υπερδιόρθωσης, τροπής δηλ. πρωτογενών (αφού, όπως αναφέρεται στην επόμενη παράγραφο, η αποβολή δεν συντελείται σε όλες τις περιπτώσεις) *i*, *u* σε *é*, *ó*. Έτσι έχουμε: *piγád'* - *tifxurégadu*, *kidón'* - *kširukédunu*, *putána* - *pal'ipótana*, *vujin'izu* 'σβουνίζω' - *vójin'isa*, *irénu* 'γυρεύω' - *éripsa*, *maírénu* - *maéripsa* και ουσ. *maérima*, *mirázu* - *mérasa*, *kit'arn'izu* (< *kitirn'izu*) - *kitérn'isa*, *miónu* (< *mulónu*) 'σιωπώ' - προστ. *móun'i* - αόρ. *móuksa* - προστ. *móukši* (ενώ Καβ. *míun'i* - *míuksa* - *míukši*)⁶. Το φαινόμενο, που απαντά και σε άλλα βόρεια ιδιώματα, εξέτασε αναλυτικά ο Ανδριώτης (1933), ο οποίος, αφού αναλύει τις απόψεις προηγούμενων μελετητών (Μπουντώνας, Kretschmer, Τζάρτζανος, Χατζιδάκις, Höeg) και συμφωνώντας με την ερμηνεία που προτείνει ο Τζάρτζανος (1909:24), δέχεται «ως μόνην πειστικήν ερμηνείαν της τροπής ... την διαμορφωθείσαν εις το γλωσσικόν αίσθημα των λαλούντων εντύπωσιν, ότι εις παν άτονον *u* αντιστοιχεί τονούμενον *o*. Η δε ερμηνεία αύτη ... καθιστά, κατά την γνώμην μου, αναμφισβήτητον και την δοθείσαν ανωτέρω ερμηνείαν του αντιστοίχου φαινομένου της τροπής του γνησίου ατόνου *i* εις τονούμενον *e*» (Ανδριώτης 1933:262).

2.1.1.2 Αποβολή των άτονων *i*, *u*

Τα άτονα *i* και *u* αποβάλλονται:

1. Ως τελικά μετασυμφωνικά φωνήεντα. Α. Στην περίπτωση του τελικού *-i* η αποβολή δεν είναι πλήρης, αλλά τρέπεται σε ημίφωνο *~i* που απορροφάται από το

⁶ Από γεροντότερους πληροφορητές (Χρ. Τσουτσουλιανούδης, γενν. 1916, από το Νέο Μοναστήρι Φθιώτιδας και Janis Smokof, γενν. 1925, από το General Inzono της Βουλγαρίας) αναφέρθηκε και ο τύπος «σπόδασα» και «σπόδαζα» 'σπούδασα', αλλά δεν αποτελεί γενικευμένο τύπο στο ιδίωμα, προφανώς επειδή είναι ρήμα άμεσα ελεγχόμενο από τη ν.ε. και έτσι επικράτησε κυρίως ο τύπος «σπούδασα».

προηγούμενο σύμφωνο⁷ που διατηρεί συγχρόνως την ουράνωσή του, ακόμα κι αν αυτό είναι από τα σύμφωνα που δύσκολα ουρανώνονται (χειλικά, οδοντικά, *m*, *r*)⁸ (βλ. 2.1.2 ΟΥΡΑΝΩΣΗ, καθώς και 2.2.1 Φωνήεν *i*): π.χ. *αἰγάρ'* (< *αἰγάρι* < *αἰγάρι*) 'αγάπη' και όχι *αἰγάρ*, *ἄπιτ'* (< *ἄπιτι* < *ἄπιτι*) 'σπίτι' και όχι *ἄπιτ*, *χουράφ'* 'χωράφι' και όχι *χουράφ*, *πέρν'* 'παίρνει' και όχι *πέρν*, *χουτάρ'* 'χορτάρι' και όχι *χουτάρ*, *μακάμ'* 'εξάρτημα' και όχι *μακάμ* κλπ.⁹ Αποτέλεσμα της αποβολής αυτής είναι η εμφάνιση τελικών συμφώνων, που στο ιδίωμα είναι όλα ουρανωμένα. Πλήρης αποβολή παρατηρείται μόνο στην αντωνυμία *κάτ* 'κάτι', πιθανόν για φωνητική διαφοροποίηση προς το ουσ. *κάτ'* 'πτυχή, δίπλωση' με στόχο τη σημασιολογική διαφάνεια.

Ε ξ α ί ρ ε σ η: Παρά τον νομοτελειακό χαρακτήρα της αποβολής στη θέση αυτή, ακύρωση της αποβολής έχουμε όταν του τελικού *-i* προηγείται δισυμφωνικό ή τρισυμφωνικό συμφωνικό σύμπλεγμα σε *-tr*, που δεν είναι ανεκτό ως τελικό: π.χ. *αλ'έτρι* και όχι **αλ'έτρ'*, *δ' διμίτρι* 'του Δημήτρη' και όχι **δ' διμίτρ'*, *καρίστρι* και όχι **καρίστρ'*.

Β. Στις λίγες περιπτώσεις αποβολής τελικού *-u* (τελικό *-u* στο ιδίωμα έχουμε μόνο σε κάποια επιρρήματα και στις αντωνυμίες *mu*, *su*, *tu*, αφού πρωτογενές τελικό *-u* δεν έχουμε σε άλλη περίπτωση, ούτε στο β' πρόσωπο της προστακτικής παθητικού αορίστου) η αποβολή είναι πλήρης: π.χ. *κάρ* (< *κάρι*) 'κάπου', *όρ* (< *όρι*) 'όπου', *φκόμ* (< *φκό mu*) 'δικό μου', *φκός* (< *φκό su*) 'δικό σου', *φκότ* (< *φκό tu*) 'δικό του', *ἄπιτμ* (< *ἄπιτι mu*) 'σπίτι μου', *χουράφς* (< *χουράφisu*) 'χωράφι σου' κλπ.

2. Ως μεσοσυμφωνικά στο θέμα της λέξης και μόνον όταν το συμφωνικό σύμπλεγμα που προκύπτει είναι ανεκτό στο ιδίωμα ή δεν διακινδυνεύεται η αλλοίωση της ρίζας ή της σημασίας της λέξης¹⁰: π.χ. α. (αποβολή *-i-*) *αγκί* (< *αν'ικί*) 'νικώ',

⁷ Πβ. Μπουντώνας 1892:12-13. Για την απορρόφηση ημιφώνου βλ. Κατσάνης 1984:49.

⁸ Για την ουράνωση επιπλέον και των οδοντικών, μεσοδοντικών, χειλικών, καθώς και του *r* βλ. Μαλικούτη-Drachman & Drachman 1977:42.

⁹ Αντίθετα, η αποβολή του τελικού *i* είναι πλήρης και συνοδεύεται από απουράνωση του συμφώνου που προηγείται, όταν επιτάσσεται κτητική αντωνυμία, αφού αποτελεί μ' αυτήν μία τονική ενότητα και το *i* μετατρέπεται από τελικό σε ενδιάμεσο, οπότε η αποβολή συνοδεύεται από απουράνωση (βλ. 2.1.2. 1): π.χ. *ἄπιτμ* (< *ἄπιτιμυ* < *ἄπιτι mu*), *χουράφς* (< *χουράφisu* < *χουράφι su*) κλπ.

¹⁰ Κάθε ιδίωμα, εκτός από τους δικούς του κανόνες, αναπτύσσει και μία δική του αισθητική της γλώσσας, ένα ξεχωριστό γλωσσικό αισθητήριο, το οποίο κάνει τους κανόνες αποβολής ή τροπής φωνηέντων να μην είναι παντού οι ίδιοι. Αυτό έχει επισημανθεί από πολλούς γλωσσολόγους. Ενδεικτικά π.χ. ο Α. Παπαδόπουλος (1926:25) το ονομάζει «*γλωσσικόν συναίσθημα*» και είναι αυτό που καθορίζει ποιο συμφωνικό σύμπλεγμα είναι «*ανεκτόν*» και ποιο «*αλλότριον του γλωσσικού συναίσθηματος*». Πιο κάτω επίσης (σ. 39) χρησιμοποιεί την έκφραση «*προσφιές ... εις το γλωσσικόν συναίσθημα*». Ο Φάβης (1951:17) χρησιμοποιεί τους όρους «*μη ανεκτή*» και «*λυπούσα το γλωσσικόν αίσθημα*». Τους όρους «*ανεκτό*» και «*ανέχεται*» χρησιμοποιεί και ο Ανδριώτης (1976β:20 και 24 αντίστοιχα), ενώ ο Θαβώρης (1959:191 και 193) αναφέρει και «*ελληνικό γλωσσικό αίσθημα*». Και σε

arházu (< *arikházu*) ‘απεικάζω’, *arómna* (< *arómína*) ‘απόμεινα’, *arathmú* (< *arathimú*) ‘νοσταλγώ’, *vží* (< *viží*) ‘βυζί’, *étmus* (< *étimus*) ‘έτοιμος’, *kšikl’ázu* (< *kšikil’azu*) ‘ξεσχίζω’, *ktázu* (Καβ. *xtázu*) (< *kitázu*) ‘κοιτάζω’, *msó* (< *misó*) ‘μισό’, *msú* (< *misú*) ‘μισώ’, *rmázu* (< *rimázu*) ‘ρημάζω’, *šmád’* (< *šimád’*) ‘σημάδι’, *tmázu* (< *timázu*) ‘ετοιμάζω’, *tnázu* (< *tinázu*) ‘τινάζω’, *fsú* (< *fisú*) ‘φυσώ’, *xmónas* (< *x’imónas*) ‘χειμώνας’. β. (αποβολή -u-) *dl’á* (< *dul’á*) ‘δουλειά’, *gvaú* (< *kuvaú*) ‘κουβαλώ’, *zl’ígu* (< *zul’ígu*) ‘ζουλώ’, *ktaníd’* (< *kutavíd’*) ‘κουτάβι’, *pl’í* (< *pul’í*) ‘πουλί’, *traγδύ* (< *traγιδύ*) ‘τραγουδώ’ κλπ.

Ε ν ώ έ χ ο υ μ ε: α. (διατήρηση άτονου -i-) *apistókua* (και όχι **apstókua*) ‘οπισθόκωλα, προς τα πίσω’, *vatsín’á* (και όχι **vatsn’á*) ‘βάτος’, *vixú* (και όχι **vixú* ή, όπως στον Βελβεντό, *φχώ*¹¹) ‘βήχω’, *l’imázu* (και όχι **lmázu*) ‘πεινώ πολύ’, *l’ihg’ázu* (και όχι **lhg’ázu*) ‘έχω λόξυγγα’, *l’ixnú* (και όχι **lxnú*) ‘λιχνώ’, *l’ixtú* (και όχι **lxtú*) ‘αλυχτώ’, *mitária* (και όχι, όπως π.χ. στη Σιάτιστα¹², *mtária*) ‘μιτάρια’, *kšínós/kšínáda* (και όχι, όπως π.χ. στη Σιάτιστα¹³, *kšnós/kšnádia*) ‘ξινός/ξινάδα, δηλ. μαγιά

νεότερες μελέτες εξακολουθεί να χρησιμοποιείται ο όρος «ανεκτός/μη ανεκτός στο ιδίωμα» (π.χ. Μαργαρίτη-Ρόγκα 1977:52). Έτσι π.χ., ενώ στα περισσότερα βόρεια ιδιώματα έχουμε *κνώ* ‘κουνώ’, *κνούπ’* ‘κουνούπι’, (*γκδούν’* ‘κουδούνι’, *κμάμι* ‘κοιμάμαι’, *θμάμι* ‘θυμάμαι’, *μλάρ’* ή *μπλάρ’*, ακόμα και *μστρί* ‘μυστρί’, *ζτρί* ‘ξυστρί’ (Τσοπανάκης 1963:269), *ζ’νός* (Μαργαρίτη-Ρόγκα 1977:53), στο μοναστηριώτικο ιδίωμα έχουμε *κουνού*, *κινού*, *κουνούπ’*, *κουδούν’*, *κοιμούμι*, *θυμούμι*, *πιδί*, *μουλάρ’*, *μυστρί*, *ξ’υστρί*, *ξινός*. Και, αντίθετα, αντί για π.χ. *κουβαλώ*, *κουσούρ’*, *έφυγι*, *ρημάζου* κλπ. έχουμε στο ιδίωμα *γκβαού*, *κ’σούρ’*, *έφκιν*, *ρμάζου*. Ανάλογα παραδείγματα παραθέτει από τον Τύρναβο ο Τζάρτζανος (1909:10).

Άλλοι επίσης παράγοντες, όπως αναφέρθηκε, που μπορούν να αποτρέψουν την αποβολή ενός ενδιάμεσου φωνήεντος είναι ενδεχόμενη σημασιολογική σύγχυση και η αποφυγή αλλοίωσης του θέματος σε μια παράγωγη λέξη. Έτσι π.χ. έχουμε *χηνάρ’* και *χηνούδ’* αντί για **χ’νάρ’* και **χ’νούδ’*, τα οποία και θα μπορούσαν να ταυτιστούν με τα ομόηχα *χνάρ’*, *χνούδ’* και δεν παραπέμπουν στην πρωτότυπη λέξη *χίνα*. Και εφόσον είναι σε χρήση εξίσου και το *κινού* και το *κουνού* ενδεχόμενος τύπος *κνού* θα δημιουργούσε σημασιολογική σύγχυση.

Ως ανεκτά (δευτερογενή) αρχικά συμφωνικά συμπλέγματα ενδεικτικά μπορούν να αναφερθούν τα: *pk-*, *pl-*, *ft-*, *fs-*, *fl-*, *br-*, *tf-*, *tm-*, *tn-*, *tl-*, *θl-*, *dv-*, *dl-*, *δr-*, *kf-*, *kv-* (> *gv-*), *kt-*, *ks-*, *km-*, *kl-*, *xm-*, *xn-*, *xl-*, *gd-* (< *kt-*), *gdz-*, *št-*, *šk-*, *šx-*, *šn-*, *škn-*, *škl-*, *skl-*, *zgr-* (< *sgr-*), *ms-*, *rm-* και έχουμε π.χ. αντίστοιχα (μετά από αποβολή άτονου): *pkámsu* (< *pukámsu*) ‘πουκάμισο’, *pl’í* (< *pul’í*) ‘πουλί’, *fténu* (< *fiténu*) ‘φυτεύω’, *fsú* (< *fisú*) ‘φυσώ’, *fl’énu* (< *fil’énu*) ‘φιλεύω’, *brízu* (< *burízu*, Στούπης 2003:344) ‘χτυπώ με τα κέρατα’, *tfék’* (< *tufék’*) ‘ντουφέκι’, *tmázu* (< *timázu*) ‘ετοιμάζω’, *tnázu* (< *tinázu*) ‘τινάζω’, *tl’ígu* (< *til’ígu*) ‘τυλίγω’, *θl’ík’* (< *θil’ík’*) ‘θηλύκι’, *dnár’* (< *dunár’*) ‘ντουβάρι’, *dl’á* (< *dul’á*) ‘δουλειά’, *dróknu* (< *duróknu*) ‘ροδάκινο’, *kfós* (< *kufós*) ‘κουφός’, *gvaú* (< *kvaú* < *kuvaú*) ‘κουβαλώ’, *ktán’* (Καβ. *xtán’*) (< *kután’*) ‘κουτάβι’, *ksúr’* (< *kusúr’*) ‘κουσούρι’, *kmár’* (< *kumár’*) ‘στάμνα’, *kl’árkus* (< *kil’árkus*) ‘κοιλιάρικος’, *xmónas* (< *ximónas*) ‘χειμώνας’, *xn’ér’* (< *xun’ér’*) ‘χουνέρι’, *xl’órmus* (< *xil’órmus*) ‘χιλιοέρημος’, *gdúl’* (< *ktúl’* < *kutúl’*) ‘πήλινο σκεύος’, *gdžún’* (< *gudžún’*) ‘γουρούνι’, *št’ár’* (< *šit’ár’*) ‘σιτάρι’, *škónu* (< *šikónu*) ‘σηκώνω’, *šxurnú* (< *šixurnú*) ‘συγχωρώ’, *šn’í* (< *šin’í*) ‘σινί’, *škn’í* (< *škin’í*) ‘σκοινί’, *škl’í* (< *škil’í*) ‘σκυλί’, *skl’ík’* (< *skul’ík’*) ‘σκουλήκι’, *zgran’ízu* (< *sgran’ízu* < *sugran’ízu*) ‘γρατσουνώ’, *msú* (< *misú*) ‘μισώ’, *rmázu* (< *rimázu*) ‘ρημάζω’.

¹¹ Μπουντώνας 1892:50.

¹² Μαργαρίτη-Ρόγκα 1985:166.

¹³ Μαργαρίτη-Ρόγκα 1977:53.

γιαουρτιού', *piṭiá* (και όχι **piṭiá*) 'πυτιά', *timí* (και όχι **tmí*), ενώ: *étmus* 'έτοιμος', *tmázu* 'ετοιμάζω'), *apšixú* (και όχι **apšxú*, ενώ: *pšxí* 'ψυχή'), *tixénu* (και όχι **txénu*) 'τυχαίνω'

β. (διατήρηση άτονου -u-) *kuk'í* (και όχι **kk'í*), *kukíd'* (και όχι **kkíd'*) 'ξερό εξάνθημα', *kumáš* (και όχι **kmáš*) 'κουμάσι', *mukušá* (και όχι **mkušá*) 'μπουκιά' κλπ.

Η αποβολή παρατηρείται και σε αρκετά δάνεια: π.χ. *dnár'* (< τουρκ. *duvar*) 'ντουβάρι', *ksúr'* (< τουρκ. *kusur*) 'κουσούρι', *tfék'* (< τουρκ. *tüfek*) 'τουφέκι', *xn'ér'* (< τουρκ. *hüner*) 'χουνέρι' κ.ά.

3. Ως μεσοσυμφωνικά και όταν το φωνήεν βρίσκεται σε όρια μορφήματος. Σε όρια μορφήματος (όπως π.χ. στην περίπτωση των ρηματικών καταλήξεων ή της κατάληξης -ikos στα επίθετα) η αποβολή συντελείται με αυστηρή νομοτέλεια: π.χ. *škóthka* (< *škóthika*) 'σηκώθηκα', *diṭkóthka* (< *diṭkóthika*) 'διπλώθηκα', *andrápka* (< *andrápika*) 'ντράπηκα', *kópka* (< *kópika*) 'κόπηκα', *análsa* (< *anál'isa*) 'ανάλυσσα', *kínsa* (< *kín'isa*) 'ξεκίνησα', *aḡátsa* (< *aḡátisa*) 'αλάτισα', *aparátsa* (< *aparátisa*) 'παράτησα', *anḡádza* (< *anḡátiza*) 'αβγάτιζα', *píns* (< *pín'is*) 'πίνεις', *stréys* (< *stréy'is*) 'στρέγεις', *ktázn* (< *ktázun*) 'κοιτάζουν', *rmázn* (< *rmázun*) 'ρημάζουν', *skundávn* (< *skundávnun*) 'εμποδίζουν', *váfñ* (< *váfñun*) 'βάφουν', *stréyn* (< *stréyñun*) 'στρέγουν', *kóthñ* (< *kóthñun*) 'στρίβουν', *akulménus* (< *akul'iménus*) 'κολλημένος', *atríyñtus* (< *atríyñtus*) 'ατρύγητος', *sakátkus* (< *sakátkus*) 'σακάτικος', *anaḡóts* (< *anaḡótsis*) 'αναδότης, μεγάλο δικράνι', *mélsa* (< *mélisa*) 'μέλισσα' κλπ.

Αν το συμφωνικό σύμπλεγμα που προκύπτει δεν είναι ανεκτό ή είναι δυσκολοπρόφερτο στο ιδίωμα (π.χ. διπλό σύμφωνο), τρέπεται ή απλοποιείται (από διπλό σύμφωνο σε απλό - degemination): π.χ. *mátsa* (< *mátsa*¹⁴ < *máḡsa* < *máḡisa*) 'μάδησα', *métsa* (< *méḡsa* < *méḡisa*) 'μέθυσσα', *útsa* (< *úḡsa* < *úḡisa*) 'ταίριασα', *an'éfka* (< *an'éñka* < *an'éñika*) 'ανέβηκα', *vláthkus* (< *vláḡkus* < *vláḡikus*) 'βλάχικος', *iksíkus* (< *iksíḡkus* < *iksíḡikus*) 'εξίκικος, λειψός', *tšurúkus* (< *tšurúḡkus* < *tšurúḡikus*) 'σαθρός, σάπιος', *dín* (< *díñn* < *díñun*) 'δίνουν', *dén* (< *déñn* < *déñun*) 'δένουν', *pín* (< *píñn* < *píñun*) 'πίνουν', *ván* (< *váñn* < *váñun*) 'βάζουν' κλπ. (πβ. Newton 1972:212).

Ε ξ α ί ρ ε σ η: Από τον αυστηρό κανόνα της αποβολής του -i- σε όρια μορφήματος εξαιρείται η κατάληξη των ουδέτερων αφηρημένων ουσιαστικών

¹⁴ Newton 1972:213.

παράγωγων από ρήματα, π.χ. *πλύσιμου*, *ούσιμου* ‘λούσιμο’, *ξύσιμου*, *δέσιμου*, *λύσιμου*, *χέσιμου*, *πίσιμου* ‘πηγεμός’ κλπ.

4. Ανάμεσα σε σύμφωνο και συμφωνικό σύμπλεγμα ή ανάμεσα σε συμφωνικά συμπλέγματα στο θέμα της λέξης και μόνον όταν το δευτερογενές συμφωνικό σύμπλεγμα είναι ανεκτό στο ιδίωμα ή δεν διακινδυνεύεται η αλλοίωση της ρίζας ή της σημασίας¹⁵: π.χ. *álp̄sa* (< *ál'ipsa*) ‘άλειψα’, *álf̄tus* (< *ál'iftus*) ‘άλειφτος’, *ér̄xna* (< *érixna*) ‘έριχνα’, *afkrázumi* (< *afukrázumi*) ‘αφουγκράζομαι’, *škl'í* (< *škil'í*) ‘σκουλί’, *skl'ík'* (< *skul'ík'*) ‘σκουλήκι’, *škn'í* (< *škin'í*) ‘σκοινί’, *kthár'* (< *krthár'* < *krihár'*) ‘κριθάρι’, κλπ., ενώ: *án'iftus* (και όχι *ánftus*), *kšil'éinus* (και όχι *kšl'éinus*), *kšinós* (και όχι *kšnós*), *skutí* (και όχι *sktí*), *tšigára* (*η*) (και όχι *tšgára*), *tšipún'* (και όχι, όπως π.χ. στη Σιάτιστα¹⁶, *tšpún'*), *pikrós* (και όχι *pkrós*), *pastríkós* (και όχι *pastrkós*), *kšistri* (και όχι, όπως π.χ. στη Σιάτιστα¹⁷, *kstri*) κλπ.

5. Ανάμεσα σε σύμφωνο και συμφωνικό σύμπλεγμα ή ανάμεσα σε συμφωνικά συμπλέγματα και όταν το φωνήεν βρίσκεται σε όρια μορφήματος. Σε όρια μορφήματος (όπως π.χ. στην περίπτωση των ρηματικών καταλήξεων $\Sigma\Sigma is > \Sigma\Sigma s$ και $-\Sigma\Sigma un > -\Sigma\Sigma n$ του ενεστώτα και $-\Sigma tika > -\Sigma tka$, $-\Sigma\Sigma isa > -\Sigma\Sigma sa$ του παθητικού και ενεργητικού αορίστου αντίστοιχα με προηγούμενο σύμφωνο) η αποβολή συντελείται με αυστηρότητα, ακόμα κι αν το σύμπλεγμα που προκύπτει δεν είναι αποδεκτό, οπότε και προκαλεί τροπή ή απλοποίηση του υστερογενούς συμφωνικού συμπλέγματος: π.χ. α. (χωρίς τροπή ή απλοποίηση) *ahgárksa* (< *ahgárik̄sa*) ‘γκάριζα’, *éftsa* (< *éftisa*) ‘έφτυσα’, *anáfts* (< *anáftis*) ‘ανάβεις’, *kóftn* (< *kóftun*) ‘κόφτουν’, *skáftn* (< *skáftun*) ‘σκάβουν’, *vriskn* (< *vriskun*) ‘βρίσκουν’, *fén̄gn* (< *fén̄gun*) ‘φεύγουν’, *kópsn* (< *kópsun*) ‘κόψουν’, *spróksn* (< *spróksun*) ‘σπρώξουν’, *tirxtis* (< *tirixtis*) ‘κοιτάξου’,

¹⁵ Για παράδειγμα, συμβαίνει σε πολύ μικρότερο βαθμό η αποβολή ανάμεσα σε συμφωνικό σύμπλεγμα και σε σύμφωνο στην αρχική συλλαβή σε σχέση με άλλα βόρεια ιδιώματα. Έτσι, από τα αρχικά δευτερογενή συμφωνικά συμπλέγματα που παραθέτουν οι Παπαδημητρίου Λ. και Μαργαρίτη-Ρόγκα Μ. (Παπαδημητρίου - Μαργαρίτη-Ρόγκα 1983: 23) από το σιατιστινό ιδίωμα (*spito-* > *spto-*, *spiti-* > *spti-* > *sptši-*, *stup-* > *stp-*, *skuti-* > *skti-* > *sktši-*, *stim-* > *stm-* > *stšm-*, *psil-* > *pšl-*, *psix-* > *pšx-* > *pštš-*, *kšin-* > *kšn-*, *ksil-* > *ksl-*, *piste-* > *pšte-* > *pštše-*) κανένα δεν απαντά στο ιδίωμα. Έτσι αντί για τους σιατιστινούς τύπους: *σπιτόγαμπρους*, *σπιστόκους* (< **σπιτάτκους*), *σπί*, *σπισί* (< **σπί*), *σπισμόν* (< **σπισμόν*), *νόστισμου* (< **νόστισμου*), *ψίλος*, *ψίση* (< **ψίση*), *πνίξιμου*, *ξίνος*, *ξίλοψείρα*, *πίστιεύου* (< **πίστιεύου*), έχουμε αντίστοιχα: *σπιτόγαμπρους*, *σπιτάτκους*, *σπισί*, *σπισί*, *σπισμόν*, *νόστισμου*, *ψίση*, *ψίση*, *πνίξιμου*, *ξίνος*, *ξίλοψείρα*, *πίστιεύου*. Αντίθετα, σε ενδιάμεσες συλλαβές και ιδιαίτερα σε όρια μορφήματα η αποβολή σπάνια αποφεύγεται, έστω και αν απαιτείται απλοποίηση του (δευτερογενούς) δυσκολοπρόφερτου συμπλέγματος. Έτσι, τα μη αρχικά συμφωνικά συμπλέγματα που παρουσιάζουν παρακάτω (ό.π.:26) απαντούν (το ίδιο απλοποιημένα) στο σύνολό τους και στο ιδίωμα.

¹⁶ Μαργαρίτη-Ρόγκα 1985:165.

¹⁷ Μαργαρίτη-Ρόγκα 1985:189.

arxnós (< *arxinós*) ‘παλαιός’, *afrútskus* (< *afrútsikus*) ‘ελαφρούτσικος’ β. (με τροπή) *šáxtsa* (< *šástsa* < *šástisa*) ‘σάστισα’, *aróxtsa* (< *arótsa* < *aróstisa*) ‘αρρώστησα’, *buíxtsa* (< *buístsa* < *buústisa*) ‘προσπάθησα’, *kuníxtsa* (< *kunútsa* < *kunústisa*) ‘συνομίλησα’, *buláxtsa* (< *bulástsa* < *bulástisa*) ‘περίλαβα’, *pul’óηksa* (< *pul’ómksa* < *pul’émiksa*) ‘εκσφενδόνισα, πέταξα’ γ. (με απλοποίηση) *xráška* (< *xráštka* < *xráštika*) ‘χρειάστηκα’, *drundiška* (< *drundištka* < *drundištika*) ‘δονήθηκα’, *váfka* (< *váfika* < *váfika*), ‘βάφτηκα’, *tšúmsa* (< *tšúmba* < *tšúmbisa*) ‘τσίμπησα’, *akúmsa* (< *akúmba* < *akúmbisa*) ‘ακούμπησα’, *stúmsa* (< *stúmba* < *stúmbisa*) ‘στούμπισα’, *ríxs* (< *ríxns* < *ríxn’is*) ‘ρίχνεις’, *kšiérs* (< *kšiérens* < *kšiérnis*) ‘πέφτεις’, *špérn* (< *špérnn* < *špérnun*) ‘σπέρνουν’, *n’iškós* (< *n’ištós* < *n’ištikós*) ‘νηστικός’, *ifnós* (< *iftnós* < *eftinós*) ‘φθηνός’ δ. (με απλοποίηση και τροπή) *sfiθka*¹⁸ (< *sfixka* < *sfixtka* < *sfixtika*) ‘σφίχτηκα’, *šk’áθka* (< *šk’áxka* < *šk’áxtka* < *šk’áxtika*) ‘σκιάχτηκα’, *tiriθka* (< *tiríxka* < *tiríxtka* < *tiríxtika*) ‘κοιτάχτηκα’, *taráθka* (< *taráxka* < *taráxtka* < *taráxtika*) ‘ταράχτηκα’, *vráθka* (< *vráxka* < *vráxtka* < *vráxtika*) ‘βράχτηκα’ κλπ.

Εξαιρέσεις παρουσιάζονται στις καταλήξεις *-iza* και *-isa* όταν προηγείται συμφωνικό σύμπλεγμα κυρίως με υγρό ή έρρινο, όπως π.χ. *-rn-*, *-xn-*, *-pn-*, *-ln-*, *-tr-*, *-kr-*, *-vr-*, *-fl-*, *-γl-*, *-zv-*, επειδή η αποβολή του *-i-* θα δημιουργούσε συμφωνικό σύμπλεγμα δυσκολοπρόφερτο και μη ανεκτό στο ιδίωμα και τυχόν τροπή ή απλοποίησή του θα δημιουργούσε αλλοίωση του θέματος και τύπους εξαιρετικά ασαφείς σημασιολογικά: π.χ. *znárn’isa/-za* (και όχι **znárnsa/-za* ή, ενδεχομένως, **znársa/-za*), *l’íxn’isa* (και όχι **l’íxnsa* ή, ενδεχομένως, **l’íxsa*), *kápn’iza* (και όχι **kápnza*), *kšípn’isa* (και όχι **kšípnza*), *díln’isa* (και όχι **dílnza*) ‘έφαγα μεσημεριανό’, *métrisa* (και όχι **métrsa*), *píkriza* (και όχι **píkrza*), *dákrisa* (και όχι **dákrsa*), *énrisa* (και όχι **énrsa*), *kšéfl’isa* (και όχι **kšéflsa*) ‘ξεφλούδισα’, *súγl’isa* (και όχι **súγlsa*) ‘σούβλισα’, *ézvisa* (και όχι **ézvsa*), *éxn’isa* (και όχι **éxnza*) ‘παρακίνησα το σκυλί’ κλπ.

2.1.1.2.1 Παρατηρήσεις στην αποβολή

1. Όταν το μεσοσυμφωνικό άτονο *i* ή *u* (Φ) ακολουθεί *l* (-ΣΦla-, -ΣΦlo-, -ΣΦlu-), η επικείμενη αποβολή ή ημιφωνοποίηση του *l* (βλ. 2.1.3) ακυρώνει την αποβολή: π.χ. *dáxtiu* (< *dáxtilu*) (και όχι **dáxtlu*) ‘δάχτυλο’ (ενώ έχουμε: *daxl’íd’* ‘δαχτυλίδι’), *pšiumá*

¹⁸ Ομοια και στο Βελβεντό (Μπουντώνας 1892:17).

(< *pšilá*) (και όχι **pslá*) ‘ψηλά’, *škiódundu* (< *škilódundu*) (και όχι **šklódundu*) ‘σκυλόδοντο’, *kupróškiu* (< *kupróškilu*) (και όχι **kupróšklu*) ‘κοπρόσκυλο’ (ενώ: *škl’í*), *puú* (< *pulú*) (και όχι **plú*) ‘πουλώ’ (ενώ: *pl’ísu* ‘πουλήσω’), *p̄iaú* (< *pilalú*) (και όχι **plalú*) ‘πηλαλώ’, *puár’* (< *pulár’*) (και όχι **plár’*) ‘πουλάρι’, *fiú* (< *filú*) (και όχι **flú*) ‘φιλώ’, *giú* (< *gilú*) (και όχι **glú*) ‘κυλώ’, *an’imókšiu* (< *an’imókšilu*) (και όχι **an’imókshu*) ‘ανεμόξυλο’, *manófiu* (< *manófilu*) (και όχι **manóflu*) ‘μανόφυλλο’, *zúzuu* (< *zúzulu*) (και όχι **zúzlu*) ‘ζούζουλο’ (ενώ: *zl’ígu*), *puíd’* (< *pulíd’*) (και όχι **plíd’*) ‘κοτοπουλάκι’ (ενώ: *pl’í*), *xamiós* (< *xamilós*) (και όχι **xamlós*) ‘χαμηλός’, *píós* (< *pilós*) (και όχι **plós*) ‘πηλός’, *miónu* (< *mulónu*) (και όχι **mlónu*) ‘μουλώνω’ κ.ά.

Παρατήρηση: Από τα παραπάνω προκύπτει ότι το φαινόμενο της αποβολής ή ημιφωνοποίησης του *l* προηγείται χρονικά της αποβολής των άτονων *i*, *u* και είναι έτσι πιθανόν να αποτελεί ένα παλαιότατο διαλεκτικό στοιχείο που διασώθηκε σε ένα περιφερειακό ιδίωμα, όπως έχουν υποστηρίξει πολλοί μελετητές (βλ. 2.1.3).

2. Όταν σε μια λέξη έχουμε περισσότερα από ένα άτονα *i* ή *u*, τότε συνήθως αποβάλλεται αυτό που βρίσκεται σε όρια μορφήματος (και δεν διακινδυνεύεται έτσι αλλοίωση του θέματος¹⁹) ή πλησιέστερα προς την τονισμένη συλλαβή²⁰: π.χ. *θilkός* ‘θηλυκός’, *n’iškós* ‘νηστικός’, *filménus* ‘φιλημένος’, *dilnós* ‘μεσημέρι’ κλπ. Οι όποιες εξαιρέσεις οφείλονται σε λόγους ετυμολογίας: π.χ. *tl’igád’* ‘τυλιγάδι’, *tl’igadiázu* ‘τυλιγαδιάζω’ και όχι **tilgád’/tilgadiázu* (επειδή προέρχονται από το *tl’ígu* ‘τυλίγω’), *θlikónu* ‘θηλυκώνω’ και όχι **θilkónu* (επειδή προέρχεται από το *θlik’*), (ενώ έχουμε: *θilkός* ‘θηλυκός’).

¹⁹ Δηλ. η συλλαβή «η ολιγώτερον μεταβάλλουσα το ίνδαλμα» (Φάβης 1951:8).

²⁰ Παπαδόπουλος 1926:16· Μαργαρίτη-Ρόγκα 1977:55· Οικονόμου 1991:15

2.1.1.2.2 Αποβολή και απουράνωση

Όπως φαίνεται σε παραπάνω παραδείγματα (*xmónas, akulménus, mélsa, análsa, kínsa, píns, álpsa, álftus* κ.ά.) σε οποιαδήποτε, εκτός της τελικής, θέση η αποβολή του *-i-* επιφέρει και την απουράνωση του προηγούμενου συμφώνου. Αλλά και ένα τελικό (μετά από αποβολή *-i*) ουρανωμένο σύμφωνο, όταν παύει να είναι τελικό (με την επίταξη π.χ. κτητικής αντωνυμίας), απουρανώνεται: π.χ. *kišék* ‘γωνιά’, αλλά *kišéks - kišékt - kišékmas* ‘γωνιά σου - γωνιά του - γωνιά μας’, *axmák* ‘(γεν., αιτ., κλητ.) αχμάκη’, αλλά *axmáks* ‘αχμάκης’, *ambél* ‘αμπέλι’, αλλά *ambélt - ambéltmas, mixál* ‘(γεν., αιτ., κλητ.) Μιχάλη’, αλλά *mixáls* ‘Μιχάλης’, *xuráf* ‘χωράφι’, αλλά *xuráfs - xuráftmas - xuráfts* ‘χωράφι σου - χωράφι μας - χωράφι τους’, *xajínán* ‘ζώο’, αλλά *xajínans* ‘ζώο σου’, *parnóm* ‘παρανόμι’, αλλά *parnómt* ‘παρανόμι του’, *ajíáp* ‘αγάπη’, αλλά *ajíápts* ‘αγάπη τους’, *št’ár* ‘σιτάρι’, αλλά *št’ármas* ‘σιτάρι μας’ κλπ.²¹

Η ουράνωση παραμένει και μετά την αποβολή σε κάθε περίπτωση μόνο στα *s, z, ts*²²: π.χ. *št’ár* (< *šit’ár*) ‘σιτάρι’, *škónu* (< *šikónu*) ‘σηκώνω’, *šxórju* (< *šixórju*) ‘συχώριο’, *ašxénumi* (< *ašixénumi*) ‘σιχαίνομαι’, *šn’í* (< *šin’í*) ‘σινί’, *šmád* (< *šimád*) ‘σημάδι’, *žmónu* (< *žimónu*) ‘ζυμώνω’, *žmár* (< *žimár*) ‘ζυμάρι’, *mikútskus* (< *mikútsikus*) ‘μικρούτσικος’, *kundútskus* (< *kundútsikus*) ‘κοντούτσικος’ κλπ.

2.1.1.2.3 Περιπτώσεις μη αποβολής των άτονων *i, u*

Τα άτονα *i, u* δεν αποβάλλονται όταν:

1. Προέρχονται από στένωση (δευτερογενή): π.χ. *aduk’úmi* (< *do- -me*) ‘θυμάμαι’, *pul’imú* (< *-le-*) ‘πετώ μακρυνά, εκσφενδονίζω’, *kšinumú* (< *-no-*) ‘διώχνω τα πουλιά’, *pitú* (< *pe-*) ‘πετώ’, *gól’anus* (< *-os*) ‘γυμνός’, *thérus* (< *-os*) ‘θερισμός’, *kinónu* (< *ke-*) ‘σερβίρω φαγητό’, *dimát* (< *de-*) ‘δεμάτι’ κλπ.

2. Βρίσκονται στην αρχή της λέξης: π.χ. *uranós* ‘ουρανός’, *invzas* ‘καψούλι’, *iđiazu* ‘μαζεύω νήμα’ κλπ.

3. Τα δευτερογενή συμφωνικά συμπλέγματα που προκύπτουν δεν είναι, όπως αναφέρθηκε παραπάνω (2.1.1.2), ανεκτά στο ιδίωμα: π.χ. *alótiya* (και όχι **alótiya*) ‘αλογόμυγα’, *alótrixa* (και όχι **alótrixa*) ‘αλογότριχα’, *algunurá* (και όχι **algunrá*)

²¹ Για την ερμηνεία της απουράνωσης βλ. Μαλικούτη-Drachman & Drachman 1977:44-45.

²² Προφανώς και στο *dz*, αλλά δεν υπάρχουν παραδείγματα.

‘αλογοουρά’, *arǵirós* (και όχι **arǵrós*) ‘αργυρός’, *rufú* (και όχι **rfú*) ‘ρουφώ’, *kšinós* (και όχι **kšnós*), *arkudízu* (και όχι **arkdízu*) ‘αρκουδίζω’, *k’iní* (και όχι **kmí*) ‘αρχίζω’, *artsivúrtš* (και όχι **artšvúrtš*) ‘αρτσιβούρτσι, κατάλυση νηστείας’ κλπ.²³

Μη ανεκτό είναι σε αρχική θέση και το δευτερογενές σύμπλεγμα από δύο όμοια σύμφωνα γι’ αυτό και το ενδιάμεσο φωνήεν διατηρείται²⁴, ενώ σε όρια μορφήματος παρατηρείται αποβολή και στη συνέχεια απλοποίηση των δύο όμοιων συμφώνων: π.χ. *kukí* (ενώ αλλού *kkí*) ‘κουκί’, *kukúd’* ‘ξεραμένο εξάνθημα’, *bibika* ‘μεγάλο κουδούνι’, *šišés* ‘μπουκάλι (< τουρκ. *şişe*), *tsutsúl’* ‘μυτερή κορυφή’, ενώ στην περίπτωση που και οι δύο αρχικές συλλαβές αρχίζουν με ν έχουμε ανομοιογενή αποβολή του πρώτου όμοιου συμφώνου, π.χ. *uvál’* (< *vnvál’*) ‘βουβάλι’ (και όχι *vval*, όπως στα σαρακατσάνικα²⁵), *unós* (< *vnunós*) ‘βουβός’ (και όχι *vnós*, όπως στη Σκόπελο²⁶). Σε όρια μορφήματος όμως έχουμε: *iksikus* (< *iksikkus* < *iksikikus* [< τουρκ. *eksik*]) ‘λειψός’, *tšuríkus* (< *tšuríkkus* < *tšuríkikus* < τουρκ. *çürük*) ‘σάπιος’, *urtákus* (< *urtákkus* < *urtákikus* [< τουρκ. *ortak*]) ‘συνεταιρικός’²⁷, *raén* (< *praénn* < *praénun*) ‘πηγαίνουν’, *vgén* (< *vgénn* < *vgénun*) ‘βγαίνουν’ κλπ.

4. Στο τελικό *-i* (με πρωτογενές τελικό *-u* δεν υπάρχουν περιπτώσεις) προηγείται φωνήεν ή σε ενδιάμεση θέση προηγείται ή ακολουθεί φωνήεν. Στις περιπτώσεις αυτές τρέπεται σε ημίφωνο *i* (διφθογοποίηση)²⁸: π.χ. *prusfái* ‘προσφάι’, *tró̇i* ‘τρώει’, *aruštíá* ‘αρρώστια’, *ak’érius* ‘ακέραιος’ κλπ.

5. Ο τόνος βρίσκεται στη δεύτερη μετά το άτονο φωνήεν συλλαβή. Πρώτος παρατήρησε το φαινόμενο ο Αναγνωστόπουλος (1915:24) στο Ζαγόρι και, όπως αναλύει η Μαργαρίτη-Ρόγκα (1977:53 κε.) για τη Σιάτιστα, στα ίδια περιβάλλοντα η μετατόπιση του τόνου από την πρώτη μετά το άτονα *i*, *u* στη δεύτερη συλλαβή διατηρεί το άτονο, που στην πρώτη περίπτωση αποβάλλεται: π.χ. *vzí*, αλλά *vizaxtár’*, *vizaǵménus’ xμόnas*, αλλά *ximun’átikus’ pšxí*, αλλά *pšixuréd’ žμόnu*, αλλά *žimuménuš’ zl’íγu*, αλλά *zulýménus* (στη Σιάτιστα *zul’íγménus*) *škónu*, αλλά *šikuménus* (στη

²³ Ο Γ. Αναγνωστόπουλος (1915:22 κε.) διαπιστώνει 49 συνδυασμούς συμφωνικών συμπλεγμάτων όπου το άτονο *i* δεν αποβάλλεται. Όταν ακολουθεί *r*, η αποβολή συνήθως αποφεύγεται, όπως φαίνεται από τα: *tirú*, *tirí* (και *tiró-*), *pirázu*, *katurú*, *tšipurú*, *áxiru*, *pirónu*, *piruštíá* κ.ά. Πβ. και Μπουντόνας 1892:10, απ’ όπου και κάποια από τα παραδείγματα.

²⁴ Βλ. ανάλογα Μαργαρίτη-Ρόγκα 1977:52.

²⁵ Höeg 1925:128.

²⁶ Kretschmer 1905:88.

²⁷ Για την παραγωγική κατάληξη *-ikos* σε δάνειες από την τουρκική λέξεις βλ. κεφ. ΠΑΡΑΓΩΓΗ, Παραγωγικές καταλήξεις επιθέτων.

²⁸ Μαργαρίτη-Ρόγκα 1985:53-55· Οικονόμου 1991:16.

Σιάτιστα *šukuménus*) κλπ. (τα παραδείγματα από την παραπάνω μελέτη). Παρατηρούνται όμως και κάποιες ελάχιστες περιπτώσεις αποβολής: π.χ. *znár' - znarátus, kšikl'ázu - kšikl'azménus* (στη Σιάτιστα *kšik'il'azménus*)²⁹.

Επομένως η αποβολή των μεσοσυμφωνικών *i, u* κατά κανόνα συντελείται όταν αυτά βρίσκονται στην προηγούμενη ή επόμενη συλλαβή από την τονισμένη.

6. Ακολουθεί έρρινο με στιγμικό ηχηρό και όταν ακολουθεί *γ* ή *ρ*, περίπτωση που παρατήρησε η Μαργαρίτη-Ρόγκα (1977:52) για το σιατιστινό ιδίωμα: π.χ. *šimbéθirus, kumbí, šindix'á* ‘λόγος’, *piγιάδ'* (ενώ Καρ. *pxád'*), *tiγάν'*, *pirázu, pirónu, ríturu, tirí, tirú* ‘κοιτάζω’, *mirázu* κλπ.

7. Βρίσκονται πριν από υπό αποβολή ή τροπή *l* (βλ. 2.1.1.2.1).

8. Το άτονο *i* βρίσκεται μετά από υπό αποβολή *γ'*. Τότε προηγείται η αποβολή του *γ'* (βλ. 2.1.4) και το *i* διατηρείται: π.χ. *in'éka* ‘γυναίκα’, *inát'* ‘γινάτι’, *il'ék'* ‘γιλέκι’, *vliiménus* ‘ευλογημένος’ κλπ.

Π α ρ α τ ή ρ η σ η: Επομένως η αποβολή του *γ* πριν από μπροστινά φωνήεντα προηγείται χρονικά της αποβολής του άτονου *i*.

9. Το άτονο *i* δεν αποβάλλεται ως φωνήεν της τελευταίας συλλαβής ή ως τελικό φωνήεν σε δισύλλαβα αρσενικά βαφτιστικά και ουσιαστικά που εκφράζουν βαθμό συγγένειας σε *-ης*. Επειδή αποτελούν συνήθεις προσφωνήσεις, η διατήρηση του τελικού *-i* στην κλητική (π.χ. *ó báti, ó iórgi*) προφανώς επεκτείνεται αναλογικά και στις άλλες πτώσεις: π.χ. *bátis* ‘μεγάλος αδερφός’, *dbáti* ‘του αδερφού’, *tubáti* ‘τον αδερφό’, *tátis* ‘πατέρας’, *l'ól'is* ‘Λιόλης, Γιώργος’, *xútis* ‘Χούτης, Χρήστος’, *mítis* ‘Μήτηρ, Δημήτρης’, *iórgis* ‘Γιώργης’, *ián'is* ‘Γιάννης’ κλπ., ενώ *džóps* (αρσ.) ‘τζέπη’, *sfáxts* ‘σφάχτης’, *kósts* ‘κλώστης, πλάστης’.

10. Το άτονο *u* δεν αποβάλλεται στη γενική των αρσενικών σε *-ους* πιθανόν αναλογικά προς τα δευτερογενή *u* των καταλήξεων της ονομαστικής και αιτιατικής: π.χ. *tníku* ‘του Νίκου’, *tl'íku* ‘του λύκου’, *tθόδuru* ‘του Θόδωρου’ (ενώ π.χ. στην Κοζάνη *τ'λόκ, τ'Λάζ, Ντίνας* 2005α:37).

²⁹ Στην περίπτωση αυτή πιθανόν η εξαίρεση να οφείλεται στο ότι στο ιδίωμα, ενώ απαντούν το ρήμα *ξ'ικλ'άζου* ‘ξεσκίζω, σκίζω στα δύο’ και το επίθετο *κλ'άρκου* ‘(προκ. για καρπούς, συνήθ. για πεπόνια, καρπούζια) που δεν έχει αρμονικό σχήμα αλλά σχηματίζει ένα είδος κοιλιάς’, δεν απαντά το ουσιαστικό *κοιλ'ά - κλ'ά*, αλλά *καρδιά, σ'κιμπ'ά* ή *μουζούκα*.

11. Τέλος, δεν αποβάλλονται σε πολλές περιπτώσεις, όπως και σε άλλα βόρεια ιδιώματα (Παπαδόπουλος 1926:18), όταν απαντούν στη δημοτική ποίηση του ιδιώματος, είτε επειδή εξυπηρετούν μετρική ανάγκη, είτε από επίδραση της ν.ε.

2.1.1.2.4 Αποβολή δευτερογενών *i, u*

1. Όπως συμβαίνει και με άλλα ιδιώματα (Ανδριώτης 1931:179), οι ρηματικοί τύποι ενεργητικής φωνής στο β' πληθ.: π.χ. *l'ínti* (< *l'in'iti* < *linete*) 'λύνετε', *l'íšti* (< *l'íšiti* < *lísete*) 'λύσετε', *él'ínti* (< *él'in'iti* < *élinete*) 'λύνατε', *él'íšti* (< *él'íšiti* < *élisete*) 'λύσατε' κλπ., αν δεχτούμε ότι οι τύποι του β' πληθ. δεν προκύπτουν από μορφολογικούς λόγους³⁰.

2. Τύποι αορίστου σε *-σα* (< *-ισα* < *-εσα*³¹) κάποιων ρημάτων της δεύτερης συζυγίας σε *-rú*: π.χ. (*mburú*) *mbórsa* (< *mbórisa* < *mbóresa*) 'μπόρεσα', (*šxurnú*) *šxórsa* (< *šxórisa* < *šxóresa*) 'συγχώρεσα', (*xurú*) *xórsa* (< *xórisa* < *xóresa*) 'χώρεσα', (*stanaxurnú*) *stanaxórsa* (< *stanaxórisa* < *stanaxóresa*) 'στενοχώρησα', (*kaitirú*) *kaitérsa* (< *kaitérisa* < *kaitéresa*) 'καρτέρεσα', αναλογικά προς τους αόριστους σε *-σα* (< *-ισα*), όπως *šiiirnú* - *šiiirsa* 'συγύρισα', *pal'iyurnú* - *pal'iyórsa* 'παρηγόρησα', *pitárizu* - *pitársa* 'πετάρισα', *l'an'ízu* - *l'ánsa* 'λιάνισα' κλπ.

3. Σε λίγες άλλες λέξεις³² παρατηρείται αποβολή ενδιάμεσου δευτερογενούς *-u-*: π.χ. *ályu* (< *ályu*) 'άλογο', *an'ífrus/katífrus* (< *an'ífurus/katífurus*), *znár'* (< *zunár'*) (απαντά ουσ. ζώνα), *kamsútškus* (< *kamusútškus*) 'καμπόσος', *bustantóp'* (< *bustanutóp'*) 'μποστανοτόπι', *n'áfra(s)* (< *n'áfura(s)*) 'μια φορά', *upantós* (< *uranutós*) 'απανωτός', *urlóĭ* (< *urulóĭ*) 'ρολόι', *skl'ík'* (< *skul'ík'*), *típta(s)* (< *típuta(s)*) 'τίποτε', *xasmérs* (< *xasumérs*) 'χασομέρης'.

2.1.1.2.5 Ανομοιωτική αποβολή του *a*

Περιστασιακά επίσης στο ιδίωμα παρατηρείται το φαινόμενο της αποβολής άτονου *a* όταν βρίσκεται σε περιβάλλον υγρού συμφώνου με άλλο άτονο *a*³³ (νόμος Kretschmer). Τέτοιες περιπτώσεις έχουμε κυρίως σε κάποια σύνθετα με το πρόθημα

³⁰ Ο Τζάρτζανος π.χ. (1909:70) αποδίδει την αποβολή στον αναλογικό προς το β' ενικό πρόσωπο σχηματισμό του β' πληθυντικού.

³¹ Τριανταφυλλίδης 1941:355.

³² Για τις οποίες ο Παπαδόπουλος (1926:16) γράφει ότι «το *o* ... ετράπη εις *ou* προτού αρχίση η ενέργεια του νόμου της αποβολής των ατόνων».

³³ Βλ. και Τομπαΐδης 1967:15. 10.

para- ουσιαστικά: π.χ. *pramagía* ‘παραμαγούλα’, *prahgón* ‘παραγγόνι, δισέγγονο’, *pardáhgau* ‘παραδάγκαλο, αμυγδαλή, *parnóm* ‘παρανόμι, παρατσούκλι’, αλλά και *tsahgrasúl* ‘τσαγκαροσουύλι’. Στις άλλες περιπτώσεις έχουμε κανονικά: *paramaiú* ‘παραμιλώ’, *paramirnú* ‘παραμερίζω’, *paraxónu* ‘θάβω’, *parašǵiá* ‘παραστιά’ κλπ.

2.1.1.2.6 Η αποβολή σήμερα

Η σημερινή γλωσσική πραγματικότητα επιβάλλει την εισαγωγή μεγάλου αριθμού νέων λέξεων της ν.ε., “ξένων” προς το ιδίωμα. Οι νέες αυτές λέξεις προσαρμόζονται φωνητικά και μορφολογικά στο ιδίωμα. Έτσι το φαινόμενο της αποβολής παρατηρείται σε όλες τις λέξεις της σύγχρονης πραγματικότητας, περιορίζεται όμως κυρίως στο καταληκτικό μέρος³⁴, ενώ, αντίθετα, παρατηρείται κάποια συντηρητικότητα στην αποβολή φωνήεντος στο θέμα³⁵. Έτσι, παρατηρούμε π.χ.: (στο καταληκτικό μέρος) *kinérn’is* ‘κυβέρνηση’, *til’ióraš* ‘τηλεόραση’, *anál’is* ‘ανάλυση’, *ipidótiš* ‘επιδότηση’, *ipidutiš* ‘επιδοτήσει’, *ipidutiškin* ‘επιδοτήθηκε’, *katál’il* ‘κατάλληλη’, *ikšitáž* ‘εξετάζει’, *ipil’égn* ‘επιλέγουν’, *apuríptn* ‘απορρίπτουν’, *šindakšiuđótišin* ‘συνταξιοδότησε’, *anaprusarmóškin* ‘αναπροσαρμόστηκε’, *ipanastátšin* ‘επαναστάτησε’, *furulógšin* ‘φορολόγησε’, (στο θέμα) *šk’in’i* ‘σκηνή’ (ενώ *škn’i* ‘σκοινί’), *til’ióraš* (ενώ *tl’igád’*), *ximós* (ενώ *xmónas*), *šin’él’ifš* ‘συνέλευση’ (ενώ *šn’i* ‘σινί’) κλπ.

Είναι φανερό ότι η ένταξη των νέων λέξεων της κυρίαρχης επίσημης γλώσσας συνοδεύεται πιθανόν και από κάποιο λανθάνον “δέος” μήπως από ενδεχόμενη επέμβαση στο θέμα (αποβολή) αλλοιωθεί το “έτυμον” της νέας λέξης και μειωθεί ή χαθεί η επικοινωνιακή της αποτελεσματικότητα (πβ. παραπάνω *šk’in’i/škn’i*), κάτι που δεν ισχύει για το καταληκτικό της μέρος. Για το λόγο αυτό παρατηρείται αυτή η συντηρητικότητα του ιδιώματος στην αποβολή φωνηέντων του θέματος των νέων

³⁴ Όπως επισημαίνει η Μαργαρίτη-Ρόγκα (1985:196) για το σιατιστινό ιδίωμα «η αποβολή ... ως φωνητικός νόμος φαίνεται ότι σήμερα έχει πάψει να έχει μεγάλη ισχύ. Τύποι που μπαίνουν στο ιδίωμα από την ΚΝΕ εμφανίζουν αποβολή των άτονων [i, u] στα καταληκτικά τους τμήματα και μόνο όταν υπάρχει στο ιδίωμα ανάλογος τύπος, αλλιώς το φωνήεν παραμένει. Έτσι οι τύποι της ΚΝΕ προσαρμόζονται στο κλιτικό σύστημα του ιδιώματος».

³⁵ Αναλύοντας την αποβολή φωνηέντων στο ιδίωμα της Σιάτιστας η Μαργαρίτη-Ρόγκα (1977:51) παρατηρεί: «Τύποι που φαίνονται κληρονομημένοι από παλιά ακολουθούν κατά κανόνα πιστά τους φωνητικούς νόμους, νεώτεροι όμως, που άρχισαν πριν από αρκετά χρόνια να μπαίνουν στο ιδίωμα, εμφανίζουν κάποια συντηρητικότητα στην αποβολή των φωνηέντων, ενώ προοδευτικά προσαρμόζονται στο νόμο της τροπής των άτονων e, o σε i, u αντίστοιχα, π.χ. *ipíšima* (επίσημα), *išix’ia* (ησυχία), *il’in’ikó* (ελληνικό), *piθióriš* (επιθεώρηση), *ésθiš* (αίσθηση).

λέξεων, κάτι που παρατηρείται και σε άλλα βόρεια ιδιώματα (Μαργαρίτη-Ρόγκα 1977:51).

2.1.2 Ουράνωση

Πρόκειται για γενικευμένο φαινόμενο με νομοτελειακή ισχύ, καθώς στο ιδίωμα ουρανώνονται υπό προϋποθέσεις όλα ανεξαιρέτως τα σύμφωνα. Στην ακολουθία συμφώνου με ημίφωνο ζ ή μπροστινό φωνήεν i, e (με βάση την ιεραρχία ισχύος του «ενεργούντος» την ουράνωση³⁶) το σύμφωνο ουρανώνεται από επίδραση του επόμενου φωνήεντος ή ημιφώνου ($\Sigma + \zeta, i, e > \Sigma' + i, e$)³⁷. Συγκεκριμένα:

1. Ουρανώνονται τα k, x, g, γ ³⁸, όπως και στη ν.ε., καθώς και τα s, z, ts, dz, n, l , όπως και σε άλλα βόρεια ιδιώματα, όταν ακολουθούνται από e, i, ζ σε οποιαδήποτε θέση: π.χ. $\text{καίω} > k'ém,$ $\text{κινώ} > k'iní,$ $\text{έκαιγα} > ék'íma,$ $\text{κι άλλο} > k'ámu,$ $\text{χείλος} > x'íus,$ $\text{χέρι} > x'érr',$ $\text{χίονι} > x'ón',$ $\text{φέγγει} > féng',$ $\text{Βαγγέλης} > vagg'élis,$ $\text{αγγειό} > aγγ'ó,$ $\text{εσένα} > išéna,$ $\text{εσύ} > iší,$ $\text{ισιώνω} > išónu,$ $\text{ζέστη} > žésta,$ $\text{ζυγώνω} > žigónu,$ $\text{βυζιά} > vžá,$ $\text{τσέλιγκας} > tšél'ihgas,$ $\text{τσιγάρο} > tšigáru,$ $\text{ίτσια} > ítša,$ $\text{Τζέπω (= Δέσπω)} > džépu,$ $\text{τζιτζίκι} > džidžik',$ $\text{νεράντζια} > n'irándža,$ $\text{γυναίκα} > in'éka,$ $\text{ανοίγω} > an'ígu,$ $\text{γενιά} > in'á,$ $\text{καλές} > kal'és,$ $\text{λέω} > l'ému,$ $\text{καλή} > kal'í,$ $\text{κάλεσα} > kál'isa,$ $\text{ήλιος} > il'ús,$ (νεολ.) $\text{σημαία} > šiméia,$ $\text{σέντρα} > šéndra,$ $\text{ψέμα} > pšéma,$ $\text{ανεπιός} > an'ipšós,$ $\text{ξύλο} > kšímu,$ (νεολ.) $\text{εντάξει} > indákš,$ $\text{άποψη} > árupš,$ $\text{έλεγχος} > él'ihxus$ κλπ. Για την ουράνωση στην ακολουθία $\Sigma\zeta\Phi > \Sigma'\Phi$ βλ. 2.2.1.1.

Π α ρ α τ ή ρ η σ η: Από το γενικό αυτό κανόνα εξαιρούνται μόνο λέξεις δάνειες από την τουρκική, στις οποίες το μη ουρανωμένο σύμφωνο στη λέξη της γλώσσας-δότη διατηρείται, παρόλο που το περιβάλλον επιβάλλει την ουράνωση: π.χ. iksikus (< τουρκ. eksik) 'ελλειμματικός' και όχι $*ikšikus,$ din'ía (η) (< τουρκ. dünya) 'κόσμος' και όχι $*din'á,$ tazédkus (< τουρκ. taze) 'καινούργιος, φρέσκος' και όχι

³⁶ Μαλικούτη-Drachman & Drachman 1977:42-43.

³⁷ Newton 1972:154 κε Κατσάνης Ν. 1996:39.

³⁸ Το γ σε τέτοια θέση αποβάλλεται, εκτός από τελική $+i$ και μόνον στα ρήματα σε $-yu$: π.χ. $\text{ανοίγει} > an'íy',$ $\text{φεύγει} > féng',$ $\text{στρέγει} > stréy'$ κλπ. Σε νεότερες λέξεις το γ συνήθως διατηρείται: π.χ. $\text{γιάλα} > \gamma'ála$ 'βόλος', $\text{γιαούρτι} > \gamma'aúrt'$ (αλλά jal'í 'καθρέφτης', jatρός 'γιατρός'), $\text{γεμιστήρα} > \gamma'imistira,$ $\text{γέμιση} > \gamma'émiš$ (αλλά imátus 'γεμάτος', imózu 'γεμίζω'), $\text{γενέθλια} > \gamma'in'éthlija$ (αλλά inú 'γεννώ', in'á 'γενιά), $\text{γήπεδο} > \gamma'iridu$ (αλλά ítima 'γήτεμα') κλπ.

**tažédkus*, *tizék'* (< τουρκ. *tezek*) 'σκληρός σβόλος χρώματος' και όχι **tižék'*, *z'ján'* (< τουρκ. *ziyan*) 'απώλεια, ζημιά' και όχι **žán'*, *mizés* (< τουρκ. *meze*) 'μεζές' και όχι **mižés* (βλ. και 1.3.2.1).

2. Ουρανώνονται ως τελικά, εκτός από τα παραπάνω, και όλα τα υπόλοιπα σύμφωνα όταν αποβάλλεται τελικό *-i*, σε αντίθεση με άλλα βόρεια ιδιώματα³⁹. Διατηρούν τον τρόπο άρθρωσής τους πριν την αποβολή και δηλώνεται το *-i* που αποβλήθηκε, χωρίς όμως να έχουμε εκφορά ημιφώνου (*-pi* > *-p'*, *-fi* > *-f'*, *-bi* > *-b'*, *-ni* > *-n'*, *-ti* > *-t'*, *-θi* > *-θ'*, *-di* > *-d'*, *-ði* > *-δ'*, *-mi* > *-m'*, *-ri* > *-r'*)⁴⁰. Έτσι, εκτός από π.χ. *ανγάκ'* (< *ανγάκι*) 'αυλάκι', *féng'* (< *féngi*) 'φέγγει', *όx'* (< *όxi*) 'όχι', *tl'íγ'* (< *tl'íγι*) 'τυλίγει', *amaskál'* (< *amaskáli*) 'μασχάλη', *mész* (< *mési*) 'μέση' κλπ., έχουμε: *αϊγάp'* (< *αϊγάρι*) 'αγάπη', *xuráf'* (< *xuráfi*) 'χωράφι', *διααάb'* (< *διααάbi*) 'αστράφτει', *irén'* (< *iréni*) 'γυρεύει', *ααάt'* (< *ααάti*) 'αλάτι', *kukíθ'* (< *kukíθi*) 'κολοκύθι', *dónd'* (< *dóndi*) 'δόντι', *runíd'* (< *runídi*) 'ρεβίθι', *αρααάm'* (< *αρααάmi*) 'παλάμη', *kθár'* (< *kθári*) 'κριθάρι' κλπ. (βλ. και 2.1.1.2.1)⁴¹. Από τα παραπάνω σύμφωνα σε μη τελική θέση ουρανώνονται μόνο τα στιγμικά γλωσσοδοντικά *t*, *d* σε δάνειες κυρίως λέξεις: π.χ. *t'áf'* 'θειάφι', *št'ár'* 'σιτάρι', *t'á* 'τι θα', *ašt'am'* 'τα κρέατα της κοιλιάς του γουρουνιού, η παντσέτα, *trist'álka* 'έθιμο πρωτοχρονιάς', *d'úžkus* 'ίσιος', *šid'áγka* 'νυχτέρι', *tíd'a!* 'επιφώνημα για απομάκρυνση σκύλου'.

Σ η μ ε ί ω σ η: Στην περίπτωση του γ' ενικού οριστικής ενεργητικού ενεστώτα ρημάτων με χαρακτήρα *-n-*, η ουράνωση του τελικού, μετά την αποβολή της κατάληξης *-i-*, *-n-* αποτελεί δείκτη μορφολογικής διαφάνειας, καθώς το διπλό *-n-* που προκύπτει στο γ' πληθ. μετά την αποβολή του *-u-* της κατάληξης *-un* απλοποιείται. Έτσι έχουμε π.χ.: γ' εν. *dén'* 'δένει', γ' πληθ. *dén* 'δένουν', γ' εν. *dénn'* 'δέρνει', γ' πληθ. *dénn* 'δέρνουν', γ' εν. *xán'* 'χάνει', γ' πληθ. *xán* 'χάνουν' κλπ.

Αναλογικά, τα παραπάνω ισχύουν και για τα τελικά σύμφωνα σε όλες τις δάνειες, κυρίως από την τουρκική, λέξεις, όπως επίσης και για τις νεότερες, ακόμα και τις πλέον σύγχρονες, ξενικής προέλευσης λέξεις και οι οποίες προσαρμόζονται

³⁹ Βλ. ενδεικτικά Κατσάνης 1996:41.

⁴⁰ Βλ. και Μαργαρίτη-Ρόγκα 1985:161-162, καθώς και 1986:16.

⁴¹ Όπως επισημαίνουν οι Μαλικούτη-Drachman A. και Drachman G., στηριζόμενοι στην καταγραφή του Μπουντόνα (1892), για το ιδίωμα του Βελβεντού (Μαλικούτη-Drachman & Drachman 1977:45), αυτό αποτελεί απόδειξη ότι στο ιδίωμα όλα τα σύμφωνα μπορούν να ουρανωθούν.

μορφολογικά και εντάσσονται έτσι στο κλιτικό σύστημα του ιδιώματος⁴²: π.χ. *ók'* (< τουρκ. *ok*) 'τιμόνι κάρου', *turíž* (< τουρκ. *topuz*) 'ρόπαλο με σφαιρωτή απόληξη⁴³', *murafét'* (< τουρκ. διαλ. *murafet*)⁴⁴ 'ταλέντο', *adét'* (< τουρκ. *adet*) 'έθιμο', *umút'* (< τουρκ. *umut*) 'ελπίδα', *dnár'* (< τουρκ. *duvar*) 'τοίχος', *makám'* (< τουρκ. *makam*) 'εργαλείο', *muštirék'* (< τουρκ. *müsterek*) 'αποχωρητήριο' κλπ.: επίσης (νεολ.) *traktér'* 'τρακτέρ', *karpustál'* 'καρμποστάλ', *bék'* 'μπεκ', *kautsúk'* 'καουτσούκ', *tápir'* 'τάπερ', *mutrítš* 'οτομοτρίς', *sanduíts* 'σάντουιτς' κ.ά. Οπότε έχουμε στον πληθυντικό: *ók'a*, *turíža*, *muraféžia*, *muštirék'a*, *traktéria*, *karpustál'a*, *bék'a*, *kautsúk'a*, *mutrítša*, *sanduítsa* κλπ. Επομένως το ιδίωμα, αφού παρουσιάζει είκοσι ζεύγη μη ουρανωμένων-ουρανωμένων συμφώνων, κατατάσσεται στην πρώτη ομάδα, σύμφωνα με την κατάταξη που προτείνει ο Χ. Τζιτζιλής (Tzitzilis 1997-8:19) με βάση τη δομή του συστήματος των συμφώνων ή στην πέμπτη, σύμφωνα με την κατάταξη που προτείνουν οι Α. Μαλικούτη-Drachman και G. Drachman (Μαλικούτη-Drachman & Drachman 1977: 42) σύμφωνα με την «ιεραρχία του πάσχοντος» την ουράνωση συμφώνου.

3. Στα (πρωτογενή) συμφωνικά συμπλέγματα *sk*, *st*, *sp*, όταν ακολουθούνται από *ǰ*, *i*, *e*, το *s*, από επίδραση του επόμενου ουρανωμένου συμφώνου (αφομοίωση ουράνωσης)⁴⁵, ουρανώνεται (*s* > *š*)⁴⁶: π.χ. *šk'ázu* 'σκιάζω', *ášk'is* 'άσκηση', *šk'ép'* 'σκέπη', *kašk'étu* 'κασκέτο', *štjá* 'φωτιά', *aštér'* 'αστέρι', *štéka* 'στάσου', *špiri* 'σπυρί', *špérnu* 'σπέρνω' κλπ. Η ουράνωση παραμένει και όταν το φωνήεν που ενεργεί την ουράνωση αποβάλλεται: π.χ. *skl'í* (< *šk'il'í*), *škn'í* (< *šk'in'í*) (ενώ: *skl'ík'* 'σκουλήκι').

Για τη φωνολογική αξία των ουρανικοποιημένων συμφώνων και τα σχετικά προβλήματα βλ. Μαργαρίτη-Ρόγκα 1985.

Το ιδίωμα ανήκει στα ιδιώματα που διακρίνουν φωνολογικά τα ουρανικοφατνιακά από τα αντίστοιχα απλά (Τζιτζιλής, *Νεοελλ. Διάλ.*) με αποτέλεσμα

⁴² Η ουράνωση όλων των τελικών συμφώνων δημιούργησε την αίσθηση ότι δεν μπορεί να υπάρξει τελικό σύμφωνο μη ουρανωμένο. Θεωρείται δηλ. ότι κάθε τελικό σύμφωνο είναι δευτερογενές μετά από αποβολή κάποιου προϋπάρχοντος *-i* και συνεπώς ουρανωμένο. Επομένως στη συνείδηση των ομιλητών οι παραπάνω τύποι προϋποθέτουν αρχικούς τύπους **ók'i*, **turíži* κλπ. Γι' αυτό και από παλαιότερους και κυρίως αναλφάβητους ομιλητές, που δέχονται δυσκολότερα τις επιδράσεις της ν.ε., έχουν ακουστεί τύποι, όπως *πουσόν'* 'ποσόν', *πρίν'* 'πριν'.

⁴³ Κυρανούδης 2009:112.

⁴⁴ Κυρανούδης 2009:458. Ο τ. και στη βουλγαρική (Mollova 1967:131).

⁴⁵ Newton 1972:152.

⁴⁶ Πβ. και Παπαδόπουλος 1926:27.

τα ξένα δάνεια (κυρίως τουρκικά) να εντάσσονται με τον φωνητικό τους τύπο και να διατηρείται η ουρανική προφορά των *s* (< τουρκ. *ş*), *ts-* (< τουρκ. *ç-*), *dz-* (< τουρκ. *c*): π.χ. *šakás* ‘αστείο’ (< τουρκ. *şaka*), *šalnár’* ‘σαλβάρι’ (< τουρκ. *şalvar*), *mašás* ‘μασιά’ (< τουρκ. *maşa*), *pašpárnák’/bašpárnák’* ‘αντίχειρας’ (< τουρκ. *başpárnak*), *tšair’* ‘λιβάδι’ (< τουρκ. *çayır*), *tšakí* ‘σουγιάς’ (< τουρκ. *çaki*), *tšubáns* ‘τσομπάνης’ (< τουρκ. *çoban*), *tšurnás* ‘σούπα’ (< τουρκ. *çorba*), *tšaráp’* ‘κάλτσα’ (< τουρκ. *çorap*), *džám’* ‘τζάμι’ (< τουρκ. *cam*), *džambáziz* ‘τσαμπάζις’ (< τουρκ. *cambaz*), *badžanáks* ‘μπατζανάκης’ (< τουρκ. *bacanak*), *džóps* (< τουρκ. *cep*) ‘τσέπη’ κλπ.

2.1.2.1 Παρατηρήσεις στην ουράνωση

1. Όταν αποβάλλεται ενδιάμεσο *-i-*, η αποβολή, σε αντίθεση με άλλα βόρεια ιδιώματα⁴⁷, συνοδεύεται από απουράνωση του προηγούμενου ουρανωμένου συμφώνου: π.χ. *axmáks* (< *axmák’is*) ‘αχμάκης’, *éxs* (< *éx’is*) ‘έχεις’, *stráhgsa* (< *stráhg’isa*) ‘στράγγισα’, *aǰórys* (< *aǰóry’is*) ‘Αϊ-Γιώργης’, *iféns* (< *ifén’is*) ‘υφαίνεις’, *mixáls* (< *mixál’is*) ‘Μιχάλης’, *ðilnós* (< *ðil’inós*) ‘μεσημέρι’ κλπ. (βλ. 2.1.1.2.2, Αποβολή και απουράνωση).

Το ίδιο συμβαίνει και στην αποβολή τελικού *-i*, όταν στη λέξη επιτάσσεται νέος φθόγγος ή συλλαβή (π.χ. κτητικό), καθώς με την επίταξη το τελικό *-i* γίνεται πλέον ενδιάμεσο και ισχύει ό,τι παραπάνω: π.χ. *dónđm* (< *dónd’ m*) ‘δόντι μου’, *amaskáls* (< *amaskál’ s*) ‘μασχάλη σου’, *anǰákt* (< *anǰák’ t*) ‘αυλάκι του’, *xuráfmas* (< *xuráf’ mas*) ‘χωράφι μας’, *aǰǰápsas* (< *aǰǰáp’ sas*) ‘αγάπη σας’, *kthárts* (< *kthár’ ts*) ‘κριθάρι τους’ κλπ.

2. Και στις δύο παραπάνω περιπτώσεις, στα δευτερογενή δηλ. (μετά από αποβολή του ενδιάμεσου *i*) συμφωνικά συμπλέγματα από *s*, *z*, *ts* η ουράνωση (από επίδραση του *i*) διατηρείται: π.χ. *škónu* (< *šikónu*) ‘σηκώνω’, *šxóriu* (< *šixóriu*) ‘συχώριο’, *šmád’* (< *šimád’*) ‘σημάδι’, *šní* (< *šini*) ‘σινί’, *št’ár’* (< *šit’ár’*) ‘σιτάρι’, *xášku* (< *xášiku*) ‘χάσικο’, *žmár’* (< *žimár’*) ‘ζυμάρι’, *žmónu* (< *žimónu*) ‘ζυμώνω’, *varméžkus* (< *varméžikus*) ‘αργοκίνητος’, *d’úžkus* (< *d’úžikus*) ‘ευθύς’, *mútskus* (< *mútsikus*) ‘μικρούτσικος’ κλπ. (βλ. και 2.1.1.2.2). Για τις ακολουθίες *-sis*, *-zis* βλ. 2.3.5.2.

⁴⁷ Βλ. π.χ. Μαργαρίτη-Ρόγκα 1985:194.

Π α ρ α τ ή ρ η σ η: Καθώς το ιδίωμα βρίσκεται σε διαδικασία αποδιαλεκτοποίησης, αν θεωρήσουμε τα τρία παραπάνω φαινόμενα ως τους βασικούς γενικούς νόμους των βόρειων ιδιωμάτων, στο ιδίωμα που εξετάζουμε ισχυρότερη αντίσταση απέναντι στην επιβολή της φωνητικής της ν.ε. παρουσιάζει η στένωση, ακολουθεί η ουράνωση και τελευταία είναι η αποβολή.

2.1.3 Τροπή - αποβολή του *l*⁴⁸

Στον φθόγγο *l* μπορούμε να παρατηρήσουμε τις περισσότερες αλλαγές στα πλαίσια των νεοελληνικών ιδιωμάτων⁴⁹. Η άποψη αυτή επιβεβαιώνεται και στο ιδίωμα που εξετάζουμε.

Ιδιαίτερο βασικό χαρακτηριστικό⁵⁰ του ιδιώματος είναι, ανάλογα με την περίπτωση, ο μετασχηματισμός (ημιφωνοποίηση ή φωνηεντοποίηση) αφενός ή η αποβολή αφετέρου του *l*. Το φαινόμενο, που ανάλογό του έχουμε ήδη στην αρχαία Κρητική διάλεκτο⁵¹, με τη συγκεκριμένη μορφή, την κανονικότητα και την έκταση που παρουσιάζει δεν απαντά σε άλλο ιδίωμα, εκτός ίσως από το ιδίωμα Δρυμού - Μελισσοχωρίου Θεσσαλονίκης (βλ. Κατσάνης 1992-3), ενώ με διάφορες μορφές και πιο περιορισμένη έκταση απαντά και σε άλλα, περισσότερο σε περιφερειακά, ιδιώματα (Μ. Ασία, Κρήτη, Νάξο, Τσακωνιά, Α. Θράκη, Σαμοθράκη, Κουτσοβλαχική, ακόμα και σε ιδίωμα του Πόντου)⁵². Το χαρακτηριστικό αυτό του

⁴⁸ Η τροπή - αποβολή του *l*, όπως και παρακάτω η αποβολή του *γ*, εντάσσονται στο παρόν κεφάλαιο και όχι στις τροπές ή αποβολές συμφώνων γιατί αποτελούν ιδιαίτερο βασικό χαρακτηριστικό του ιδιώματος.

⁴⁹ Ο Πάγκαλος (1955:222) αναφέρει σχετικά: «... τα πολυπληθή φθογγικά παθήματα του πολυπαθεστάτου τούτου φθόγγου *λ*, ...». Το ίδιο και ο Κοντοσόπουλος (1959:322): «Ο φθόγγος *λ* εις την Νέαν Ελληνικήν είναι εκ των πασχόντων τας περισσότερας αλλοιώσεις κατά την προφοράν και τα περισσότερα φθογγικά πάθη».

⁵⁰ Ο Κοντοσόπουλος (1979:192) το χαρακτηρίζει «σήμα κατατεθέν» των κατοίκων των χωριών που κατάγονται από τα Καβακλί, Σιναπλί και Μεγάλο Μοναστήρι Α. Ρωμυλίας (ενώ το φαινόμενο επεκτείνεται και σ' αυτούς που προέρχονται και από τα υπόλοιπα χωριά της επαρχίας Καβακλί, όπως π.χ. Καρυές, Μικρό Μοναστήρι) και ο Ηλιούδης (1985α:215): «κυριώτερο χαρακτηριστικό του (ενν. καβακλιώτικου) ιδιώματος ...».

⁵¹ «Στην Κρήτη, σε επιγραφές της Γόρτυνος και Φαιστού, έχουμε τους αρχαίους τύπους: *καυχω*, αντί *χαλκω*, *αδευφιαί*, *αδευφιόν* < *αδελφιο-*, επίσης τις γλώσσες του Ησύχιου: *αυκάν*, *αυκυόνα*, *άυμα*, δηλ. *αλκάν*, *αλκυόνα*, *άλμα*, δηλ. έχουμε τροπή *λ* > *υ* ανάμεσα σε φωνήεν και σύμφωνο» (Κατσάνης 1977:187· βλ. επίσης 1981:25). Ο Κωστάκης (1951:162) το κατατάσσει αναμφισβήτητα στα αρχαιότερα χαρακτηριστικά της Τσακωνικής. Γράφει: «Σ' αυτά (ενν. τα αρχαιότερα χαρακτηριστικά της Τσακωνικής διαλέκτου) πρέπει οπωσδήποτε να καταταγεί και η πτώση του *λ*». Ο Μηνάς (2003) επίσης το θεωρεί αρχαιοελληνικό διαλεκτικό φαινόμενο και ο Κατσάνης (1993:98) ένα από τα παλιά διαλεκτικά στοιχεία των περιφερειακών ιδιωμάτων που αντιστάθηκαν στην ελληνιστική κοινή (Κοινή). Ο Τζιτζιλής τέλος (1995:85 και μεταπτυχιακές παραδόσεις) ανάγει το φαινόμενο σε ακόμα παλαιότερες εποχές (αρχαία κυπριακή, φρυγική).

⁵² Παπαδόπουλος 1926:32· Λουίζος 1934· Ανδριώτης 1948· Κωστάκης 1951:47 και 161-2· Ήμελλος 1964:38· Κατσάνης 1977:186 κε.· Κατσάνης 1981:25· Κατσάνης 1996:49-50. Για το ιδίωμα της

ιδιώματος έχει ελάχιστα μελετηθεί, ενώ υπάρχουν και παλιότερες μελέτες για το ίδιο φαινόμενο στη Νάξο και στη Δ. Κρήτη⁵³. Αποτελεί καθολικό φαινόμενο στην ομιλία των προσφύγων από την περιοχή του Καβακλί⁵⁴ και διατηρεί τη δυναμική του⁵⁵.

2.1.3.1 Τροπή του / σε αλλόφωνα μ και u

1. Όταν σε αρχική ή μεσοφωνηεντική θέση ακολουθεί (τονισμένο ή άτονο) a , το l τρέπεται σε ημίφωνο μ (βλ. και 2.3.2): π.χ. $\mu\acute{\alpha}d'$ 'λάδι', $\mu\alpha\gamma\acute{o}s$ 'λαγός', $\mu\alpha\acute{u}$ 'λαλώ', $\nu\alpha\mu\acute{\alpha}m'$ 'βαλάνι', $\iota\mu\acute{\alpha}d\alpha$ 'γελάδα', $\acute{\epsilon}\mu\alpha\sigma\alpha$ 'γέλασα', $\kappa\alpha\mu\acute{\alpha}$ 'καλά', $\alpha\upsilon\delta\acute{\epsilon}\mu\alpha$ 'αβδέλλα', $\gamma\acute{\alpha}\mu\alpha$ 'γάλα', $\acute{\epsilon}\mu\alpha$ (Καβ. $\acute{\gamma}\acute{\alpha}\mu\alpha$) 'έλα', $\rho\delta\acute{\iota}\mu\alpha$ 'ψηλά, επάνω', (νεολ.) $\delta\acute{\epsilon}\mu\alpha$ 'σέλα' κλπ.⁵⁶

2. Όταν στις ίδιες συνθήκες (πριν από a) προηγείται k ($k+la$), επειδή ίσως η πραγμάτωση του ημιφώνου είναι δύσκολη, αντί για ημίφωνο προκύπτει συλλαβικό u : π.χ. $\kappa\upsilon\acute{\alpha}n\upsilon$ 'κλάνω' (απ' όπου και $\kappa\acute{o}\alpha\sigma\alpha$ 'έκλασα', $\kappa\acute{o}\alpha\rho\varsigma$ 'κλανιάρης' με υπερδιόρθωση⁵⁷), $\kappa\upsilon\alpha\delta\acute{\epsilon}n\upsilon$ 'κλαδεύω', $\kappa\upsilon\alpha\delta\alpha\rho\acute{\epsilon}\acute{\alpha}$ 'κλαδαριά', $\kappa\upsilon\acute{\alpha}\rho\sigma\iota\mu\upsilon$ 'κλάψιμο', $\kappa\upsilon\acute{\alpha}\rho\sigma\alpha\rho\varsigma$ 'κλαψιάρης' (απ' όπου και $\kappa\acute{o}\alpha\rho\sigma\alpha$, αόρ. του $\kappa l'\acute{\epsilon}\mu$), $\beta\acute{\iota}\kappa\upsilon\alpha$ 'μπούκλα', $\rho\alpha\nu\acute{\iota}\kappa\upsilon\alpha$ 'πανούκλα' κ.ά.

3. Όταν στις ίδιες συνθήκες προηγείται u ($-u+la$), το ημίφωνο που προκύπτει συνήθως αποβάλλεται ($-u+\mu\alpha > -u\alpha$): π.χ. $\beta\acute{\iota}\alpha$ ($< \beta\acute{\iota}\mu\alpha < \beta\acute{\iota}\lambda\alpha$) 'μπούλα, κουνιάδα', $\zeta\acute{\iota}\zeta\upsilon\alpha$ ($< \zeta\acute{\iota}\zeta\upsilon\mu\alpha < \zeta\acute{\iota}\zeta\upsilon\lambda\alpha$) 'ζούζουλα, στοιχειά', $\zeta\alpha\rho\kappa\acute{\iota}\alpha$ ($< \zeta\alpha\rho\kappa\acute{\iota}\mu\alpha < \zeta\alpha\rho\kappa\acute{\iota}\lambda\alpha$) 'ζαρκούλα, κουκούλα', $\rho\upsilon\acute{\alpha}$ ($\rho\upsilon\mu\acute{\alpha} < \rho\upsilon\lambda\acute{\alpha}$) 'πολλά' (και 'πουλάει'), $\rho\upsilon\alpha\kappa\acute{\iota}\delta\alpha$ ($< \rho\upsilon\mu\alpha\kappa\acute{\iota}\delta\alpha < \rho\upsilon\lambda\alpha\kappa\acute{\iota}\delta\alpha$) 'πουλακίδα' κ.ά. Απαντά πάντως και εκφορά χωρίς αποβολή του μ . Έτσι, μπορούν να παρατηρηθούν αντίστοιχα και τύποι: $\beta\acute{\iota}\mu\alpha$, $\zeta\acute{\iota}\zeta\upsilon\mu\alpha$, $\zeta\alpha\rho\kappa\acute{\iota}\mu\alpha$, $\rho\upsilon\mu\acute{\alpha}$, $\rho\upsilon\mu\alpha\kappa\acute{\iota}\delta\alpha$.

Νικόπολης Πόντου βλ. Παπαδόπουλος 1948:46 (στη συνέχεια η ύπαρξη του φαινομένου στο παραπάνω ιδίωμα αμφισβητήθηκε: βλ. σχετικά *Ποντιακή Εστία* 6 (1955), τεύχ. 5, σ. 3162). Για την έκταση του φαινομένου στα ελληνικά ιδιώματα βλ. πίνακες του Κοντοσόπουλου (1994:XXIII) και του Προμπονά (1963:523).

⁵³ Βλ. σχετικά Κοντοσόπουλος 1979 και Ηλιούδης 1985. Παρόμοιο μετασηματισμό του l στο ιδίωμα Δρυμού - Μελισσοχωρίου Θεσσαλονίκης αναλύει ο Κατσάνης (1981). Για τη Νάξο βλ. Σιγάλας 1949· Προμπονάς 1963· Ημελλος 1964. Για την Κρήτη Πάγκαλος 1955:217 κε.

⁵⁴ Ενώ ο Παπαδόπουλος (1926:32) το περιορίζει μόνον στις Καρυές Α. Ρωμυλίας (ανήκουν στην επαρχία Καβακλί).

⁵⁵ Βλ. και Κοντοσόπουλος 1979:193.

⁵⁶ Πβ. και Ημελλος 1964:38-9.

⁵⁷ Θεωρήθηκε δηλαδή λανθασμένα ότι το $-ov-$ είναι προϊόν στένωσης και ότι το "είδωλο" της λέξης είναι $\kappa\acute{o}\alpha\nu\omega$.

Σπάνια επίσης ημίφωνο μ προκύπτει ως αλλόφωνο του l και πριν από o : π.χ. *καμός* ‘καλό’, *μαμόνι* ‘μαλώνω’ κλπ., ενώ κατά κανόνα σ’ αυτήν την περίπτωση έχουμε αποβολή (*καός*, *μαόνι*).

Οι διπλοί τύποι των δύο τελευταίων περιπτώσεων επιβεβαιώνουν μάλλον την άποψη που διατύπωσαν μελετητές (βλ. 2.1.3.3), ότι δηλ. η αποβολή του l αποτελεί το δεύτερο σταθμό φωνητικής εξέλιξης και ότι προηγήθηκε η τροπή του σε ημίφωνο μ .

Συνοπτικά: 1) $l+a-$ και $\Phi l+a-$ > $\mu a-$ και $-\mu a-$

2) $-kl+a-$ > $-ua-$

3) $-ul+a-$ > $-u\mu a-$ > $-ua-$

2.1.3.2 Τροπή του l σε άλλα σύμφωνα

Το l τρέπεται επίσης σε χειλοδοντικό ν και σε υπερωικά γ , x , k (βλ. 2.4.3.1)

2.1.3.3 Αποβολή του l

Το l αποβάλλεται:

1. Σε αρχική θέση ή μεσοφωνηεντική θέση όταν ακολουθεί o ή u : π.χ. (σε αρχική θέση) *όγυρα* ‘λόγυρα, γύρω γύρω’, *ύζυ* ‘λούζω’, *υκάγκυ* ‘λουκάνικο’, *ύζυ* ‘λούζω’, *υρί* ‘λουρί’ κλπ., (σε μεσοφωνηεντική θέση) *καός* ‘καλό’, *μαόνι* ‘μαλώνω’, *νιόν* ‘βελόνι’, *τριός* ‘τρελός’, *ρσιός* ‘ψηλός’, *αύ* ‘αλλού’, *μαύ* ‘λαλώ’, *ιύ* ‘γελώ’, *γναύ* ‘κουβαλώ’, *φουκαύ* ‘φροκαλώ, σκουπίζω’, *παρακαύ* ‘παρακαλώ’, *άυς* ‘άλλος’, *τίναυ* ‘τούβλο’, *δάχτιυ* ‘δάχτυλο’, *κόκαυ* ‘κόκκαλο’ κλπ.⁵⁸.

Μετά την αποβολή μεσοφωνηεντικού l σε παροξύτονες λέξεις με κατάληξη $-lu$, το τελικό $-u$ ημιφωνοποιείται (βλ. και 2.2.3) και προκύπτει κατερχόμενη δίφθογγος: π.χ. *κσίμ* (< *κσίυ* < *κσίλυ*) ‘ξύλο’, *μίμ* (< *μίυ* < *μίλυ*) ‘μήλο’, *θέμ* (< *θέυ* < *θέλυ*) ‘θέλω’, *δα νάμ* (< *δα νάυ* < *δα νάλυ*) ‘θα βάλω’ κλπ. (πβ. Newton 1972:186). Ενώ σε προπαροξύτονες λέξεις το φωνήεν διατηρεί τη συλλαβική του υπόσταση: π.χ. *ρέταυ* ‘πέταλο’, *κότσαυ* ‘σβόλος’, *προυσκέφαυ* ‘προσκέφαλο’, *κόκαυ* ‘κόκαλο’, *χουνδρικήφαυ*

⁵⁸ Πβ. Προμπονάς 1963:516, καθώς και 519 (πίνακας). Επίσης Ήμελλος 1964:37.

‘χοντροκέφαλο’, *tínau* ‘τούβλο’, *stróhgius* ‘στρογγυλος’, *dáxtiu* ‘δάχτυλο’, *zúziu* ‘ζουζούλο, φάντασμα’, *súsiu* ‘σκουπίδι’, (αναλογ.) *xíntau*⁵⁹ ‘φραγκόκοτα’ κλπ.

2. Σε μετασυμφωνική θέση (συνήθως στην αρχική συλλαβή) και πριν από ο ή υ αποβάλλεται επίσης όταν του *l* προηγείται υπερωικό σύμφωνο (*k*, *γ* ή *χ*): π.χ. *kósts* (< *klóstis*) ‘πλάστης’, *kóthu* (< *klóthu*) ‘κλώθω, στρίβω’, *kuští* (< *kluští*) ‘κλωστή’, *kutsú* (< *klutsú*) ‘κλωτσώ’, *kutšá* (< *klutšá*) ‘κλωτσιά’, *búkus* (< *búklus*) ‘μπούκλος, ξύλινο παγούρι’, *gósa* (< *glósa*) ‘γλώσσα’, *xurós* (< *xlurós*) ‘χλωρός’ κλπ.

3. Στην ακολουθία u+I+u. Στην περίπτωση αυτή η αποβολή του *l* προκαλεί, για αποφυγή χασμωδίας⁶⁰, τη συνεκφορά των δύο *u* με τελικό αποτέλεσμα την αποβολή ολόκληρης συλλαβής⁶¹: π.χ. *úd*⁶² (< *uíd* < *lulíd*), *kukíθ* (και *kukíθα*) (< *kuukíθ* < *kulukíθ*), *kúra* (< *kuúra* < *kulúra*)⁶³ ‘κουλούρι’, *mirugú* (< *miruugú* < *mirulugú*) ‘μοιρολογώ’, *múkxi* (Καβ.) (< *míukxi* < *mílukxi*) ‘μούλωξε, μη μιλάς’, *muxtó* (Σιναπ.) (< *miuxtó* < *muluxtó*) ‘(προκ. για νερό) αμίλητο’, *túra* (< *tuúra* < *tulúra*) ‘τουλούπα’ κ.ά. Η συνεκφορά δεν συντελείται όταν το δεύτερο *u* αποτελεί μόρφημα ή μέρος μορφήματος: π.χ. *puú* (< *pulú*) ‘πουλώ’, *puúsa* (< *pulúsa*) ‘πουλούσα’, *kutsuí* (< *kutsulú*) ‘κουτσουλώ’, *kutsuísa* (< *kutsulúsa*) ‘κουτσουλούσα’, *tukuíd* (< *tukulíd*) ‘ζυγούρι’, *puíd* (< *pulíd*) ‘ζυγούρι’, *fuída* (< *fulída*) ‘φωλίτσα’ κ.ά.

4. Ανάλογο φαινόμενο έχουμε στις ακολουθίες: α) i+I+u (> iu > i) στους τύπους *kšikératu*⁶⁴ (< *kšiuikératu* < *kšilukératu*), *kšipínaku*⁶⁵ (< *kšiuipínaku* < *kšilupínaku*) ‘ξύλινο πιάτο’ β) o+I+o (> oo > o), π.χ. *móxa* (< *moóxa* < *molóxa*) ‘μολόχα’, *oráda* (< *ooráda* < *oloráda* < *oloiráda*) ‘ολογυράδα, παντού γύρω γύρω’ γ) a+I+a (> aa > aa > a), *afris* (Καβ. *αλαφρύς*, Ηλιούδης 1985β:264) (< *aafris* < *alafris*) ‘ελαφρύς’, ενώ δ) στην περίπτωση u+I+o τα δύο φωνήεντα παραμένουν κανονικά (βλ. 2.): π.χ. *miónu* (< *mulónu*) ‘μουλώνω’, *γαρδιόnu* (< *γαρdulónu*) ‘αποξύω’, *νιόnu* (< *vulónu*) κ.ά.⁶⁶

5. Για την αποβολή του *l* με επόμενο φωνήεν α βλ. 2.1.3.1.

⁵⁹ Παρόλο που προέρχεται από το τουρκ. *hint tavuğu* ‘ινδική κότα’, στη συνείδηση των ομιλητών το “είδωλο” της λέξης είναι *χίνταλο* και αυτό αποδεικνύεται από τον πληθυντικό *χίντα^{ov}α* και κυρίως από το επίθετο *χίνταλ ίτκου* («*χίνταλ ίτκου αβγό*»).

⁶⁰ Ο Ηλιούδης (1985:216) θεωρεί ότι όταν το *l* βρίσκεται ανάμεσα σε δύο *u*, τότε η αποβολή του *l* συμπαρασύρει και την επόμενη συλλαβή (-u-).

⁶¹ Βλ. σχετικά και Ήμελλος 1964:39.

⁶² Η λ. και στην Τσακωνιά (Κωστάκης 1951:161).

⁶³ Τα πολλά ομοειδή παραδείγματα δείχνουν ότι είναι λιγότερο πιθανό να προέρχεται από το *κ’λούρα* που προτείνει ο Κοντοσόπουλος (1979:193) και ότι η αποβολή του *l* προηγείται της αποβολής του *u*.

⁶⁴ Ανάλογος τ. *ζυσ έρατα* στα Φάρασα (Ανδριώτης 1948:69).

⁶⁵ Τον τ. διασώζει ο Κοντοσόπουλος (1979:193).

- Συνοπτικά: 1) $l+o,u$ και $\Phi l+o,u > o,u$ και $\Phi o,u$
 $κλ+o,θ$ και $γλ+o,θ > κο,κθ$ και $γο,γθ$
- 2) $(\Sigma)\Phi' -+ -lu > (\Sigma)\Phi' \mu$
- 3) $u+l+u > uu > u$
- 4α) $a+l+a > a\mu a > a$
- 4β) $i+l+u > iu > i$
- 4γ) $o+l+o > oo > o$
- 4δ) $u+l+o > uo$

Φαίνεται ότι η αποβολή του l «είναι ο δεύτερος σταθμός φωνητικής εξελίξεως»⁶⁷, αφού προηγήθηκε η τροπή του σε ημίφωνο μ και το οποίο «ήτο πολύ φυσικόν ... να σιγηθή οσάκις προηγείτο ή είπετο τούτου όμοιος ή συγγενής φθόγγος ως είναι οι φθόγγοι u και o »⁶⁸. Αυτό αποδεικνύεται και από το ότι σε αρκετές περιπτώσεις - κυρίως στην προφορά υπερηλίκων - παρατηρείται εμμονή στην αλλοφωνοποίηση σε περιπτώσεις που θα έπρεπε να είχαμε αποβολή. Έτσι, είναι δυνατόν να παρατηρηθούν (όπως αναφέρθηκε και στο 2.1.3.1) και τύποι *καμός* αντί *καός*, *μαμόνι* αντί *μαόνι*, *ριμά* αντί *ριά* κλπ.⁶⁹

2.1.3.4 Άλλες φωνητικές εξελίξεις του l

1. Σε οποιαδήποτε θέση, πριν από τα μπροστινά φωνήεντα i και e ή $\underset{\sim}{i}$, το l ουρανώνεται: π.χ. *L'énu* 'Λένω', *γl'έρυ* 'βλέπω', *γl'ίγυρα* 'γρήγορα', *κl'ίμα* 'κλήμα', *χάλ'ίψα* 'θέλησα', *l'ινότανι* 'ηλιοβότανο, ηλιάνθος', *κl'όρμυς* (< *κλῖό-*) 'χιλιοέρημος', *γil'ίμι* (< *γιλῖύ-*) 'κυλιέμαι', *mal'ί* 'μαλλί' κλπ. Το ίδιο βέβαια ισχύει (όπως με όλα τα σύμφωνα) σε τελική θέση μετά από αποβολή τελικού $-i$: π.χ. *δα νάλ'* 'θα βάλει', *κifάλ'* 'κεφάλι' κλπ. (βλ. και 2.1.2.1). Η ουράνωση του l είναι ιδιαίτερα έντονη και αποτελεί (μαζί με την έντονη ουράνωση του n) χαρακτηριστικό του ιδιώματος.

2. Αντίθετα το l πριν από σύμφωνα εκφέρεται όπως αυτό της κοινής ν.ε. (π.χ. *váltus*, *šalvár'*, *albáns*), ακόμα κι όταν η γεινίαση προκύπτει μετά από αποβολή

⁶⁶ Από τη διάκριση των περιπτώσεων γ και δ μπορεί να εξαχθεί το συμπέρασμα ότι η αποβολή του l προηγείται χρονικά όχι μόνο του φαινομένου της αποβολής, αλλά και του φαινομένου της στένωσης.

⁶⁷ Παπαδόπουλος 1926:32.

⁶⁸ Προμπονάς 1963:520.

ενδιάμεσου *-i*, οπότε το ουρανωμένο *l* απουρανόνηται: π.χ. *álma* (< *ál'ima*), *akóltus* (< *akól'itus*), *akulménus* (< *akul'iménus*), *amutškálstus* (< *amutškál'istus*) 'αμάσητος', *abdáلكus* (< *abdál'ikus*), *dilnós* (< *dil'inós*) κλπ., ενώ δεν υπάρχει αρκτικό συμφωνικό σύμπλεγμα με αρχικό σύμφωνο *l-*, αφού είτε αναπτύσσεται προθετικό *a* πριν από *l+Σ*, είτε αποφεύγεται η αποβολή ενδιάμεσου φωνήεντος: π.χ. *altós* 'λυτός' (και όχι **ltós*), *aluyár* 'χρήμα' (και όχι **lyár*), *l'iménus* 'λυμένος' (και όχι **lménus*), *l'igí* 'λυγώ' (και όχι **lyú*).

2.1.3.5 Περιπτώσεις μη αποβολής του *l*

Σύμφωνα με τα παραπάνω, το σύμφωνο *l*, όταν ακολουθείται από φωνήεν, μόνο ουρανωμένο μπορεί να σταθεί όχι μόνο ως (δευτερογενώς) τελικό, αλλά και ως αρχικό και ενδιάμεσο, αφού στις άλλες περιπτώσεις τρέπεται σε ημίφωνο ή αποβάλλεται.

Το *l* δεν αποβάλλεται όταν έχουμε: α) λέξεις δάνειες ή παράγωγες από δάνειες: π.χ. *ilátš* (< τουρκ. *ilâç*) 'φάρμακο', *bulaštizu* (< τουρκ. *bulařmak*) 'περιλαβαίνω', *mářala!* (επιφών.), *maláka (i) - malák'(tu) - malakíd'* (< τουρκ. *malak*) 'νεαρή βουβάλα - νεαρό βουβάλι - βουβαλάκι', *dalák'* (< τουρκ. *dalak*) 'ασθένεια ζώων' (ενώ έχουμε π.χ. *kaçá* 'καλά', *puá* 'πολλά', *içáda* 'γελάδα', *puagdída* 'πουλακίδα' κλπ.), *lukím'* (< τουρκ. *lokum*), *lubút'* (< τουρκ. *lobut*) 'ξυλοδαρμός' (ενώ έχουμε π.χ. *ukáňku* 'λουκάνικο', *úzu* 'λούζω' κλπ.)

β) νεολογισμούς, λέξεις της επίσημης καθομιλουμένης ή όρους: π.χ. *dáskalus*, *kalusórřiti* 'καλωσορίσατε' (Μεγ. Μον. *kausórřiti*) (ενώ έχουμε π.χ. *pruřkéřau* 'προσκέφαλο', *tínau* 'τούβλο', *kókau* 'κόκαλο', *kausína* 'καλοσύνη'), *kalódio*, *galótřa*, *kalóstón*, *kilótã*, *kiló*, *řiló* 'αποθήκη σιταριού' (ενώ έχουμε π.χ. *kaó* 'καλό', *mãã* 'μυαλό', *maópu* 'μαλώνω', *vióň* 'βελόνι', *prĩós* 'ψηλός'), *magúla* 'μαγούλα, μικρός λόφος', *umađúla*, *sakúla*, *kukúla*, *đúla* (χαϊδευτ.) 'Θεοδούλα', όπως επίσης και όλα τα νεότερα χαϊδευτικά βαφτιστικά με την ίδια κατάληξη (*řúla*, *túla* κλπ.) (ενώ έχουμε π.χ. *búã* 'κουνιάδα', *zarkúã* 'κουκούλα', *pramaγúã* 'λαιμός σφάγιου'), *báã*, *γ'áã* 'γυάλα, βόλος', *daskáã*, *malákas* 'μαλάκας' (ενώ έχουμε π.χ. *skáã*, *γάã*, *uváã* 'βουβάλα'), *kan'éã* 'κανέλα' (και περίπτωση γ)), *man'éã* 'σιδερένιος λοστός', *man'inéã*, *dabéã* 'ταμπέλα', *sarđéã*, *piřin'éã* 'εξάρτημα ζενίματος του αλόγου' (ενώ έχουμε π.χ.

⁶⁹ Και στις δύο περιπτώσεις το (μετασηματισμένο ή αποβλημένο) *l* υπάρχει στη συνείδηση των ομιλητών, όπως φαίνεται στην κλίση ονομάτων ή ρημάτων ή σε παράγωγους τύπους: π.χ. *apókřius*,

kan'éma 'κάνουλα', *katsiféma* 'κατσιβέλα', *šéma* 'σέλα', *ambruštéma* 'μπροστέλα, πρωτοπορία, πρωτοβουλία'), *ripila*, *skašila*, *kšiftila*, *fila* 'φύλλα τράπουλας, φύλλα πίτας' (στο ιδίωμα: *πέτουρα*), *filáda* 'βιβλίο' (ενώ έχουμε π.χ. *kamiéma* 'καμήλα', *kandíma*, *zadíma* 'τσαντίλα', *fíma* 'φύλλα δέντρου'), *fákilu*, *kípilu*, *pédilu*, *titrákilu*, *ipál'ilus* (ενώ π.χ. *dáxtiu* 'δάχτυλο', *stróhgiu* 'στρογγυλό'), (και πληθ.) *fákila*, *kípila*, *pédila*, *titrákila* 'τετράκιλα' (ενώ έχουμε π.χ. *dáxtiéma* 'δάχτυλα', *stróhgiéma* 'στρογγυλά', *anaškiéma* 'ανάσκελα'), *karékla*, *kíkla*, *búkla* 'μπούκλα μαλλιών', *tšixla* (ενώ έχουμε π.χ. *búkua* 'μπούκλα, ξύλινο δοχείο', *panúkua* 'πανούκλα, (μτφ.) κακή γυναίκα'), *trápula*, *vindžinókula* (ενώ π.χ. *apistókua* 'οπισθόκωλα, προς τα πίσω'), *glómbus* 'γλόμπος' (ενώ π.χ. *gósá* 'γλώσσα'), *láhgirus* 'το αδύνατο τσίπουρο', *lámba*, *lambxiál'* 'λαμπογυάλι', *lamía*, *lárisa* (ενώ π.χ. *magós* 'λαγός', *χάδ'* 'λάδι', *χaxtarnú* 'λαχταρώ, τρομάζω', *χάmha* 'λάμια' κλπ.).

γ) λέξεις στις οποίες από τυχόν τροπή ή αποβολή του *l* θα προκύψει μη ανεκτό φωνητικό αποτέλεσμα ή ενδεχόμενη αλλοίωση της ρίζας με αποτέλεσμα σημασιολογική αδιαφάνεια: π.χ. *úlus* 'όλος', *úlu* (επίρρ.) 'όλο, συνεχώς', *úla* 'όλα', *lálás* 'χαζός' (ενώ π.χ. *áus* 'άλλος', *χαι* 'λαλώ'), *kalú* 'προσκαλώ σε γάμο' (ενώ π.χ. *αί* 'αλλού', *χαι* 'κουβαλώ'), *lógus*, *laθónu* (ενώ π.χ. *óira* 'ολόγυρα'), *χalár'*, *kukalák'* 'το παιχνίδι κότσια' (ενώ π.χ. *kukaiúd'* 'κοκαλάκι', *ραχám'* 'παλάμη', *ναχám'* 'βελανίδι' κλπ.). Σε όλες τις παραπάνω περιπτώσεις το *l* προφέρεται όπως αυτό της ν.ε. (ποτέ ως υπερωικό).

2.1.3.6 Περιπτώσεις υπερδιόρθωσης λόγω φαινομένου της αποβολής του *l*

Στα τραγούδια του ιδιώματος παρατηρείται σε πολλές περιπτώσεις η προσπάθεια να χρησιμοποιούνται τύποι απαλλαγμένοι από τα φωνητικά χαρακτηριστικά του ιδιώματος και πιο κοντινοί στην κοινή γλώσσα. Έτσι, εκτός από την αποκατάσταση της στένωσης ή της αποβολής (με διόρθωση ή υπερδιόρθωση) παρατηρούνται και περιπτώσεις αποκατάστασης της αποβολής ή τροπής του *l*. Π.χ. αντί *οχάγος* έχουμε *λαγός*, αντί για *οχάδ'* έχουμε *λάδι*, *καλότυχος* αντί *καότκους*, *αλλάζει* αντί *αοχάζ'* κλπ.

αλλά κλητ. *αρόκšil'i*, πληθ. *αρόκšil'*, *έναμα*, αλλά *éval'is*, *évalti*, *κόkau*, αλλά *kukal'éinus*.

Δημιουργήθηκε έτσι στη συνείδηση των ομιλητών η λανθασμένη εντύπωση ότι πριν από κάθε αρχικό ή ενδιάμεσο *u* υπήρχε ένα *l* που έχει αποβληθεί και το οποίο “αποκαθιστούν”, εισάγοντας έτσι τον “επίσημο” τύπο. Και παρατηρούνται έτσι τύποι όπως: *τραλουδώ* («εμείς τα τραλουδήσαμε και ο Θεός να τα χαρίση»), *τραλούδι* («Να ζης και νάσαι λυγερή μ’, πάντα τραλούδια νάχης»)⁷⁰ αντί για *τρα(γ)ουδώ/τρα(γ)ούδι*, *λουχιά* («γίνονται φίδια κι λουχιές, λουχιές μι δυο κιφάλια»), αντί *ουχιά*⁷¹, *ίσκελος* («Μαρή σκουλήκω δροκινιά ... στον ίσκελο σ’ να κοιμηθώ», «Κυπαρισσούδι μ’ πράσινο ... στον ίσκελο σ’ να κοιμηθώ»⁷²), αντί *ίσ’κίους*, *προλόδησες* («Προλόδησες τον αετό και πήρε την περδίκια»⁷³), αντί *προ(γ)όδησες* ‘ξεπροβόδησες’ (Καρ.), *κλουσ’κινίζω/κλουσ’κινίζμα* («κι κλουσ’κινίζουν τα φλουριά κι διρμουνίζουν τ’ άσπρα», «κι αυτά τα κλουσ’κινίζματα στου τζιόπη τους τα βάνουν»), αντί *κουσ’κινίζω/κουσ’κινίζμα*, *θιλιτόκους* αντί *θιουτόκους* (ίσως με επίδραση και του θηλυκός) («στην Παναγιά μας τη Θιλιτόκου, τη Θιλιτόκου που χλιοπόνα»), *κλουμπιν’ά* αντί *κούμενα*⁷⁴ (= οικούμενα, οικουμένη) («ιννιέτι κι αναθρέφτι κι ι κόζμους δεν του νιώθει, ι κόζμους κι τα κλουμπιν’ά κι ι βασιλ’άς ατός-ου»), *κλούμπιασιν* αντί *κούμιασιν* (μεσν. *(α)κουμπίζω* ‘τοποθετώ κάπου, αποθέτω’) («την πατερίτσα κλούμπιασιν την αλφαβήτα λέει»), *κλουδουνάτα* («αμάξ’α, σ’ιδιράμαζα, ζ’ιβγάρια κλουδουνάτα»), αντί *κουνουνάτα* (Καβ.), *διαταλή* αντί *διατα(γ)ή*⁷⁵.

2.1.3.7 Ερμηνεία του φαινομένου της τροπής - αποβολής του *l*

Ο Κοντοσόπουλος (1959:326 και 1979:192,195,196), συμφωνώντας με παλαιότερους μελετητές⁷⁶, ερμηνεύει το φαινόμενο του μετασχηματισμού και στη συνέχεια της πλήρους αποβολής ως εξέλιξη της υπερωικής προφοράς του *l*. Έχουμε δηλ.: *l* >

⁷⁰ Λουλουδόπουλος 1903:27, 30 κ.π.α.

⁷¹ Εκτός από τα τραγούδια παρατηρήθηκαν στο παρελθόν ανάλογες περιπτώσεις στην καθημερινή ομιλία, όταν οι ομιλητές βρίσκονταν σε εξωδιαλεκτικό περιβάλλον. Έτσι, κάποιος στην αγορά του Δομοκού ζήτησε να αγοράσει «καλουτσούκια» αντί «καουτσούκια» ‘λαστιχένια παπούτσια από καουτσούκ’. Και ο ίδιος άκουσα στην Αθήνα στις αρχές της δεκαετίας του ’70 από τον ‘‘δασκαλεμένο’’ (περίπου όπως: «ικεί σν Αθήνα που δα πάμι δε δα λ’ές καουά μα καλά, δε δα λ’ές πουά μα πολλά») εξάχρονο ξάδελφό μου ότι εκτός των άλλων τον πήγαν βόλτα και «στα ζώλα» και εννοούσε «στα ζώα», δηλ. στον ζωολογικό κήπο.

⁷² Λουλουδόπουλος ό.π.:111 και 114 αντίστοιχα.

⁷³ Ο.π.: 180.

⁷⁴ Για την τροπή *m* > *b* βλ. 2.4.1 Τροπές απλών συμφώνων.

⁷⁵ Πβ. αντίστοιχα παραδείγματα ψευδούς αποκατάστασης στην Τσακωνική: *λάγανο*, *λάχυρα* κλπ. (Κωστάκης 1951:57).

⁷⁶ Pernot 1907:349, σημ. 1· Σιγάλας 1949:206· στη συνέχεια το ίδιο υποστήριξαν και οι Προμπονάς (1963:514) και Ήμελλος (1964:39).

υπερωικό I (I') > ημίφωνο μ > πλήρης αποβολή. Αξίζει όμως να παρατηρήσουμε ότι, αν και παραθέτει κάποιους διπλούς τύπους από το Σιναπλί με υπερωική προφορά του / (πιθανόν από επίδραση του γλωσσικού περιβάλλοντος της Κ. Μακεδονίας, αφού τις πληροφορίες για το ιδίωμα του Σιναπλί τις συλλέγει στο Πολύκαστρο Κιλκίς, όπου και εγκαταστάθηκαν οι περισσότεροι πρόσφυγες από το Σιναπλί Α. Ρωμυλίας), το στοιχείο της υπερωικότητας δεν παρατηρείται (θεωρείται μάλιστα και «αλλότριον του γλωσσικού συναισθήματος»⁷⁷) όχι μόνο στο ιδίωμα που εξετάζουμε, αλλά σε όλους τους πρόσφυγες από την περιοχή του Καβακλί. Επίσης, όπως αναφέρει ο ίδιος (1979:194), υπερωικό / δεν απαντά και σε άλλες περιοχές όπου και παρατηρείται ανάλογο φαινόμενο (Φάρασα Καπαδοκίας, Λεωνίδι Τσακωνιάς, Βάτικα και Χαβουτσί Προποντίδας).

Ο Κατσάνης (1981) μελετώντας το ιδίωμα Δρυμού - Μελισσοχωρίου Θεσσαλονίκης θεωρεί την ιδιότυπη προφορά του / ως αποτέλεσμα της φωνολογικής αντίθεσης /λ/ : /λλ/, ενώ ο Μηνάς (2003:330) την αποδίδει στη φωνηεντική φύση του /.

Κοινό χαρακτηριστικό των παραπάνω φαινομένων (τροπή ή αποβολή) είναι η οικονομία της άρθρωσης και συγκεκριμένα το μικρό άνοιγμα της στοματικής κοιλότητας⁷⁸ και κυρίως η ελάχιστη δυνατή κίνηση της γλώσσας, η οποία παραμένει σχεδόν σε θέση ηρεμίας και προσεγγίζει, χωρίς να αγγίζει, τον ουρανίσκο (προσεγγιστικό λ)⁷⁹, πράγμα που οφείλουμε να το συσχετίσουμε με την αρθρωτική δυσκολία του φθόγγου, καθώς οι πάμπολλες τροπές του «πολύπαθου λ» σε πολλά ιδιώματα φανερώνουν ότι ο φθόγγος αυτός δεν ήταν ιδιαίτερα “φιλικός” στην άρθρωση.

Η διασπορά επομένως του φαινομένου της ιδιότυπης προφοράς ή σίγησης του / σε πολλά, περιφερειακά κυρίως⁸⁰, ιδιώματα, σε διάσπαρτους διαλεκτικούς χώρους

⁷⁷ Παπαδόπουλος 1926:25.

⁷⁸ Ο Κοντοσόπουλος (1959:328) αναφέρει: «Εις την άχυνσιν ταύτην της προφοράς του λ συμβάλλει κατ' εμέ και η κλειστοτέρα εις τα μέρη εκείνα της Κρήτης προφορά των φωνηέντων *a, o, u*».

⁷⁹ Για το στοιχείο αυτό ο Χατζιδάκις (1924:58) περιγράφει: «Δύναται να σχηματισθή ο φθόγγος ούτος και αν η γλώσσα μηδαμώς άπτηται του ουρανού, αλλ' ανυψουμένη μικρόν προς αυτόν μένη μετέωρος...». Και αλλού (1905:177): «... κατά την προφοράν τούτου η γλώσσα εν τω στόματι αιωρείται και εκτείνεται και κεκυρωμένοι υπό τι τοις πρόσθεν άκροις προσπελάζει τω ουρανώ, αλλ' ουδαμού άπτεται αυτού». Επίσης ο Πάγκαλος (1955:219) αναφέρει: «Προς τον σχηματισμόν του φθόγγου τούτου λ=ου ανυψούται ολίγον η γλώσσα χωρίς να εγγίξη τον ουρανίσκον, αλλά μένει αύτη μετέωρος». Το ίδιο και ο Κοντοσόπουλος (1959:326): «Ο φθόγγος ούτος (ενν. το ημίφωνο μ) ... επιτυγχάνεται δι' ανυψώσεως ολίγον της γλώσσης, την οποίαν κρατούμεν μετέωρον χωρίς να εγγίξη τον ουρανίσκον. Ούτως το λ αποκτά φωνηεντική αξία».

⁸⁰ Σε «απόκεντρες νεοελληνικές διαλέκτους» διατυπώνει ο Μηνάς (2003:330).

και όχι σε έναν περιορισμένο γεωγραφικό ή γλωσσικό χώρο, οφείλεται σε γενικότερους νόμους φωνητικών μεταβολών και όχι σε μετακινήσεις πληθυσμών (που δεν αποκλείονται βέβαια σε κάποιες περιπτώσεις⁸¹).

2.1.4 Αποβολή του γ

Το γ αποβάλλεται:

1. Σε αρχική ή μεσοφωνηεντική θέση και όταν είναι ουρανικό (ακολουθείται δηλ. από *i, e, i*)⁸²: π.χ. (σε αρχική θέση) *érasa* (< γ' *érasa*) 'γέρασα', *ifír'* (< γ' *ifír'* < γ' *efír'*) 'γεφύρι', *imátus* (< γ' *imátus* < γ' *emátus*) 'γεμάτος', *imózu* (< γ' *imózu* < γ' *emózu*) 'γεμίζω', *in'á* (< γ' *in'á* < γ' *en'á*) 'γενιά', *iatí* (< γ' *ati*) 'γιατί', *iaíá* (< γ' *ay'á*) 'γιαγιά', *iómsa* (< γ' *iómsa*) 'γέμισα', *iurýits* (< γ' *iurýits*) 'Γιωργούδης', *irázu* (< γ' *irázu* < γ' *erázu*) 'γεράζω', *irénu* (< γ' *irénu*) 'γυρεύω', *irnú* (< γ' *irnú*) 'γυρνώ, γυρίζω', *is* (< γ' *is*) 'γη' κλπ.⁸³ επίσης (μεσοφωνηεντικά) *aérastus* (< *ay'érastus*), *áius* (< *áy'ius*), *kalóirus* (< *kalóg'irus*), *kataí* (< *katay'í*) 'καταγής, κάτω', *máia* (< *máy'ia*) 'μάγια', *maíá* (< *mag'ia*) 'μαγιά', *maírénu* (< *mag'irénu*) 'μαγειρεύω', *óira* (< *lóg'ira*) 'ολόγυρα', *raénu* (< *ray'énu*) 'πηγαίνω', *vliiménus* (< *vliy'iménus*), *xamuiú* (< *xamy'iliú*) κλπ.⁸⁴ (ακόμα και σε δάνεια) *tšikú* (< τουρκ. *çiğ* + κατάλ. -ικός) 'ωμός, αμαγείρευτος', *mér* (< τουρκ. *meğer*) 'μήπως' (πιθανή επίδραση τουρκικών ιδιωμάτων της Θράκης, Κυρανούδης 1995:56), ενώ (επίσης σε δάνειο) *džiyér'* (< τουρκ. *çiğér*) 'συκώτι'.

2. Σπάνια όταν είναι ουρανικό σε μετασυμφωνική θέση και μόνο στην περίπτωση του αορίστου *nika* (< *ny'ika*) του *ny'énu* 'βγαίνω' (ενώ μέλλ. *nyú*).

3. Σε αρκετές περιπτώσεις όταν είναι υπερωικό και μόνο σε δάνεια από την τουρκική: *úr'* (< *yúr'* ή απευθείας < τουρκ. *uğur*) 'γούρι', *uradízu* (< τουρκ. *uğradım*, αόρ. του *uğramak*) 'προβάλλω ξαφνικά', *xíntau* (< τουρκ. *hint tanuğu*) 'φραγκόκοτα', *ólum* (< τουρκ. *oğlum*) 'προσφώνηση μεγαλύτερου σε παιδί' (επίδραση της τουρκικής

⁸¹ Στη Νάξο π.χ. οι κάτοικοι των περιοχών στις οποίες παρατηρείται το φαινόμενο μεταφέρθηκαν από τους Φράγκους κατακτητές «απ' αλλού» (Σιγάλας 1949:197) και «από τόπο ή από τόποι (sic), όπου μιλούσαν το βόρειο ιδίωμα» (ό.π.: 205).

⁸² Πβ. Ανδριώτης 1948:29-30· Ημελλος 1964:40.

⁸³ Πβ. και Παπαδόπουλος 1926:32.

⁸⁴ Ο.π., καθώς και Κοσμάς 1972:322.

κοινής και των τουρκικών ιδιωμάτων της Θράκης, Κυρανούδης 1996-8:125 και για το ιδίωμα της Αδριανούπολης, Kalay 1998:53).

4. Σπάνια σε προσυμφωνική θέση: *tsaygrasúl'* (< *τσαγκαροσουόγλι*), ενώ απαντούν *syɫ'í/syɫ'ízu/syɫ'itirós*.

5. Πιθανόν επίσης να έχουμε, όπως στη Νάξο⁸⁵, περίπτωση τροπής του γ σε ημίφωνο μ (αν δεν πρόκειται για αναλογική επέκταση ημιφώνου ή ανάπτυξη ημιφώνου για αποφυγή χασμωδίας ανάμεσα σε δύο όμοια (μετά από αποβολή του γ) ανοιχτά φωνήεντα) στους τύπους *éfaɯa* (< *éfaa* ή *éfaɣa*;) 'έφαγα', *ékl'íɯa* (< *ékl'ía* ή *ékl'íɣa*;) 'έκλαιγα', *ék'íɯa* (< *ék'ía* ή *ék'íɣa*;) 'έκαιγα', *ékl'íɯami*, *ék'íɯan* κλπ. (βλ. και 2.3.5.3).

Έτσι στα πλαίσια της σίγησης του γ στο ιδίωμα, στις ακολουθίες j+Φ και i+Φ (κυρίως μετά από r, αλλά και σε άλλες περιπτώσεις), σε αντίθεση με άλλα βόρεια ιδιώματα⁸⁶, δεν παρατηρείται σε καμιά περίπτωση ανάπτυξη τριβόμενου (συμφωνικού) φθόγγου j (= γ') (δεν υπάρχει δηλ. σε καμιά περίπτωση συμφωνοποίηση ημιφώνου στο ιδίωμα) (consonantality, πβ. Newton 1972:156). Έτσι έχουμε: *stérɣius* (~ *stérjɯs*⁸⁷) 'Στέργιος', *stirjónu* (~ *stirjónu*) 'στερ(γ)ιώνω', *xurjó* (~ *xurjó*) 'χωριό', *l'iturjá* (~ *l'iturjá*) 'πρόσφορο', *i jáhkus* και *jáhkus* (~ *i jáhkus*) 'ο Γιάνκος', *jaruštjá* (~ *i jaruštjá*) 'η αρρώστια', *tríja* (~ *tríja*) 'τρία', *krijós* (~ *krijós*) *krijáda* (~ *krijáda*) 'κρύο' κλπ.

⁸⁵ Ημελλος 1964:41-42, σύμφωνα με τον οποίο «πρόκειται περί σπουδαιότητας και σπανιότητας γλωσσικού φαινομένου, τουλάχιστον εγώ ουδαμού των άλλων ελληνικών ιδιωμάτων ανεύρον».

⁸⁶ Ψάλτης 1905:38· Ανδριώτης 1930:162-163· Τομπαΐδης 1967:23, 28-29· Λιάλιας 1977:240· Κοντοσόπουλος 1985:70· Κατσάνης 1996:30-31 κ.α.

⁸⁷ Στα παραδείγματα αυτά αναπτύσσεται τριβόμενος φθόγγος στα βόρεια ιδιώματα στα οποία αναφέρονται οι παραπάνω μελέτες.

2.2 ΦΩΝΗΜΑΤΑ

Το ιδίωμα διαθέτει ένα πενταμελές σύστημα τονισμένων φωνημάτων με τρεις βαθμούς ανοίγματος και ένα τριμελές άτονων με δύο βαθμούς ανοίγματος. Συγκεκριμένα:

Τα φωνηεντικά φωνήματα του ιδιώματος είναι σε τονισμένη θέση τα ακόλουθα:

	μπροστινά	πισινά
κλειστά	i	u
ενδιάμεσα	e	o
ανοιχτό	a	

Σε άτονη θέση τα φωνήματα είναι τα ακόλουθα:

	μπροστινά	πισινά
κλειστά	i	u
ανοιχτό	a	

Για το περιφερειακό φώνημα *ɨ* βλ. παρακάτω 2.2.6.

2.2.1 Το *i*

Το φώνημα *i* πραγματώνεται ως κλειστό, μπροστινό, μη στρογγυλό φωνήεν (όπως στην κοινή ν.ε.) στις παρακάτω περιπτώσεις:

- α. όταν τονίζεται σε οποιαδήποτε θέση
- β. όταν είναι άτονο στις συνθήκες που περιγράφηκαν στο κεφ. ΑΠΟΒΟΛΗ (2.1.1.2)
- γ. όταν προέρχεται από στένωση του *e* σε οποιαδήποτε θέση
- δ. στη θέση αρσενικού άρθρου και πριν από ονόματα που αρχίζουν από σύμφωνο ή από φωνήεν *o* και *u*⁸⁸, καθώς και στη θέση θηλυκού άρθρου με τις ίδιες προϋποθέσεις.

⁸⁸ Όταν η λέξη αρχίζει από *a*, *e*, το άρθρο τρέπεται σε ημίφωνο *ɨ*, ενώ πριν από *i* και *ɨ* συνήθως απλοποιείται: π.χ. *i áthrapus* > *ɨáthrapus* > *ɨáthrapus* 'ο άνθρωπος', *i andréas* > *ɨandréas* > *ɨandréas* 'ο

Τονισμένο προφέρεται περίπου σαν $\underset{\sim}{\lambda}i-$ (προγιωτακισμός) α) σε αρχική θέση: π.χ. *íyga* ‘έγινα’ περίπου σαν $\underset{\sim}{\lambda}íyga$, *ífira* ‘έφερα’ περίπου σαν $\underset{\sim}{\lambda}ífira$, *íyl’ira* ‘έβλεπα’ περίπου σαν $\underset{\sim}{\lambda}íyl’ira$ και β) μετά από φωνήεν (μόνον *a*, *i*, *u*, μπορούν να πραγματωθούν πριν από *i*), κυρίως *a*: π.χ. *vaízu* ‘σκούβω’ περίπου σαν $\underset{\sim}{\lambda}vaízu$, *daís* ‘θείος’ περίπου σαν $\underset{\sim}{\lambda}daís$, *šíirsa* ‘συγύρισα’ περίπου σαν $\underset{\sim}{\lambda}šíirsa$, *zuí* ‘ζωή’ περίπου σαν $\underset{\sim}{\lambda}zuí$ κλπ. (βλ. και Μαργαρίτη-Ρόγκα 1985: 45).

2.2.1.1 Ημιφωνοποίηση και αποβολή του *i* στην ακολουθία ΣιΦ

A. Άτονο τρέπεται σε ημίφωνο $\underset{\sim}{\lambda}i$ όταν ακολουθείται από φωνήεν και προηγείται σύμφωνο (ΣιΦ > ΣιΦ). Το ημίφωνο αυτό: A. Διατηρείται όταν προηγείται χειλικό (*p*, *v*, *f*, *b*), οδοντικό (*t*, *δ*, *θ*, *d*) ή *r,m*: π.χ. *piánu* ‘πιάνω’, *γiό* ‘βιος’, *kul’imbhíumi* ‘κολυμπιέμαι’, *pií* ‘πιότη’, *zuyrafiés* ‘ζωγραφιές’, *máxia* ‘μάτια’, *pixiá* ‘πυτιά’, *ádiu* ‘άδειο’, *gnáxia* ‘κουβάρια’, *μάxia* ‘λάμια’, *variúmi* ‘βαριέμαι’, *karióts* ‘Καρυώτης’, *arukimíumi* ‘αποκοιμιέμαι’ κλπ.

Το ίδιο ισχύει όταν το *i* βρίσκεται σε μεσοφωνηεντική θέση: π.χ. *šinuíumi* ‘συνεννοούμαι’, *bóia* ‘μπόια’, *kinuú* ‘εκείνο εκεί’ κλπ. Και στις δύο περιπτώσεις σχηματίζει ανερχόμενη δίφθογγο (βλ. και 2.3.4.).

B. Αποβάλλεται, όταν προηγείται φατνιακό (*s*, *z*, *ts*, *dz*), ουρανικό (*k*, *g*, x^{89}) ή *n*, *l*, με διατήρηση της ουράνωσης του ήδη ουρανωμένου συμφώνου που προηγείται (φωνηματοποίηση)⁹⁰ (> *š*, *ž*, *tš*, *dž*, *k’*, *g’*, *x’*, *n’*, *l’*)⁹¹ (βλ. και 2.1.2. 1): π.χ. *thirmašá* (< *thermašxia*) ‘πυρετός’, *náža* (< *nážxia*) ‘νάζια’, *ítša* (< *ítšxia*) ‘ίτσια’, *kaič’ónu* (< *kaič’iónu*) ‘κακιώνω’, *ayg’ó* (< *ayg’iód*) ‘αγγειό’, *x’ón’* (< *x’ión’*) ‘χιόνι’, *in’úmi* (< *in’iúmi*) ‘γεννιούμαι’, *il’á* (< *il’iá*) ‘ελιά’ κλπ.

Αντρέας’, *i érmus* > *iíermus* > *iérmus* ‘ο έρμος’, *i iórgus* > *iórgus* ‘ο Γιώργος’, *i iánis* > *iánis* ‘ο Γιάννης’ (βλ. και Θαβώρης 1959: 197). Ενώ, στην περίπτωση που το αρχικό φωνήεν είναι ο ή υ το άρθρο προφέρεται κανονικά: π.χ. *i ómurfus* ‘ο όμορφος’, *i órtha* ‘η όρνια’, *i órxata* ‘το μπάλωμα’, *i uranós*, *i unós* ‘ο βουβός’, *i unáma* ‘η βουβάλα’.

⁸⁹ Το *γ* σε παρόμοιο φωνητικό περιβάλλον αποβάλλεται.

⁹⁰ Newton 1972:36 (postpalatal yod deletion). Βλ. επίσης Μαργαρίτη-Ρόγκα 1986: 13 («... μεταβίβαση του διακριτικού χαρακτηριστικού της ουρανικότητας από το ημίφωνο στο προηγούμενο σύμφωνο και ... έκπτωση του ημιφώνου...»). Για τη φωνηματοποίηση των ουρανωμένων, τη μετατροπή τους δηλ. από αλλόφωνα σε αυτόνομα φωνήματα βλ. Κατσάνης 1984:49 και Συμεωνίδης - Τομπαΐδης 1999:41.

⁹¹ Newton 1972:154 κε.

2.2.1.2 Ημιφωνοποίηση και αποβολή του *i* στην ακολουθία ΣγiΦ

Στην ακολουθία ΣγiΦ, είτε τρέπεται σε ημίφωνο *ɣ* (συνήθως πριν από -ά-, -ό-) (βλ. και 2.3.3.), είτε αποβάλλεται (συνήθως πριν από -έ- ή άτονο): π.χ. *αγρῶσκιu* (και *αγρόσκιu*) (< *αγριῶσκιlu*) ‘αγριόσκυλο’, *αγρῶγαta* (και *αγρόγαta*) (< *αγριῶγαta*), *αγρῶχιna* (και *αγρόχιna*) (< *αγριῶχιna*) ‘αγριόχηνα’, *αγρῶδα* (και *αγράδα*) (< *αγριάδα*) ‘αγριάδα (φυτ.)’, *αγρῶζuμι* (και *αγρῶζuμι*) (< *αγριῶζuμι*) ‘αγριάζομαι’, *αγρῶδα* (< *αγριάδα*) ‘μαντριά’, *αγρῶδα* (< *αγριάδα*) ‘αμπριά’, καθώς και *αγρῶδα* (< *αγριῶδα*) ‘αγριεύω’, *αγρῶδα* (< *αγριῶδα*) ‘άγριος’, *αγρῶδα* (< *αγριῶδα*) ‘πικραγγουριά’, *αγρῶδα* (< *αγριῶδα*) ‘αγριοπερίστερο’, *αγρῶδα* (< *αγριῶδα*) ‘του χρόνου’, *αγρῶδα* (< *αγριῶδα*) ‘Αι Αντριάς’ κλπ.

2.2.1.3 Μη πραγμάτωση ημιφωνοποίησης από ανάπτυξη μεταβατικού φθόγγου

Όταν οι συνθήκες δεν ευνοούν την ημιφωνοποίηση (π.χ. προηγούμενο συμφωνικό σύμπλεγμα⁹², σύνθεση ή δευτερογενές), αναπτύσσει μεταβατικό (από κλειστότερο σε ανοιχτότερο φωνήεν) φθόγγο *ɣ̥i*, που όμως ανήκει στην επόμενη συλλαβή και ουσιαστικά αποτελεί ανερχόμενη δίφθογγο (Μαργαρίτη-Ρόγκα 1985:46): π.χ. *αγρῶδα*, *αγρῶδα*, *αγρῶδα* ‘κρύος’, *αγρῶδα* ‘κρύο’, *αγρῶδα* ‘πριόνι’, *αγρῶδα* ‘τριήμερο νηστείας’ (συμφωνικό σύμπλεγμα) και: *αγρῶδα* ‘εκεί πέρα’, *αγρῶδα* ‘εκείνη εκεί πέρα’, *αγρῶδα* ‘συγύρισα’ (σύνθεση), *αγρῶδα* ‘πέφτω’ (δευτερογενές).

Όμοιο μεταβατικό φθόγγο αναπτύσσει και όταν τονισμένο ακολουθείται από ανοιχτότερο φωνήεν: π.χ. *αγρῶδα* ‘τρία’, *αγρῶδα* ‘Σοφία’, *αγρῶδα* ‘θεόρατη’ κλπ. (βλ. και 2.3.5.2). Στις υπόλοιπες περιπτώσεις τρέπεται κανονικά σε ημίφωνο.

2.2.1.4 Ημιφωνοποίηση και διφθογοποίηση του *i* στην ακολουθία Φ’i

Σε οποιαδήποτε θέση τρέπεται επίσης σε ημίφωνο *ɣ̥i* μετά από τονισμένο φωνήεν (Φ’i > Φ’i̥ (διφθογοποίηση): π.χ. *αγρῶδα* ‘ξέχασα’, *αγρῶδα* ‘έσκυψα’, *αγρῶδα* ‘τάιζα’, *αγρῶδα*

⁹² Ανδριώτης 1976:233. Συνήθως έχουμε συμφωνικό σύμπλεγμα με *r* και την ακολουθία Σγ + iΦ που στη ν.ε. έχει δυσλλαβική ισχύ (Μαργαρίτη-Ρόγκα 1986:14). Ανάμεσα στις δύο αυτές συλλαβές έχουμε επένθεση (Newton 1972:175) μεταβατικού ημιφωνικού φθόγγου και διατήρηση έτσι της συλλαβικής οικονομίας του φωνηεντικού συμπλέγματος (Ανδριώτης ό.π.:234-235).

‘τρώνει’, *da rái* ‘θα πάει’, *da fáí* ‘θα φάει’, *urlóí* ‘ρολόι’, *xíí* ‘συνήθεια’ και σχηματίζει κατερχόμενη δίφθογγο (βλ. 2.3.1).

2.2.1.5 Αποβολή τελικού -i

Τέλος, άτονο ως τελικό φωνήεν υπερδισύλλαβων αρσενικών σε -(η)ς (γεν., αιτ., κλητ. ενικού), θηλυκών σε -(η) (ον., αιτ. κλητ. ενικού), ουδέτερων σε -(i) (ον., αιτ., κλητ. ενικού), καθώς και ως τελικό στο τρίτο ενικό ενεστώτα ρημάτων ενεργητικής φωνής, αποβάλλεται διατηρώντας την ουράνωση των προηγούμενων (και δευτερογενώς τελικών) όχι μόνο των *k, x, g, γ, s, z, ts, dz, n, l*, αλλά και των ανθεκτικών στην ουράνωση *p, f, b, v, t, θ, d, δ, m, r*, τα οποία σε άλλα βόρεια ιδιώματα δεν ουρανώνονται⁹³: π.χ. *sfík’* (< *sfík’i*) ‘κεντρί’, *éx’* (< *éx’i*) ‘έχει’, *féhg’* (< *féhg’i*) ‘φέγγει’, *an’íγ’* (< *an’íγ’i*) ‘ανοίγει’, *kamúš* (< *kamúši*) ‘καλάμι’, *váz’* (< *váži*) ‘βουίζει’, *kátš* (< *kátši*) ‘κάτσει’, *n’irándž* (< *n’irándži*) ‘νεράντζι’, *ván’* (< *ván’i*) ‘βάνει’, *diašk’él’* (< *diašk’él’i*) ‘διασκέλι’ και επίσης *k’úp’* (< *k’úpi*) ‘κιούπι’, *škép’* (< *šképi*) ‘σκέπη’, *γl’ép’* (< *γl’épi*) ‘βλέπει’ (-pi > -p)· *xuráf’* (< *xuráfi*) ‘χωράφι’, *váf’* (< *váfi*) ‘βάφει’ (-fi > -f)· *kómb’* (< *kómbi*) ‘κόμποι’, *διαλαμπ’* (< *διαλαμπ’i*) ‘διαλάμπει, αστράφτει ο ουρανός’ (-bi > -b)· *karán’* (< *karáni*) ‘καράβι’, *šxánav’* (< *šxánavi*) ‘άσχημη’, *urmin’én’* (< *urmin’éni*) ‘ορμηνεύει’ (-vi > -v)· *dráxt’* (< *dráxti*) ‘αδράχτι’, *anáft’* (< *anáfti*) ‘ανάβει’ (-ti > -t)· *καμάθ’* (< *καμάθ’i*) ‘καλάθι’, *kóth’* (< *kóthi*) ‘κλώθει’ (-thi > -θ)· *diamánd’* (< *diamándi*) ‘διαμάντι’, *afénd’* (< *aféndi*) ‘αφέντη’ (-di > -d)· *μάδ’* (< *μάδ’i*) ‘λάδι’, *daxl’íd’* (< *daxl’ídi*) ‘δαχτυλίδι’ (-di > -d)· *ναυάμ’* (< *ναυάμ’i*) ‘βαλανίδι’, *érm’* (< *érm’i*) ‘έρμη’ (-mi > -m)· *št’ár’* (< *št’ari*) ‘σιτάρι’, *kšér’* (< *kšéri*) ‘ξέρει’ (-ri > -r) (βλ. 2.1.1.2 και 2.1.2.).

2.2.1.6 Διατήρηση του i

Το *i* διατηρεί τη συλλαβική του αξία όταν:

⁹³ Κατσάνης 1984:55. Ενώ, όπως αναφέρθηκε, σε αντίθεση με άλλα βόρεια ιδιώματα (ό.π.:57) η αποβολή του είναι πλήρης και συνοδεύεται από αποουράνωση όταν επιτάσσεται σύμφωνο-συλλαβή, π.χ. όταν ακολουθεί κτητική αντωνυμία, αφού αποτελεί μ’ αυτήν μία τονική ενότητα και το -i μετατρέπεται από τελικό σε ενδιάμεσο: π.χ. *kifál’*, ενώ *kifálm* (< *kifál’im*) ‘κεφάλι μου’, *kifáls* (< *kifál’is*) ‘κεφάλι σου’, *kifálmás* (< *kifál’imas*) ‘κεφάλι μας’ κλπ. (βλ. 2.1.2.).

α. προέρχεται από στένωση: π.χ. *ax'ióna* (< *axelóna*) 'χελώνα', *γ'iuργός* 'γεωργός', *θiός* (αλλά και *θiός*) 'Θεός', *θiός* (< *θelós*) 'θολός', *θiónu* (< *θelónu*) 'θολώνω', *katsínius* (< *katsínelos*) 'κατσιβελος', *katsifíúd'* (< *katsifelíúd'*) 'κατσιβελούδι', *trói* 'τρώγε' (ενώ *trói* 'τρώει), *γl'épi* 'βλέπε' (ενώ *γl'ép'* 'βλέπει'), *ρίγ'in'i* 'πήγαινε' (ενώ *paén'* 'πηγαίνει'), (νεολ.) *l'iufuríu* 'λεωφορείο' κλπ.

β. βρίσκεται πριν από τα *ο,υ*, αφού έχει προηγηθεί αποβολή του ενδιάμεσου *l*: π.χ. *pšióš* (< *pšilós*), *g'íu* (< *gilú*) 'κυλώ', *fiú* (< *filú*) 'φιλώ', *daxtiu* (< *daxtilu*) 'δάχτυλο' κλπ.

γ. το *i* προέρχεται από μετάθεση, π.χ. *artšiónumi* (< *aritšónumi*), (ενώ αν ήταν από αποβολή θα προέκυπτε *artšónumi*)

δ. έχουμε νεότερη λέξη με ελεγχόμενη από την ν.ε. προφορά, π.χ. *stratióšs*, *diurizménus*, *šimiónu* κλπ.

Επίσης διατηρείται, όπως αναφέρθηκε παραπάνω (κεφ. 2.1.1.2), στην κατάληξη όλων των πτώσεων στα δισύλλαβα βαφτιστικά αρσενικά, καθώς και σ' εκείνα που εκφράζουν βαθμό συγγένειας και αποτελούν συνήθεις προσφωνήσεις: π.χ. *ibátis* 'ο αδερφός', *dbáti* 'του αδερφού', *ó báti* 'ω αδερφέ', *itátis* 'ο πάτέρας', *tuntáti* 'τον πατέρα', *išórg'is* 'ο Γιώργης', *tšórg'i* 'του Γιώργη', *tuján'i* 'τον Γιάννη', ενώ: *iandóns* 'ο Αντώνης', *dnašil'* 'του Βασίλη' (εκτός αν προκύπτει μη αποδεκτό τελικό συμφωνικό σύμπλεγμα, οπότε έχουμε π.χ. *idimítris*, *ddimítri*, *tuđimítri*).

2.2.2 Το *e*

Το φώνημα *e* πραγματώνεται ως μπροστινό, μη στρογγυλό, ενδιάμεσου ανοίγματος φωνήεν και απαντά μόνο σε τονισμένη συλλαβή. Γενικά πιο κλειστό από το *e* της κοινής ν.ε.⁹⁴ σε όλες τις θέσεις, ενώ τείνει προς αυτό όταν προηγείται το ανοιχτό *a*, καθώς επηρεάζεται από το άνοιγμά του (π.χ. *paénu* 'πηγαίνω', *kaŋgaénas* 'απολύτως κανένας').

Σε πολλές περιπτώσεις και κυρίως σε αρχική θέση τρέπεται από επίδραση του επόμενου συμφώνου (χειλωση)⁹⁵, σε *ó-íó* (πβ. ν.ε. *γέμα* > *γιόμα*): π.χ. *ómbius* 'έμπυον', *ióma* (< *éma*) 'αίμα', *iómsa* (< *émsa* < *γ'émisa*) 'γέμισα' κ.ά, αλλά και (σε

⁹⁴ Συμεωνίδης 1989:14.

⁹⁵ Συμεωνίδης 1972:245-246.

δάνεια) *džóps* (< τουρκ. *cep* ‘τσέπη’) (αλλά πιθανή ύπαρξη διαλ. τουρκ. *cop*, πβ. *cenar* > διαλ. τουρκ. *cunap*, Kalay 1998:29) (βλ. και 2.3.7).

2.2.3 Το *u*

Το φώνημα *u* πραγματώνεται ως πισινό, στρογγυλό, κλειστό φωνήεν. Άτονο ως τελικό φωνήεν και προϊόν στένωσης και μόνον σε δυσύλλαβες λέξεις (κυρίως ρήματα και ουδέτερα) και όταν προηγείται τονισμένο φωνήεν ημιφωνοποιείται (*u* > *ɯ*) και σχηματίζει με το προηγούμενο φωνήεν κατερχόμενη δίφθογγο: π.χ. *tróɯ* ‘τρώω’, *da fáɯ* ‘θα φάω’, *da ráɯ* ‘θα πάω’, *áɯ* ‘τ’ άλλο’, *míɯ* ‘μήλο’, ενώ *pétau* ‘πέταλο’, *dáxtiu* ‘δάχτυλο’ (Φ’*u* > Φ’*ɯ*) (βλ. και 2.3.2).

Αρχικό καθαρό *u* προκύπτει όταν στην αρχή της λέξης προηγείται *l*, το οποίο αποβάλλεται (βλ. 2.1.3.3): π.χ. *ukáɯku* ‘λουκάνικο’, *úzu* ‘λούζω’, *urída* ‘λουρίδα’ κλπ. Αρχικό *u* επίσης προκύπτει από αποβολή προηγούμενου αρχικού *v*, το οποίο αποβάλλεται ανομοιωτικά μόνο στην περίπτωση που ακολουθεί επίσης *v* (*vu-* > *-uv*) (βλ. και 2.4.4.3): π.χ. *uvós* ‘βουβός’, *uvál* ‘βουβάλι’ κλπ.

2.2.4 Το *o*

Το φώνημα *o* πραγματώνεται ως πισινό, στρογγυλό, ενδιάμεσου ανοίγματος φωνήεν και απαντά μόνο σε τονισμένη συλλαβή. Ως αρχικό φωνήεν, σε αντίθεση με άλλα βόρεια ιδιώματα⁹⁶, δεν εμφανίζει ημίφωνο *ɤ*: π.χ. *i órtha* ‘η όρνια’ και όχι *i ɣórtha*, *ta órgana* και όχι *ta ɣórgana*, *i ómurfus* και όχι *i ɣómurfus*.

2.2.5 Το *a*

Το φώνημα *a* πραγματώνεται ως ανοιχτό, κεντρικό, μη στρογγυλό φωνήεν. Είναι το πιο ανοιχτό από όλα τα φωνήεντα. Σε όλες τις περιπτώσεις, εμφανέστερα όμως στις άτονες συλλαβές, είναι πιο κλειστό απ’ αυτό της κοινής ν.ε.⁹⁷ Όχι σπάνια αναπτύσσεται ως προθετικό σε ονόματα ή ρήματα που αρχίζουν από σύμφωνο ή συμφωνικό σύμπλεγμα (βλ. 2.3.5.1).

⁹⁶ Μαργαρίτη-Ρόγκα 1985:48, 2.4.4., καθώς και σημ. 11.

2.2.6 Το *i*

Πρόκειται για περιφερειακό φώνημα που απαντά σχεδόν αποκλειστικά σε δάνειες από την τουρκική λέξεις και ταυτίζεται με το τουρκ. *i* (ενδιάμεσου ανοίγματος, κεντρικό, μη στρογγυλό φωνήεν). Απαντά συνήθως τονισμένο, πάντα μετά από μη ουρανωμένο σύμφωνο και επομένως ποτέ ως αρχικό φωνήεν. Π.χ. *arsiz* ‘ξεδιάντροπος’ (< τουρκ. *arsız*), *artirtšin* ‘περίσσεψε’ (< τουρκ. *artirmek*), *bakir* ‘χάλκινο αγγείο’ (< τουρκ. *bakır*), *tšalim* ‘σκέρτσο’ (< τουρκ. *çalım*), *misir* ‘γαλοπούλα’ (< τουρκ. *misir tanıđu*), *misira* ‘μεγάλη γαλοπούλα’, *kazik* ‘εξαπάτηση’ (< τουρκ. *kazık*), *šaškins* ‘χαζός’ (< τουρκ. *şaşkın*), *sakiz* (< τουρκ. *Sakız* ‘Χίος’) ‘μαστίχα’, *kalipsizkus* (< τουρκ. *kalıpsız*) ‘καλοφτιαγμένος’, *xačir* (< *hatur*) ‘χατίρι’ κλπ., όπως επίσης και στην κατάληξη των ουσιαστικών σε *-lik* (< τουρκ. *-lik*) (π.χ. *kalabalik* ‘πολυκοσμία’), αλλά και (νεολ.) *vindžina* ‘βενζίνη’. Το φωνήεν χρησιμοποιείται επίσης για δήλωση των ονομάτων συμφώνων της αλφαβήτα, π.χ. *vi* ‘βήτα’, *vi* ‘γάμα’, *di* ‘δέλτα’, *zi* ‘ζήτα’ κλπ. (βαλκανισμός).

Το ότι το ιδίωμα διατηρεί το φθόγγο με συνέπεια είναι ένας δείκτης του βαθμού γλωσσικής επαφής με την τουρκική, ενώ τα τουρκικά δάνεια στα οποία το τουρκ. *i* τρέπεται, όπως και στη ν.ε., σε *i* φαίνεται ότι πέρασαν στο ιδίωμα μέσω της μεσαιωνικής ή ν.ε., όπως π.χ. *karši* (< τουρκ. *karşı*) ‘απέναντι’, *iapí* (< τουρκ. *yağı*) ‘κτίσμα’ κ.ά.

⁹⁷ Το μικρότερο άνοιγμα του *a* των βορείων ιδιωμάτων αναλύει ο Συμεωνίδης (1977:67) επίσης Μαργαρίτη-Ρόγκα ό.π.: 48. 2.4.5. Αντίστοιχα για τη Δ. Κρήτη βλ. Κοντοσόπουλος 1959:328 (βλ. και υποσημ. 59).

2.3 ΗΜΙΦΩΝΑ

2.3.1 Το $\dot{\iota}$

Το $\dot{\iota}$ πραγματώνεται ως ημιφωνικός ουρανικός μη τριβόμενος φθόγγος. Είτε αποτελεί εξέλιξη του i (συνίζηση), όταν αυτό εναλλάσσεται με φωνήεν ($\Phi i > \Phi \dot{\iota}$ και $i\Phi > \dot{\iota}\Phi$), και ο φθόγγος εξυπηρετεί την “ήσσονα προσπάθεια”, καθώς με την ημιφωνοποίηση μειώνεται η διάρκεια εκφοράς δύο συλλαβών σε μία και περιορίζεται ο φωνητικός όγκος (π.χ. *trói* > *tró $\dot{\iota}$*), είτε λειτουργεί ως δείκτης μορφολογικής τάξης και διαφάνειας (βλ. 2.3.5.2, Α και Β), είτε ως μεταβατικός φθόγγος (βλ. 2.3.5.2, Δ).

Ως εξέλιξη του i (συνίζηση) και πάντα σε συνδυασμό με άλλο φωνήεν δημιουργεί πάντα δίφθογο⁹⁸ και είναι λίγες και ειδικές οι περιπτώσεις (βλ. 2.2.1.2, Β) που το i στα περιβάλλοντα αυτά δεν ημιφωνοποιείται. Έτσι, μετά από φωνήεν έχει το άνοιγμα ενός βραχύτατου i , ενώ πριν από φωνήεν είναι πιο κλειστό και πάντα μη τριβόμενο.

Στην ακολουθία $\Sigma \dot{\iota}\Phi$ το ημίφωνο πραγματώνεται μετά από χειλικά, οδοντικά και m, r , ενώ μετά από υπερωικά, συριστικά και n, l αποβάλλεται με διατήρηση της ουράνωσης του προηγούμενου συμφώνου⁹⁹ (βλ. 2.1.2.1, καθώς και 2.2.1.1, Β).

Τελικό $\dot{\iota}$ ως εξέλιξη του i με προηγούμενο σύμφωνο, όπως αναφέρθηκε (2.2.1.), δεν παρατηρείται, καθώς το τελικό i με την αποβολή του διατηρεί την ουράνωση σε όλα ανεξαιρέτως τα προηγούμενα σύμφωνα.

2.3.2 Το μ

Το ημίφωνο μ αποτελεί ξεχωριστό χαρακτηριστικό του ιδιώματος γιατί εκτός από αποτέλεσμα ημιφωνοποίησης του u (μη συλλαβικό u) που απαντά σε άλλα βόρεια ιδιώματα¹⁰⁰, απαντά και ως αλλόφωνο του l .

Ως αποτέλεσμα ημιφωνοποίησης του u απαντά ως τελικός φθόγγος σε παροξύτονες λέξεις μετά από τονισμένο φωνήεν (ακόμα και μετά από αποβολή προηγούμενου l) και σχηματίζει κατερχόμενη δίφθογο (βλ. και 2.2.3). Πρόκειται για

⁹⁸ Μαργαρίτη-Ρόγκα 1985:53.

⁹⁹ Σύμφωνα με τον Τσοπανάκη (1963:270) «το ημίφωνο $\dot{\iota}$ συγχωνεύεται σε μια ενιαία προφορά με το σύμφωνο που προηγείται».

¹⁰⁰ Μαργαρίτη-Ρόγκα 1985:55.

σταθερό κανόνα διφθογοποίησης και δεν αποτελεί περιστασιακό χαρακτηριστικό γρήγορης ομιλίας¹⁰¹: π.χ. *akíu* ‘ακούω’, *tróu* ‘τρώω’, *da fáu* ‘θα φάω’, *da ráu* ‘θα πάω’, *l'éu* ‘λέω’, *míu* (< *míu* < *mílu*) ‘μήλο’, *kšíu* (< *kšíu* < *kšílu*) ‘ξύλο’, *áu* (< *áu* < *álu*) ‘άλλο’ κ.ά., ενώ (σε προπαροξύτονες): *pétau* ‘πέταλο’, *dáxtiu* ‘δάχτυλο’, *pruškéfau* ‘μαξιλάρι’, *mígdau* ‘αμύγδαλο’, *kótsau* ‘σβόλος’, *stróhgius* ‘στρόγγυλος’ κλπ. (βλ. και 2.1.3.3).

Ως αλλόφωνο του *l* πραγματώνεται όταν μετά από αυτό ακολουθεί (τονισμένο ή άτονο) *a* (βλ. 2.1.3 Τροπή - αποβολή του *l*) σε οποιοδήποτε σημείο της λέξης: π.χ. *μάδ* ‘λάδι’, *μαί* ‘λαλώ’, *άμας* ‘άλας’, *šanaμάzu* ‘αλλάζω’, *καμά* ‘καλά’, *υνάμα* ‘βουβάλα’ κ.ά. Επίσης ημίφωνο *μ* προκύπτει ως αλλόφωνο του *l* και περιστασιακά πριν από *o*: π.χ. *καμό* (συνήθως *καό*) ‘καλό’, *μαμόnu* (συνήθως *μαόnu*) ‘μαλώνω’ κλπ.

Τέλος, είτε αναλογικά προς το ημίφωνο του ενεστώτα, είτε ως αντιχασμωδικό, αναπτύσσεται στους τύπους παρατατικού και αορίστου: *έkl'íu*a (παρατ. του *kl'éu*) ‘έκλαιγα’, *ék'íu*a (παρατ. του *k'éu*) ‘έκαιγα’, *έfau*a (αόρ. του *tróu*) ‘έφαγα’ (βλ. και 2.3.5.3).

2.3.3 Το *ε*

Ενδιάμεσου ανοίγματος, κεντρικός φθόγγος. Διαφέρει από το ημίφωνο *ι* ως προς το άνοιγμα (πιο ανοιχτό) και τη θέση (πιο πισινό). Αποτελεί εξέλιξη του *e* (Χατζιδάκις 1905:340-1) ή, σπανιότερα, του *i* και πραγματώνεται συνηθέστατα πριν από τονισμένα *-á* (συνήθως σε τελική συλλαβή) και σπανιότερα *-ó* (σε ενδιάμεση συλλαβή) με τα οποία ουσιαστικά αποτελεί δίφθογο. Ο Α. Παπαδόπουλος (1926:13-4), όπως αργότερα και ο Newton (1972:47-8), θεωρεί τη δίφθογο ως έναν νέο φθόγγο ως αποτέλεσμα συναίρεσης (*-ea-*, *-ia-* > *ä* και *-eo-*, *-io-* > *ö*). Ο Τζάρτζανος (1909:13) τη θεωρεί «ιδιάζοντα φθόγγο» (*εα*) που «δεν δύναται να παρασταθεί δι' ενός σημείου» (ό.π.:14) και ο Κυριακίδης (1923:372) «φθόγγον μεσάζοντα μεταξύ *ε* και *α* ανοικτόν, του οποίου η προφορά πλησιάζει προς το *α*». Ο Τσοπανάκης (1963:270) αναφέρεται σε «δευτερογενές *ι* ... που προήλθε ... από συνίζηση ενός παλαιότερου *ε*, *αι*» και το οποίο «φεύγει αφήνοντας σε λίγες περιπτώσεις εντελώς ανεπαίσθητα ίχνη», ενώ αμέσως

¹⁰¹ Μαργαρίτη-Ρόγκα 1985:55.

παρακάτω (ό.π.:271) σε «έναν ελαφρό φθόγγο ανάμεσα σε *ι* και *ε*». Ο Χατζιδάκις (1905:340-1 και 1907:271) διέκρινε «σαφώς» την ύπαρξη προφοράς *ε* και κάνει σαφή διάκριση ανάμεσα σε «ημίφωνο *ι*» και «ημίφωνο *ε*» (1934:366), ενώ ο Κοντοσόπουλος (1979:192) θεωρεί το ημίφωνο αποτέλεσμα «ατελούς συνιζήσεως»¹⁰². Φθόγγος δυσκολοπρόφερτος, τείνει να αντικατασταθεί από το ημίφωνο *ι* ή να σιγηθεί στον καθημερινό λόγο των νεότερων ομιλητών. Απαντά και σε άλλα βόρεια ιδιώματα¹⁰³. Παρατηρείται συνήθως σε τελική συλλαβή: (α) σε λέξεις που δηλώνουν κυρίως φυτά ή δέντρα (κυρίως μεσαιωνικής προέλευσης) με κατάληξη *-ιά*: π.χ. *mureá* (< μεσν. *μορέα*), *karéa* (< μεσν. *καρέα*), (*pikr*)*ahgureá* (< μεσν. *αγγουρέα*), *kaumatéa* ‘καλαμιά’ κ.ά. (ενώ έχουμε: *rudjá*, *axladjá*, *gurtšá*, *karpužá*, *n’irandžá*, *kaun’á* ‘πεπονιά’, *kidun’á*, *l’imun’á*, *drukn’á* ‘ροδακινιά’, *vrumukšil’á*, *purtukal’á*, *šik’á* κ.ά.)· (β) σε άλλες λέξεις του ιδιώματος, μεσαιωνικής κυρίως προέλευσης¹⁰⁴, με κατάληξη *-έα*, *-ία*, *-εά*, *-ιά*: *arukreá* (< μεσν. *Αποκρέα*), *miréa* (< μεσν. *μερέα*) ‘μεριά’, *arméa* (< μεσν. *αρμιά* < αρχ. *αλμαία*) ‘λάχανο τουρσί’, *kiufareá* (< μεσν. *κεφαλαρέα*) ‘παρωπίδες’, *kreás* (< μεσν. *κρεάς*), *kusareá* (< μεσν. *κλωσσαρέα*) ‘κλώσα’, *kuréa* (< μεσν. *κοπρία/κοπρέα*), *vradéa* (< μεσν. *βραδέα*), *gruθεá* (< μεσν. *γροθεά*), *škimbeá* ‘κοιλιά’, *kukineáμα* ‘κουκουβάγια’, *kukuméafka* (Καβ.) ‘κουκουβάγια’, *beálka* ‘ο ποδόγυρος της τσούκνας’, *beá* (ηχομιμητική λέξη για το βέλασμα του πρόβατου) κλπ.: (γ) σε θηλυκά (στον ενικό) και ουδέτερα (στον πληθυντικό) επιθέτων σε *-ύς*, καθώς και στα αντίστοιχα επιρρήματά τους (Χατζιδάκις 1907:261): π.χ. (*η/τα/επίρρ.*) *vareá* ‘βαριά’ (ενώ ουσ. *βαριά*

¹⁰² Όμοια και η Μπασέα-Μπεζαντάκου (1982:245) θεωρεί το φθόγγο αποτέλεσμα ατελούς συνιζήσεως και παρακάτω (σημ. 3) περιγράφει: «Ακούγεται δηλαδή αντί ημιφώνου *ι* ένα ανοικτό *ε*, το οποίο σχεδόν συνεκφωνείται με το *α* που ακολουθεί». Το ότι πιθανότατα πρόκειται για ατελή συνιζήση φαίνεται, εκτός από τις σε *-έα* λέξεις, και από τη σύνθεση στη δάνεια λέξη *škimbeá* (< τουρκ. *ışkembe*) ‘κοιλιά’ της τουρκικής κατάληξης *-é* με την ελληνική *-ά*.

¹⁰³ Ενδεικτικά: Χατζιδάκις 1905:340-341 και 1907:261, 271 (συμβολίζει με *ε*)· Τζάρτζανος 1909:14-17 (συμβολίζει με *ε*)· Κυριακίδης 1923:372 (συμβολίζει με *ε*)· Τομπαΐδης 1967:13 (συμβολίζει με *ä, ö*)· Newton 1972:46 κε. (contraction, συμβολίζει με *ä, ö*)· Λιάλιας 1977:239 (συμβολίζει με *ε*). Επίσης για τη συνιζήση στις ακολουθίες ΣεΦ και ΣιΦ βλ. Μαργαρίτη-Ρόγκα 1985:161-162 για το σιατιστινό ιδίωμα και 1986 για το καταφυγιώτικο ιδίωμα, καθώς και Πλαδή 1992 για τη συνιζήση των ακολουθιών *-ea, -eo* και *-ia, -io* στο ιδίωμα του Λιτοχώρου. Ο Γ. Τσότσος (1998:215) για το ιδίωμα της Γαλατινής Κοζάνης, στη λ. *καρ-υ-ά* περιγράφει το *-υ-* «κάτι μεταξύ *ι* και *ε*».

¹⁰⁴ Ο Χατζιδάκις (1907:231) αναλύει την εξάπλωση της μεσαιωνικής κατάληξης *-έα* και σε ειδικότερες ομάδες ουσιαστικών.

‘βαριοπούλα’), (η/τα/επίρρ.) *αρεά* ‘αραιά’, (η/τα/επίρρ.) *ναθεά* ‘βαθιά’, (η/τα/επίρρ.) *μακρεά* ‘μακριά’ κλπ.

Σε αρχική συλλαβή παρατηρείται κυρίως σε όρια λέξεων και συγκεκριμένα στη συνεκφορά της προκλιτικής αντωνυμίας, καθώς και της ομόηχης πρόθεσης, *me* (> *mi*) με ρήματα ή , αντίστοιχα, ουσιαστικά που αρχίζουν από *a-*, καθώς και του αρνητικού *de* με το μόριο μέλλοντα *a* (< *da*): π.χ. *meáfkin* (< *mi afkin*) ‘με άφησε’ (ενώ *śáfkin* ‘σε άφησε’), *mearóxtšis* ‘με αρρώστησες’ (ενώ *śaróxtšin* ‘σε αρρώστησε’), *mearmeá* (< *me armeá*) ‘με αρμιά’, *deá ráμ* (< *dé a ráμ*) ‘δε θα πάω’ κλπ.

Το ημίφωνο μετά από *-r-* αποτελεί σε πολλές περιπτώσεις εξέλιξη του *i*¹⁰⁵, όταν αυτό ακολουθείται από τονισμένο φωνήεν (κυρίως *á*) (ΣριΦ’ > ΣρεΦ’ και ΦριΦ’ > ΦρεΦ’)¹⁰⁶: π.χ. *αγρεάδα* ‘αγριάδα’, *αγρεάθραπος* ‘αγριάνθρωπος’, *αγρεόσκιου* ‘αγριόσκυλο’, *χρεάζουμι* ‘χρειάζομαι’, *πανδρεά* (< *pandriá*) ‘παντρεία’, *μανδρεά* ‘μαντριά’, *κuaδareá* (< *kuadariá*) ‘κλαδαριά’, *ραχamareá* (< *raχamaríá*) ‘παλαμαριά’, *χιρεά* (< *xeriá*) ‘χούφτα’, *πορεά* (< *poríá*) ‘ποριά, αυλόπορτα’, *δικαρεά* (< *dekaríá*) ‘δεκαριά’, *ικουσαρεά* (< *ikusariá*) ‘εικοσαριά’, κλπ. (βλ. και 2.2.1).

Σε όλες τις περιπτώσεις, όταν το ημίφωνο απαντά σε τελική συλλαβή οξύτονου θηλυκού, στον πληθυντικό συγχωνεύεται με την κατάληξη *-ές* και στα αντίστοιχα υποκοριστικά με την κατάληξη *-ούδα*: π.χ. *αρυκρές*, *κουσarés*, *βραδés*, *χιρés*, *κουμαrés* και *κουσαριúδα*, *χιριúδα*, *κουμαριúδα*, *αρμιúδα* κλπ.

Από τα παραπάνω φαίνεται ότι το *ε* αποτελεί το ημίφωνο μιας ανερχόμενης διφθόγγου που προέκυψε από τη συνίζηση των καταλήξεων ή εσωτερικών συλλαβών *-έα*, *-εά*, αλλά και *-ιά*¹⁰⁷, *-ιό-* και ότι μπορεί να πραγματωθεί μόνο μετά από ορισμένα σύμφωνα (ή συμφωνικά συμπλέγματα), κατεξοχήν μετά από *r*¹⁰⁸ και λιγότερο μετά από *m*, *δ*, *θ*, *ν*, *b* ή συμφωνικά συμπλέγματα με τελευταίο μέλος τα παραπάνω σύμφωνα (και πιθανόν μετά από *p*, *f*, αλλά δεν υπάρχουν παραδείγματα) (αυτά δηλ. που ουρανώνονται

¹⁰⁵ Πβ. ανάλογα παραδείγματα Μαργαρίτη-Ρόγκα 1986:15.

¹⁰⁶ Σε διαφορετική περίπτωση, όταν προηγείται σύμφωνο διατηρείται η δισυλλαβική προφορά των δύο φωνηέντων με ανάπτυξη μεταβατικού ημιφώνου *ɨ* (βλ. 2.2.1. Δ) (π.χ. *κριός*, *γριία* κλπ.) ενώ, όταν προηγείται φωνήεν έχουμε διφθογοποίηση (π.χ. *χιριό/χιριά*, *κσιštiriá*, *ιριά* ‘λουριά’ κλπ.).

¹⁰⁷ Τζάρτζανος 1909:15.

¹⁰⁸ Επισημαίνει ο Χατζιδάκης (1905:340-341): «Παρατηρείται δε τούτο σαφώς ίδια εν οις των συμλεγματων τούτων (ενν. *-εά*, *-εό*, *-εού*) προηγείται *ρ*».

δύσκολα), ενώ σε καμιά περίπτωση δεν μπορεί να πραγματωθεί μετά από υπερωικά, συριστικά και *n, l* (αυτά δηλ. που ουρανώνονται εύκολα) (Μαλικούτη-Drachman & Drachman 1977:42,43). Αυτό διαπιστώνεται σε παραδείγματα από λέξεις ίδιας κατηγορίας, όπως π.χ. ονομασίες δέντρων, φυτών κλπ. με κατάληξη *-iá* (< *-éa*) και με χαρακτήρα φθόγγο που ουρανώνεται εύκολα (π.χ. *il'á, mil'á, šik'á* κλπ., ενώ *muréá, karéá*) και ιδίως από λέξεις ίδιας κατηγορίας, με διαφορετικής όμως φύσης (στην ιεραρχία των “πασχόντων την ουράνωση”, Μαλικούτη-Drachman & Drachman 1977:41 κε.) σύμφωνα πριν από το ημίφωνο: π.χ. *měáfkín* ‘με άφησε’ αλλά *šááfkín* ‘σε άφησε’, *varéá, vaθéá, makréá* ‘βαριά’, ‘βαθιά’, ‘μακριά’ αλλά *apl'á* ‘ρηχή/ρηχά’, *škimbeá* ‘κοιλιά’ αλλά *kišá* ‘πουγγί’, *škindžá* ‘βασανισμός’, (< τουρκ. *iškembe - kese - iškence*), *mandréá, abréá* ‘μαντριά’, ‘αμπριά’ αλλά *škl'á, in'á, prik'á* ‘σκυλιά’, ‘υνιά’, ‘προικιά’. Δηλαδή στις πρώτες των περιπτώσεων έχουμε ουσιαστικά έναν μικρότερο βαθμό ουράνωσης (όμως τον μέγιστο δυνατό για τα συγκεκριμένα σύμφωνα), ενώ στις δεύτερες, επειδή η φύση των φωνηέντων το επιτρέπει, πλήρη ουράνωση.

Επομένως δεν θα ήταν άστοχο να αμφισβητηθεί η ίδια η ύπαρξη ημιφώνου, για την περιγραφή του οποίου από πολύ παλιά τόσα έχουν γραφτεί, και να θεωρηθεί το φαινόμενο απλή ουράνωση των συμφώνων που ουρανώνονται δύσκολα (οπότε και γράφουμε: *kar'á, mur'á, arm'á* κλπ.).

Γι' αυτό η κατάταξη με βάση τη σημασία που προτείνει ο Τζάρτζανος (1909:14) για τη θεσσαλική και είχε προτείνει πρώτος ο Χατζιδάκις (1907:231), δηλ. τα ουσιαστικά που σημαίνουν φυτά, θάμνους, δένδρα, πληγή, οσμή, κηλίδα, μέτρο, δέρμα ζώου, είναι επισφαλής και δεν (φαίνεται να) ισχύει στο ιδίωμα, καθώς η συγκεκριμένη εκφορά δεν σχετίζεται με ειδολογικές κατατάξεις αλλά με τη φύση του προηγούμενου συμφώνου.

Σε ορισμένες λέξεις, κυρίως από ομιλητές νεότερων ηλικιών, καθώς ο ρυθμιστικός έλεγχος ατονεί, το ημίφωνο σήμερα τείνει να σιγηθεί ως δυσκολοπρόφερτο¹⁰⁹ και ακούμε π.χ. *agráda, agráθrapus, agróškiu, xrázumi, širá, makrá, vará, kará, murá, purá, dikará* κ.ά.¹¹⁰. Η φωνολογική αυτή απλοποίηση αποτελεί στοιχείο θνησιφωνίας στο ιδίωμα. Στους περισσότερους όμως ομιλητές διατηρείται κανονικά, ενώ σε κάποιες λέξεις είναι ασυνήθιστη ή “ξένη” (ή προκαλεί

¹⁰⁹ Πβ. Κατσάνης 1992-3:93.

¹¹⁰ Ανάλογα παραδείγματα στον Κοντοσόπουλο (1978:131).

θυμηδία) η προφορά της λέξης χωρίς το ημίφωνο ή με ημίφωνο $\dot{\lambda}$ αντί $\dot{\rho}$: π.χ. είναι αδιανόητα τα *armá και *armḗiá, *γρυθά και *γρυθḗiá αντί για τα armεά, γρυθεά κλπ.

2.3.4 Δίφθογγοι

Διφθόγγους αποτελούν οι ακολουθίες $\Phi + \dot{\lambda}$, $\Phi + \mu$ (κατερχόμενες δίφθογγοι) και $\dot{\lambda} + \Phi$ (ανερχόμενες δίφθογγοι). Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό όμως του ιδιώματος αποτελεί η ανάπτυξη ανερχόμενης διφθόγγου $\mu + \Phi$, η οποία προκύπτει από την αλλοφωνοποίηση του l ($l > \mu$, βλ. 2.1.3.1) και η οποία δεν απαντά σε άλλα βόρεια ιδιώματα¹¹¹, ούτε στην κοινή ν.ε.¹¹². Λόγω της συχνής ημιφωνοποίησης των i και u σε γειτνίαση με φωνήεντα (διφθογοποίηση) οι δίφθογγοι απαντούν σε πολύ μεγάλη συχνότητα στο ιδίωμα. Στην πρώτη περίπτωση τα ημίφωνα $\dot{\lambda}$ και μ συνδυάζονται με όλα τα φωνήεντα, στη δεύτερη περίπτωση το $\dot{\lambda}$ με όλα τα φωνήεντα, ενώ στην περίπτωση με β' μέλος το μ , λόγω της τροπής του l ($l > \mu$, βλ. 2.1.3.1), το μ συνδυάζεται μόνο με το a και σπάνια (εμμονή σε παλαιότερη προφορά;) με το o : π.χ. ($\Phi + \dot{\lambda}$) *ρḗi* 'πάει', *ḗimḗis* 'συμμαζέψεις', *l'ḗi* 'λέει', *ρun'ḗis* 'πονέσεις', *trḗi* 'τρώει', *astḗisa* 'ξέχασα', *krḗi* 'χτυπά', *tḗiḗda* 'το είδα', *kḗiis* 'ξύσεις', *tun'ḗiḗda* 'τον είδα'¹¹³. ($\Phi + \mu$) *fḗμ* 'φάω', *mḗμγi* 'μάγουλο', *thḗμ* 'θέλω', *kḗμ* 'καίω', *kḗiμ* 'ξύλο', *mḗμ* 'μήλο', *trḗμ* 'τρώω', *akḗμ* 'ακούω', *krḗμ* 'χτυπώ'¹¹⁴. ($\dot{\lambda} + \Phi$) *ḗiázumi* 'βιάζομαι', *pl'ḗiḗiá* 'πλιθιά', *ρḗié* 'πιες', *ḗmasa* 'γέλασα', *γḗiό* 'βιος', *fḗiό* 'φευγιά', *ḗiόḗius* 'πύον', *áḗiui* 'άδειο', *ρḗií (tu)* 'πιετό', *tḗiḗi* 'τέτοιιοι' ($\mu + \Phi$) *γḗμi* 'γάλα', *áμi* 'άλας', *μḗd'* 'λάδι', *ḗiḗáda* 'γελάδα', *andḗμi* 'αβδέλλα'. επίσης (σπάνια) *καμḗo* (συνήθως *καό*) 'καλό', *μαμḗonu* (συνήθως *μαόnu*) 'μαλώνω'.

Στην ακολουθία $\dot{\lambda} + \Phi$ δίφθογγος πραγματώνεται μόνον μετά από p , v , f , b , t , δ , θ , d , m και r , δηλ. τα σύμφωνα που δεν ουρανώνονται αισθητά και το $\dot{\lambda}$ διατηρείται¹¹⁵, ενώ μετά από τα υπερωικά k , x (το γ αποβάλλεται πάντα σε τέτοια θέση, βλ. 2.1.4), τα

¹¹¹ Μαργαρίτη-Ρόγκα 1985:55 και 181. Πβ. κουτσοβλάχικη κατάληξη -^εα^μ (Κατσάνης 1977).

¹¹² Setatos 1969:27.

¹¹³ Για τον τύπο βλ. και Μαργαρίτη-Ρόγκα 1988:113 κε.

¹¹⁴ Οι δίφθογγοι $\Phi + \mu$ σε καμιά περίπτωση δεν έχουν περιστασιακό χαρακτήρα, όπως σε άλλα βόρεια ιδιώματα (βλ. Μαργαρίτη-Ρόγκα 1985:55)· αντιθέτως στο ιδίωμα σε καμιά περίπτωση δεν παρατηρείται η δισυλλαβική πραγμάτωση των δύο παραπάνω γειτονικών φωνημάτων.

φατνιακά *s, z, ts, dz*, καθώς και τα *n, l* η διφωνηματική υπόσταση της διφθόγγου αναιρείται, καθώς το ημίφωνο προκαλεί ουράνωση του προηγούμενου συμφώνου και αποβάλλεται¹¹⁶ (βλ. και 2.2.1.2): π.χ. *prik'já > prik'á* 'προικιά', *vróx'ja > vróx'a* 'δίχτυα', *x'jón' > x'ón'* 'χιόνι', *ízius > ísus* 'ίσιος', *katšjá > katšá* 'καθησιά', *n'irandžies > n'irandžés* 'νεραντζιές', *n'já > n'á* 'μια', *pal'já > pal'á* 'παλιά' κλπ.

2.3.5 Ανάπτυξη φωνηέντων και ημιφώνων

2.3.5.1 Ανάπτυξη προθετικού *a*-

Σε πολλές περιπτώσεις αναπτύσσεται προθετικό *a*- από συνεκφορά με προηγούμενες λέξεις που λήγουν σε *-a*, όπως π.χ. *μια, τα, ένα, για* κλπ. για τα ονόματα και *να, θα* για τα ρήματα (Ανδριώτης 1983, λ. *a* - προθετικό). Έτσι προθετικό *a*- παρατηρούμε:

α. Σε ρήματα και στα αντίστοιχα ρηματικά ή παράγωγα ουσιαστικά: π.χ. *αγανόπυ - agánuma - aganudžis* 'γανώνω - γάνωμα - γανωτζής', *αγρυν'ízu* 'γνωρίζω, αναγνωρίζω', *αδικ'úmi* 'φέρνω στο νου μου, θυμάμαι', *akulnú - akólma* 'κολλάω - κόλλημα', *αηγαρίζυ* 'γκαρίζω', *αηκú* 'νικώ', *απρινú* 'ξεπερνώ', *ασχένυμι* 'σιχαίνομαι', *αραθμú* 'νοσταλγώ', *απαράτú - aparatma* 'παρατώ - παράτημα', *απρινú* 'περνώ' κ.ά.

β. Σε ουσιαστικά: π.χ. *ανδέμα* 'βδέλλα', *αλυάρ'* 'λογάρι, χρήματα', *αμασκάλ'* 'μασχάλη', *αραδικ'* 'ραδίκι', *αριάκ'* 'ρυάκι', *αστίθ'* 'στήθος', *αφτόχια* 'φτώχεια', *αξιόνα* 'χελώνα', *Αχριστός* 'Χριστός', κ.ά.

γ. Σε επίθετα (που προέρχονται ή όχι από ρήματα με προθετικό *a*): π.χ. *ασχάνανυς* 'άσχημος' (*ασχένυμι*), *ακουλτός* 'κολλητός' (*akulnú*) κ.ά., αλλά και *αλτός* 'λυτός', *αφτυχός* 'φτωχός', *αρσίός* 'ψηλός'.

¹¹⁵ Μαργαρίτη-Ρόγκα 1985:182.

¹¹⁶ Newton 1972:154 κε.

2.3.5.2 Ανάπτυξη ημιφώνου \dot{i} ¹¹⁷

A. Το ημίφωνο \dot{i} στα δευτερογενή συμπλέγματα $-šs$, $-šz$, $-žs$ (από τις ακολουθίες $-šis$, $-šiz$, $-žis$)

Ανάπτυξη μη συλλαβικού \dot{i} έχουμε σε μεταφωνηντικές ρηματικές καταλήξεις $-žis$ (στον ενεστώτα), $-šis$ (στο μέλλοντα), $-šiza$ (στον παρατατικό), $-šisa$ (στον αόριστο), στους ονοματικούς σε $-šis$ ¹¹⁸ και $-žis$, καθώς και σε ονοματικούς σε $-ši$, $-ži$ μετά την επίταξη του κτητικού s ($< su$) και στους οποίους μετά από αποβολή του i προκύπτουν αντίστοιχα $-iz$ ($< -žs$), $-is$ ($< -šs$), $-iza$ ($< -šza$), $-isa$ ($< -šsa$) και $-is$ ($< -šs$), $-iz$ ($< -žs$): π.χ. $ktáiz$ ($< ktážs < ktážis$) ‘κοιτάζεις’, $péiz$ ($< péžs < péžis$) ‘παίζεις’, $ftáis$ ($< ftášs < ftášis$) ‘φτάσεις’, $xáis$ ($< xášs < xášis$) ‘χάσεις’, $kšis$ ($< kšišs < kšišis$) ‘ξύσεις’, $l'is$ ($< l'išs < l'išis$) ‘θα λύσεις’, $dóis$ ($< dóšs < dóšis$) ‘δώσεις’, $kóiza$ ($< kóžza < kóžiza$) ‘κόσιζα’, $kóisa$ ($< kóšsa < kóšisa$) ‘κόσισα’, $míisa$ ($< míšsa < míšisa$) ‘μίσησα’, $thanáis$ ($< thanášs < thanášis$) ‘Θανάσης’, $sarxóis$ ($< sarxóšs < sarxóšis$) ‘σαρχόσης, μεθύστακας’, $varméiz$ ($< varméžs < varméžis$) ‘βαρμέζης, αργοκίνητος’, $méis$ ($< méšs < méši s$) ‘μέση σου’, $méisas$ ($< méšsas < méši sas$) ‘μέση σας’, $tupúiz$ ($< tupúžs < tupúži s$) ‘ρόπαλό σου’ κλπ., αλλά (μετά από σύμφωνο) $riks$ ($< ríkšs < ríkšis$) ‘ρίξεις’, $xáps$ ($< xápšs < xápšis$) ‘χάψεις’, $ktáks$ ($< ktákšs < ktákšis$) ‘κοιτάξεις’, $gl'ips$ ($< gl'ipšs < gl'ipšis$) ‘γλείψεις’, $kóps$ ($< kópšs < kópšis$) ‘κόψεις’, $krúks$ ($< krúkšs < krúkšis$) ‘κρούξεις’, $káts$ ($< kátšs < kátšis$) ‘κάτσεις’ κλπ.

B. Το ημίφωνο \dot{i} στη συμπλοκή δύο συριστικών ($-s+s-$) και συριστικού με προστριβόμενο ($-s+ts-$)

Ιδιαίτερη περίπτωση αποτελεί η εμφάνιση του ημιφώνου σε περιπτώσεις συμπλοκής του τελικού συριστικού ονομάτων με το αρχικό συριστικό του δεύτερου προσώπου και το αρχικό προστριβόμενο του τρίτου προσώπου των κτητικών αντωνυμιών (αδύνατοι τύποι της προσωπικής αντωνυμίας). Συγκεκριμένα:

¹¹⁷ Ο Τζάρτζανος (1913:73-74) θεωρεί ότι πρόκειται για αναλογική ανάπτυξη ημιφώνου και όχι για μετάθεση του άτονου $-i$ και διφθογοποίηση.

¹¹⁸ Παπαδόπουλος 1926:25. Ο Ανδριώτης (1930:161-162) στην Ίμβρο περιορίζει ανάλογο φαινόμενο (ανάπτυξη συμφωνικού j) μόνο στη ρηματική κατάληξη $-ζεις$.

α. Στον ενικό και στον πληθυντικό του β' προσώπου της κτητικής αντωνυμίας *s* (< *su*) και *sas* και όταν προηγείται λέξη με μεταφωνηντικό τελικό *-s* (πρωτογενές τελικό *-z* δεν απαντά στο ιδίωμα) μετά την (δεδομένη) αποβολή του τελικού *-u* της αντωνυμίας και απλοποίηση του δευτερογενούς συμπλέγματος (*-s+s > -s*), αναπτύσσεται μη συλλαβικό $\underset{\sim}{i}$ με παράλληλη τροπή του *s* σε ηχηρό *z* (αναλογική επέκταση του *z* από το α' πρόσ.): π.χ. *patéraiz* (< *patéras s < patéras su*) 'πατέρας σου', *fkóiz* (< *fkós s < fkós su*) 'δικός σου', *thíiz* (< *thís s < thís su*) 'θείες σου', *smánaiz* (< *s mánas s < ts mánas su*) 'της μάνας σου' κλπ., ενώ (στα άλλα πρόσωπα): *patérazm* 'πατέρας μου', *patérazt* 'πατέρας του', *fkózm* 'δικός μου', *fkózt* 'δικός του' κλπ. Το ίδιο και στην αιτιατική πληθυντικού (*sas*): π.χ. *itátuzas* (< *i tátus sas*) 'ο τάτος σας, ο πατέρας σας', *imán'ízas* (< *i mán'is sas*) 'οι μάνες σας' κλπ. Το ίδιο επίσης με το επίρρημα *urís* 'πίσω' (*uríz - uríz as*)¹¹⁹.

β. Στον ενικό του γ' προσώπου της κτητικής αντωνυμίας στο θηλυκό γένος (*tis*) και όταν προηγείται λέξη με μεταφωνηντικό τελικό *-s*, μετά από αποβολή του άτονου *i* της αντωνυμίας (*> ts*) και απλοποίηση του δευτερογενούς συμπλέγματος (*-s+ts > -ts*), αναπτύσσεται μη συλλαβικό $\underset{\sim}{i}$ με τροπή του άηχου *ts* σε ηχηρό *dz* (ηχηροποίηση): π.χ. *patéraidz* (< *patéraí ts < patéras ts < i patéras tis*) 'πατέρας της', *kóšiidz* (< *kóšii ts < kóšis ts < kóšis tis*) 'οι κόσες της, δηλ. οι κοτσίδες της', *ifkóidz* (< *ifkói ts < ifkós ts < i fkós tis*) 'ο δικός της' κλπ. Το ίδιο και στον πληθυντικό (*tus > ts*): π.χ. *itátuidz* (< *itátui ts < itátus ts < i tátus tus*) 'ο τάτος (= πατέρας) τους', *idl'éidz* (< *idl'éi ts < idl'és ts < i dl'és tus*) 'οι δουλειές τους', *ifkóidz* (< *ifkói ts < ifkós ts < ifkós tus*) 'ο δικός τους' κλπ.

Ο Τζάρτζανος (1913:73-5) ως βάση ερμηνείας για την «αναλογική ανάπτυξιν» του ημιφώνου θεωρεί την «έκπτωσιν» του άτονου *-i-* της κατάληξης. Το ίδιο είχε προτείνει και πριν ο Μπουντόνας («Ωστε καθόλου το φαινόμενον τούτο είναι αναποσπástως συνδεδεμένον μετά της εκπτώσεως του *i*», 1892:21). Από τις μελέτες τους όμως απουσιάζουν οι περιπτώσεις της παραγράφου β, στις οποίες δεν υπάρχει αποβολή άτονου *i*. Και σε νεότερες όμως μελέτες (Newton 1972, Μαλικούτη-Drachman & Drachman 1977), που βασίζουν την ανάπτυξη του ημιφώνου σε

¹¹⁹ Παπαδόπουλος 1926:25-26. Βλ. και το δημοσιευμένο χειρόγραφο για το τραγούδι του Λάζαρου

ανομοίωση, είτε μαλακότητας και στη συνέχεια συμφωνικότητας (softness dissimilation - consonantality dissimilation) (Newton 1972:87), είτε ουράνωσης «δια αποσυνθέσεως των διακριτικών χαρακτηριστικών της ουρανικότητας» (Μαλικούτη-Drachman & Drachman 1977:40), ως βάση λαμβάνεται η ουράνωση των συριστικών, στοιχείο όμως που δεν υπάρχει σίγουρα στις περιπτώσεις της παραγράφου Β. Και έτσι έχουμε: *πέζις* (< *πέγ'ζ* < *πέζζ* < *πέζς* < *πέζις*) 'παίζεις', *μέισας* (< *μέχ'σας* < *μέσσας* < *μέσι σας*) 'μέση σας', *χάις* (< *χάχ'ς* < *χάσς* < *χάσις*) 'χάσεις' κλπ. κατά τον Newton και *πέζις* (< *πέζιζ* < *πέζζ* < *πέζς* < *πέζις*) 'παίζεις', *μέισας* (< *μέισσας* < *μέσσας* < *μέσι σας*) 'μέση σας', *χάις* (< *χάιισ* < *χάσς* < *χάσις*) 'χάσεις' κλπ. κατά τους Μαλικούτη-Drachman & Drachman.

Τα παραδείγματα της παραγράφου β δείχνουν ότι η εμφάνιση του ημιφώνου επεκτείνεται στο ιδίωμα και όπου συμπλέκονται δύο συριστικά ή συριστικό με προστριβόμενο και αποτελεί διακριτικό στοιχείο μορφολογικής διαφάνειας, καθώς, με τη δευτερογενή σύμπλεξη *s+s*, *s+ts* και την απλοποίησή τους (δεδομένη στο ιδίωμα) σε ένα συριστικό, προκύπτουν τύποι είτε εξαιρετικά ασαφείς από άποψη κλιτικής μορφολογίας, είτε που συμπίπτουν τυπολογικά με ήδη υπάρχοντες¹²⁰. Έτσι θα είχαμε π.χ. **patéras patérazs* (< *patéras s* < *patéras su*) (όμοιος με ονομαστική χωρίς κτητικό), **fkós* (< *fkós s* < *fkós su*) (όμοιος με ονομαστική ουδετέρου με κτητικό *fkós* 'δικό σου'), **thíis* (< *thíis s* < *thíis su*) (όμοιος με ονομαστική χωρίς κτητικό), **mánas* (< *mánas s* < *mánas su*) (όμοιος με ονομαστική *mána su*), **patérats* (< *patéras ts* < *patéras tis*), **kóšits* (< *kóšis ts* < *kóšis tis*) κλπ.

Στα παραδείγματα της παραγράφου μπορούν παρατηρηθούν τα εξής: την αναλογική επέκταση του ηχηροποιημένου *s* (> *z*) του πρώτου προσώπου και στα άλλα δύο πρόσωπα και τη γραμματικοποίησή του σε μορφολογικό δείκτη κτητικότητας. Αυτό αποδεικνύεται από το τρίτο πρόσωπο (π.χ. *patérazt* 'πατέρα του'). Άρα ο τύπος

«Κ' οι κουτίτσιζας αυγά γιννούνι, κ' οι φουλίτσιζας δεν τα χουρούνι» (Τεκτονίδης 1975-76:52).

¹²⁰ Ανάλογους ασαφείς τύπους παραθέτει ο Τζάρτζανος (1913:74). Επίσης μας παραδίδει από τον Τύρναβο και τη Λάρισα (1909:56) τους (όχι εύκολα) διακριτούς τύπους «η γαμπρός» (= ο γαμπρός) ~ «η γαμπρός» (= ο γαμπρός σου) «με το τελευταίον συριστικόν λίαν πως παρατεταμένον». Είναι φανερό ότι μια τέτοια φωνητική διαφοροποίηση δεν μπορεί να αποτελεί ασφαλή δείκτη μορφολογικής διαφάνειας. Γι' αυτό καταλήγει: «Ίσως του *i* εκείνου των πατέραϊς, αδιφούϊς κλπ. την γέννησιν προεκάλεσε το επόμενον συριστικόν...». Ο Μπουρντώνας επίσης (1892:21) παραδίδει τύπο *παϊτός* = *πατητός* (*πατητόν*, *πατητήρι*). Είναι φανερό ότι χωρίς την ανάπτυξη του *i* θα είχαμε, μετά την αποβολή, τον ασαφή τύπο **πατός/πατός*. Παρόμοια ανάπτυξη μας παραδίδει και ο Τζάρτζανος (1909:18) στους τύπους *dabákika* (< *dabák'ka*), *αχμάκου* (< *αχμάκ'κου*), *Γκέκου* (< *Γκέκ'κου*) και παρακάτω (:20) στον τύπο *κάιτς* (< *κάτσ'ς*) από το Αγρίνιο.

του β' προσώπου *patérazz* οφείλουμε να δεχτούμε ότι προέρχεται όχι από προηγούμενο τύπο *patérazs* αλλά *patérazs*. Η έλλειψη του στοιχείου της ουρανικότητας και στον δεύτερο τύπο καθιστά προβληματική την ερμηνεία της ημιφωνοποίησης του πρώτου συμφώνου, εκτός αν θεωρήσουμε ότι, αντί για απλοποίηση, υπάρχει επένθεση *i* που θα προκαλούσε και ουράνωση (> *patérazz* > *patéraziz*) για λόγους προφύλαξης του κτητικού.

Όσον αφορά τον τύπο του πληθυντικού, θα έπρεπε να είχαμε **patérazsts*, αφού το σύμπλεγμα *sts* είναι ανεκτό στο ιδίωμα (π.χ. *kósts* 'κλώστης, δηλ. πλάστης', *azvésts* κλπ.) ή **patérazxts*, αφού σε πολλές περιπτώσεις το δευτερογενές σύμπλεγμα *sts* τρέπεται σε *xts* (π.χ. *arótsa* > *aróxtsa* 'αρρώστησα', *šátsa* > *šáxtsa* 'σάστισα' κλπ.). Η επέκταση όμως του *z* στο τρίτο πρόσωπο του ενικού, καθώς και στα άλλα δύο του πληθυντικού μας υποχρεώνει να δεχτούμε ότι ο προηγούμενος τύπος του *patéraziz* είναι **patérazts* (> **patérazdz*), στον οποίο η ημιφωνοποίηση είναι και πάλι προβληματική λόγω έλλειψης ουρανικότητας (> **patérazdz* > **patéraziz*?), εκτός αν δεχτούμε την αναλογική επέκταση του ημιφώνου από το β' πρόσωπο του ενικού στο β' και στο γ' πληθυντικού.

Όπως γράφει ο Ανδριώτης (1952β:28) αναφερόμενος στον διαλεκτολόγο Gilliéron «κάθε οργανωμένη γλώσσα έχει από τον εαυτό της τη δύναμη, όταν από φωνητικές ή άλλου είδους αλλοιώσεις προκύψει κάποια ασάφεια ή ανεπάρκεια στην εκφραστική πληρότητα του οργανισμού της, να δημιουργεί αυθόρμητα μεταβολές που εξουδετερώνουν αυτή την ανεπάρκειά της». Το ημίφωνο επομένως αποτελεί διαφοροποιητικό δείκτη μορφολογικής τάξης και διαφάνειας.

Γ. Σε ορισμένες περιπτώσεις ανάμεσα σε ανοιχτό κυρίως φωνήεν και σύμφωνο αναπτύσσεται μη συλλαβικό *i* (διφθογοποίηση): π.χ. *aiǵár'* 'αγάπη', *aiǵarú* 'αγαπώ', *aiǵórus* 'άγουρος, αγαπητικός', *aiǵéri* '(α)ταίρι', *kaiǵ'ónu* 'κακιώνω' πβ. και Παϊπούλης (Ηπ.)¹²¹, *aiǵoúw* (Στερ.)¹²² και *xiǵikuostós* (Ηπ.)¹²³, *klefotípuola*, *kaukóipoulo*, *Φραγκοϊπούλα*, *βλαχοϊπούλα* (Δ.Μακ.)¹²⁴. Το φαινόμενο παρατηρείται

¹²¹ Οικονόμου 1991:228.

¹²² *ΙΙ*, λ. *ακούω*: Δ. Χαλατσάς, *Ληστρικά Τραγούδια*, σ. 141 (εκδ. Εστία) («να τ' ακούσει η συντροφιά»). Επίσης περιπαικτική ερώτηση στη Στερ. (Δομοκός κ.α.) «τ' ακούς, Κίτσ'ου μ';».

¹²³ Μπόγκας 1964:271.

¹²⁴ Καλινδέρης 1982:341.

και σε άλλα, κυρίως βόρεια αλλά και νότια, ιδιώματα¹²⁵. Επιπλέον ν.ε. *χαημός*¹²⁶, *γáιδαρος* (< *γάδαρος*), *γαϊδούρι*¹²⁷, *κελαηδώ* (< *κελαδῶ*)¹²⁸.

Παρατηρείται στο ιδίωμα επέκταση του φαινομένου και στα τραγούδια, όπου βρίσκουμε τους τύπους *νιλ'ές* 'βολές, φορές', *μίδέ/νμίδέ* 'ουδέ' κ.ά.¹²⁹. πβ. *στ' αϊταίρια* (Ηπ.)¹³⁰, *ταϊ ταίρια* (Θεσσ.), *σταϊ βουνά* (Αιτωλ.) και *ταϊ βουνά* (Μακ.)¹³¹, *ταϊ βουνά*, *τόϊ βουνό*, *τόϊ πουλί* (Δ.Μακ.)¹³².

Η ανάπτυξη του ημιφώνου φαίνεται να διευκολύνει, με τη μετάβαση από ανοιχτότερο σε κλειστότερο φθόγγο, τη μετάβαση στον επόμενο συμφωνικό φθόγγο καθώς η γλώσσα κινείται από θέση ηρεμίας (εκφορά *a* συνήθως ή *o*) και πολύ κοντά και παράλληλα προς την ουρανική περιοχή (''γλιστρά''¹³³) και επομένως πολύ κοντά στην πραγμάτωση ουρανικών κυρίως, αλλά και οδοντικών και άλλων συμφώνων.

Δ. Ανάπτυξη *ι* παρατηρείται επίσης σε μεσοφωνηεντική θέση ως μεταβατικό¹³⁴ από κλειστότερο σε ανοιχτότερο φωνήεν: π.χ. *triánda* > *tríánda*, *n'invriázumi* > *n'invriázumi* 'νευριάζω', *sufíia* 'Σοφία', *maríia* 'Μαρία', *tríia* 'τρία', *kriónu* > *kriíonu* 'κρυώνω', *kriós* > *kriíós* 'κρύος'¹³⁵, *prión'* > *priíón'* 'πριόνι', *xréa* > *xrèia* 'χρέη', *n'éa* > *n'èia* 'νέα', *platéa* > *platèia* 'πλατεία' κ.ά.¹³⁶ (βλ. και 2.2.1 και 2.2.2).

¹²⁵ Παπαδόπουλος 1926:24.

¹²⁶ Θ. Βαλτινός, *Συναζάρι Αντρέα Κορδοπάτη*, βιβλίο ΙΙ, σ. 56 (εκδ. Ωκεανίδα) («...εκεί γινόταν *χαημός*. »), Παντελίδης Ν. (Πελοπόννησος) στο *Νεοελληνικές Διάλεκτοι*.

¹²⁷ Δαγκίτσης, στις λ.

¹²⁸ ΑΚΝ, στη λ.

¹²⁹ «*Βουιλ'ές βουιλ'ές του σφούγγιζ'ιν, βουιλ'ές μοιριουλογούσ'ιν*» κλπ.

¹³⁰ Μπόγκας 1964:36· Κατσουλέας 1977:195. (Σε όλα τα παραδείγματα τηρείται η γραφή της έκδοσής τους).

¹³¹ Παπαδόπουλος 1926: 25.

¹³² Καλινδέρης 1982:341.

¹³³ Για το "γλίστρημα" αυτό (glide) βλ. π.χ. Χατζησαββίδης 1985:98-99. Πβ. επίσης Καλινδέρης 1982:341.

¹³⁴ Μαργαρίτη-Ρόγκα 1985:46.

¹³⁵ Ο Newton (1972:175) θεωρεί ότι έχουμε επένθεση του *i* σε προηγούμενο τύπο *kryó*.

¹³⁶ Πρόκειται προφανώς για το ευφωνικό *j* που αναφέρει ο Κοντοσόπουλος (1985:70), το οποίο στο ιδίωμα είναι μη τριβόμενο.

2.3.5.3 Ανάπτυξη ημιφώνου μ

Προβληματική είναι η ερμηνεία της εμφάνισης ημιφώνου μ μεταξύ δύο φωνηέντων. Αυτή η πιθανόν αναλογική προς την ημιφωνοποιημένη κατάληξη $-u$ (και με μεταβατική ή αντιχασμωδιακή λειτουργία) ανάπτυξη ημιφώνου μ παρατηρείται πριν από το $-a$ της κατάληξης του παρατατικού φωνηεντόληκτων δισύλλαβων βαρύτονων ρημάτων, εκείνων που τρέπουν την κατάληξη $-u$ σε ημίφωνο μ (διφθογοποίηση): π.χ. *kl'ém* - *ékl'íma* 'έκλαιγα', *k'éμ* - *ék'íma* 'έκαιγα', *tróm* - *étruma* 'έτρωγα' και αόριστος *éfama* 'έφαγα'. Λιγότερο πιθανό πρέπει να θεωρήσουμε ότι το ημίφωνο είναι αποτέλεσμα τροπής ενός (αναπτυγμένου) γ , όπως στη Νάξο (βλ. 2.1.4), καθώς ανάπτυξη γ δεν παρατηρείται στο ιδίωμα. Το ημίφωνο διατηρείται κανονικά και στα πρόσωπα όπου ακολουθεί a (α' και γ' πληθυντικό): π.χ. *ékl'íami*, *ék'íman* κλπ. (ενώ *ékl'íis*, *ékl'íiti*, *éfais*, *éfaiti* κλπ.). Ανάλογα και στο ουσ. *prómātu* (< *próatu* < *prónatu*) 'πρόβατο'.

2.3.6 Τροπές φωνηέντων και διφθόγγων

2.3.6.1 Αρχικών φωνηέντων

e-, o- > a-: π.χ. *ahgón'* < εγγόνι, *anámiš* < ενάνισυ, *afrís* < αλαφρύς < ελαφρύς, *andrupí* < εντροπή, *ándiru* < έντερο, *amból'* < εμπόλι, *arn'íth'* < ορνίθι, *arú* < οπού κλπ.¹³⁷.

2.3.6.2 Αρχικών ή ενδιάμεσων φωνηέντων και διφθόγγων

1. -io- > -e-: π.χ. *pl'étirus* (< *pliótirus*)¹³⁸.

2. e-, -i- > -ja- (μεταφωνία¹³⁹): *gižarízu* (< *gižerízu*) 'περιφέρομαι' (ενώ αόρ. *gižersa/rksa*), *gíl'andrus* (< *gíl'indrús*) 'κύλινδρος', *gal'amána* (< *gal'imána*) '(ζωολ.) καλλιμένα', *kit'arnus/kit'arn'ízu* (και *kitirn'ízu*) (< *kitirnus*) 'κίτρινος/κιτρινίζω' (ενώ αόρ. *kitérn'isa*), *kól'anda* (Καβ. *κόλ'ιντα*) (< *kól'inda* < βουλγ. *koleda*) 'κάλαντα', *pl'arónu* (< *pl'irónu*) 'πληρώνω' (ενώ αόρ. *pl'érusa*), *τέσσ'αρα/-ρς* (< *τέσσερα*), *tšašít'* (< τουρκ. *çesit*) 'ποικιλία, είδος'. Επίσης (Καβ.) *ιάμα* < *έμα* 'έλα', *ιαλά* (< *il'á*) 'ελιά', *n'aró* (< *n'iró*) 'νερό'¹⁴⁰, ενώ (Μον.) *έμα*, *il'á*, *n'iró*.

3. ju- > i-: *irgúts* (< *jurgúds* < *giurgúdis*) 'Γιωργάκης'¹⁴¹, *irgúis* (< *jurgúis* < *giurgúsis* 'επών. Γεωργούσης'), *irúkas* (< *jurúkas* 'επών. Γιουρούκας'), *gdžinugárdiu* (< *gdžunugárdiu* 'γκαρντέλ', δηλ. πήλινο δοχείο, για το γκτζ'ούν', δηλ. γουρούνι'), *kuiimdžís* (< *kuiumdžís*) 'χρυσάνθεμο', *l'ivótanu* (< *l'ivótanu* 'ηλιοβότανο, φυτ. ηλίανθος'), *pal'imária* (< *pal'umária* 'παλιά μαριά, δηλ. προβατίνα')¹⁴², *pal'ixór'* (< *pal'uxór'* 'τοπων. Παλιοχώρι'), *panajutáks* (< *panajutáks* < *panajóts* 'Παναγιώτης') 'Παναγιωτάκης', *tšikúts* (< *tšukúts*, υποκορ. του *tšókus* 'σφυρί') 'μικρό σφυρί', *tšilúd'/tšilúda* (< *tšulúd'*, υποκορ. του *tšólas*) 'του Τσιόλα (παρων.)', καθώς και σε δάνεια:

¹³⁷ Ο Ανδριώτης (1930:148) θεωρεί ότι αναπτύσσεται φθόγγος *a* «διά λόγους αναλογικούς ή διά την εκ συνεφοράς σύγκρουσιν των φωνηέντων».

¹³⁸ Andriotis 1974, λ. *πλειότερος*. Ο Ανδριώτης (1933:255) αναφέρει από τη Θεσσ. και τον τ. *πουλέτερα* αντί του αναλογικού συγκριτικού *πολύτερα*, από τον οποίο είναι επίσης πιθανό να προέρχεται η παραπάνω λέξη. Στο *πουλέτερος* αποδίδει και ο Μπουντώνας (1892:45) το *πλέτιρους* στο Βελβεντό.

¹³⁹ Tzitzilis 1999.

¹⁴⁰ Αν δεν προέρχεται απευθείας από το *νεαρόν* (ύδωρ).

¹⁴¹ Πβ. Γιργούλτς σε Τζάρτζανο (1909:13) και Μπουντώνας (1892:68).

dik'án' (Καβ. *d'uk'án'*) (< τουρκ. *dükkân*) 'μαγαζί', *din'já* (< τουρκ. *dünya*) 'κόσμος', *giventš* (< τουρκ. *güvenç*) 'βαθύ ταπί με χερούλια'¹⁴³.

2.3.7 Χείλωση

1. Σε ορισμένες περιπτώσεις το *é* τρέπεται σε *(i)ó-* από χειλωτική επίδραση επόμενου χειλικού συμφώνου¹⁴⁴: π.χ. *jóma* (< *éma*) 'αίμα', *ómbjus* (< *émbjus*) 'έμπυο', 'τύον', *jóβου* (< *éva*) 'Εύα', *jómsa* (< *émsa* < *γ'émisa*) 'γέμισα' (ενώ *imózu* 'γεμίζω'), *pul'óhksa* (< *pul'émiksa*) 'πέταξα, εκσφενδόνισα' κλπ.

2. Το *-i-* τρέπεται σε *-u-* από χειλωτική επίδραση γειτονικού χειλικού, συριστικού ή υγρού συμφώνου¹⁴⁵ (το φαινόμενο παρατηρείται έντονα μετά από (συνήθως αρχικά) *tš-* κατά κύριο λόγο, αλλά και *ž-*, *š-*¹⁴⁶ με διατήρηση της ουρώνωσης): π.χ. *tšúruru* (< *tšíruru*) 'τσίπουρο', *tšumbú* (< *tšimbú*) 'τσιμπώ', *tšurízu* (< *tširízu*) 'τσιρίζω', *tšurák'* (< *tširák'*) 'τσιράκι', *tšul'ík'* (< *tšil'ík'*) 'τσιλίκι', *tšumbér'* (< *tšimbér'*) 'τσεμπέρι', *tšuftšís* (< *tšiftšís*) 'ζευγάς', (νεολ.) *tšuméntu* (< *tšiméntu*) 'τσιμέντο', *katšurdízu* (< *katširdízu* < τουρκ. *kaçırnak*) 'μου ξεφεύγει κ.', *žumatízu* (< *žimatízu*) 'ζεματίζω', *žumjá* (< *žimjá*), *pružúm'* (< *pružím'*) 'προζύμι', *šúku*¹⁴⁷ (< *šíku*) 'σήκω', *šumbú* (< *šimbú*) 'συδουλίζω', *šufér'* (< *šifér'* < τουρκ. *sefer*) 'σεφέρι, εκστρατεία', *šumfér'* (< *šimfér'*) 'συμφέρι', αλλά και *mukrós* (< *mikrós*) 'μικρός' (Καβ., Καρ.), *purpatú* (< *pírpatú*) 'περπατώ' κλπ.

¹⁴² Πβ. *παλιμούστακου* (Μπουντώνας 1892:8). Ανάλογα παραδείγματα βλ. επίσης και Συμεωνίδης 1983:333. Στην τροπή αυτή στηρίζει ο Θαβώρης (1959:201) την άποψή του για την προέλευση του αρσενικού άρθρου *i* σε βόρεια ιδιώματα.

¹⁴³ Το φαινόμενο έχει το ίδιο μεγάλη έκταση και στο Λιβίσι της Λυκίας. Ο Ανδριώτης (1961:34) αναφέρει ότι αυτή «η αποσιώπηση του άτονου ο στο φωνηεντικό σύμπλεγμα ιο μέσα στη λέξη» αποτελεί «ένα από τα πιο περίεργα και προβληματικά φωνητικά φαινόμενα του ιδιώματος του Λιβισιού, που παρουσιάζεται σποραδικά και σε άλλα νεοελληνικά ιδιώματα, βόρεια και νότια». Το φαινόμενο και στη Χαλκιδική (Ανδριώτης 1955:246).

¹⁴⁴ Συμεωνίδης 1972:245.

¹⁴⁵ Συμεωνίδης 1972:246.

¹⁴⁶ Ανάλογο φαινόμενο έχουμε και στην Ύμβρο (Ανδριώτης 1930:150, *ζεματώ* > *ζουματώ*, *ζεγάρι* > *ζουβγάρ'* κλπ.), στη Σιάτιστα (Τσοπανάκης 1963:272, *ζεματίζω* > *ζουματίζω*, *ζεγάρι* > *ζουβγάρ'*, *σήκω* > *σόκου* κλπ.), (Μαργαρίτη-Ρόγκα 1977:53, *šukuménus*) κ.α.

¹⁴⁷ Βλ. και Λουλουδόπουλος 1903:158.

2.3.8 Αφαίρεση αρχικών φωνηέντων

1. Του *a-*. Στο ιδίωμα εκτός από την ανάπτυξη προθετικού *a-* (βλ. 2.3.5.1), σε πολλές περιπτώσεις παρατηρείται, από συνεκφορά, αποβολή αρχικού *a-* (αφαίρεση) συνήθως στην πρόθεση *arú* και σε λέξεις σύνθετες με την παραπάνω πρόθεση¹⁴⁸, την πρόθεση *aná*, αλλά και σε άλλες: π.χ.

α. ονόματα: *dráxti* ‘αδράχτι’, *dón’is* ‘Αντώνης’, *mígdau* ‘αμύγδαλο’, *pagúl’a* ‘αναγούλα’, *róxa* ‘απόχη’, *róxiru* ‘απόχερο, μισή χούφτα’, *rustóls* ‘Αποστόλης’, *ranón’is* ‘αρραβώνες’, *ranun’áškós/-k’a* ‘αρραβωνιαστικός/-ά’, *ftí* ‘αφτί’

β. ρήματα: *pagul’ázu* ‘αναγουλιάζω’, *nakatónu* ‘ανακατώνω’, *našk’irní* ‘συγυρίζω’, *ruménu* ‘απομένω’/ *rómna* ‘απόμεινα’, *rušténu* ‘αποσταίνω’, *ranun’ázu* ‘αρραβωνιάζω’, *xirní* ‘αρχινώ’

γ. άλλες λέξεις: *kóma* ‘ακόμα’, *pagál’a* ‘από αγάλια, σιγά σιγά’, *rapšimá* ‘από ψηλά, αποπάνω’, *rapxát* ‘αποκάτω’, *rédin* ‘αποδώ’, *rékin* ‘αποκεί’, *rórši* ‘απόψε’, *ru* ‘από’, *ruđilna* ‘αποδείλινα, απόγευμα’, *rukaǵá* ‘από καλά, εντελώς’, *rumésa* ‘από μέσα’, *ruǵira* ‘από γύρω’, *ruóksu* ‘από έξω’, *fóndas* ‘αφότου’, *ftós* ‘αυτός’ κ.ά.¹⁴⁹

2. Του *u-* (< *o*): π.χ. *n’irǵázumi* ‘ονειριάζομαι, ονειρεύομαι’, *numázu* ‘ονομάζω, παίρνω απόφαση’, *numatǵi* ‘(ο)νομάτοι, άτομα’, *rmán’* ‘ορμάνι, ρουμάνι’ κλπ.¹⁵⁰

3. Του *i-*: π.χ. *l’ivótanu* ‘ηλιοβότανο, φυτ. ηλίανθος’, *ruđénu* ‘υποδένω, φερώ παπούτσια’, (νεολ.) *l’iktirikós* ‘ηλεκτρικός’, *l’iktirulógus* ‘ηλεκτρολόγος’.

2.3.9 Αφομοίωση φωνηέντων

α. υποχωρητική ή προληπτική: *afris* (< *alafris* < *elafris*), *anámiš* (< *enámisi*), *andá* (< *ónða* < *ótan*), *manaštír’* (< *monaštír’*)¹⁵¹, *manaxós* (< *monaxós*), *stanaxórǵia/ stanaxuriúǵi* (< *stenaxórǵia/ stenaxuriúǵi*), *tšaráp’* (< *tšuráp’*) ‘κάλτσα’.

β. προχωρητική: *áθrupus* (< *áθrupus* < *ánθrupus*), *panaír’* (< *paniǵír’*), *xazamára* (< *xazumára*) κ.ά.

¹⁴⁸ Βλ. ανάλογα Ανδριώτης 1930:151.

¹⁴⁹ Πβ. και Τομπαΐδης 1967:10· Κοσμάς 1972:317.

¹⁵⁰ Κοσμάς 1972:317

¹⁵¹ Αν δεν προέρχεται, όπως και το *panaír’*, απευθείας από τα τουρκ. *manastir*, *panayir*.

2.3.10 Συναλοιφή

Για την αποφυγή (εσωτερικής ή εξωτερικής) χασμωδίας έχουμε, όπως στη ν.ε. και σε όλα τα ιδιώματα, το φαινόμενο της συναλοιφής, της ένωσης δηλ. δύο γειτονικών φωνηέντων σε ένα. Συγκεκριμένα:

1. Στην ίδια λέξη (εσωτερική χασμωδία) δύο όμοια φωνήεντα απλοποιούνται σε ένα και από δύο διαφορετικά φωνήεντα υπερισχύει το ισχυρότερο (ισχυρότερα είναι τα ανοιχτότερα έναντι των κλειστότερων και τα πισινά έναντι των μπροστινών¹⁵²): π.χ. *akūn* (< *akūun*), *dikákš* (< *dikaéks*), *thódurus* (< *thíódurus*).

2. Στα όρια λέξεων (εξωτερική χασμωδία) όταν χάνεται το τελικό φωνήεν της προηγούμενης λέξης (έκθλιψη) ή το αρχικό της επόμενης (αφαίρεση). Όταν στη ροή του λόγου συναντώνται δύο όμοια φωνήεντα (μόνο στις ακολουθίες -a + a-, -i + i-), χάνεται ένα από αυτά (συνήθως το τελικό): π.χ. *ta áma* > *t áma* > *táma* 'τα άλλα', *ta arézu* > *t arézu* > *tarézu* 'τα αρέζω, δηλ. μου αρέσουν', *mi il'iyin* > *m il'iyin* > *mil'iyin* 'μου έλεγε', *ši ifirin* > *š ifirin* > *šifirin* 'σου έφερε', ενώ: *tu umiāž* 'το μοιάζει', *tu umút* 'η ελπίδα', *tu udiđ* 'το λουλουδάκι'¹⁵³.

Όταν συναντώνται διαφορετικά φωνήεντα στις ακολουθίες *ai*, *ae*, *ua*, *ui*, *ie*, χάνεται το κλειστότερο¹⁵⁴ ασχέτως θέσης, δηλ. *a + i* > *a*, *a + e* > *a*, *u + a* > *a*, *u + i* > *u*, *i + e* > *e*: π.χ. *ta il'iyā* > *ta l'iyā* > *tál'iyā* 'τα έλεγα', *ta éfk'asa* > *ta fk'asa* > *táfk'asa* 'τα έκανα', *tu áu* > *t áu* > *táu* 'το άλλο', *pú da* > *pú a* > *pá* 'πού θα', *tu ifira* > *tu fira* > *tífira* 'το έφερα', *tu iída* > *tu iða* > *tíiða* 'το είδα' (ενώ *tun' iída*, *tn' iída*), *tu ipia* > *tu pīa* > *típīa* 'το ήπια', *mi ériti* > *m ériti* > *mériti* 'μου έρχεται', *ši ékama* > *š ékama* > *šékama* 'σου έκανα', ενώ στις ακολουθίες *ia*, *ea* έχουμε διφθογοποίηση ή αποβολή με ουράνωση του προηγούμενου συμφώνου: π.χ. *i adirfós* > *iadirfós* 'ο αδερφός', *i áus* > *iáus* 'ο άλλος', (*tí da*>) *tí a* > *t'á* 'τι θα'¹⁵⁵, (*δέ da*>) *δέ a* > *δεά* 'δεν θα', *mi árišin* >

¹⁵² Μαργαρίτη-Ρόγκα 1985:127. Για την ιεραρχική κλίμακα ισχύος βλ. Μαλικούτη-Drachman 1983:184 κε.

¹⁵³ Αφού το ένα από τα δύο όμοια πρέπει να είναι άτονο μόνο οι τρεις αυτές ομάδες υπάρχουν.

¹⁵⁴ Ο Ανδριώτης (1976γ:8) αναλύοντας τη θέση του *Peipot* για την επικράτηση ανάμεσα σε γειτονικά φωνήεντα στην κοινή νεοελληνική, αναφέρει ότι στην κλίμακα *a-o-ou-e-i* επικρατεί το προηγούμενο, πάντα όμως σε εξάρτηση με τον τόνο. Επιπλέον προσθέτει και τρίτο όρο «τον καθαρά ψυχολογικό, τον όρο της μορφολογικής ομαλότητας, που, όταν οι φωνητικοί παράγοντες τον διαταράσσουν και δημιουργούν γραμματική ασάφεια, αντιτάσσει τη δική του δύναμη και τους καταργεί. Έτσι στους τύπους *λέει*, *θα καώ*, το *-ει* συνήθως δεν εκθλίβεται και το *-ώ* δεν συναίρειται, γιατί δεν το επιτρέπει η ανάγκη της μορφολογικής τάξης και σαφήνειας». Για το σιατιστινό ιδίωμα (και ανάλογα για άλλα βόρεια ιδιώματα) βλ. επίσης Μαργαρίτη-Ρόγκα 1985:123.

¹⁵⁵ Πβ. Ψάλτης 1905:40· επίσης Φιλήντας 1924:84, 155 και 1928:222.

mɛárišɪn ‘με άρεσε, δηλ. του/της άρεσα’, *šɪ árišɪn* > *šárišɪn* ‘σε άρεσε, δηλ. του/της άρεσες’ κλπ.

Περιστασιακά επίσης και με πρωτογενές *i* διφθογοποίηση έχουμε και στις ακολουθίες *oi, ui*: π.χ. *(i)γό ími* > *(i)γόími* ‘εγώ είμαι’, *ftó ín’i* > *ftóin’i* ‘αυτό είναι’, *ρύ ín’i* > *ρύin’i* ‘πού είναι’, *ρύ íši* > *ρύíši* ‘πού είσαι’ κλπ., ενώ με δευτερογενές *i* η διφθογοποίηση αποφεύγεται: *ši ómiasa* ‘σου έμοιασα’, *mi óršɪn* ‘με διάταξε’, *mi umít’* ‘με ελπίδα’, *mi umiáz* ‘μου μοιάζει’ κλπ.

2.3.11 Κράση

Στα όρια λέξεων όταν τα δύο φωνήεντα αντικαθίστανται από ένα νέο φωνήεν: π.χ. *(a)pu ériti* > *(a)póriti* ‘που έρχεται’, *(a)pu érunđi* > *(a)pórunđi* ‘που έρχονται’, *(a)pu éftašɪn* > *(a)póftašɪn* ‘που έφτασε’ κλπ. Το φαινόμενο παρατηρείται συνήθως μόνο με το αναφορικό *(a)pu* (αφού τύποι *mi, su* δεν απαντούν και αντί αυτών έχουμε *mi, si*).

2.4 ΣΥΜΦΩΝΑ

Όπως φαίνεται στον πίνακα των συμβόλων φωνητικής καταγραφής, όλα ανεξαιρέτως τα μη ουρανωμένα σύμφωνα προφέρονται όπως ακριβώς της ν.ε. Τα συμφωνικά φωνήματα του ιδιώματος είναι τα ακόλουθα:

	χειλικ ά	οδοντικά	συριστικά	παχιά συρ.	ουρανικά	υπερωικ ά	
	άηχα	p	t	ts	tš	k´	k
	ηχηρά	b	d	dz	dž	g´	g
τριβόμενα	άηχα	f	θ	s	š	x´	x
	ηχηρά	v	δ	z	ž	γ´	γ
έρρινα		m	n			n´	
πλευρικά			l			l´	
παλλόμενα							r

2.4.1 Τροπές απλών συμφώνων

1. Του *l*¹⁵⁶

$l > \mu$ ($la > \mu a$) (βλ. 2.1.3.1.)

$lu (> u) > v$

Στην περίπτωση του ρήματος *υγαριάζυ* ‘λογαριάζω’ (ουσ. *υγαριαζμός*) (Καβ. *υγαριάζυ*)¹⁵⁷, αφού προηγήθηκε αποβολή του *l* (*luγαριάζυ > υγαριάζυ*), στη συνέχεια το *u* τρέπεται σε *v*¹⁵⁸.

2. Του *f*

$f > v$

¹⁵⁶ Προτάσσονται οι τροπές του *l* γιατί αποτελούν βασικό χαρακτηριστικό του ιδιώματος.

¹⁵⁷ Ο Παπαδόπουλος (1926:32-33) αναφέρει από τις Καρυές τους τύπους *άβας* ‘άλας’, *κβάνου* ‘κλάνω’, *κώβους* ‘κώλος’, *βάδι* ‘λάδι’, *βάσπη* ‘λάσπη’, *βάχανου* ‘λάχανο’ και ο Κοντοσόπουλος (1979:193) αναφέρει και τον τύπο *ντράβα* (< *ντράλ’α*) ‘ζαλάδα’ από το ιδίωμα του Σιναπλί Α. Ρωμυλίας (κυρίως Πολύκαστρο Κιλκίς και Μεσσούνη Ροδόπης). Οι τύποι αυτοί δεν επιβεβαιώνονται από τους σημερινούς πληροφορητές, αλλά ούτε και ο ίδιος άκουσα άμεσα ή έμμεσα τέτοιους τύπους.

¹⁵⁸ Για την τροπή του *u* σε *v* βλ. Κοντοσόπουλος 1979:195 και 196.

Στη λέξη *gódžinas* (< *kótšifas*) ‘κότσυφας’ πιθανόν έχουμε ανομοιωτική τροπή του άηχου *f* σε ηχηρό *v* (πβ. *κότσ’βας* στην Πιερία, *κόζ’βας* στο Ζαγόρι¹⁵⁹ αλλά και *κότζιφος* στον Du Cange).

3. Του *v*

v > *f*

Ως ουρανωμένο τελικό ηχηρό τρέπεται σε άηχο ουρανωμένο *f* στη λέξη *mul’íf’* (< *mul’ín’*) ‘μολύβι γραψίματος’ (ουδετεροποίηση ηχηρότητας¹⁶⁰).

v > *δ*

Πριν από *i* ή *ι* σε ορισμένες περιπτώσεις το χειλοδοντικό *v* τρέπεται σε μεσοδοντικό *δ*¹⁶¹: π.χ. *διázumi* (< *viázumi*) ‘βιάζομαι’, *διastikós* (< *viastikós*)¹⁶², *δίμα* (< *víma*) ‘βήμα’¹⁶³, *αιδίμυς* (< *ainíma*) ‘Άγιο Βήμα’ πβ. *Αγιουδήμα* και *Αγιουδήμους* (‘Ηπ.)¹⁶⁴, *αϊδήμαν* (Πόντ.)¹⁶⁵ κ.ά., *διουλί* ‘βιολί’ (Στενήμ.¹⁶⁶ κ.α.).

4. Του *θ*

θ > *δ*

Τροπή του άηχου *θ* σε ηχηρό *δ* έχουμε στα μόρια μέλλοντα *δα* (< *θα*) και *δανα* (< *θανα* < *θena*) (πιθανόν από αφομοιωτική επίδραση του έρρινου ηχηρού *n* στο *δανα*, απ’ όπου και το *δα*).

5. Του *δ*

δ > *d*

Στην κατάληξη πληθυντικού *-dis* (< *-idis* < *-ides*) των ανισοσύλλαβων αρσενικών το εξακολουθητικό ηχηρό *δ* τρέπεται σε οποιοδήποτε περιβάλλον στο αντίστοιχό του στιγμικό ηχηρό *d* από ανομοίωση στον τρόπο άρθρωσης: π.χ. *andrupiárdis* (<

¹⁵⁹ Δουγά-Παπαδοπούλου - Τζιτζιλής 2006:342 και Αναγνωστόπουλος 1921:178 αντίστοιχα.

¹⁶⁰ Αν δεν πρόκειται για επίδραση από το βουλγ. *moliv* (προφέρεται: *mólif*), καθώς στον πληθ. έχουμε *mul’ífi*. Για την ουδετεροποίηση τελικών ηχηρών βλ. επίσης Συμεωνίδης - Τομπαΐδης 1999:34.

¹⁶¹ Ανδριώτης 1930:157.

¹⁶² Βλ. και Λουλουδόπουλος 1903:157.

¹⁶³ Παπαδόπουλος 1926:31.

¹⁶⁴ Μπόγκας 1964:30, λ. *Αγιουδήμα*.

¹⁶⁵ *ΛΠ*, λ. *αγοβήμαν*.

andruriáridis < *andruriárides*) ‘αντροπιάρηδες, ντροπαλοί’, *albándis* (< *albándis* < *albániδες*) ‘αλμπάνηδες’, *garagúndis* (< *garagúndis* < *garagúniδες*) ‘καραγκούνηδες’, *axirufáidis* (< *axirufáidis*) ‘αχυροφάηδες, μεγάλα δικράνια’ κλπ.

6. Του *k*

k > *g*

Σε ορισμένες λέξεις ως αρχικό και όταν ακολουθείται από φωνήεν το άηχο *k* τρέπεται σε ηχηρό *g* (και το *k* σε *g*) από επίδραση προηγούμενου τελικού *n* (π.χ. *τον/την, έναν*) ή ηχηρού περιβάλλοντος: π.χ. *gódžinas* (< *kódžinas* < *kótsifas*) ‘κότσυφας, *g’íl’andrús* (< *kíl’andrús*) ‘κύλινδρος, οδοστρωτήρας’, *g’iú* (< *kiú*) ‘κυλώ’, *garagúns* (< *karagúns*) ‘Καραγκούνης’ κλπ.

k > *γ*

Σε λίγες περιπτώσεις το άηχο στιγμικό *k* τρέπεται σε ηχηρό εξακολουθητικό *γ* από επίδραση ηχηρού περιβάλλοντος: π.χ. *pl’égú* (< *pl’éku*) ‘πλέκω’ (ή πιθ. αναλογικά από τον αόρ. *έπλ’ίξα* κατά τα ρήματα σε *-γω*), *bragátš* (< *brakátš* < τουρκ. *bakraç*) ‘χάλκινο σκεύος με χερούλι’.

7. Του *g*

g > *γ*

Στα ουσιαστικά *gážus* (< *gádžus*) ‘γάιδαρος’ και *gáida* (< *gáida*) ‘γκάιντα’ το αρχικό υπερωικό στιγμικό *g* τρέπεται στο αντίστοιχο υπερωικό εξακολουθητικό *γ*.

8. Του *γ*

γ > *g*

Σε ορισμένες περιπτώσεις στην αρχή της λέξης το υπερωικό εξακολουθητικό *γ* τρέπεται σε υπερωικό στιγμικό *g*: π.χ. *gl’istrú* (< *γl’istrú*) ‘γλιστρώ’, *gl’istra* (< *γl’istra*) ‘γλίστρα’, *gruónu* (< *γrulónu*) ‘γουρλώνω’, *g’ózmus* (< *γ’ózmus* < *δγ’ózmus*) ‘δυόσμος’.

γ > *δ*

¹⁶⁶ Τζομπάρης 1945-46:169.

Στη λέξη *μαγίδiras* (< *μαγίδiras*) ‘λαγόγερος’ (Καβ.) έχουμε ανομοιοτική τροπή του *γ* σε *δ*.

9. Του *s*

$s > z$

α. Πριν από άηχο *t* μόνον στην περίπτωση του *γ*’ προσώπου της κτητικής αντωνυμίας *t*, π.χ. *fkózt* (< *fkós t*) ‘δικός του’, *tátuzt* (< *tátus t*) ‘πατέρας του’, *avlagázt* (< *avlagás t*) ‘αυλαγίας του’, *kóuzt* (< *kóus t*) ‘κώλος του’ κλπ., επειδή, λόγω των τύπων *fkózm*, *fkóiz* ‘δικός σου’, *tátuzm*, *tátuiz* ‘πατέρας σου’ κλπ., το *z* εκλαμβάνεται ως μέρος της κτητικής αντωνυμίας (επανανάλυση).

β. Για την τροπή του άρθρου *s* (γενική ενικού στο θηλυκό και αιτιατική πληθυντικού στο αρσενικό και θηλυκό ή του αντίστοιχου αδύνατου τύπου της προσωπικής αντωνυμίας) σε *z* βλ. 3.1.1.3, 3β και 6.

10. Του *ts*

$ts > dz$

Σε περιβάλλον ηχηροποίησης το άηχο *ts* τρέπεται σε ηχηρό *dz* (όπως και το *tš* σε *dž*): π.χ. *gódživas* (< *gótšivas* < *kótšifas*) ‘κότσυφας’, *džígg’* (του) (< *tšígg’*) ‘τσίγκος, λαμαρίνα στέγης’.

$ts > s$

Στα άρθρα *ts* (< *tis*) (γεν. ενικού στο θηλυκό), *ts* (< *tus*) (αιτ. πληθυντικού στο αρσενικό) και *ts* (< *tis*) (αιτ. πληθυντικού στο θηλυκό) το *ts* σε όλες τις περιπτώσεις τρέπεται σε *s*: π.χ. *s* (< *ts*) *márus* ‘της Μάρως’, *s* (< *ts*) *papéi* ‘τους πάππους’, *s* (< *ts*) *mán’is* ‘τις μάνες’ κλπ. (βλ. και 3.1.1.3. 3β και 6).

11. Του *m*

$m > b$

Σε υγρό ή έρρινο περιβάλλον σε κάποιες περιπτώσεις το *m* τρέπεται¹⁶⁷ σε (προερρινωμένο στο ιδίωμα) *b*: π.χ. *vatsinómburu* (< *vatsinómuru*) ‘βατόμουρο’, *umbiázu* (< *umiázu*) ‘μοιάζω’, *rumbána* (< *rumána*) ‘ρουμπάνα, μοναστηριώτικο και ακμπουναριώτικο έθιμο της γιορτής του Λάζαρου’¹⁶⁸, *klumbin’á (ta)* (τραγ.) (< *kúmin’á* < *kúmina*¹⁶⁹ με υπερδιόρθωση, βλ. 2.1.3.3 Αποβολή του *l*) ‘τα ’κούμενα, η οικουμένη’ (πβ. μεσν. ‘κουμένη, Κρ. - Επιτ., λ. οικουμένη)¹⁷⁰. Πβ. και *γιαμπουρλούκ’* (Σιναπ.) (< *γιαμουρλούκ’* < τουρκ. *yağmurluk*) ‘κάπα τσοπάνη’, *χλαμπούρ’* (Μεγ. Μπογ.) (< *χλαμούρ’*) ‘φλαμούρι’.

12. Του *n*

$n > m$

Στα ουσιαστικά *ναμάμ’* (< *valán’*) ‘βαλάνι, βελανίδι’, *ταχίμ’* (< *tahin* ή πιθ. διαλ. *tahin*) ‘ταχίνι’ το έρρινο *n* τρέπεται σε διχειλικό έρρινο *m*.

¹⁶⁷ Στην τροπή αυτή αναφέρεται ο Χατζιδάκις (1911:61-62) (*πλουμπίζω*), ο Λορεντζάτος (1915:76, με παραδείγματα *κορόμπηλο, σφάμπελοι, μπασκάλη, θαλάμπη*), ενώ ο Κουκουλές (1939: ειδικότερα σ. 117 κε.), που πραγματεύεται πρώτος το θέμα, το θεωρεί ανάπτυξη ερρίνου με παράθεση πολλών παραδειγμάτων. Ο Ανδριώτης (Andriotis 1943:121-122) αντικρούει την άποψη του Κουκουλέ και το θεωρεί τροπή με παραδείγματα *αβασκαλιά, θολάβι, λουβίνι, σηβαίνο, απανωγόβι, βατόβουρο, καβίνι, χλοβός*.

Για ανάπτυξη ‘αλόγου’ κλειστού κάνει λόγο ο Δ. Κυριαζής (2001:165) σε ελληνικά δάνεια στην αλβανική με παραδείγματα *κορομηλιά > koromb’ile, λημέρι > limb’eri* κ.ά. Πβ. επίσης *γαρδούμα* (Ιλ, λ. *γαρδούμα*) (πολλ.), *γκρέμουρας* (Ιλ, λ. *γκρέμουρας*) (Βλάστη), *φλαμπούρι* (=φλαμούρι) (Δρόπολη, Μπόγκας 1966:70). Ανάλογα και στην ποντιακή *μαυρόμπορον* (< **μαυρόμορον*) (Τζιτζιλής 1995:82), στην Πελοπόννησο (τροπή *m > mb* ή *b*) (Ν. Παντελίδης στο *Νεοελληνικές Διάλεκτοι*) και στα αρβανίτικα (π.χ. *ëmër > ëmbër* ‘όνομα’, *zëmër > zëmbër* ‘καρδιά’, *këmë > këmbë* ‘πόδι’) (Λιόσης 2007:228 κ.ε.). Η τροπή ήδη στη μεσαιωνική ελληνική (βλ. π.χ. Κρ. τόμ. 16, λ. *πίμουρα* (τ. *πίμουρα*), *πλουμίζω* (τ. *πλουμπίζω*)).

¹⁶⁸ Πβ. *ρουμάν’* στη Μάδυτο Α. Θράκης (= έθιμο κατά το οποίο ομάδες παιδιών περιφέρονταν στα σπίτια τη Μ. Δευτέρα και τραγουδούσαν συγκεκριμένο τραγούδι και μάζευαν αυγά, όπως και στη *ρουμπάνα*) (Μανασσίδης 1936-37:110, Σιταράς 1971:223). Έτσι ονομαζόταν και ο στεφανωμένος με μυρτιά σταυρός που κρατούσαν οι ομάδες (Οικονομίδης Α. 1962:336). Επίσης λ. *Ρουμάνια* και *Ρουμανοπούλα* (χωρίς να δίνεται συγκεκριμένη σημασία) σε παιχνίδι-χορό κοριτσιών (ό.π.:36).

¹⁶⁹ Η αλλαγή του τονισμού οφείλεται στον διπλό τονισμό που απαιτεί ο ρυθμός του τραγουδιού.

¹⁷⁰ Πβ. «χαρά στον κόσμο, στην οικουμένη» στη Σωζόπολη (Βαφειάδου 1974:205), ενώ στο Δογάνκιό Μαλγάρων (Δεληγιάννης 1934-5:33) έχουμε τον τύπο *κούμπηλα*, μετά τον οποίο ο συγγραφέας προσθέτει και το σημείο (:) για το αμφίβολο του τύπου ή για το ακατανόητο του ετύμου.

2.4.2 Αφομοιωτικές τροπές συμφώνων σε όρια λέξεων

1. $p > b$ ($np > nb > mb$)

Όταν προηγείται έρρινο n (σε όρια λέξεων, στη συνεκφορά της αιτιατικής ενικού του αρσενικού άρθρου ή του αδύνατου τύπου της προσωπικής αντωνυμίας *tun* και της αιτιατικής ενικού του θηλυκού άρθρου ή του αδύνατου τύπου της προσωπικής αντωνυμίας n με αρχικό p -) το άηχο p τρέπεται, όπως στη ν.ε. και σε άλλα ιδιώματα, σε ηχηρό b (προχωρητική αφομοίωση ηχηρότητας) και στη συνέχεια το διχειλικό ηχηρό b αφομοιώνει το έρρινο n σε διχειλικό m (υποχωρητική αφομοίωση θέσης): π.χ. *tumbávl'u* ($< tun bávl'u < tun pávl'u$) 'τον Παύλο', *mbarýnu* ($< n barýnu < n paýnu$) 'την Παγώνα', *énambará* ($< énan bará < énan pará$) 'έναν παρά' κλπ.

2. $t > d$ ($nt > nd$)

Όταν προηγείται έρρινο n (συνήθως στη συνεκφορά της αιτιατικής ενικού του αρσενικού άρθρου ή του αδύνατου τύπου της προσωπικής αντωνυμίας *tun* και της αιτιατικής ενικού του θηλυκού άρθρου ή του αδύνατου τύπου της προσωπικής αντωνυμίας n ($< tn$) με αρχικό t -) το άηχο t τρέπεται σε ηχηρό d (αφομοίωση ηχηρότητας): π.χ. *tundruvá* ($< tun truvá$) 'τον τροβά', *tundavá* ($< tun tavá$) 'τον ταβά', *tundáraksa* ($< tun táraкса$) 'τον τάραξα', *tundirú* ($< tun tirú$) 'τον τηρώ' κλπ.

3. $t + (b, v, d, \delta, g, \gamma, z, dz) > d + (b, v, d, \delta, g, \gamma, z, dz)$

Πριν από τα ηχηρά σύμφωνα $b, v, d, \delta, g, \gamma, z, dz$ ή συμφωνικά συμπλέγματα που αρχίζουν απ' αυτά το άηχο t (σε όρια λέξεων, στη συνεκφορά του άρθρου στη γενική ενικού στο αρσενικό και στην αιτιατική ενικού στο θηλυκό) τρέπεται σε ηχηρό d (αφομοίωση ηχηρότητας): π.χ. *d gáta* ($< t gáta$) 'τη γάτα', *d draxmí* ($< t draxmí$) 'τη δραχμή', *d gán'i* ($< t gán'i$) 'του Γκάνη', *d zóna* ($< t zóna$) 'τη ζώνη' κλπ. Στην περίπτωση με αρχικό dz , το t , αφού τρέπεται σε d , στη συνέχεια απλοποιείται: π.χ. *džumáka* ($< d džumáka < t džumáka$) 'τη τζουμάκα'.

4. $k > g$ ($nk > \eta k > \eta g$)

Όταν προηγείται έρρινο n (σε όρια λέξεων, στη συνεκφορά της αιτιατικής ενικού του αρσενικού άρθρου ή του αδύνατου τύπου της προσωπικής αντωνυμίας *tun* και της αιτ.

ενικού του θηλυκού άρθρου ή του αδύνατου τύπου της προσωπικής αντωνυμίας *n* με αρχικό *k-*) το έρρινο *n* τρέπεται σε υπερωικό *ŋ* (> *ŋk*) (υποχωρητική αφομοίωση θέσης) και στη συνέχεια το άηχο *k-* τρέπεται σε ηχηρό *g-* (προχωρητική αφομοίωση ηχηρότητας) : π.χ. *tuyg'iriáku* (< *tuy k'iriáku* < *tun k'iriáku*) 'τον Κυριάκο', *ŋgál'u* (< *ŋ kál'u* < *n kál'u*) 'την Κάλλιω', *énaŋgáura* (< *énaŋ káura* < *énan káura*) 'έναν κάβουρα', *tuygáura* (< *tuy káura* < *tun káura*) 'τον κάβουρα' κλπ.

5. $s + (b, v, d, \delta, g, \gamma, dz, z) > z + (b, v, d, \delta, g, \gamma, dz)$

Πριν από τα ηχηρά σύμφωνα *b, v, d, \delta, g, \gamma, dz, z* ή συμφωνικά συμπλέγματα που αρχίζουν απ' αυτά, το άηχο *s* (συνήθως σε όρια λέξεων, στη συνεκφορά του άρθρου στη γενική ενικού στο θηλυκό και στην αιτιατική πληθυντικού στο αρσενικό και θηλυκό) τρέπεται, όπως και στη ν.ε., σε ηχηρό *z* (αφομοίωση ηχηρότητας): π.χ. *ázvus* (< *asvus*) 'ασβός', *zvárna* (< *svárna*) 'σβάρνα', *zgrána* (< *sgrána*) 'σουγκράνα', *zburíazu* (< *sburíazu*) 'μιλώ', *zbórus* (< *sbórus*) 'ομιλία', *adázdís* (< *adásdís*) 'αντάσηδες', (και σε όρια λέξεων) *zdíminas* (< *s díminas*) 'της Δήμαινας', *zjástra* (< *s jástra*) 'στη γάστρα', *zdžóbdís* (< *s džóbdís*) 'στους τσιόπηδες, στις τσέπες' κ.ά.

Ενώ, στη συνεκφορά του άρθρου (και εμπρόθετου) *s* με αρχικό *z* (ή *ž*), το *s* αφού τρέπεται σε *z* (ή *ž*) στη συνέχεια απλοποιείται: π.χ. *zadímas* (< *z zadímas* < *s zadímas*) 'της ζαντήλας', *zadíma* (< *z zadíma* < *s zadíma*) 'στη ζαντήλα', *zvárnas* (< *z zvárnas* < *s zvárnas*) 'της σβάρνας', *zvárna* (< *z zvárna* < *s zvárna*) 'στη σβάρνα', *žábas* (< *z žábas* < *s žábas*) 'της ζιάμπας, του βάτραχου', *žára* (< *z žára* < *s žára*) 'στη ζιάρια, στη στάχτη'.

6. $s > z$ ($sm > zm$)

Πριν από το έρρινο *m* σε όρια λέξεων που αποτελούν φωνολογική ενότητα (όπως και σε οποιοδήποτε σημείο της λέξης) το άηχο *s* τρέπεται, όπως και στη ν.ε., σε ηχηρό *z* (αφομοίωση ηχηρότητας): π.χ. *fkózm* (< *fkós m*) 'δικός μου', *tátuzm* (< *tátus m*) 'πατέρας μου', *imán'izmas* (< *i mán'is mas*) 'οι μάνες μας' κλπ.

Εξαιρούνται κάποιες δάνειες λέξεις: π.χ. *asmás* (< τουρκ. *asma*) 'κληματαριά', *xusmirí* (< τουρκ. *hoşmerim*) 'γλυκό έδεσμα με φρέσκο τυρί'.

7. $ts > dz$ ($nts > ndz$)

Όταν προηγείται έρρινο n (συνήθως στη συνεκφορά της αιτ. ενικού του αρσενικού άρθρου ή του αδύνατου τύπου της προσωπικής αντωνυμίας tun και της αιτ. ενικού του θηλυκού άρθρου ή του αδύνατου τύπου της προσωπικής αντωνυμίας n ($< tn$) με αρχικό $ts-$) το άηχο $ts-$ τρέπεται σε ηχηρό $dz-$ (αφομοίωση ηχηρότητας): π.χ. *tundzutsul'ánu* ($< tun tsutsul'ánu$) 'τον τσουτσουλιάνο, κορυδαλλό', *ndzápa* ($< n tsápa$) 'την τσάπα' κλπ.

2.4.3 Τροπές συμφώνων σε συμφωνικά συμπλέγματα

2.4.3.1 Τροπές του l 1. $ly, lf, l\theta, lm > ry, rf, r\theta, rm$

Όπως στη ν.ε. και σε άλλα ιδιώματα, στα πρωτογενή συμφωνικά συμπλέγματα $-ly-$, $-lf-$, $-l\theta-$, $lm-$ έχουμε αποπλευρικοποίηση (delateralization, Newton 1972: 112) και το l τρέπεται σε r : π.χ. *vúryars*, *aksádirfus*, *írtha*, *armjá* κλπ.

2. Χειλικά + l α. $pl > pk, px$

Όταν προηγείται διχειλικό άηχο p , το l τρέπεται σε υπερωικό άηχο k ($pl > pk$) (αφομοίωση ηχηρότητας και διάρκειας): π.χ. *apkónu* ($< aplónu$) 'απλώνω', *ápkusa* ($< áplusa$) 'άπλωσα', *dípkónu* ($< díplónu$) 'διπλώνω', *dípka* ($< dípla$) 'οριζόντιο δοκάρι' κλπ.¹⁷¹ Ενώ, αν το παραπάνω συμφωνικό σύμπλεγμα είναι αρχικό, το k στη συνέχεια τρέπεται σε υπερωικό άηχο τριβόμενο x ($pl- > pk- > px-$), καθώς το pk δεν είναι αποδεκτό στο ιδίωμα ως αρκτικό σύμπλεγμα (ανομοίωση διάρκειας): π.χ. *pxát'* ($< plát'$) 'πλάτη', *pxakónu*¹⁷² ($< plakónu$) 'πλακώνω', *pxakós* ($< plakós < plokós$) 'φράχτης', *pxaštír'* ($< plaštír'$) 'πλαστήρι', *pxatár'* ($< platár'$) 'πλατάρι' κλπ.

β. $vl > v\gamma$

Όταν προηγείται χειλοδοντικό ηχηρό v , το l τρέπεται σε υπερωικό ηχηρό γ όταν ακολουθούν a, u, o : π.χ. *vγastár'* ($< vlastár'$) 'βλαστάρι', *ανγák'* ($< avlák'$) 'αυλάκι', *žénva* ($< žénva$) (αλλά πληθ. *žénl'is*) 'ζεύλα', *ανγυιά* ($< avhuyiá$) 'ευλογιά', *dανγός* ($<$

¹⁷¹ Πβ. τροπή $pl > fk$ στην Καππαδοκία (Φάρασα) (Ανδριώτης 1948:31). Πιθανόν εδώ να βρίσκεται και η βάση της ετυμολογίας της υποκοριστικής κατάληξης $-pku$ ($< -plu < -pulo$) στο σιατιστινό ιδίωμα (π.χ. *mlarópku* 'μουλαράκι') (Μαργαρίτη-Ρόγκα 1985:190).

¹⁷² Ο Κοντοσόπουλος (1979:194) αναφέρει τους μάλλον ελεγχόμενους τύπους *πκάκουσιν* (= πλάκωσε) από το Καβακλί και *πλ'άκουσαν* από το Μεγάλο Μοναστήρι. Οι τύποι δεν επιβεβαιώνονται από τους πληροφορητές.

davlós) ‘δαυλίτης, αρρώστια του σιταριού’¹⁷³. Εξαιρούνται λέξεις δάνειες, π.χ. *avladízu* (< τουρκ. *avlamak*), νεολογισμοί (π.χ. *vlákas*) ή ελεγχόμενες (π.χ. *vliménus*). Το φαινόμενο παρατηρείται και στη Δ. Κρήτη¹⁷⁴, όπου παρατηρείται επίσης τροπή του *l* σε ημίφωνο *μ*. Ο Προμπονάς (1963: 524, σημ. 5) θεωρεί ότι πρόκειται για ανάπτυξη του *γ*, μετά από σίγηση του *μ*, παρά για τροπή του *l* σε *γ* (δηλ. *avláki* > *avμάki* > *anáki* > *avγάki*).

γ. fl > fx

Όταν προηγείται χειλοδοντικό άηχο *f*, το *l* τρέπεται σε υπερωικό άηχο *x* (αφομοίωση ηχηρότητας): π.χ. *tifxós* (< *tiflós*) ‘τυφλός’, *tifxófidi* (< *tiflófidu*) ‘τυφλόφιδο’, *tifxurégadu* (< *tiflurégadu*) ‘τυφλοπήγαδο, πηγάδι που δε φαίνεται’, *tšéfxa* (< *tšéfla*) ‘φλούδα’, *kšifxú* (< *kšiflú*) ‘ξεφλουδίζω’ κλπ.

Οι παραπάνω τροπές βασίζονται στον κανόνα της τροπής του *l* πριν από *a*, *o* σε ημίφωνο *μ*, το οποίο σε προφωνηεντική θέση και μετά από χειλικό σύμφωνο συμφωνοποιείται (> *γ*) και στη συνέχεια τρέπεται σε *k*, *γ*, *x* ανάλογα με το χειλικό που προηγείται. Συγκεκριμένα:

α. pla, plo > p_μa, p_μo > pγα, pγο > pka, pko

β. vla, vlo > v_μa, v_μo > vγα, vγο

γ. fla, flo > f_μa, f_μo > fγα, fγο > fxa, fxo

2.4.3.2 Ανομοιωτικές τροπές συμφώνων

A. Σε πρωτογενή συμφωνικά συμπλέγματα

1. Ανομοίωση σε άηχα κλειστά

pt > ft: *iftá* ‘εφτά’, *aftuxós* ‘φτωχός’ (υποχωρητική ανομοίωση διάρκειας)

2. Ανομοίωση σε άηχα εξακολουθητικά

fθ > ft: *fítanu* (< *fθítanu*) ‘φτάνω’ (προχωρητική ανομοίωση διάρκειας)

fx > fk: *ifkí* (< *ifxí*) ‘ευχή’ (προχωρητική ανομοίωση διάρκειας)

3. Ανομοίωση σε ηχηρά εξακολουθητικά

γl > gl: *gl’istrú* (< *γl’istrú*) ‘γλιστρώ’ (υποχωρητική ανομοίωση διάρκειας)

γr > gr: *gruónu* (< *γruónu* < *γurlónu*) ‘γουρλώνω’ (υποχωρητική ανομοίωση διάρκειας)

¹⁷³ Κοντοσόπουλος 1979:193.

¹⁷⁴ Πάγκαλος 1955:220.

4. Ανομοίωση σε άηχα εξακολουθητικά

xθ > xt: *ixté* (< *ixthé* < *exthés*) ‘χθες’, *nóxtus* (< *nóxthus*) ‘όχθη’ (προχωρητική ανομοίωση διάρκειας)

sθ > st: *istánumi* (< *isthánumi*) ‘αισθάνομαι’ (προχωρητική ανομοίωση διάρκειας)

sx > sk: *skól’* (< *sxól’*) ‘σχόλη’, *skul’ó* (< *sxul’ó*) ‘σχολειό’, *amaskál’* (< *masxál’*) ‘μασχάλη’ (προχωρητική ανομοίωση διάρκειας)

B. Σε δευτερογενή συμφωνικά συμπλέγματα

pk > px: *upxát* (< *upkát* < *rukát*) ‘αποκάτω’, *apxázu* (< *apkázu*) ‘καταλαβαίνω’ (Καβ.), *pxámsu* (< *pkámsu*) ‘πουκάμισο (Καβ.)’ (προχωρητική ανομοίωση διάρκειας)

kt > xt: *xtavúd’* (< *ktavúd’*) ‘κουταβάκι’ (Καβ.), *xtázu* (< *ktázu*) ‘κοιτάζω’ (Καβ.) (υποχωρητική ανομοίωση διάρκειας)

xk > θk: *pn’íθka* (< *pn’íxka* < *pn’íxtka* < *pn’íxtika*) ‘πνίγηκα’, *šk’áθka* (< *šk’ákka* < *šk’áxtka* < *šk’áxtika*) ‘σκιάχτηκα’, *vastáθka* (< *vastáxka* < *vastáxtka* < *vastáxtika*) ‘βαστάχτηκα’, *riθka* (< *rixka* < *rixtká* < *rixtika*) ‘ρίχτηκα’, *déθka* (< *déxka* < *déxtka* < *déxtika*) ‘δέχτηκα’, *sfiθka* (< *sfixka* < *sfixtká* < *sfixtika*) ‘σφίχτηκα’, *vláθkus* (< *vláxkus* < *vláxikus*) ‘βλάχικος’¹⁷⁵ (υποχωρητική ανομοίωση θέσης)

xs > ῖs: *astóῖsa* (< *astóxsa*) ‘ξέχασα’ (ενώ Καβ. *astóxsa*), *apῖῖsa* (< *apῖῖxsa* < *apῖῖxisa*) ‘λυπήθηκα’, *kῖipῖῖsa* (< *kῖipῖῖxsa*) ‘ξεψύχησα’ (ανομοίωση συμφωνικότητας, consonantality dissimilation, Newton 1972:87), αλλά και *éxsa* ‘έχυσα’¹⁷⁶

dz > dz: *trayúdizma* (< *trayúdzma* < *trayúdzizma*) ‘τραγούδισμα’, *pruyódizma* (< *pruyódizma* < *pruyódizizma*) ‘προβόδισμα, ξεπροβόδισμα’, *trayudzménus* (< *trayudizménus* < *trayudizménus*) ‘τραγουδισμένος’ (ανομοίωση διάρκειας)

θs > ts: *métsa* (< *méthsa* < *méthisa*) ‘μέθυσσα’, *νόitsa* (< *νόithsa* < *νόithisa*) ‘βόηθησα’, *katῖá* (< *kaθῖá* < *kaθiῖá*) ‘καθισιά’¹⁷⁷ (υποχωρητική ανομοίωση διάρκειας).

Πβ. ν.ε. *κάθισε* > *κάτσε*.

θz > dz: *ῖihgádza* (< *ῖihgáθza*) ‘συγκάθιζα’, *ῖihgádizma* (< *ῖihgáθizma*) ‘συγκάθισμα’ (υποχωρητική ανομοίωση διάρκειας)

sts > xts: *aróxtsa* (< *aróstsa*) ‘αρρώστησα’, *buláxtsa* (< *bulástsa* < *bulástisa*) ‘άρχισα’,

¹⁷⁵ Παπαδόπουλος 1926:47.

¹⁷⁶ Κατά τον Παπαδόπουλο (1926:31) πριν από την αποβολή προηγείται τροπή του x σε γ.

¹⁷⁷ Παπαδόπουλος 1926:47· Τζάρτζανος 1909:35.

aróxtsa (< *arótsa* < *aróstisa*) ‘αρρώστησα’, *kuníxtsa* (< *kunústsa* < *kunústisa*) ‘συνομίλησα’, *šáxtsa* (< *šáštisa* < *šástisa*) ‘σάστισα’ κλπ.
(υποχωρητική ανομοίωση θέσης)

2.4.3.3 Αφομοιωτικές τροπές συμφώνων

(αφομοιωτικές τροπές παρατηρούνται μόνο σε δευτερογενή συμφωνικά συμπλέγματα)

1. υποχωρητικές ηχηρότητας

pz > bz: *sábza* (< *sápza*)¹⁷⁸ ‘σάπιζα’, *tsábza* (< *tsápza*) ‘τσάπιζα’ κλπ.

vk > fk: *điáfka* (< *điánkka*) ‘διάβηκα, ξεπέρασα’, *an’éfka* (< *an’énka*) ‘ανέβηκα’

fz > vz: *zuyránvza* (< *zuyráfza*)¹⁷⁹ ‘ζωγράφιζα’, *zuyránvzma* (< *zuyráfzma*) ‘ζωγράφισμα’,
zuyránvzminus (< *zuyrafzménus*) ‘ζωγραφισμένος’

ftz > fdz > vdz: *vándza* (< *váfza* < *váfiza*) ‘βάφτιζα’, *vándzma* (< *váfzma*)

‘βάφτισμα’, *vandzménus* (< *vafzdménus*) ‘βαφτισμένος’ κλπ.

kv > gv: *gvaú* (< *kvaú* < *kuvalú*) ‘κουβαλώ’, *gvár’* (< *knár’* < *kunár’*) ‘κουβάρι’

kz > gz: *tságza* (< *tsákza* < *tsákiza*) ‘τσάκιζα’

syɾ > zgr: *zgrabónu* (< πιθ. *συγραπώνω*) ‘αρπάζω με τα δυο χέρια’, *zgran’ízu* (<

sgran’ízu < *tsgran’ízu* < *tsugran’ízu* < όψιμο μεσν. *τσαγγουρνίζω*, Ανδριώτης 1983) ‘γρατσουνώ’

tsm > dzm: *bidzménus* (< *bitsménus*) ‘τελειωμένος’, *vándzma* (< *váfzma*) ‘βάφτισμα’

ds > ts: *útsa* (< *údsa* < *údisa*) ‘ταίριασα’, *vróntsa* (< *vróndsa* < *vróndisa*) ‘βρόντησα’,

sáltsa (< *sáldsa* < *sáldisa*) ‘έστειλα’, *búrtsa* (< *búrdsa* < *búrdisa*) ‘μπούρντισα,
ευνούχισα’, *abúrtstus* (< *abúrdstus* < *abúrdistus*) ‘αμπούρντιστος’

2. υποχωρητικές διάρκειας

km > xm: *axmadžás* (< τουρκ. διαλ. *akmaca*, DS I:157, < τουρκ. *atmaca*)¹⁸⁰ ‘γεράκι’

3. υποχωρητικές θέσης

mks > ηks: *pul’óhksa* (< *pul’ómksa* < *pulémiksa*) ‘έριζα, εκσφενδόνισα’

¹⁷⁸ Ανδριώτης 1976:11.

¹⁷⁹ Ανδριώτης 1976:9.

¹⁸⁰ Ανδριώτης 1976:9.

4. προχωρητικές ηχηρότητας

t_{sv} > t_{sf}: *katsfél'* (< *katsvél'*) 'κατσιβέλοι'

5. προχωρητικές διάρκειας

t_x > t_k: *kaót_kus* (< *kalót_xus* < *kalót_ixus*) 'καλότυχος'¹⁸¹, *át_kus* (< *át_xus* < *át_ixus*)
'άτυχος'

6. Σύνθετες

p_d > b_d > b_d: *džóbdis*¹⁸² (< *džóbdis* < *džó_rdis*) 'τσέπες' (υποχωρητική αφομοίωση
ηχηρότητας + προχωρητική αφομοίωση διάρκειας)

f_d > v_d > v_d: *magín_vdis* (< *magín_vdis* < *magíf_vdis*) 'μαγκούφηδες', *kl'én_vdis* (< *kl'én_vdis* <
kl'éf_vdis < *kl'éf_vdis*) 'κλέφτηδες', *pšén_vdis* (< *pšén_vdis* < *pšéf_vdis* < *pšéf_vdis*)
'ψεύτες' κ.ά.¹⁸³ (προχωρητική αφομοίωση ηχηρότητας + υποχωρητική
ανομοίωση διάρκειας)

f_g > f_k: *éfka* (< *éfga* < *éfi_ga*) 'έφυγα' (αφομοίωση ηχηρότητας + ανομοίωση
διάρκειας)

k_d > g_d > g_d: *axmág_vdis* (< *axmág_vdis* < *axmák_vdis*) 'αχμάκηδες', *urtág_vdis* (< *urtág_vdis* <
urták_vdis) 'ορτάκηδες, συνέταιροι'¹⁸⁴ (υποχωρητική αφομοίωση
ηχηρότητας + προχωρητική αφομοίωση διάρκειας)

k_d > γ_d: *puagdí_vda* (< *puakdí_vda* < *puakí_vdí_vda*) 'πουλακίδα' (υποχωρητική
αφομοίωση διάρκειας + ηχηρότητας)

ds > t_s: *pru_vgót_sa* (< *pru_vgót_sa* < *pru_vgót_sdis*) 'προβόδισα, ξεπροβόδισα', *trayú_vt_sa* (<
trayú_vds_a < *trayú_vdis_a*) 'τραγούδησα', *ará_vt_sa* (< *ará_vds_a* < *ará_vdis_a*) 'αράδισα',
mát_sa (< *mát_sds_a* < *mát_sdis_a*), *tsupú_vt_s* (< *tsupú_vds* < *tsupú_vdis*) 'είδος μικρού
πουλιού', *pavl'ú_vt_s* (< *pavl'ú_vds* < *pavl'ú_vdis*) 'Παυλιούδης, Παυλάκης', *ǰur_vgú_vt_s* (<
ǰur_vgú_vds < *ǰur_vgú_vdis*) 'Γιωργούδης, Γιωργάκης' (υποχωρητική αφομοίωση
ηχηρότητας + υποχωρητική ανομοίωση διάρκειας)

¹⁸⁰ Πβ. ιδιωμ. *ακματζές* στους Επιβάτες Α. Θράκης (Βέικου-Σεραμέτη 1961:252).

¹⁸¹ Η λ. και στο Δρυμό Θεσ/νίκης (Κατσάνης 1981:22). Πβ. *κακότ_kους* (Παπαδόπουλος 1926:47).

¹⁸² Στο Καταφύγι *tšóbdis* (Μαργαρίτη-Ρόγκα 1989:155).

¹⁸³ Πβ. *κλέφ(τη)δες* > *κλέβ'δες*, *μαγκούφ(η)δες* > *μαγκούβ'δεις*, *σαράφ(η)δες* > *σαράβ'δεις* (Ανδριώτης 1976:9). Στο Ζαγόρι απαντούν οι τύποι *ψεύδεις*, *αργάδεις*, *τρίφδεις* κλπ. (Αναγνωστόπουλος 1921:178).

¹⁸⁴ Παπαδόπουλος 1926:45.

nk > ηg: *íyga* (< *ínka*) ‘γίνηκα’, *fáyga* (< *fáηka* < *fánka*) ‘φάνηκα’ (προχωρητική αφομοίωση ηχηρότητας + υποχωρητική αφομοίωση θέσης)

2.4.3.4 Άλλες τροπές (σύνθετες ή με αλλαγή στη θέση άρθρωσης)

A. Σε πρωτογενή συμφωνικά συμπλέγματα

νl’ > γl’: *suyl’í* (< *suvl’í*) ‘σουβλί’, *suyl’ízu* (< *suvl’ízu*) ‘σουβλίζω’, *suyl’itirós* (< *suvl’itirós*) ‘σουβλερός, μυτερός’,

νm > γm: *traymatízu* (< *travmatízu*) ‘τραυματίζω’

ft’ > fk’: *fk’ár’* (< *ft’ár’*) ‘φτυάρι’, *fk’ánu* (< *ft’ánu*) ‘φτιάχνω’

B. Σε δευτερογενή συμφωνικά συμπλέγματα

νδ > γδ: *pruydí* (< *prundí* < *prunuidí*) ‘ξεπροβοδώ’, *ayδέμα* (< *andéμα*) ‘βδέλλα’ (Καβ.)

δk > θk > fk: *fkós* (< *θkós*) ‘δικός’, *fkózμ* ‘δικός μου’, *fkóm* ‘δικό μου’, *fkímas* ‘δικοί μας’ κλπ.¹⁸⁵ πβ. ιδιωμ. *Φήβα* ‘Θήβα’, *φηκάρι* ‘θηκάρι’, *φκέλ’* (< *θκέλ’*) ‘δικέλι’ (Λαγκαδάς¹⁸⁶).

ns > nts > ndz: *yl’ikándzus* (< *yl’ikántsus*¹⁸⁷ < *yl’ikánsus*) ‘γλυκάνισος’ (προχωρητική ανομοίωση διάρκειας και προχωρητική αφομοίωση ηχηρότητας)

¹⁸⁵ Βλ. και Λουλουδόπουλος 1903:158· επίσης Οικονόμου 1991:22.

¹⁸⁶ Κατσάνης 1992-3:104.

¹⁸⁷ Μπουντώνας 1892:17· Ανδριώτης 1951:22.

2.4.3.5 Συνεκφορά

t+s > ts

Το γλωσσοδοντικό άηχο *t* σε συνδυασμό (μετά από αποβολή ενδιάμεσου *-i-*) με το φατνιακό άηχο *s*, κυρίως στις καταλήξεις ρημάτων *-tsa* (< *-tisa*) και ουσιαστικών *-ts* (< *-tis*), *-tsa* (< *-tisa*), αλλά και στη συνεκφορά του άρθρου *t* (< *tu*) (γενική ενικού στο αρσενικό) με αρχικό σύμφωνο *s-*, δίνει φατνιακό προστριβόμενο φθόγγο *ts*¹⁸⁸: *páttsa* (< *pát'sa* < *pátisa*) 'πάτησα', *anađóts* (< *anađót's* < *anađótis*) 'αναδότης', *agróttsa* (< *agrót'sa* < *agrótisa*) 'αγρότισσα', *tsufrá* (< *t' sufrá*) 'του σοφρά', *tsutír'* (< *t' sutír'*) 'του Σωτήρη' κλπ.

t+z > dz

Στην κατάληξη κυρίως του παρατατικού *-tza* (< *-tiza*) των ρημάτων σε *-tízu* μετά την αποβολή του ενδιάμεσου *-i-* από το άηχο γλωσσοδοντικό *t* και το ηχηρό φατνιακό *z* προκύπτει ηχηρό φατνιακό *dz*: π.χ. *aiádza* (< *aiátza* < *aiátiza*) 'αλάτιζα' κλπ.

d+z > dz

Στην κατάληξη κυρίως του παρατατικού *-dza* (< *-diza*) των ρημάτων σε *-dñzu* μετά την αποβολή του ενδιάμεσου *-i-* από το ηχηρό γλωσσοδοντικό *d* και το ηχηρό φατνιακό *z* προκύπτει ηχηρό φατνιακό *dz*: π.χ. *sáldza* (< *sáldiza*) 'σάλντισα, έστειλα', *búrdza* (< *búrdiza*) 'μπούρντισα' κλπ.

Επομένως: (t, θ, d, δ) + s > ts και

(t, θ, d, δ) + z > dz

¹⁸⁸ Χατζησαββίδης 1985:56-57, όπου και ανάλυση της λειτουργίας των προστριβόμενων.

2.4.4 Αποβολές απλών συμφώνων

2.4.4.1 Του l

(βλ. 2.1.3.3. Αποβολή του l)

2.4.4.2 Του γ

(βλ. 2.1.4. Αποβολή του γ)

2.4.4.3 Του ν

1. Ως αρχικό αποβάλλεται ανομοιωτικά στην ακολουθία $v_1\Phi v_2\Phi$: π.χ. *υνάλ'* (< *νυνάλ'*) 'βουβάλι', *υνάμα* (< *νυνάμα*) 'βουβάλα', *υνός* (< *νυνός*) 'βουβός', *υνένυμι* (< *νυνένυμι*) 'βουβαίνομαι'¹⁸⁹.

2. Σε μεσοφωνηεντική θέση και πριν από *a*, *u* αποβολή του ν παρατηρείται σε κάποιες μόνο λέξεις: π.χ. *κιαύ* (< *κιναιύ*) 'κουβαλώ' (Καβ.), *πρόατν*¹⁹⁰ (< *πρόνατν*) 'πρόβατο', *προυατίνα* (< *πρινατίνα*) 'προβατίνα', *κάουρας* (< *κάνουρας*) 'κάβουρας' και σε δάνεια: *καύκ*' (< τουρκ. *kavuk*) 'το καπέλο του ντιβιτζή', *καύνα* (< τουρκ. *kavun*) 'πεπόνι'¹⁹¹, (ενώ σε άλλες περιπτώσεις έχουμε κανονική εκφορά του συμφώνου, π.χ. *šin'ínázumi* 'συμβιβάζομαι', *džaval'á* 'φασαρία', *kavurdízu*, *patšavúra*, *travíu*, *xtavíud'* κ.ά.).

3. Όπως και στη ν.ε., στην περίπτωση του συμπλέγματος *-vm-*, όταν δεν τρέπεται σε *ym* (βλ. 2.4.1.4.): *θάμα* (< *θάνμα*) 'θαύμα', *θαμάζν* (< *θανμάζν*) 'θαυμάζω'.

¹⁸⁹ Πβ. και τ. *γνβάλ'*, *γνβαίνουμι*, *γνβός* (Παπαδόπουλος 1926: 31). Πβ. επίσης και Κοσμάς 1997: 34, λ. *ιβάρ'* (< *βιβάρι*).

¹⁹⁰ Βλ. και Μπουντώνας 1892: 9, σημ. 2. Στην περίπτωση της λ. *πρόατν* μπορεί να παρατηρηθεί σε ενδοδιαλεκτικές διαφοροποιήσεις η ανάπτυξη μεταβατικού ημιφώνου (καθώς μεταβαίνουμε από πιο κλειστό σε πιο ανοιχτό φωνήεν) *μ* (*πρόματν*).

¹⁹¹ Πιθανόν από επίδραση των τουρκικών ιδιωμάτων της Θράκης (βλ. Κυρανούδης 1996-8:128).

2.4.5 Αποβολή συμφώνων σε συμφωνικά συμπλέγματα - Απλοποίηση συμφωνικών συμπλεγμάτων

2.4.5.1 Σε δισυμφωνικά συμπλέγματα - τροπή δισυμφωνικών σε σύμφωνο

A. Σε πρωτογενή συμφωνικά συμπλέγματα

m > n: (*mjá* > *mhiá* > *hiá* > *n'á*)

m > r: *škipár'* (< *škipárn'*) 'σκεπάρνι', *pérs* (< *pérns*) 'παίρνεις', *férs* (< *férns*) 'φέρνεις'

rx > r: *érumi*¹⁹² (< *érxumi*) 'έρχομαι'

B. Σε δευτερογενή συμφωνικά συμπλέγματα

(στο θηλ. άρθρο και πριν από οδοντικά κλειστά)

tn > n: *ndápa* (< *n tápa* < *tn tápa*) 'την τάπα', *ndzápa* (< *n tsápa* < *tn tsápa*) 'την τσάπα', *ndran'í* (< *n tran'í* < *tn tran'í*) 'την τρανή'

και (πριν από χειλικό άηχο κλειστό):

tn > n > m: *mbaskal'á* (< *nbaskal'á* < *n paskal'á* < *tn paskal'á*) 'την πασκαλιά', *mbrika* (< *nbrika* < *n prika* < *tn prika*) 'την προίκα'

(πριν από υπερωικό άηχο κλειστό):

tn > n > η: *ηgápa* (< *ηkápa* < *nkápa* < *tn kápa*) 'την κάπα', *ηgratšúna* (< *ηkratšúna* < *nkratšúna* < *tn kratšúna*) 'τη νεροκολοκύθα'

tδ > dδ > d: *anadódīs* (< *anadódδīs* < *anadótδīs*) 'αναδότηδες (είδος δικρασιού)'

sts > ts: *vazgétsa* (< *vazgéttsa*) 'βαρέθηκα'

sts > s: *s* (< *sts* < *stis/stus*) 'στης/στις/στους'

tts > ts: *tsutsul'ánu* (< *t tsutsul'ánu*) 'του κορυδαλλού', *tšubán'* (< *t tšubán'*) 'του τσομπάνη'

Απλοποιούνται επίσης όλα τα διπλά σύμφωνα: *t táti* > *táti* 'του πατέρα', *iksikkus* > *iksikus* 'ελλιπής', *dénn* > *dén* 'δένουν' (ενώ, γ' εν.: *dén*'), *fénn'n* > *fénn* 'φέρνουν' (ενώ, γ' εν.: *fénn'*) κλπ. (βλ. 2.4.8).

¹⁹² Ο τ. και στη Δ. Μακεδονία (Πεντάλοφος) (Ταρνανάς 2004:11).

2.4.5.2 Σε τρισυμφωνικά συμπλέγματα - τροπή τρισυμφωνικών σε δυσυμφωνικά

Οι αποβολές παρατηρούνται κυρίως σε δευτερογενή συμφωνικά συμπλέγματα, εκτός από το 5. Η κανονικότητα της αποβολής του ενδιάμεσου συμφώνου στα τρισυμφωνικά συμφωνικά συμπλέγματα στο ιδίωμα (και στα άλλα βόρεια ιδιώματα) έχει την ισχύ νόμου με ελάχιστες εξαιρέσεις, όπως π.χ. *άθραπους*.

1. (με αποβολή μεσοσυμφωνικού *t*)

ftδ > fδ > νδ > νd: *kl'éndis* (< *kl'éftdis*) 'κλέφτηδες', *pšéndis* (< *pšéftdis*) 'ψεύτηδες'

ftk > fk: *váfka* (< *váfka*) 'βάφτηκα', *strífka* (< *strífka*) 'στρίφτηκα', *pšéfkus* (< *pšéftkus*) 'ψεύτικος'

ftn > fn: *ifnós* (< *iftnós*) 'φθηνός'

xtk > xk > θk: *ríθka* (< *ríxtka*) 'ρίχτηκα', *vráθka* (< *vráxtka*) 'βράχηκα'

xtl > xl: *daxl'íd'* (< *daxtl'íd'*) 'δαχτυλίδι'

stk > sk: *n'íškós* (< *n'ístkós*) 'νηστικός', *ravun'áškós* (< *ravun'ástkós*)

'αρραβωνιαστικός', *úška* (< *ústka*) 'λούστηκα'

stn > sn: *sn* (< *stn* < *stin*) 'στην'

2. (με αποβολή μεσοσυμφωνικού *n*)

xns > xs: *spróxs* (< *spróxns*) 'σπρώχνεις', *ríxs* (< *ríxns*) 'ρίχνεις'

xnt > xt: *spróxti* (< *spróxnti*) 'σπρώχνετε', *ríxti* (< *ríxnti*) 'ρίχνετε'

rnt > rt: *péрти* (< *pérnti*) 'παίρνετε', *kšíérti* (< *kšíérnti*) 'πέφτετε'

rns > rs: *pérs* (< *pérns*) 'παίρνετε', *kšíérs* (< *kšíérns*) 'πέφτετε', *xírnsa* (< *xírnsa*) 'άρχισα'

rñθ > rθ: *órθa* (< *órñθa*) 'όρνιθα'

mns > ms: *káms* (< *kámns*) 'κάμνεις'

mnt > mt: *kámnti* (< *kámnti*) 'κάμνετε'

3. (με αποβολή μεσοσυμφωνικού *r*)

krθ > kθ: *kθár'* (< *krθár'*) 'κριθάρι'

4. (με αποβολή μεσοσυμφωνικού *b*)

mbs > ms: *akúmsa* (< *akúmbsa*) 'ακούμπησα', *tšúmsa* (< *tšúmbsa*) 'τσίμπησα'

5. (με αποβολή προσυμφωνικού *n*)

nθr > θr: *áθrapus* (< *ánθrapus*) 'άνθρωπος'

2.4.6 Ανάπτυξη συμφώνων

Του *n*

Ανάπτυξη αρκτικού *n*- παρατηρείται «εκ πλημμελούς συλλαβισμού»¹⁹³ στην αρχή ονομάτων που αρχίζουν από φωνήεν από τη συνεκφορά με τα άρθρα *tun/tin* της αιτιατικής ενικού αρσενικών και θηλυκών (εσφαλμένη τεμαχιοποίηση και επανανάλυση). Η διατήρηση του *n*- στην ονομαστική (επανανάλυση) έχει αντιχασμωδιακή/ ευφωνική λειτουργία¹⁹⁴: π.χ. *i nóxtus* (< *tu nóxtu* < *tun óxtu*) ‘ο όχθος’, *i nómus* (< *tu nómu* < *tun ómu*) ‘ο ώμος’, *i nafaós* (< *tu nafaó* < *tun afaó*) ‘ο αφαλός’ (Καρ., Καβ.), *i nurá* (< *ti nurá* < *tin urá*) ‘η ουρά’, *i n’ikl’iśá* (< *ti n’ikl’iśá* < *tin’ ikl’iśá*) ‘η εκκλησιά’ κλπ.

2.4.7 Ρινικά συμπλέγματα - Προερρίνωση

Σε οποιαδήποτε θέση, εκτός από αρχική, πριν από τα μεταφωνηεντικά *b*, *d*, *g* διατηρούνται, σε αντίθεση με άλλα βόρεια ιδιώματα¹⁹⁵, έρρινοι φθόγγοι *m*, *n*, *ŋ* (-*b*- > -*mb*-, -*d*- > -*nd*-, -*g*- > -*ŋg*-), όπως σε πολλές περιπτώσεις στη ν.ε. και σε πολλά ιδιώματα: π.χ. *ambél’*, *kómbus*, *gambrós*, *ándiru*, *kundá*, *andóns* ‘Αντώνης’, *ándras*, *mandrí*, *áŋgunas* ‘αγκώνας’, *ahg’ó*, *anaŋgázu*, *féŋgu* κλπ. Πβ. και αναλογική ανάπτυξη έρρινου σε νεολ. ή ιδιωμ.: *ahginára*, *lánda* (μάρκα αυτοκινήτων Lada), *mersendés* (μάρκα αυτοκινήτων Mercedes), *tsámpions líŋg* (η ποδοσφαιρική διοργάνωση champions league) κλπ.

Αντίθετα, η χωρίς έρρινο προφορά διατηρείται σε κάποιες δάνειες λέξεις: π.χ. *áburas* ‘ατμός’ (< αρομ. *abur*), *abás* ‘μάλλινο ύφασμα’ (< τουρκ. *aba*), *adáis* ‘αντάσης, συνονόματος’ (< τουρκ. *adaş*), *adét’* ‘έθιμο’ (τουρκ. *adet*), *sapládizu* ‘κεντρίζω’ (< τουρκ. *sapladım*, αόρ. του *saplamak*), *udizu* ‘ταιριάζω’ (< τουρκ. *uydum*, αόρ. του *uymak*) κλπ.

¹⁹³ Παπαδόπουλος 1926:38.

¹⁹⁴ Βλ. π.χ. Κατσάνης 1996:32.

¹⁹⁵ Π.χ. Ίμβρος (Ανδριώτης 1930:155), Λήμνος (Κοντοσόπουλος 1985:71), Θάσος (Τομπαΐδης 1967:17), Α. Θράκη (Ψάλτης 1905:46-48), Σαμοθράκη (Kamaroudis 1982:133, Κατσάνης 1996:30 και 41).

Σε αρχική θέση προερρινώνεται μόνο σε λέξεις στις οποίες τα *b*, *d* είναι δευτερογενώς αρχικά: π.χ. *mbrustá* (< εμπροστά), *mbíγυ* (< μεσν. εμπήγω), *mburú* (< μεσν. ε(η)μπορώ), *ndínu* (< μεσν. εντόνω/ ενδύω), *ndóριος* (< εντόπιος) κλπ.

Το αρχικό *g* σε καμιά περίπτωση δεν προερρινώνεται. Σε κάποιες περιπτώσεις που είναι δευτερογενώς αρχικό αναπτύσσει προθετικό *a*- (αν δεν πρόκειται για τροπή προφύλαξης αρχικού φωνήεντος ή αφομοίωση): *ahgarízu* (< *ογκαρίζω, Ανδριώτης 1983), *ahgastrónu* (< εγγαστρώνω). Ανάλογα και τα *b*, *d* σε λίγες περιπτώσεις: *ambaónu* (< *εμβαλλώνω, Ανδριώτης 1983), *amból'/ ambul'azu* (< εμβόλιον/ εμβολιάζω), *andrérumi* (< εντρέπομαι).

Γενικά για τους φωνολογικούς κανόνες που διέπουν τη συμπεριφορά των συμπλεγμάτων με πρώτο στοιχείο έρρινο στις ελληνικές διαλέκτους, καθώς και την κατανομή τους, βλ. Newton 1972:93-9 και Τζιτζιλής *Νεοελλ. Διάλ.*

2.4.8 Διπλά σύμφωνα - Απλοποίηση διπλών συμφώνων

Στο ιδίωμα δεν παρατηρείται διακεκριμένη εκφορά όμοιων συμφώνων.

Σε κάθε περίπτωση που προκύπτουν διπλά σύμφωνα (όπως π.χ. στη συνεκφορά του άρθρου *t*, *d*, *z* με αρχικό σύμφωνι *t-*, *d-*, *z-*) αυτά απλοποιούνται, σε αντίθεση με άλλα βόρεια ιδιώματα όπου υπάρχει διακεκριμένη εκφορά¹⁹⁶: π.χ. *t tátu* > *tátu* 'του τάτου, δηλ. του πατέρα', *t táki* > *táki* 'του Τάκη', *z záxar'* > *záxar'* 'στη ζάχαρη', *z zóna* > *zóna* 'στη ζώνη', *dénn* (< *dénun*) > *dén* 'δένουν', *dín'n* (< *dínun*) > *dín* 'δίνουν', *raénn* (< *raénun*) > *raén* 'πααίνουν', *ρίnn* (< *ρίnun*) > *ρίn* 'πίνουν' κλπ.

Αν το δεύτερο σύμφωνο είναι ουρανωμένο, αφομοιώνεται το πρώτο και απλοποιούνται: π.χ. *z žára* > *žára* 'στη ζιάρα', *z žésta* > *žésta* 'στη ζέστα' κλπ.

2.4.9 Ανομοιωτική τροπή όμοιων συμφώνων

1. Όταν σε μία λέξη απαντούν δύο *r*, το ένα, συνήθως το πρώτο, τρέπεται σε *l* ($r - r > l - r$): π.χ. *αγλ'ιγός* (< *αγριγός*) 'Γρηγόρης', *γλ'ιγυρα(s)* (< *γριγυρα(s)*) 'γρήγορα', *pal'iyurnú* (< *pariyurnú*) 'παρηγορώ', *pal'iyurιά* (< *pariyurιά*) 'παρηγοριά', *sul'ístra*¹⁹⁷ (< *surístra*) 'σφυρίχτρα', *dalavér'* (< *daravéri*), *xarál'* (< τουρκ. *xarar*) 'μεγάλο σακί'.

¹⁹⁶ Παπαδόπουλος 1926:40· Οικονόμου 1991:22.

¹⁹⁷ Πβ. τ. σ'φυλίσ'τρια (Μπουντώνας 1892:104).

2. Ανομοιωτική τροπή έχουμε στη λέξη *μαγόdiras* (< *μαγόgiras*) (Καβ.) ‘λαγόγερος’ και πιθανότατα στη λέξη *kaĭtirú*¹⁹⁸ (< *kartirú*) ‘περιμένω’.

2.4.10 Ηχηροποίηση συμφώνων και συμφωνικών συμπλεγμάτων

α. αρχικών¹⁹⁹

k > g: *g'íu* (< *k'íu*) ‘κυλώ’, *gódživas* (< *kótšifas*) ‘κότσυφας’, *g'il'andrus* (< *k'il'andrus*)

‘κύλινδρος’, *gudžá* (< τουρκ. *koca*) ‘αρκετά’, *gal'amána* (< *kal'amána*) ‘(ζωολ.)

καλλιμάνα’

kt > gd: *gdúa* (< *ktúa* < *kutúla* < αρχ. *κοτύλη/-α*) ‘πήλινο δοχείο’

ts > dz: *džígg' (του)* (< *tšígg'*) ‘τσίγκος, λαμαρίνα στέγης’

str > zdr: *zdrán'* (< *strán'*²⁰⁰ < αρομ. *stran'ũ*) ‘ρούχο’

β. ενδιάμεσων

k > γ: *pl'égu* (< *pl'éku*) ‘πλέκω’, *bragátš* (< *brakátš* < τουρκ. *bakraç*) ‘χάλκινος κουβάς’

f > v: *gódživas* (< *kótšifas*) ‘κότσυφας’

ts > dz: *gódživas* (< *kótšifas*) ‘κότσυφας’

2.5 ΑΝΟΜΟΙΩΤΙΚΕΣ ΑΠΟΒΟΛΕΣ

2.5.1 Ανομοιωτική αποβολή συλλαβής (απλολογία)

Όταν σε δύο διαδοχικές (αλλά σπάνια και μη διαδοχικές) συλλαβές έχουμε επανάληψη του ίδιου συμφώνου με (όμοιο ή όχι) φωνήεν, η συλλαβή με το πρώτο όμοιο σύμφωνο αποβάλλεται και οι δύο συλλαβές απλοποιούνται σε μία ($\Sigma_1+\Phi+\Sigma_1+\Phi > \Sigma_1+\Phi$): π.χ. *alaméinus* (< *alamin'éinus* < *αλουμινένιος*) ‘αλουμινένιος’, *aršinuθilkus* (< *aršihkuθilkus*) ‘αρσενικοθήλυκος’, *dén'i* (< *dén'in'i*) ‘δεν είναι’, *dimárkus* (< *διdimárkus*) ‘δίδυμος’, *katánda* (< **κατάναντα*) ‘παραμονή γιορτής’, *ksanónu* (< *μεσν. ζανανεώνω*) ‘ανανεώνομαι’, *kšéntus* (< *ξέντοτος*), *prunázumi* (< *προβιβάζομαι*),

¹⁹⁸ Ο τ. στη Θράκη (Κυριακίδης 1923:379) και στον Όλυμπο (Τζάρτζανος 1909:73).

¹⁹⁹ Στο ιδίωμα παρατηρείται η τάση να αποφεύγονται ως αρχικά σύμφωνα τα άηχα και να τρέπονται στα αντίστοιχα στιγμικά ηχηρά, ακόμα και όταν το φωνητικό περιβάλλον δεν ευνοεί την ηχηροποίηση, όπως π.χ. *g'íu*, *gdúa*, *zgúrda*, *gl'istrú* και (νεολ.) *bakétu* ‘πακέτο’, *bóza* ‘πόζα’ κ.ά. Παρόμοια τάση παρατηρείται και στο ιδίωμα Απειράνθου Νάξου, όπως φαίνεται από το γλωσσάρι που παραθέτει ο Οικονομίδης (1952:260 κε.). Η ηχηροποίηση των αρχικών *κ*, *π*, *τ* αποδίδεται γενικά στην «επίδραση του τελικού *ν* ... ή από τη γειτονιά ηχηρών συμφώνων ύστερ' από την αποβολή του *ι*, *ου*» Τσοπανάκης (1963:281).

šinīūmi (< *šin'iniūmi* < συνεννοούμαι), *tsámniidas* (< *Τσάμ-βοεβόδας*²⁰¹) κ.ά. Πιθανώς απλολογία έχουμε και στην πρόθ. *κά* (< *κατά τουν, τη, του, τα*) 'προς', αν δεν πρόκειται για επανανάλυση (*κά τα* < *κατά τα*).

2.5.2 Ανομοιωτική αποβολή φθόγγου

Όταν σε μια λέξη απαντούν δύο υγρά σύμφωνα, αποβάλλεται το ένα (κατά περίπτωση, το πρώτο ή το δεύτερο) (πβ. Φιλήντας 1924:B138): π.χ. στις λέξεις *fukál' (i)/fukaú* (< *φ(ι)λοκάλι/φ(ι)λοκαλώ*) 'σκούπα/σκουπίζω' και *ρiαú* (< *πιαλώ*) 'τρέχω' αποβάλλεται το πρώτο όμοιο σύμφωνο (*l*), ενώ στη λ. *pipiramjá* (< *pipirarmjá*) 'πιπεριές τουρσί' έχουμε ανομοιωτική αποβολή του δεύτερου όμοιου συμφώνου (*r*)²⁰².

2.6 ΜΕΤΑΘΕΣΗ - ΑΝΤΙΜΕΤΑΘΕΣΗ ΦΘΟΓΓΩΝ

2.6.1 Μετάθεση συμφώνων

ΡΣΦΣ > ΣΦΡΣ

xirnú (< **axirnú* < *arxinú* < *αρχινώ*)

ΣΡΦΣ > ΣΦΡΣ

dirrán' (< *dirán'* < *δρεπάνι*), *kirkéma* (< **krikéma* < *κρικέλα*), *kít'arnus* (< *kítirnus* < *κίτρινος*), (δάν.) *(z)gúrda* (< *σλαβ. gruda* 'σβόλος') 'κομμάτι τυρί'

ΣΡΦΣ > ΣΦΣΡ

(δάν.) *bazdravítsa* (< **badravítsa* < *βουλγ. bradvítsa*) 'ακροχορδώνα, μυρμηγκιά'

ΣΦΡΣ > ΡΣΦΣ

kurn'axtós (**kunx'artós* < **kunγ'ortós* < *κονιορτός*)

ΣΦΡΣ > ΣΡΦΣ

²⁰⁰ Η λ. *στράγια* (= ενδύματα) και στη Θεσσαλία (Τζάρτζανος 1909:18).

²⁰¹ Πρόσωπο τραγουδιού. Βλ. KEIMENA, καθώς και Λουλουδόπουλος 1903:89.

²⁰² Τ. *πιαλώ* και στη Βλάχση (Φιλήντας 1924:B138, όπου και άλλα παραδείγματα ανομοιωτικής αποβολής). Πβ. και *αγγουραμιά* (ενώ: *λαχαναρμιά*) στην Ήπειρο (Μπόγκας 1964:456).

kavrumás (< τουρκ. *kavurma*) ‘συντηρημένο στο λίπος του χοιρινό κρέας’

ΣΣΦR > ΣRΦΣ

agrun'izu (< *grun'izu* < *γνωρίζω*)

ΣΣΦR > ΣΣRΦ

skurpú/ skrórius (< *skurpú/ skórius* < σκορπώ/ σκόριος), *stréyu* (< *στέργω*)
‘αποδέχομαι, συμφωνώ

ΣΦΣR > ΣΣΦR

zgrúru (βαφτ. *Zγκούρου*) (< *Zγκουράφου* < *Zγουράφου* < *Zουγράφου*) ‘Zωγράφω’²⁰³,
(δάν.) *brayátš* (< τουρκ. *bakraç*) ‘χάλκινο σκεύος με χερούλι’

ΣΦΦR > ΣΦRΦ

bariák' (< τουρκ. *bayrak*) ‘λάβαρο γάμου’

2.6.2 Μετάθεση φωνηέντων

iaftós (< *iaftós* < *εαυτός*) ‘εαυτός’

2.6.3 Αντιμετάθεση

arípka (< **rípuka* < *επίκουπα*) ‘μπρούμυτα’, *ípuru* (< *όνειρο*), *kiufarǵá* (< **kifaǵarǵá* < *κεφαλαριά*) ‘δερμάτινο καπίστρι με παρωπίδες’, *máǵyu* (< *máǵyu*²⁰⁴ < *máǵyulu* < *μάγουλο*), *manóstrufus* (< **n'ímóstrufus* < *ανεμόστροφος*) ‘ανεμοστρόβιλος’, *parl'ukófts* (< **parul'ukófts* < *παλιουροκόφτης*) ‘γεωργικό εργαλείο’, *sáral'us*²⁰⁵ (< *sál'arus*) ‘σαλίγκαρος’, *xarl'izu* (< **xa r(u)l'izu* < **r(u)chal'izu* < *ροχαλίζω*).

²⁰³ Πβ. το *ζγουράφους* (= *ζωγράφος*) στο Βελβεντό (Μπουντώνας 1892:18).

²⁰⁴ Ο τ. στη Σιάτιστα (Μαργαρίτη-Ρόγκα 1985:184).

²⁰⁵ Απ' όπου και λ. *σαραλίνα* ‘η στριφτή πίτα σε σχήμα σαλίγκαρου’.

2.7 ΤΟΝΙΣΜΟΣ

2.7.1 Γενικά

Ο τονισμός στο ιδίωμα είναι δυναμικός, τονίζεται δηλ. και ξεχωρίζει μία συλλαβή σε βάρος των άλλων σε μία τονική ενότητα.

Γενικός κανόνας του ιδιώματος είναι ότι ο τόνος στους κλιτούς τύπους παραμένει σε κάθε περίπτωση αμετακίνητος (ακινήσια του τόνου στο θέμα ή σε ρηματικό μόρφημα²⁰⁶): π.χ. *áθrapus* - πληθ. *áθrap'*, *káθuman* - *káθumastan* - *káθistan*, *éfaḡa* - *éfaḡami* - *éfaḡiti* κλπ. Μόνη εξαίρεση στον κανόνα αποτελούν τα ανισοσύλλαβα αρσενικά με πληθυντικό σε *-éi* (π.χ. *rápus* 'γέρος, παππούς' - πληθ. *paréi*, *káuras* 'κάβουρας' - *kauréi* κλπ.) και ανισοσύλλαβα προπαροξύτονα (π.χ. *téndžiris* - *tindžirédis* 'κατσαρόλα', *máuma* 'μάλωμα' - *maómata*, *ínuru* 'όνειρο' - *inórata* κλπ.).

Επακόλουθο του παραπάνω κανόνα είναι η παραβίαση του τρισυλλαβικού περιορισμού, φαινόμενο συνηθισμένο στο ιδίωμα, καθώς σε καμιά περίπτωση δεν αναπτύσσεται δευτερεύων τόνος: π.χ. *ékupsa* - *ékupsami* 'έκοψα - κόψαμε', *éruman* - *érumastan* 'ερχόμουν - ερχόμασταν' κλπ. Συγκεκριμένα αυτό παρατηρείται σταθερά στον ρηματικό τονισμό: (α) στα προπαροξύτονα ρήματα (τέτοια είναι μόνο της μέσης φωνής) στο *α'* πληθυντικό ενεστώτα και παρατατικού (π.χ. *érumi* - *érumišti* - *érumastan*, *vréxumi* - *vréxumišti* - *vréxumastan*)· (β) στο *α'* πληθυντικό των (με συλλαβική αύξηση προπαροξύτονων) παρατατικών και αορίστων δισύλλαβων παροξύτονων ρημάτων (π.χ. *kóftu* - *ékuftami* - *ikupsami*)· (γ) στο *α'* πληθυντικό των (χωρίς συλλαβική αύξηση προπαροξύτονων) παρατατικών και αορίστων παροξύτονων υπερδισύλλαβων ρημάτων (π.χ. *maḡénu* - *máḡina* - *máḡinami*, *mirázu* - *mérazza* - *mérazami* - *mérasa* - *mérasami*).

Τυχόν επιτασόμενη συλλαβή στα προπαροξύτονα, όπως κτητικό στα ονόματα ή επίταξη προσωπικής αντωνυμίας στα ρήματα (στο ιδίωμα δεν απαντούν σε καμιά περίπτωση παρεκτάσεις, όπως π.χ. η ρηματική παρέκταση του *γ'* πληθ. *-ε*) δεν επηρεάζει τη θέση του τόνου με αποτέλεσμα ο τόνος να βρίσκεται στην προπροπαραλήγουσα παραβιάζοντας και στην περίπτωση αυτή το νόμο της τρισυλλαβίας: π.χ. *taftukín'itu* 'το αυτοκίνητο' - *taftukín'itumas* 'το αυτοκίνητό μας', *tuikópidu* 'το οικόπεδο' - *tuikópidumas* 'το οικόπεδό μας', *járustus* 'ο άρρωστος' -

²⁰⁶ Μαλικούτη-Drachman & Drachman 1992:147· Μαλικούτη-Drachman 2000:27.

járustuizas ‘ο άρρωστός σας’, *ρίγιν’i* ‘πήγαινε’ - *ρίγιν’imi* ‘πήγαινε με’, *fónakšti* ‘φονάξτε’ - *fónakštítun* ‘φονάξτε τον’, *χόριψτί* ‘χορέψτε’ - *χόριψτίmas* ‘χορέψτε μας’ κλπ.

2.7.2 Διπλός τονισμός

Σε κάποιες λέξεις, ακόμα και σε δισύλλαβες, παρατηρείται διπλός τονισμός, κυρίως λόγω της ετυμολογικής τους προέλευσης, ενώ είναι δύσκολο να θεωρηθούν ως δύο λέξεις λόγω της ενιαίας εκφοράς τους. Τέτοιες λέξεις είναι: *óráda* (πιθ. < επίρρ. *όγρα* ‘ολόγυρα’ + *-άδα*) ‘παντού, παντού γύρω γύρω’, *órandú* (< *όπ’ παντού*) ‘παντού σε κάθε σημείο’, *ιδάιτśά* (< *ιδά ιτσ’ά* ‘εδώ έτσι’) ‘εδωδά’, οι αντωνυμίες με το πρόθημα *káη-* (*káηgaénas*, *káηgan’á*, *káηgatíus* ‘κανενός είδους’, *káηgaróti* ‘ουδέποτε’ κ.ά.), καθώς και κάποια άκλιτα που προέρχονται από τουρκικές εκφράσεις όπως π.χ. *aláξindík* (επιφώνημα αγανάκτησης) (< τουρκ. *Allah sídik*), *áśalá - máśala* (επιφώνημα ικανοποίησης) (< τουρκ. *maşallah*), *bírdá* (< τουρκ. *bir daha*) ‘κι έπειτα (χρον.)’, *bámbaśká* (τουρκ. *bambaşka* < *başka* με επιτατικό αναδιπλασιασμό *bam*²⁰⁷) ‘άλλου είδους, πολύ διαφορετικός’ κ.ά.

Επίσης παρατηρείται περιστασιακά διπλός τονισμός σε δεικτικές αντωνυμίες με το επιτατικό επίθημα *-ά/-ιά*, όταν αυτές εκφέρονται με έμφαση: π.χ. *tosusá* και με έμφαση *tósusá* ‘τοσοσδά’, *toşiná* ‘τοσηδά’ και με έμφαση *tóşiná*, *tetiśá* και με έμφαση *tétiśá* κλπ.

2.7.3 Τονικές μεταβολές

Μεταβολές στον τονισμό σε σχέση με τη μεσν. και ν.ε. παρατηρούνται στις λέξεις: *pétnus* ‘πετεινός’, *déxus* ‘δεξιός’, *žérvus* ‘αριστερός’, *stróηgius* ‘στρογγυλός’, *áηgunas* ‘αγκώνας’, *ídrutu/ ídrutas* ‘ιδρώτας’.

²⁰⁷ Πβ. Συμεωνίδης 1977-8:249.

2.7.4 Προκλιτικές - εγκλιτικές λέξεις

Στη ροή του λόγου συμβαίνει πολλές φορές μία λέξη σε συμπροφορά με μία άλλη να μην τονίζεται και να αποτελεί μαζί της μία τονική ενότητα. Τέτοιες λέξεις στο ιδίωμα είναι α) προκλιτικές (αυτές που προηγούνται της τονιζόμενης λέξης) και β) εγκλιτικές (ακολουθούν την τονιζόμενη λέξη).

A. Προκλιτικές λέξεις είναι:

α. το άρθρο (συμπεριλαμβάνεται και το εμπρόθετο άρθρο), όταν αποτελεί συλλαβή, σε όλους τους τύπους: π.χ. *iθíra* (< *i θíra*) 'η θύρα', *iθírís* (< *i θírís*) 'οι θύρες', *tuftí* (< *tu ftí*) 'το αφτί', *taftiá* (< *ta ftíá*) 'τα αφτιά' κλπ.

β. οι αδύνατοι τύποι της προσωπικής αντωνυμίας: π.χ. *miρίrin* (< *mi rírin*) 'με/μου πήρε', *širiρίrin* (< *ši rírin*) 'σε/σου πήρε', *tuρίrin* (< *tu rírin*) 'το/του πήρε' κλπ.

γ. το αναφορικό *που*: π.χ. *kínus (a)puériiti* (< *kínus (a)pu ériti*) 'εκείνος που έρχεται'

δ. ο συμπλεκτικός σύνδεσμος *κι*: π.χ. *ixté kitax'á* (< *ixté ki tax'á*) 'χθες και αύριο'

ε. ο σύνδεσμος *να*, όταν δεν ακολουθεί εγκλιτικός τύπος ρήματος (βλ. B. Εγκλιτικές λέξεις): π.χ. *írin narámi* (< *írin na rámi*) 'είπε να πάμε'.

στ. το δυνητικό μόριο *ηνα*, όταν δεν ακολουθεί εγκλιτικός τύπος ρήματος: π.χ. *inaríyina* (< *ina ríyina*) 'θα πήγαινα'.

ζ. το μόριο *δα*: π.χ. *tax'á daírísu* (< *tax'á da irísu*) 'αύριο θα γυρίσω'.

η. οι προθέσεις *ια*, *μι*, *σί*, *(α)που*: π.χ. *iatútun* (< *ia tútun*) 'γι' αυτόν', *mitútun* (< *mi tútun*) 'μ' αυτόν', *šitútun* (< *ši tútun*) 'σ' αυτόν', *aputútun* (< *apu tútun*) 'απ' αυτόν'.

B. Εγκλιτικές λέξεις είναι:

α. οι αδύνατοι τύποι της προσωπικής αντωνυμίας (μόνο στην προστακτική επιτάσσονται): π.χ. *dóšimi* (< *dóši mi*) 'δώσε μου', *dóšimas* (< *dóši mas*) 'δώσε μας', *rártun* (< *rár tun*) 'πάρε τον', *pétin* (< *pé tin*) 'πες της' κλπ.

β. οι κτητικές αντωνυμίες, όταν αποτελούν συλλαβή: π.χ. *tušpítmas* (< *tu špít' mas*) 'το σπίτι μας', *tušpítsas* (< *tu špít' sas*) 'το σπίτι σας' κλπ.

Γ. Εγκλιτικές λέξεις σε συγκεκριμένα περιβάλλοντα

Από σύγκρουση τόνων, διάφοροι μονοσύλλαβοι, δισύλλαβοι, ακόμα και τρισύλλαβοι τύποι του βοηθητικού *είμι* (που αρχίζουν από φωνήεν) μετά από τα φωνηεντόληκτα ερωτηματικά *πού*, *ποιο*, *τι* και με διφθογοποίηση των συμπλεκόμενων φωνηέντων: π.χ. *rujín'i* (< *ru'ín'i*) 'πού είναι', *rujishi* (< *ru'íši*) 'πού είσαι', *rujimišti* (< *ru'ímišti*) 'πού

είμαστε', *púišti* (< *pú íšti*) 'πού είστε', *púisan* (< *pú ísan*) 'πού ήσουν', *púisastan* (< *pú ísastan*) 'πού ήσαστε', *píōin'i* (< *píó ín'i*) 'ποιο είναι', *tīin'i* (< *tí ín'i*) 'τι είναι', *tīitan* (< *tí ítan*) 'τι ήταν' κλπ., ενώ (μετά από συμφωνόληκτα): *píós ín'i*, *pós ítan* κλπ.

3. ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ

A. ΚΛΙΣΗ

3.1 ΑΡΘΡΟ

Το άρθρο από την άποψη του τονισμού είναι ουσιαστικά τμήμα της λέξης, καθώς αποτελεί μ' αυτήν μία τονική ενότητα. Απλοποιείται και συναποτελεί με τη λέξη την πρώτη άτονη συλλαβή και υπόκειται έτσι στους βασικούς κανόνες του ιδιώματος (αποβολή ή στένωση φωνήεντος), ενώ όταν είναι, ή καταλήγει να είναι, απλός φθόγγος, είτε με αφομοίωση (θέσης, διάρκειας ή ηχηρότητας), είτε με ημιφωνοποίηση/διφθογοποίηση, προσαρμόζεται φωνητικά στον αρχικό φθόγγο της λέξης που προσδιορίζει και επομένως ο συγκεκριμένος τύπος του ορίζεται από το φθόγγο αυτόν.

Τα άρθρα του ιδιώματος, όπως και στη ν.ε., είναι δύο: το οριστικό και το αόριστο.

Εκτός από τα δύο αυτά, θα εξεταστεί παρακάτω και το εμπρόθετο άρθρο, γιατί παρουσιάζει ενδιαφέρον και αυτό.

3.1.1 Το οριστικό άρθρο

Το οριστικό άρθρο έχει τρία γένη: (στον ενικό) αρσ. *ι*²⁰⁸, θηλ. *η*, ουδ. *του* και (στον πληθυντικό) αρσ. *οι*, θηλ. *οι*, ουδ. *τα*.

3.1.1.1 Η κλίση του άρθρου

	Ενικός αριθμός		
	<u>αρσ.</u>	<u>θηλ.</u>	<u>ουδ.</u>
Ον.	<i>ι</i> (ή <i>ι-</i>)	<i>η</i> (ή <i>ι-</i>)	<i>του</i>
Γεν.	<i>τ'</i> (ή <i>ντ' ή από τουν</i>) ²⁰⁹	<i>'ς</i> ²¹⁰ (ή <i>'ς</i>)	<i>από του</i>

²⁰⁸ Για το αρσενικό άρθρο *ι* βλ. Β.Δ. Φόρη, *Το αρσενικό άρθρο ι στα βόρεια ιδιώματα*, Κοζάνη 1956, Α.Ι. Θαβώρη, 'Η προέλευση του αρσενικού άρθρου *ι* των βορείων νεοελληνικών ιδιωμάτων', *Ελληνικά* 16 (1959), 189-202 και Χ. Συμεωνίδη, 'Το άρθρο *ι* των βορείων νεοελληνικών ιδιωμάτων', *Β' Συμπόσιο Γλωσσολογίας του Βορειοελλαδικού Χώρου*, 329-343, εκδ. ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1983, όπου και παρουσιάζονται συστηματικά όλες οι προηγούμενες απόψεις.

²⁰⁹ Το άρθρο *τ'* χρησιμοποιείται κυρίως για τα κύρια ονόματα, για βαθμούς συγγένειας και γενικότερα +ανθρώπινα και γενικά για +έμψυχα, ενώ για τα -έμψυχα κυρίως στις περισσότερες περιπτώσεις χρησιμοποιείται αναλυτικός τύπος γενικής *από του(ν)*.

Αιτ. του(ν)²¹¹ τ'(ν) (ή ντ' ή 'ν) του

Πληθυντικός αριθμός

	<u>αρσ.</u>	<u>θηλ.</u>	<u>ουδ.</u>
Ον.	<i>οι</i> (ή <i>ι-</i>)	<i>οι</i> (ή <i>ι-</i>)	<i>τα</i>
Γεν.	<i>απού 'ς</i>	<i>απού 'ς</i>	<i>απού τα</i>
Αιτ.	<i>'ς</i> (ή <i>'ζ</i>)	<i>'ς</i> (ή <i>'ζ</i>)	<i>τα</i>

Παραδείγματα: **1) Αρσ.:** α. εν.: *ι γάζ'ους, ιΑργύρς, τ' Παύλ'ου, ντ' Βασ'ίλ', τουν τάτου, του ιόρντικα* β. πληθ.: *οι διάργ', ιάντρ', 'πού 'ς άθραπ', 'πού 'ζ διάργ', πού 'ζ μπράτμ', 'ς έρμ', 'ς πατσ'άδισ, 'ζ μπατζ'άδισ, 'ζ ντιβιτζ'ήδισ. **2) Θηλ.:** α. εν.: *η σ'τιά, ιαιγουρή, 'ς Μάρους, 'ζ Βασ'ίλους, τ'ν αρμ'ά, τ'ν' έρμ', τ'ν' ητειά, τ'ν' υειά, τ' ρόκα, ντ' γκούμπζα* β. πληθ.: *οι μπάρις, ιάλλ'ίς, ιαουπές, 'πού 'ς υν'αίκις, 'πού 'ζ βατσ'ιν'ές, 'πού 'ζ γκούφισ, 'ς ιουρντέκις, 'ς καοραμές, 'ζ μπάμπις. **3) Ουδ.:** α. εν.: *του πράμα, τ' αρν'ί, 'πού του ιφύρ', 'πού τ' άλγου,* β. πληθ.: *τα πράματα, τα έρμα, τ' αζαδέρφια, απού τ' αμπέλ'α, 'πού τα χουράφια.***

3.1.1.2. Παρατηρήσεις

1. **Ον. ενικού. α. Αρσ.** και **θηλ.** Το αρσ. άρθρο *ι* και και το θηλ. *η* τρέπονται σε ημίφωνο *ι-* πριν από τα αρχικά *a-* και *e-* (*i+a- > ια-*, *i+e- > ιε-*) (διφθογοποίηση), ενώ αποβάλλονται (από μη διακεκριμένη συνεκφορά) πριν από τις αρχικές διφθόγγους *ια-*, *ιο-*, *ιυ-*: π.χ. *ιΑργύρς* (< *ι Αργύρς*), *ιαούς* (< *ι άους*)²¹² 'ο άλλος', *ιέρμους* (< *ι έρμους*), *ιαιγουρή* (< *η αιγουρή*), *ιέρμ'* (< *η έρμ'*), ενώ *ιάνν'ης*, (< *ι Ιάνν'ης*), *ιόργους* (< *ι Ιόργους*), *ιόρντικας* (< *ι ιόρντικας*), *ιουργούτς* (< *ι ιουργούτς*) (βλ. και Θαβώρης 1959:197).

²¹⁰ Χρησιμοποιείται το τελικό 'ς και για δήλωση της προέλευσής του (< *τ'ς* < *της* ή *τους* ή *τις*) και για διάκριση από το αντίστοιχο εμπρόθετο άρθρο *σ'* (< *στη* ή *στους* ή *στις*).

²¹¹ Ο Γ. Μέγας (1911:160) σε καταγραφή αφήγησης κατοίκου από το Μεγάλο Μοναστήρι, αλλά και σε αφηγήσεις από άλλα χωριά της ευρύτερης περιοχής της Α. Ρωμυλίας (1941:500 κ.α.), καταγράφει ηχηροποιημένους τύπους άρθρου και προσωπικής αντωνυμίας *doun*, *dhn*, *dou*. Τέτοιοι τύποι δεν απαντούν σήμερα στο ιδίωμα, αλλά ούτε και οι παλαιότεροι ομιλητές θυμούνται τέτοια προφορά. Για παρόμοιους ηχηροποιημένους τύπους άρθρου στην Αγκίαλο και στη Σωζόπολη βλ. Poromanska 1999:658 και Παπαδόπουλος 1926:51 αντίστοιχα. Για τη Θράκη επίσης βλ. Κυριακίδης 1923:376.

²¹² Πβ. τ. *ιάλλους* στη Νιγρίτα (Πασχαλούδης 2000:75).

β. Ουδ. Το ουδ. άρθρο *του* (< *το*) παραμένει αμετάβλητο σε όλες τις περιπτώσεις εκτός αν ακολουθείται από αρχικό (τονισμένο ή άτονο) *a-* οπότε συνήθως εκθλιβεται.

Συνοπτικά: α) 1. $i+a- > \underset{\sim}{i}a-, i+e- > \underset{\sim}{i}e-$

2. $i + (\underset{\sim}{i}a-, \underset{\sim}{i}o-, \underset{\sim}{i}u-) > \underset{\sim}{i}a-, \underset{\sim}{i}o-, \underset{\sim}{i}u-$

β) 1. $tu + \Phi(-a)/\Sigma > tu$

2. $tu + a- > tu\ a- \text{ ή } ta-$

2. **Ον. πληθυντικού. α. Αρσ. και θηλ.** Το αρσ. άρθρο *οι* και το θηλ. *οι*, όπως και στον ενικό, τρέπονται σε ημίφωνο $\underset{\sim}{i}$ - πριν από τα αρχικά *a-* και *e-* ($i+a- > \underset{\sim}{i}a-, i+e- > \underset{\sim}{i}e-$) ή αποβάλλονται πριν από τις αρχικές διφθόγγους $\underset{\sim}{i}a-, \underset{\sim}{i}o-, \underset{\sim}{i}u-$: π.χ. $\underset{\sim}{i}άντρ'$ (< *οι άντρ'*), $\underset{\sim}{i}άλλ'ις$ (< *οι άλλ'ις*), $\underset{\sim}{i}ουρντικαίοι$ (< *οι ουρντικαίοι*) κλπ.

β. Ουδ. Για το άρθρο *τα* ισχύει ό,τι και στον ενικό.

Συνοπτικά: Ό,τι και στο 1.

3. **Γεν. ενικού. α. Αρσ.** Το άρθρο τ' (< *του*) τρέπεται σε ηχηρό $\nu\tau'$ [d]²¹³ πριν από τα αρχικά ηχηρά σύμφωνα (και συμφωνικά συμπλέγματα που αρχίζουν με αυτά) *b-*, *v-*, *d-*, *δ-*, *g-*, *γ-*, *dz-*, *z-* ($t+b- > db-, t+v- > dv-, t+d- > dd- > d-, t+\delta- > d\delta-, t+g- > dg, t+\gamma- > d\gamma-, t+dz- > ddz- > dz-, t+z- > dz-$) (αφομοίωση ηχηρότητας): π.χ. $\nu\tau'$ *μπάτη*, $\nu\tau'$ *Βασ'ίλ'*, $\nu\tau'$ *γάζ'ου* κλπ. Όπως φαίνεται στις δύο τελευταίες περιπτώσεις το *t* πριν από τα *d-* και *dz-* (και τα συμφωνικά συμπλέγματα που αρχίζουν με αυτά), αφού αφομοιωθεί, απλοποιείται. Το ίδιο συμβαίνει και με τα αρχικά *t-* και *ts-* (και συμφωνικά συμπλέγματα που αρχίζουν απ' αυτό), με τα οποία το *t* απλοποιείται ($t+t- > t-$ και $t+ts- > ts-$), ενώ με αρχικό *s-* (και συμφωνικά συμπλέγματα που αρχίζουν με αυτό) μας δίνει φθόγγο *ts-* ($t+s- > ts-$): π.χ. *Ντών'η* (< $d < dd- < t\ d$) του *χωράφι'* [$dón'i\ tuxuráf'$] 'του Ντώνη (Αντώνη) το χωράφι', του *σπίτ' τζ'ουρπατζ'ή* (< $d\check{z} < dd\check{z}- < t\ d\check{z}-$) [$tu\check{s}pít' d\check{z}urbad\check{z}í$] 'το σπίτι του νοικοκύρη', του *καλπák' τάτη* (< $t < t\ t-$) [$tukalpák' táti$] 'το καπέλο του πατέρα', του *τσουτσουλ'άνου* (< $ts < tts-$) του *τσουτσουλ'* [$tsutsul'ánu\ tu\ tsutsúl'$] 'του κορυδαλλού το λοφίο', *τ' σουφρά* ($ts < t\ s-$) (ή, συνηθέστερα, *απού του σουφρά*) η *μισάορα* [$tsufrá\ imisá\mu a$] 'του σοφρά η μεσάλα'. Πριν από τα υπόλοιπα σύμφωνα (και αντίστοιχα συμφωνικά συμπλέγματα), καθώς και τα φωνήεντα, το τ' παραμένει αμετάβλητο.

²¹³ Βλ. και Μαργαρίτη-Ρόγκα 1989:158-159.

β. Θηλ. Η γεν. του θηλ. 'ς (< τ'ς < της) τρέπεται σε ηχηρό 'ζ (z) πριν από τα αρχικά ηχηρά σύμφωνα (και συμφωνικά συμπλέγματα που αρχίζουν απ' αυτά) b-, v-, d, δ-, g-, γ-, dz-, z- (s+b- > zb-, s+v- > zv-, s+d- > zd-, s+δ- > zδ-, s+g- > zg-, s+γ- > zγ-, s+dz- > zdz-, s+z- > zz- > z-) (αφομοίωση ηχηρότητας): π.χ. 'ζ μπάμπους [zbábus], 'ζ Βασίλους [znašílus], 'ζ Δέσπους [zdespus] κλπ. Όπως παρατηρούμε, στην τελευταία περίπτωση με αρχικό z-, το 'ς, αφού αφομοιωθεί, απλοποιείται (s+z- > zz- > z-): π.χ. ζώνας (< 'ζ ζώνας) [zónas] 'της ζώνης'. Με όλα τα υπόλοιπα σύμφωνα, καθώς και με όλα τα φωνήεντα, το 'ς παραμένει αμετάβλητο. Τα ίδια ισχύουν σε όλες τις περιπτώσεις με αρχικά τα αντίστοιχά τους ουρανωμένα σύμφωνα.

γ. Ουδ. Η γεν. του ουδ. είναι πάντα εμπρόθετη: π.χ. η θύρα 'πού του σ'πίτ' 'η πόρτα του σπιτιού'.

Συνοπτικά: α) (tu |) t + (b-, v-, d-, g-, γ-, z-, d-, dz-) | d

και: d+d- > d-

d+dz- > dz-

d+z- > dz-

t + t- > t-

t + ts- > ts-

β) (tis > ts >) s + (b-, v-, d-, δ-, g-, γ-, dz-, z-) > z

και: z+z- > z-

4. **Γεν. πληθυντικού.** Στο αρσενικό *από* 'ς (< *από* τ'ς < *από* τους), στο θηληκό *από* 'ς (< *από* τ'ς < *από* τις) και στο ουδέτερο *από* τα η γενική πληθυντικού είναι πάντα εμπρόθετη: π.χ. *οι χουρατάδεις από* 'ς *παππαίρι* 'οι κουβέντες των παππούδων', *οι τσούκν'ις* 'πού 'ς *υν'αίκις* 'οι τσούκνες, δηλ. τα φορέματα, των γυναικών', *οι καμινάδεις* 'πού τα σ'πίτια 'οι καπνοδόχοι των σπιτιών'.

5. **Αιτ. ενικού. α. Αρσ.** Το αρσ. άρθρο *των* (< *τον*) διατηρεί το τελικό -v πριν από αρχικά φωνήεντα a-, u- και ó-, ενώ το ουρανώνει (*των*) πριν από τα é- και i-: π.χ. *των αφέντ', των ουβό, των όμουρφου, ενώ των έρμου, των ήμιρου* κλπ.

Πριν από αρχικά στιγμικά άηχα σύμφωνα p-, k-, t-, ts- (ή συμφωνικά συμπλέγματα που αρχίζουν απ' αυτά) το -n, που διατηρείται, αφομοιώνει ως προς την ηχηρότητα το επόμενο (αρχικό) σύμφωνο. Έτσι έχουμε σε πρώτη φάση: n+p > nb, n+k > ng, n+t > nd, n+ts > ndz (προχωρητική αφομοίωση ηχηρότητας). Επιπλέον στις δύο πρώτες περιπτώσεις το αφομοιωμένο αρχικό σύμφωνο αφομοιώνει υποχωρητικά ως προς τη θέση άρθρωσης το n, με αποτέλεσμα στην περίπτωση του χελικού b- (< p-) το

n να τρέπεται σε έρρινο διχειλικό m , ενώ στην περίπτωση του υπερωικού g - (< k -) το n να τρέπεται σε έρρινο υπερωικό η . Έτσι έχουμε τελικά: ($n+p$ >) $nb > mb$ και ($n+k$ >) $ng > \eta g$ (υποχωρητική αφομοίωση θέσης): π.χ. *των Παύλου* (> *tumbánl'u*), *των κλέφτ'* (> *tuηgl'éft'*), *των τρανό* (> *tundranó*), *των τσ'ουμπάν'* (> *tundžubán'*).

Αποβάλλει το τελικό $-v$, πριν από όλα τα υπόλοιπα σύμφωνα, καθώς και πριν από τα ημίφωνα i - και μ -: π.χ. *του γιατρό*, *του Ιώργη* [*tuιόργι*], *του οραγό* [*tuμαρό*]. Τα ίδια ισχύουν σε όλες τις περιπτώσεις με αρχικά τα αντίστοιχά τους ουρανωμένα σύμφωνα.

β. Θηλ. Το θηλ. άρθρο $\tau'v$ (< *την*) διατηρεί το $-v$ πριν από αρχικά φωνήεντα a -, o - και u -, ενώ το ουρανώνει ($\tau'v'$) πριν από αρχικά φωνήεντα i - και e -: π.χ. *τ'ν αρμιά* [*tnarmεά*] 'την αρμιά', *τ'ν όρθα* [*tnόρθα*] 'την όρνια', *τ'ν ουβάουα* [*tnuνάουα*] 'τη βουβάλα', ενώ: *τ'ν' έρμ'* [*tn'έρμ'*] 'την έρμη', *τ'ν' ητιά* [*tn'ιτιά*] 'τη γητειά', *τ'ν' υιά* [*tn'υιά*] 'την υγεία' κλπ.

Αποβάλλει το τελικό $-v$ πριν από τα αρχικά ημίφωνα i - και μ -, καθώς και πριν από τα αρχικά εξακολουθητικά άηχα σύμφωνα f -, θ -, x -, τα έρρινα m -, n - και υγρά l - και r - ($t+i$ - > t_i -, $t+\mu$ - > t_μ -, $t+f$ - > t_f -, $t+\theta$ - > t_θ -, $t+x$ - > t_x -, $t+m$ - > t_m -, $t+n$ tn -, $t+l$ - > tl -, $t+r$ - > tr -): π.χ. *τ'ιουρντέκα* 'την πάπια', *τ' οράμια* 'τη λάμια', *τ' φουκάλ'* 'τη σκούπα', *τ' θύρα*, *τ' χαρά*, *τ' μάνα*, *τ' νούνα* 'τη νονά', *τ' λ'έλου* 'τη θεία', *τ' ρόκα* κλπ., ενώ πριν από αρχικό s - από τη συνεκφορά τους προκύπτει φθόγγος ts -: π.χ. *τ' σίτα* (> *tsíta*), *τ' σ'κέπ'* (> *tškép'*) κλπ.

Το άρθρο $\tau'v$, αφού πρώτα αποβάλλει το $-v$, πριν από τα ηχηρά αρχικά σύμφωνα: i) b -, v -, δ -, g -, γ - τρέπεται σε ηχηρό vt' [d] ($t+b$ - > db -, $t+v$ - > dv -, $t+\delta$ - > $d\delta$ -, $t+g$ - > dg -, $t+\gamma$ - > $d\gamma$ -) (αφομοίωση ηχηρότητας): π.χ. *ντ' μπάρα* [*dbára*] 'τη μικρή λίμνη', *ντ' βίτσα* [*dvítsa*] 'τη λεπτή βέργα', *ντ' δημοσ'ά* [*ddimušá*], *ντ' γκούμπζα* [*dgúbza*] 'τη γαβάθα', *ντ' γάιντα* [*dγáida*] 'τη γκάνιντα' κλπ. ii) d -, dz -, αφού τρέπεται σε d -, απλοποιείται ($t+d$ - > $d+d$ - > d -, $t+dz$ - > $d+dz$ - > dz -): π.χ. *ντάμια* [*dámia*] (< d *dámia* < t *dámia*) 'κομμάτι γης', *ντροβάνα* [*druvána*] (< d *druvána* < t *druvána*) 'τη ντροβάνα', *τζ'υγαλίτσα* [*džigalítsa*] (< d *džigalítsa* < t *džigalítsa*) 'τη τζιγαλίτσα, μακρύ κυρτό ξύλο' κλπ. iii) z -, αφού τρέπεται σε ηχηρό d -, από τη συνεκφορά τους

προκύπτει φθόγγος $dz-$ ($t+z- > d+z- > dz-$): π.χ. *τζ'έστα* [*džésta*] ($< d \acute{z}ésta < t \acute{z}ésta$) 'τη ζέστη' κλπ.

Τέλος, πριν από αρχικά στιγμικά άηχα $p-$, $k-$, $t-$ και $ts-$ το άρθρο tn , αφού αποβάλλει το αρχικό t ($tn > n$), παίρνει τη μορφή 'ν με ταυτόχρονη τροπή των αρχικών $p-$, $k-$, $t-$ και $ts-$ στα αντίστοιχα ηχηρά $b-$, $g-$, $d-$ και $dz-$ ($tnp- > np- > nb-$, $tnk- > nk- > ng-$, $tn t- > nt- > nd-$, $tn+ts- > nts- > ndz-$) (απλοποίηση τρισυμφωνικού συμπλέγματος και αφομοίωση ηχηρότητας). Επιπλέον στις δύο πρώτες περιπτώσεις το αφομοιωμένο αρχικό σύμφωνο αφομοιώνει υποχωρητικά ως προς τη θέση άρθρωσης το n , με αποτέλεσμα στην περίπτωση του χειλικού $b-$ ($< p-$) το n να τρέπεται σε έρρινο διχειλικό m , ενώ στην περίπτωση του υπερωικού $g-$ ($< k-$) το n να τρέπεται σε έρρινο υπερωικό $ɣ$. Έτσι έχουμε τελικά: ($n+p >$) $nb > mb$ και ($n+k >$) $ng > ɣg$ (υποχωρητική αφομοίωση θέσης): π.χ. 'ν παταρ^εά > 'ν μπαταρ^εά > 'μ μπαταρ^εά [*mbataréa*] 'την παταρ^εά, δηλ. το ράπισμα', 'ν πίτα > 'ν μπίτα > 'μ μπίτα [*mbíta*] 'την πίτα', 'ν κάκου > 'ν γκάκου [*ɣgáku*] 'την αδερφή', 'ν κούρα > 'ν γκούρα [*ɣgúra*] 'την κουλούρα', 'ν τούρνα > 'ν ντούρνα [*ndúrna*] 'την τούρνα', 'ν Τάνα > 'ν Ντάνα [*ndána*] 'την Τάνα', 'ν τσάπα > 'ν τζάπα [*ndzápa*] 'την τσάπα'.

γ. Ουδ. Για την αιτιατική του ουδετέρου ισχύει ό,τι και για την ονομαστική.

Συνοπτικά: α) ($ton >$) $tun + (a-, u-, o-) > tun$

$tun + (e-, i-) > tun'$

$tun + p-, k-, t-, ts- > tumb-, tuɣg-, tund-, tundz-$

$tun + \Sigma/i-, \mu- > tu$

β) ($tin >$) $tn + (a-, u-, o-) > tn$

$tn + (e-, i-) > tn'$

$tn + (i-, \mu-)/(f-, \theta-, x-, m-, n-, l-, r-) > t$

$tn + (b-, v-, d-, \delta-, g-, \gamma-, dz-, z-) > t > d$

και: $d+d- > d-$

$d+dz- > dz-$

$d+z- > dz-$

$tn + (t-, ts-) > n$

και: $n+t > nd-$

$n+ts- > ndz-$

$$tn + (p-, k-) > n$$

και: $n+p- > mb-$

$$n+k- > yg-$$

6. **Αιτ. πληθυντικού.** Για την αιτιατική πληθυντικού του αρσ. 'ς (< τ'ς < τους) και την αιτ. πληθυντικού του θηλ. 'ς (< τ'ς < τις) ισχύει ό,τι και για τη γεν. ενικού του θηλ. (3β.): π.χ. 'ς παππαίοι [sɔpapeí] 'τους παππούδες', 'ζ μπασ'άδεις [zbaʃádis] 'τους κουνιάδους', 'ζ ντιβιτζ'ήδεις [zdívidzídís] 'τους ντεβετζήδες', 'ς υν'αίκεις [sin'ékis] 'τις γυναίκες', 'ς μάν'εις [smán'is] 'τις μάνες', 'ζ γκούφεις [zɡúfis] 'τις τρύπες' 'ζ μπάμπεις [zbábis] 'τις γριές' κλπ. Για το ουδ. ισχύει ό,τι και στην ονομαστική ενικού.

3.1.2 Το αόριστο άρθρο

Το αόριστο άρθρο έχει τρία γένη και απαντούν μόνον στον ενικό αριθμό: αρσ. ένας, θηλ. ν'ά (< μν'α < μια), ουδ. ένα.

3.1.2.1 Κλίση

Αрс.	Θηλ.	Ουδ.
Ον. ένας	ν'ά	ένα
Γεν. (απόύ έναν)	(απόύ ν'ά)	(απόύ ένα)
Αιτ. ένα(ν)	ν'ά	ένα

3.1.2.2 Παρατηρήσεις

Όλοι οι τύποι χρησιμοποιούνται χωρίς καμιά μεταβολή πριν από όλα τα φωνήεντα και όλα τα σύμφωνα εκτός από την αιτιατική ενικού του αρσενικού (και συνεπώς και τη γενική), για την οποία ισχύει ό,τι στο 3.1.1.3,5α.

3.1.3 Το εμπρόθετο άρθρο

Το εμπρόθετο άρθρο, που σχηματίζεται με την πρόθεση σ', απαντά στις πλάγιες πτώσεις του ενικού και στην αιτιατική του πληθυντικού: (στον ενικό) αρσ. σ' (< στ' < στου), θηλ. σ' (< σ'ς < στ'ς < στης), ουδ. σ' (στ' < στου) και (στον πληθυντικό) αρσ. σ' (< στ'ς < στους), θηλ. σ' (< στ'ς < στις), ουδ. στα.

3.1.3.1 Κλίση

	Ενικός			Πληθυντικός		
	Αρσ.	Θηλ.	Ουδ.	Αρσ.	Θηλ.	Ουδ.
Γεν.	στ', σ' (ή ζ')	σ' (ή ζ')	-	-	-	-
Αιτ.	στου(ν)	σ'(ν) ή ζ'(ν)	στου	σ' (ή ζ')	σ' (ή ζ')	στα

3.1.3.2 Παρατηρήσεις

1. Η γεν. πληθυντικού αποδίδεται με διπλή εμπρόθετη περίφραση: π.χ. η έκφραση «*στων ανθρώπων τις καρδιές*» αποδίδεται «*σ' καρδιές από 'ς άθραπ'*».

2. Στη γεν. ενικού στο αρσενικό το *στ'* πραγματώνεται πριν από φωνήεντα, ενώ πριν από οποιοδήποτε σύμφωνο προκύπτει, μετά από αποβολή του μεσοσυμφωνικού *-τ-*, *σ'*.

3. Για το *σ'* της γεν. ενικού στα τρία γένη και της αιτ. πληθυντικού στο αρσενικό και θηλυκό ισχύει ό,τι και στο 3.1.1.3,3β.

4. Για το *-ν* της αιτ. ενικού του αρσ. ισχύει ό,τι και στο 3.1.1.3,5α.

5. Για το *σν* (< *σνν* < *στην*) της αιτ. ενικού του θηλ. με αρχικά φωνήεντα, ημίφωνα *ι-, u-*, αρχικά εξακολουθητικά άηχα σύμφωνα *f-, θ-, x-*, έρρινα *m-, n-* και υγρά *l-, r-* ισχύει ό,τι και στο 3.1.1.3,5β.

Ενώ, πριν από τα αρχικά σύμφωνα: α) ηχηρά *b-, v-, d-, δ-, g-, γ-, dz-*, αφού πρώτα αποβάλλει το *-n*, τρέπεται σε ηχηρό *z* (*s+b > zb, s+v > zv, s+d > zd, s+g > zg, s+γ > zγ, s+d > zd, s+dz > zdz*) (αφομοίωση ηχηρότητας): π.χ. (χρησιμοποιούνται ίδια παραδείγματα με το 3.1.1.3,5β) *ζ' μπάρα* [zbára], *ζ' βίτσα* [zvítsa], *ζ' ντρουβάνα* [zdruvána], *ζ' δημοσ'ά* [zdimušá], *ζ' γκούμπζα* [zgúbza], *ζ' γάιντα* [zǵáida], *ζ' τζ'υγαλ'ίτσα* [zdžigal'ítsa] κλπ.:

β) ηχηρό *z-*, αφού πρώτα αποβάλλει το *-n* και αφομοιωθεί, απλοποιείται: π.χ. *ζ' ζ'έστα* > *ζ'έστα* [žésta] 'στη ζέστη', *ζ' ζαντίογα* > *ζαντίογα* [zadíɣa] 'στη ζαντίλα' κλπ.:

γ) άηχο προστριβόμενο *ts-* και άηχο κλειστό *t-*, χωρίς να αποβάλλει το *-n* και αφού η ηχηρότητα του *n* τρέπει τα άηχα στα αντίστοιχα ηχηρά *dz-, d-* (*nts > ndz, nt > nd*), στη συνέχεια τρέπει το άηχο *s* σε ηχηρό *z* (*sndz > zndz, snd > znd*): π.χ. *ζν τζάπα* [zndzápa] (< *sndzápa* < *sntsápa*) 'στην τσάπα', *ζν Ντάνα* [zndána] (< *sndána* < *sntána*) 'στην Τάνα' κλπ.:

δ) άηχα κλειστά $p-$, $k-$, το $-n$ τρέπεται σε m , η αντίστοιχα και τα οποία με την ηχηρότητά τους τρέπουν τα αρχικά στα αντίστοιχα ηχηρά $b-$, $g-$ ($np > mp > mb$, $nk > \eta k > \eta g$) και στη συνέχεια τα ηχηρά συμπλέγματα mb , ηg τρέπουν το άηχο s σε ηχηρό z ($smb > zmb$, $s\eta g > z\eta g$): π.χ. ζν μπίτα [$zmb\acute{\iota}ta$] ($< smb\acute{\iota}ta < sm\acute{\pi}ita < sn\acute{\pi}ita$) ‘στην πίτα’, ζν γκάκου [$z\eta g\acute{\alpha}ku$] ($< s\eta g\acute{\alpha}ku < s\eta k\acute{\alpha}ku < snk\acute{\alpha}ku$) ‘στην κάκω, δηλ. τη μεγάλη αδερφή’.

Τέλος το s , αφού έχει αποβληθεί το $-n$, απλοποιείται με αρχικό $s-$: π.χ. σ’ στράτα $>$ στράτα [$str\acute{\alpha}ta$] ‘στη στράτα’, σ’ στιά $>$ στιά [$st\acute{\iota}\acute{\alpha}$] ‘στη φωτιά’.

Συνοπτικά: ($stin > sn >$) $sn + (a-, o-, u-) > sna-, sno-, snu-$

$sn + (i-, e-) > sn'i-, sn'e-$

$sn + (i-, \mu-) > s\acute{\iota}i-, s\acute{\mu}\mu-$

$sn + (f-, \theta-, x-, m-, n-, l-, r-) > sf-, s\theta-, sx-, sm-, sn-, sl-, sr-$

$sn + (b-, v-, d-, \delta-, g-, \gamma-, dz) > zb-, zv-, zd-, z\delta-, zg-, z\gamma-, zdz-$

$sn + (ts-, t-) > zndz-, znd-$

$sn + (p-, k-) > zmb-, z\eta g-$

$sn + s- > ss- > s-$

3.1.4 Το άρθρο τα σε επιρρήματα

Η χρήση του αρθρικού μορίου τ' επεκτείνεται αναλογικά σε περιπτώσεις εμπρόθετης (με τις προθέσεις *απού* και *ώς*) σύνταξης κάποιων χρονικών επιρρημάτων με τη μορφή (ψευδο)άρθρου *τα*. Έτσι, παρατηρούμε: *ώς τα τώρα*, *απού τα ιχτέ*, *απού τα ιψ'έ*, *απού τα προυψ'έ*, *απού τα πέρσ' / πρόπερσ'*, *ώς τα σ'ήμιρα*.

Το άρθρο *τα* επεκτείνεται αναλογικά ανεξάρτητα από σύνταξη με πρόθεση και στα τροπικά επιρρήματα *τα πίπκα* ‘μπρούμυτα’, τ' *ανάσ'κιορα* ‘ανάσκελα’, τ' *αργά* ‘το σούρουπο’, καθώς και τα *τα πιατάκ'α* ‘τρέχοντας’ ($< *πιαλτός < πιαού$ ‘τρέχω’ και *τα γουνατάκ'α* ‘γονατιστά’).

3.2 ΟΥΣΙΑΣΤΙΚΟ

3.2.1 Γενικά

Το ιδίωμα ανήκει στα ιδιώματα που ταυτίζεται η αιτιατική του πληθυντικού των αρσενικών σε -ος με την ονομαστική (π.χ. ονομ. *οι αβροί* - αιτ. *'ς αβροί*).

Τα τρία γένη (τρεις κλίσεις) των ουσιαστικών χωρίζονται, όπως και στη ν.ε., σε δύο κατηγορίες: στα ισοσύλλαβα (με ίσο αριθμό συλλαβών σε ενικό και πληθυντικό) και στα ανισοσύλλαβα, που πρωτογενώς αναπτύσσουν μία επιπλέον συλλαβή στον πληθυντικό, η οποία είτε διατηρείται (π.χ. *-ήδης, -άδης, -έδης*), είτε ημιφωνοποιείται (π.χ. *-αίρι*), είτε αποβάλλεται (π.χ. *-ηδης > -ντις*), με τελικό πάντως αποτέλεσμα ο πληθυντικός να αποκτά μία επιπλέον συλλαβή (πραγματικά ανισοσύλλαβα) ή να έχει ίδιο αριθμό συλλαβών (πρωτογενώς ανισοσύλλαβα ή ψευδοανισοσύλλαβα, π.χ. *κόπανους - κουπαναίρι*). Το ιδίωμα παρουσιάζει αυξημένο βαθμό, σε σχέση με τη ν.ε., ανισοσύλλαβου σχηματισμού του πληθυντικού, κυρίως στα αρσενικά και λιγότερο στα ουδέτερα (π.χ. *είνουρου - εινόρατα, έθιμου - ιθίματα*).

Χαρακτηριστικό και των τριών κλίσεων είναι, όπως φαίνεται και από την κλίση του άρθρου, η μορφολογική απλοποίηση. Με την αντικατάσταση της γενικής πτώσης από εμπρόθετη αιτιατική (αναλυτικός τύπος γενικής) και την ταύτιση της αιτιατικής με την ονομαστική φτάνουμε σε μονοπτωτικούς τύπους (*casus generalis*) στους δύο αριθμούς των ουδετέρων, καθώς και στον πληθυντικό των αρσενικών και των θηλυκών. Το ιδίωμα παρουσιάζει επομένως υψηλή αναλυτικότητα, καθώς οι μονοπτωτικοί τύποι χαρακτηρίζουν το πλέον αναλυτικό σύστημα, ενώ ως πιο ανθεκτικοί στην αναλυτικότητα τύποι παρουσιάζονται τα θηλυκά.

3.2.2 Κλιτικά παραδείγματα

I. Ισοσύλλαβα

A. Αρσενικά

Ενικός αριθμός		Πληθυντικός αριθμός	
σε -ός, -ους (< -ος)			
Ον. <i>ι αβρός</i>	<i>ι νόχτους</i>	<i>οι αβροί</i>	<i>οι νόχτ</i> ²¹⁴
Γεν. <i>απού τον αβρό</i>	<i>απού του νόχτου</i> ²¹⁵	<i>απού 'ς αβροί</i>	<i>απού 'ς νόχτ'</i>
Αιτ. <i>τον αβρό</i>	<i>του νόχτου</i>	<i>'ς αβροί</i>	<i>'ς νόχτ'</i>
σε -ας			
Ον. <i>ι άντρας</i>		<i>οι άντρ</i> ²¹⁶	
Γεν. <i>τ' άντρα</i>		<i>απού 'ς άντρ'</i>	
Αιτ. <i>τον άντρα</i>		<i>'ς άντρ'</i>	
σε -ς (< -ης)			
Ον. <i>ι αφέντις</i>	<i>ι στρατιώτις</i>	<i>οι αφέντις</i>	<i>οι στρατιώτις</i>
Γεν. <i>τ' αφέντ'</i>	<i>τ' στρατιώτ'</i>	<i>απού 'ς αφέντις</i>	<i>απού 'ς στρατιώτις</i>
Αιτ. <i>τον αφέντ'</i>	<i>του στρατιώτ'</i>	<i>'ς αφέντις</i>	<i>'ς στρατιώτις</i>

B. Θηλυκά

σε -ά, -α			
Ον. <i>η νουρά</i>	<i>η θύρα</i>	<i>η ζώνα</i> ²¹⁷	<i>οι νουρές</i>
			<i>οι θύρις</i>
			<i>οι ζών'ις</i>

²¹⁴ Παρά το ότι με την αποβολή του τελικού -οι ουσιαστικά έχουμε μείωση συλλαβών κατατάσσονται στα ισοσύλλαβα.

²¹⁵ Ή *απού τον ουρανό, απού του νόχτου* (βλ. σημ. 2).

²¹⁶ Για τη γενικότερη τάση των νεοελληνικών διαλέκτων για τροπή των τριτόκλιτων σε δευτερόκλιτα βλ. Τζιτζιλής *Νεοελλ. Διάλ.*, όπου και περιγράφεται το σχετικό ισόγλωσο.

²¹⁷ Χαρακτηριστικό του ιδιώματος η κατάληξη -α σε θηλυκά που στη ν.ε. λήγουν σε -η. Π.χ. *ζώνα, ζ'έστα, καουσ'ύνα, άκρα, πόχα* κ.ά.

Γεν. 'ς νουράς 'ς θύρας 'ς ζώνας απόυ 'ς νουρές απόυ 'ς θύρις απόυ 'ς ζών'ις
 Αιτ. τ' νουρά τ' θύρα ντ' ζώνα 'ς νουρές 'ς θύρις ζ' ζών'ις

σε -ή

Ον. η αδιρφή οι αδιρφές
 Γεν. 'ς αδιρφής απόυ 'ς αδιρφές
 Αιτ. τ'ν αδιρφή 'ς αδιρφές

σε -ου (< -ω)

Ον. η μάμου η μπάμπου η Φώτου (χωρίς πληθ.) οι μπάμπις (χωρίς πληθ.)
 Γεν. 'ς μάμους 'ς μπάμπους 'ς Φώτους απόυ 'ς μπάμπις
 Αιτ. τ' μάμου ντ' μπάμπου τ' Φώτου 'ς μπάμπις

σε -ού

Ον. η αουπού οι αουπές
 Γεν. 'ς αουπούς απόυ 'ς αουπές
 Αιτ. τ'ν αουπού 'ς αουπές

Γ. Ο υ δ έ τ ε ρ α

σε -ό, -ου (< -ο)

Ον. του αγγειό του είνουρου τα αγγειά τα είνουρα (και εινόρατα)
 Γεν. απόυ του αγγειό απόυ του είνουρου απόυ τα αγγειά απόυ τα είνουρα
 Αιτ. του αγγειό του είνουρου τα αγγειά τα είνουρα (και εινόρατα)

σε -ί

Ον. του φτί τ' αντί τα φτιά τ' αντιά
 Γεν. απόυ του φτί απόυ τ' αντί απόυ τα φτιά απόυ τ' αντιά
 Αιτ. του φτί τ' αντί τα φτιά τ' αντιά

II. Ψευδοανισοσύλλαβα

Α. Αρσενικά

σε -ους (< -ος)

Ον. <i>ι κόπανους</i>	<i>ι πάππους</i>	<i>οι κουπαν'αίολι</i>	<i>οι παππαίολι</i> ²¹⁸
Γεν. <i>απού τουν κόπανου</i>	<i>τ' πάππου</i>	<i>απού 'ς κουπαν'αίολι</i>	<i>απού 'ς παππαίολι</i>
Αιτ. <i>τουν κόπανου</i>	<i>τουν πάππου</i>	<i>'ς κουπαν'αίολι</i>	<i>'ς παππαίολι</i>

σε -ας

Ον. <i>ι κάουρας</i>	<i>ι γόρντικας</i>	<i>οι καουραίολι</i>	<i>οι γουρντικαίολι</i>
Γεν. <i>τ' κάουρα</i>	<i>τ' γόρντικα</i>	<i>απού 'ς καουραίολι</i>	<i>απού 'ς γουρντικαίολι</i>
Αιτ. <i>τουν κάουρα</i>	<i>του γόρντικα</i>	<i>'ς καουραίολι</i>	<i>'ς γουρντικαίολι</i>

III. Ανισοσύλλαβα

Α. Αρσενικά

σε -άς

Ον. <i>ι ασμάς</i>	<i>ι μπασ'άς</i>	<i>οι ασμάδισ</i>	<i>οι μπασ'άδισ</i>
Γεν. <i>απού τουν ασμά</i>	<i>ντ' μπασ'ά</i>	<i>απού 'ς ασμάδισ</i>	<i>απού 'ς μπασ'άδισ</i>
Αιτ. <i>τουν ασμά</i>	<i>του μπασ'ά</i>	<i>'ς ασμάδισ</i>	<i>'ς μπασ'άδισ</i>

σε -ής

Ον. <i>ι ατζ'αμής</i>	<i>ι ντιβιτζ'ής</i>	<i>οι ατζ'αμήδισ</i>	<i>οι ντιβιτζ'ήδισ</i>
Γεν. <i>τ' ατζ'αμή</i>	<i>ντ' ντιβιτζ'ή</i>	<i>απού 'ς ατζ'αμήδισ</i>	<i>απού 'ς ντιβιτζ'ήδισ</i>
Αιτ. <i>τουν ατζ'αμή</i>	<i>του ντιβιτζ'ή</i>	<i>'ς ατζ'αμήδισ</i>	<i>'ς ντιβιτζ'ήδισ</i>

σε -ς (< -ης)

Ον. <i>ι κλ'έφτς</i>	<i>ι μύζαρς</i>	<i>οι κλ'έβντις (< -τηδες)</i>	<i>οι μύζαρντις (< -ρηδες)</i>
----------------------	-----------------	-----------------------------------	-----------------------------------

²¹⁸ Η κατάληξη *-αίολι* χρησιμοποιείται κυρίως για +έμψυχα (π.χ. *καουραίολι* 'καβούρια'), αλλά με εξαιρέσεις (π.χ. *κουπαναίολι* '1. κόπανοι, 2. μπούτια πουλερικών'. Πβ. τραγ. «*τρώτι, τρώτι κουπαναίολι, τρώτι κι τζ'ουνγκάλ'α, κι άμα δε χουρτάσ'ιτι, τρώτι κι πουδάρια*»).

Γεν. τ' κλέφτ' τ' μύζαρ' απόυ 'ς κλέβντις απόυ 'ς μύζαρντις
 Αιτ. τουν κλέφτ' του μύζαρ' 'ς κλέβντις 'ς μύζαρντις

σε -ις, -ιζ (< -σης, -ζης)

Ον. ι αντάις ι καπουσούιζ οι αντάζντις (< -σηδες) οι καπουσούζντις (< -ζηδες)
 Γεν. τ' αντάσ' τ' καπουσούζ' απόυ 'ς αντάζντις απόυ 'ς καπουσούζντις
 Αιτ. τουν αντάσ' τουν καπουσούζ' 'ς αντάζντις 'ς καπουσούζντις

σε -ές

Ον. ι αρμιν'ές ι χιμπές οι αρμιν'έδισ οι χιμπέδισ
 Γεν. απόυ τουν αρμιν'έ απόυ του χιμπέ απόυ 'ς αρμιν'έδισ απόυ 'ς χιμπέδισ
 Αιτ. τουν αρμιν'έ του χιμπέ 'ς αρμιν'έδισ 'ς χιμπέδισ

Διπλόκλιτα σε -ης²¹⁹

Ον. ι τέντζ'ιρης τιντζ'ιρέδισ ή τιντζ'ιρέδια
 Γεν. απόυ τουν τέντζ'ιρη απόυ 'ς τιντζ'ιρέδισ ή απόυ τα τιντζ'ιρέδια
 Αιτ. τουν τέντζ'ιρη 'ς τιντζ'ιρέδισ ή τα τιντζ'ιρέδια

B. Θηλυκά

σε -Σ' (< -η)

Ον. η στρώσ' η αγρόβρουμ' οι στρώσ'ις οι αγρόβρουμις
 Γεν. απόυ τ' στρώσ' απόυ τ'ν αγρόβρουμ' απόυ 'ς στρώσ'ις απόυ 'ς αγρόβρουμις
 Αιτ. τ' στρώσ' τ'ν αγρόβρουμ' 'ς στρώσ'ις 'ς αγρόβρουμις

σε -ού

Ον. η δουλίφταρού η μιρακλού οι δουλίφταρούδισ οι μιρακλούδισ
 Γεν. 'ζ δουλίφταρούς 'ς μιρακλούς απόυ 'ζ δουλίφταρούδισ απόυ 'ς μιρακλούδισ
 Αιτ. ντ' δουλίφταρού τ' μιρακλού 'ζ δουλίφταρούδισ 'ς μιρακλούδισ

Γ. Ουδέτερα

σε -α

Ον.	του ράμμα	του μάουμα	τα ράμματα	τα μαώματα
Γεν.	απού του ράμμα	απού του μάουμα	απού τα ράμματα	απού τα μαώματα
Αιτ.	του ράμμα	του μάουμα	τα ράμματα	τα μαώματα

σε -' (< -ι)

Ον.	του σ'τ'άρ'	τ' αμπέλ'	τα σ'τ'άρια	τ' αμπέλ'α
Γεν.	απού του σ'τ'άρ'	απού τ' αμπέλ'	απού τα σ'τ'άρια	απού τ' αμπέλ'α
Αιτ.	του σ'τ'άρ'	τ' αμπέλ'	τα σ'τ'άρια	τ' αμπέλ'α

Ουδέτερα χωρίς πληθυντικό σε -ας, -άς

Ον.	του άουας	του κρ ^ε άς
Γεν.	απού του άουας	απού του κρ ^ε άς
Αιτ.	του άουας	του κρ ^ε άς

Ουδέτερα χωρίς πληθυντικό σε -ιό

Ον.	του βιό	του φιό (= φευγιό)
Γεν.	απού του βιό	απού του φιό
Αιτ.	του βιό	του φιό

²¹⁹ Η διατήρηση του -i- της κατάληξης δείχνει ότι το ουσιαστικό δεν προέρχεται από το *τέντζερης* της ν.ε. (θα είχαμε τότε *τέντζ'ιρς), αλλά απευθείας από το τουρκικό *tencere* [-é-e-e], οπότε γραφή *τέντζ'ιρς* θα ήταν ορθότερη.

3.2.2.1 Η κλητική

Στις βαλκανικές γλώσσες υπάρχει τάση να χάνεται η μορφολογία της κλητικής (Τζιτζιλής, Μεταπτυχιακές παραδόσεις 2006). Η τάση αυτή παρατηρείται, όπως σε πολλές περιπτώσεις και στη ν.ε. (Henrich 1976), και στο ιδίωμα που εξετάζουμε. Έτσι π.χ., εκτός από κλητικές όπως *θείου* ‘θείε’, (και ν.ε. *θείο*), *πάππου* ‘γέρο, παππού’, *γάζ’ου* ‘γάιδαρε’, *λ’ύκου* ‘λύκε’ (κυρίως σε παροξύτονα δισύλλαβα, όπως και στη ν.ε.· πβ. Holton - Mackridge - Φιλιππάκη-Warburton 1999:55) και (σε βαφτιστικά, όπως συνήθως και στη ν.ε.) *Δήμου*, *Παύλ’ου*, *Βάγιου*, *Μόσκου*, *Μίχου*, *Σ’τέφου* κ.ά.²²⁰, στο ιδίωμα σώζεται σε τραγούδια η κλητική «*Κύριου μ’*» ‘Κυριέ μου, Θεέ μου’· πβ. και κλητ. *Ερωτόκριτο* στην Αγκίαλο (Poromanska 1995:684). (Αντίθετα στα επίθετα διατηρείται σε όλες τις περιπτώσεις η δευτερόκλιτη κλητική, π.χ. *χαζ’έ*, *μαύρι*, *άσπρι*, *έρμι*, *χλ’όρμι* ‘χιλιοέρημε’, *μισόχαζ’ι* ‘μισόχαζε, ανόητε’, *απόζ’υλ’ι* ‘αδέξιε’, *λ’άγκραβι* ‘λερωμένε’, *σκούραβι* ‘σκουρόχρωμε’, *σ’χάναβι* ‘άσχημε’).

Αντίστοιχα, για τη λειτουργία της κλητικής χρησιμοποιούνται κλητικά επιφωνήματα όπως: α. (σε άντρα-αποδέκτη) *ώ* (με βαφτιστικό), *ώι* (χωρίς βαφτιστικό), *μωρέ* (με ή χωρίς βαφτιστικό, που προηγείται ή ακολουθεί), *τζ’άμ* (< τουρκ. *hocam*) (με ή χωρίς βαφτιστικό, που προηγείται ή ακολουθεί), *όλαμ* (σε τραγούδι *χόλαμ*: *Γάνκου*, *χόλαμ Γάνκου*)· β. (σε γυναίκα-αποδέκτη) *μουρή* (με ή χωρίς βαφτιστικό, που προηγείται ή ακολουθεί), *μυρ’* (με βαφτιστικό), *ού* (χωρίς βαφτιστικό)· γ. (σε παιδί-αποδέκτη) *όλουμ* (< τουρκ. *oğlum* ‘γιε μου’) (με ή χωρίς βαφτιστικό), *καό μ’* (χωρίς βαφτιστικό).

Και για τις τρεις κατηγορίες χρησιμοποιείται το *τζ’άναμ* (< τουρκ. *canım* ‘ψυχή μου’) (συνήθως χωρίς βαφτιστικό).

²²⁰ Γενικά η χρήση της προσφώνησης με το βαφτιστικό αποφευγόταν στο ιδίωμα. Προηγούνταν οι προσφωνήσεις α. με το βαθμό συγγένειας (π.χ. *θείου*, *ζάδιρφι*, *μπάτη* ‘(μεγάλε) αδερφέ’, *μούλ’ου* ‘νύφη’, *μού(’ου)α* ‘κουνιάδα’, *μπασ’ά* ‘κουνιάδε’, *νούν’ι*, *κουμπάρι*, *συμπέθιρι* [-mb-] κλπ.) (βλ. σχετικά και Αλεξιάκης 1975:62) και β. κάποιου άλλου χαρακτηριστικού (π.χ. *κούμσ’ου* ‘γείτονα’, *αντάσ’* ‘συνονόματε’ κλπ. Στη συνέχεια επιλεγόταν πάντα το χαϊδευτικό και στη συνέχεια σε λίγες περιπτώσεις, κυρίως από μεγαλύτερους, το βαφτιστικό.

3.2.2.2 Αποσιώπηση της κλητικής

1. Σε πολλές περιπτώσεις, όταν για διάφορους λόγους αποφεύγεται η χρήση συγκεκριμένης κλητικής, στη θέση της χρησιμοποιείται το *κι σύ*. Π.χ. *φεύγα 'πέδουν, κι σύ!*· *μ' τί θάμα, κι σύ!* κλπ.

2. Αποσιώπηση οποιασδήποτε κλητικής υπήρχε παλιότερα μεταξύ των συζύγων. Τα μέλη του αντρόγυνου απόφευγαν, σύμφωνα με τις επιταγές της κλειστής μοναστηριώτικης κοινωνίας, τη χρήση οποιασδήποτε μεταξύ τους προσφώνησης.

3.2.2.3 Δίπλωση κλητικής - Επίταση προσφώνησης

Εμφατικός επιτονισμός της προσφώνησης επιτυγχάνεται με ένα είδος δίπλωσης της κλητικής. Π.χ. *χαζ'έ μι του χαζό σ'· χαμέν'ι μι του χαμένου σ'· μπουνταλά μι του μπουνταλά σ'* κλπ. Όπως φαίνεται και από τα παραδείγματα, ο επιτονισμός αυτός παρατηρείται μόνο σε απαξιωτικές προσφωνήσεις.

3.2.2.4 Ιδιαίτερες χρήσεις της κλητικής - Προσφωνήσεις σχετικές με τον βαθμό συγγένειας

1. (Σε άντρα-αποδέκτη) *τάτου* ή *τάτη* (*τάτους* ή *τάτης* 'πατέρας') (< βουλγ. *tate*), (από γυναίκα) *πατέρα* (πατέρας 'πεθερός'), *αφέντ'* (αφέντς 'πατέρας, σύζυγος, αρχηγός της οικογένειας', *μπάτη* (*μπάτης* 'μεγάλος αδερφός') (< βουλγ. *bate*), *νταή* (συνήθ. με βαφτιστικό) (*νταής* 'θείος') (< τουρκ. *dayi*), *θείου* (συνήθ. με βαφτιστικό), *μπάρμπα* (συνήθ. με βαφτιστικό), (από γυναίκα) *μπασ'ά* (*μπασ'άς* 'κουνιάδος') (< τουρκ. *basā*), *νούν'ι* (*νούνους* 'αυτός που στεφανώνει σε γάμο ή ο ανάδοχος σε βάφτιση' (< μεσν. λατ. *nunpus*), *κουμπάρι* [-mb-] (*κουμπάρος* 'αυτός που δέχεται τον νούνου σε βάφτιση ή γάμο').

2. (Σε γυναίκα-αποδέκτη) *μάμου* 'μάνα' (< βουλγ. *mamo*, κλητ. του *mama*), (από γυναίκα) *μάνα* 'πεθερά', *μπούλκα* 'νύφη' (< βουλγ. *bulka*), (από κουνιάδο, -α) *μπούλ'ου* 'νύφη', (από νύφη) *μπούα* (και με βαφτιστικό) 'κουνιάδα' (< τουρκ. *bula* 'μεγαλύτερη αδερφή'), *λ'έλ'ου* (συνήθ. με βαφτιστικό) 'θεία' (< βουλγ. *leljo*, κλητ. του *lelja*), *νούνα* (θηλ. του *νούνους*), *κουμπάρα* (θηλ. του *κουμπάρος*).

3.2.3 Αλλαγή γένους στα ουσιαστικά

1) Από ουδέτερα σε αρσενικά: *ι αργαλ'ός* (< ιδιωμ. *αργαλ'ό* < *εργαλείο*), *ι δειλνός* (< *το δειλινό*) 'μεσημέρι', *ι όμπιους* (< *το έμπυον*) 'πύον', *ι δέντρος* (< *το δέντρο*) 'μεγάλο δέντρο, δρυς', *ι σκουλ'ός* (< *το σκολειό*) (Ακμπ.). 2) Από αρσενικά σε ουδέτερα: *του ίδρουτου* (< ιδιωμ. *ο ίδρωτας*), *του τζ'ίγκ'* [-ηγ-] (< *ο τσίγκος*) 'λαμαρίνα στέγης'. 3) Από θηλυκά σε αρσενικά: *ι άλτσους* (< *η άλυσσος*), *ι δάφνους* (< *η δάφνη*), *ι νόχτους* (< *η όχθη*), *ι τζ'όπς* (< *η τσέπη* ή *απευθείας* < *τουρκ. cεp*). 4) Από αρσενικά σε θηλυκά: *η αχυρώνα* (< *ο αχυρώνας*), *η σουλ'ήνα* (< *ο σωλήνας*), *η ραβώνα* (< *ο αρραβώνας*). 5) Από ουδέτερα σε θηλυκά: *η κουρκούτ'* (< *το κουρκούτι*), *η θυμιάμα* (< *το θυμιάμα* < *το θυμιάμα*), *η σκουτίδα* (< *μεσν. το σκοτίδι*) 'σκοτάδι'. 6) Από θηλυκά σε ουδέτερα: *του σ'υν'ήθιου* (< *η συνήθεια*).

3.2.4 Ουσιαστικά χωρίς ενικό (Pluralia tantum)

Όπως περίπου και στη ν.ε.: *τα αρπιδόν'α* 'τα υπολείμματα του στημονιού', *τα ιράματα* 'τα γεράματα', *τα μάγια* 'τα μάγια', *τα ν'άτα* 'τα νειάτα', *οι νουματαίοι* 'τα άτομα', *τα ούκαρα* 'κατάσταση έσχατης σωματικής αδυναμίας από ασιτία, που συνοδεύεται από οραματισμούς'.

3.3 ΕΠΙΘΕΤΟ

3.3.1 Καταλήξεις

- 1) Σε -ός, -ή, -ό: π.χ. *καός - καλ'ή - καό, χαμνός - χαμν'ή - χαμνό* κλπ.
- 2) Σε -ός, -ιά, -ό: π.χ. *αφτουχός - αφτουχιά - αφτουχό, χαζός - χαζ'ά - χαζό, γλ'υκός - γλ'υκ'ά - γλ'υκό* κλπ.
- 3) Σε -ους (< -ος), -' (< -η), -ου: π.χ. *έρμους - έρμ' - έρμου, σ'χάναβους - σ'χάναβ' - σ'χάναβου* κλπ.
- 4) Σε -ύς, -ιά²²¹, -ύ: π.χ. *απλός - απλ'ά - απλύ, παχύς - παχ'ά - παχύ, αψ'ύς - αψ'ά - αψύ, βαρύς - βαρ'ά - βαρύ, βαθύς - βαθ'ά - βαθύ, φαρδύς - φαρδ'ά - φαρδύ* κλπ.
- 5) Σε -ύς, -ή, -ύ: π.χ. *πουλ'ύς - πουλλ'ή - πουλ'ύ* κλπ.

Χαρακτηριστικός επίσης είναι ο σχηματισμός του θηλ. των επιθέτων σε *-άρης* (> *-άρς*) σε *-άρω* (> *-άρου*). Ανήκει δηλαδή στην ομάδα των ιδιωμάτων που σχηματίζουν θηλ. επίθετα σε *-άρω*, σε αντίθεση με τα θροκοβιθυνιακά ιδιώματα που το σχηματίζουν σε *-άρα* (Τζιτζιλής, *Νεοελλ. Διάλ.*), π.χ. *αντροπιάρς - αντροπιάρου, ζ'ηλ'άρς - ζ'ηλ'άρου* κλπ.

3.3.2 Κλίση

Η κλίση των επιθέτων είναι όμοια με την κλίση των ουσιαστικών που έχουν τις ίδιες φωνητικά καταλήξεις. Συνεπώς τα αρσενικά και τα ουδέτερα στις κατηγορίες 4 και 5 κλίνονται κατά τα ουσιαστικά σε *-ής* και τα ουδέτερα σε *-ί* αντίστοιχα.

3.3.3 Παραθετικά

Δεν απαντούν συνθετικοί τύποι παραθετικών. Έτσι, στα παραθετικά το ιδίωμα παρουσιάζει μόνο αναλυτικούς τύπους (βασικός βαλκανισμός, Τζιτζιλής). Συγκεκριμένα:

1. Συγκριτικός βαθμός.

²²¹ Με βάση τα λιγοστά παραδείγματα από την κατηγορία αυτή, όταν προηγείται ουρανικό ή συριστικό ή *l, n* το ημίφωνο αποβάλλεται με διατήρηση της ουράνωσης, ενώ στις άλλες περιπτώσεις τρέπεται σε ημίφωνο *ε* (^ε).

Ο συγκριτικός βαθμός στα τρία γένη, είτε υπάρχει β' όρος σύγκρισης (*απού* + αιτιατική), είτε παραλείπεται²²², σχηματίζεται με το ποσοτικό επίρρημα *κόμα* (< *ακόμα*)²²³ και το θετικό βαθμό του επιθέτου: π.χ. *Ι Χούτας είν'ι κόμα τρανός απόου του Δήμου* 'ο Χρήστος είναι πιο μεγάλος από το Δήμο'· *η Κάλλ'ου είν'ι κόμα καλ'ή απόου τ'ιμένα* 'η Κάλλιω είναι πιο όμορφη από μένα'· *τούτου του πιδούδ' είν'ι κόμα χαμνό* 'αυτό το αγόρι είναι πιο κακό'.

Ο β' όρος σύγκρισης, όταν δηλώνεται, πάντα ακολουθεί το συγκριτικό, εκτός κι αν υπάρχουν υφολογικοί λόγοι.

2. Υπερθετικός βαθμός.

Ο υπερθετικός βαθμός στα τρία γένη σχηματίζεται με το ποσοτικό επίρρημα *ντίπ* (= εντελώς)²²⁴ και τον έναρθρο θετικό βαθμό του επιθέτου: π.χ. *ντίπ του καό του χουριό είν'ι του φκό μας* 'το πιο ωραίο χωριό είναι το δικό μας'· *ι Χούτας είν'ι ντίπ ι τρανός* 'ο Χρήστος είναι ο πιο μεγάλος'.

Μονολεκτικά παραθετικά σπανίζουν στη διαχρονία (έχει καταγραφεί μόνο το *πλ'έτιρους* 'περισσότερος'), ενώ τύποι όπως *καλ'ύτιρους*, *τραν'ύτιρους*, *χειρότιρους* κλπ. απαντούν από επίδραση της ν.ε. ή απαντούν σε τραγούδια και συνήθως χωρίς β' όρο σύγκρισης²²⁵.

Ο Τζιτζιλής (*Τσακων.*) κατατάσσει τα νεοελληνικά ιδιώματα σε τρεις ομάδες ανάλογα με το αν ο σχηματισμός του συγκριτικού βαθμού των επιθέτων τους είναι αναλυτικός (π.χ. Καπαδοκία, Πόντος), συνθετικός (π.χ. Ήπειρος, Δ. Μακεδονία) ή μεικτός (π.χ. Επτάνησα, κοινή νεοελληνική). Κάθε μία από τις διακρίσεις αναλυτικότητας / συνθετικότητας είναι περαιτέρω διαβαθμισμένη ανάλογα με το αν η τήρησή τους σε κάθε ιδίωμα είναι αυστηρή ή ήπια (π.χ. η αναλυτικότητα είναι αυστηρή στην καπαδοκική αλλά ηπιότερη στον Πόντο). Στο ιδίωμα που εξετάζουμε τηρείται με σχετική αυστηρότητα η αναλυτικότητα.

²²² Πβ. και για την ποντιακή Κουτίτα-Καιμάκη 1986:195.

²²³ Πβ. ποντιακό *κι άλλο* (= ακόμη) (ό.π., καθώς και :197). Στην Αγχίαλο παρατηρείται συγκριτικός με το *κόμα πιο* + θετικός βαθμός, του οποίου συντεταγμένη μορφή είναι πιθανόν το *κόμα* + θετικός βαθμός, αν και το (*α*)*κόμη* σχετίζεται με σύγκριση ήδη στη μεσν.

²²⁴ Σε καταφατική πρόταση σημαίνει εντελώς (π.χ. *είσ'ι ντίπ χαζός* 'είσαι εντελώς χαζός', *του μπίτσα ντίπ* 'το τελείωσα εντελώς') και σε αρνητική πρόταση, όταν δεν ακολουθείται από έναρθρο, σημαίνει καθόλου (π.χ. *ντίπ τρανός δεν είν'ι* 'καθόλου μεγάλος δεν είναι', *δέν απκάζ' ντίπ* 'δεν καταλαβαίνει καθόλου', αλλά και *ντίπ ι τρανός δέν' είσ'ι σύ, ιγώ είμι* 'ο πιο μεγάλος δεν είσαι εσύ, εγώ είμαι').

²²⁵ Σε καρυώτικο και καβακλιώτικο τραγούδι μάλιστα έχουμε υπερθετικό με το *ντίπ* και έναρθρο συνθετικό συγκριτικό («*Πέντ' αδέρφια ήμασαν, κί τα πέντι παλαβά, 'γώημαν ι μουκρότιρους, ντίπ ι παλαβότιρους*»).

3.4 ΑΡΙΘΜΗΤΙΚΑ

Τα αριθμητικά (απόλυτα και τακτικά) στο ιδίωμα είναι αυτά της κοινής νεοελληνικής με βόρειο φωνηεντισμό: π.χ. *έζ', ιφτά, ουχτό, ινν'ά, δικαουχτό, δικαϊνν'ά, ικατό, διακόσ'α, τριακόσ'α, ένα ικατουμμύριου, ένα δισ'ικατουμμύριου, πρώτους, δεύτιρους, δέκατους, εικουστός* κλπ. Σχετικά διαφοροποιημένη μορφή παρουσιάζουν το θηλυκό *ν'ά* 'μία' και το *τέσσ'αρς, τέσσ'αρα* 'τέσσερις, τέσσερα'.

3.4.1 Κλίση των απόλυτων αριθμητικών

Από τα απόλυτα αριθμητικά κλίνονται, όπως και στην κοινή νεοελληνική, μόνον τα *ένας* στον ενικό και τα *τρεις* και *τέσσ'αρς* στον πληθυντικό.

Ενικός αριθμός			Πληθυντικός αριθμός		
Αρσ.	Θηλ.	Ουδ.	Αρσ. και Θηλ.	Ουδ.	
Ον.	<i>ένας</i>	<i>ν'ά</i>	<i>ένα</i>	<i>τρεις τέσσ'αρς</i>	<i>τρία τέσσ'αρα</i>
Γεν.	<i>απού έναν/ ν'α/ ένα</i>		<i>απού τρεις/ τέσσ'αρς</i>	<i>απού τρία/ τέσσ'αρα</i>	
Αιτ.	<i>ένα(ν)</i>	<i>ν'ά</i>	<i>ένα</i>	<i>τρεις τέσσ'αρς</i>	<i>τρία τέσσ'αρα</i>

3.4.2 Κλίση των τακτικών αριθμητικών

Τα τακτικά αριθμητικά (*πρώτους, -τ', -του, δεύτιρους, -ρ', -ρου, τρίτους, -τ', -του* κλπ.) κλίνονται όπως και τα ομοιοκατάληκτα επίθετα.

3.5 ΑΝΤΩΝΥΜΙΕΣ

3.5.1 Προσωπικές

Οι προσωπικές αντωνυμίες είναι οι: *εγώ* για το α' πρόσωπο, *ισ'ύ* για το β' και *αυτός* για το γ'.

3.5.1.1 Κλίση

		Ενικός αριθμός			
	α' πρόσ.	β' πρόσ.	γ' πρόσ.		
			αρσ.	θηλ.	ουδ.
Ον.	<i>εγώ</i>	<i>ισ'ύ</i>	<i>(α)υτός, τους</i>	<i>(α)υτή, τ'</i>	<i>(α)υτό, του</i>
Γεν.	<i>-, μ²²⁶</i>	<i>-, σ'</i>	<i>απ' αυτόν, τ'</i>	<i>απ' αυτήν, τ'ς</i>	<i>απ' αυτό, τ'</i>
Αιτ.	<i>(ι)μένα, μ(ι)</i>	<i>(ι)σ'ένα, σ'(ι)</i>	<i>(α)υτόν, τουν</i>	<i>(α)υτή(ν), την, τν, τ²²⁷</i>	<i>(α)υτό, του</i>

		Πληθυντικός αριθμός			
	α' πρόσ.	β' πρόσ.	γ' πρόσ.	ουδ.	
Ον.	<i>(ι)μείς</i>	<i>(ι)σ'είς</i>	<i>(α)υτοί, τ'</i>	<i>(α)υτές, τις</i>	<i>(α)υτά, τα</i>
Γεν.	<i>μας</i>	<i>σας</i>	<i>απ' αυτοί, τ'ς</i>	<i>απ' αυτές, τ'ς</i>	<i>απ' αυτά, τ'ς</i>
Αιτ.	<i>(ι)μάς, μας</i>	<i>(ι)σάς, σας</i>	<i>(α)υτοί, 'ς</i>	<i>(α)υτές, 'ς</i>	<i>(α)υτά, τα</i>

3.5.1.2 Παραδείγματα σύνταξης της προσωπικής αντωνυμίας

μένα μ' είπιν 'εμένα μου είπε', *να μι πει* 'να μου πει', *πέ μι 'πές μου*', *ισ'ένα σ'* 'έδικιν κόμα πουλ'ύ 'εσένα σου έδωσε πιο πολύ', *να σ'ι δώσ'* 'να σου δώσει', *σ'ι πήρα δώρου* 'σου πήρα δώρο', *του δώρου σ'* 'το δώρο σου', *τουν' είπα* 'του είπα', *πέ τουν* 'πές του', *του δώρου τ'* 'το δώρο του', *τν' είπα* 'της είπα', *πέ την* 'πές της', *του δώρου τς* 'το δώρο της', *μας έμασαν* 'μας μάξεψαν', *δώσ'ι μας* 'δώσε μας' *τα σ'πίτια μας, τα σ'πίτια τ'ς* 'τα σπίτια τους', *αυτοί 'ς έδικαν* 'αυτούς τους έδωσαν', *αυτές 'ς έδικαν* 'αυτές τις έδωσαν', *'ς έμασαν κι 'ς είπαν* 'τους/τις μάξεψαν και τους/τις είπαν', *του δώρου τς* 'το δώρο τους' κλπ.

Π α ρ α τ ή ρ η σ η: Παρατηρούμε ότι ο αδύνατος τύπος *τους* (γενική πληθυντικού στο γ' πρόσ. στο αρσ., θηλ. και ουδ. και αιτιατική πληθυντικού στο αρσ.

²²⁶ Οι δεύτεροι τύποι είναι οι αδύνατοι τύποι της προσωπικής αντωνυμίας.

²²⁷ Επίσης οι αλλόμορφοι τύποι *ντ'* (πριν από β, δ, γ), *'ν* (πριν από τ), *'η* (πριν από κ), *'μ* (πριν από π).

και θηλ.) μετά τη δεδομένη αποβολή (*τους > τ'ς*), όταν επιτάσσεται ως κτητικό διατηρεί τη μορφή αυτή, ενώ όταν προτάσσεται σε ρηματικό τύπο απλοποιείται ως αρχικό σύμπλεγμα και παίρνει (όπως και τα άρθρα *τους, τις*, βλ. 3.1.1.2,6) τη μορφή 'ς. Το ίδιο και η αιτιατική θηλυκού *την*, όταν προτάσσεται παίρνει τους τύπους της αιτιατικής ενικού του άρθρου (βλ. 3.1.1.2,5β), ενώ όταν επιτάσσεται διατηρεί τη μορφή *την* (π.χ. *πάρ' την*).

3.5.2 Κτητικές

Όταν δεν υπάρχει έμφαση για τον κτήτορα χρησιμοποιούνται, όπως και στην κοινή νεοελληνική, οι αδύνατοι τύποι της προσωπικής αντωνυμίας: π.χ. *του χουριό μ', του χουριό σ', του χουριό τ', του χουριό μας, του χουριό σας, του χουριό τ'ς, του σ'πίτ' σ', του χουράφ' τ', του χουράφ' τ'ς* κλπ.

Όταν υπάρχει έμφαση έχουμε:

Α' πρόσ. Για έναν κτήτορα: *φκός μ', φκή μ', φκό μ'*.

Για πολλούς κτήτορες: *φκός μας, φκή μας, φκό μας*.

Β' πρόσ. Για έναν κτήτορα: *φκόιζ (< φκός σ')* (βλ. 2.3.5., 2 Α), *φκή σ', φκό σ'*.

Για πολλούς κτήτορες: *φκόιζας (< φκός σας), φκή σας, φκό σας*.

Γ' πρόσ. Για έναν κτήτορα: (αρσ.) *φκόζ τ'* και (θηλ.) *φκόιτζ (< φκός τ'ς)*, (αρσ) *φκή τ'* και (θηλ.) *φκή τ'ς*, (αρσ.) *φκό τ'* και (θηλ.) *φκό τ'ς*.

Για πολλούς κτήτορες: *φκόιτζ (< φκός τ'ς), φκή τ'ς, φκό τ'ς*.

3.5.2.1 Κλίση

Η κτητική αντωνυμία κλίνεται όπως και τα ομοιοκατάληκτα επίθετα. Η γενική είναι πάντοτε εμπρόθετη.

3.5.3 Δεικτικές

α. *φτός, φτή, φτό* και σπανιότερα *αυτός, αυτή, αυτό*.

β. *τούτους, τούτ', τούτου* και συνηθέστερα για έμφαση *τουτουσά, τουτ'ά* και *τουτηνά, τουτουιά* 'τούτος εδώ' και *τουτουσού, τουτηνού, τουτουιού* 'τούτος εκεί'.

γ. (ι)κείνους, (ι)κείν', (ι)κείνου και συνηθέστερα (με επίθημα -ιά/ά για μικρή απόσταση) κεινουσά, κειν'ά, κεινουιά και (με επίθημα -ιού/-ού για μεγάλη απόσταση) κεινουσού, κειν'ού, κεινουιού.

δ. τέτοιους, τέτοια, τέτοιου και συνηθέστερα τιτισά, τιτιμά, τιτ'ουιά.

ε. τόσους, τόσ', τόσου και συνηθέστερα τοσουσά, τοσ'ά, τοσουιά.

στ. ατουσά, ατ'ά και ατηνά, ατουιά 'νάτος, -η, -ο εδώ' και ατουσού, ατ'ού και ατηνού, ατουιού 'νάτος, -η, -ο εκεί'.

Επίσης απαντούν οι εμπρόθετες αιτιατικές ταύτουν, ταύτ', ταύτου (μεσν. αντων. ταύτος < πληθ. ουδ. ταύτα, Κρ., λ. αυτός) με τις προθέσεις μι, για (π.χ. έφκιν μι ταύτουν 'έφυγε μ' αυτόν', για ταύτ' ντ' δλ'ά χράζ'ιτι μουραφέτ' 'γι' αυτή τη δουλειά απαιτείται ταλέντο'), απ' όπου και το αιτιολογικό γιαταύτου 'γι' αυτό' (μεσν. γιαταύτο, Κρ., στη λ.).

Η τυπολογική διάκριση που κάνει ο Τζιτζιλής (Νεοελλ. Διάλ.) στις βαλκανικές γλώσσες και τις νεοελληνικές διαλέκτους είναι ανάμεσα σε διμελή δεικτικά συστήματα και σε τριμελή. Τα τριμελή με τη σειρά τους χωρίζονται σε τριμελή-λειτουργικά και σε τριμελή-μη λειτουργικά. Παράδειγμα διμελούς δεικτικού συστήματος είναι η κοινή (αυτός - εδώ δείξη και εκείνος - εκεί δείξη).

Αντίστοιχος με τον αριθμό των δεικτικών αντωνυμιών στα δεικτικά συστήματα είναι και ο αριθμός των δεκτικών επιρρημάτων που επιλέγει μια γλώσσα για να κατανείμει το συνεχές του χώρου (Τζιτζιλής, αυτ.).

Το ιδίωμα που εξετάζουμε αποτελεί παράδειγμα τριμελούς-λειτουργικού συστήματος δείξης με τις αντωνυμίες: τούτους (με άμεση δείξη στο οπτικό πεδίο) - αυτός / φτός (με αναφορά χωρίς δείξη) - (ι)κείνους (με δείξη σε απόσταση χώρου ή αναφορά σε απόσταση χρόνου).

Η ίδια κλιμάκωση υπάρχει και στα δεικτικά επιρρήματα: *ιδά* / *ιδαιά* (εδώ κοντά, με άμεση δείξη) - *αυτού* (εκεί, για κοντινή απόσταση) - *ικεί* / *κειμά* / *κειμού* (για μακρινή απόσταση με ανάλογη κλιμάκωση) (βλ. 3.8.1.4 Τοπικά επιρρήματα).

3.5.3.1 Οριστικοποίηση - ενίσχυση της δείξης

Στις δεικτικές αντωνυμίες η δείξη αποσαφηνίζεται ή ενισχύεται με τά επιθηματικά μόρια -ιά, όπως και σε άλλα β.ι. (βλ. π.χ. Παπαδόπουλος 1926:86) (μετά από φωνήεν),

και -ά (μετά από σύμφωνο) για την “εδώ” δείξη και -ιού/-ού για την “εκεί” δείξη: π.χ. *τουτουσά, τουτ’ά* (και αιτ. *τουτηνά*), *τουτουιά* ‘τούτος εδώ’ και *τουτουσού, τουτ’ού* (και αιτ. *τουτηνού*), *τουτουιού* ‘τούτος εκεί’. Όμοια: *κείνους, κείν’, κείνου, κεινουσά, κειν ά, κεινουιά, κεινουσού, κειν’ού, κεινουιού* κλπ. Η αντωνυμία *αυτός/φτός* δεν παίρνει ποτέ επιθηματικό μόριο, η *τέτοιους* παίρνει μόνο -ιά/-ά και η *ατουσά/ατουσού* δεν απαντά ποτέ χωρίς επιθηματικό μόριο (**άτους*).

3.5.3.2 Κλίση

Οι δεικτικές αντωνυμίες κλίνονται όπως και τα ομοιοκατάληκτα επίθετα, ενώ διατηρούν πάντα το -ν της αιτιατικής ενικού στο αρσενικό και θηλυκό: π.χ. *κείνουν, τούτουν, φτόν, κείν’ην, τούτην, φτήν* κλπ. Το εμφατικό επίθημα -ά (μετά από τελικό σύμφωνο)/-ιά (μετά από τελικό φωνήεν) είναι άκλιτο, δεν επηρεάζει την κλίση των αντωνυμιών και διατηρεί το -ν της αιτιατικής ενικού στα αρσενικά και στα θηλυκά: π.χ. *κεινουνά, κεινηνά, τοσουνά, τοσηνά* κλπ. Η γενική δηλώνεται πάντοτε με αναλυτικούς τύπους (π.χ. *απού τούτουν, απ’ αυτοί* κλπ.).

3.5.4 Αναφορικές

α. Συχνότατα χρησιμοποιείται το άκλιτο αναφορικό *που* ως γενικός αναφορικός δείκτης και σε πολλές περιπτώσεις παίρνει τη μορφή *απου* (< *οπου*, που είναι και παλαιότερη μορφή του *που*)²²⁸: π.χ. *κείνου απού μι είπεις δεν τ’ αστουχού*· συνηθίζεται επίσης και στη μεταβατική φράση *απού λ’ες* (= που λες): π.χ. *πααίνου, απού λ’ες, κι τουν βρίσκου* ‘πηγαίνω, που λες, και τον βρίσκω’.

Στο ιδίωμα που εξετάζουμε ισχύει απόλυτα το τυπολογικό ιεραρχικό μοντέλο προσβασιμότητας που προτείνουν οι Keenan - Comrie (1977:63-9) και εφαρμόζει ο Τζιτζιλής (Νεοελλ. Διάλ.): το αναφορικό *που* καλύπτει όλη την ιεραρχία αναφορικοποιώντας με τη σειρά: 1. το υποκείμενο (π.χ. *αυτός που είπιν*), 2. το άμεσο αντικείμενο (π.χ. *αυτό που σ’ είπα*), 3. το έμμεσο αντικείμενο (π.χ. *αυτόν που τουν’ είπα του χαμνό του λόγου* ‘αυτόν στον οποίο είπα τον κακό τον λόγο’), 4. το εμπρόθετο συμπλήρωμα (π.χ. *του χουράφ’ που πήγα να ουργώσου*), 5. τη γενική κτητική (π.χ. *αυτός*

²²⁸ Ο Χατζιδάκις θεωρεί ότι το αναφορικό *που* προέρχεται από το ερωτηματικό *πού*, ενώ ο Τριανταφυλλίδης και ο Ανδριώτης από το (μεσν.) *οπού*. Ο Χ. Τζιτζιλής (μεταπτυχιακές παραδόσεις 2007) προτείνει μια τρίτη άποψη. Αναλύοντας τα διαλεκτολογικά δεδομένα θεωρεί ότι το αναφορικό

που τ' αμπέλ' τ' είν'ι σν άκρα 'αυτός που το αμπέλι του είναι στην άκρη'), 6. τη γενική συγκριτική (π.χ. *αυτός που από τ' μένα πιαούσ'ιν κόμα πουλ'ύ* 'αυτός που από μένα έτρεχε πιο πολύ').

β. Το αοριστολογικό *όποιους, όποια, όποιου*.

γ. Στη γενική και για τα τρία γένη χρησιμοποιείται αποκλειστικά η αντωνυμία *ότινους*: π.χ. *ότινους κι νά 'νι μείς δα του πάρουμι* 'όποιου (ή όποιας) και να είναι εμείς θα το πάrouμε'. Το *ότινους* χρησιμοποιείται επίσης ως μονολεκτική λογοπαικτική απάντηση σε συνηθισμένες ερωτήσεις με το *τίνους*: π.χ. *τίνους είσ'ι; Ότινους*.

δ. *ότίους, ότίου, ότίου* (= οποιουδήποτε είδους).

ε. Το ποσοτικό *όσους, όσ', όσου* συνήθως σε άκλιτη μορφή *όσου*.

στ. Το αοριστολογικό άκλιτο *ό,τι*: π.χ. *ό,τι κι να λ'ες, δε φεύγου' πέ ό,τι θέλς*.

3.5.5 Ερωτηματικές

α. Το άκλιτο *τί*.

Μαζί με το μόριο μέλλοντα *α* προκύπτει το άκλιτο *τ'ά*²²⁹ (< *τί α* < *τί δα*): *τ'ά φκ'άις*; 'τι θα κάνεις;', *τ'ά πείς*; 'τι θα πεις;'.
 β. *Ποιός, ποιά, ποιό*. Όταν η ερώτηση αναφέρεται σε καταγωγή, στη γενική χρησιμοποιείται η αντωνυμία *τίνους* (χωρίς διάκριση γένους): π.χ. *τίνους είσ'ι*; 'τίνους πιδί είσ'ι σ'ύ;

γ. *Πόσους, πόσ', πόσου*: π.χ. *πόσα χρόνια έχς*; 'πόσο χρονών είσαι;'
 δ. *Τίους, τίου, τίου*²³⁰ (= τι είδους, τι λογής, τι εμφάνισης): π.χ. *τίους είν'ι ι δάσκαλους*; 'τι λογής είναι ο δάσκαλος?' *τίου είν'ι η η νύφ'*; 'τι είδους, τι εμφάνισης είναι η νύφη;'
τίου είν'ι τ' αυτουκίν'ητου σας; 'τι είδους, τι λογής είναι το αυτοκίνητό σας;'.
 ε. *Τίνους* (= ποιου, ποιανού): π.χ. *τίνους είσ'ι*; 'ποιανού (παιδί) είσαι; *τίνους είν'ι τούτου*; 'ποιανού είναι αυτό;

γ. *Πόσους, πόσ', πόσου*: π.χ. *πόσα χρόνια έχς*; 'πόσο χρονών είσαι;'

δ. *Τίους, τίου, τίου*²³⁰ (= τι είδους, τι λογής, τι εμφάνισης): π.χ. *τίους είν'ι ι δάσκαλους*; 'τι λογής είναι ο δάσκαλος?' *τίου είν'ι η η νύφ'*; 'τι είδους, τι εμφάνισης είναι η νύφη;'
τίου είν'ι τ' αυτουκίν'ητου σας; 'τι είδους, τι λογής είναι το αυτοκίνητό σας;'.
 ε. *Τίνους* (= ποιου, ποιανού): π.χ. *τίνους είσ'ι*; 'ποιανού (παιδί) είσαι; *τίνους είν'ι τούτου*; 'ποιανού είναι αυτό;

ε. *Τίνους* (= ποιου, ποιανού): π.χ. *τίνους είσ'ι*; 'ποιανού (παιδί) είσαι; *τίνους είν'ι τούτου*; 'ποιανού είναι αυτό;

Στο ιδίωμα που εξετάζουμε χρησιμοποιούνται τύποι του *ποιός* (και όχι του *τις*), με εξαίρεση τον τύπο *τίνους* 'ποιου, ποιανού', (για τη διατήρηση της διάκρισης *τις* - *ποιός*, που είναι κατεξοχήν χαρακτηριστικό των ελληνικών ικρασιατικών και κατωιταλικών ιδιωμάτων βλ. Τζιτζιλής, *Νεοελλ. Διάλ.*).

που έχει διπλή προέλευση, σε άλλες δηλ. διαλεκτικές ζώνες προέρχεται από το ερωτηματικό *πού*, ενώ σε άλλες από το *οπού*.

²²⁹ Πβ. και Φιλήντας 1928:222.

²³⁰ Προέρχεται από το *τίλουγους* (βλ. σχετικά και Παπαδόπουλος 1926:82) (< *τι λογής*) > *τίουγους* > *τίουου* > *τίους*).

3.5.6 Αόριστες

α. *ένας, ν'α, ένα* 'ένας, κάποιος'

β. *κάνας, καν'ά, κána* 'κάποιος' και (σπαν.) *καένας, καν'ά, καένα* (σε καταφατική ή ερωτηματική)

γ. *καένας, καν'ά, καένα* και *κάνας, καν'ά, κána* 'ούτε ένας' 'ούτε ένας' (σε αρνητική πρόταση)

δ. *κάγκαένας, κάγκαν'ά, κάγκαένα* [-ηg-] 'ούτε ένας' (σε αρνητική πρόταση)

ε. *καμόσους, καμόσ', καμόσου* 'κάμποσος'

στ. *καμόσ', καμόσ'ις, καμπόσα* 'μερικοί'

ζ. Το άκλιτο *κάτ* 'κάτι'

η. Το άκλιτο *τίπ(ου)τα(ς)* 'κάτι' σε καταφατική πρόταση και *τίπ(ου)τα(ς)* και *κάντίπ(ου)τα(ς)* σε αρνητική

θ. *άους, άλλ', άου* 'άλλος'

ι. *ούλους, ούλ', ούλου*

Το ιδίωμα ανήκει στα ιδιώματα, όπως και τα θρακοβιθυνιακά, που δεν κάνουν χρήση του *κάποιος*, αλλά του *ένας* και μάλιστα σ' αυτά που εμφανίζεται και σε ενισχυμένους τύπους (*κάνας, καένας*). Επίσης εκφράζει, όπως και τα θρακοβιθυνιακά, την αντίθεση ανάμεσα στην αρνητική και την καταφατική λειτουργία του *κανένας* μορφολογικά με τον σχηματισμό νέων αρνητικών τύπων που προκύπτουν από διπλασιασμό ή την απλή παρουσία του αοριστολογικού δείκτη *καν* (> *καγκα-*) και τη γενίκευση του δείκτη *καγκα-* (*κάγκαένας*) (Τζιτζιλής, *Νεοελλ. Διάλ.*).

Πίνακας συσχετικών λέξεων (αντωνυμιών και επιρρημάτων)

Ερωτηματικές	Αναφορικές	Αόριστες	Αρνητικές
ποιός	όποιους	ένας	κάγκαποιός
τί	ό,τι	ένα, κάτ, τίπουτα(ς)	τίπουτα(ς), κάντίπουτα(ς)
πού	όπου	κάπ	κάγκάπ
τίους	ότιους		κάγκατίους
τίνους	ότινους	απού έναν	κάγκατίνους
πώς	όπως		κάγκαπώς
πότι	όπουτι	ν'άφρα(ς)	κάγκαπότι
πόθιν	όπουθιν		κάγκαπόθιν
πόσους	όσους	καμόσους	κάγκαπόσους

3.5.7 Αυτοπάθεια και αλληλοπάθεια

Η αυτοπάθεια στο ιδίωμα εκφράζεται, όπως και στη ν.ε., με την αντωνυμία *εαυτός* που στο ιδίωμα έχει τη μορφή *αιφτός* και απαντά μόνο στην αιτιατική και συνοδεύεται από το κτητικό (σε ενικό ή πληθυντικό): π.χ. *χαλνάς τουν αιφτό σ'* 'χαλάς τον εαυτό σου'. Ως έκφραση αυτοπάθειας επίσης θα μπορούσε να χαρακτηριστεί η χρήση της αντωνυμίας *μαναχός* 'μόνος' με κτητικό, π.χ. *ξ'έριν μαναχόζ τ'* 'έπεσε κάτω μόνος του', *έκρουζα μαναχόζ μ'* 'χτυπήθηκα μόνος μου' κλπ.

Η αλληλοπάθεια εκφράζεται με την έκφραση *ένας μι τουν άουν, ν'ά μι τν άλλ'*, *ένα μι τ' άον* ή με τα επιρρήματα *αναμιταξ'ύ, αναμιτάξ'(υ), συναμιτάξ'(υ)* και τις προσωπικές αντωνυμίες *μας, σας, τς*: π.χ. *δέρνουντι ένας μι τουν άουν* 'δέρνονται μεταξύ τους', *ν'ά μι τν άλλ' σ'υν'ιρίζουντι* 'συναγωνίζονται μεταξύ τους', *μαών αναμιταξ'ύ τς* 'μαλώνουν μεταξύ τους' κλπ.

3.6 ΡΗΜΑ

Το βασικότερο χαρακτηριστικό της μορφολογίας του ρήματος είναι η κατάληξη *-ί* αντί *-ό* στα οξύτονα ρήματα (π.χ. *αἰγαρί*, *astuxí*, *vrundú* κλπ.), φαινόμενο που απαντά και σε άλλες περιοχές²³¹, και η παντελής έλλειψη ασυναίρετων τύπων.

3.6.1 Καταλήξεις του ρήματος

Οι χρόνοι ενεστώτας, παρατατικός και αόριστος σχηματίζονται μονολεκτικά και οι υπόλοιποι (μέλλοντας, παρακείμενος, υπερσυντέλικος, συντελεσμένος μέλλοντας) περιφραστικά.

Τα ρήματα χωρίζονται σε δύο συζυγίες: η πρώτη περιλαμβάνει ρήματα που τονίζονται στην παραλήγουσα στο πρώτο πρόσωπο του ενεργητικού ενεστώτα και λήγουν σε *-ου* (*-ουμι* στη μεσοπαθητική φωνή) (π.χ. *kóftu* - *kóftumi*) (βαρύτονα) και η δεύτερη ρήματα που τονίζονται στη λήγουσα και λήγουν σε *-ού* (< *-ώ*)²³² (*-ιούμι* στη μεσοπαθητική φωνή) (π.χ. *tirí* ‘κοιτάζω’ - *tiriúmi*) (οξύτονα). Στη δεύτερη συζυγία επίσης πρέπει να συμπεριληφθούν, όπως και στην ν.ε. (Τριανταφυλλίδης 1941:910), και τα συνηρημένα ρήματα που λήγουν, μετά από διφθογοποίηση των καταλήξεων *-ώου*, *-ούου*, *-αίου*, σε ημίφωνο *-ου* (*-ι*): π.χ. *τρώου* (*tróu*), *ακούου* (*akíu*), *κρούου* (*kríu*), *κλαίου* (*kléu*), *θέου* (*théu*), *καίου* (*kéu*), *λέου* (*léu*) κ.ά.

²³¹ Σε Σάμο, ΝΑ Θράκη, Θεσσαλία, Β. Εύβοια, Σκύρο, Αιτωλία, Φθιώτιδα, Ήπειρο (Τζουμέρκα και Παραμυθιά), Λιβίσι Μ. Ασίας (Κοντοσόπουλος 1994:99), Σαρακατσάνοι (Αναγνωστόπουλος 1924:83), Χαλκιδική (Ανδριώτης 1955:246), Κύμη, Μάνη (Newton 1973:197). Για την ερμηνεία της τροπής βλ. υποσημ. 25.

²³² Ο Ανδριώτης (1961:26-27) αναφερόμενος στη ρηματική κατάληξη *-ού* τη θεωρεί ένα από τα άλυτα προβλήματα της νεοελληνικής φωνητικής και παραθέτει τις απόψεις που κατά καιρούς διατυπώθηκαν από τους γλωσσολόγους. Συνοπτικά: η κατάληξη αυτή, που απαντά και σε άλλα ιδιώματα, νότια (Μάνη, Τσακωνιά), ημιβόρεια (Σκύρος), βόρεια (Χαλκιδική, Κεσσάνη Α. Θράκης, όπου ο Φιλήντας (1924:B102) αναφέρει ότι απαντά κατάλ. *-ω* στα βαρύτονα (πληροφορία 1892), Λιβίσι Λυκίας, Τζουμέρκα, Σάμος) και περιφερειακά (Κατωιταλική), θεωρήθηκε καταρχήν από τον Χατζιδάκι (1907:344) ως αποτέλεσμα αναλογίας από επίδραση της άτονης κατάληξης *-ου*. Την άποψη αυτή δέχεται και συμπληρώνει και ο Α. Παπαδόπουλος (1926:12). Ο Τζάρτζανος (1909:29) θεωρεί ότι πρόκειται για αναλογικό προς το *α'* πληθ. σχηματισμό: *θα 'ρθού-με*. Ο Μ. Φιλήντας (1924:B102 κε.), θεωρώντας αδύνατη την άποψη αυτή καθώς η κατάληξη απαντά και σε νότια ιδιώματα, ερμηνεύει την τροπή αυτή ως αποτέλεσμα της μακρότητας του *-ώ* που οφείλεται στον τόνο και βλέπει στο *-ού* αυτό κρυμμένη την αρχαία μακρόχρονη προφορά του *ω* ή, αν πρέπει να επιμεινουμε σε αναλογική επίδραση, από την επίδραση της κατάληξης του *α'* πληθυντικού *-όμε*. Προς την άποψη αυτή κλίνει και ο Α. Mirambel (1929:70) εξετάζοντας το ιδίωμα της Μάνης. Την επίδραση της μακρόχρονης προφοράς του *ω* στη Μάνη και στην Τσακωνιά δέχεται τελικά και ο Χατζιδάκις σε βιβλιοκρισία (Αθηνά 42, 1930, 98), όπως επίσης και ο G. Rohlfs (1950:39 κε.), που εξετάζει το φαινόμενο στην Κατωιταλική Ελληνική.

Τα ρήματα της πρώτης συζυγίας έχουν συνήθως καταλήξεις, όπως και στη ν.ε., σε *-ίζου* (συμπεριλαμβάνονται εδώ και όλα τα δάνεια από την τουρκική σε *-ντίζου* λόγω της κατάληξης αορίστου σε *-dim*²³³), *-αίνου*, *-άζου*, *-άνου*, *-ώνου* και σπανιότερα άλλες (π.χ. *στρέγου*, *ζλ'ήγου*, *τλ'ίγου*, *σφίγγου*, *βρέχου* κ.ά.).

Διαφοροποιημένες από τη ν.ε. καταλήξεις έχουμε για την α' συζυγία τις *-φτου* (*-βω* της ν.ε.) (π.χ. *κόφτου*, *σκάφτου*, *κλ'έφτου*), *-έρνου* (*-άρω* της ν.ε.) (π.χ. *τρακέρνου*, *μαρκέρνου*, *σουτέρνου*, *μαρσ'έρνου*)²³⁴ και από τη β' συζυγία τις *-λνού* (*-λώ* της ν.ε.) (π.χ. *ακουλνού*, *απουλνού*, *διασ'κλιννού*, *σκουλνού*, *σφαλνού*, *χαλνού*), *-ρνού* (*-ρώ* της ν.ε.) (π.χ. *κατηγορνού*, *νασ'κίρνού*, *οχαχταρνού*, *παλ'ηγουρνού*, *χασμιρνού*).

3.6.1.1 Αλλαγή κλιτικής κατηγορίας (μεταπλασμοί)

Αλλαγή κατηγορίας (από βαρύτονα σε οξύτονα) έχουμε σε πολλά ρήματα σε *-ίζω* της ν.ε.) (π.χ. *αμπουδού*, *καθαρνού*, *σκαλνού*, *σκρουπού*, *σ'υρνού*, *υρνού*) (πβ. και Ντίνας 2005:127-8).

Επίσης ρήματα σε *-ύνω*, *-ύζω* στη ν.ε. (< αρχ. *-ύω*) στο ιδίωμα τρέπονται σε οξύτονα, π.χ. *ζού*, *φτού*, *ντού* [nd], *αναβρού*.

3.6.2 Αύξηση

Α. Η (τονισμένη) συλλαβική αύξηση εμφανίζεται στα πρωτογενώς δισύλλαβα (όχι στα από αποβολή δευτερογενώς δισύλλαβα) ρήματα της α' συζυγίας που αρχίζουν από σύμφωνο: π.χ. *βγάνου* (παρατ. *έβγανα*, αόρ. *έβγαουα*), *γν'έθου* (παρατ. *έγν'ίθα*, αόρ. *έγν'ίσα*), *δίνου* (παρατ. *έδινα*, αόρ. *έδικα* και *έδουκα*), *σ'πέρνου* (παρατ. *έσ'πιρνα*, αόρ. *έσ'πιρα*) κλπ. (ενώ: *βζάνου* - *βύζαζα*, *τνάζου* - *τίναζα*, *ρμάζου* - *ρήμαζα* κλπ.). Συμπεριλαμβάνονται επίσης και τα από δισύλλαβα σε *-ώου*, *-ούου* (από διφθογοποίηση) μονοσύλλαβα σε *-ώου*, *-ούου*: π.χ. *τρώου* (παρατ. *έτρουα*, αόρ. *έφραουα*), *κρούου* (παρατ. *έκρουα*, αόρ. *έκρουζα*) κλπ. Εδώ πρέπει να συμπεριληφθεί και το δισύλλαβο από φωνήεν (μετά από αποβολή του αρχικού συμφώνου *l*) *ούζου* 'λούζω' (παρατ. *έουζα*, αόρ. *έουσα*).

²³³ Πβ. Ανδριώτης 1930: 173.

²³⁴ Με τη διαφοροποίηση αυτή αποφεύγεται η γραμματική ασάφεια της ν.ε. *-άρω*, διακρίνεται ο παρατατικός από τον αόριστο (*-ερνα*, *-αρα*, ενώ ν.ε. *-αρα*, *-αρα*) και αποσαφηνίζεται η μη συνοπτική και η συνοπτική όψη (να *μαρκέρνου* - να *μαρκάρου*) (βλ. σχετικά Βελούδης 2009). Για τα μορφήματα όψης, όπως το *-ν*, στις νεοελληνικές διαλέκτους βλ. Τζιτζιλής *Νεοελλ. Διάλ.*

B. Συλλαβική αύξηση και μόνο στον αόριστο παίρνουν τα μονοσύλλαβα της β' συζυγίας *χνού* 'παρακινώ', *ζού* 'ξύνω', *φτού* 'φτύνω', *ζβού* 'σβήνω', *ζού* 'ζω' (*έχν'ισα*, *έζα*, *έφτσα*, *έζβησα*, *έζ'ησα*, ενώ στον παρατατικό *χνούσα*, *ζούσα*, *φτούσα*, *ζβούσα*, *ζούσα*). Εξαιρούνται τα (δευτερογενώς μονοσύλλαβα) *φσού* 'φυσώ' (αόρ. *φύισα*) και *μσού* 'μισώ' (αόρ. *μίισα*). Μόνο στον αόριστο επίσης παίρνουν συλλαβική αύξηση και υπερδισύλλαβα της α' συζυγίας που σχηματίζουν δισύλλαβο μέλλοντα: π.χ. *μαζώνου* 'μαζεύω', μέλλ. *δα μάσου*, αόρ. *έμασα* (ενώ παρατ. *μάζουνα*), *μαθαίνου*, μέλλ. *δα μάθου*, αόρ. *έμαθα* (ενώ παρατ. *μάθινα*) κλπ.

Από αναλογική επίδραση της αρχαίας χρονικής αύξησης και γενικότερα της αύξησης με *i*- που παρέμεινε σταθερή σε τύπους όπως *ήθιλα*, *ήξιρα*, *ήρθα*, *είδα*, *είπα* κλπ., σε ορισμένα ρήματα έχουμε συλλαβική αύξηση *ή-* αντί *έ-*. Συγκεκριμένα: στον ενεργητικό παρατ. στους τύπους *ήλ'ιγα*, *ήφιρνα*, *ήγλ'ιπα*, *ήπινα* και στον ενεργητικό αόρ. στους τύπους *ήφιρα* και *ήπια*²³⁵.

Στα από αποβολή ενδιάμεσου φωνήεντος δισύλλαβα ρήματα (π.χ. *βζάνω*, *ρμάζου*, *δλ'έου* κλπ.), στα υπερδισύλλαβα (π.χ. *διαβαίνου*, *σκαλίζω* κλπ.) και στα ρήματα της β' συζυγίας (*βηχού*, *μιθού*, *ζ'ικού*, *πουού* κλπ.), όπως ήδη από τη μεσν., η άτονη αύξηση αποβάλλεται και οι ιστορικοί χρόνοι σχηματίζονται με τον αναβιβασμό του τόνου και την κατάληξη (όπως και στη ν.ε.): *βύζαζα* (< *εβύζαζα*), *ρήμαζα* (< *ερήμαζα*), *δούλ'ιπα*, *διάφκα*, *σκάλσα*, *βήχσα*, *μέτσα*, *ζ'έκ'σα*, *πούλσα* κλπ. Σύμφωνα με τα παραπάνω δεν αναπτύσσουν συλλαβική αύξηση το δευτερογενώς τρισύλλαβο *κουάνου* (< *κλάνου*) με αόρ. *κόασα* (κανονικά **έκογασα*) και το δευτερογενώς μονοσύλλαβο *κλ'αίου* (< *κλαίου*) με αόρ. *κόαψα* (κανονικά **έκογαψα*). Παρατηρούμε δηλαδή ότι το (ημίφωνο) αλλόφωνο *μ*, δεχόμενο τον αναβιβασμό του τόνου, από ψευδή αποκατάσταση (υπερδιόρθωση) τρέπεται σε *ο*.

Καθώς χρονική αύξηση δεν παρατηρείται στο ιδίωμα, στα ρήματα που αρχίζουν από φωνήεν οι παρελθοντικοί χρόνοι σχηματίζονται, όπως και στη ν.ε., με τον αναβιβασμό του τόνου και την κατάληξη με αμετάβλητο το αρχικό φωνήεν: π.χ. *άκουα*, *άκ'σα*, *αραθύμσα*, *ουράτσα* (< *ουραντίζου* 'προβάλλω ξαφνικά'), *ούριαζα* (< *ουριάζου* 'φωνάζω δυνατά') κλπ. Εξαιρούνται: το *έχου* στον παρατ. και αόρ. (*είχα*), το

²³⁵ Παπαδόπουλος 1926: 87· Ανδριώτης 1930: 173 και 1989: 15 (σημ. 15)· Οικονόμου 1991: 28.

έρουμι 'έρχομαι' στον αόρ. (ήρθα, ενώ στον παρατ. έρουμαν), το ένουμι 'γένομαι' στον αόρ. (ίνγκα, ενώ στον παρατ. ένουμαν).

Όταν το αρχικό άτονο φωνήεν που προέρχεται από στένωση τονίζεται στον παρατατικό και αόριστο, όπως είναι αναμενόμενο, παίρνει την αρχική (μη στενωμένη) μορφή: π.χ. ιού 'γελώ' - έοχασα, ινού 'γεννώ' - ένσα, μόζου 'γεμίζω' - γόμσα (< *έμσα), ουμοιάζου 'μοιάζω' - όμοιαζα - όμοιασα, ουρίζου 'ορίζω' - όρζα - όρσα κλπ.).

3.6.3 Κλίση

3.6.3.1 Βοηθητικά ρήματα

α. Το είμί'ι

β. Το έχου

Ενεστώτας	Παρατατικός		Ενεστώτας	Παρατατικός	
	Οριστική	Προστακτική		Οριστική	Προστακτική
είμι		ήμαν	έχου		είχα
είσ'ι	να, ας είσ'ι	ήσαν	έχς	έχι ή να/ ας έχς	είχισ
είν'ι	να, ας είν'ι	ήταν	έχ'	να/ ας έχ'	είχιν
είμισ'τι		ήμασταν	έχουμι		είχαμι
είσ'ισ'τι και είσ'τι	να, ας είσ'ισ'τι	ήσασταν και ήσταν	έχτι	έχτι ή να/ ας έχτι	είχιτι
είν'ι	να, ας είν'ι	ήταν	έχν	να/ ας έχν	είχαν

3.6.3.2 Α' συζυγία

Ενεργητική φωνή

Οριστική

	Ενεστώτας	Παρατατικός		Μέλλοντας ²³⁶	Αόριστος		
δένου	παίζου	έδινα	έπιζα	δα δέσου	δα παίζου	έδισα	έπιζα
δένς	παίειζ	έδιν'ις	έπιζ'ις	δα δέεις	δα παίζ	έδισ'ις	έπιζ'ις
δέν'	παίζ'	έδιν'ιν	έπιζ'ιν	δα δέσ'	δα παίζ'	έδισ'ιν	έπιζ'ιν
δένουμι	παίζουμι	έδιναμι	έπιζαμι	δα δέσουμι	δα παίζουμι	έδισαμι	έπιζαμι
δέν'τι	παίζτι	έδιντι	έπιζ'τι	δα δέσ'τι	δα παίζ'τι	έδισ'τι	έπιζτι
δέν	παίζν	έδιναν	έπιζαν	δα δέσν	δα παίζν	έδισαν	έπιζαν

²³⁶ Δίνεται έτσι και η υποτακτική του αορίστου (να δέσου, να παίζου) γι' αυτό και παραλείπεται.

Προστακτική Ενεστώτα		Προστακτική αορίστου	
---	---	---	---
δέν'ι ²³⁷	παίζ'ι	δέσ'ι	παίζ'ι
να/ας δέν'	να/ας παίζ'	να/ας δέσ'	να/ας παίζ'
---	---	---	---
δέν'τι	παίζ'τι	δέσ'τι	παίζ'τι
να/ας δέν	να/ας παίζν	να/ας δέσν	να/ας παίζν

Μεσοπαθητική φωνή

Οριστική

Ενεστώτας		Παρατατικός		Μέλλοντας	
δένουμι	ρίχνουμι	δένουμαν	ρίχνουμαν	δα διθού	δα ριχτού
δέν'ισ'ι	ρίχν'ισ'ι	δέν'ισαν	ρίχν'ισαν	δα διθείς	δα ριχτείς
δέν'ιτι	ρίχν'ιτι	δέν'ιταν	ρίχν'ιταν	δα διθεί	δα ριχτεί
δένουμισ'τι	ρίχνουμισ'τι	δένουμασταν ²³⁸	ρίχνουμασταν	δα διθούμι	δα ριχτούμι
δέν'ισ'τι	ρίχν'ισ'τι	δέν'ισταν	ρίχν'ισταν	δα διθείτι	δα ριχτείτι
δένουντι	ρίχνουντι	δένουνταν	ρίχνουνταν	δα διθούν	δα ριχτούν

Οριστική

Προστακτική

Αόριστος		Ενεστώτας		Αόριστος	
δέθκα	ρίθκα	---	---	---	---
δέθκις	ρίθκις	να/ας δέν'ισ'ι	να/ας ρίχν'ισ'ι	διθείς	ριχτείς
δέθκιν	ρίθκιν	να/ας δέν'ιτι	να/ας, να ρίχν'ιτι	να/ας διθεί	να/ας ριχτεί
δέθκαμι	ρίθκαμι	---	---	---	---
δέθκιτι	ρίθκιτι	να/ας δέν'ισ'τι	να/ας ρίχν'ισ'τι	διθείτι	ριχτείτι
δέθκαν	ρίθκαν	να/ας δένουντι	να/ας ρίχνουντι	να/ας διθούν	να/ας ριχτούν

²³⁷ Στα νεοελληνικά ιδιώματα, όπως και στη ν.ε., η εξακολουθητική όψη στην προστακτική είναι λιγότερο συνηθισμένη από τη στιγμιαία. Βλ. π.χ. Κουτίτα-Καϊμάκη 1995:101.

²³⁸ Ανήκει στα ιδιώματα που κάνει διάκριση στο α' πληθυντικό του μεσοπαθητικού ενεστώτα και παρατατικού (εν.: -μεστε - παρατ.: -μεσαν) (Κλειδώνα - Κουντούρης - Κρίκη - Παπαδάμου 2009).

Ο Τζιτζιλής (Νεοελλ. Διάλ., όπου και σχετικά παραδείγματα) προτείνει μια τετραμερή διάκριση των νεοελληνικών διαλέκτων με κριτήριο το γραμματικό μόρφωμα που σχηματίζει τον παθητικό αόριστο. Σε μια ομάδα ανήκουν οι διάλεκτοι, ανάμεσα στις οποίες και η κοινή νεοελληνική, που σχηματίζουν τον παθητικό αόριστο με το επίθημα *-θηκα*, π.χ. *αγαπήθηκα*. Σε μια δεύτερη, όσες διατηρούν το παλαιό επίθημα *-θην* και σε μια τρίτη όσες έχουν αντικαταστήσει την παλαιά κατάληξη *-ην*, αλλά δεν εμφανίζουν την επέκταση *-κ-*. Η τέταρτη ομάδα είναι μεικτή, περιλαμβάνει δηλαδή διαλέκτους που συνδυάζουν τα παραπάνω τέρματα.

3.6.3.3. Β' συζυγία

A. Ενεργητική φωνή

Οριστική

Ενεστώτας	Παρατατικός	Μέλλοντας	Αόριστος
-----------	-------------	-----------	----------

(α) σε *-ού, -άς*

<i>τηρού</i>	<i>τηρούσα</i>	<i>δα τηρήξου</i>	<i>τήρξα</i>
<i>τηράς</i>	<i>τηρούσ'ις</i>	<i>δα τηρήξ</i>	<i>τήρξ'ις</i>
<i>τηρά</i>	<i>τηρούσ'ιν</i>	<i>δα τηρήξ'</i>	<i>τήρξ'ιν</i>
<i>τηρούμι</i>	<i>τηρούσαμι</i>	<i>δα τηρήξουμι</i>	<i>τήρξαμι</i>
<i>τηράτι</i>	<i>τηρούσ'ιτι</i>	<i>δα τηρήξ'τι</i>	<i>τήρξ'ιτι</i>
<i>τηρούν</i>	<i>τηρούσαν</i>	<i>δα τηρήξν</i>	<i>τήρξαν</i>

(β) σε *-ού, -είς*

<i>καϊτιρού</i>	<i>καϊτιρούσα</i>	<i>δα καϊτιρέσου</i>	<i>καϊτέρσα</i>
<i>καϊτιρείς</i>	<i>καϊτιρούσ'ις</i>	<i>δα καϊτιρέις</i>	<i>καϊτέρσ'ις</i>
<i>καϊτιρεί</i>	<i>καϊτιρούσ'ιν</i>	<i>δα καϊτιρέσ'</i>	<i>καϊτέρσ'ιν</i>
<i>καϊτιρούμι</i>	<i>καϊτιρούσαμι</i>	<i>δα καϊτιρέσουμι</i>	<i>καϊτέρσαμι</i>
<i>καϊτιρείτι</i>	<i>καϊτιρούσ'ιτι</i>	<i>δα καϊτιρέσ'τι</i>	<i>καϊτέρσ'ιτι</i>
<i>καϊτιρούν</i>	<i>καϊτιρούσαν</i>	<i>δα καϊτιρέσν</i>	<i>καϊτέρσαν</i>

Προστακτική

Ενεστώτας		Αόριστος	
(α)	(β)	(α)	(β)
---	--	---	--
<i>τήρα</i>	<i>καιτέρια</i>	<i>τήρξ'ι</i>	<i>καιτέρσ'ι</i>
<i>να/ας τηρά</i>	<i>να/ας καιτιρεί</i>	<i>να/ας τηρήξ'</i>	<i>να/ας καιτιρέσ'</i>
---	--	---	---
<i>τήρατι</i>	<i>καιτέριατι</i>	<i>τήρξ'ιτι</i>	<i>καιτέρσ'ιτι</i>
<i>να/ας τηρούν</i>	<i>να/ας καιτιρούν</i>	<i>να/ας τηρήξν</i>	<i>να/ας καιτιρέσν</i>

B. Μεσοπαθητική φωνή

Οριστική

Ενεστώτας		Παρατατικός	
(α) σε -ιούμι	(β) σε -ούμι		
<i>τηριούμι</i>	<i>κοιμούμι</i>	<i>τηριούμαν</i>	<i>κοιμούμαν</i>
<i>τηριέσ'ι</i>	<i>κοιμάσ'ι</i>	<i>τηριέσαν</i>	<i>κοιμάσαν</i>
<i>τηριέτι</i>	<i>κοιμάτι</i>	<i>τηριέταν</i>	<i>κοιμάταν</i>
<i>τηριούμισ'τι</i>	<i>κοιμούμισ'τι</i>	<i>τηριούμασταν</i>	<i>κοιμούμασταν</i>
<i>τηριέσ'τι</i>	<i>κοιμάσ'τι</i>	<i>τηριέσταν</i>	<i>κοιμάσταν</i>
<i>τηριούντι</i>	<i>κοιμούντι</i>	<i>τηριούνταν</i>	<i>κοιμούνταν</i>

Μέλλοντας

Αόριστος

<i>δα τηρχτού</i>	<i>δα κοιμθού</i>	<i>τηρήθκα</i>	<i>κοιμήθκα</i>
<i>δα τηρχτείς</i>	<i>δα κοιμθείς</i>	<i>τηρήθκεις</i>	<i>κοιμήθκεις</i>
<i>δα τηρχτεί</i>	<i>δα κοιμθεί</i>	<i>τηρήθκιν</i>	<i>κοιμήθκιν</i>
<i>δα τηρχτούμι</i>	<i>δα κοιμθούμι</i>	<i>τηρήθκαμι</i>	<i>κοιμήθκαμι</i>
<i>δα τηρχτείτι</i>	<i>δα κοιμθείτι</i>	<i>τηρήθκιτι</i>	<i>κοιμήθκιτι</i>
<i>δα τηρχτούν</i>	<i>δα κοιμθούν</i>	<i>τηρήθκαν</i>	<i>κοιμήθκαν</i>

Προστακτική

Ενεστώτας		Αόριστος	
---	---	---	---
να/ας τηρήσ'ι	να/ας κοιμάσ'ι	τηρχτείς	κοιμθείς
να/ας τηρήετι	να/ας κοιμάτι	να/ας τηρχτεί	να/ας κοιμθεί
----	---	---	---
να/ας τηρήσ'τι	να/ας κοιμάσ'τι	τηρχτείτι	κοιμθείτι
να/ας τηριούντι	να/ας κοιμούντι	να/ας τηρχτούν	να/ας κοιμθούν

3.6.3.4 Άλλα ρήματα β' συζυγίας

Οριστική

Ενεστώτας		Παρατατικός	
λ'έοϋ κλ'αίοϋ	κρούοϋ ακούοϋ	τρώοϋ	ιλ'ίγα έκλ'ιοϋα έκρου(οϋ)α άκου(οϋ)α έτρου(οϋ)α
λ'ές κλ'αίς	κρούς ακούς	τρώς	ιλ'ίγισ έκλ'ις έκρουνις άκουνις έτρουις
λ'έει κλ'αίει	κρούει ακούει	τρώει	ιλ'ίγιν έκλ'ιν έκρουνιν άκουνιν έτρουιν
λ'έμι κλ'αίμι	κρούμι ακούμι	τρώμι	ιλ'ίγαμι έκλιογαμι έκρου(οϋ)αμι άκουαμι έτροναμι
λ'έτι κλ'αίτι	κρούτι ακούτι	τρώτι	ιλ'ίγτι έκλμιτι έκρουγιτι άκουγιτι έτρουγιτι
λ'εν κλ'αίν	κρούν ακούν	τρών	ιλ'ίγαν έκλ'ιογαν έκρου(οϋ)αν άκου(οϋ)αν έτρου(οϋ)αν

Μέλλοντας

(με χαρακτήρα -λ-)

δα πού	δα κουάψου	δα κρούζου	δα ακούσου	δα φάοϋ	δα βάοϋ (< βάλου)
δα πείς	δα κουάψ	δα κρούζ	δα ακούγισ	δα φάς	δα βάλς
δα πεί	δα κουάψ'	δα κρούζ'	δα ακούσ'	δα φάει	δα βάλ'
δα πούμι	δα κουάψουμι	δα κρούζουμι	δα ακούσουμι	δα φάμι	δα βάμι
δα πείτι	δα κουάψτι	δα κρούζτι	δα ακούσ'τι	δα φάτι	δα βάλτι
δα πούν	δα κουάψν	δα κρούζν	δα ακούσν	δα φάν	δα βάλν

Αόριστος

είπα	κόαψα	έκρουζα	άκ'σα	έφαογα	έβαογα
είπις	κόαψ'ις	έκρουζ'ις	άκ'σ'ις	έφαϊς	έβαλ'ις
είπιν	κόαψ'ιν	έκρουζ'ιν	άκ'σ'ιν	έφαϊν	έβαλ'ιν
είπαμι	κόαψαμι	έκρουζαμι	άκ'σαμι	έφαογαμι	έβαογαμι
είπιτι	κόαψ'τι	έκρουζ'τι	άκ'σ'ιτι	έφαγιτι	έβαλιτι
είπαν	κόαψαν	έκρουζαν	άκ'σαν	έφαογαν	έβαογαν

Προστακτική

Ενεστώτας

---	---	---	---	---
λ'έι	κλ'αίι	κρούι	άκουι	τρώι
να/ας λ'έγι	να/ας κλ'αίγι	να/ας κρούγι	να/ας ακούγι	να/ας τρώγι
---	---	---	---	---
λ'έτι	κλ'αίτι	κρούτι	ακούτι	τρώτι
να/ας λ'έν	να/ας κλ'αίν	να/ας κρούν	να/ας ακούν	να/ας τρών

Αόριστος

---	---	---	---	---
πέ	κόαψ'ι	κρούζ'ι	άκ'σ'ι	φάι
να/ας πεί	να/ας κουάψ'	να/ας κρούζ'	να/ας ακούσ'	να/ας φάγι
---	---	---	---	---
πέτι	κόαψ'τι	κρούζ'τι	άκ'σ'ιτι	φάτι
να/ας πούν	να/ας κουάψν	να/ας κρούζν	να/ας ακούσν	να/ας φάν

3.6.4 Οι άλλοι χρόνοι

Οι υπόλοιποι χρόνοι (παρακειμένος, υπερσυντέλικος, συντελεσμένος μέλλοντας) σχηματίζονται στην ενεργητική φωνή με το βοηθητικό ρήμα *έχου* και τη μετοχή παθητικού παρακειμένου, ενώ στη μεσοπαθητική με το βοηθητικό *είμι* και επίσης τη μετοχή του παθητικού παρακειμένου (συντελεσμένοι χρόνοι δεύτερου τύπου). Έτσι έχουμε π.χ. στην ενεργητική φωνή: παρατατικός: *έχου διμένου* ‘έχω δέσει’, αλλά και *είμι φαγουμένους* ‘έχω φάει’, *είμι πουσταμένους* ‘έχω κουραστεί’, υπερσυντέλικος: *είχα διμένου*, συντελεσμένος μέλλοντας: *δα νά ’χου διμένου* και στη μεσοπαθητική φωνή: παρατατικός: *είμι διμένους*, υπερσυντέλικος: *ήμαν διμένους*, συντελεσμένος μέλλοντας: *δα νά ’μι διμένους*. Αξιοσημείωτο είναι ότι, ενώ απουσιάζει εντελώς ο *α’* παρακειμένος, ο *α’* υπερσυντέλικος χρησιμοποιείται συχνά, πιθανόν συχνότερα από τον *β’*: π.χ. *στον πόλ’ιμου είχαμι πάει ζ’ Μπιτρομάγουλα* ‘στον πόλεμο είχαμε πάει στην Πετρομάγουλα’· *πέρσι τέτοιον γκιρό είχα τρυγήσει* κλπ.

3.6.5 Οι άλλες εγκλίσεις

3.6.5.1 Υποτακτική

Η υποτακτική έχει ενεστώτα χρόνο, αόριστο και παρακείμενο. Σχηματίζεται, όπως και στη ν.ε., με το μόριο *να* και *α.* την οριστική του χρόνου στον ενεστώτα και στον παρακείμενο και *β.* το θέμα του αορίστου στον αόριστο: π.χ. (ενεστώτας) *να δένου - να δένουμι*, (αόριστος) *να δέσου - να διθού*, (παρακείμενος) *να έχου διμένου - να είμι διμένους*.

3.6.5.2 Συντακτικές εγκλίσεις

3.6.5.2.1 Δυνητική έγκλιση

Η δυνητική έγκλιση εκφράζει το δυνατόν, αλλά απραγματοποίητο. Σε αντίθεση με τη ν.ε., όπου απαντά μόνο στον παρατατικό και στον υπερσυντέλικο (π.χ. *θα έφρευγα, θα είχα φύγει*) (Τριανταφυλλίδης 1941:847), στο ιδίωμα απαντά επιπλέον και στον ενεστώτα και αόριστο (υποτακτική)²³⁹, συνήθως όμως στον παρατατικό. Σχηματίζεται με το δυνητικό (αντιγεγονοτικό) μόριο *ηνα* (< *ηλνα* ή *ηθνα* < *ήθελα να*)²⁴⁰ και την οριστική του χρόνου. Π.χ. *α.* παρατατικός: *πέρσ' ηνα πήγαινα κάθε βδομάδα στο χωριό* (απραγματοποίητο στο παρελθόν)· *β.* υπερσυντέλικος: *ηνα (εί)χα φίβγ', άμα δε μι παρακαούσ'ιν* 'θα είχα φύγει, αν δε με παρακαλούσε'· *ηνα του 'χα αγοραζόμενου κείνου τ' αμπέλ' μα δεν' ήταν παράδις τότε* 'θα το είχα αγοράσει εκείνο το αμπέλι αλλά δεν υπήρχαν χρήματα τότε' (απραγματοποίητο στο παρελθόν)· *γ.* ενεστώτας: *άμα είχα παράδις ηνα πααίνου κάθε μέρα στο μαγαζ'ί* 'αν είχα λεφτά, θα πήγαινα κάθε μέρα στο μαγαζί' (απραγματοποίητο στο παρόν και μέλλον)· *δ.* αόριστος (υποτακτική): *πέρσ' τ' Αχριστού ηνα πάου* (ενν. μια φορά) *στον χωριό, μα δε μπόρσα* 'πέρυσι τα Χριστούγεννα θα πήγαινα στο χωριό, αλλά δεν μπόρεσα (δυνατόν μια φορά στο παρελθόν αλλά απραγματοποίητο).

Παρατηρούμε ότι στο ιδίωμα που εξετάζουμε χρησιμοποιείται βοηθητικό με το ρήμα *θέλω* (*ηνα*) και ότι το παρελθόν εκφράζεται στο βοηθητικό ρήμα (*ηνα*) και όχι στο κύριο, όπως στη ν.ε. Επίσης, στις αρνητικές προτάσεις χρησιμοποιείται η άρνηση *δέν*

²³⁹ Πβ. Σαρ. Εκκλ. *ήλα* + ενεστ., παρατ., αόρ. (Ψάλτης 1905:79).

²⁴⁰ Στη Χίο (Πυργί) *ην* (Pernot 1946:Π266) και *ην να* («... *ην να γίνουν εδώ φονικά...*») (Pernot 1946:Π289). Στην Κύπρο *εθενά, ήθε να, εννά* κ.ά. (Ψάλτης 1918:53). Για την εξέλιξη και τη διασπορά της αντιγεγονοτικής περίφρασης *ήθελα να* στον ν.ε. διαλεκτικό χώρο βλ. Τσολακίδης 2008.

(δέηνα). Για τη διάκριση *δεν / μην* στο πλαίσιο της υποθετικής έγκλισης των νεοελληνικών διαλέκτων βλ. Τζιτζιλής *Νεοελλ. Διάλ.*

Ο Τζιτζιλής (*Νεοελλ. Διάλ.*) διακρίνει τις νεοελληνικές διαλέκτους σε δύο μεγάλες κατηγορίες ανάλογα με το αν η έννοια του παρελθόντος εκφράζεται στο κύριο ρήμα (π.χ. κοινή *θα έγγραφα*) ή στο βοηθητικό (π.χ. *θελα γράφω* ‘θα έγγραφα’). Οι διάλεκτοι της δεύτερης κατηγορίας διακρίνονται μεταξύ τους ως προς το βοηθητικό που χρησιμοποιούν σε τρεις κατηγορίες: α) σε αυτές που σχηματίζουν την ‘‘υποθετική έγκλιση’’ με το βοηθητικό *θέλω*, β) σε αυτές που τη σχηματίζουν με το βοηθητικό *έχω*, γ) σε αυτές που τη σχηματίζουν με το βοηθητικό *είμαι*. Σύμφωνα με τον ίδιο, η δεύτερη κατηγορία διαλέκτων (αυτές που ‘‘σημαίνουν’’ το παρελθόν στο βοηθητικό) εκφράζουν καλύτερα τη διάκριση ανάμεσα στο συνοπτικό και το μή συνοπτικό, π.χ. *θελα γράφου / θελά γράψου* αλλά και τη διάκριση ανάμεσα στο δυνατό στο παρελθόν και το μη πραγματικό. Για σχετικά παραδείγματα βλ. Τζιτζιλής *Νεοελλ. Διάλ.*

3.6.5.2.2 Πιθανολογική έγκλιση

Η πιθανολογική έγκλιση εκφράζει το πιθανόν. Σχηματίζεται με τα (πιθανολογικά) μόρια *δα* (όταν ακολουθεί σύμφωνο) και *δανά* (όταν ακολουθεί φωνήεν) και την οριστική ενεστώτα και παρελθοντικού χρόνου (συνήθως παρατατικού και αορίστου). Π.χ. *αφού νύχτουσιν, τέτοια ώρα δανά ’ριτι ’πού του χουράφ’* ‘αφού νύχτωσε, τέτοια ώρα (μάλλον) θα έρχεται από το χωράφι’ *των αντάμουσα όζου ’πού του χουριό’* *στον χουράφ’* *δα πήγιν’ιν* ‘τον συνάντησα έξω από το χωριό’ *στο χωράφι* (μάλλον ή πιθανόν) *θα πήγαινε’* *δαν’ άκ’σ’ιν τι είπα για φτόν, γιατάτου δε μι χουράτιψ’ιν* ‘θα άκουσε τι είπα γι’ αυτόν, γι’ αυτό δε μου μίλησε’ *δανά ’χ’* *σπαρμένου του χουράφ’, γιατάτου χαίριτι που βρέχ’* ‘θα έχει σπείρει το χωράφι, γι’ αυτό χαίρεται που βρέχει’ *δανά ’χιν* *σπαρμένου του χουράφ’, γιατάτου χαίριταν που έβριχιν* ‘θα είχε σπείρει το χωράφι, γι’ αυτό χαιρόταν που έβρεχε’. Σε πολλές περιπτώσεις χρησιμοποιείται το επίρρ. *πάντα* με τη σημασία του ‘πιθανότατα’ (για την προέλευση και παραδείγματα βλ. 1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ, 1.3.1.1, Γ. Σημασιολογικοί αρχαϊσμοί).

3.6.5.2.3 Ευχετική έγκλιση

Η ευχετική έγκλιση εκφράζει *ευχή*. Σχηματίζεται με τα ευχετικά επιφωνήματα *μακάρ'* ή *μπουλάκιμ* (< τουρκ. *bola ki*) + *υποτακτική* ή με το *μακάρ' να* + *οριστική παρατατικού* ή *υπερσυντέλικου* για ευχή απραγματοποίητη. Π.χ. *μακάρ' να είν'ι καορά* 'μακάρι να είναι καλά' *μπουλάκιμ να βρέξ'* 'μακάρι να βρέξει' *μακάρ' να τν' έχ' μπιτζμέν'* ντ δλ'ά 'μακάρι να την έχει τελειώσει τη δουλειά' (ευχή απραγματοποίητη) *μακάρ' κείνου τουν γκιρό να πήγιναμι σκουλ'ό* 'μακάρι εκείνον τον καιρό να πηγαίναμε στο σχολείο (αλλά δεν πήγαμε)' *μακάρ' να τν' είχαν μπιτζμένη* ντ δλ'ά 'μακάρι να την είχε τελειώσει τη δουλειά (αλλά δεν την τελείωσε).

Όπως και στη ν.ε., η ευχετική έγκλιση μπορεί επίσης να σχηματιστεί απλώς με *να* + *παρατατικό*. Π.χ. *να έριταν μαζ'ί μι τ' ιμάς!* '(μακάρι) να ερχόταν μαζί μας' *να μπουρούσα να πάου!* '(μακάρι) να μπορούσα να πάω'.

3.6.6 Παρατηρήσεις στην κλίση των ρημάτων

3.6.6.1 Στην α' συζυγία

1. Το δίωμα ανήκει στα ιδιώματα που κάνουν χρήση της κατάληξης *-ετε* στο α' πληθυντικό του παρατατικού και του αορίστου (Τζιτζιλής, *Νεοελλ. Διάλ.*).

2. Σε όλους τους χρόνους και σε όλες τις εγκλίσεις της ενεργητικής φωνής στο β' πληθυντικό πρόσωπο (*-ιτι* < *-ετε*) έχουμε αποβολή του πρώτου δευτερογενούς *-i-* της κατάληξης, όπως συμβαίνει και σε άλλα ιδιώματα (Ανδριώτης 1931:179): π.χ. *δέν'τι* (< *δένιτι* < *δένετε*), *έδιν'τι* (< *έδινιτι* < *έδενετε*), *δέσ'τι* (< *δέσ'ιτι* < *δέσετε*), *έδισ'τι* (< *έδισ'ιτι* < *έδεσετε*), *λ'ύν'τι* (< *λ'ύν'ιτι* < *λύνετε*), *λ'ύσ'τι* (< *λ'ύσ'ιτι* < *λύσετε*), *παίρτι* (< *παίρν'ιτι* < *παίρνετε*), *έπιρτι* (< *έπιρν'ιτι* < *έπαιρνετε*), καθώς και *ήξ'ιρα* - *ήξ'ιρτι* (< *ήξ'ερετε*), *ήφιρα* - *ήφιρτι* (< *ήφερετε*), *έγλ'ειφτα* - *έγλ'ειφτι* (< *έγλ'ειφτετε*), *έγλ'ειψα* - *έγλ'ειψτι* (< *έγλ'ειψετε*), *άοραξα* - *άοραξ'τι* (< *άοραζετε*), *ζβάρν'ιζα* - *ζβάρν'ιζ'τι* (< *ζβάρν'ιζετε*), *ζβάρν'ισα* - *ζβάρν'ισ'τι* (< *ζβάρν'ισετε*) κλπ. Από το γενικό αυτό κανόνα εξαιρούνται όλοι οι (και δευτερογενώς) παροξύτονοι (στο πρώτο πρόσωπο) τύποι παρατατικού ή αορίστου π.χ. *βήκα* - *βήκιτι*, *πήγα* - *πήγιτι*, *πήρα* - *πήριτι*, *είδα* - *είδιτι*, *είπα* - *είπιτι*, *έφα* - *έφκιτι*, *σ'έφα* - *σ'έφκιτι*, *διάφα* - *διάφκιτι*, *έλσα* - *έλσ'ιτι*, *έψα* - *έψ'ιτι*, *άλψα* - *άλψ'ιτι*, *αστόισα* - *αστόισ'ιτι*, *αψ'ύισα* - *αψ'ύισ'ιτι*, *βάισα* - *βάισ'ιτι*, *άνγα* - *άνγιτι*, *άνζα* - *άνζ'ιτι*, *τύλγα* - *τύλγιτι*, *τύλζα* - *τύλζ'ιτι*, *απόμνα* - *απόμν'ιτι*, *αογάτσα* - *αογάτσ'ιτι*, *βάφτσα* - *βάφτσ'ιτι*, *γκαντάλζα* - *γκαντάλζ'ιτι* κλπ.

Από τα παραπάνω παραδείγματα γίνεται φανερό ότι καθοριστικός παράγοντας για την αποβολή ή όχι του δευτερογενούς *-i-* είναι η θέση του τόνου και συγκεκριμένα η απόστασή του από τη συλλαβή τού υπό αποβολή φωνήεντος και όχι η γειτνίαση με συγκεκριμένες κατηγορίες συμφώνων (Ανδριώτης 1931:181) και ότι το φαινόμενο δεν εμπίπτει στο γενικό φωνητικό νόμο της αποβολής των άτονων *i* και *u* των βορείων ιδιωμάτων, όπως συμπεραίνει ο Ανδριώτης για άλλα ιδιώματα (1931:185). Κατά γενικό κανόνα λοιπόν αποβάλλουν το δευτερογενές *-i-* οι πρωτογενώς υπερ-παροξύτονοι (προπαροξύτονοι και προ-προπαροξύτονοι, αφού ο τόνος είναι αμετακίνητος) τύποι και οι οποίοι μετά την αποβολή καταλήγουν παροξύτονοι και προπαροξύτονοι αντίστοιχα.

Τέλος, αποβολή δεν παρατηρείται σε καμιά περίπτωση στις ομόηχες κατάληξεις (*-ιτι < -εται*) της μεσοπαθητικής φωνής: π.χ. *δέν'ιτι* 'δένεται', *δίν'ιτι* 'δίνεται', *μέν'ιτι* 'γίνεται' κλπ.

3. Στο β' πληθυντικό παρατατικού και αορίστου, αντί για τη συνηθισμένη, όπως και στην κοινή ν.ε., κατάληξη *-ατε*, έχουμε *-ετε (> -ιτι)*, με αποβολή στη συνέχεια, όπως αναφέρθηκε, του πρώτου δευτερογενούς *-i-*: π.χ. *έδιν'τι* (*< έδινιτι < έδενετε*), *έδισ'τι* (*< έδεσιτι < έδεσετε*), *έπιζ'τι* (*< έπιζ'ιτι < έπαιζετε*), *έπιζ'τι* (*< έπιζ'ιτι < έπαιζετε*) κλπ.

4. Το τελικό *-ν* του γ' ενικού διατηρείται σε κάθε περίπτωση στον ενεργητικό παρατατικό και στον ενεργητικό και μεσοπαθητικό αόριστο²⁴¹: π.χ. *έδιν'ιν*, *έτρουν*, *έδισ'ιν*, *έφαιιν*, *ήρθιν*, *δέθκιν*, *φαγώθκιν* κλπ.

5. Στο μεσοπαθητικό παρατατικό, όπως και στον παρατατικό του *είμι*, η κατάληξη *-αν* του α' προσώπου επεκτείνεται αναλογικά σε όλα τα πρόσωπα: π.χ. *έρουμαν*, *έρισαν*, *έριταν*, *έρουμασαν*, *έρισαν*, *έρουνταν* 'ερχόμουν, ερχόσουν κλπ.', *κάθουμαν*, *κάθισαν*, *κάθιταν*, *κάθουμασαν*, *κάθισαν*, *κάθουνταν* 'καθόμουν, καθόσουν κλπ.'.

6. Όταν ο χαρακτήρας του ρήματος είναι *-ν-*, στο γ' πληθυντικό, μετά την αποβολή του *-ου-* της κατάληξης *-ουν*, τα δύο *-ν-* απλοποιούνται: π.χ. *δένουν > δέν'ν > δέν*.

7. Στο μέλλοντα, όπου απαντά κατάληξη *-σου*, στο β' ενικό πρόσωπο, μετά την αποβολή του *-ει-* της κατάληξης *-σεις*, έχουμε απλοποίηση των δύο *σ* με ταυτόχρονη ανάπτυξη ημιφώνου *ζι-*: π.χ. *δα δέζις* (*< δέσεις*), *δα δώζις* (*< δώσεις*) κλπ. Το ίδιο παρατηρείται και στον ενεστώτα των ρημάτων με κατάληξη *-ζου* (κατάληξη *-σου* στον

²⁴¹ Το ίδιο και σε άλλα βόρεια ιδιώματα (Τσοπανάκης 1963: 279 και Κοντοσόπουλος 1978:131).

ενεστώτα δεν παρατηρείται) με αφομοίωση του τελικού -ς με το προηγούμενό του -ζ-: π.χ. *παίζ* (< *παίζεις*), *κτάζ* (< *κτάζεις*) (βλ. 2.3.5.) κλπ. Ενώ, όπου στον μέλλοντα έχουμε κατάληξη -ζου, -ψου, έχουμε απλώς αποβολή με συνεκφορά του τελικού -ς με το προηγούμενό του -ζ-, -ψ: π.χ. *δα παίζ* (< *παίζ'ς* < *παίζεις*), *δα ράψ* (< *ράψ'ς* < *ράψεις*) κλπ.

8. Ο τόνος στους προπαροξύτονους τύπους (συμπεριλαμβάνεται και η τονισμένη συλλαβική αύξηση στα παροξύτονα ρήματα) παραμένει αμετακίνητος ακόμα και όταν λόγω κατάληξης βρεθεί στην τέταρτη από το τέλος συλλαβή (αντιπροπαραλήγουσα). Σ' αυτές τις περιπτώσεις έχουμε υπέρβαση της τρισυλλαβίας: π.χ. *δένουμι* - *δένουμισ'τι*, *ρίχνουμαν* - *ρίχνουμασταν*, *έδινα* - *έδιναμι*, *έσκασα* - *έσκασαμι*, *έφαορα* - *έφαοραμι* κλπ. Το ίδιο σταθερός παραμένει και στους, μετά από αποβολή, ψευδοπαροξύτονους τύπους του αορίστου: π.χ. *τήρζα* (< *τήρηζα*), *τήρζαμι* (< *τήρηζαμι*), *γκύλσα* (< *γκύλησα*), *γκύλσαμι* κλπ. (βλ. και 2.7 ΤΟΝΙΣΜΟΣ).

3.6.6.2 Στη β' συζυγία

1. Τα περισσότερα ρήματα κλίνονται σε -ού, -άς, ενώ πολύ λίγα σε -ού, -είς και συγκεκριμένα τα: *ζού*, *μπουρού*, *προυπατού* 'περπατώ', *καιτιρού* 'καρτερώ', *θαρρού*, *οραού* 'λαλώ', *πιαού* 'πιλαλώ', *χουρού*, *αναού* 'αναλώ, λιώνω' και το τριτοπρόσωπο (*μι*) *πουν'εί*.

2. Στη μεσοπαθητική φωνή και οι δύο ομάδες έχουν κατάληξη -ιούμι. Εξαιρούνται κάποια κοινά και στη ν.ε. αποθετικά σε -ούμι, -άσ'ι: π.χ. *κοιμούμι*, *φουβούμι*.

3. Στην προστακτική ενεστώτα έχουμε στο β' πρόσωπο για τα πρώτα -α, -ατι και για τα δεύτερα -ια, -ιατι (πιθανόν < -ει(ε)) αναλογικά προς τις προστακτικές σε -α): π.χ. *προυπάτια*, *καιτέρια*, *ουάλ'α* (< -λία), *πιάλ'α* (< -λία) κλπ.

4. Όταν ο χαρακτήρας του ρήματος είναι φωνήεν, στο α' και γ' ενικό οι καταλήξεις -ου και -ει τρέπονται αντίστοιχα σε ημίφωνα -ου (-υ) και -ει (-ι) (διφθογοποίηση), ενώ στα υπόλοιπα πρόσωπα εξελίσσονται: π.χ. *τρώου* (< *τρώου*), *τρώει* (< *τρώει*), *δα πάου* (< *δα πάου*), *δα πάει* (< *δα πάει*), *κλ'αίου* (< *κλ'αίου*), *κλ'αίει* (< *κλ'αίει*), ενώ *τρώμι*, *δα πάν*, *κλ'αίτι* κλπ.

3.6.7 Παρατηρήσεις στην προστακτική

1. Οι μονοσύλλαβοι (και το δισύλλαβο *ιδέ*) τύποι της προστακτικής αορίστου (που οι περισσότεροι προέρχονται από αορ. β' της αρχαίας) λήγουν σε *-έ* (αντί *-ες* της ν.ε.) και σχηματίζουν τον πληθυντικό όπως παραπάνω: π.χ. (γλ'έπου) *είδα - ιδέ - ιδέτι*, (λ'έου) *είπα - πέ - πέτι*, (βρίσκου) *βρήκα - βρέ - βρέτι*, (πίνου) *ήπια - πῆ - πῆτι*, (βγαίνου) *βήκα - βγέ - βγέτι*.

2. Στην προστακτική παθητικού αορίστου το β' ενικό πρόσωπο σχηματίζεται από το β' ενικό της υποτακτικής αορίστου: π.χ. *κοιμθείς - κοιμθείτι*, *ριχτείς - ριχτείτι*, *ντυθείς - ντυθείτι*, *πουδιθείς - πουδιθείτι* κλπ. Είναι πιθανόν η κατάληξη του ενικού να προέκυψε αναλογικά από το συνηθέστερο β' πληθυντικό *-θείτι*²⁴². Λιγότερο πιθανόν είναι να είχαμε προηγούμενους τύπους **κοιμηήσου*, **νιφτήσου*, οπότε γράφουμε *κοιμηήσ'*, *νιφτήσ'* και αναλογικά στο β' πληθ. *κοιμηήτι*, *νιφτήτι* (πβ. Τσοπανάκης 1963:290).

3. Στην προστακτική ενεστώτα και αορίστου έχουμε, όπως και στη ν.ε., ανώμαλους σχηματισμούς στα ρήματα και το β' πληθυντικό σχηματίζεται πάντα από τον τύπο του β' ενικού με την προσθήκη της κατάληξης *-τι* (Χατζιδάκης 1905:255): *σ'τέκου - σ'τέκα - σ'τέκατι*, *φεύγου - φεύγα - φεύγατι*, *έρουμι - έρουα - έρουατι*, *πιαού 'πηλαλώ' - πιάλ'α - πιάλ'ατι*, *σ'ήκου - σ'ήκουτι* κλπ., τα σύνθετα με το *-βαίνου* (*αν'ι- /κατι-/σ'ι-/βαίνου - ανέ-/κατέ-/σ'έ-/βα - ανέ-/κατέ-/σ'έ-/βατι*), καθώς και την προστακτική *έκα* (< *στέκα*;) - *έκατι* 'περίμενε - περιμένετε'.

4. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, το β' πληθυντικό σχηματίζεται πάντα αναλογικά με το β' ενικό και με την προσθήκη της κατάληξης *-τι*. Επέκταση της πληθυντικής κατάληξης *-τι* παρατηρούμε σε τύπους λεξικοποιημένους με επιτασσομένη προσωπική αντωνυμία ή ακόμα και σε κάποιους τύπους του πληθυντικού: π.χ. *πέμι - πέμιτι* (και *πέμιτιμας*) 'πες μου - πέστε μου (και πέστε μας)', *βάλτου - βάλτουτι*²⁴³, *πάρτουν - πάρτουν'τι*, *δώστου - δώστουτι* 'δώσ' το - δώστε το' (πβ. ανάλογα για τη Θεσσαλία, Τζάρτζανος 1909:88 και για τη Δ. Μακεδονία, Θαβώρης 1977:86-87), αλλά και *δώστουμι* 'δώσ' το μου', ακόμα και *δώστουτιμι* 'δώστε το μου', καθώς και από τον τύπο του πληθυντικού *πάμι* έχουμε τον μάλλον εμφατικό *πάμιτι* 'πάμε - πάμε (όλοι μαζί) (για την ερμηνεία βλ. Joseph 1989).

²⁴² Ο Ανδριώτης (1961:71) αποδίδει τους τύπους *αθθυμήθου*, *κοιμήθου*, *σηκώθου* κλπ. (Λιβίσι) σε αναλογικό σχηματισμό από τους πληθυντικούς *αθθυμηθήτι*, *κοιμηθήτι*, *σηκουθήτι*.

²⁴³ «*Του πέμπτου του φαρμακιρό (ενν. πιρόνι) βάλτουτι στην καρδιά του*» (τραγ.).

3.6.7.1 Προστακτικές από επιρρήματα και επιφωνήματα

Αναλογικά με την προστακτική ενεστώτα δημιουργούνται ειδικοί τύποι προστακτικής β' πληθυντικού προσώπου, προφανώς επειδή από παρανόηση η προτρεπτική χρήση του επιρρήματος θεωρήθηκε προστακτική β' ενικού. Π.χ. *μέσα* και β' πληθυντικό *μέσατι* 'μπείτε μέσα', *όξου* - *όξουτι* 'βγείτε έξω', *ουπίς* - *ουπίσ'τι* 'κάντε πίσω', *γλ'ήγουρα* - *γλ'ήγουρτι* 'κάντε γρήγορα', *παγάλ'α* - *παγάλ'ατι* 'κάντε πιο αργά'²⁴⁴.

Το ίδιο και με διάφορα (προτρεπτικά συνήθως) επιφωνήματα ή εκφράσεις. Π.χ. *νά!* - *νάτι!* 'πάρτε', *άι!* - *άντι!*/*άντι!* - *άντιτι!*/*άντιτι!*, *έι!* - *έισ'ι!* - *έισ'ιτι!* 'αρκεί, φτάνει!', *κόμα!* - *κόματι!* 'πρόσεχε! - προσέχετε!'. πβ. *σν άκρα!* - *σν άκρατι!* στην Κοζάνη²⁴⁵.

3.6.8 Παρατηρήσεις στον σχηματισμό των χρόνων

3.6.8.1 Παρατατικός

Στην α' συζυγία σχηματίζεται από το θέμα και την κατάληξη -α στην ενεργητική φωνή και -ουμαν στη μεσοπαθητική φωνή. Συλλαβική αύξηση (πάντα τονισμένη) και μόνον στην ενεργητική φωνή παίρνουν τα δισύλλαβα που αρχίζουν από σύμφωνο, ενώ τα υπερδισύλλαβα ανεβάζουν τον τόνο (βλ. 3.6.2 Αύξηση): π.χ. *βάνου* - *έβανα* - *βάνουμαν*, *δένου* - *έδινα* - *δένουμαν*, *μαζώνου* - *μάζουνα* - *μαζώνουμαν*, *χαλ'έβου* - *χάλ'ιβα* - *χαλ'έβουμαν* κλπ.

Στη β' συζυγία σχηματίζεται από το (χωρίς αύξηση) θέμα και την κατάληξη -ούσα στην ενεργητική φωνή και -ιούμαν (-ούμαν για τα αποθετικά σε -ούμι) στη μεσοπαθητική φωνή: π.χ. *βρουντού* - *βρουντούσα* - *βρουντιούμαν*, *γκβαού* - *γκβαούσα* - *γκβαλ'ούμαν* (< -ιούμαν), *γκνού* - *γκνούσα* - *γκνλ'ούμαν* (< -ιούμαν), *πατού* - *πατούσα* - *πατιούμαν*, *κοιμούμι* - *κοιμούμαν*, *φουβούμι* - *φουβούμαν* κλπ.

Σ η μ ε ί σ η: Όταν από ρήματα με κατάληξη -σ'ίζου έχουμε κατάληξη -σιζα, μετά την αποβολή του άτονου -i- και την αφομοίωση του -s-, αναπτύσσεται ημιφωνικός φθόγγος -i- (βλ. και 2.3.5.2, Α): π.χ. *κουσ'ίζου* - *κόιζα* (< *κόζα* < *κόσ'ζα* < *κόσιζα*), *δρουσ'ίζου* - *δρόιζα* (< *δρόζα* < *δρόσ'ζα* < *δρόσιζα*) κ.ά.

²⁴⁴ Ανάλογα και στη Δ. Μακεδονία (Θαβώρης 1977:87-88), στην Ήπειρο (Αναγνωστόπουλος 1924:89), στη Λέσβο (Kretschmer 1905:307-8) κ.α.

3.6.8.2 Μέλλοντας

A. Ο (στιγμαιαίος) μέλλοντας σχηματίζεται από τα μόρια μέλλοντα $\delta\alpha^{246}$ ή α^{247} και το θέμα του αορίστου: π.χ. *δένου - έδισα - δα δέσου, μαζώνου - έμασα και μάζουζα - δα μάσου* και *δα μαζώζου, βάνου - έβαουα - δα βάου, κόφτου - έκουσα - δα κόψου* κλπ. Το ίδιο και στη μεσοπαθητική φωνή: π.χ. *κοιμούμι - κοιμήθκα - δα κοιμθού, δένουμι - δέθκα - δα διθού, μαζώνουμι - μαζώθκα (< -χκα < -χτκα) - δα μαζουχτού, κόφτουμι - κόπκα - δα κουπού* κλπ. Σε κάποια ρήματα β' συζυγίας ο μέλλοντας σχηματίζεται σε -ήζου παρά το θέμα του αορίστου -σα (< -ησα): π.χ. *πουρπατού - πουρπάτσα - δα πουρπατήζου, βρουντού - βρόντσα - δα βρουντήζου, φσού - φύτσα - δα φσύζου*.

B. Ο μέλλοντας διαρκείας σχηματίζεται από τα μόρια μέλλοντα *δα* ή *α* και τον ενεστώτα: π.χ. *βάνου - δα βάνου, κόφτου - δα κόφτου - παίζου - δα παίζου* κλπ.

Και στους δύο τύπους μέλλοντα έχουμε αντί του *δα* το μόριο *δανα* όταν ακολουθεί τύπος με αρχικό τονισμένο φωνήεν (Παπαδόπουλος 1926:90). Στην περίπτωση αυτή έχουμε αφαίρεση του αρχικού τονισμένου φωνήεντος: π.χ. *έρουμι - δανά 'ρουμι (< δανα έρουμι), δανά 'ρθου (< δανα έρθου), δανά 'χου (< δανα έχου), δανά 'μι (< δανα είμι)*.

Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της σύνθεσης του μορίου μέλλοντα *α* μετά το αρνητικό *δε(ν)* ή τα ερωτηματικά *τι* και *πού* στις αρνητικές και ερωτηματικές προτάσεις αντίστοιχα. Συγκεκριμένα, εκτός από τα σπανιότερα *δε δα, τι δα, πού δα*, έχουμε τα $\delta^{\epsilon}\acute{\alpha}$ (< *δε α*), (όπως και το νεότερο και απλοποιημένο *δά*), $\tau^{\acute{\alpha}}$ (< *τι α*), $\acute{\rho}\acute{\alpha}$ (< *πού α*): π.χ. $\delta^{\epsilon}\acute{\alpha}$ *πά^{ov}, δ^εά δλ'έψου, τ^ά φκ'άις, τ^ά φας, πά πας, πά κοιμθείς* κλπ. Στην περίπτωση του μορίου *δανα* έχουμε $\delta^{\epsilon}\acute{\alpha}$ *νά, τ^ά νά, πά νά*: π.χ. $\delta^{\epsilon}\acute{\alpha}$ *νά 'ρθου 'δε θα έρθω', τ^ά νά 'χου 'τι θα έχω', πά νά 'ρθου 'πού θα έρθω'* κλπ.

Τα δευτερογενή $\delta^{\epsilon}\acute{\alpha}$, $\tau^{\acute{\alpha}}$ απαντούν και στα θρακοβιθυνιακά ιδιώματα (Τζιτζιλής, Νεοελλ. Διάλ.).

²⁴⁵ Ντίας 2005:Α134. Ο Ανδριώτης (Ανδριώτης 1983, λ. -τε) θεωρεί την κατάληξη -τε ως κατάληξη προτροπικών επιφωνημάτων που προέρχεται αναλογικά από προστακτικές σε -τε.

²⁴⁶ Πιθαν. από αφομοίωση προς το αρν. *δε* (*δε θα > δε δα*). Ο τ. στη Θεσσαλία και Μάδυτο (Παπαδόπουλος 1926:30), Λαγκαδά (Κοσμάς 1972:320), Μακεδονία (Κοντοσόπουλος 1978:131), Κρήτη (Πιτυκάκης, Γαρεφαλάκης, Ιδομενέως) κ.α.

²⁴⁷ Ψάλτης 1905:53· Κατσάνης 1996:31.

3.6.8.3 Αόριστος

Η κατάληξη του ενεργητικού αορίστου, όπως και στη ν.ε., είναι για την α΄ συζυγία -σα ή (όταν είναι άσιγμος) -α και για τη β΄ συζυγία -σα: π.χ. (α΄ συζυγία) *λ΄ύνου - έλσα, δένου - έδισα, φεύγου - έφκα, έρουμι - ήρθα, κατιβαίνου - κατέφκα* και (β΄ συζυγία) *ογαού - ογάλσα, πουνού - πόν΄ισα, ιού - έουασα*, κλπ.

Αντί για χαρακτήρα -σ-, παρατηρούμε και χαρακτήρα -κ- στις περιπτώσεις των αορίστων *έδουκα* και *έδικα* (δίνου) και *άφκα* (αφήνου) με διαφορετική όμως συνοπτική υποτακτική (να δώσου και να αφήκου).

Ο Τζιτζιλής (Νεοελλ. Διάλ.) χρησιμοποιώντας ως κριτήρια α) τον χαρακτήρα -κ- ή -σ- του θέματος του ενεργητικού αορίστου, π.χ. *έδωσα - έδωκα*, β) τον τονισμό του θέματος, π.χ. *έδωκα - εδώκα* και γ) τη σημασία του λεξήματος, προτείνει ένα εξαμερές σχήμα κατάταξης των νεοελληνικών διαλέκτων:

1) διάλεκτοι που έχουν γενικεύσει τους αορίστους σε -σ- με προπαροξύτονο τονισμό σε όλα τα ρηματικά θέματα (π.χ. ν.ε. *έδωσα*). 2) διάλεκτοι που έχουν επίσης γενικεύσει τους αορίστους σε -σ- με εξαίρεση τους δύο παλαιούς (προπαροξύτονους) σχηματισμούς σε -κ- *έδωκα, άφκα* (π.χ. μακεδονικά, θρακικά). 3) διάλεκτοι που εκτός από τους δύο προηγούμενους τύπους σχηματίζουν με το θέμα σε -κ- και το ρήμα *εποίκα* (π.χ. μικρασιατικά). Στις διαλέκτους αυτές ο τονισμός είναι παροξύτονος. 4) διάλεκτοι που εκτός από τους παραπάνω τύπους σχηματίζουν τον αόριστο με χαρακτήρα -κ- σε πολύ συγκεκριμένα ρήματα, π.χ. *έφτακα, έπιακα* κ.ά. (π.χ. κατωιταλικά, εφτανησιακά). 5) διάλεκτοι που έχουν γενικεύσει τους αορίστους σε -κ- με λίγες περιπτώσεις σιγματικών τύπων (π.χ. *μανιάτικα, κουμιώτικα*) και 6) τα τσακόνικα, όπου οι (παροξύτονοι) αορίστοι σε -κ- είναι ο κανόνας χωρίς εξαιρέσεις (π.χ. *ερωτήκα* ‘ρώτησα’, *εμαζούκα* ‘μάζεψα’ κτλ). Οι διάλεκτοι της τέταρτης και της πέμπτης ομάδας αποτελούν ενδιαφέροντα παραδείγματα αυτού που ο Τζιτζιλής ονομάζει “αναστάτωση συστημάτων”, στον βαθμό που στις διαλέκτους αυτές το αοριστικό σύστημα αναδιαμορφώνεται μορφολογικά και σταδιακά όλοι οι σιγματικοί χαρακτήρες αντικαθίστανται από τους χαρακτήρες σε -κ-, οι οποίοι ιστορικά προέρχονται από τους παλαιούς αορίστους του τύπου *έδωκα* ή/και την κατάληξη -κα του ενεργητικού παρακειμένου. Επιπλέον, σύμφωνα με τον Τζιτζιλή, το θέμα της συνοπτικής υποτακτικής των ρημάτων που έχουν σε -κ- στις διαλέκτους (2) - (5)

μπορεί επίσης να έχει χαρακτήρα -κ-, π.χ. *έδωκ-α* - να *δώκ-ω*, ή να έχει χαρακτήρα -σ, π.χ. *έδωκ-α* - να *δώσ-ω*.

Όπως και στον μέλλοντα, σε πολλά ρήματα ο αόριστος λήγει σε -ξα αντί -σα²⁴⁸: π.χ. *θαμάζου* - *θάμαξα*, *ταράζου* - *τάραξα*, *μαζώνου* - *μάζουξα*, *τραβού* - *τράβηξα*, *τηρού* - *τήρξα*, *μουρμουρίζου* - *μουρμούρξα* κλπ.

Σ η μ ε ί ω σ η: Όταν από ρήματα με καταλήξεις -σού, -σίζου έχουμε κατάληξη -σησα/-σισα, μετά την αποβολή του άτονου -i- και τη συνεκφορά των δύο -s-, αναπτύσσεται ημιφωνικός φθόγγος -i- (βλ. και 2.3.5.2, Β): π.χ. *φσού* - *φύσα* (< *φύσ'σα < *φύσησα), *μσού* - *μίσα* (< *μίσ'σα < *μίσησα), *κουσίζου* - *κόσα* (< *κόσ'σα < *κόσισα).

Οι καταλήξεις του παθητικού αορίστου είναι για την α' συζυγία -θα (< -θηκα), -σ'κα (< -στηκα), -φκα (< -φτηκα), -θκα (< -χτηκα), -(η)κα και για τη β' συζυγία -θα, -σ'κα: π.χ. (α' συζυγία) *δένουμι* - *δέθκα*, *λ'ύνουμι* - *λ'ύθκα*, *χράζουμι* - *χράσ'κα*, *διάζουμι* - *διάσ'κα*, *κρύβουμι* - *κρύφκα*, *αλ'είφτουμι* - *αλ'είφκα*, *βρέχουμι* - *βράθκα* (< -χτηκα), *σφίγγουμι* - *σφίθκα* (< -χτηκα), *καίουμι* - *κάηκα*, *κόφτουμι* - *κόπκα* και (β' συζυγία) *αγαπιούμι* - *αγαπήθκα*, *βαριούμι* - *βαρέθκα*, *πιν'ούμι* - *πιν'έθκα*, *ξ'ιλ'ούμι* - *ξ'ιουγ'άσ'κα*, *κριμν'ούμι* - *κριμάσ'κα* κλπ.

3.6.8.3.1 Ειδικές περιπτώσεις σχηματισμού αορίστου

Παρά τον κανόνα σχηματίζουν τον αοριστό τους τα: *κλ'αίου* - *κόαψα* αντί *έκοχαψα*, *κουάνου* - *κόασα* αντί *έκοχασα*, *μπουρού* - *μπόρσα* αντί *μπόρισα*, *σταναχουρού* - *σταναχώρσα* αντί *σταναχώρισα*, *σ'χουρού* - *σ'χώρσα* αντί *σ'χώρισα*, *προυχουρού* - *προυχώρσα* αντί *προυχώρισα* (ενώ *χουρού* 'χωράω' - *χώρισα* 'χώρεσα' και *χουρίζου* 'χωρίζω' - *χώρσα* 'χώρισα').

3.6.9 Αποθετικά ρήματα

Εκτός από τα κοινά αποθετικά της ν.ε. (με τον φωνητικό τύπο του ιδιώματος) *κοιμούμι*, *θυμούμι*, *φουβούμι*, *βαριούμι*, *κάθουμι*, *έρουμι* 'έρχομαι', *φαίνουμι*, *δέχουμι*, *ένουμι* 'γίνομαι', *αρταίνουμι*, *αντρέπουμι*, *σ'υν'ιρίζουμι* 'ανταγωνίζομαι', *αφκράζουμι*, *διάζουμι* 'βιάζομαι', *χράζουμι* 'χρειάζομαι', *χαίρουμι* κλπ. στο ιδίωμα απαντούν τα: (α)δουκ'ούμι

‘φέρνω στη μνήμη’, *αρτσ’ϊόνουμι* ‘παίρνω άγριο και επιθετικό ύφος’, *βουλ’ούμι* ‘επιθυμώ’, *ζ’ιπαροαζούμι* ‘κάνω τρέλες’, *ουρλ’ούμι* ‘ουρλιάζω’, *χαζμιούμι* ‘χασμουριέμαι’.

Κάποια ρήματα, κυρίως ψυχικού πάθους, που στη ν.ε. απαντούν στην ενεργητική, στο ιδίωμα απαντούν με συγκεκριμένη σημασία μόνο στη μέση φωνή: *θαμάζουμι* ‘απορώ’ (ενώ *θαμάζου* ‘θαυμάζω’), *ν’ιβριάζουμι* (χωρίς ενεργητικό τύπο) ‘νευριάζω’, *μιτανώνουμι* (αλλά και *μιτανώνου*) ‘μετανιώνω’, όπως επίσης και το τριτοπρόσωπο *μι πιάν’ιτι* ‘με “πιάνει”’, με *χορταίνει*’ (π.χ. «*χουρίς ψουμί του φαϊ μαναχό δε μι πιάν’ιτι*»).

3.7 ΜΕΤΟΧΗ

Η ενεργητική μετοχή σχηματίζεται, όπως και στη ν.ε., από το θέμα του ενεστώτα και την κατάληξη *-ουντας* στην α’ συζυγία και *-ιούντας* (αναλογικά προς τη μεσοπαθητική κατάληξη *-ιούμι*) ή *-ούντας* (όταν το ρήμα δεν απαντά στη μέση φωνή) στη β’ συζυγία: π.χ. (α’ συζ.) *ρίχνουντας, τρώουντας, πίνουντας, δέρνουντας* κλπ., ενώ αναλογικά απαντά και οι καταχρηστικοί τύποι *έρουντας* (*έρουμι* ‘έρχομαι’) (π.χ. και σε τραγ. «*έρουντας ’πού την πόλη*»), *κάθουντας* (*κάθουμι*), *σ’τέκουντας* (*σ’τέκουμι*, αλλά και *σ’τέκου*) (βλ. και Μπουμπουλίδης 1946:15-6) και (β’ συζ.) *τηριούντας* (*τηρού*, *-ιούμι*), *ρουτιούντας* (*ρουτού* - *ρουτιούμι*), *γκυλ’ούντας* (*γκυού* - *γκυλ’ούμι* ‘κυλώ’), *ιλ’ούντας* (*ιού* - *ιλ’ούμι* ‘γελώ’), *γκβαλ’ούντας* (*γκβαού* - *γκβαλ’ούμι* ‘κουβαλώ’), *πλ’ούντας* (*πουού* - *πλ’ούμι* ‘πουλώ’), *τσαουπατιούντας* (*τσαουπατού* - *τσαουπατιούμι* ‘τσαλαπατώ’), α λ λ ά (χωρίς μέση φωνή) *πιαούντας* (*πιαού* ‘πηλαλώ, τρέχω’), *πιτούντας* (*πιτού* ‘πετώ’), *χιρνούντας* (*χιρνού* ‘αρχινώ’), *καϊτιρούντας* (*καϊτιρού* ‘καρτερώ’), *γλ’ιντούντας* (*γλ’ιντού* ‘γλεντώ’), *γκλ’ιστρούντας* (*γκλ’ιστρού* ‘γλιστρώ’) κλπ.

Η παθητική μετοχή σχηματίζεται κατά κανόνα, όπως και στη ν.ε., από το θέμα του ενεργητικού αορίστου και την κατάληξη *-μένους*: π.χ. *βγάνου* - *βγαλμένους* (< *έ-βγαλ-α* > *έβγαλα*), *βλουγού* - *βλουγμένους* (< *βλόγ-σα*), *βρουντού* - *βρουντμένους* (< *βρόντ-σα*), *γν’έθου* - *γν’ιμένους* (< *έ-γν’ι-σα*), *δένου* - *διμένους* (< *έ-δι-σα*), *ιδρώνου* - *ιδρουμένους* (< *ίδρου-σα*), *κάμνου* - *καμουμένους* (< *έ-καμ-α*), *κρούου* - *κρουγμένους* (< *έ-κρουγ-σα* > *έκρουξα*), *λ’ύνου* - *λ’υμένους* (< *έ-λ’υ-σα* > *έλσα*), *μαζώνου* - *μαζουμένους*

²⁴⁸ Hatzidakis 1892:136· Παπαδόπουλος 1926:89· Ανδριώτης 1930:177 κ.α.

(< μάζου-ξα), μπήγου - μπηγμένους (< έ-μπηγ-σα > έμπηξα), ούζου - ουζμένους (< έ-ουσ-α), φκ'άνου - φκ'αζμένους (< έ-φκ'ασ-α) κλπ.

3.7.1 Μετοχές-επίθετα

Πολλές παθητικές μετοχές έχουν καταλήξει επίθετα και συνήθως έχουν απομακρυνθεί από τη σημασία του ρήματος από το οποίο προέρχονται ή το ρήμα έχει περιπέσει σε αχρηστία: π.χ. (α)βλουημένους 'ευλογημένος, καλότυχος' (< βλουγού 'ευλογώ'), αφηρμένους (και σύνθετο χαζουφηρμένους) 'αφηρημένος', αφουριζμένους 'άτιμος, ανεπιθύμητος' (< *αφουρίζου), βρουντμένους 'αλαφιασμένος, τρομοκρατημένος' (< μτβ. βρουντού 'πυροβολώ'), γραμμένους 'ζωγραφισμένος, με σχέδια' (< γράφου), ντρουντζμένους 'σαλεμένος' (< ντρουντίζου 'σειώ, δονώ'), φταζμένους '(προκ. για φρούτα) ώριμος, γινωμένος' (< φτάνω '(προκ. για φρούτα) ωριμάζω') κ.ά.

Μετοχές-επίθετα με αναλογικό σχηματισμό κατάληξης είναι, όπως και στη ν.ε., και τα επίθετα σε -ούμινους, π.χ. τριχούμινους (ν.ε.), φανταζούμινους 'αυτός που έχει μεγάλη ιδέα για τον εαυτό του'.

3.8 ΑΚΑΙΤΕΣ ΛΕΞΕΙΣ

3.8.1 Επιρρήματα

Τα περισσότερα επιρρήματα προέρχονται από τα αντίστοιχα επίθετα, από επιρρήματα της ν.ε. ή από δάνεια της τουρκικής. Τα επιρρήματα αυτά έχουν, όπως και στη ν.ε., συνήθως κατάληξη *-ά, -α*, συμπεριλαμβανομένων και των δανείων, καθώς προέρχονται από τον πληθυντικό ουδετέρου αντίστοιχων επιθέτων²⁴⁹: π.χ. *καορά, χαμνά, ψ'ηορά, χαμιορά, ίσ'α, ντ'ούζ'κα* (< *ντ'ούζ'κους* < τουρκ. *düz*) 'ίσια, κατευθείαν', *απανσίζ'κα* (< *απανσίζ'κους* < τουρκ. *aransız*) 'ξαφνικά', *αρσίζ'κα* (< *αρσίζ'κους* < τουρκ. *arsız*) 'αδιάντροπα' κλπ

Στα επιρρήματα αυτά, εκτός από τα οξύτονα, και κυρίως στα υπερδισύλλαβα, είναι συνηθισμένη η ανάπτυξη τελικού *-ς (-ας)*, πιθανόν αναλογικά προς τις μετοχές (*-ντας*), κάποιους συνδέσμους (*φόντας, σ'ίντας* κλπ.) ή επιρρήματα (*τάχατες, τότες* κλπ.) (ΛΚΝ, λ. *κρίμας*): π.χ. *γλ'ήγουρας, ύσ'τιρας, άλ'φουρας, σ'ήμιρας, άτζ'ιπας* 'άραγε', *(ι)τσ'άνας* 'έτσι' κλπ.

3.8.1.1 Τροπικά

Πώς (ερωτημ.), *όπους* (αναφορ.), *(ι)τσ'ά* 'έτσι', *(ι)τσ'άνας* 'έτσι να', *αλλ'ώς, παγάλ'α* 'αργά, σιγά', *παγαλ'ούτσ'κα, μι του ουσσούλ'* 'αργά και με τάξη', *ιαβάσ' ιαβάσ'* και *ιαβάσ'κα* 'αργά', *μπιρντέμπιρ'* 'απότομα', *απανσίζ'κα* 'αναπάντεχα', *μάζους* και *μαζούς* 'επίτηδες', *ταμάν ταμάν* 'ακριβώς, τέλεια', *αράδα* 'αδιάλειπτα', *ίσ'α ίσ'α, χώρια, μαζ'ί, (τ')ανάσ'κιοια, (τ')απίκα* 'μπρούμυτα', *(τα) πιστόκουα* 'προς τα πίσω', *'πού μιρ'ά* 'πλαγιαστά', *μαναχά* 'μόνον', *σ'ι ν'άφρα* 'μονομιάς, διαμιάς', *'πού ντιπ* 'εντελώς', *'πού καορά* 'εντελώς' κ.ά.

²⁴⁹ Υπάρχουν περιπτώσεις που έχουμε απευθείας δάνειο επίρρημα από την τουρκική και χωρίς αυτό να έχει ενταχθεί στο τυπικό του ιδιώματος: π.χ. *μπιρντέμπιρ'* (< τουρκ. *birdenbire*) 'απότομα', *μπιρντά* (< τουρκ. *bir daha*) 'άλλο πια' κλπ.

3.8.1.2 Άλλα τροπικά επιρρήματα

Σε πολλές περιπτώσεις, καθώς στο ιδίωμα χρησιμοποιούνται σε μεγάλο βαθμό ο υποκορισμός, χρησιμοποιείται η κατάληξη *-ούτ'κα* (π.χ. *αφρούτ'κα*, *απλ'ούτ'κα*), ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις η χρήση της υποκοριστικής κατάληξης είναι αποκλειστική σε επίθετο και επίρρημα (π.χ. *απαούτ'κους*, *απαούτ'κα*, ποτέ **απαός*, **απαοιά*).

3.8.1.3 Ομοιωματικά μόρια

Επειδή και τα ομοιωματικά μόρια περιγράφουν τρόπο κρίθηκε σκόπιμο να αναφερθούν μαζί με τα τροπικά επιρρήματα. Τα ομοιωματικά μόρια είναι το *άματ*²⁵⁰ (= σαν να) όταν ακολουθεί ρήμα και το *νό*²⁵¹ (= σαν) όταν ακολουθεί ουσιαστικό, επίθετο: π.χ. *τρώς άματ είσ'ι μέρις ν'ησ'κός* 'τρώς σα να είσαι μέρες νηστικός' και *τρώς νό ν'ησ'κός* 'τρώς σα νηστικός'. Όταν μετά το *νό* ακολουθεί έναρθρο ουσιαστικό ή επίθετο ή αντωνυμία τότε, όπως και στη ν.ε., μπαίνει στην αιτιατική: π.χ. *τρώς νό του ν'ησ'κό* 'τρώς σαν τον νηστικό', *τρώς νό τ' μένα* 'τρώς σαν εμένα'.

3.8.1.4 Τοπικά επιρρήματα

Τα κυριότερα τοπικά επιρρήματα είναι: (ερωτημ.) *πού*, *πά*; (< *πού α* < *πού δα*) 'πού θα', *πρός* 'προς τα πού', *πόθιν* 'από πού', (αναφορ.) *όπου* και: *ιδά*, *ιδαιά*, *ικεί*, (*ι*)*κεμά* 'εκεί (κοντά)', (*ι*)*κεμού* 'εκεί (μακριά)' *κείθι* 'προς τα 'κεί, πέρα', (*α*)*πέδουν* 'αποδώ', (*α*)*πέκειν* 'αποκεί', (*α*)*πιδώθι* 'στην αποδώ μεριά', (*α*)*πικείθι* 'στην αποκεί μεριά'²⁵², *αυτού*, *αού* 'αλλού', *ό-ράδα* 'παντού', *κάπ* 'κάπου', *κάγκάπ* 'πουθενά', *ψ'ηογά* 'ψηλά, επάνω, πάνω από', *ουπάν* 'επάνω', *καταή* 'κάτω', *μέσα*, *όζου*, *μπρος*, *μπρουστά*, *ουπίς* 'πίσω', *δέξα* και *διζ'ά*, *ζ'έρβα* και *ζ'ιρβά*, *χαμηογά*, *κουντά*, *μακρά*, *άτουρα(ς)* 'δίπλα, κοντά κοντά', *πού μίρ'ά* 'απόμερα, παράπλευρα', *καρσί* 'απέναντι, αντίκρυ', *όυρα*

²⁵⁰ Από το μεσν. *άματι* (< έκφρ. *άμα ότι*) (ΛΚΝ): (πβ. μεσν. *έπίρρ. άμα* = με τον ίδιο τρόπο, Κρ. -Επιτ., στη λ.).

²⁵¹ Από το μεσν. *έπίρρ. γιον* (+ άρθρο *ο*) (= όπως, σαν, Κρ. - Επιτ., στη λ.) (< αρχ. *οίον*): πβ. Σαρ. Εκκλ. *γιως* (= όπως) (Ψάλτης 1905:214). Στο ιδίωμα της Φιλιππούπολης χρησιμοποιούσαν το *όμ* («*Το αλλαζαν (ενν. το κορίτσι) όμ' νόφ'*», Βογαζλής 1939:293). Το ίδιο και στον Στενήμαχο (Τζομπάρης 1945-6:166).

²⁵² Όταν πρόκειται για φυσικό όριο (π.χ. ποτάμι, δρόμος κλπ.). Βλ. και Μπουντώνας 1892: 55.

‘τριγύρω’, *ούρα ούρα* ‘γύρω γύρω’, *σ’ μέσ’* ‘ανάμεσα’, *μακρά, κοντά, τσ’άκ* ‘ακριβώς μέχρι’ κ.ά.

Σε πολλά τοπικά επιρρήματα έχουμε επιθηματοποίηση του ουσιαστικού *μυρ^εά* και έτσι απαντούν: *απάνμυρ^εα* ‘επάνω’, *ουπίσμυρ^εα* ‘πίσω’, *μέσ’μυρ^εα* ‘στη μέση’ κλπ. Πβ. *πούμερ^εια* = πού (μικρασιατικά ιδιώματα).

3.8.1.4.1 Οριστικοποίηση της δείξης

Όπως στις δεικτικές αντωνυμίες, και σε ορισμένα τοπικά επιρρήματα η “εδώ” και η “εκεί” δείξη επιτείνεται και αποσαφηνίζεται με το επιθηματικό μόριο *-ιά* (μετά από φωνήεν) και *-ά* (μετά από σύμφωνο) για την “εδώ” δείξη και *-ιού/-ού* για την “εκεί” δείξη: π.χ. *(ι)δά* ‘εδώ’ - *(ι)δαιά* ‘εδωδά’ (ποτέ **δαίου*), *δώθι* ‘προς τα εδώ’ - *δωθιά* ‘προς τα εδώ ακριβώς’ (ποτέ **δωθιού*), *ικεί* - *(ι)κειά* ‘εκεί (αλλά κοντά)’ - *(ι)κειμού* ‘εκεί (αλλά μακριά), *κειίθι* ‘προς τα εκεί’ - *κειθιά* ‘προς τα εκεί (αλλά κοντά)’ - *κειθιμού* ‘προς τα εκεί (αλλά μακριά)’, *(α)πέκειν* ‘αποκεί’ - *(α)πεκεινά* ‘αποκεί κοντά’ - *(α)πεκεινού* ‘αποκεί μακριά’ (βλ. και 3.5.3 Δεικτικές αντωνυμίες).

3.8.1.5 Χρονικά επιρρήματα

Τα κυριότερα χρονικά επιρρήματα είναι: (ερωτημ.) *πότι*, (αναφορ.) *όπουτι* και: *άλ’φουρα(ς)* ‘άλλη φορά, άλλοτε’, *ν’άφρα(ς)* ‘μια φορά, κάποτε’, *κάγκαν’άφρα(ς)* ‘(αρν.) καμιά φορά’, *καν’άφρα(ς)* ‘καμιά φορά’, *κάγκαπότι* ‘ποτέ’, *κάπ κάπ* ‘κάπου κάπου’, *αράδα* ‘συνεχώς’, *(του) κατόπ’* ‘έπειτα, στη συνέχεια’, *κόμα* ‘ακόμα’, *πέρσ’*, *πρόπιρσ’*, *φέτου*, *μιθαύρου* ‘του χρόνου’, *γλ’ήγουρα(ς)* ‘σε λίγο, πολύ σύντομα’, *μάν’ι* *μάν’ι* ‘αμέσως’, *παγάλ’α* ‘αργά’, *πάλ’ι*, *μέτα* ‘έπειτα, στη συνέχεια’, *πάλ’ι μέτα* ‘ξανά και ξανά’, *νουρίς*, *ούλου* ‘όλο, πάντοτε’, *πλ’ά* ‘πια, πλέον’, *ιχτέ* ‘χθες’, *προυχτέ* ‘προχθές’, *σ’ήμιρα(ς)*, *ταχ’ά* ‘πολύ πρωί· αύριο²⁵³’, *τ’ν άλλ’* ‘μεθαύριο’, *κόμα τ’ν άλλ’* ‘αντιμεθαύριο’, *πόψ’ι* ‘απόψε’, *ιψ’έ* ‘εψές’, *προυψ’έ* ‘προψές’, *σαμπά(χ)λ’α* ‘πρωί’, *τ’ αργά* ‘αργά το απόγευμα’²⁵⁴, *καρσ’ί σαμπά(χ)λ’α* ‘μετά τα μεσάνυχτα, πολύ πρωί (κατά

²⁵³ Για την επέκταση της σημασίας πβ. και κυπρ. *το παωρνόν* = αύριο.

²⁵⁴ Ο Κ. Ρωμαίος (1955:346-7) στο δημοτικό τραγούδι για την άλωση της Αδριανούπολης («Τ’ αηδονία της Ανατολής και τα πουλιά της Δύσης // κλαίνε αργά, κλαίνε ταχιά, κλαίνε το μεσημέρι»), επειδή του διαφεύγει η συγκεκριμένη σημασία, θεωρεί τον δεύτερο στίχο προβληματικό, γιατί παρατάσσονται, κατά τη γνώμη του, δύο ασύμβατα επιρρήματα (τρόπου και χρόνου) και ένα ουσιαστικό, και εντέλει όχι γνήσιο, γι’ αυτό και επιχειρεί αποκατάστασή του, ενώ παρατάσσονται

λέξη: απέναντι από το πρωί), *χαραή* και *χαραή χαραή* 'πολύ πρωί', *κατάντα* 'παραμονή (γιορτής)', *τ' μέρα* 'ανήμερα (γιορτής)', *τότι, τώρα, τωραϊά* 'πριν από λίγο, πρόσφατα', *ύσ'τιρα(ς), προυτύτιρα, μπρουστά* 'πριν', *κόμα μπρουστά* 'πιο πριν', *άκρα* 'τέλη' (π.χ. *άκρα του καουκαίρ* 'τέλη του καλοκαιριού'), *ουπάν*²⁵⁵ 'ακριβώς' (π.χ. *ουπάν του δειλνό* 'ακριβώς το μεσημέρι, καταμεσήμερο'), *πουδείλνα* 'αποδείλνα, νωρίς το απόγευμα' κ.ά.

3.8.1.6 Ποσοτικά επιρρήματα

Τα κυριότερα ποσοτικά επιρρήματα είναι: (ερωτημ.) *πόσου*, (αναφορ.) *όσου* και: *τόσου, τοσουιά, μαναχά* 'μόνο', *πουλ'ύ, πλ'ά* 'πια', *πλ'έτιρου* 'περισσότερο', *λ'ίγου, γκουτζ'ά* 'αρκετά', *χίτσ* 'καθόλου', *ντιπ* 'καθόλου, εντελώς', *απού ντιπ* 'εντελώς' *βίτσα-βίτσα* 'πολύ γεμάτα', *μι τσουρτσούα* 'μέχρι πάνω, μέχρι την κορυφή', *ως* 'μέχρι', *ίσ'α-ίσ'α* 'μόλις', *παραπάν, μόν'ι* 'μόνο', *μπάριμ* 'τουλάχιστο', *χέμανα(ς)* 'κιάλας, επιπλέον' κ.ά.

3.8.1.7 Βεβαιωτικά, αρνητικά, διστακτικά επιρρήματα ή μόρια με επιρρηματική χρήση

Βεβαιωτικά: *ν'αί, α'ά* (με βαθύ λαρυγγικό ανεπαισθητο φθόγγο), *χά*.

Αρνητικά: *όχ', μπά*.

Διστακτικά: *θάρουμ* 'ίσως' (εκφράζει όχι ομολογημένη επιθυμία ή ευχή): π.χ. *θάρουμ έρθ'* 'ίσως έρθει (αλλά το επιθυμώ και το εύχομαι)', *θάρουμ δε βρέξ'* 'ίσως να μη βρέξει' (το επιθυμώ και το εύχομαι).

3.8.1.8 Παραθετικά επιρρημάτων

Όπως και στα επίθετα, ο συγκριτικός βαθμός σχηματίζεται από το ποσοτικό επίρρημα *κόμα* και το επίρρημα και ο υπερθετικός από το *ντιπ* *κι* και το επίρρημα πάντα σε καταφατική πρόταση: π.χ. *καουά - κόμα καουά - ντιπ κι καουά, γλ'ήγουρα - κόμα γλ'ήγουρα - ντιπ κι γλ'ήγουρα* κλπ.

κανονικά τρία επιρρήματα χρόνου, δηλ. «κλαίνε αργά το απόγευμα (προτού βραδιάσει), το πρωί και το μεσημέρι».

²⁵⁵ Όπως αναφέρει η Κουτίτα-Καϊμάκη (1994:234) παραπέμποντας στην E. Traugott: «μεγάλο τμήμα του χρονικού συστήματος (ενν. της ποντιακής) είναι τοπικό στη βαθύτερη δομή του».

3.8.2 Προθέσεις

3.8.2.1 Οι κυριότερες προθέσεις

Αυτές είναι: *για* ‘για’, *απού*, *σ’ι*, *μι*, *αντίς*, *χώρς* ‘χωρίς’, *δίχου(ς)*, *κά*²⁵⁶ ‘κατά, προς’, *κατά*, *ώς*, *μέχρι*, *ιζόν*, *ανά*, *παρά*, *ζ’ι-*, *πιδί*, *νόν* και *νόν-νόν* ‘κατά μήκος’. Από αυτές χρησιμοποιούνται και στη σύνταξη και στη σύνθεση οι *απού*, *αντί(ς)* (π.χ. *απού τ’ ιμένα-απουρνού*, *αντίς ικείνουν - αντίμαχους*), μόνο στη σύνθεση οι *κατά*, *ανά*, *παρά*, *ζ’ι-*, *πιδί*²⁵⁷ (π.χ. *κατασ’έρνου*, *αναγραίνου*, *ανασ’κυρνού*, *παραμιρνού*, *ζ’ιπατώνου*, *πιδιού*, *πιδιουρία*), ενώ οι υπόλοιπες μόνο στη σύνταξη.

Σε θέση πρόθεσης χρησιμοποιείται και η εμπρόθετη έκφραση *για* τόπου (+ αιτιατική) με τη σημασία ‘αντί (για), στη θέση’, π.χ. *πίν’ ντ’ μπίρα για τόπου ν’ιρό* ‘πίνει τη μπίρα αντί για νερό’.

3.8.2.2 Το μεσοφωνηεντικό τ’ στη σύνταξη προθέσεων

Όταν η πρόθεση *μι* συντάσσεται με τύπους προσωπικής ή δεικτικής αντωνυμίας που αρχίζουν από φωνήεν (*ιμένα*, *ισ’ένα*, *ιμάς*, *ισάς*, *αυτόν*, *ικείνουν*) διατηρείται από επανάλυση μεσοφωνηεντικό τ’, που προέρχεται από την προφωνηεντική σύνταξη της μεσαιωνικής πρόθεσης *μετ(ά)* (και με επανάλυση *με τ(ά)*) (π.χ. *μετ’ εμέ* > *με τ’ εμέ*): π.χ. *μι τ’ ιμένα*, *μι τ’ ισάς* κλπ.

Στη συνέχεια από αναλογική επίδραση η χρήση του αυτονομημένου μεσοφωνηεντικού τ’ επεκτάθηκε αναλογικά και σε άλλες προθέσεις (*για*, *απού*, *κά*). Έτσι, παρατηρούμε, όπως και σε άλλα β.ι.²⁵⁸, *για τ’ ισάς*, *για τ’ ιμένα*, *για τ’ ισ’ένα*, *απού τ’ ισένα*, *απού τ’ ιμάς*, *μι τ’ αυτόν* και *μι ταύτουν*, *για τ’ αυτόν* (απ’ όπου και αναλογικά το αιτιολογικό *γιαταύτου* ‘γι’ αυτό’), *κά τ’ ιμάς* ‘προς εμάς’, *κά τ’ ικείνουν* κλπ.

²⁵⁶ Από την πρόθ. *κατά* + άρθρο *τα* (*κατά τα* > *κά τα*) με επανάλυση (ή απλολογία). Πβ. π.χ. ν.ε. πρόθ. *με* (< *μετά*).

²⁵⁷ Στη σύνταξη η *πιδί* απαντά μόνο στον στίχο «... *πιδίλαμπιν του δάχτυου πιδί του δαχτυλ’ίδι...*» (Κάλαντα Πρωτοχρονιάς).

²⁵⁸ Πβ. π.χ. για τα Γρεβενά Αναστασιάδης 1998:18-19, ο οποίος χρησιμοποιεί τον όρο *αρθρικό μόριο*.

3.8.2.3 Σύνταξη με δύο προθέσεις

Όπως και στη ν.ε. (*αντί για*), παρατηρείται σύνταξη με δύο προθέσεις στην περίπτωση των *αντίς* και *για*: π.χ. *αντίς για τ' μένα πήραν ισ' ένα*.

3.8.2.4 Προθέσεις με σημασία και σύνταξη επιρρήματος

Μερικές προθέσεις χρησιμοποιούνται όχι σε εμπρόθετη σύνταξη αλλά καθαρά ως επιρρήματα. Οι προθέσεις-επιρρήματα είναι οι *πρός* ‘προς τα πού, προς ποια κατεύθυνση’ (πάντα σε ερωτηματική πρόταση) και *μέτα*²⁵⁹ ‘ύστερα, έπειτα, στη συνέχεια’: π.χ. *πρός πααίνς*; ‘προς τα πού πηγαίνεις;’ *δε ζ'έρου προς είν 'ι του χουράφ' σ'* ‘δεν ξέρω προς ποια κατεύθυνση είναι το χωράφι σου’ *μέτα ήρθιν κ'' αυτός* ‘ύστερα ήρθε κι αυτός’ *είπα μέτα κ''* *ιγώ τα φκά μ'* ‘είπα έπειτα κι εγώ τα δικά μου’.

3.8.3 Σύνδεσμοι

A. Παρατακτικοί:

1. Συμπλεκτικοί: *κι*²⁶⁰, *ούτι, ούτι - ούτι, ούδι, ούδι - ούδι, νούδι - νούδι, νουδέ - νουδέ, χέμ 'και', χέμ - χέμ 'και - και', πάλ'ι 'επίσης'*
2. Διαζευκτικοί: *ή, ή - ή, για, για - για*
3. Αντιθετικοί: *μα, (α)μ(ά), όμους*

B. Υποτακτικοί

1. Ειδικοί: *ότι, που*
2. Χρονικοί: *μόλ'ις, (α)ντά, σάντα, σ'ίντα(ς), φόντας, προουτού, όπουτι, ώς*
3. Αιτιολογικοί: *γιατί, ιπειδής, αφού, γιαταύτου*
4. Τελικοί: *να, για να*
5. Εναντιωματικοί: *παρόλ που, κι που*
6. Υποθετικοί: *άμα, α*
7. Συμπερασματικοί: *άραγίς, λ'οιπόν*
8. Διστακτικοί: *να μη, (αρνητ.) να μη δεν, σάμπους 'μήπως'* (εισάγει ρητορική ερώτηση)

²⁵⁹ Επειδή δεν χρησιμοποιούνται ούτε σε εμπρόθετη σύνταξη, ούτε σε σύνθεση, αλλά μόνον ως επιρρήματα έχουν καταχωριστεί στα επιρρήματα.

²⁶⁰ Ο σύνδεσμος *κι*, όπως και στη ν.ε., χρησιμοποιείται και στη θέση άλλων (αιτιολογικών, εναντιωματικών, ειδικών κ.ά.) συνδέσμων (βλ. Ανδριώτης 1930: 170. 1).

3.8.4 Μόρια

1. Προτρεπτικά: *ας, ά(ι), α* (< για)
2. Μελλοντικά: *δα, α, δανα*
3. Βουλευτικό: *να*
4. Δεικτικά: *α* (< να)
5. Παρομοιαστικά: *νό* (= σαν), *άματ* (= σαν να) (βλ. και 3.8.1.3.)
6. Δυνητικό: *ηνά, (αρνητ.) δέηνα*
7. Αρνητικά, αποτρεπτικά: *δε(ν), μη* και το προθηματικό *κάν-*

Ο Τζιτζιλής (*Νεοελλ. Διάλ.*) κάνει λόγο για τη διάκριση της νέας ελληνικής και των διαλέκτων της με κριτήριο το αν το αρνητικό μόριο που χρησιμοποιούν είναι το αρχ. ου(κ) (π.χ. ποντιακή) ή το δε(ν) (π.χ. κοινή).

3.8.5 Επιφωνήματα

1. Θαυμασμού: *ούί!, ούί ούί!, ώιντε!, μπρέ!, τί θάμα!,* (με ηχηρή εισπνοή προς τα μέσα) *ίι!,* (μόνο γυναίκες) *πίι!, τς!τς!τς!* (με εισαγωγή αέρα)
2. Πόνου: *ουχ!, όλαλα!, όλ'ι όλ'ι!*
3. Οίκτου: *ιαζζίκ!* ‘κρίμα!’
3. Ενθουσιασμού (στους χορούς): (άνδρες) *ίχα!, όχα!,* (γυναίκες) *ίχού!, ίχουχού!*
4. Περιπαικτικά-ειρωνικά: *ίογ ίογ!*
5. Άρνηση: *μπα!*
6. Ευχετικά: *μπουλάκιμ!,* (τραγ.) *μπουλάκ'!, μακάρ'!*
7. Κλητικά: (προς άντρα, με ή χωρίς βαφτιστικό) *ω!, ώι!, μουρέ!,* (πάντα με βαφτιστικό) *μόρ'!* (αντίστοιχα προς γυναίκα, με ή χωρίς βαφτιστικό) *ου!, αού!, μουρή!,* (πάντα με βαφτιστικό) *μούρ'!*²⁶¹

²⁶¹ Για προσφώνηση προς άντρες (και, τελευταία, καταχρηστικά και για γυναίκες) χρησιμοποιούνται τα τουρκικής προέλευσης *τζ'άναμ* (< τουρκ. *canım* ‘ψυχή μου’) και το συνηθέστερο *τζ'άμ* (< πιθ. τουρκ. *hocam* ή συντετμημένος τύπος του *τζ'άναμ*). Επίσης σε ερωτηματικούς ρηματικούς τύπους χρησιμοποιούνται τα χαρακτηριστικά επιθήματα προσφώνησης *-έι* (προς άντρα) και *-ί* (προς γυναίκα): π.χ. (προς άντρα) *πού πααίνς-έι;* (pú paéns-éi?) και (προς γυναίκα) *πού πααίνς-ί;* (pú paéns-í?).

3.8.5.1. Περιστασιακά επιφωνήματα - Επιφωνήματα από άλλα μέρη του λόγου²⁶²

A. Από επίρρημα

κόμα! ‘πρόσεχε!’

B. Από επίθετο

καότκους! ‘καλότυχος!, μπράβο!’

²⁶² Ο Μπουσμπούκης (1991:85) τα αναφέρει ως «μη κύρια ή δευτερεύοντα».

B. ΠΑΡΑΓΩΓΗ

Οι περισσότερες παραγωγικές καταλήξεις του ιδιώματος απαντούν και σε άλλα (βόρεια και μη) ιδιώματα. Όπως όμως φαίνεται παρακάτω υπάρχουν και καταλήξεις που είτε δεν συνηθίζονται ή σπανίζουν σε άλλα ιδιώματα, είτε διαφέρει σημαντικά η χρήση τους και η παραγωγική τους δυναμική.

Το μεγαλύτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η γενικευμένη χρήση της υποκοριστικής κατάληξης *-ούδης*, *-ούδα*, *-ούδι*, που παρατηρούνται και σε άλλες περιοχές (Α. και Δ. Θράκη, Α. Μακεδονία, Χαλκιδική, Θάσο, Σαμοθράκη, καθώς επίσης και Εύβοια, Χίο, Προύσα²⁶³), όχι όμως στον βαθμό και στην έκταση που απαντούν στο μοναστηριώτικο ιδίωμα, αλλά και γενικά στους πρόσφυγες από την περιοχή του Καβακλί. Η γενικευμένη και σχεδόν αποκλειστική χρήση (οι άλλες υποκοριστικές καταλήξεις χρησιμοποιούνται πολύ λιγότερο και σε ειδικές περιπτώσεις, βλ. παρακάτω) της παραπάνω υποκοριστικής κατάληξης, την οποία ο Τσοπανάκης (1968:285) θεωρεί «αποτέλεσμα ενός ιωνισμού που αναπτύχθηκε μέσα στο κλιτικό σύστημα της Κοινής, ενός ιωνισμού που επέζησε και διαδόθηκε και στη νεοελληνική», αποτελεί ένα ξεχωριστό χαρακτηριστικό στην καθημερινή ομιλία των Μοναστηριωτών, ενώ, όπως φαίνεται και από τα παραδείγματα, χρησιμοποιείται και σε κάθε είδος νεολογισμού στο ιδίωμα. Οι υποκοριστικές καταλήξεις, όπως και στη ν.ε., δεν δηλώνουν πάντα το μικρό μέγεθος, αλλά πολλές φορές και αγάπη, τρυφερότητα, συμπάθεια, συμπόνια, οίκτο, αλλά και περιφρόνηση, υποτίμηση ή αποστροφή. Στο ιδίωμα η πολύ συχνή χρήση των υποκοριστικών αυτών δημιούργησε: α) νέα ουσιαστικά με διαφορετική, σε σχέση με τη λέξη-βάση, σημασία, π.χ. *μισαούδα* 'μαντήλι τσέπης' (< *μισάουρα* 'κάλυμμα σοφρά, τραπεζομάντηλο', *σ'ιτούδα* 'λεπτό σύρμα' (< *σ'ίτα* 'συρματόπλεγμα'), *πουούδ'* 'κλωσσοπουλάκι' (< *πλ'ί* 'οποιοδήποτε πουλί'), *τσ'αούδ'* 'ακακία' (< *τσ'αλ'ί* 'αγκαθωτός θάμνος'), *βαλτούδ'* 'το ζιζάνιο κύπερη' (< *βάλτου (του)* 'βούρλο') κ.ά. και β) νέα ουσιαστικά από παλαιότερα υποκοριστικά, που έχασαν κάποια στιγμή την υποκοριστική σημασία τους και παράλληλα ατόνησε ή έπαψε εντελώς η χρήση των αντίστοιχων ριζικών λέξεων²⁶⁴, π.χ. *πιδούδ'* 'αγόρι' (< *σπάν. πιδί*), *κουρτσούδ'* 'κορίτσι' (< *σπάν. κουρίτσ*'), *σπιρτούδ'*

²⁶³ Τσοπανάκης 1968:283 και ειδικότερα για τη διαλεκτική έκταση της κατάληξης :301-302, ενώ τον αρσενικό τύπο *-ούδης* ο Παπαδόπουλος (1926:107) τον περιορίζει μόνον στον Αίνο.

²⁶⁴ Βλ. σχετικά και Τσοπανάκης 1968:297.

‘σπουργίτι’ (< άχρ. σπρίτ’), ουδούδ’ ‘λουλούδι’ (< σπάν. ούδ’), γκουλ’ιφαρούδ’ ‘ο χωρίς φτερά νεοσσός’ (< *γκουλ’ιφάρ’), μπακούδα ‘καραβάνα’ (< *μπάκα), χαζαηδονούδ’ (< *χαζαηδόν’) ‘είδος ωδικού πουλιού’ κ.ά. και γ) νεότερα προσηγορικά ουσιαστικά από υποκοριστικά νεότερων στο ιδίωμα λέξεων, π.χ. μηχανούδα ‘ξύστρα μολυβιών’ (< μηχαν’ή ‘οποιοδήποτε είδος μηχανήματος ή μηχανισμού), τιν’ικούτς ‘αγγειό από χρησιμοποιημένη κονσέρβα’ (< τιν’ικές ‘σίγκινο δοχείο, αλλά και δοχείο-μονάδα μέτρησης από χρησιμοποιημένο τενεκέ’) κ.ά.

Ανάλογη είναι η χρήση των παραπάνω υποκοριστικών καταλήξεων και στα βαφτιστικά ονόματα με πρόθεση να δηλωθούν ποικίλα συναισθήματα ή να επιτευχθούν διάφοροι επικοινωνιακοί σκοποί. Έτσι, όπως και στη ν.ε., το υποκοριστικό *Ιουργούτς* δεν δηλώνει μόνο τον μικρό στην ηλικία *Ιώργου* ‘Γιώργο’, αλλά πιθανόν και τον μικροκαμωμένο ή τον καημένο ή τον χαϊδεμένο ή αυτόν που νοσταλγήσαμε ή αυτόν που υποτιμούμε κλπ.

Το ότι η χρήση τους έχει ξεχωριστή σημασία και θέση στο ιδίωμα φαίνεται από το γεγονός ότι τα επώνυμα των Μοναστηριωτών προέρχονται από την καθημερινή χρήση των καταλήξεων αυτών και συγκεκριμένα από το επεξηγηματικό υποκοριστικό καταγωγής, ουδέτερου γένους²⁶⁵, που συνοδεύει το κάθε βαφτιστικό. Έτσι, στην καθημερινή συνομιλία το κάθε βαφτιστικό συνοδεύεται από το αντίστοιχο ουδέτερο υποκοριστικό καταγωγής και δημιουργείται πατρωνυμικό σε -ούδι²⁶⁶ από το οποίο προκύπτει και το οικείο επώνυμο. Έτσι, παρατηρούμε π.χ.: *Παναμάτς του Σ’τιφανούδ’*, δηλ. το παιδί του *Στέφανου* (> επών. *Στεφανούδης*), *Ιόργουτς του Σ’τιφούδ’*, δηλ. το παιδί του *Στέφου* (> επών. *Στεφούδης*), *Ν’ίκουτς του Γκουγκούδ’*, δηλ. του *Γκόγκου* (> επών. *Γκογκούδης*) και με τον ίδιο τρόπο: *του Δημούδ’*, δηλ. του *Δήμου* (> επών. *Δημούδης*), *του Ιουρντανούδ’*, δηλ. του *Ιορδάνη* (> επών. *Ιορδανούδης*), *του Μανουούδ’*, δηλ. του *Μανόλη* (> επών. *Μανωλούδης*), *του Ναστούδ’*, δηλ. του *Νάστου* (< Αναστάσιος) (> επών. *Ναστούδης*), *του Νατούδ’*, δηλ. του *Νάτη/-ου* (< Αναστάσιος) (> επών. *Νατούδης*), *του Ντουνούδ’*, δηλ. του *Ντόνη* (< Αντώνης) (> επών. *Ντονούδης*), *του Παντούδ’*, δηλ.

²⁶⁵ «Η προτεραιότητα και η δυναμικότητα του ουδέτερου φαίνεται κι από το γεγονός ότι ο ουδέτερος τύπος αποτελεί την βάση για την δημιουργία των αρσενικών υποκοριστικών επωνύμων» (Τσοπανάκης 1968: 296). Παρόμοιο φαινόμενο αναφέρει ο Χατζιδάκις (1916: 286) και για τη Χίο, χωρίς όμως το ουδέτερο να λειτουργεί παραθετικά προς το βαφτιστικό και χωρίς η υποκοριστική κατάληξη να έχει τόσο γενικευμένη (και σε προσηγορικά) χρήση. Πβ. αντίστοιχα για την κατάλ. -άκι Σακελλαριάδης 1997:100.

του Πάντου (< Παντελεήμων²⁶⁷) (> επών. Παντούδης) κ.ά.²⁶⁸ Το ίδιο ισχύει με τα υποκοριστικά από επαγγελματικά, παρωνύμια ή τυχόν πατριδωνυμικά. Και έχουμε: Παύλ'ους τ' Αλμπανούδ', δηλ. το παιδί του Αλμπάνη (> επών. Αλμπανούδης), Ιόργους του Καμηούδ', δηλ. το παιδί του Καμήλα (> επών. Καμηλούδης) κλπ., όμοια επίσης και τα: του Καμπουρούδ', δηλ. του Καμπούρη (> επών. Καμπορούδης με αντικώφωση/υπερδιόρθωση), του Μαμαούδ', δηλ. του Μαμαλή (< τοπν. Μάμας) (> επών. Μαμαλούδης), του Νταγουούδ', δηλ. του Νταγλή (< τουρκ. *dağlı* 'βουνίσσιος') (> επών. Νταγλούδης με υπερδιόρθωση αντί Νταγλούδης), του Ντουμπρούδ', δηλ. του Ντόμπρη (< βουλγ. *dob(ǎ)r* 'καλός') (> επών. Ντομπρούδης) κλπ.²⁶⁹

Συνηθισμένη στο ιδίωμα είναι και η πληθυντική οικωνυμική και μικροτοπωνυμική κατάληξη *-άδης* (< *-άδες*), η οποία δηλώνει πρώτα μέλη μιας οικογένειας και στη συνέχεια την οικία ή το χώρο που κατοικούν²⁷⁰. Η κατάληξη χρησιμοποιείται αποκλειστικά και για όλα τα επώνυμα. Έτσι, έχουμε: Αλμπανάδης, Γκανάδης, Γκουγκάδης, Θανασ'άδης, Ιαντσ'ιδάδης, Ιτάδης, Λουλακάδης, Καμηογάδης,

²⁶⁶ Πβ. Τσοπανάκης 1968:298. Ο σχηματισμός πατρωνυμικών με ουδέτερο υποκοριστικό έχει τις ρίζες του στους μεσαιωνικούς χρόνους (Σακελλαριάδης 1997:100).

²⁶⁷ Το Πάντος/-ης απαντά και ως χαϊδευτικό του Παναγιώτης, όπως επίσης και ως αυτούσιο βαφτιστικό στην Α. Θράκη (για παιδί π.χ. που γεννιέται την Κυριακή των Αγίων Πάντων) (Χουρμουζιάδης 1938:332).

²⁶⁸ Σε πολλές ευρύτερες οικογένειες έως και σήμερα κυριαρχεί στα βαφτιστικά το ριζικό πατρογονικό όνομα, όπως π.χ. το Στέφανος στους Στεφανάδες, το Στέφος (< Στέφανος) στους Στεφάδες, το Δήμος στους Δημάδες κ.ο.κ., ενώ στους περισσότερους το ριζικό πατρογονικό, επαγγελματικό ή παρωνύμιο, όπως είναι φυσικό, έχει χαθεί.

²⁶⁹ Είναι τόσο γενικευμένη η χρήση της υποκοριστικής κατάληξης στα παραθετικά υποκοριστικά καταγωγής που εκτείνεται και εφαρμόζεται δυναμικά και στα επώνυμα εκείνα τα οποία, για διάφορους λόγους, έχουν άλλη κατάληξη την οποία είτε αποκαθιστούν είτε επεκτείνουν σε *-ούδης*. Έτσι έχουμε: Κύρτσ'ους του Θανασ'ούδ', δηλ. του Θανάση (επών. Αθανασιάδης), Δήμους του Γκανούδ', δηλ. του Γκάν'η (= Γιάννης) (επών. Γκανιάδης), Δημήτρης του Παπαδούδ', δηλ. του Παπά (-Μιχάλη) (επών. Παπαμιαχάλη), του Παπαδημητρούδ' (επών. Παπαδημητρίου), του Παπαντουνούδ' (επών. Παπαντωνίου), του Τιρζούδ' (επών. Τερζιάδης), του Τσ'ιμούδ' (επών. Τσιμιάδης), του Πατσ'αούδ' (επών. Πατσιαλιάδης), του Ντιλιμπουρούδ' (επών. Δελιμπούρας) κλπ.

Επιπλέον, η υποκοριστική κατάληξη εφαρμόζεται, σε δεύτερο βαθμό, και σε κάποια επώνυμα σε *-ίδης* (και δημιουργεί νέα υποκοριστική κατάληξη *-ιδούδ'*) είτε επειδή η ρίζα έχει λησμονηθεί είτε επειδή, το πιθανότερο, ενσωματώθηκαν υστερότερα στη μοναστηριώτικη κοινωνία, οπότε η (ξένη προς το ιδίωμα) κατάληξη *-ίδης* του επωνύμου τους θεωρήθηκε ότι αποτελούσε μέρος του θέματος της ρίζας. Έτσι, έχουμε: του Ιαντσ'ιδούδ', τα Ιαντσ'ιδούδια (< επών. Γιαντσιδής), του Παυλ'ιδούδ', τα Παυλ'ιδούδια (< επών. Παυλιάδης) κλπ. Πβ. τη δημιουργία «μιας νέας υποκοριστικής (ενν. νεοελληνικής) κατάληξης *-ουδάκι* (*-ουδίτσα*) που προήλθε από την προσθήκη της κατάληξης *-άκι*» (Τσοπανάκης 1968:297). Ανάλογο σχηματισμό πιθανόν έχουμε π.χ. και σε κάποια από τα επώνυμα σε *-ιδ-άκης*, *-ουδ-άκης*, *-ουδ-ίδης*, π.χ. Σαριδάκης, Ελευθερουδάκης, Ορφανουδάκης, Ξανθουδίδης κλπ. (πβ. Συμεωνίδης 1992:113). Ο Ανδριώτης (1969:97) αποδίδει το σχηματισμό της κατάληξης *-ιδάκης* σε «αναλογικό συσχετισμό» προς τον πληθυντικό της ρίζας του επωνύμου (π.χ. Χατζής - Χατζήδες - Χατζηδάκης), χωρίς όμως να αναφέρεται καθόλου στα επώνυμα σε *-ουδάκης* (π.χ. Σπανουδάκης, Ψαρουδάκης, Μαραγκουδάκης κλπ.).

²⁷⁰ Πβ. π.χ. Οικονόμου 1991:203.

*Καμπουράδης, Μαμαογάδης, Μανουάδης, Νταγουάδης, Παπαδάδης, Παπαδημητράδης,
Παπαντωνιάδης, Παπαν΄ικουάδης, Παυλ΄ιδάδης, Τιρζάδης κλπ.*

3.9 ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΕΣ ΚΑΤΑΛΗΞΕΙΣ ΟΥΣΙΑΣΤΙΚΩΝ

3.9.1 Από ουσιαστικά²⁷¹

- α₁²⁷²: (δηλωτικά γένους) *μισίρα* (< *μισίρ* ') 'γαλοπούλα', *ιουρντέκα* (< *ιουρντέκ* ')
 'πάπια', *γαϊδούρα*, *γκουντούκα* (< *γκουντούκ* ') 'νεαρή γαϊδούρα', *ντανάδα*
 'νεαρή αγελάδα', *ουβάορα* 'βουβάλα'
- άδα₁: *πανάδα* 'λεπτό άσπρο στρώμα σε επιφάνεια υγρών', *καμινάδα* 'καπνοδόχος'
- άδες (> -άδης): (πληθυντική οικογενειακών) *Αλμπανάδης*, *Γκανάδης*, *Μανουάδης*,
Νατάδης, *Σ'τιφάδης*, *Σ'τιφανάδης*, *Τσουτσοιλάδης*
- άδι₁ (> -άδ'): *μοιράδ'* (< *μοίρα*) 'μερίδιο', *ντανάδ'* (< τουρκ. *dana*) 'δαμάλι'
- αινα (> -ινα): (θηλυκά ανδρωνυμικά) *Δήμινα*, *Ιάννινα*, *Ιώργινα*, *Παύλ'ινα*,
Πουστόλ'ινα, *Σ'τέφινα*, *Χρήσ'τινα*
- άκι₁ (> -άκ'): *ζαχαράκ'* (< πιθ. **ζοχάρι* < μεσν. *ζοχίν*) 'ζοχός'
- άκος₁ (> -άκους): (ευφημ. για ασθένεια) *κίρασάκους* (< *κίρασ'*) 'παιδική αρρώστια'²⁷³
 (χωρίς αναλυσιμότητα) *ζ'αμπουνάκους* (< βουλγ. *zhabunjak* '(φυτ.)
 σπειρογύρα') 'σπειρογύρα, το γλοιώδες φύκι των στάσιμων νερών,
 νεραγκούλα»
- αμιά: (για τμήματα σφάγιου) *ν'ιφραμιά* (< *ν'ιφρό*), *πλ'ιβραμιά* (< *πλ'ιβρό*)
- άνος (> -άνους): *τσουτσοιλάνους* (< *τσουτσοιλά'* 'μυτερή κορυφή') 'κορυδαλλός'²⁷⁴,
τσ'ίπουράνους (< *τσ'ίπουρα*) 'το (μαύρο) κρασί που βράζει με τα τσίπουρα'
- αρ^εά₁: *παογαμαρ^εά* (< *παογάμ'*) 'ξύλινο κάλυμμα παλάμης για το θερισμό', *ισταρ^εά* (<
 ν.ε. *ιστός*) 'εξάρημα αργαλειού', *κουαδαρ^εά* (< *κλαδί*) 'κλαδαριά', *λ'ιμαρ^εά*
 (< *λ'ιμός*) 'λαιμαριά'
- αρησι (> -αρς): (σκωπτικά και επιτατικά) *ψ'εύταρς*, *μύζαρς*, *τσ'ούκαρς* (< *τσ'ούκα*

²⁷¹ Ο αριθμός των παραδειγμάτων δείχνει, κατά προσέγγιση βέβαια, τα υψηλής/ χαμηλής παραγωγικότητας επιθήματα και τη συχνότητα εμφάνισης της κατάληξης, πράγμα που δεν ισχύει για τα υπόλοιπα κεφάλαια.

²⁷² Τα ομώνυμα επιθήματα προσδιορίζονται με δείκτη, π.χ. -α₁, -α₂, -άδι₁, -άδι₂ κ.ο.κ.

²⁷³ Εκδηλώνονταν με έντονο ερεθισμό του άκρου της πόσθης και φίμωση του πέους. Την αντιμετώπιζαν με επάλειψη του ερεθισμένου σημείου με μίγμα από μέλι και στουμπισμένο κουκούτσι κερασιού, απ' όπου προφανώς προήλθε και η ονομασία. Την απέδιδαν σε έντονη και ανικανοποίητη επιθυμία για κάτι φαγώσιμο που είδε το παιδί, γι' αυτό και η πρόληψη ότι σ' ένα παιδί που σε κοιτάζει ενώ τρως και του δημιουργείται επιθυμία πρέπει οπωσδήποτε να δίνεις απ' αυτό που τρως, έστω και ελάχιστο, αλλιώς «*δα βγάλλ' κίρασάκουν*».

- ‘μέτωπο’) ‘αυτός που έχει μεγάλο μέτωπο’²⁷⁵
- άρης (> -άρς) (επαγγελματικά): *ιοραδάρς* (< *ιοράδα*) ‘γελαδάρης’
- άρι (> -άρ’): (από παλαιότερα υποκοριστικά) *πουδάρ’*, *χλ’άρ’*, *φκ’άρ’*, *βγαστάρ’*
 ‘βλαστάρι’, *ζ’ιβγάρ’*, *ζνάρ’* ‘ζωνάρι’, *μαστάρ’*, *δουζάρ’*, *κουρκάρ’*, *μιτάρ’*,
χουρτάρ’, *πουρνάρ’*, *μανάρ’*, *οχανάρ’* ‘λανάρι’, *πουκάρ’* ‘τούφα μαλλιού’,
πχατάρ’ ‘πλατάρι, φτερούγα’
- άροσι (> -άρους): α. (επαγγελματικά) *γκτζ’ουνάρους* (< *γκτζ’ούν’* ‘γουρούνι’) ‘βοσκός
 γουρουνιών’, *κατσ’ικάρους* ‘γιδοβοσκός’, *ουβαογάρους* ‘βοσκός βουβαλιών’,
αλουγάρους ‘βοσκός αλόγων’²⁷⁶, *καογαθάρους* (Ακμπ.) (< *καογάθα* ‘καλάθι’)
 ‘αυτός που κρατάει το καλάθι μέσα στο οποίο μαζεύουν τα αυγά στο έθιμο της
 «Ρουμπάνας»· πβ. και *χαρατσιάρους* ‘αυτός που εισπράττει το χαράτσι’ στο
 Κωστί (Δρανδάκης 1979:238).
- β. (όργανο) *πουδουντάρους* (< *πόδουντα* (τα) ‘χοντρά μάλλινα γν’έματα) ‘μεγάλο
 αδράχτι’
- γ. (σε πουλιά δηλώνει το αρσενικό όταν ξεχωρίζει από το μέγεθος)
γουγουτάρους (< *γουγούτ’* ‘περιστέρι’) ‘αρσενικό περιστέρι’, *σπιρτάρους* (<
σπρίτ’/σπιρτούδ’ ‘σπουργίτι’) ‘αρσενικό σπουργίτι’, *χηνάρους*
- ασι: (δηλωτικά γένους από μεγεθυντικά) *ιόρντικας* (< *ιουρντέκ’*) ‘αρσενική πάπια’,
μίσουρας (< *μισίρ’*) ‘γάλλος’, *λ’έλ’ικας* (< *λ’ιλ’έκ’*) ‘αρσενικό λελέκι’
- άς: α. (επαγγελματικά) *βαριλάς*, *σ’ιδιράς*
- β. (σκωπτικά συνηθειών²⁷⁷) *τσ’ιπουράς*, *κρασάς*, *ουκανκάς* ‘λουκανικάς’,
κουπουζάς (< *κουπούζ’* ‘κούπα’) ‘αυτός που πίνει πολύ’ (Καβ.), *υν’ικάς*, (νεολ.)
ουισκάς (και αντίστοιχα θηλ. σε -ού, βλ. κατάλ. -ού)
- γ. (σκωπτικά) *γκαρντιογάς* (< *γκαρντέογα* ‘πιθάρι’) ‘κεφάλας, χοντροκέφαλος’

²⁷⁴ Βλ. και Μπουσμπούκης 1997. Πβ. και λ. *τσουτσουλάνος* (*Galerida meridionalis* Brehm) (Χατζησαράντος Χ. - Κανέλλης Α. 1947-8:133).

²⁷⁵ Η κατάληξη φαίνεται να ήταν παλιότερα μεγεθυντική (βλ. και Μηνάς 1978:186), αν κρίνουμε από τα παρωνύμια *Γκότσ’αρς*, *Πάνταρς*, *Ζ’έταρς*, *Ντέμαρς*, *Μότσ’αρς*, *Ιβάνκαρς*, *Βιλ’ίκαρς* κλπ., ανάλογη με την -άρους, αλλά επιτασσόταν συνήθως σε παροξύτονα δυσύλλαβα θέματα, ενώ η -άρους σε υπερδυσύλλαβα ασχέτως τονισμού. Πβ. π.χ. επών. *Δούκαρης*, *Χάλαρης*, *Πέτκαρης*, *Μπότσαρης* κ.τ.ό. (πβ. και ό.π.:187). Βλ. και -αρης.

²⁷⁶ Παλιότερα, όταν το ζωικό κεφάλαιο ήταν τεράστιο και ο ενεργός πληθυσμός ήταν απασχολημένος στα χωράφια τη θερινή περίοδο, δημιουργούνταν ξεχωριστά κοπάδια για κάθε είδος (κάθε ζώο και άλλη συνήθεια και ανάγκη) και ο βοσκός του κάθε είδους τα αναλάμβανε από το πρωί μέχρι το βράδυ (πβ. Μαραβελάκης - Βακαλόπουλος 1993:246). Τους παραπάνω βοσκούς συμπλήρωνε ο βοσκός των μικρών ζώων όλων των ειδών, ο *μουζακτσ’ής* (< τουρκ. *buzağı* ‘μικρό μοσχάρι’).

- άτσα: *αραμπάτσα* (< *αραμπάς*) ‘παραπέτο κάρου’
 (από δάνεια χωρίς αναλυσιμότητα με επίδραση της κατάλ.): *γκαγκαράτσα* (< αρομ. *găgărață*) ‘ξερή μύξα, κακάδι της μύτης’, *μπαμπανάτσα* (< αλβ. *babanace*) ‘είδος τυρόψωμου’
- άτσικος (> -άτσ’κους) : *μπουμπουλ’άτσ’κους* (πιθ. < βουλγ. *buboletshka* αναλογ. προς τα επίθ. σε -άτσ’κους, βλ. κατάλ. επιθ. -ικος₁) ‘σκαθάρι, κάθε έντομο που περπατά’
- ^εά (< μεσν. -έα ή ν.ε. -ιά): *χιρ^εά* ‘χούφτα’, *καογαμ^εά* ‘καλαμιά θερισμένου σιταριού’, *κουπρ^εά* ‘κοπριά’, *βραδ^εά*
- ές: (οσμής από ουσιαστικά)²⁷⁸ *σκουρδές* ‘σκορδίλα’, *κρουμμυδές* ‘κρεμμυδίλα’, *ξ’ιναδές* (< *ξ’ινάδα* ‘μαγιά γιαουρτιού’) ‘ξιναδίλα’, *μουχλ’ές* (< *μούχλ’α*), *χουματές* ‘χωματίλα’, *ιδρουτές* ‘ιδρωτίλα’, *κατσ’ικές* ‘κατσικίλα’, *προυατές* ‘προβατίλα’, *ψαρές* ‘ψαρίλα’, *ουκανκές* [-ηκ-] (< *ουκάνκου* ‘λουκάνικο’), *αντρέες* ‘αντρίλα’, *προυσφουλ’ές* ‘μυρωδιά από *προυσφώλ’* (= το αυγό που μένει στη φωλιά και είναι χαλασμένο)’, *κρατσ’ουν’ές* (< *κρατσ’ούνα* ‘1. νεροκολοκύθα, 2. (μτφ.) άγουρο καρπούζι’) ‘μυρωδιά άγουρου καρπουζιού’
- ήτρα₁: (όργανο) *δαχτυλ’ήτρα* (< *δάχτυου*)
- ιά₁: α. *σκαζματιά* (< *σκάσιμο*) ‘σχισμή από ξέρα, συνήθ. του εδάφους’
 β. (από δάνειο) *αστριχ’ά* (< βουλγ. *streha/strjaha*) ‘το προεξέχον μέρος της στέγης’
- ίδα₁: *φουλτακίδα* (**φούλτακας*) ‘φλύκταινα’, *ουρίδα* (< *ουρί*) ‘λουρίδα από καμουτσίκι’,
ουρασ’ίδα (< **ουρασ’ά*) ‘το ίχνος που αφήνει το χτύπημα της λουρίδας’,
πουακίδα ‘πουλακίδα’, *πουρλ’ίδα* (< ?) ‘μύδι’, *προυσουπίδα* ‘μάσκα’
- ίδι: (από παλαιότερα υποκοριστικά) *σκαφιδ’* (< **σκάφ’*) ‘ξύλινη σκάφη ζυμώματος’
- ίνα: α. (γένους) *προυατίνα* (< *πρόατου*), *γουγουτίνα* (< *γουγούτ’* ‘περιστέρι’), *σπιρτίνα* (< *σπρίτ’* ‘σπουργίτι’), *αργατίνα* (< **αργάτης*)
 β. (είδους ή περιεχομένου) *σαραλ’ίνα* (< *σάραλ’ους* ‘σαλίγκαρος’) ‘στριφτή πίτα σε σχήμα σαλίγκαρου’, *παρτσάλ’ίνα* (< *παρτσάλ’* ‘κουρέλι’) ‘κουρελού’
- ίτης (> -ίτς), : (εθνικά ή πατριδωνυμικά) *Αγγιαλ’ίτς*, *Δουμουκίτς*, *Φιλ’ιππουπουλ’ίτς*

²⁷⁷ Η «αυτός που του αρέσει η βάση» (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 1997:161-163.

-ιώτης (> -ιώτς): *Απουστολαριώτς, Καβακλ'ώτς, Καριώτς, Μανασ'τηριώτς,*

Μπαλκαν'ώτς, Σαλασαριώτς, Τρικαλ'ώτς, Φαρσαλ'ώτς κλπ.

-ίτσα₁: α. (από παλαιότερα υποκοριστικά) *γκουσ'τιρίτσα* (< **γκουστέρα*) 'σαύρα'²⁷⁹, *αντροπίτσα*²⁸⁰ (< *αντροπή*) 'το φυτό άμμι', *Ουρθίτσα* (< *όρθα* 'όρνιθα') 'η Πούλια', *κουπαν'ίτσα* (< *κόπανους* 'το μεγάλο μπούτι πουλερικού') 'το δίπλα από τον *κόπανο* μικρότερο μπούτι, ο μηρός του πουλερικού', *μηλ'ίτσα* 'στολισμένο κλαδί-σύμβολο γάμου', *νουρίτσα* 'κόκκυγας', *τζ'υγαλ'ίτσα* (< ιδιωμ. *ζυγάλι*²⁸¹ < *ζυγάρι* (πλευρικοποίηση) < μεσν. *ζυγάριον* 'ζεύγος', LBG) 'κυρτό ξύλο μεταφοράς δύο κουβάδων', *γαϊτιν'ίτσα* (< *γάιντα*) 'ο αυλός της γάιντας, *καρβουλ'ίτσα* (< ?) 'ο έλικας του σγουρού μαλλιού' (βλ. και υποκορ. -ίτσα)

β. (από δάνεια χωρίς αναλυσιμότητα): *γκασν'ίτσα* (< βουλγ. *găsenitsa*) 'είδος κάμπιας', *καρβαβίτσα* (Καβ.) (< βουλγ. *kărnavitsa*) 'είδος λουκάνικου από το παχύ έντερο του γουρουνιού, (Μον.) *μπάχουρας*', *μισ'ίτσα* (< βουλγ. *mushitsa*) 'μυγίτσα', *μπαζντραβίτσα* (< βουλγ. *bradavitsa*) 'κρεάτωμα, ακροχορδώνα, μυρμηγκιά', *μπουλ'ίτσα* (< βουλγ. *politsa*) 'ράφι', *τσ'ιμπιρίτσα* (πιθ. < βουλγ. *tshubritsa*, βλ. 1.3.1.1 Αρχαϊσμοί) 'είδος αρωματικού φυτού· θρούμπι'

-λής (> -λ'ής): α. (καταγωγής) *Μαμαλ'ής* (< *Μάμας*), *Νταγλ'ής* (< τουρκ. *dağ*)

β. (σκωπτικά) *πουρδαλ'ής* 'κλανιάρης'

-οσι (> -ους): *μπούρους* (< *μπουρί*) 'το μεγάλο καλάμι της γάιντας', *μπούκους* (< *μπούκουα*) 'μπούκλος, ξύλινο παγούρι'

-ού: (θηλυκά, συνήθως σκωπτικά, από αρσενικά σε -άς, -ής) *κουκουριτσού, μουνταλού,*
μπατακτσού, αντρού (κατά το *υν'ικάς*), αλλά και *μιρακλού, δουλ'ιφταρού,*
χουβαρντού

(από ιδιαίτερο χαρακτηριστικό): *σαρανταπουδαρού* 'σαρανταποδαρούσα'

²⁷⁸ Η κατάληξη προέρχεται από τη μεσν. κατάληξη οσμής -έα (βλ. και Μιχαηλίδης-Νουάρος 1951:34), είτε από τον πληθυντικό (-έες > -ές, Χατζιδάκις 1905:232), είτε από την -έας σε φράσεις του τύπου π.χ. «όζει σκορδέας» (-έας > -ές).

²⁷⁹ Αν δεν πρόκειται για απευθείας δάνειο (Ανδριώτης 1983, λ. *γουστερίτσα*).

²⁸⁰ Σε άλλα μέρη το *λουλούδι της ντροπής* (Οικονομίδης 1962:541). Ο Κυριακίδης (1922:414) γράφει: «*Λουλούδι της ντροπής* ονομάσθη άνθος τι, διότι λευκότατον ον έχει εις το μέσον μελανόν στίγμα, το οποίον άλλοτε πιστεύεται ότι ήτο μεγαλύτερον, βαθμηδόν δε μικρύνεται και εξαλείφεται, όσο χάνεται από τον κόσμο η ντροπή».

²⁸¹ Πβ. *ζυγάλι* 'το τσίρι εν ταις παιδιαίς και προσφώνημα δε των χωρικών νέων προς ίσους αγνώστους' (χωρίοις Αίνου) (Μανασσίδης 1965:41). Βλ. επίσης στον Δημητρ. *ζυγάρι* 'το επιτιθέμενον επί του ώμου ξύλον, δι' ού μεταφέρονται βάρη', καθώς και μεσν. *ζυγαρίζω* 'ταλαντεύομαι'. Λιγότερο πιθανόν να πρόκειται για παράγωγη λ. με την παραγωγική κατάλ. -άλι (πβ. Φιλήντας 1924:Γ77· ΙΛ, λ. -άλι).

- ούδα₁: (θηλυκά πατρωνυμικά) *Αλμπανούδα, Γκανούδα, Μαμαούδα, Νατούδα, Σ'τιφανούδα, Σ'τιφούδα*
- ούδα₂: (από υποκοριστικά) *αμμούδα* (< *άμμος) 'άμμος', *μηχανούδα* (< *μηχαν'ή*) 'ξύστρα μολυβιών', *μισαούδα* (< *μισάουρα* 'τραπεζομάντηλο') 'μαντήλι', *μπακούδα* (< ?) 'καραβάνα', *μυγούδα* (< *μύγα*) 'οποιοδήποτε μικρό έντομο, το έντομο της ζύμωσης του μούστου' *σιτούδα* (< *σ'ίτα* 'συρματόπλεγμα') 'λεπτό σύρμα'
- ούδησι (> -ούτς): (από υποκοριστικά) *τιν'ικούτς* (< *τιν'ικές*) 'πρόχειρο μικρό αγγείο από κονσέρβα', *κουπανούτς* (< *κόπανους* 'μπούτι πουλερικού') 'το μικρό μπούτι της φτερούγας, ο βραχίονας πουλερικού', *τσουπούτς* (< **τσούπους*) 'το μικροσκοπικό πουλί δεντροφυλλοσκόπος'
- ούδι₁ (> -ούδ'): (από υποκοριστικά) *πιδούδ'* (< *σπάν. πιδί*) 'αγόρι', *κουρτσούδ'* (< *σπάν. κουρίτσ*) 'κορίτσι', *γκουλ'ιφαρούδ'* (< **γκουλιφάρ*) 'νεοσσός', *σπιρτούδ'* και (Καβ.) *σπουρτούδ'* (< *σπάν. σπρίτ*) 'σπουργίτι', *ουδούδ'* (< *σπάν. ούδ*) 'λουλούδι', *τσ'αούδ'* (< *τσ'άλ'ί* 'αγκαθωτός θάμνος, παλιούρι') 'ακακία', *πουαρούδ'* (< *άχρ. πουάρ*) 'πουλάρι', *κουκούδ'* (< *μεσν. κουκκί*) 'ξερό σπυρί', *τουκουούδ'* (< *τουρκ. tok ol* 'χορτασμένος') 'ζυγούρι', *σ'πυρούδ'* (< *άχρ. σ'πυρί*) 'σπυρί', *βαλτούδ'* (< *βάλτου* 'βούρλο') 'το φυτό κύπερη', *χαζαηδουνούδ'* 'είδος ωδικού πουλιού'
- ούλι (> -ούλ'): α. *κουρφούλ'* (< *κουρφή*) 'μικρό τσαμπί', *τρουχούλ'* (< *ν.ε. τροχός*) 'ρόδα', *γραντζούλ'* (< *ιδιωμ. γρέντζιλα* < *ιταλ. greggio*²⁸²) 'τσαμπί'
β. (από δάνεια, χωρίς αναλυσιμότητα): (*πασ'κούλ'* (< *βουλγ. pashkul*) 'μικρή τούφα μαλλιού ή βαμβακιού', *τσουτσούλ'* 'μυτερή κορυφή'
- ουλός (> -ουός) (:): *κουρκουός* (< *κορκός*²⁸³) 'κρόκος αβγού'
- ούρα₁: (κατάσταση) *κουζμούρα* (< *κόζμους*) 'πολύς μαζεμένος κόσμος'
- ούσ'κα: (που φέρει χαρακτηριστικό) *κιφασούσ'κα* (< *κιφάλ*) 'γυρίνος'
- πούλα: *τουρκουπούλα*²⁸⁴ (< Τούρκος) 'καρδερίνα'
- τζήσι/-τσής (> -τζ'ής/-τσ'ής): α. (από δάνεια) *αβτζ'ής* (< *τουρκ. αντσι*) 'κυνηγός', *κουρουτζ'ής* (< *τουρκ. korucu*) 'αγροφύλακας', *ντιβιτζ'ής* (< *τουρκ. deveci*) 'καμηλιέρης, συνοδός της «καμήλας» στο φερόνυμο έθιμο', *τζ'ουρματζής* (<

²⁸² Μπόγκας 1964:105.

²⁸³ Ανδριώτης 1983, στη λ.: Δαγκίτσης, στη λ.

²⁸⁴ Η λ. (*τουρκοπούλα*) και στον Κατάλογο των Χατζησαράντου Χ. - Κανέλλη Α. (1947-8:132).

τουρκ. *zorba*) ‘νοικοκύρης’, *ινατζής* (< τουρκ. *inatci*) ‘πεισματάρης’ *μιχτσής* (< τουρκ. *bekci*) ‘αμπελοφύλακας’, *μπατακτσής* (< τουρκ. *batakci*), *μουχτσής* (< *μούχτ* ‘λαιμαργία’ < πιθ. τουρκ. *muhteris* ‘άπληστος’²⁸⁵) ‘λαίμαργος’ β. (επαγγελματικά) *βιουλ’ιτζής* (< *βιουλ’ι*), *νταγουλτζής* (< *νταγούλ*), *φιουρτζής* (< *φιόρα* ‘φλογέρα’), *καμιλτζής* (< *καμήουα*) ‘που φέρει την «καμήουα» στο φερόνυμο έθιμο’

- ω₁ (> -ου): (θηλυκά από δάνεια) *μπάμπου* (< βουλγ. *babo*, κλητ. του *baba*) ‘γριά, γιαγιά’, *μάμου* (< βουλγ. *mamo*, κλητ. του *mama*) ‘μαμά’, *μπούλ’ου* (< βουλγ. *bulu*, κλητ. του *bula*) ‘νύφη’, *κάκου* (< βουλγ. *kako*, κλητ. του *kaka*) ‘μεγάλη αδερφή’, *λ’έλ’ου* (< βουλγ. *ljeljo*, κλητ. του *ljelja*) ‘θεία’
- ω₂ (> -ου): (χαϊδευτικά ή βαφτιστικά) *Αρχόντου*, *Βασ’ίλου*, *Δέσπου*, *Δούκου* ‘Ευδοκία’, *Ειρήνου*, *Μάρου*, *Μιλ’ίσσου*, *Ν’ιράντζου*, *Ντέλου* ‘Αγγελική’, *Παγούνου* ‘Παγώνα’, *Πέτρου* ‘Πετρούλα’, *Ρώτου* ‘Ερατώ’, *Τζ’έπου* ‘Δέσπω’, *Φώτου*²⁸⁶
- ω₃ (> -ου): (θηλυκά σκωπτικά συν. από αρσενικά) *χάσκου* (< *χάσκαρς*), *αμπντάλου* (< *αμπντάλς*), *ξ’ιφύσου* (< *ξ’ιφύσαρς*), αλλά και (χωρίς αντίστοιχο αρσενικό) *γκαγκαράτσου* ‘που έχει *γκαγκαράτς*’ (= ξερές μύξες), *τσ’όρτσ’ου* ‘παιχνιδιάρα’

3.9.2 Από επίθετα

- άδα₂: (ιδιότητα) *ασπράδα*, *κιτιρνάδα*, *κρυγάδα* (< *κρυός*), *ξ’ινάδα*, *πικράδα*
- άδι₂ (> -άδ’): (που φέρει το χαρακτηριστικό) *ισ’άδ’*, *ασπράδ’*, *ιρμάδ’* (< *έρμους*) ‘έρημο’
- η (> -’): (πλευρά που φέρει την ιδιότητα) *κόντ’* (< *κουντός*) ‘η κοντή πλευρά’, *μάκρ’* (< *μακρύς*) ‘η μακριά πλευρά’
- ιά₂: (ιδιότητα) *ανουσ’ιά*, *απουζ’υλ’ά* (< *απόζ’υους*) ‘αδεξιότητα’
- ίλα (> -ίουα): (κατάσταση) *μαυρίουα*, *ασπρίουα*
- μάρα: (ποικίλη σημασία) *χαζαμάρα*, *κουτσαμάρα*, *γκαβουμάρα*, *παλαβουμάρα*
- ούρα₂: (σκωπτικό) *ιλλ’ιν’ικούρα*
- σύνη/-α (> -σύν’/-α): (κατάσταση) *ιρουσ’ύν’* (< *ιρός*) ‘γεροσύνη, υγεία’, *καουσ’ύνα* (<

²⁸⁵ Ο Καραποτόσογλου (1988:51) θεωρεί ότι πρόκειται για διαφορετικό τύπο του *μούχτι* < *μουχτίζω* < τουρκ. *biktim*, αόριστο του *bikmak* = αηδιάζω, κορέννυμαι, βαρύνομαι, αποστρέφομαι, κατά υποχωρητικό σχηματισμό. Η μεγάλη σημασιολογική απόσταση μάλλον αποτρέπει από τέτοιο συσχετισμό.

²⁸⁶ Για την κατάλ. -ω των βαφτιστικών βλ. Ανδριώτης 1952β:31.

καός), *μαναχουσ'ύν* /-α (< *μαναχός*) 'μοναξιά', *χριστιανουσ'ύνα* 'οι χριστιανοί'

3.9.3 Από ρήματα

-α₂: (κατάσταση) *ξ'έρα*, *ζ'έστα*

-α₃: (ενέργεια του ρήματος) *φίβγα*²⁸⁷ (< παρατ. *έφιβγα* του *φεύγου*), *γκλ'ίστρα* (< *γκλ'ιστρού*), *σφίζα* 'πίεση, βιασύνη', *πάστρα* (< *παστρεύου*) 'καθαριότητα', *πύρα* (< *πυρώνου*), *ανάσα*, *ανάβρα* (< *αναβρού*)

β. (προϊόν ενέργειας του ρήματος) *σ'κίζα* (< *σ'κίζου*) 'κομμάτι καύσιμου ξύλου'

-άδι₃ (> -άδ'): (προϊόν ενέργειας του ρήματος) *υφάδ'* (< *υφαίνου*)

-αρ^εά₂: (ποικίλη σημασία) *βρουνταρ^εά* 'βруντού', *κουσαρ^εά* 'κουσσού'

-αρη₂ (> -αρς): (σκωπτικά) *ξ'ιφύσαρς* (< *ξ'ιφσού* 'κλάνω αθόρυβα', *κόαρς* (< *κουάνου* 'κλάνω'), *χάσκαρς* (< *χάσκου*) 'που χάσκει, ο ηλίθιος', *χέσταρς* (< *χέζουμι*) 'χέστης, φοβιτσιάρης'

-άρ₂ (> -άρ'): (όργανο) *ριχτάρ'* 'πεζόβολο'

-άρος₂ (> -άρους): (υποκείμενο ενέργειας) *απαντάρους* (< *απαντού* 'προστατεύω') 'προστάτης', *απκαστάρους* (< *απκάζου* 'καταλαβαίνω, μαντεύω') 'αυτός που μαντεύει τα αινίγματα', *τσ'ουγκριστάρους* (< *τσ'ουγκρίζου*) 'το κόκκινο αβγό που σπάζει τα άλλα'

-ήτρα₂: (όργανο) *πατήτρα* (< *πατού*) 'όργανο του αργαλειού'

-ια (> -ια): (ενέργεια ρήματος) *κατηγόρια* (*η*), *σ'ύν'έρια*, *παρακάλ'α* (*η*), *ουρμήν'α*

-ιά, -ειά (> -ιά, -ειά, -^ειά): (ενέργεια ρήματος) α. *συντηχ'ά* (< *συντυχαίνου*) 'λόγος, ομιλία', *παντρ^εά* 'παντρεία', *κουτσ'ά* 'κλωτσιά'

β. (από αόρ.) *αοραζ'ά* (< *αοράζου*), *αρτσ'ά* (< *αρταίνουμι*), *κατσ'ά* (< *κάθουμι*)

'η καθισιά', *διασ'κισ'ά* (< *διασ'κिलνού*) 'δρασκελιά', *χαψ'ά* (< *χάφτου*)

'μπουκιά', *γκυλσ'ά* (< *γκυλού/γκυλ'ούμι*) 'κύλισμα', *γαϊδουρουγκυλσ'ά* 'κύλισμα του γαϊδάρου', *κατιβασ'ά*, *ασ'χασ'ά* (< *ασ'χαινουμι*), *ξ'ιφσ'ά* (< *ξ'ιφσού* 'κλάνω αθόρυβα') 'αθόρυβη πορδή', *σταζ'ά* (< *στάζου*), *πατσ'ά* (< *πατού*) 'πατημασιά'

-ίδα₂: (υποκείμενο ενέργειας) *κρατσαν'ίδα* (< *κρατσαν'ίζου*) 'χόνδρος'

-ίκι (> -ίκ'): (όργανο) *πατίκ'* (< *πατού*) 'πατάκι'

-ιο (> -ιου): (αποτέλεσμα ενέργειας του ρήματος) *σ'χώριου* (< *σ'χουρνού*)

-μα: (αποτέλεσμα ενέργειας του ρήματος ή την ενέργεια) *χιρέτμα*, *σήκουμα*, *βασ'ίλ'ιμα*,

- ουάλημα* (< *ουαού*) ‘λάλημα’, *ράμμα*, *αβγάτζμα*, *ιράντζμα* (< *ιραν’ίζου* ‘ραντίζω’) ‘ράντισμα’, *σ’υγκάτζμα* (< *σ’υγκαθίζου* ‘χορεύω συγκαθιστό’) ‘συγκαθιστός χορός’, *βάβτζμα* (< *βαφτίζου*), *σάλτζμα* (< *σαλντίζου*) ‘στάλισμο’, *πιάλημα* (< *πιαού* ‘πιλαλώ’) ‘τρέξιμο’, *γν’έμα* (< *γν’έθου*), *ψ’έμα* (τραγ.) (< *ψ’ένου*) ‘το ψητό’
- μάρα: (κατάσταση από την ενέργεια του ρήματος) *παρμάρα* (< *παίρνου* ή ιδιωμ. *παρμός*²⁸⁸) ‘αρρώστια των ζώων’, *πουσταμάρα* (< *πουσ’ταίνου* ‘αποσταίνω’) ‘κούραση’, *πιδιμάρα* (< *πιδεύουμι*) ‘παιδεμός’
- μός: (αφηρημένα της ενέργειας του ρήματος) *γλ’ιτουμός* (< *γλ’ιτώνου*), *πιδιμός* (< *πιδεύου*), *πιθαμός* (< *πιθαίνου*), *σπαρμός* (< *σ’πέρνου*)
- ούνα: *πατούνα* (< *πατού*) ‘πατούσα’
- ούρα₃: α. (ενέργεια ρήματος ή κατάσταση) *βαγμούρα* (< *βάζου* ‘βουίζω’) ‘βουητό’, *βαζούρα* (< *βάζου*) ‘φασαρία’, *στρουμούρα* (< *στρουμώνου*) ‘στριμωξίδι’
β. (όργανο) *πουρπατούρα* ‘περπατούρα’
- σιμο (> -σίμου): (ενέργεια ρήματος ή αποτέλεσμα ενέργειας) *ρίζ’ιμου*, *κάτσ’ιμου*, *δόσ’ιμου*, *παίζ’ιμου*, *χάσ’ιμου*, *ζ’έψ’ιμου*, *σκάψ’ιμου*, *φκ’άσ’ιμου*, *σκάσ’ιμου*, *πάρσ’ιμου*, *δάρσ’ιμου*, *γν’έσ’ιμου* κ.ά. και (αναλογ.) *λ’έισ’ιμου* ‘τρόπος ομιλίας’, *πάισ’ιμου* ‘το πήγαινε’, *έρσ’ιμου*²⁸⁹ (< *έρουμι*) ‘το έλα’
- τζήζ₂ (> -τζ’ής): (επαγγελματικά) *αγανουτζ’ής* (< *αγανώνου*)
- τήρα: (όργανο) *ν’ιφτήρα* (< *ν’ίφτου*) ‘σκεύος ροής νερού’, *αουατήρα* (< *αουατίζου*) ‘αλατιέρα’, (νεολ.) *ψ’ιχασ’τήρα* (< *ψ’ιχάζου*) ‘ψεκαστήρα’
- τήρι (> -τήρ’): (όργανο) *πχασ’τήρ’* (< *πλάθου*) ‘πλαστήρι’, *λ’ιχν’ιτήρ’* (< *λ’ιχν’ίζου*)
- της (> τς): (υποκείμενο ενέργειας του ρήματος) *κώστς* (< *κώθου*) ‘κλώστης, πλάστης’, *αναδότς* (< **αναδίνου*) ‘μικρό δικράνι’, *κλ’έφτς* (< *κλ’έφτου*), *σφάχτς* (< *σφάζου*)
- τής: (χρονική διάρκεια) *σπαρτής* ‘περίοδος σπαρμού’
- τό: (αποτέλεσμα-προϊόν) *ζ’ιρατό* (< *ζ’ιρνού*)
- τρα: (όργανο) *σουλ’ίστρα* (< **σουρίστρα* < *σουρίζου*) ‘σφυρίχτρα, *τλ’ίχτρα* (< *τλ’ίγου*) ‘κλωστικό όργανο’, *ιδιάστρα* ‘κλωστικό όργανο’
- τρι: (όργανο) *ζ’υστρι* (< *ζού*) ‘χτένι ζώων’

²⁸⁷ Η λ. και στο Βελβ. (Μπουντόνας 1892:62)

²⁸⁸ Μπόγκας 1964:294, λ. *παρμάρα*.

-ω₄ (> -ου): (σκωπτικά) *γκιζ'έρου* (< *γκιζ'αρίζου* 'περιφέρομαι, βολτάρω) 'σουρτούκω'
(χωρίς αντίστοιχο αρσ.)

3.9.4 Από αριθμητικά

-αριά (> -αρ^εά) (δηλωτικά ποσότητας): *δικαρ^εά, εικουσαρ^εά, τριανταρ^εά, διακουσ'αρ^εά*

3.9.5 Από επιρρήματα

-έλα (> -έουα): *αμπρουσ'τέουα* '(μτφ) πρωτοπορία, το να κάνεις ή να πεις κ. πρώτος'

3.9.6 Μεγεθυντικές

-α₄: *τσ'ανάκα* (< *τσ'ανάκ'*), *χλ'άρα* (< *χλ'άρ'*) 'κουτάλα', *γκντούα* (< *γκντούλ'*) 'μεγάλο πιθάρι', *τσ'ατάουα* (< *τσ'ατάλ'*) 'διχάλα', *κουκύθα* (< *κουκύθ'*) 'κολοκύθα', *καουάθα* (< *καουάθ'*) 'καλάθα', *γκούμπζα* (< **κούπουζα* < *κουπούζ'* 'πήλινο ποτήρι') 'γαβάθα'

-(αρ)άς: (κυρίως επιτατικά) *ψ'ιφταράς, βρουμουπουδαράς, υπναράς, χουριφταράς*

-άρος₃ (> -άρους)²⁹⁰: α. (δηλώνει ιδιότητα σε μεγάλο βαθμό) *μουστακάρους* 'που έχει μεγάλα μουστάκια'

β. (παρωνύμια από το όνομα του σογιού που δηλώνουν τον γερό, ψηλό, ρωμαλέο ή κάτι ανάλογο) *Παπαδάρους* (< *Παπαδούδ'*), *Μανουάρους* (< *Μανουούδ'*), *Γκαντουάρους* (< *Γκαντουούδ'*)

-ας₂: *γκούσ'τιρας* (< **γκουστέρα*) 'μεγάλη σαύρα', *πόντικας* 'μεγάλο ποντίκι', *μπρούστουρας* (< *μπρουστούρ'*) 'μεγάλο λάπατο', *πχάσ'τηρας* (< *πχασ'τήρ'*) 'σφραγίδα πρόσφορου', (νεολ.) *πάμ'πουρας* (< *παμ'πόρ'*) 'ιδιοκατασκευάστο ντιζελοκίνητο όχημα που έκανε θόρυβο σαν *παμ'πόρ'*, δηλ. παλαιότερο μονοκύλινδρο δίχρονο τρακτέρ με μεγάλο φουγάρο σαν βαπόρι (μάρκας Lanz)'

-ος₂ (> -ους): *μαΐμουνους* (< *μαΐμούν'*) 'μεγάλη μαΐμού', *πάταρους* (< *παταρ^εά*) 'δυνατή σφαλιάρα'

3.9.7 Υποκοριστικές

-άκι₂ (> -άκ'): (παιχνιδιών) *αουνάκ'* (< *αών'* 'αλώνι') 'ομαδικό παιχνίδι', *γκτζ'ουνάκ'*

²⁸⁹ Πβ. και Μπουντώνας 1892:62. Χαρακτηριστική φράση: «*Αυτό του έρσ'ιμου πάσι'ιμου δέν' έχ'*;» για κάποιον που αργεί να φύγει. Στην Αδριανούπολη και *φάισιμου* 'φάγωμα' (Θρακικά Β 6, σ. 179).

²⁹⁰ Βλ. και Μηνάς 1978: 126.

- (< γκτζ'ούν' 'γουρούνι') 'ομαδικό παιχνίδι' (ενώ το υποκοριστικό: γκτζ'ουνούδ'), *κουκαλάκ'* (< *κόκαου*) 'το παιχνίδι κότσια' (ενώ το υποκοριστικό: *κουκαούδ'*), *κρυφτάκ'* 'το παιχνίδι "κρυφτό"', *σκαφιδάκι* (< *σκαφιδ'* 'ξύλινη σκάφη ζυμώματος') 'το παιχνίδι "κουτσό"' (ενώ το υποκοριστικό: *σκαφιδούδ'*)
- άκος₂ (> -άκους): (βαφτιστικών) *Δημάκους, Γιαννάκους, Μητσ'άκους, Πιτράκους, Σ'τιφανάκους, Χρηστάκους* κ.ά.
- άρι₃ (> -άρ'): *χηνάρ'* 'μικρή χήνα'
- ί: *βιργί* (< *βέργα*)
- ίτσα₂: α. (βαφτιστικών) *Βαγγιλ'ίτσα, Κουλ'ίτσα, Λ'ιν'ίτσα, Παγουν'ίτσα* κ.ά.
β. *μαν'ίτσα* (< *μάνα*), *μισ'ίτσα* (< *μέσ'* 'η μέση του σώματος')²⁹¹, *κισ'ίτσα* (< *κισ'ά* 'πουγγί' με υποκοριστικό *κισούδα*) 'πουγγάκι' (τραγ.), *δασκαλ'ίτσα* (τραγ.)
γ. (παιχνιδιών) *πιτρίτσα* (< *πέτρα*, με υποκοριστικό *πιτρούδα*) (συν. στον πληθ.) 'το παιχνίδι πεντόβολα', *τριχίτσα* (< *τριχ'ά*, με υποκοριστικό *τριχούδα*) 'το παιχνίδι "σχοινάκι"'
- ίτσι₂ (> -'τσ'): (μόνο σε τραγ.) *καραβίτσ'* (< *καράβ'*), *αργυρουφυλλ'ίτσ'* (< **αργυρόφυλλο*), *καστρίτσ'* (< *κάστρο*), *παναϊρίτσ'* (< *παναϊρ'*)
- όκας/-όκου: (βαφτιστικών) *Παυλ'όκας* (< *Παύλ'ους*), *Χουτόκας* (< *Χούτας*), *Γκουλ'όκου, Μουλ'όκου*
- ούδα₃: α. (βαφτιστικών) *Καλλ'ούδα* (< *Κάλλ'ου*), *Λ'ινκούδα* (< *Λ'ένκου*), *Μαρούδα, Πουνκούδα* (< *Πούνκα* 'Παγώνα') *Ραντούδα* (< *Ράντου* 'Αρετή'), *Τανούδα* (< *Τάνα* 'Άννα') κλπ.
β. *βιργούδα* 'μικρή βέργα', *γατούδα, γκουμπζούδα* (< *γκούμπζα* 'βαθύ πιάτο'), *γκουφούδα* (< *γκούφα* 'τρύπα'), *κανατούδα* 'μικρή κανάτα', *κισούδα* (< *κισ'ά* 'πουγγί'), *μαναρούδα* (< *μανάρα* 'τσεκούρι'), *μουκουσούδα* (< *μουκουσ'ά* 'μπουκιά'), *μπαμπούδα* (< *μπάμπου* 'γριά'), *μπαρούδα* (< *μπάρα* 'μικρή λίμνη'), *νουρούδα* (< *νουρά* 'ουρά'), *πουαγδούδα* (< **πουακδούδα* < *πουακίδα*) 'πουλαδίτσα', *σ'κιμπούδα* (< *σ'κιμπ'ά* 'κοιλιά') 'κοιλίτσα', *τσ'ακούδα* (< *τσ'ακή* 'σουγιάς'), *φουούδα* (< *φουλ'ά*) 'φωλίτσα', (νεολ.) *κουρσούδα, μηχανούδα, μπαταριούδα, ουμαδούδα, συνταξούδα* κ.ά.
- ούδη₂ (> -ούτς): α. (βαφτιστικών) *Γιαννούτς* (< *Γάνν'ης*), *Γουργούτς* (< *Γώργους*),

- Κουλ'ούτς* (< *Κόλ'ους*), *Μιχούτς* (< *Μίχους*), *Παυλ'ούτς* (< *Παύλ'ους*) κλπ.
- β. *αγγουνούτς* (< *αγγουνός*), *αϊρούτς* (< *αέρας*), *αντρούτς* (< *άντρας*), *ζβανούτς* (< *ζβανάς* 'κυρτός πριονωτός σουγιάς'), *καουρούτς* (< *κάουρας* 'κάβουρας'), *μπαχτσ'ούτς* (< *μπαχτσ'άς* 'κήπος'), *νταϊαμούτς* (< *νταϊαμάς* 'υπόστεγο'), *ουντουτς* (< *ουντάς* 'δωμάτιο'), *παππούτς* (< *πάππους* 'γέρος'), *πιγκούτς* (< *πέγκας* 'αράχνη'), *πιτνούτς* (< *πέτνους* 'πετεινός'), *τιντζ'ιρούτς* (< *τέντζ'ιρης* 'κατσαρόλα'), *τζ'ιζβούτς* (< *τζ'ιζβές* 'μπρίκι'), (νεολ.) *γλουμπούτς* (< *γλόμπους*), *δυναμούτς* (< *δυναμός*), *φακούτς* (< *φακός* 'φανάρι μπαταρίας') κ.ά.
- ούδι₂ (> -ούδ'): α. (καταγωγής) *Αλμπανούδ'* (< *Αλμπάνς*), *Γκανούδ'* (< *Γκάνης*), *Καμπουρούδ'* (< *Καμπούρς*), *Μαμαούδ'* (< *Μαμαλής*), *Παπανικουούδ'* (< *Παπανικόλας*) κλπ.
- β. *αρνούδ'* (< *αρν'ί*), *ιαούδ'* (< *ιαλ'ί* 'καθρέφης') 'καθρεφτάκι', *κταβούδ'* (< *κτάβ'* 'κουτάβι'), *μαχιρούδ'* (< *μαχαίρ'*), *μισουρούδ'* (< *μισίρ'* 'γαλόπουλο'), *μπαϊρούδ'* (< *μπαϊρ'* 'βουνό') 'λόφος', *πιλ'ικούδ'* (< *πιλ'έκ'*), *πιρουνούδ'* (< *πιρόν'*), *πιτναρούδ'* (< *πιτνάρ'* 'πετεινάρι'), *πουούδ'* (< *πλ'ί*) 'κλωσσόπουλο', *σ'πιτούδ'* (< *σ'πίτ'*), *τρουχουούδ'* (< *τρουχούλ'* 'ρόδα') '1. μικρή ρόδα, 2. το παιχνίδι "τσέρκι"', *χλ'αρούδ'* (< *χλ'άρ'*), (νεολ.) *αυτουκινητούδ'*, *μουλ'υφούδ'* (< *μουλ'ύφ'* 'μολύβι'), *μαγαζούδ'*, *πιχν'ιδούδ'*, *τραχτιρούδ'* κ.ά.
- γ. (από θηλυκά μόνο ζώων) *αουπούδ'* (< *αουπού* 'αλεπού'), *γατούδ'* (< *γάτα*), *χηνούδ'* (< *χήνα*)
- δ. (από αρσενικά) 1. (ζώων) *λ'υκούδ'* (< *λ'ύκους*)
2. (καταγωγής) *βλαχούδ'* (< *βλάχους*), *κατσ'φιούδ'* (< *κατσ'ίβιους*), *Δουμουκιτούδ'* (< *Δουμουκίτς*), *Θρακ'ουτούδ'* (< *Θρακ'ώτς*), *Λαμμουτούδ'* (< *Λαμώτς*), *Φαρσαλ'ουτούδ'* (< *Φαρσαλ'ώτς*) κλπ.

3.10 ΚΑΤΑΛΗΞΕΙΣ ΕΠΙΘΕΤΩΝ

3.10.1 Από ουσιαστικά

-αβοσι²⁹² (> -αβους): (αρνητικό χαρακτηριστικό) *γκαγκαράτσαβους* (< *γκαγκαράτσα*

²⁹¹ Πβ. Georgacas 1982:242. Μόνο σε επικλήσεις, π.χ. «πούεις'ι, μαν'ίτσα μου» «ωχ! μισ'ίτσα μου!» (όταν πονάει η μέση).

²⁹² Η κατάλ. σλαβικής προέλευσης (Δουγά-Παπαδοπούλου - Τζιτζιλής 2006:125. Ο Προμπονάς (1988:87) δεν συμπεριλαμβάνει την Α. Ρωμυλία και γενικά τη Θράκη στις περιοχές όπου απαντά η παραγωγική αυτή κατάληξη.

‘ξερή μύξα’), ζ’*ούμπραβους* (< ζ’*ούμπρα* ‘ρυτίδα, ζάρωμα επιδερμίδας’) ‘με ζαρωμένη επιδερμίδα’, *κασκατίκαβους* (< τουρκ. *kaskati*)²⁹³, *κόραβους* (< *κόρα* ‘φλοιός’ < βουλγ. *kora*) ‘που έχει πολύ κόρα’, *κουκούδαβους* (< *κουκούδ*) ‘που έχει ξερά σπυριά’, *λ’άγκραβους* (< *λ’άγκρα* ‘λέρα’²⁹⁴) ‘λερωμένος, βρόμικος’, *μύξαβους* ‘μυξιάρης’, *μούχλ’αβους* (< *μούχλ’α*) ‘μουχλιασμένος’, *ξ’ιγκλ’άναβους* (< *ξ’ιγκλ’άνα* ‘νάζι, ακκισμός’) ‘ναζιάρης, αυτός που ακκίζεται’, *πούρτσ’αβους* (< *πούρτσ’ους* ‘τράγος’) ‘αναμαλλιάρης’, *πρέκν’αβους* (< *πρέκν’α* ‘φακίδα’) ‘φακιδιάρης’, *σκλ’ήκαβους* (< *σκλ’ήκ*) ‘σκουληκιασμένος’, *σκούραβους* (< *σκουριά*) ‘σκουριασμένος’ *σκουτίδαβους* (< *σκουτίδα* ‘σκοτάδι’) ‘σκοτεινός’, *σπόραβους* (< *σπόρους*) ‘σποριάρικος’, *στούμπαβους* (< *στούμπους* ‘γουδοχέρι’) ‘όχι μυτερός’ *τρύπαβους* (< *τρύπα* ‘πρωκτός’²⁹⁵) ‘λιχούδης’, *ψ’είραβους*, *ψώραβους* κ.ά.

-*(άδ)ικος* (> -*άδκους*): (κτήση) *αλμπανάδκους*, *γκανάδκους*, *μανουάδκους*, *νατάδκους*, *σ’τιφάδκους*, *σ’τιφανάδκους* κλπ

-*(άρ)ικος* (> -*άρκους*): *αρρουσιάρκους*, *διδυμάρκους* (< **δίδυμους* ή *διδυμάρς*), *κλ’άρκους* (< **κλ’ά* ή **κλ’άρς*)²⁹⁶, *λ’ύσσ’άρκους* (< *λ’ύσσ’α*), *μπουμπουσ’άρκους* (< αρομ. *bubusar*) ‘ασκεπής, χωρίς καπέλο’

-*άτικος* (> -*άτκους*): α. (χρόνο) *πασκαλ’άτκους*, (*προυτου*)*μαρτιάτκους*, *χειμουν’άτκους*
β. (χαρακτηριστικό) *ζναριάτκους* ‘ζωναράδικος χορός’

-*άτος* (> -*άτους*): α. (ιδιαίτερο χαρακτηριστικό) *τσ’αραπάτους* (< *τσ’αράπ* ‘κάλτσα’) ‘με τα *τσ’αράπια*’, *μουστακάτους* ‘με μουστάκι’, *βρακάτους* ‘μόνο με το βρακί’, *γκιρντανάτους* (< *γκιρντάνα* ‘κολιέ, περιδέραιο’) ‘με περιδέραιο’, *ζναράτους* (< *ζνάρ*) ‘με ζωνάρι’²⁹⁷, *τσουτσουλάτους* (< *τσουτσούλ*) ‘με μυτερή κορυφή’, (νεολ., πβ. και ν.ε.) *μουσάτους*, *κουστουμάτους*

²⁹³ Το επίθετο χρησιμοποιείται αποκλειστικά για το βαμβάκι, όταν από καχεξία του φυτού δεν αποσπάται εύκολα από το ‘καρύδι’ κατά τη συλλογή του και δεν αφαιρείται εύκολα η ίνα.

²⁹⁴ Ο Τσοπανάκης (1963:296) ετυμολογεί από το *λιαγκρώνου*.

²⁹⁵ Επειδή η τρύπα θεωρείται το κέντρο των απολαύσεων που σχετίζονται με το φαγητό και το πιτό. Σχετικές και οι φρ. «*βρουντά* (= χτυπά δυνατά) η *τρύπα μ’*» και (Καβ.) «*βρουντά ι κώουζ μ’*» ‘επιθυμώ έντονα, ορέγομαι’.

²⁹⁶ Χρησιμοποιείται για τα κακοσηματισμένα οπωρικά, κυρίως καρπούζια και πεπόνια, όταν δεν είναι ολοστρόγγυλα και σχηματίζουν ένα είδος ‘κοιλιάς’.

²⁹⁷ Το *γκιρντανάτους* αναφέρεται συνήθως σε ζώα ή πουλιά που έχουν κάποιο χαρακτηριστικό ή κάποιο περίγραμμα σαν *γκιρντάνα* στο λαιμό (π.χ. τρυγόνοι). Το *ζναράτους*, συνήθως αναφέρεται σε είδος από *μπρουστούρια* (= λάπατα) που έχουν εντομή στο φύλλο σα να είναι περισιφγμένο με ζωνάρι και θεωρούνται τα πιο νόστιμα. Επίσης και ως ονομασία του ζωναράδικου χορού στο Μικρό Μοναστήρι (όπως επίσης και *ζναριάτκους*, βλ. παραπάνω) (Λουτζάκη 1983-85:166).

β. (μέσο): *πουδαράτους* ‘με τα πόδια’, *μουλαράτους* ‘με το μουλάρι’, (νεολ., πβ. και ν.ε.) *τρινάτους*, *κουρσάτους*

-έινος (> -έϊνους) (< αρχ. -έινος²⁹⁸): (υλικό) *ζ’υλ’έινους*, *κουκαλ’έινους*

‘κοκκάλινος ή

πλαστικός’, *σιδирέινους*, *μπακαρέινους* ‘χάλκινος’, *μαλαματέινους*, *ασ’ημέινους*, *πιτσ’έινους* ‘δερμάτινος’, *χαρτέινους*, *κιραμιδέινους* ‘πήλινος’, (νεολ.) *λαστιχέινους*, *αλαμέινους* ‘αλουμινένιος’

-ικος₁ (> -ικους): α. *ψ’έφκους* (< *ψ’εύτς*), *κλ’έφκους* (< *κλ’έφτς*)

β. (από δάνεια) *γκέτσ’κους* (< τουρκ. *geç*) ‘αργός’, *ζόρκους* (< τουρκ. *zor*) ‘δύσκολος’, *αραβάνκους* (< τουρκ. *rahvan*)²⁹⁹, *ιζίκους* (< *ιζίκους* < *ιζίκικους* < τουρκ. *eksik*) ‘ελλειμματικός’, *καλιψίζ’κους* (< τουρκ. *kalipsiz*)

‘καλοφτιαγμένος’, *μόρκους* (τουρκ. *mor* ‘μοβ’) ‘ροζ’, *μπαιάτκους* (< τουρκ. *bayat*) ‘μπαγιατικός’, *μπαμπάτσ’κους* (< τουρκ. *babas*) ‘μεγάλος’, *μπιτ’ούνκους* (< τουρκ. *bütün*) ‘ολόκληρος’, *μπόλκους* (< τουρκ. *bol*), *ντ’ούζ’κους* (< τουρκ. *düz*) ‘ίσιος, επίπεδος’, *ουρτάκους* (< *ουρτάκους* < *ουρτάκικους* < τουρκ. *ortak*) ‘συνεταιρικός’, *τσ’ίικους* (< τουρκ. *çiğ*) ‘ωμός, αμαγεύρευτος’, *τσ’ουρούκους* (< *τσ’ουρούκους* < *τσ’ουρούκικους* < τουρκ. *çürük*) ‘σαθρός’, *χάσ’κους* (< τουρκ. *has*)³⁰⁰

-(ι)κόσι: ν’ησ’κός ‘νηστικός’, *παστρικός*

-(ι)νόσι: α. *αρχνός* (Καβ.) (< *αρχή*) ‘ο πολύ παλαιός, αρχαίος’

β. (που αναφέρεται σε ζώο): *γαιδουρνός*, *ουβαλνός* (< *ουβάλ’*), *ιογαδνός* (< *ιογάδ’*)

-ίτικος³⁰¹ (> -ίτικους): α. (ύλη) *μαλλ’ίτικους* ‘μάλλινοσ’,

β. (ιδιότητα - αναφορά) *αντρίτκους* ‘αντρικός’, *υν’ικίτκους* ‘γυναικείος’, *παππίτκους* (< *πάππους*) ‘γεροντικός, των γερόντων’, *μπαμπίτκους* (< *μπάμπου*) ‘των γριών, που αναφέρεται σε γριές’, *χινταλ’ίτικους* (< *χίνταου* ‘φραγκόκοτα’), *ιουρντικίτκους* (< *ιουρντέκ’* ‘πάπια’), *χην’ίτικους* (< *χήνα*), *γκτζ’ούν’ίτικους* (< *γκτζ’ούν’* ‘γουρούνι’), *σ’κλ’ίτικους* (< *σ’κλ’ί*), «*κουκουν’ίτικους*» (< *κουκόνα* ‘κούκλα, (μτφ.) μικρή κοπέλα’) ‘είδος χορού’

²⁹⁸ Χατζιδάκης 1907:117 Τσοπανάκης 1963:294 Ανδριώτης 1983, λ. -έινος.

²⁹⁹ Αναφέρεται μόνο στα άλογα, τα *αραβάνια*, που έχουν μάθει να τρέχουν με ειδικό τρόπο (*αραβάν*).

³⁰⁰ Αναφέρεται μόνο στο εξευγενισμένο είδος ψωμιού, το “καθαρό”.

- ωτός₁ (> -ουτός): α. (ομοιότητα)³⁰² ν' *ιρουτός* 'νερουλός', *πιρουτός*³⁰³, *σταυρουτός*,
φουντουτός
 β. (ύλη) *μιταζουτός*

3.10.2 Από επίθετα

- αβος₂ (> -αβους): (αρνητικό χαρακτηριστικό) *γκόλ'αβους* (< **γκόλ'ους*) 'γυμνός',
ζαμούραβους (< **ζαμούρας*) 'εκφυλισμένος', *μούιαβους* (< **μούιας*³⁰⁴) 'ευπαθής,
 αδύναμος', *πιλτέκαβους* (< **πιλτέκας*) 'τραυλός',
 -αβος₃ (> -αβους): (χρώμα-απόχρωση³⁰⁵) (από δάνεια) *μπλ'άνταβους* (< βουλγ. *bled*)
 'κιτρινωπός, ωχρός', *μπόζαβους* (< τουρκ. *boz*) 'καφετής, σκούρος'
 -αδός: *ψαχναδός* (< **ψαχνός*)³⁰⁶
 -ερός (> -ιρός): *καυτιρός*, *σουγλ'ιτιρός* 'σουβλερός', *κουφτιρός*
 -ικός₂ (> -κός): *χουριανκός* (< *χουριανός*) 'κοινός, δημόσιος'
 -ούτσικος₁ (> -ούτσ'κους): (από παλαιότερα υποκοριστικά, μη υποκοριστική³⁰⁷)
μικούτσ'κους (< αρχ. δωρ. *μικκός*³⁰⁸), *μούτσ'κους* (< ?)³⁰⁹ 'μικρός',
απαούτσ'κους (< **απαός*) 'απαλός'

3.10.3 Από ρήματα

- αβος₃ (> -αβους): *ξ'ισάλ'αβους* (< *ξ'ισαλ'άζουμι*) 'σαλιάρης', *γκρούαβους* (<
γκρουώνουμι 'γυρλώνω τα μάτια') 'γυρλομάτης', *ξ'ιπαράοραβους* (<
ξιπαροαράζουμι 'ατακτώ, παρεκτρέπομαι') 'ζωηρός, άτακτος'
 -ικος₂ (> -ικους): *κακουφάικους* 'ανορεκτικός'
 (από δάνεια ρήματα) *μπουσ'άνκους* (< τουρκ. *bozanmak*) 'χαλαρός'
 -ούμενος (> -ούμινους): *φантаζούμινους* 'φантаσμένος', *τριχούμινους*
 -τος (> -τους): *αγγάστρουτους*, *ασαμάρουτους*, *αγάνουτους*, *αώντσους*
 'αλώνιστος', *αμέτσους* 'αμέθυστος', *αένν'τους* 'αγέννητος', *αέν'τους*

³⁰¹ Για τη κατάλ. -ίτικος των «μετουσιαστικών» ειθέτων βλ. Χατζιδάκις 1917:107.

³⁰² Παντελίδης 1999:287.

³⁰³ Αναφέρεται σε πτηνά, κυρίως κότες, με πιτσιλωτό ασπρογκρίζο (σαν πέτρα) πτέρωμα.

³⁰⁴ Μπουντώνας 1892:95.

³⁰⁵ «Προκειμένου ειδικά για το χρώμα (ενν. τα επίθετα σε -αβους) δηλώνουν το υπότονό τους ...» (Μάνεσης 1986: 323).

³⁰⁶ Αν δεν προέρχεται από το **ψαχνάδι*.

³⁰⁷ Όπως και στη Μ. Ασία (Georgacas 1982:259 κε.).

³⁰⁸ ΙΛΠ II:45, λ. *μικκίτζίκος* και *μικκούκος*, καθώς και Georgacas 1982:260.

³⁰⁹ Η λ. και στη Μ. Ασία (Σίλλη) (Georgacas 1982:260).

‘αγίνωτος’

-τός: *αλτός* (< *λ'ύνου*), *απουλτός* (< *απουλνού*), *φλουκ'αστός* (< *φλουκ'άζου*)

-ωτός₂ (> -ουτός): *καμαρουτός*, *πιδικουτός* (< *πιδικώνου* ‘βάζω τρικλοποδιά, πεδικλώνω’), *ριζουτός* (< *ριζώνου*), *χαμηουτός* (< *χαμηώνου*), (νεολ.) *βιδουτός*

3.10.4 Από επιρρήματα

-(ι)νόσ₂: *ιχτισ'(ι)νός*, *ιψ'ισ'(ι)νός*, *μπρουσ'τινός*, *ουπισνός*, *ταχνός* (< *ταχ'ά*) ‘αυγερινός’

-(ι)τός: *κατουπτός* (< *κατόπ'*) ‘επόμενος’, *καρσ'ιτός* (< *καρσί*) ‘αντικριστός’

-τικός (> -τικούς): *αλλ'ώτκους*, (αναλογ.) *καότκους* (< *καλότχογος*)

-ωτός₃ (> -ουτός): *ουπαντός* (< *ουπάν*) ‘απανωτός’

3.10.5 Υποκοριστικές επιθέτων³¹⁰

-ούτσικος₂ (> -ούτσ'κους) α. από επίθετα: (> -ούτσ'κους): *μικούτσ'κους* (< *μικρός*),

χαμηούτσ'κους (< *χαμηός*), *ψ'ηούτσ'κους* (< *ψ'ηός*), *καούτσ'κους* (< *καός*),

λ'ιγούτσ'κους (< *λ'ίγους*), *χαμνούτσ'κους* (< *χαμνός*)

β. από αντωνυμίες: *καμσούτσ'κους* (< *καμόσους* ‘καμπόσος’) ‘πολύ λίγος’

3.11 ΚΑΤΑΛΗΞΕΙΣ ΡΗΜΑΤΩΝ

3.11.1 Από ουσιαστικά

-άζω₁, -ιάζω (> -άζου, -ιάζου): α. *λ'ιμάζου* (< *λ'ίμα*) ‘είμαι λαίμαργος’, *βραδιάζου*,

ραβουν'άζου (< *ραβώνα*), *δραχτιάζου* (< *δράχτ'*) ‘μαζεύω κλωστή σε αδράχτι’,

αυγακ'άζου (< *αυγάκ'*) ‘ανοίγω αυλάκια’, *ξ'ισ'τιριάζου* (< *ξ'ισ'τιριά*)

‘ξαστεριάζω’, *φουλτακ'άζου* (< *φουλτακίδα*) ‘βγάζω φλύκταινες’, *νταλακ'άζου*

(< *νταλάκ'*) ‘έχω έντονη δίψα’, *ζμπουριάζου* (< *ζμπόρους* ‘φωνή’) ‘βγάζω φωνή,

βγάζω μιλιά’

-εύω₁ (> -εύου): *υρέου* (< ν.ε. *γύρος*), *κανακεύου* (< *κανάκ'* ‘χάδι’), *απουκρέου* (<

Απουκρ'ά), *ητεύου* (< *ητείά* ‘ξεμάτιασμα’) ‘ξεματιάζω’, *δασκαλ'εύου* ‘διδάσκω’

(και από δάνεια) *χουζμιτεύου* (< *χουζμέτ'* ‘δουλειά του σπιτιού’ < τουρκ. *hizmet*)

‘κάνω δουλειές του σπιτιού’, *σ'κιντζ'εύου* (< *σ'κιντζ'ά* ‘βασανιστήριο,

κακοποίηση’ < τουρκ. *ışkence*) ‘βασανίζω, κακοποιώ’

³¹⁰ Με τις καταλήξεις αυτές σχηματίζονται «επίθετα που μετριάζουν τη σημασία - μια διαφορετική μορφή υποκορισμού - του βασικού επιθέτου, από το οποίο παράγονται» (Τσοπανάκης 1963: 296).

- ίζω₁ (> -ίζου): *αραδίζου* (< *αράδα*) ‘πηγαινοέρχομαι’, *αονν’ίζου* (< *αών* ‘αλώνι’) ‘αλωνίζω’, *δειλν’ίζου* (< *δειλνός* ‘μεσημέρι’) ‘γευματίζω’, *διρμουν’ίζου* (< *διρμόν*) ‘κοσκινίζω με δερμόνι’, *θυματίζου*, *κουρν’αχτίζου* (< *κουρν’αχτός* ‘σκόνη’) ‘σκονίζω’, *ξίγκλ’αν’ίζου* (< *ξίγκλ’άνα*) ‘παραχαϊδεύω’, *παταρίζου* (< *παταρῆ* ‘σφαλιάρα’) ‘χτυπώ’, *κουπαν’ίζου* (< *κόπανος*) ‘χτυπώ με κόπανο’, *μουσ’κίζου* (< *μόςκους* ‘ευωδιά’) ‘ευωδιάζω’, *νουτίζου* (< *νουτιά* ‘υγρασία’), *πχασ’τηρίζου* (< *πχάσ’τηρας* ‘σφραγίδα πρόσφορου’) ‘σφραγίζω πρόσφορο’, *ταϊζου* (< *ταή*), *φασαρίζου* ‘κάνω φασαρία’, *αμπουρίζου* (< *άμπουρας* ‘ατμός’) ‘αχνίζω’, (νεολ.) *φλ’ιτίζου* (< *φλ’ίτ* ‘σπρέι’) ‘ψεκάζω με φλ’ίτ”
- ώνω₁ (> -ώνου): *βρακώνου* (< *βρακί*) ‘φορώ σε κάπ. βρακί’, *ματώνου* (< *ιόμα* ‘αίμα’), *λαθώνου* (< *λάθος*), *λ’αγκρώνου* (< *λ’άγκρα* ‘λέρα, βρομιά’) ‘λερώνω’, *ξίπατώνου* ‘ξεριζώνω’, *ξίβρακώνου*, *πατώνου* (< *πάτους*) ‘βουλιάζω’, *ζάρωνου* (< *ζ’άρα* ‘στάχτη’) ‘λερώνω με στάχτη’, *ζιανώνου* (< *ζιάν* ‘χαράμι’) ‘χαραμίζω, σπαταλώ’, *ινατώνου* (< *ινάτ*) ‘πεισματώνω’, *μπατακώνου* (< *μπατάκ* ‘λάσπη’) ‘λασπώνω’, *νταιακώνου* (< *νταιάκ* ‘στήριγμα, υποστύλωμα’) ‘ακουμπώ, στηρίζω, υποστυλώνω’

3.11.2 Από επίθετα

- αίνω (> -αίνου): *μικραίνου*, *βαθαίνου*, *ζ’ισ’ταίνου*, *ζ’ιραίνου*
- εύω₂ (> -εύου): *τραν’εύου* (< *τρανός*) ‘μεγαλώνω σε μπόι ή σε ηλικία’, *ιρέου* (< *ιρός* ‘γερός’) ‘γιατρεύομαι, αναρρώνω’
- ίζω₂ (-ίζου): *ιραν’ίζου* (< *ιράν’ους* ‘γαλάζιος’) ‘ραντίζω με γαλαζόπετρα’
- ώνω₂ (> -ώνου): *κρυγιώνου* (< *κρυγίος*), *ημιρώνου* (< *ήμιρους*), *θιόνου* (< *θιός* ‘θολός’)

3.11.3 Από αντωνυμίες

- ώνω₃ (> -ώνου): *τιγιώνου* (< *τέτοιους*), *αυτώνου* (< *αυτός*)³¹¹

3.11.4 Από ρήματα

- έρνω (> -έρνου) (τα ξενικής προέλευσης ν.ε. σε -άρω): (νεολ.) *μαρκέρνου*, *σουτέρνου*, *τρακέρνου*, *γρασ’έρνου*

-ίζω₃³¹² (> -ίζου) (από δάνεια ρήματα): *μπιτίζου* (< τουρκ. *bittim*, αόρ. του *bitmek*), *σαπλαντίζου* (< τουρκ. *sapladım*, αόρ. του *saplamak*) ‘κεντρίζω’, *ζαντιρίζου* (τουρκ. *zaddım*, αόρ. του *zadmak*) ‘παρακινώ’, *ουζαντίζου* (< τουρκ. *uzattım*, αόρ. του *uzatmak*) ‘απλώνομαι, αναπαύομαι’, *μπιλ’ιντίζου* (< τουρκ. *belledim*, αόρ. του *bellemek*) ‘διακρίνω’, *αρτιρντίζου* (< τουρκ. *artırdım*, αόρ. του *artırmak*) ‘αφθονώ’, *μπουλασ’τίζου* (< τουρκ. *boylaştım*, αόρ. του *boylaşmak*) ‘περιλαβαίνω’, *κουνουσ’τίζου* (< τουρκ. *konusum*, αόρ. του *konusmak*) ‘συνομιλώ’, *ουραντίζου* (< τουρκ. *uğradım*, αόρ. του *uğramak*) ‘προβάλλω ξαφνικά’, *ουντίζου* (< τουρκ. *uydım*, αόρ. του *uyumak*) ‘ταιριάζω’, *σακαντίζου* [nd] (< *sikindim*, αόρ. του *sikinmak*) ‘διστάζω, συγκρατούμαι’ κ.ά.

-λνώ (> -λνού) (τα ν.ε. σε -λώ): *ακουλνού* ‘κολλώ’, *χαλνού* ‘χαλώ’, *μουτσ’καλνού* (< ιδιωμ. *ματσαλώ*) ‘μασώ’, *πρατσαλνού* (< ιδιωμ. *πρατσαλώ*) ‘πιτσιλίζω’, *διασ’κιλνού* (< μεσν. και ν.ε. *διασκελώ*) ‘διασκελίζω’, *φουκαλνού* (< μεσν. και ν.ε. *φροκαλώ*)

-ρνώ (> -ρνού) (από ν.ε. σε -ρίζω): *καθαρνού*, *καλ’ημιρνού*, *σ’υυρνού*, *υρνού*

-φτω (> -φτου) (από μεσν. σε -πτω): *αλ’είφτου*, *ανάφτου*, *κλ’έφτου*, *κόφτου*, *κρύφτου*, *ράφτου*, *σκάφτου*, *χάφτου* κλπ.

3.11.5 Από επιρρήματα

-ίζω₃ (> -ίζου): *παραμιρίζου* (< *παράμερα*), *χουρίζου* (< *χώρια*) ‘διαχωρίζω’

-ώνω₄ (> -ώνου): *πιπκόνου* (< *πίпка* ‘μπρούμυτα’) ‘γυρίζω κάπ. μπρούμυτα’

3.11.6 Από αριθμητικά

-ίζω₄, -άζω₂ (> -ίζου, -άζου): *σαραντίζου*, *ικατους’τίζου*, *χιλ’άζου*

3.11.7 Ηχοποίηση ρήματα (ονοματοποιία)

-ίζου₅: *γκλακαλ’ίζου* (< *γκλίκ* ή *γκλάκ*) ‘καταπίνω κάτι αμάσητο ή με θόρυβο’,

κρατσαν’ίζου (< *κράτς*) ‘τρώω σκληρό κρέας ή χόνδρο’, *μακακαλ’ίζου* (από τον

³¹¹ Χρησιμοποιείται για δήλωση ακαθόριστης ή ακατονόμαστης ενέργειας, κυρίως όμως για άρση εκφραστικού αδιεξόδου, όταν δηλ. ο ομιλητής, από άγνοια ή έλλειψη μνήμης, αδυνατεί να χρησιμοποιήσει την κατάλληλη λέξη. Το ίδιο και με τα: *τέτοιου(ς)*, *αυτό(ς)*.

³¹² Τα περισσότερα δάνεια από την τουρκική σε -ντίζου (< αορ. πρόσφ. -d-). Πβ. Σετάτος 2000.

χαρακτηριστικό ήχο του τραυλίσματος) ‘τραυλίζω’, *μπραουαλίζου* (< *μπράου*) ‘νιαουρίζω’, *ντουπαλίζου* (< *ντούπ*) ‘χορεύω χτυπώντας τα πόδια κάτω’, *ουχαλίζου* (< επιφών. *ούχ!*) ‘αναστενάζω, ξεφυσώ από στενοχώρια, αγκομαχώ’, *πακαλίζου* (< *πάκ* ‘κρότος σκασίματος’) ‘κάνω κρότο σκάζοντας’, *πλάτσ’αλίζου* (< *πλάτς*) ‘πλατσουρίζω’, *πρατσαλίζου* (< *πράτς*) ‘τριζοβολώ’, *σάκαλίζου* (< *σάκα-σάκα*) ‘κάνω θόρυβο με ξερά χόρτα ή χαρτί’, *τζ’αουνίζου* (< *τζ’άου*) ‘ηχομιμητική λέξη για το γάβγισμα του μικρού σκυλιού’) ‘γαβγίζω παραπονεμένα’ κ.ά.

3.12 ΚΑΤΑΛΗΞΕΙΣ ΕΠΙΡΡΗΜΑΤΩΝ

- α, -ά: *ανάσ’κιοα*, *πίπκα* ‘μπρούμυτα’, *απιστόκοα* ‘οπισθόκωλα, προς τα πίσω’, *όγυρα* ‘ολόγυρα, γύρω’
(από επίθετα): *ανάπουδα*, *ίσ’α*, *καογά*, *χαμνά*, *ψ’ηογά*, *χαμηογά*
- α(ς): *γλ’ήγουρα(ς)*, *σ’ήμιρα(ς)*, *ύσ’τιρα(ς)*, *άλ’φουρα(ς)* ‘άλληφορά’, *άτζ’ιπα(ς)* ‘άραγε’, *τσ’άνα(ς)* ‘έτσι’
- θε (> -θι) (κατεύθυνση): *(ι)δώθι* ‘προς τα εδώ’, *(ι)κείθι* ‘προς τα εκεί’, *(α)πικείθι* (< *απ’ικείθι*) ‘προς την αποκεί μεριά’
- θεν (> -θιν) (προέλευση): *πόθιν* ‘από πού’
- ού: *αού*, *αυτού*

3.12.1 Παραγωγική από ονοματικό τύπο

- άκια (> -άκ’α): *(τα) πιαλάκ’α* (< **πιαλτός* < *πιαού* ‘τρέχω’) ‘τρέχοντας’, *(τα) γουνατάκ’α* (< *γόνα*) ‘γονατιστά’

Γ. ΣΥΝΘΕΣΗ

Σύνθεση είναι η παραγωγή λέξεων μορφολογικά πολύπλοκων, καθώς μια σύνθετη λέξη περιέχει περισσότερα από ένα θέματα (Ράλλη 2007:17,19). Στο ιδίωμα απαντούν όλοι οι δυνατοί συνδυασμοί σύνθεσης (θέμα - θέμα, θέμα - λέξη, λέξη - θέμα, λέξη - λέξη) (Ράλλη 2007:14).

Ενώ παρατηρείται αξιοσημείωτη ποικιλία στη δυνατότητα σύνθεσης και το ιδίωμα παρουσιάζει πλούτο ως προς τις κατηγορίες συστατικών και τις γραμματικές κατηγορίες, η συνολική παραγωγή φαίνεται να είναι μάλλον περιορισμένη σε σχέση με άλλα, κυρίως νότια, ιδιώματα (Ανδριώτης 1956:23). Έτσι, ως προς τις γραμματικές κατηγορίες έχουμε, όπως και στη ν.ε., σύνθετα ουσιαστικά, επίθετα, ρήματα και επιρρήματα. Στα τελευταία μάλιστα, τα οποία η Ράλλη (2007:119) τοποθετεί στις ειδικές κατηγορίες συνθέτων επειδή προκύπτουν όχι απευθείας από σύνθεση δύο συστατικών αλλά από σύνθετο επίθετο + την κατάληξη, παρατηρούμε επίρρημα ((*τα*) *πιστόκουρα* 'οπισθόκωλα, προς τα πίσω') που πιθανόν να προέρχεται από σύνθεση, καθώς δεν απαντά αντίστοιχο επίθετο (**πιστόκουους*) (πβ. ανάλογα μεσν. *οπισωκάπουλα*, Κρ. - Επιτ.).

Ως προς τις κατηγορίες συστατικών συναντούμε σημαντική ποικιλία. Έτσι, παρατηρούμε 1) στα σύνθετα ουσιαστικά σύνθεση με: ουσιαστικό + ουσιαστικό, επίθετο + ουσιαστικό, επίρρημα + ουσιαστικό, ουσιαστικό + ρημ. θέμα, επίθετο + ρημ. θέμα (ουσιαστικό;), ρημ. θέμα + ουσιαστικό και αριθμητικό + ουσιαστικό, 2) στα σύνθετα επίθετα σύνθεση με: επίθετο + επίθετο, επίθετο + ουσιαστικό και ρημ. θέμα + ουσιαστικό, 3) στα σύνθετα ρήματα σύνθεση με: ρημ. θέμα + ρήμα, ουσιαστικό + ρήμα και επίθετο ή επίρρημα + ρήμα (βλ. παραδείγματα παρακάτω).

Στην κατάταξη με βάση τη σημασία παρατηρούμε ότι υπάρχει μικρός αριθμός παρατακτικών συνθέτων, ενώ στα σύνθετα με σχέση εξάρτησης πολύ λίγες είναι οι περιπτώσεις των αντικειμενικών και ακόμη λιγότερες των κτητικών. Έτσι το σύνολο σχεδόν των σύνθετων λέξεων είναι προσδιοριστικά σύνθετα.

Από άποψη σημασιολογίας, χαρακτηριστικό των συνθέτων του ιδιώματος είναι η σημασιολογική διαφάνεια, ενώ σπανίζουν τα σημασιολογικά αδιαφανή σύνθετα (Ράλλη 2007:19-20) (π.χ. *πυρροσ'ζιά*, *συνόψουμου*, *ταραλ'όσ'κουους*).

I. Με βάση τη γραμματική μορφή

3.13 ΟΥΣΙΑΣΤΙΚΑ

3.13.1 Ουσιαστικό + Ουσιαστικό

αλγόμυγα ‘αλογόμυγα’

αλγουνουρά ‘αλογοουρά’

αμπιόβιργα ‘αμπελόβεργα’

αμπιουτόπ’ ‘αμπελοτόπι’

αμπιόφουου ‘αμπελόφυλλο’

αν’ιμόξυου ‘ξύλο της ανέμης, προϋφαντικό εργαλείο’

αουπουφουλ’ά ‘αλεποφωλιά’

βατσινόμπουρου ‘βατόμυρο’

βρακουζούνα ‘βρακοζώνη’

γκτζ’ι(ου)νουχόρταρου ‘γλυστρίδα’

γκτζ’ι(ου)νουγκάρντιουα ‘το πρόχειρο δοχείο όπου τρώει το γουρούνι’

καουνουφουλ’ά ‘το καλά δουλεμένο μέρος που φυτεύεται η πεπονιά’

καρπουζουφουλ’ά ‘το καλά δουλεμένο μέρος που φυτεύεται η καρπουζιά’

κουουπάν’ ‘κωλοπάνι’

λαμπουγάλ’ ‘λαμπογάλι’

λ’ιβότανου ‘ηλίανθος, αλλά και ο ηλίόσπορος’

μανόστρουφους ‘ανεμοστρόβιλος’ (βλ. 3.13.8.)

μανόφουου ‘κρεμμυδόφυλλο, το φύλλο της “μάνας”, του φυτρωμένου κρεμμυδιού’

μπακαρόξ’νου ‘το σανίδι πάνω στο οποίο εναποθέτουν τα μπακίρια’

μπουσταν’τόπ’ ‘μποστανοτόπι’

ντρουβανόγαουα ‘ντρουβανόγαλα, ξινόγαλο’

ξ’υκέρατου ‘ξυλοκέρατο, χαρούπι’

ξ’υόχτινου ‘ξυλόχτενο, εξάρτημα αργαλειού’

πιγκουφουλ’ά ‘ιστός πένγκα (= αράχνης)’

πιπιραμιά ‘πιπεραρμιά, πιπέρια τουρσί’

πρισ’τιρουφουλ’ίτσα (τραγ.)

Πιτρουμπάιρου (τοπων.) ‘Πετροβούνι’

πουρόξ’νου ‘το ξύλο που στηρίζει την *πουρ’ά* (= αυλόπορτα)’

πυρουσ'τιά 'πυροστιά'
ρουγκουβίτσ' 'ρογοβύζι'
σκουρδουμάντζανου (Καβ. *μαντζανόσκουρδου*) 'φαγητό από ψητή μελιτζάνα και
 σκόρδο'
σ'κυόδουντου 'σκυλόδοντο'
σ'κουρντάμαρου 'σκυλοντάμαρο, σκυλόσογο, κακό σόι'
σουλδουσ'τέφανου 'διάδημα της γυναικείας φορεσιάς με μικρά φλουριά (σουλδιά)'
τσαγκρασούλ' 'τσαγκαροσούγλι'
φουρνόφκ'αρου 'ξύλινο φτυάρι του φούρνου'
χι(ου)νουπώρ' 'φθινόπωρο'
χιρόμμου 'χερόμυλο'
χλ'αρουκάουαθα 'ξύλινο σκεύος για τα χλ'άρια'

(σύνθεση με δάνεια λέξη)

αραθύρα (α' συνθ. τουρκ. *ara* 'χάσμα, κενό διάστημα') 'χαραμάδα'
συνόψουμου (α' συνθ. τουρκ. *un* 'αλεύρι') 'χριστόψωμο'

3.13.2 Επίθετο + Ουσιαστικό

αγρ^εόβρουμ' 'αγριοβρώμη'
αγρ^εόγατα 'αγριόγατα'
αγρόγκτζ'ουνου 'αγριογούρουνο'
αγρ^εόμιλσα 'σφήκα'
αγρουιόρντικα 'αγριόπαπια'
αγρουκάουνα 'πικραγγουριά'
αγρ^εόχηνα 'αγριόχηνα'
ασβουστουσ'τιά 'άσβεστη φωτιά, πρωτοφωτιά'
αφρόμγαλους 'ελαφρόμυαλος'
βαχόσ'τιρας (Καβ.), *βαχόσ'τ'αρου* (Καρ.) 'βλαχοσίταρο, καλαμπόκι'
γλ'υκαρμ^εά 'συντηρημένα σε σιρόπι φρούτα'
Μιγασάββατου 'Μέγα Σάββατο'
μικρουπαίδ' 'μικρό παιδί'
μισ'ουκά 'σκεύος χωρητικότητας μισής οκάς'

ζ'ινόγαογα 'γιαούρτι'
ζ'ιρόχειρου 'ξερόχερο, αδέξιο χέρι'
παλ'ιμάρια 'παλιά προβατίνα' (β' συνθ. ιδιωμ. *μαριά* [< τουρκ. *marıya*] 'προβατίνα')
Παλ'ιχώρ' 'τοπων. Παλιό χωριό'
πικρουκάουνα 'πικροπέπονο'
Προυτουμαρτιά 'Πρωτομαρτιά'
ραπουκέχρ' 'αραποκέχρι, καλαμπόκι'
τζιντροουζάναρου 'χοντρό λανάρι'
τζιντροουχείλς 'χοντροχείλης'
τυφχουπέγαδου 'πηγάδι που δε φαίνεται'
τυφχόφιδου 'τυφλόφιδο'
χαζαηδουνούδ' 'ωδικό πουλί'³¹³
ψ'ιφτουφυλλάδα 'βιβλίο με ψεύτικες ιστορίες, (μτφ.) ψεύτης'

(σύνθεση με δάνεια λέξη)

ταραλ'όσ'κουος (α' συνθ. τουρκ. *taralı* 'χτενισμένος, με ίσια μαλλιά') 'σκαντζόχοιρος'

3.13.3 Επίρρημα + Ουσιαστικό

κατουσάγανου 'κατωσάγονο'
χαμουκέρασου 'φράουλα'
χαμουμήλ' 'χαμομήλι'

3.13.4 Ουσιαστικό + Ρηματικό θέμα

αχυρουφάης 'γεωργικό εργαλείο'
γαϊδουρουγκυλσ'ά 'γαϊδουροκυλισιά'
δουκανουσ'ύρ' 'αλωνιστικό εργαλείο'
καρδουκάψ' 'καούρα'
κουμπουδέστς 'κομποδέστης, προϋφαντικό εργαλείο'
κρουμμυδουφάης 'το έντομο κρεμμυδοφάγος'

³¹³ Το πτηνό βραδυπτέρυξ (*cettia cetti*), κοιν. αηδονάκι (Παρνασσίδα) (Χατζησαράντος Χ. - Κανέλλης Α. 1947-8:137).

παρλ'ουκόφτς 'γεωργικό εργαλείο για κοπή θάμων'

ξ'ουοφάης 'ξύλοφάγος, ράσπα'

3.13.5 Επίθετο + Ρηματικό θέμα

μουναχουφάης 'που δεν (του αρέσει να) μοιράζεται με άλλους ό,τι έχει'

3.13.6 Ρηματικό θέμα + Ουσιαστικό

ζαπαρόσ'πυρου (συνήθ. πληθ.) 'μικρά κόκκινα σπυριά που βγάζουν στο σώμα τους τα μωρά από τον ιδρώτα και τη ζέστη'³¹⁴

ιδιόσκαουα 'σκάλα που ιδιάζει, προϋφαντικό εργαλείο'

κλειδουπίνακου 'ξύλινο σκεύος με ερμητικό κλείσιμο (κλείδωμα)'

κριμνόξυου 'εξάρτημα του αργαλειού απ' όπου κρεμούσαν το αντί'

νακατόζ'ου 'μακρύ ξύλο που ανακατεύει τη φωτιά του φούρνου'

χασμέρς 'χασομέρης'

3.13.7 Αριθμητικό + Ουσιαστικό

Ξάπιφτου 'της Αναλήψεως (δηλ. έξι Πέφτες από την Ανάσταση)'

τριμόημιρου 'τριήμερο απόλυτης νηστείας στην αρχή της Σαρακοστής'

3.14 ΕΠΙΘΕΤΑ

3.14.1 Επίθετο + Επίθετο

αρσ'ινουθήλκους 'αρσενικοθήλυκος'

χαζουφηρμένους 'χαζοαφηρημένος, ανόητος'

3.14.2 Επίθετο + Ουσιαστικό

καότκους 'καλότυχος'

ν'ϊόρμητους 'νεόρμητος, ακμαίος'

³¹⁴ Από το ρήμα *ζ'απαρίζουμι/ζ'αμπαρίζουμι* (< βουλγ. *zapanvam*) 'ζεσταίνομαι υπερβολικά'. Πβ. ιδιωμ. *ζαπαρίζουμι* (Τζιτζιλής 1982:435) και *ζάπαρους* 'καύσωνας' (Κυρανούδης 2008:72).

3.14.3 Ρηματικό θέμα + Ουσιαστικό

χασμέρς ‘χασομέρης’

3.15 ΡΗΜΑΤΑ³¹⁵

3.15.1 Ρηματικό θέμα + Ρήμα

πυρουκουκκιν’ίζου ‘αναγοκοκκινίζω’

3.15.2 Ουσιαστικό + Ρήμα

αβγουκόφτου ‘αυγοκόβω’

ζαρέχου (και *ζουρέχου*)³¹⁶ ‘έχω ζόρι’

κουμπουδένω ‘κομποδένω, προϋφαντική εργασία’

φουρτουλ’υγού ‘(προκ. για δέντρα) λυγίζω από το βάρος των πολλών καρπών’

3.15.3 Επίθετο ή Επίρρημα + Ρήμα

αγρουκτάζου ‘αγριοκοιτάζω’

μικρουδείχνου ‘φαίνομαι μικρότερος’

3.16 ΕΠΙΡΡΗΜΑΤΑ

(χωρίς αντίστοιχο επίθετο)

απιστόκουα ‘οπισθόκωλα, προς τα πίσω’

³¹⁵ Τα σύνθετα ρήματα είναι σε σχέση με άλλα, κυρίως νότια, ιδιώματα πολύ λιγότερα. Αναφέρει χαρακτηριστικά ο Ανδριώτης (1956:23): «η συχνότητα των ... συνθέτων (ενν. ρηματικών) ... είναι ασύγκριτα μεγαλύτερη στην περιφέρεια του μητροπολιτικού ελληνικού χώρου, δηλ. στα παράλια και στα νησιά (ιδίως Κρήτη, Κάρπαθο, Νάξο, Ίμβρο κ.ά.) και σχετικά μικρότερη στην ελληνική ενδοχώρα. Η άνιση αυτή γλωσσογεωγραφική κατανομή τους αντιστοιχεί εντελώς με την γενικότερη άνιση συνθετική δύναμη των νεοελληνικών ιδιωμάτων». Είναι χαρακτηριστικό ότι από το σύνολο των σύνθετων ρημάτων που παραθέτει ο Ανδριώτης (1956) απαντούν στο ιδίωμα (που, ως βόρειο, εντάσσεται στα ιδιώματα της ενδοχώρας) μόνο τέσσερα και συγκεκριμένα τα κοινά *αβγουκόφτου*, *κουμπουδένω*, *μουσκουμυρίζου* και το *ζουρέχου* (*ζαρέχου*).

³¹⁶ Πβ. *ζορέχω* στη Θράκη (Χαραλαμπίκης 1979:102).

II. Με βάση τη σημασία

3.17.1 Παρατακτικά

αρσ'ινουθήλκους 'αρσενικοθήλυκος'

πυρροκουκκιν'ίζου 'αναψοκοκκινίζω'

σκουρδουμάντζανου (Καβ. *μαντζανόσκουρδου*) 'φαγητό από ψητή μελιτζάνα και σκόρδο'

φουρτουλ'υγού '(προκ. για δέντρα) λυγίζω από το βάρος των πολλών καρπών'

χαζουφηρμένους 'χαζοαφηρημένος, ανόητος'

3.17.2 Προσδιοριστικά

αγρόβρουμ' 'αγριοβρώμη'

αγρόγατα 'αγριόγατα'

αγρόγκτζ'ουνου 'αγριογούρουνο'

αγρόμιλσα' 'σφήκα'

αγρουγιόρντικα 'αγριόπαπια'

αγρουκάουνα 'πικραγγουριά'

αγρουκτάζου 'αγριοκοιτάζω'

αγρόχηνα 'αγριόχηνα'

αλόμυγα 'αλογόμυγα'

αλγουνουρά 'αλογοουρά'

αμπιόβιργα 'αμπελόβεργα'

αμπιουτόπ' 'αμπελοτόπι'

αμπιόφου 'αμπελόφυλλο'

αν'ιμόξου 'ξύλο της ανέμης, προϋφαντικό εργαλείο'

αουπουφουλ'ά 'αλεποφωλιά'

ασβουστουσιτιά 'άσβεστη φωτιά, πρωτοφωτιά'

βατσινόμπουρου 'βατόμουρο'

βαχόστ'αρου (Καρ.) και

βαχόστιρας (Καβ.), 'βλαχοσίταρο, δηλ. από τη Βλαχιά - Ρουμανία) *καλαμπόκι*³¹⁷

³¹⁷ Λιγότερο πιθανό το *βαχο-* (< *βλαχο-*), όπως και το *ραπου-* (< *αραπο-*) στο *ραπουκέχρ'*, να έχει μειωτική λειτουργία, δηλ. κατώτερου είδους σιτάρι, πβ. π.χ. *αραποσίταρο* (Μπαμπινιώτης 1969:162).

βρακουζούνα ‘βρακοζώνη’
γαϊδουρουγκυλσ’ά ‘γαϊδουροκυλισιά’
γκτζ’ι(ου)νουχόρταρου ‘χόρτο του γουρουνιού, γλυστρίδα’
γκτζ’ι(ου)νουγκάρντιορα ‘το πρόχειρο δοχείο όπου τρώει το γουρούνι’
γλ’υκαρμ’ά ‘συντηρημένα σε σιρόπι φρούτα’
ζαπαρόσ’πυρου ‘μικρό κόκκινο σπυρί στο σώμα των βρεφών από ιδρώτα και ζέστη’
ιδιόσκαορα ‘σκάλα που ιδιάζει, προϋφαντικό εργαλείο’
καουνουφουλ’ά ‘το καλά δουλεμένο μέρος που φυτεύεται η πεπονιά’
καρπουζουφουλ’ά ‘το καλά δουλεμένο μέρος που φυτεύεται η καρπουζιά’
κατουσάγανου ‘κατωσάγονο’
κουουμπάν’ ‘κωλοπάνι’
κριμόζου ‘εξάρτημα του αργαλειού απ’ όπου κρεμούσαν το αντί’
λαμπουγάλ’ ‘λαμπογάλι’
λ’ιβότανου ‘ηλίανθος, αλλά και ο ηλιόσπορος’
μανόστρουφους ‘ανεμοστρόβιλος’
μανόφου ‘κρεμμυδόφυλλο, το φύλλο της “μάνας”, του φυτρωμένου κρεμμυδιού’
Μιγασάββατου ‘Μέγα Σάββατο’
μικρουπαίδ’ ‘μικρό παιδί’
μισ’ουκά ‘σκεύος χωρητικότητας μισής οκάς’
μουναχουφάξι ‘(μτφ.) που δεν (του αρέσει να) μοιράζεται με άλλους ό,τι έχει’
μουσκουμυρίζου ‘έχω ευχάριστη μυρωδιά’
μουσκουτρώω ‘μοσχοτρώω, τρώω με όρεξη και ευχαρίστηση’
μουτσουκλ’αίω ‘μισοκλαίω, σιγοκλαίω’ (α’ συνθ. άγν.)
μπακαρόζ’νου ‘το σανίδι πάνω στο οποίο εναποθέτουν τα μπακίρια’
μπουσαν’τόπ’ ‘μποστανοτόπι’
νακατόζ’νου ‘μακρύ ξύλο που ανακατεύει τη φωτιά του φούρνου’
ντρουβανόγαορα ‘ντρουβανόγαλα, ξινόγαλο’
Ξάπιφτου ‘της Αναλήψεως (δηλ. έξι Πέφτες από την Ανάσταση)’
ζ’ινόγαορα ‘γιαούρτι’

Στις περισσότερες περιπτώσεις μάλλον δηλώνεται ο τόπος προέλευσης ή εισαγωγής. Πβ. π.χ. τουρκ. *Hint tavuğu* (= κότα της Ινδίας ‘φραγκόκοτα’) (στο ιδίωμα: *χίνταου* ‘φραγκόκοτα’), *Misir tavuğu* (=

ξ'ίρουσταλ'άζου 'ξεροσταλιάζω'
ξ'ιρόχειρου 'ξερόχερο, αδέξιο χέρι'
ξ'υκέρατου 'ξυλοκέρατο, χαρούπι'
ξ'υόχτινου 'ξυλόχτενο, εξάρτημα αργαλειού'
παλ'ιμάρια 'παλιά προβατίνα' (β' συνθ. ιδιωμ. *μαριά* [< τουρκ. *marıya*] 'προβατίνα')
Παλ'ιχώρ' 'τοπων. Παλιό χωριό'
πικρουκάουνα 'πικροπέπονο'
πινγκουφουλ'ά 'ιστός του *πένγκα* (= αράχνης)'
πιπιραμιά 'πιπεραρμιά, πιπέρια τουρσί'
Πιτρομπάιρου (τοπων.) 'Πετροβούνι'
πουρόξ'ου 'το ξύλο που στηρίζει την *πουρ'ά* (= αυλόπορτα)'
πυρουσ'τιά 'πυροστία'
ραπουκέχρ' 'αραποκέχρι, δηλ. από την Αραπιά, καλαμπόκι'
ρουγκουβίτσ' 'ρογοβύζι'³¹⁸
σ'κυόδουντου 'σκυλόδοντο'
σ'κουντάμαρου 'σκυλοντάμαρο, σκυλόσογο, κακό σόι'
σουλδουσ'τέφανου 'διάδημα της γυναικείας φορεσιάς με μικρά φλουριά (*σουλδιά*)'
τζιντροουράναρου 'χοντρό λανάρι'
τριμόημιρου 'τριήμερο απόλυτης νηστείας στην αρχή της Σαρακοστής'
τσαγκρασούλ' 'τσαγκαροσούγλι'
τυφχουπέγαδου 'πηγάδι που δε φαίνεται'
τυφχόφιδου 'τυφλόφιδο'
φουρνόφκ'αρου 'ξύλινο φτυάρι του φούρνου'
χαζαηδουνούδ' 'ωδικό πουλί'
χαμουκέρασου 'φράουλα'
χαμουμήλ' 'χαμομήλι'
χιρόμνου 'χερόμυλο, μύλος που γυρίζει με το χέρι'
χλ'αρουκάουραθα 'ξύλινο σκεύος για τα *χλ'άρια*'
χλ'όρμους 'χιλιοέρημος, πολύ έρημος'³¹⁹

κότα της Αιγύπτου 'γαλοπούλα') (στο ιδίωμα: *μισίρ'* 'γαλοπούλα').

³¹⁸ Από τις σπάνιες περιπτώσεις στην κατηγορία των προσδιοριστικών που το προσδιοριζόμενο προηγείται του προσδιορίζοντος (βλ. σχετικά Ράλλη 2007:101).

³¹⁹ Πβ. Παπαδόπουλος 1959:27.

ψ΄ιφτουφυλλάδα ‘βιβλίο με ψεύτικες ιστορίες, (μτφ.) ψεύτης’

3.17.3 Αντικειμενικά

αβγουκόφτου ‘αυγοκόβω’

αχυρουφάξ ‘γεωργικό εργαλείο’

δουκανουσ΄ύρ ‘αλωνιστικό εργαλείο’

ζουρέχου και ζαρέχου ‘έχω ζόρι’

καρδουκάψ ‘καούρα’ (*καρδιά* = στομάχι)

κλειδουπίνακου ‘ξύλινο σκεύος με ερμητικό κλείσιμο (κλείδωμα)’

κουμπουδένω ‘κομποδένω, προϋφαντική εργασία’

κουμπουδέστς ‘κομποδέστης, προϋφαντικό εργαλείο’

κρουμμυδουφάξ ‘το έντομο κρεμμυδοφάγος’

ξ΄ουουφάξ ‘ξύλοφάγος, ράσπα’

παρλ΄ουκόφτς ‘γεωργικό εργαλείο για κοπή θάμνων’

χασμέρς ‘χασομέρης’

3.17.4 Κτητικά

κατσαρουμάλλ΄ς ‘που έχει σγουρά μαλλιά’

στραβουπόδαρους ‘που έχει στραβά πόδια’

τζιντρουχείλς ‘που έχει χοντρά χείλη’

3.18 ΣΥΝΘΕΣΗ ΜΕ ΠΡΟΘΕΣΗ Ή ΠΡΟΘΗΜΑ³²⁰

3.18.1 (α)να- (με ποικίλη σημασία, από παλαιότερα σύνθετα)

Ρήματα

αναβρού ‘πηγάζω’*(α)ναγουλ’άζου* ‘έχω αναγούλα’*αναγραίνου* ‘ξαίνω μαλλί’*(α)νακατόνου* ‘ανακατεύω’*αναού* ‘λειώνω’*αναπιάνου* ‘λιώνω το προζύμι’*(α)νασκουμπώνουμι* ‘σηκώνω τα μανίκια’*αναφέρνου* ‘μνημονεύω’*ανάφτου* ‘ανάβω’*(α)νας’κυρνού* ‘ανακατεύω συγυρίζοντας’Ουσιαστικά³²¹*αναδότς* ‘μεγάλο δικράνι’

Επιρρήματα

ανάμακρα ‘κάπως μακριά’

3.18.2 αν’έ-/αν’ι- (στερητ.)

Επίθετα

αν’έσουστους ‘ελλιπής’*αν’ιζόρθουτους* ‘που δεν ζουρθών’ (= ολοκληρώνει) μια δουλειά’*αν’ιπέικαστους* ‘που δεν απκάζ’ (= καταλαβαίνει)’*αν’ιπρόκουπους* ‘ανεπρόκοπος’*αν’ιχόρτατους* ‘αχόρταγος’

³²⁰ Η Ράλλη (2000:64) θεωρεί ότι οι σχηματισμοί με πρόθεση αρχαίας προέλευσης «ανήκουν στην κατηγορία των παραγώνων αφού οι προθέσεις της Αρχαίας Ελληνικής θα πρέπει μάλλον να θεωρηθούν προθήματα. «...Ως προθήματα, οι αρχαίες προθέσεις ανήκουν σε μια κλειστή τάξη (closed class) στοιχείων τα οποία δεν εμφανίζουν νοηματική σταθερότητα (δηλ. δεν έχουν πάντα την ίδια σημασία στις σύνθετες λέξεις που απαντούν) και αποτελούν διαφορετικό αντικείμενο έρευνας». Βλ. επίσης Ράλλη 2007:116 με αναφορά σε Ralli 1992 και 2004.

3.18.3 *αντι-*

(Επίθετο)

αντίμαχους (μόνο σε προσφώνηση)3.18.4 *αξ-/(ε)ξ-*

(Ρήματα)

αξαγουράζου ‘αποτιμώ’*ξανώνου* ‘ξανανιώνω’*ξαραθμού* ‘ικανοποιούμαι από ό,τι *αραθύμσα* (= πεθύμησα, ορέχτηκα)’*ξουρθώνου* ‘καταφέρνω, ολοκληρώνω’*ξ’υπουλνού* ‘βγάζω τα παπούτσια’*ξ’υφαίνου* ‘ολοκληρώνω την ύφανση στον αργαλειό’3.18.5 *(α)π(ου)-/που- (< υπο-)*

Ρήματα

απκάζου ‘καταλαβαίνω’*απουκόφτου* ‘απογαλακτίζω/-ομαι’*απουκρέου* ‘αποκρεύω’*απουλνού* ‘απολύω’*(α)πουμένου* ‘μένω, ξεμένω’*απουρίχνου* ‘αποβάλλω’*απουρνού* ‘ανταποδίδω τα ίσα’*απουχτού* ‘γεννώ’*πουδένουμι* ‘υποδένομαι, φορώ παπούτσια’*πουσ’ταίνου* ‘αποσταίνω’

Ουσιαστικά

πουπλ’ύματα (τα) ‘αποπλύματα’

³²¹ Παραλείπονται τα ρηματικά ουσιαστικά από τα παραπάνω ρήματα, π.χ. *ναγούλ’α*, *ανάγριμα*, *ανάλμα*, *ανάπιαζμα* κλπ.

πόχιρον ‘(ως μονάδα μέτρησης) χούφτα ενός χεριού, μισή *χιρῆ* (= χούφτα με τα δύο χέρια)³²²

Επίθετα

απόζ’νους ‘αδέξιος’

Επιρρήματα

(α)*παουπχάτ* ‘αποκάτω’

(α)*παψ’ηορά* ‘αποπάνω’

(α)*πέδουν* ‘αποδώ’

(α)*πέκειν* ‘αποκεί’

(α)*πικίθι* ‘στην αποκεί πλευρά’

(α)*πίπκα* ‘μπρούμυτα’

(α)*πόθιν* ‘από πού’

παγάλ’α ‘σιγά, αργά’

πουδείλνα ‘απόγευμα’

πουκαογά ‘από καλά, εντελώς’

3.18.6 δια-

Ρήματα

διαογάμπ ‘αστράφτει’ (Καβ.)

διασ’κιλνού ‘δρασκελώ’

Ουσιαστικά

διασ’κέλ ‘βήμα’

3.18.7 κατα-

Ρήματα

καταλαντίζου ‘αποκάμνω’ (άγν. β’ συνθ.)

καταπιάνουμι ‘ασχολούμαι’

³²² Δεν πρέπει να συσχετιστεί με το ιδιωμ. (α)*πλόχερο*, από το οποίο κατά τους φωνητικούς κανόνες του ιδιώματος θα προέκυπτε τ. **απόχχιρου* ή **πλόχχιρου*.

κατασ'έρνου 'μιλώ εναντίον κάποιου'

Επιρρήματα

κατάντα (< κατά + αρχ. άντα) 'παραμονή γιορτής'

3.18.8 ζ'ι- (< ξε-) που δηλώνει (κυρίως σε ρήματα)³²³:

1. αναίρεση - αφαίρεση σημασίας

ζ'ακουλνού 'ξεκολλώ'³²⁴

ζ'αοράζου 'βγάζω τα καλά ρούχα'

ζ'αραθμού 'μου φεύγει η επιθυμία'

ζ'ιγν'άζου 'ξεγνιάζω'

ζ'ιζαπόνουμι 'κάνω ή λέω ζ'ιζάπουτα (= αισχρά)'

ζ'ιζ'έου 'ξεζεύω'

ζ'ικακ'ώνου 'ξεθυμώνω'

ζ'ικαρφώνου 'βγάζω τα καρφιά'

ζ'ιμιθού 'ξεμεθώ'

ζ'ιντραλ'ίζουμι 'ξεζαλίζομαι'

ζ'ιντύνουμι 'ξεντύνομαι'

ζ'ιπαραχώνου 'ξεθάβω'

ζ'ιπιταώνου 'ξεπεταλώνω'

ζ'ιπουδένουμι 'βγάζω τα παπούτσια (ή τα τσαρούχια) μου'

ζ'ιπουσ'ταίνου 'ξαποσταίνω, ξεκουράζομαι'

ζ'ισκαριάζου 'μετακινώ κάτι που έχει σκαριάσ' (= έχει βρει τη θέση του)'

ζ'ιτσουκνώνουμι 'βγάζω την τσούκνα (= η τοπική επίσημη γυναικεία φορεσιά)'

2. απομάκρυνση

ζ'αγραδίζου 'απομακρύνω τις αγριάδες'

ζ'ιβουταν'ίζου 'απομακρύνω τα άχρηστα χόρτα από το χωράφι'

ζ'ίνουμού 'τρομάζω και διώχνω τα πουλιά από το μέρος που στέκονται ή κουρνιάζουν'

³²³ Βλ. σχετικά Χατζιδάκις 1915.

³²⁴ Σε όλα τα ρήματα της ομάδας αυτής αντιστοιχούν τα καταφατικά της σημασίας (π.χ. ακουλνού, αοράζου 'φορώ τα καλά μου' κλπ.).

ξ'ιπατώνω 'ξεριζώνω'

ξ'ιπουλν'ούμι 'βγάζω τα παπούτσια και τις κάλτσες'

ξ'ισουιάζου 'παρατώ, ξεχνώ το σόι μου, την καταγωγή μου'

ξ'ισ'πυρνού 'ξεσπυρίζω, βγάζω τα σπυριά τον καρπό (π.χ. καλαμπόκι)'

ξ'ιπχατίζουμι '(μτφ.) μου φεύγει η πλάτη'

ξ'ιφχού 'ξεφλουδίζου'

3. επίταση

ξ'ιγκρουώνουμι 'γουρλώνω τα μάτια'

ξ'ιπαραουάζουμι 'συμπεριφέρομαι ζοηρά και απείθαρχα, παραλογίζομαι'

ξ'ιπαρτσαλ'άζου 'κουρελιάζω, κάνω παρτσάλ'α (= κουρέλια)'

ξ'ισ'υν'ιρίζουμι 'συνερίζομαι έντονα'

ξ'ιταν'ίζου 'ταν'ίζου (= τεντώνω) υπερβολικά'

ξ'ιψουν'ίζου '(σε παιχνίδι) κερδίζω από κάποιον όσα έχει, ξετινάζω'

4. με την παλαιότερη σημασία των εκ-, δια-

ξ'αστουχ'ούμι 'αφαιρούμαι'

ξ'ιγκβαρίζου 'το ρίχνω έξω, (μτφ. από το *ξεκουβαρίζω)'

ξ'ιγκλ'αν'ίζου 'παραχαϊδεύω, κακομαθαίνω' (άγν. β' συνθ.)

ξ'ιέρνου 'πέφτω'

ξ'ιουό 'ξεγελώ'

ξ'ιιννού 'ξεγεννώ'

ξ'ικατσ'αρώνουμι 'ανοίγω τα σκέλια μου'

ξ'ικαχτίζου 'ξεστερεώνω, μετακινώ κάτω στέρεο από τη θέση του' (άγν. β' συνθ.)

ξ'ικλ'άζου 'ξεσκίζω, καταξεσκίζω (μτφ. από το ξεκοιλιάζω)'

ξ'ικού 'σκίζω, κομματιάζω'

ξ'ισκαλ'ίζου 'ξεσκαλίζω, ξεδιαλέγω'

ξ'ιφσού 'κλάνω αθόρυβα'

Ουσιασικά

ξ'ισ'τιριά 'ξαστεριά'

ξ'ιστρόχ' 'χαγιάτι, το στεγασμένο έξω μέρος του σπιτιού'

Επίθετα

ξ'αν'έντροπους 'ξεδιάντροπος'

ξ'ιζάπουτους 'αισχρός, αδιάντροπος'

ξ'ιπιτάουτους 'ξεπετάλωτος, (μτφ.) χωρίς φραγμούς'

3.18.9 παρα-

Ρήματα

παραμαζώνου 'παρασύρω ορμητικά'

παραμιρνού 'παραμερίζω'

παραοξαού 'παραληρώ, παραμιλώ'

παραχόνου 'χώνω στη γη, θάβω'

παραδουξάζου (τραγ.) 'εξυμνώ πάρα πολύ·ικετεύω'³²⁵

Ουσιαστικά

παραστιά 'το κάτω μέρος του τζακιού'

παρνόμ' 'παρατσούκλι'

πραγγόν' 'δισέγγονο'

πραμαγούα 'προγούλι'

3.18.10 περι- (> πiri-)

Ρήματα

πiriού 'περιγελώ'

πiriκόφτου "'κόβω"' τον δρόμο σε μεγαλύτερο ή (προκ. για γυναίκα) σε άντρα'

πiriλάμπου (μόνο σε τραγ.) 'λάμπω πολύ'³²⁶

3.18.11 προ- (> προu-)

³²⁵ Πβ. Παπαδόπουλος 1959:20.

³²⁶ Πβ. Παπαδόπουλος 1959:20 («Εις όλα τα τοιαύτα σύνθετα δύναται τις ορθώς να παρατηρήσει ότι η περί σώζει την αρχαιοτάτην επιρρηματικήν σημασίαν εξόχως, υπερβαλλόντως, πάρα πολύ»).

Ρήματα

προυγδού ‘ξεπροβοδώ’

προυκόφτου ‘προκόβω’

προυφταίνου ‘προφθάνω, προλαβαίνω’

Ουσιαστικά

προυζ’ούμ’ ‘προζύμι’

προυσ’ήλ’ους ‘προσήλιος, το μέρος που έχει ήλιο’

προυσ’κέφαου ‘προσκέφαλο’

προυσφώλ’ ‘το αυγό που μένει στη φωλιά’

3.18.12 *συν-*

Ρήματα

σ’υγκαθίζου ‘χορεύω συγκαθιστό χορό’

σ’υμμαζώνου ‘συμμαζεύω’

σ’υν’ιρίζουμι ‘συνερίζομαι, ανταγωνίζομαι’

σ’υνουιούμι ‘συνεννοούμαι’

σ’υντζακίζουμι ‘κάνω ζωηρές κινήσεις στο χορό’

Ουσιαστικά

συντυχ’ά ‘σύμπτωση’

3.18.13 Με επιτατικό πρόθημα *μουσκου-*, *χιλ’ου-*

Ρήματα

μουσκουμυρίζου ‘έχω ευχάριστη μυρωδιά’

μουσκουτρώνω ‘μοσχοτρώνω, τρώω με όρεξη και ευχαρίστηση’

Επίθετα

χιλ’όρμους ‘χιλιοέρημος, έρμος’

3.18.14 Με μετριαστικό/ μειωτικό πρόθημα *ψ’ιφτου-*, *μουτσου-*, *ζ’ηρου-*

ψ'ιφτουτρώου 'δεν τρώω ικανοποιητικά'

ψ'ιφτουζού 'δεν ζω καλά'

μουτσουκλ'αίου 'μισοκλαίω, σιγοκλαίω' (α' συνθ. άγν.)

ξ'ηρουσταλ'άζου 'δεν σταλιάζω σε δροσερό μέρος, (μτφ.) περιμένω άδικα'

3.18.15 Επαναληπτικά προθήματα

Η επανάληψη δηλώνεται με αναλυτικούς τύπους με το *πάλ'ι* και (σπάνια) το *πάλ'ι μετά*.

Π.χ. *Ιδαία ήρθα πάλ'ι ιχτέ* 'εδώ ξαναήρθα χθες'· *πάλ'ι μετά πέτου* 'ξαναπέστο'.

Στο ιδίωμα δεν απαντούν τα συνηθισμένα επαναληπτικά προθήματα *ξανα-* και *ματα-*.

3.19 ΠΑΡΕΤΥΜΟΛΟΓΙΑ³²⁷

Αι Δήμους < *Αι Δήμα* < *Αι Βήμα* (το άψυχο και ακατανόητο *δήμα* με το συνηθέστατο

στο ιδίωμα βαφτιστικό *Δήμους*) (στο ιδίωμα συνήθως βήμα = *διασ'κέλ'*)

*Αντριάδα*³²⁸ < *Ατριάδα* < *Αι Τριάδα* (πιθ. με επίδραση του *Αντρέας*)

Αρεζμία - *Αριζμούλα* < *Ερασμία* (από το *αρέζω*)

Αρέστης < *Ορέστης* (από το *αρέζω*)³²⁹

Αστραντίνς < *Νασρεντίν* (*χότζας*) (το N- θεωρήθηκε του άρθρου και επίδρ. *αστρα-*)

δραυλ'ικός < *υδραυλικός* (το *υ-* εκλήφθηκε ως αρσενικό άρθρο)

ιφταλ'ίμ < ναφθαλίνη (το αρχικό *ν-* θεωρήθηκε τελικό του άρθρου και αντί για το

άγνωστο αρχικό *αφθ-*, το *εφτα-*)

ιφταλμίατρος < *οφθαλμίατρος* (αντί για το άγνωστο αρχικό *οφθ-*, το *εφτα-*)

λ'ικτιρουλόγους < *ηλεκτρολόγος* (το *η-* εκλήφθηκε ως αρσενικό άρθρο)

μανόστρουφους < (α)νιμόστροφος 'ανεμοστρόβιλος' (με επίδραση του ουσ. *μαν'έια*

'μανία')³³⁰

³²⁷ «Η παρετυμολογία προσπαθεί να κάνει πιο οικεία μια λέξη που είτε είναι καινούργιο στοιχείο στο λεξιλόγιο, είτε είναι παλιό αλλά με σημασιολογική αδιαφάνεια, και κατά συνέπεια δημιουργεί στους ομιλητές την εντύπωση ότι είναι παρόμοια προς μια άλλη, ετυμολογικά άσχετη προς αυτήν. Ο δημιουργός του νέου τύπου συνειδητά προσπαθεί να αντικαταστήσει περιπτώσεις 'παρομοιότητας' με περιπτώσεις ομοιότητας...» (Κουτίτα-Καϊμάκη 2003:298). Ο Δ. Κυριαζής (2001:265) επίσης γράφει ότι «δύσκολα αναγνωρίσιμες βάσεις μεταβάλλονται σε βάσεις πιο άμεσα αναγνωρίσιμες».

³²⁸ Η γιορτή του Αγίου Πνεύματος και το ομώνυμο μοναστήρι κοντά στο Καβακλί. Η λαϊκή παρετυμολογία συσχετίζει το βαφτιστικό *Αντρέας* με το ουσιαστικό *άντρας* (βλ. π.χ. Μηνάς 2004:649-50). Η λ. συνηθιζόταν περισσότερο στο Καβακλί, ενώ στο μοναστηριώτικο ιδίωμα, όπου απαντά και περισσότερο το βαφτιστικό *Τριάδα* - *Τριάδου*, έχουμε κανονικά *Αι Τριάδα*.

³²⁹ Το όνομα άκουσαν για πρώτη φορά οι μεγάλες γυναίκες του Νέου Μοναστηρίου το 1990 στη βάφτιση του Ορέστη Καραγιάννη-Τελούδη και το προσάρμοσαν αμέσως στο ιδίωμα.

μισουκουμείου < νοσοκομείο (αντί για το άγνωστο νοσο-, το μεσο-)
 παραμία < παροιμία (από επίδρ. των παρα- και παραμύθ')³³¹
 πιριουρία < υπερωρία (αντί για την άγνωστη υπερ-, η πιρι-)
 Τρεις Ράχης < Τρεις Ιεράρχες (αντί το άγνωστο Ιεράρχες, το Ράχης 'πλάτες')
 τσ'ακάκ' 'μέτωπο' < διαλ. τσ'ακάτ' (Καβ., Καρ. κ.π.α.) (από επίδρ. του ουσ. τσ'ούκα
 'μέτωπο' η κατάλ. -άτ' ταυτίστηκε με την υποκορ. -άκ')
 χινουπώρ' < φθινόπωρο (αντί το άγνωστο φθινο-, το χιουνο- > χινο-)

Παρετυμολογία σε δάνεια

έναν ντανά 'σε πείσμα, για γινάτι, κόντρα' < τουρκ. *inatina* (το *ina-* ταυτίστηκε με το
 ένα)

ζ'αμπουνάκουζ 'η επιπλέουσα πρασινάδα των στάσιμων νερών' < βουλγ. *zhabúnjak* (η
 βουλγ. κατάληξη ταυτίστηκε με την ελληνική -άκος)

3.20 ΦΡΑΣΕΟΛΟΓΙΣΜΟΙ

Ουσιαστικά

'ς Παναϊάς τα σάλ'α 'η επιμήκης κλωστή αράχνης'
 ντ' διάβουου του γκέμ' 'ο επώδυνος έρπης στις άκρες του στόματος'³³²
 η Μισ'ά η Πασκαλ'ά 'η μεσαία μέρα του πασχαλιάτικου τριήμερου, δηλ. η Δευτέρα'
 ι Πάππους ι Θιός 'ο Θεός'
 η Μπάμπου η Παναϊά 'η Παναγία'
 τ' Πάππου (τ' Θιού) του ζνάρ' 'το ουράνιο τόξο'³³³
 ι πίτα ι παράς (τουν πίτα τουν παρά) 'το νόμισμα της βασιλόπιτας'
 η χαμν'ή η μίρα 'η μοίρα (= κομμάτι κρέας) γύρω από την ουρά του γουρουνιού'
 η καλ'ή η μοίρα 'το ψαρονέφρι'
 ουβαλνός μπουγάς 'αρσενικό (όχι ευνουχισμένο) βουβάλι'

Ρήματα

³³⁰ Στην αλβανική *monostrof-i* (Κυριαζής 2001:179).

³³¹ Η λ. και στην Α. Θράκη (Φιλήντας 1924:B228, ο οποίος αποδίδει την παρετυμολογία στο ρ. *παραμοιάζει*).

³³² Σύμφωνα με πρόληψη, όποιος τρώει κατά το ηλιοβασίλεμα, όταν γυρίζουν τα γελάδια από τη βοσκή «τουν βάν' ι διάβουους του γκέμ'», αναπτύσσεται δηλ. ο συγκεκριμένος τύπος έρπητος στις άκρες του στόματος, που κάνει το άνοιγμα του στόματος ιδιαίτερα επώδυνο.

³³³ Ανάλογα και στα Φάρασα «του Θεού το ζουναρόκ-κο» = ουράνιο τόξο (Ανδριώτης 1948:72).

ψ'έν'ιτι κι ταράζ'ιτι 'το λουκάνικο', που όταν ψήνεται ταράζ'ιτι (= κουνιέται)'

4. ΣΥΝΤΑΞΗ

Η σύνταξη του ιδιώματος δεν παρουσιάζει ιδιομορφίες και ιδιαίτερες διαφορές από την κοινή ν.ε.³³⁴. Η βασικότερη διαφορά είναι, όπως και σε άλλα βόρεια ιδιώματα, η σπανιότητα της κατεξοχήν προσδιοριστικής πτώσης, της γενικής. Συνεπώς οι προσδιορισμοί που στη ν.ε. εκφράζονται με γενική, στο ιδίωμα εκφράζονται με αναλυτικούς τύπους (εμπρόθετη αιτιατική). Όπως, για παράδειγμα, παρατηρεί ο Τσοπανάκης για τη Σιάτιστα (1963:298), «η γενική πληθυντικού δεν χρησιμοποιείται πια, ενώ η γενική του ενικού άλλοτε χρησιμοποιείται κι άλλοτε όχι».

Οι κυριότερες ιδιομορφίες είναι:

1) Το έμμεσο αντικείμενο, όπως συμβαίνει γενικά στα βόρεια ιδιώματα, εκφέρεται με αιτιατική: π.χ. «*σ'ί δίνου φαϊ*» «*μι λ'ες χαζαμάρις*» «*τουν' είπα να έρθ'*» «*τουν' έκουσα ψουμί*», «*δε σι του δίνου*», «*δεν πρέπει σι, αφέντη μας...*» κλπ. Χρησιμοποιείται επίσης αιτιατική προσωπική αντί για γενική προσωπική: π.χ. «*μι φαίν'ιτι ότι δα βρέζ'*».

2) Παρατηρείται, όπως στη ν.ε., διπλασιασμός του (άμεσου ή έμμεσου) αντικειμένου. Το φαινόμενο αποτελεί βαλκανισμό, αφού απαντά και στις περισσότερες βαλκανικές γλώσσες (Αλβανική, Βουλγαρική, Ρουμανική, Σλαβομακεδονική, Τσιγγάνικη) (Τζιτζιλής, Μεταπτυχιακές παραδόσεις): π.χ. «*ιμένα μ' είπιν*» «*ιμένα μου είπε*» «*ισ'ένα σ' έδικιν κόμα πουλ'ύ*» «*εσένα σου έδωσε πιο πολύ*» «*αυτές 'ς έδικαν*» «*αυτές τις έδωσαν*» «*τουν' είδα τουν Αντών'*» «*τον είδα τον Αντώνη*» «*του πίν' του κρασ'ί*» «*το πίνει το κρασί*» κλπ.

3) Επαναλαμβάνεται πάντοτε το οριστικό άρθρο στους επιθετικούς προσδιορισμούς (πολυοριστικότητα): *ι καός ι μαθητής, του ψηό του μπαϊρ', του τρανό του χουριό, του Τρανό του Μανασ'τήρ'* (= το Μεγάλο Μοναστήρι Α. Ρωμυλίας) κλπ. Σύμφωνα με τη διαίρεση του Τζιτζιλή (Νεοελλ. Διάλ.) ανήκει στα ιδιώματα με υποχρεωτική πολυοριστικότητα.

4) Χρησιμοποιείται απρόσωπη έκφραση, όπως και σε άλλα βόρεια ιδιώματα (Ανδριώτης 1989: 23), για δήλωση έντονης επιθυμίας: π.χ. *μι πίν'ιτι* (= θέλω πολύ να πιω), *μι χουρευίτι* (= θέλω πολύ να χορέψω) κλπ. και αντίθετα: *δε μι τραγδέτι* (= δεν έχω όρεξη να τραγουδήσω). Το φαινόμενο αποτελεί βαλκανισμό (Τζιτζιλής 2000α:19).

³³⁴ Και επιβεβαιώνεται και εδώ το ερώτημα αν υπάρχει και αν μπορούμε να μιλάμε για διαλεκτική σύνταξη (Τζιτζιλής 2000α:19).

5) Ορισμένα ρήματα, όπως τα *πουνού*, *τρώου* (μόνο στη σημασία ‘έχω φαγούρα’), απαντούν μόνο σε τριτοπρόσωπους τύπους: *μι πουν’εί/μι πουνούν* ‘πονώ, έχω πόνο’, *μι τρώει/μι τρών* ‘έχω φαγούρα’: π.χ. «*μι πουνούν τα πουδάρια*» «*η μέσ’μι πουν’εί*» (φρ.) «*σ’ι τρώει η ράχ’*» (= έχεις φαγούρα στην πλάτη, δηλ. θέλεις ξύλο).

6) Το περιληπτικό ουσιαστικό *κόζμους* συντάσσεται πάντα, και όχι περιστασιακά όπως στη ν.ε. (σχήμα κατά το νοούμενο), με πληθυντικό: «*ι κόζμους βλ’έπν τι φκ’άνουμι*» (τραγ.) «*Εσένα πρέπ’ αφέντη μου, να σε τιμούν υ κόσμος*» (Λουλουδόπουλος 1903:31)³³⁵. Το ίδιο ισχύει και με ανάλογα ουσιαστικά όταν χρησιμοποιούνται ως περιληπτικά: π.χ. «*του χουριό κίνσαν να τρυγούν*» ‘το χωριό άρχισαν να τρυγούν’.

7) Η πρόθεση *πρός* (τονισμένα) έχει πάντα επιρρηματική χρήση και σημαίνει ‘προς τα πού, προς ποια κατεύθυνση’: π.χ. «*πρός είν’ι*» ‘προς τα πού είναι’, «*πρός φσά*ι* αέρας*» ‘προς ποια κατεύθυνση φυσάει ο αέρας’, (τραγ.) «*Βασ’ίλ’η, πόθιν έρισ’ι, Βασ’ίλ’η, πρόσ πααίν’εις*» κλπ. Στη θέση της ν.ε. πρόθεσης για κατεύθυνση *προς* χρησιμοποιείται η πρόθεση *κά* (τονισμένα): π.χ. «*δα πάου κά μ’μπλατέα*» ‘θα πάω προς την πλατεία’ «*έουα κά τ’ιμένα*» ‘έλα προς εμένα’ κλπ.

8) Ο ενδοιασμός μήπως γίνει κάτι εισάγεται με το *να μην*, ενώ μήπως δεν γίνει κάτι με το *να μην δεν*, όπως συμβαίνει και σε άλλα βόρεια ιδιώματα (π.χ. Τσοπανάκης 1963:298). Πρόκειται για βαλκανισμό (Τζιτζιλής, βλ. 1.3.2.7 Οι βαλκανισμοί του ιδιώματος): π.χ. «*σ’κ’άθκα να μη έρτς*» ‘φοβήθηκα μήπως έρθεις’ «*σ’κ’άθκα να μη δεν’ έρτς*» ‘φοβήθηκα μήπως δεν έρθεις’. Έτσι και τα προτρεπτικά «*να μη δεν έρτς*» ‘μην τυχόν και δεν έρθεις’, «*να μη δεμ μπάς*» ‘μην τυχόν και δεν πας’ κλπ.

9) Όπως στα περισσότερα βόρεια ιδιώματα, σε όλες τις εγκλίσεις οι αδύνατοι τύποι της προσωπικής αντωνυμίας προτάσσονται εκτός από την προστακτική, όπου επιτάσσονται. Επιτάσσονται επίσης στο γ’ ενικό και πληθυντικό του *είμι* και δίνουν τύπους *πούντους* (< *πού ’ν’ τους* < *πού είν’ τους*), *πούντ’*, *πούντου* και αντίστοιχα, αναλογικά προς τους ερωτηματικούς, αρνητικούς τύπους *δέν’τους* (< *δεν ’ν’ τους* < *δεν είν’ τους*), *δέν’τ’*, *δέν’του*. Όταν επιτάσσονται οι τύποι του γ’ προσώπου διατηρούνται αναλλοίωτοι: *τουν*, *την*, *του*.

³³⁵ Πβ. ενδεικτικά και στον Παπαδιαμάντη (έκδ. Γιοβάνη): «*Μναλό δεν έχουν αυτός ου κόσμους, θα πω*» (“Στο Χριστό στο Κάστρο”, τόμ. 2: 259), «*Παντρεύονται ο κόσμος, να σου πω!*» (“Αποκριατική νυχτιά”, 2: 293), «*Αφέντη, έρχοντι κόσμους*» (“Στην Αγ’ Αναστασία”, 2: 341) κ.α.

10) Παραλείπεται πολλές φορές ο σύνδεσμος που εισάγει δευτερεύουσα πρόταση: π.χ. «είδιν ντ' μπάμπου έριταν» 'είδε τη γριά που ερχόταν'· «(δ)α πά φάου» 'θα πάω να φάω'· «τουν γλ'έπου έριτι ψηοιά μ'» 'τον βλέπω ότι έρχεται πάνω μου' κλπ.

11) Περιστασιακά παρατηρείται πρόληψη του υποκειμένου σε ειδικές προτάσεις και ο αναμενόμενος σύνδεσμος ότι αντικαθίσταται με το να ή με το που: «σι θαρρού να τα καταφέρς» αντί «θαρρού ότι δα τα καταφέρς» 'νομίζω ότι θα τα καταφέρεις'· (τραγ.) «δε σι θαρρούσα, νούνι μου, νούνους που ηνα ένεις» αντί «δε θαρρούσα ότι ηνα ένς» 'δεν πίστευα, νούνε μου (= κουμπάρος στο γάμο), ότι θα γινόσουν νούνος'· (τραγ.) «δε σι θαρρούσα, Ντούναβι, νιαρό να κατιβάσεις» 'δεν πίστευα, Δούναβη, ότι θα κατεβάσεις νερό'· (τραγ.) «σείς δε μι ζ'έρτι 'γώ ποιάν υρεύου» 'εσείς δεν ξέρετε ποια θέλω εγώ'· Πβ. ν.ε. «σε είδα που ήρθες», «σε κατάλαβα που φοβήθηκες» κλπ.

12) Δεν απαντούν σύνθετες συντάξεις με έμμεσο και άμεσο αντικείμενο όταν αυτά δηλώνονται με τους κλιτικούς τύπους του γ' προσώπου της προσωπικής αντωνυμίας και αυτές εκφράζονται με έναν κλιτικό τύπο και όνομα είτε με παράλειψη του ενός από τους δύο κλιτικούς τύπους. Έτσι, αντί της το έδωσα έχουμε «τν' έδικα το Α», αντί του τα πήρε έχουμε «τουμ μπήριν τα Β» ή «τα πήριν τα Β από τουν ...» κλπ.

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

I. Το μοναστηριώτικο ιδίωμα είναι ένα περιφερειακό βόρειο ιδίωμα και ορίζει προς βορρά τον βόρειο φωνηεντισμό στη βαλκανική ενδοχώρα. Ως περιφερειακό ιδίωμα βρέθηκε σε γλωσσική επαφή με πολλές βαλκανικές γλώσσες και κυρίως με τις ανατολικές βαλκανικές τουρκικές διαλέκτους και τη βουλγαρική. Διατήρησε επίσης έναν αξιόλογο αριθμό αρχαϊσμών.

II. Με κριτήριο τα 24 ισόγλωσσα που καθιερώνει στην Εισαγωγή του υπό έκδοση τόμου *Νεοελληνικές Διάλεκτοι* ο Τζιτζιλής για την περιγραφή και τη διάκριση των νεοελληνικών διαλέκτων και ιδιωμάτων, στο ιδίωμα παρατηρούνται τα παρακάτω:

1. Υπάρχει βόρειος φωνηεντισμός
2. Στα συμπλέγματα *mb*, *nd*, *ng*, έρρινη προφορά μέσα στη λέξη και μη έρρινη στην αρχή
3. Απαντούν φατνοουρανικά τριβόμενα και προστριβόμενα (*š*, *ž*, *tš*, *dž*)
4. Δεν διαχωρίζονται φωνολογικά τα διπλά σύμφωνα από τα απλά
5. Σε καμιά περίπτωση δεν παρατηρείται τσιτακισμός
6. Δεν απαντούν ασυνίζητοι τύποι *-ία*, *-έα*
7. Παρατηρείται συστηματική παραβίαση του νόμου της τρισυλλαβίας
8. Υπάρχει τάση για ανοιχτές συλλαβές
9. Δεν απαντά τελικό *-ν* στα ουδέτερα ουσιαστικά αλλά το διατηρεί στο *γ' εν.* ενεργητικού παρατατικού και αορίστου
10. Δεν υπάρχει διάκριση ανάμεσα σε ονομ. και αιτ. πληθ. στα αρσενικά σε *-ος*
11. Χρησιμοποιεί το ερωτηματικό *τί*
12. Διαθέτει τριμελές λειτουργικό δεικτικό σύστημα
13. Δεν αναπτύσσεται *-γ-* σε ρήματα σε *-εύω*
14. Χρησιμοποιεί μόνο *-ουν*, *-αν* στις ρηματικές καταλήξεις του *γ' πληθυντικού*
15. Χρησιμοποιεί τη ρηματική κατάληξη *-ετε* στο *β' πληθ.* ενεργ. παρατικού και αορίστου
16. Εμφανίζει επέκταση του *-κ-* στις καταλήξεις του παθ. αορίστου (*-κα*)
17. Στα οξύτονα ρήματα απαντούν οι καταλήξεις *-ώ*, *-άς*, *-ά* και *-ώ*, *-είς*, *-εί* ενώ λείπουν εντελώς οι ασυναίρετοι τύποι.
18. Τα οξύτονα ρήματα εμφανίζουν σιγματικό παρατατικό στον ενικό και πληθ.
19. Απαντά μόνο τονισμένη αύξηση (με ακινησία του τόνου)

20. Σχηματίζει στερητικά επίθετα μόνο σε -(σ)τος
21. Σπάνια διατηρεί πρωτότυπα ουσιαστικά (π.χ. *χιλ'ιδόνα, όρθα, άοργας*) αλλά κατά κανόνα παράγωγα, όπως στη ν.ε., π.χ. *χέρ', μάτ', κιφάλ'* κλπ.
22. Το έμμεσο αντικείμενο εκφέρεται πάντα σε αιτιατική
23. Προτάσσονται οι αδύνατοι τύποι των προσωπικών αντωνυμιών
24. Για την εκφορά του μη πραγματικού χρησιμοποιεί δείκτη που ανάγεται στον παρατατικό του *θέλω (ηνα)*, ανήκει δηλ. στα ιδιώματα που δηλώνουν τη χρονική βαθμίδα με το βοηθητικό (δείκτη) και όχι με το κύριο ρήμα.

6. ΟΝΟΜΑΤΟΛΟΓΙΚΟΙ ΚΑΤΑΛΟΓΟΙ

Στη μοναστηριώτικη κοινωνία η χρήση της προσφώνησης με βαφτιστικά είναι περιορισμένη και στις προσφωνήσεις το βαφτιστικό αντικαθίσταται συνήθως με βαθμούς συγγένειας ή άλλες προσφωνήσεις κοινωνικών σχέσεων (βλ. 3.2.2.1 Η κλητική). Η χρήση των βαφτιστικών αποτελούσε πάντα την τελευταία επιλογή και κατεξοχήν μεταξύ των (περίπου) συνομιλήκων. Στις προσφωνήσεις μεγαλύτερων προς μικρότερους χρησιμοποιούσαν το βαφτιστικό πάντα με τα υποκοριστικά *-ούδ'* (κλητ. του *-ούτς < -ούδης*), *-ούδα* ή, όταν αυτό ήταν άγνωστο, τις προσφωνήσεις *πιδούδ'*, *κουτσούδ'*, *καό μ'*, *όλουμ*. Στις προσφωνήσεις μικρότερων προς μεγαλύτερους, όταν δεν υπήρχε βαθμός συγγένειας, χρησιμοποιούσαν το *θείο*, *θεία*, *μπάρμπα*, *μπάτη*, *λ'έλ'ου*. Μεταξύ αντρογύνων δεν χρησιμοποιούσαν ποτέ όχι μόνο βαφτιστικό αλλά κανενός είδους προσφώνηση. Από την πλευρά των αντρών θεωρούνταν ένδειξη παραχωρητικότητας και μαλθακότητας, ενώ από την πλευρά των γυναικών έλλειψη σεβασμού.

Στις προσφωνήσεις προς τις παντρεμένες γυναίκες το βαφτιστικό το αντικαθιστούσε πάντα το αντρωνυμικό, σε τέτοιο μάλιστα βαθμό που στις άλλες ηλικίες το βαφτιστικό ήταν εντελώς άγνωστο, πράγμα που νεότεροι ομιλητές βεβαιώνουν ακόμα και σήμερα. Η παντρεμένη γυναίκα διατηρούσε το βαφτιστικό της σε σπάνιες περιπτώσεις κοινωνικής ανάδειξης ή το αντίθετο, ιδιαίτερου χαρακτηριστικού, ιδιαίτερου επαγγέλματος (π.χ. ταβερνιάρισα) ή μοναδικού και χαρακτηριστικού ονόματος. Είναι χαρακτηριστικό ότι στα μοναστηριώτικα παραμύθια δεν υπάρχει «βασίλισσα» αλλά «*βασ'ιλ'άινα*» (!) (βλ. 7. KEIMENA). Τα αντρωνυμικά προκύπτουν από το βαφτιστικό ή, σπανιότερα, από χαρακτηριστικό επάγγελμα, ιδιότητα ή παρωνύμιο του συζύγου και τις αποκλειστικές καταλήξεις *-ινα*, *-ινα (< -αινα)* (και, Καβ., *-ουβιά* για δισύλλαβα παροξύτονα, π.χ. *Δημουβιά*) για παροξύτονα - προπαροξύτονα και οξύτονα αντίστοιχα (π.χ. *Δήμινα*, *Σ'τέφινα*, *Σ'τιφάν'ινα*, *χατζ'ήινα* κλπ.). Αν στα παραπάνω προσθέσουμε το πλήθος των παρωνυμίων, εύκολα γίνεται αντιληπτό ότι ο χώρος για τα βαφτιστικά περιορίζεται σημαντικά. Παρόλ' αυτά έχει να επιδείξει πλήθος και ποικιλία χαϊδευτικών ή υποκοριστικών βαφτιστικών, αφού η χρήση αυτούσιων βαφτιστικών ήταν σπανιότατη.

Α. ΒΑΦΤΙΣΤΙΚΑ - ΥΠΟΚΟΡΙΣΤΙΚΑ - ΧΑΪΔΕΥΤΙΚΑ

Αγγελική: Ντέλου, Αγγέλου¹

Αθανάσιος: Θανάξ, Νάσιους

Αθηνά: Αθηνά

Αικατερίνη: Κατιρίνα

Αναστάσιος: Τάσ'ους, Τασούλης, Αναστάξ, Νάστους

Αναστασία: Τσ'ιτσ'ά, Τασ'ώ, Νάστου

Ανθία και Ανθή: Ανθούλα, Ανθουλιά

Άννα: Τάνα

Αντώνης: Αντώνς, Ντών'ης, Ντώνους, Ντώνκας

Αντωνία: Ντώνκα

Απόστολος: Πουστόλς, Απουστόλς, Τόλ'ας

Αργύρης: Γκίν'ης, Γκίντσ'ης, Γκίντσ'ους, Γκίτσ'ους², Αργύρς

Αργύρω

Αρετή: Ράντου³

Αρχοντής

Αρχοντία: Αρχόντου, Γκόντη

Ασημώ

Αφέντρα

Βαγγέλης: Βαγγέλς, Βάγγ'ους

Βάιος: Βάιους

Βαλασία: Μπαλάσου

Βασίλης: Βασίλς, Βούλτσ'ους, Τσίλ'ης

Βασιλική: Βασ'ίλου, Τσ'ίλου, Βάσου

Βελίκος: Βιλ'ίκους

Βελίκω: Βιλ'ίκου⁴

¹ Η κατάταξη των χαϊδευτικών γίνεται με βάση το πόσο συνηθισμένα παρουσιάζονται αυτά στη διαχρονία. Εκτός από τα χαϊδευτικά που αναφέρονται, συνηθίζονταν ιδιαίτερα και τα υποκοριστικά των βαφτιστικών ή των χαϊδευτικών, ιδίως όταν αναφέρονταν σε μικρά παιδιά: π.χ. *Λινκούδα, Μαρούδα, Παγουνούδα, Πουνκούδα, Ντιλούδα, Τανούδα, Τσ'ιτσ'ούδα, Γιαννούτς, Ιουργούτς, Ιανκούτς, Κουλότς* κλπ. Επειδή εννοούνται σε κάθε όνομα, δεν αναφέρονται. Διατηρείται η ορθογραφία της καταγραφής σε δημοτολόγια ή σε συλλογές.

² Στους Καβακλιώτες το χαϊδευτικό αποδίδεται στο *Γιώργος*.

³ Από επίδραση του βουλγ. *Rado*, κλητ. του βαφτιστικού *Rada*.

Βλασία**Βούλω****Γαλατία:** Γαλάτα, Γαλάτου⁵**Γεωργία:** Γκέργκου**Γεώργιος:** Ξώργους, Ξώργης, Γκέργκας, Λ'όλιους, Λ'όλης, Λ'όκας, Λ'ότσης,
Γώγους, Γούλ'ης, Γούλας, Ξουργούλας, Γκόγκους**Γραμματική:** Γραμμάτου**Γρηγόρης:** Αγλ'ηγόρς, Γλ'ηγόρς**Δέλλω⁶****Δέσποινα:** Τζ'έπου, Δέσπου, Δισπούλα, Πούλα**Δήμητρα:** Μήτρου, Μήτσ'ου, Μητσ'όκα, Τούλα**Δημήτρης:** Μήτης, Μήτας, Μήτσ'ους**Δήμος⁷:** Δήμους, Δημάκους, Μάκης, Μάκους, Ντέμους, Δήμτσιους**Διονύσης:** Ντίτσ'ους, Δίτσ'ους, Διουνύς**Δόμβρω⁸:** Ντόμπρου**Δούκα⁹**

⁴ Από το βουλγ. βαφτ. *Velik*, θηλ. *Velika* 'μέγας, μεγάλος, μεγάλη' (< *Velika Nedelja* 'Μεγάλη Εβδομάδα' και *Velikden* 'Πάσχα')» (Συμμεωνίδης 2001:64).

⁵ *Γαλατούδα* παραδίδει ο Μπούτουρας (1912:151), από το *γάλα* «διά την λευκότητα».

⁶ Πρόκειται προφανώς για μεταγραφή του συνηθισμένου *Ντέλου*, χαϊδευτικό του *Αγγέλου* ή του *Σιδέρου*.

⁷ Αποτελεί αυτούσιο βαφτιστικό και όχι χαϊδευτικό του *Δημοσθένης*. Το βαφτιστικό ήδη από τα μεταγενέστερα χρόνια (LGNP:128). Στο εορτολόγιο της Ορθόδοξης Εκκλησίας αναφέρεται ο *Δήμος ο εξ Αδριανουπόλεως*, που μαρτύρησε στις 5 Απριλίου 1763 στη Σμύρνη (Κ.Ν. Σάθας, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, Γ' 609). Σύμφωνα με το *Αγιολόγιον της Ορθοδόξου Εκκλησίας* (Σωφρονίου Ευστρατιάδου) μαρτύρησε στις 10 Απριλίου. Άρχισε να αντικαθίσταται από το "επισημότερο" *Δημοσθένης* μετά την εγκατάσταση στον ελλαδικό χώρο και κυρίως μετά τη δεκαετία του '50, προς μεγάλη απογοήτευση των παππούδων και των γιαγιάδων που περίμεναν να ακούν κατά τη βάφτιση το κοινότατο για τα δεδομένα της περιοχής και εξαιρετικά οικείο τους *Δήμος* (στα Κουφάλια Θεσσαλονίκης αναφέρεται ως ανέκδοτο πλέον το γεγονός ότι σε μια πενταμελή παρέα όλοι τους είχαν αυτό το όνομα). Και όνομα *Δήμων* στα υστεροβυζαντινά χρόνια σε Απολλωνία, Σωζόπολη (PLP:95). (Στην Α. Θράκη (Τσακήλι) συνήθιζαν να γιορτάζουν το όνομα στη γιορτή του Αι-Μόδιστου (16 Δεκεμβρίου) (Χουρμουζιάδης 1938:347).

⁸ Μεταγραφή του *Ντόμπρου* (< βουλγ. *dobra* 'καλή'). Μετά την κατάλυση της ελληνικής εκκλησίας το 1914 (βλ. ΕΙΣΑΓΩΓΗ) όλα τα μυστήρια γίνονταν στη βουλγαρική από βουλγαρόφωνους ιερείς. Πολλοί άρχισαν να πηγαίνουν στην Αδριανούπολη για να βαφτίσουν, λίγοι όμως είχαν τη δυνατότητα, ενώ και οι Βούλγαροι άρχισαν να παρεμποδίζουν τέτοιου είδους μετακινήσεις (Βαφειάδου 1979:33· Γλαβίνας 1996:25). Αλλά και πριν την ίδρυση της Εξαρχίας οι δύο ομόθρησες και ομόδοξες εθνότητες συνήθιζαν να βαφτίζουν παιδιά από την άλλη εθνότητα και το θεωρούσαν τιμή να δίνουν ονόματα από τη δική τους ιστορία και παράδοση. Αυτό κυρίως συνήθιζαν οι πολλοί ευκατάστατοι Έλληνες της Φιλιππούπολης και των άλλων πόλεων. Έτσι εξηγείται η ύπαρξη των βουλγαρικής προέλευσης βαφτιστικών σε όλο το χώρο της Α. Ρωμυλίας και τα πολλά ελληνικής (αρχαίας τις περισσότερες φορές) προέλευσης βουλγαρικά βαφτιστικά.

⁹ Πιθανόν μεταγραφή του *Δούκου*, χαϊδευτικό του *Ευδοκία*, αν δεν πρόκειται για το συνηθισμένο στην Α. Θράκη *Δούκαινα* ή *Δουκαίνη*.

Ειρήνη: Ειρήνου¹⁰, Ρήνου, Ρήνα

Ελένη: Λένου, Λένκου, Λένκα, Λίνιό

Εμμανουήλ: Μανόλς

Ερατώ: Ρώτου

Εύα: Ίόβου

Ευγενία: Ιβένκα, Βένκα

Ευδοκία: Δούκου

Ευδοξία: Ντότση

Ευσταθία: Στάνου

Ευστάθιος: Στάνους, Στάνκους, Στάνκης

Ευστράτιος: Στρατής

Ζαχαρούλα: Ζάχα

Ζωγραφία: Ζγκούρου¹¹, Ζουγράφου

Ζωή: Ζουίτσα, Ζώιου

Θεοδούλα: Δούλα, Δούλου

Θεοδώρα: Θουδώρα, Ντόντου, Ντόντη, Ντόκα

Θεόδωρος: Ντόντης, Ντόντους, Ντόκας, Θόδουρος, Θόδουρης

Θεοχάρης: Θϊουχάρς, Χάλης, Χάρης

Ιορδάνης: Ίουρντάνης, Ντάνκους, Ντάνκους

Ιορδανία: Ντάνου, Ίουρντάνου

Ισιδώρα: Σ΄ιδέρου, Ζ΄έλου, Ντέκα, Ντέλου¹²

Ισίδωρος: Σ΄ιδέρος, Ζ΄έλης, Ζ΄έλιους, Ντέλης

Ιωάννα: Ίάνκα, Ίάννου, Ίαννούλα, Ιβάνου

Ιωάννης: Ίάννης, Ίάνκους, Γκάννης, Ιβάννης, Ιβάνκους, Ιβάνκαρς

Καλίνου¹³

¹⁰ Στα γυναικεία βαφτιστικά επικρατεί η κατάληξη *-ου* (< *-ω*) (π.χ. *Δούκου, Ντόντου, Ντέλου, Λένκου, Τσάμου* κ.π.ά.) ακόμα και σε βαφτιστικά στα οποία δεν συνηθίζεται, όπως π.χ. *Ειρήνου, Μαρίνου, Ίόβου* ‘Εύα’) κ.ά. Για την επικράτηση της κατάληξης στα ιδιώματα του βορειοελλαδικού χώρου βλ. Ανδριώτης 1952β:29 κε.

¹¹ Όχι από το επίθ. *σγουρός*, όπως αλλού (Μπούτουρας 1912:158). Πβ. το *Ζουροφή* στις Σαραντα Εκκλησιές (Ψάλτης 1905:149).

¹² Στο Νέο Μοναστήρι και στο Μεγάλο Μοναστήρι υπάρχει ως χαϊδευτικό του *Αγγελώ* (ενώ το *Ντέλης* ως χαϊδευτικό του *Σιδέρης*), ενώ στα Τρίκαλα Ημαθίας επικράτησε ως χαϊδευτικό του *Σιδέρω*. Οι Καβακλιώτες (Κουφάλια, Αιγίνιο) επίσης το χρησιμοποιούν ως χαϊδευτικό του *Σιδέρω*.

Καλλιόπη: Κάλλ' ου, Καλλ' ούδα, Καλλ' ίτσα, Κάν' η, Πόπη, Πιπίτσα

Καραφύλλης¹⁴: Καραφύλλς

Κέρου¹⁵

Κονδυλένια και Κονδύλω: Κουντύλου

Κυράννα¹⁶: Κύρου, Κ' ούρου

Κυράτσα¹⁷: Κυράτσα, Κυρατσώ, Τσάτσα, Τσατσώ¹⁸

Κυριακή: Κυράτσα, Κύρου, Τσάτσα, Τσατσώ

Κυριάκος: Λ' άκους, Κύρτσ' ους, Κύρκους

Κύρος¹⁹

Κωνσταντίνος: Κώτσ' ους, Κώστας, Ντίν' ης, Κουτίν' ης, Κουσταντής, Κώσταντας²⁰

Κωσταντία: Κουστάντου, Κώστου

Λαμπρινή: Μπίν' η, Μπίνκα, Λάμπρου

Λεμονιά: Λ' ιμουν' ά

Λουγαρνές²¹

¹³ Μόνο σε τραγούδι. Από το βουλγ. *Kalino*, κλητ. του βαφτ. *Kalina* < ουσ. *kalina* 'θάμνος με ωραία κόκκινα λουλούδια, βιβούρνο (BI)', αλλά και 'ροδιά' (Συμεωνίδης 2001:55-56). Ο Μπούτουρας (1912:162) συγκαταλέγει το όνομα στα παράγωγα βαφτιστικά από το *καλός*. Το πιθανότερο όμως είναι ότι στο τραγούδι όπου απαντά η λέξη, στην επίκληση «*Καλίνου Ράντου ντιλπέρου*» το «*καλίνου*», καθώς προηγείται του βαφτιστικού *Ράντου*, δεν είναι βαφτιστικό αλλά ουσιαστικό προσφώνησης για την κουνιάδα, τη μικρότερη αδερφή του συζύγου (βουλγ. διαλεκτ. *kalina*, BGR, RRODD). Επίσης η ξαδέρφη του γαμπρού σε Μεσημβρία, Αίμονα και Μικρό Αίμο (Μέγας 1940:126[62], 136[72], 142-3[78-9]), καθώς και ξαδέρφη του γαμπρού που πρωτοστατεί στον γάμο στη Θράκη (Αλεξάκης 1975:59, *καλίνω*, και 1979, *καλλίνα*). Ως βαφτιστικό και σε καρυώτικο τραγούδι (Λουλουδόπουλος 1903:101).

¹⁴ Από το *καραφύλλι* (< μετγν. και μεσν. *καρνόφυλλον*) (= γαρίφαλο) ή από το τουρκ. *karanfil* 'γαρίφαλο' (οπότε γράφ. *καραφίλ*). Και επώνυμο *Καραφυλλούδης* στους Καρυώτες (Γιαννιτσά).

¹⁵ Πρόκειται για αυτούσιο βαφτιστικό που απαντά τρεις φορές στο παλιό δημοτολόγιο του Μεγάλου Μοναστηρίου Λάρισας. Οι γεροντότεροι πληροφορητές δεν μπορούσαν να βεβαιώσουν αν πρόκειται για κάποιο χαϊδευτικό των *Κυριακή*, *Κυράτσα* ή *Κυράνα* (με υπερδιόρθωση), αλλά συνέκλιναν όλοι στην άποψη ότι πρόκειται για αυτούσιο βαφτιστικό.

¹⁶ Το 1751 μαρτύρησε στην Κωνσταντινούπολη η *Κυράννα η εκ Θεσσαλονίκης* (Κ.Ν. Σάθας, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, Γ' 608). Στον τόπο καταγωγής της (Όσσα Θεσσαλονίκης) υπάρχει ναός της *Αγίας Κυράνας*. Σύμφωνα με το βιβλίο του Σ. Αλτίκη *Η Όσσα στην ιστορική της πορεία* (Θεσσαλονίκη 1997), η νεομάρτυρας *Κυράννα* μαρτύρησε στη Θεσσαλονίκη στις 28 Φεβρουαρίου 1751 και η μνήμη της γιορτάζεται στις 8 Ιανουαρίου (σ. 78).

¹⁷ Είναι αυτούσιο βαφτιστικό. Ο Ψάλτης (1905:168) παραδίδει όνομα βουλγάρας πριγκίπισσας *Κυράτσα*. Σταδιακά αντικαταστάθηκε από το *Κυριακή*.

¹⁸ Ο Μπούτουρας το όνομα αυτό από τις Σαράντα Εκκλησιές (Ψάλτης 1905:149,164) το συγκαταλέγει στα άδηλης προέλευσης.

¹⁹ Πρόκειται για αυτούσιο βαφτιστικό και όχι χαϊδευτικό του *Κυριάκος*. Στο εορτολόγιο της Ορθόδοξης Εκκλησίας οι Ανάργυροι *Κύρος* και *Ιωάννης* γιορτάζουν στις 31 Ιανουαρίου, αλλά υπάρχει και η "Ανακομιδή λειψάνων *Κύρου και Ιωάννου των Αναργύρων*" (28 Ιουνίου). Και Πατριάρχης Κων/πόλεως *Κύρος* (705-711) (8 Ιανουαρίου). Ο Henrich (1976:160) το θεωρεί λόγιας προέλευσης.

²⁰ Απαντά μόνο σε τραγούδι.

²¹ Το σπανιότατο αυτό βαφτιστικό πιθανώς από το μεσν. *λογάριν* 'χρήματα, θησαυρός' (στο ιδίωμα *αλουγάρ*).

Μαρία: Μάρου, Μαρίτσα, Μαρίτσ'ου, Μαργώ, Μαλιόκου, Μουλιόκου,

Μαρίνα: Μαρίνου, Μαρίνκου

Μαρίνος: Μαρίνους

Μαυρουδής

Μελίσσω: Μιλ'ίσσου²²

Μηνάς²³: Μήνους

Μίλκη

Μιχαήλ: Μιχάλς, Μίχους, Μιχαήλους

Μόσχος²⁴: Μόκας²⁵, Μότσ'ους, Μόσκους

Νεραντζία: Ν'ιράντζου

Νίκη: Νέικη

Νικολέτα: Κουλ'ίτσα

Νίκος: Κόλ'ους, Κόλ'ας, Ν'ίκους, Ν'ικόλας

Νιντ'άλ'ου: Νέντου²⁶, Νέτου

Παγόνα: Παγούνου²⁷, Πούνιου, Πούνκα, Γκούνη

Παναγιώτης: Παναγιώτς, Γ'ώτης, Πότης, Πότας, Νότας, Νόκας, Νότσ'ους, Νότης,

Πάνους, Παναϊτάκς

Παρασκευάς: Παρασ'κιβάς

Παρασκευή: Σ'κεύου, Τσ'ιβούλα, Τσ'έβου

Πασχάλης: Πάσχους, Πάσκους, Πακάλς

Πάτρα²⁸: Πατρούλα

Παύλος: Παύλ'ους

²² Δεν απαντά σε δημοτολόγιο. Το βαφτιστικό διασώζεται σε φερώνυμο τραγούδι της περιοχής Καβακλί που χορεύεται με τον δικό του (ομώνυμο) χορό. Το βαφτιστικό αναφέρουν ο Μπούτουρας (1912:134) και ο Συμεωνίδης (1992:87).

²³ Παρόλο που θεωρούσαν πολύ σημαντική τη γιορτή του *Αϊ Μηνά* (10 Δεκεμβρίου, προστάτης των κοπαδιών) και ακολουθούσαν συγκεκριμένο έθιμο την ημέρα εκείνη (σφάζιμο κόκκορα και ράγιμο του ράμφους, των ματιών και των αυτιών για να είναι έτσι κλειστά το στόμα, τα μάτια και τα αυτιά του λύκου), εντούτοις κυριαρχούσε το *Μήνος*, και μ' αυτό το όνομα είναι συνήθως καταχωρισμένοι στα δημοτολόγια οι φέροντες.

²⁴ Το πολύ συνηθισμένο στους Μοναστηριώτες αυτό βαφτιστικό είναι αρχαϊκής προέλευσης (LGPN:320· Συμεωνίδης 1992:76· Διαμάντης 2001:221). Ο Μπούτουρας (1912:153) το θεωρεί «πιθανώς» ανεξάρτητο από το όμοιο του αρχαίο και ότι προέρχεται «εκ του αρώματος και ουχί εκ του ομωνύμου άνθους», ενώ ο Ψάλτης (1905:148) θεωρεί ότι προέρχεται από βυζαντινό επώνυμο. Πολύ διαδεδομένο στη Θράκη στα υστεροβυζαντινά χρόνια (PLP:240).

²⁵ Στο Σουφλί *Μόκους*.

²⁶ Μόνο σε τραγούδια. Από το βουλγ. *Nedeljo*, κλητ. του *Nedelja* 'Κυριακή' (BI).

²⁷ Πιθ. από το (ή με επίδρ. του) βουλγ. βαφτ. *Pagun* (Συμεωνίδης 2001: 59) (> θηλ. **Paguna*, κλητ. *Paguno*).

Πέγιος: Πέγιους

Πετρινή²⁹

Πέτρος: Πέτρης, Πέτσ'ους

Πέτρω: Πέτρου, Πιτρούλα

Ράλλης: Ράικους³⁰

Ρηγότω³¹

Ροδόπη³²

Ρούσα: Ρούσου

Σουλτάνα

Στάικος³³

Σταμάτης: Στάμους, Σταμάτς

Σταματία: Τσιάμου³⁴, Τσιαμούδα, Στάμου

Σταύρος: Σταύρης

Στέργιος: Στέριους, Τέλης

Στέφανος: Σ'τέφους, Φάν'ης, Σ'τιφάνς, Σ'τιφαν'ής

Στεφάνια: Σ'τιφάνου, Σ'τιφάνα, Φαν'ώ, Φαν'ή

Στογγιάννης: Στουγιάννης, Στόγιους

Στογιάννω: Στουγιάννου, Γιαννούλα

Στόμη³⁵

²⁸ Είναι αυτούσιο βαφτιστικό και όχι χαϊδευτικό του *Κλεοπάτρα* (βλ. Μπούτουρας 1912:129).

²⁹ Έτσι απαντά στο παλιό δημοτολόγιο του Μεγάλου Μοναστηρίου Λάρισας. Πρόκειται πιθανόν για προσπάθεια αποκατάστασης του συνηθισμένου *Πέτρω*.

³⁰ Έτσι βαφτίστηκε, αντί *Ράλλης*, το 1926 από βούλγαρο νονό στην Α. Ρωμυλία μετά τη μετανάστευση του 1924 (ήταν από τους εναπομείναντες). Όταν στη συνέχεια επανέκαμψε στην Ελλάδα το *Ράικος* (από το σλαβ. *raj* 'παράδεισος') μεταγράφηκε στο βυζαντινής προέλευσης (Μπούτουρας 1912:107· Πολέμης 1988:432 [το ετυμολογεί από το Ραούλ]· Συμειωνίδης 1992:84) και αρκετά συνηθισμένο, κυρίως στα παράλια, στην Α. Ρωμυλία βαφτιστικό *Ράλλης* (πληροφορητής Χρήστος Γκανίδης από τα Τρίκαλα Ημαθίας, γενν. 1924). Ο Αποστολίδης (1959:568) μας παραδίδει από τη Φιλιππούπολη το θηλυκό *Ραλιώ* με χαϊδευτικά *Ραλιά*, *Ραλού*, *Ραλούκα*, *Ραλίτσα*, *Ραλούδα*. Το πλήθος των χαϊδευτικών δείχνει ότι το όνομα ήταν πολύ συνηθισμένο στη Φιλιππούπολη. Πβ. επίσης και συνηθισμένο επώνυμο *Ραλλίδης* (ενδεικτικά: Αντ. Ραλλίδης, πολιτικός από τη Σωζόπολη και Ράλλης Ραλλίδης, αξιωματικός που σκοτώθηκε στη Μικρασιατική εκστρατεία, Βαφειάδου 1979:38).

³¹ Από τα δημοτολόγια Νέου Μοναστηρίου Φθιώτιδας και Τρικάλων Ημαθίας. Από το *Ρήγας*. Αλλού *Ρηγώ*, *Ρ'γού*, *Οργού*, *Ρηγούδα*, *Ρηγούλα*, *Ρηγίνα* (Μπούτουρας 1912:114).

³² Στο παλιό δημοτολόγιο του Μεγάλου Μοναστηρίου Λάρισας.

³³ Πιθανόν παλιότερα να ήταν χαϊδευτικό του *Ευστάθιος*, κατάληξε όμως να είναι αυτούσιο και συνηθισμένο βαφτιστικό.

³⁴ Από το *Τσιαμάτω* (Σταματία) που απαντά στην Ήπειρο (Μπούτουρας 1912:169· για τη χρήση σήμερα βλ. επίσης Σωτήρη Δημητρίου *Η φλέβα του λαϊμού*, σ. 40, εκδ. Πατάκη). Ο τ. επίσης και στον Μπόγκα (1966:74).

Σωτήριος: Σουτήρης

Σωτηρία: Στατήρου, Στατήρα

Τόσιος³⁶: Τόσ'ους

Τριάδα: Τριάδου

Τροιάς³⁷

Φωτεινή: Φώτου, Φουτούλα

Χρήστος: Χούτης, Χούτας, Χουτόκας, Χήτους, Χήτης, Χρηστάκους, Τάκης, Τάκους

Χρυσούλα: Γσ'ούλα

Ωραία³⁸: Χούμπου

Εκτός από τα παραπάνω βαφτιστικά, που προέρχονται από το Μεγάλο και Μικρό Μοναστήρι, έχουν καταγραφεί από την ευρύτερη περιοχή της Ανατολικής Ρωμυλίας και τα παρακάτω:

Από **Καβακλί**³⁹: Αγοράστης, Ασήμος και Άσημος, Βέλκος (Βασίλης), Βένκα (Ευγενία), Βλάικος (Βλάσης), Βούλκος, Βούλτσιος (Βασίλης), Γίνης⁴⁰, Γιοβάνης, Γκέτας και Γκέτης⁴¹, Γκίνης (Αργύρης), Γκίνη (η), Γκίτσιος (Γιώργος), Γκόγκος (Γιώργος), Γκουλιάτης (Αγοράστης), Γκουντής (Κώστας), Δήμω, Δίτσιος, Δραγιάς, Ήλκας (Ηλίας), Ιβένκα (Ευγενία), Ιλένκου (Ελένη), Ιάννου (Άννα), Κράλης, Μάνος, Μάντζιος, Μαντής (Μαυρουδής), Μίνως⁴², Μούτας (Δημήτρης), Μουτιός (Δημήτρης), Νέντιους (Νίκος), Νιόκας (Παναγιώτης), Νοβάκος, Ντόικη (Ευδοξία), Ντόκα (Ευδοκία), Ντόμπρω (Καλή), Πάντης, Πέγιος, Πέλιος, Πένου και Πενιώ (Πηνελόπη), Ράντω (Χαρίκλεια), Στογιάνα, Στόγιας (Στογιάννης), Στόιους

³⁵ Και τα τρία αυτά ονόματα (Στογιάννης, Στογιάννω, Στόικη) είναι καταχωρισμένα αυτούσια στο δημοτολόγιο Τρικάλων Ημαθίας.

³⁶ Από το δημοτολόγιο Νέου Μοναστηρίου. Από αυτό το επώνυμο *Τοσιούδης*.

³⁷ Από το δημοτολόγιο Νέου Μοναστηρίου. Πρόκειται μάλλον για αποκατάσταση του συνηθισμένου *Τριάδου* (βλ. *Τριάδα*).

³⁸ Πρόκειται για μεταφορά στην Ελληνική του βουλγαρικής προέλευσης *Χούμπου* < βουλγ. βαφτ. *Huba* (κλητ. *Hubo*) < *huban* 'ωραίος' (BI).

³⁹ Αντλήθηκαν από τους καταλόγους που παραθέτει ο Γ. Ακρίβος στο βιβλίο του *Η Ανάβρα του σήμερα και το Τσαμάσι του χθες*, Αθήνα 1999, από τους καταλόγους που παραθέτει ο Ζησόπουλος (2006) από την Κοιλιάδα Λάρισας, καθώς και από τον κατάλογο βαφτιστικών που παραθέτει ο Δ. Γκογκίδης στο βιβλίο του *Η προφορά, τα ήθη και έθιμα της Ανατολικής Ρωμυλίας*, Κουφάλια 1993.

⁴⁰ Πρόκειται για διαφορετική καταγραφή του *Γκίνης* (Αργύρης).

⁴¹ Το πολύ κοινό για τους Καβακλιώτες αυτό βαφτιστικό ο Δ. Γκογκίδης το παραθέτει ως χαϊδευτικό του *Γιώργος*, ενώ ο μακεδονομάχος Ανατολικορωμυλιώτης και μετέπειτα βουλευτής Γκέτης Τζοβαρόπουλος το μετέτρεψε, προς το επισημότερο, σε *Γκαίτε*.

⁴² Αν και δεν ήταν ασυνήθιστα τα αρχαία ονόματα, είναι δύσκολο να πρόκειται για το αρχαίο *Μίνως* και το σύγχρονό του στην Κρήτη *Μίνος* (βλ. Henrich 1976:37). Πιθανότατα πρόκειται για εσφαλμένη καταγραφή του *Μήνος*, χαϊδευτικό του αρκετά συνηθισμένου *Μηνάς* (βλ. παραπάνω).

(Στέφανος), Τζέκας (Σιδέρης), Τζούλη (Χρυσούλα), Τσιάτσης (Αναστάσης), Τσέλης (Σιδέρης), Τσόκα (Χρυσή), Φέγγη (Ευγενία), Χουτιόνης (Χρήστος), Χριστόφίλος.

Από **Καρυές** (Λουλουδόπουλος 1903:147-8): Δούκας, Καροφυλλιά, Κεράνω, Λήτω, Λώλος, Μητάκης, Μίλιος, Νάτσος, Πανώτης, Πέτσος, Παυλής, Σγούρης, Σταυρούδα.

Από **Αίμινα**⁴³: Αδάμ και Αδάμης, Αρελίτσα, Αυγέρης, Αφρατάκη⁴⁴, Βασιλοπούλα, Γαϊτάνης, Γερακίνα (και Για-), Γραμμάτα, Δαμάσκος, Δάφνη, Δημητριανή, Διαμαντένια, Ζαφείρω, Θεολόγος, Καλίτσα, Καλούδα, Καλούδας (και -ης), Κανέλα, Κασσάνδρα, Καστανιώ (και -ία), Κερασία, Κεράτσω (Κυράτσα), Κέρω (και -ώ), Κοκώνη, Κουρτέσα, Κρούσταλλω (Κρυστάλλω), Κρυωνάς, Λαμπρινός (και -ιανός), Μάλαμα, Μαριόνα, Μαριόρα (και -ργιό-), Μαρούλα, Μορφή και Μόρφω (Ευμορφία), Μοσκοκάρφη, Μοσκούλα, Μοσχογιάννης, Μόσχος, Ξανιώ (Χρυσάνθη), Παλατιανή, Περζώ⁴⁵ (και Πέρτζω), Ρίζος, Σμαραγδώ, Σουλτανιώ, Σουλτή⁴⁶, Στάνιος, Στερ(γ)ιανός, Στεργιώνης, Στόικα, Σύρμα, Τράικος, Τρανή⁴⁷, Τρανός, Χουρμούζης⁴⁸, Χριστάνθη, Χρυσαφένια, Χρυσώ.

Επίσης Δράκος από τη **Μπάνα** και Σκουλίνα από τον **Ραβδά**.

Από **Αγγιάλο** (Διονυσίου 1994): Αφθονία, Κανέλη, Κυπαρισσένια, Μαυρίκιος, Παρσή, Περζεντία, Περμανθία, Πουλημένος, Σεβαστή, Σεβαστός, Σταλαχτή, Σύρμα.

Από **Σωζόπολη** (Παπαϊωαννίδης 1944:272): Ακριβή, Απραξία, Αραλασάκης, Ασανού⁴⁹, Ασημένια, Ασιλάνης, Βαρουλιός, Γαρεφαλιά, Γιασουμή, Δάφνη, Διανίλης, Δούκας, Δράκος, Ζουρμάλης, Ζώσιμος, Κανελλίτσα, Κούρτης, Λάσκαρης, Λεμονιά,

⁴³ Από το παλιό δημοτολόγιο της Καλίνδριας Κιλκίς (Δήμος Χέρσου).

⁴⁴ Επαναλαμβάνεται στο δημοτολόγιο ο ίδιος τύπος. Ανώνυμος πληροφορητής από την Καλίνδρια ισχυρίστηκε ότι είναι χαϊδευτικό του *Αφροδίτη*. Μήπως το *Αφροδίτη* είναι η νεότερη προσαρμογή του ονόματος, όπως συνέβη με το *Τραιανός*, που απαντά σήμερα στην Καλίνδρια ως “αποκατάσταση” του *Τρανός*; (βεβαίωση του ίδιου του φέροντος). Εξάλλου το βαφτιστικό *Αφράτη* απαντά και σε άλλα μέρη (βλ. Μπούτουρας 1912:155).

⁴⁵ Από το ουσιαστικό *περουζές* (< τουρκ. *peruze*), που είναι η πολύτιμη πέτρα πρασινογάλανου χρώματος κάλαϊς.

⁴⁶ Από τα *σουλδιά* ή *σουλιά* (= φλουριά) που στόλιζαν του *σουλδοστέφανο* στη γυναικεία φορεσιά (*τσούκνα*) της Α. Ρωμυλίας.

⁴⁷ Τρανή και Τρανιώ και στην Α. Θράκη (Πετρόπουλος 1941-42:175).

⁴⁸ Το βυζαντινής προέλευσης (Μπούτουρας 1912:108) αυτό βαφτιστικό προέρχεται από το *χουρμούζι*, είδος μαργαριταριού από το νησί Χορμούζ στην είσοδο του Περσικού κόλπου (Συμεωνίδης 1992:107).

⁴⁹ Από το αρσ. *Ασάνης* (< βυζ. επών. *Ασάν*, Πολέμης 1988:430).

Μοσχοκάρφη, Μπαχάρης, Ρηγώτα, Σκουλής, Σκουλίνα, Τρανούλης, Φαρφουρή, Χαριτώ.

B. ΕΠΩΝΥΜΑ⁵⁰

1. ΜΕΓΑΛΟΥ	Βουλκούδης	Γιουρούδης
ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΟΥ	Βουλούδης	Γιουρούκας
Αγγελίδης	Βουλτσιούδης/	Γκάβλιαρης
Αθανασιάδης	Βουλτσίδης	Γκαβλιαρούδης
Αλευρούδης	Γερακούδης	Γκαδαούδης
Αλμπανούδης	Γερμανούδης/	Γκακούδης
Αντωνιάδης	Γερμανίδης	Γκανούδης/
Αρβανίτης	Γερουκούδης/	Γκανίδης
Αρβαντιδής	Γερούκας	Γκαντζίδης
Αττούδης	Γεωργούδης	Γκαντολούδης
Βακαρειάδης	Γιαλαμούδης	Γκαντουάρος
Βασιλειάδης	Γιανκούδης/	Γκαντούδης
Βελικούδης	Γιαγκούδης/	Γκαρνιούδης/
Βλαΐδης	Γιανκίδης	Γκαρνίδης
Βλαϊκούδης	Γιαντσίδης/	Γκατζούδης/
Βουβαλούδης	Γιατζίδης	Γκατζίδης

⁵⁰ Πρέπει να επισημανθεί επίσης ότι έγινε προσπάθεια με βάση τα παλιά δημοτολόγια, αλλά και από αφηγήσεις, να καταγραφούν όλα τα επώνυμα, και αυτά που υπάρχουν και αυτά που χάθηκαν. Σε όλες τις περιπτώσεις διατηρήθηκε ο τύπος και η υπάρχουσα ορθογραφία (παρά τις όποιες ολοφάνερες περιπτώσεις ψευδούς αποκατάστασης). Για τα επώνυμα του Μεγάλου Μοναστηρίου χρησιμοποιήθηκαν τα δημοτολόγια Μεγάλου Μοναστηρίου Λάρισας, Νέου Μοναστηρίου Φθιώτιδας και Τρικάλων Ημαθίας, ενώ για το Μικρό Μοναστήρι τα δημοτολόγια του Μικρού Μοναστηρίου Θεσσαλονίκης, της Πέλλας Πέλλας και των Καρυών Φθιώτιδας. Κατά περίεργη (;) σύμπτωση όλα τα παλιά (προπολεμικά) δημοτολόγια ήταν κατεστραμμένα από την περίοδο της Κατοχής. Διασώθηκε μόνο το παλιό δημοτολόγιο του Μεγάλου Μοναστηρίου, το οποίο κάποιοι προνοητικοί αφαίρεσαν από το Γραφείο της Κοινότητας.

Γκεντσίδης	Ζεϊκούδης	Κασινακούδης/
Γκινούδης	Ζηβαρίδης	Κασνακούδης/
Γκιπατούδης	Ζηλιασκούδης	Κασνακίδης
Γκογκινούδης	Ζηλίδης	Κατοσούδης
Γκογκούδης/	Ζητούδης	Κατσικούδης
Γκουγκούδης	Ζωιτσούδης	Κατσιρδανούδης
Γκοδινούδης/	Θεοδωρούδης	Κεραμιδάς
Γκοτινούδης	Ιβανούδης	Κιρκιλιανίδης
Γκοτζιούδης/	Ιερούδης	Κιρτσούδης/
Γκουτζιούδης/	Ιορδανούδης	Κυρτσούδης
Γκουτσιούδης	Ισπικούδης	Κισκίνης
Γκουρτσιλούδης	Ιτούδης	Κολούδης
Γκοχούδης	Καβαλλιαρούδης	Κομκούδης
Γρονούδης/	Καϊδατζής	Κοτσιαλούδης
Γρουνούδης	Κακαμανούδης	Κουϊούδης/
Δαγουλούδης	Καλατούδης	Κουΐδης
Δεληπούρας	Καλούδης	Κουντσαούδης
Δημούδης	Καλτσουνάς	Κουταλούδης
Δημτσιούδης/	Καλτσονούδης/	Κουτούδης
Δημτσίδης/	Καλτσουνούδης	Κουτσαούδης
Δεμτσίδης	Καμηλούδης	Κουφούδης
Δϊούδης	Καμνηρούδης (;) ¹	Κρινκούδης
Δοδούδης	Καμπορούδης	Κυρούδης
Δολούδης/	Καναλίδης	Κυρτσιούδης
Δουλούδης	Καννούδης	Κυρτσούδης/
Δουμανούδης	Καντίδης	Κιρτσούδης
Δραχτίδης	Καραγιαννούδης	Κυτούδης
Δρομπουλιαννούδης/	Καραστογιαννούδης/	Κωνσταντινίδης
Δρουμπουλιαννούδης	Καραστογιαννίδης	Λαπούδης
Εμμανουηλίδης	Καρυούδης	Λιτούδης/
Ζαϊμούδης	Καρυώτης	Λυτούδης
Ζαλακούδης		
Ζαμελούδης		

¹ Εξαιρετικά δυσανάγνωστο στο παλιό δημοτολόγιο του

Λουλακούδης	Μπατζαρακούδης	Παναϊουρτζούδης
Λυτούδης/ Λιτούδης	Μπιγλυκούδης	Παντούδης
Μαγούδης	Μπουγκούδης	Παπαγγετσούδης
Μαλαμούδης	Μπουμπούδης	Παπαγεωργίου
Μαμαλούδης	Μπουντουρούδης	Παπαδημητρίου
Μαμουλίδης	Μπουτζικουδης/ Μπουτσικουδης	Παπαδούδης
Μαντζιαρούδης/ Μαντζιάρης	Νακούδης	Παπαϊωαννίδης
Μαντούδης	Νατούδης	Παπαϊωάννου
Μανωλούδης/ Μανωλίδης	Νικουδης	Παπαμιχαήλ
Ματσανούδης	Νινιατσούδης	Παπαμοσχούδης/ Παπαμουσχούδης
Μεζιούδης/ Μηζιούδης/ Μιζιούδης	Νταγολούδης/ Νταγουλούδης	Παπανικολάου
Μελικουδης	Νταντούδης	Παπανικολούδης
Μελκούδης	Ντιμούδης	Παπαντωνίου
Μεριστούδης/ Μερεστουδης/ Μιριστούδης	Ντινούδης/ Ντοινούδης	Πασούδης
Μεζιούδης/ Μηζιούδης/ Μιζιούδης	Ντιντσιούδης	Πασχαλούδης/ Πασχαλίδης
Μηνούδης	Ντιντσιούδης	Πασχούδης
Μητσικουδης	Ντομπρούδης	Πατσιαλίδης
Μιγούδης	Ντονούδης	Παυλίδης
Μινταλούδης	Ντοτσιδης	Πεγιούδης/ Πηγιούδης
Μολοχιτούδης	Ντουϊνούδης	Πητσικουδης
Μουτούδης	Ντουντούδης	Πινακούδης
Μπαντοκούδης	Ντρομπουγιαννούδης/ Ντρομπουλιανούδης	Πιπερκουδης
Μπαντουκούδης	Ουβαλούδης	Πλατσικουδης
	Ουτινούδης	Ποτουρούδης/ Πουτουρούδης
	Παβλιούδης ²	Πουλιούδης
	Παναγιρτζούδης/ Παναγιωρτζούδης/	Σαλακούδης

Μεγάλου Μοναστηρίου.

² Πρόκειται για εσφαλμένη γραφή του *Παυλιούδης* (από το *Παύλιος* 'Πάυλος') στο

παλιό δημοτολόγιο του Μεγάλου Μοναστηρίου.

Σαραμανούδης	Τραντούδης	Χατζούδης
Σικιρούδης	Τριφτούδης	
Σιτηρούδης	Τσερβαλούδης	2. ΜΙΚΡΟΥ
Σιτιούδης	Τσιακαρίδης	ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΟΥ
Σκευούδης	Τσιαμούδης	Αλευρούδης
Σκούμας	Τσιγγενούδης	Αλμπανούδης/
Σκουτελούδης	Τσιγγούδης/	Αλμπανίδης
Σουλακούδης	Τσιγκούδης	Αλπάντης
Σπιρτούδης	Τσικελούδης	Αναστασούδης
Σπριτούδης	Τσικουρκιτούδης ³	Αποστολίδης
Σταθούδης	Τσιμίδης	Αρβανίτης
Σταϊκούδης	Τσιμπερούδης	Βουλτίδης
Σταυρίδης	Τσινούδης	Βουλτσιούδης/
Στεφανούδης/	Τσιορβαλούδης	Βουλτσίδης
Στεφανίδης	Τσιούδης	Γερμανούδης/
Στεφούδης	Τσιουτσιουρούδης	Γερμανίδης
Στογιαννούδης/	Τσιτρούδης	Γερούκας
Στουγιαννούδης	Τσιφοτούδης/	Γεροκούδης/
Συκούδης	Τσιφουτούδης	Γερουκούδης
Σφετούδης	Τσοτσολιανούδης/	Γιαγκούδης
Σωτηρούδης	Τσουτσουλιανούδης	Γιακτσίδης
Τακολούδης	Τσουτσουλιανίδης	Γιαλαμούδης
Τατσούδης	Τσουρουβελούδης/	Γιαννακούδης/
Τελκούδης	Τσουρβελούδης/	Γιαννακίδης
Τελούδης	Τσουρβιλούδης/	Γιαντσικούδης
Τερζούδης/	Τσοροβελούδης	Γιλτούδης
Τερζίδης	Φαφκούδης	Γιουρουκούδης
Τζιγκούδης	Φλιατσιούδης	Γκαβλιαρίδης
Τζικούδης	Χαντζούδης/	Γκαϊντατζούδης
Τζιντρούδης	Χαντζίδης	Γκακούδης
Τοσιούδης		Γκαντούδης
Τουρλακίδης		
Τουρτούδης		

³ Από το *Τσικουρκίτης*, ο κάτοικος δηλ. ή ο καταγόμενος από το

Τσικουρκιοί της επαρχίας Καβακλί.

Γκαντσιδης	Καρτούδης	Ντομπρούδης
Γκασιούδης	Κισικούδης	Ντοντίδης
Γκιόκας	Κισσούδης	Ξημητρούδης
Γκιτσιούδης	Κουκουλούδης	Ουτιτούδης
Γκόγκαλης	Κουτσούδης	Παπαγεωργίου
Γκουτούδης	Κριγγούδης	Παπαμιχαήλ
Δελημπούρας	Κυρούδης	Παπαναστασίου
Δεμιρούδης/	Κωνσταντιάδης	Παπανικολάου
Δημιρούδης	Λιτούδης	Παπαντωνούδης
Δερματούδης	Λυτίδης	Παπασταϊκούδης
Δημητρούδης	Μανωλούδης	Παρασκευούδης
Διτσούδης	Μητσικούδης	Πατσιαλίδης
Δόδης	Μιχαλούδης	Πεχλιβανίδης
Δολούδης	Μολιχητούδης/	Ποτουρούδης/
Δόμπρης	Μολιχιτούδης	Πουτουρούδης
Δονούδης	Μπακάλης	Σαραμανίδης
Δραχτίδης	Μπαλασάς	Σερμπεζούδης
Δρογκούδης	Μπατζαρακούδης/	Σπριντινούδης
Εμμανουηλίδης	Μπατζαρακίδης	Σπριντούδης
Ζαϊμούδης	Μπατζολίδης/	Στεφίδης
Ζαμιούδης	Μπατζόλας	Τακούδης
Ζαρούδης	Μπεγκικίδης	Ταχταλούδης
Ζημιτούδης	Μπιγλυκούδης	Τριφτούδης/
Ζητούδης	Μπρατσούδης	Τριφτίδης
Ζωιτσούδης	Μπριάγκος	Τσαμίδης
Ισπικούδης	Νεκιζούδης	Τσάτσαλης
Ιτούδης	Νεντούδης	Τσατσιαλίδης/
Κακαμανούδης	Νεττούδης	Τσατσαλίδης
Καλατούδης	Νινιατσούδης	Τσέτσελης
Καντσιδης	Νιντσούδης	Τσικερούδης
Καράλης	Νταντούδης	Τσιμπερούδης/
Καραλής	Ντοϊτούδης	Τσιμπιρούδης
Καραχιτούδης	Ντοκουλιανίδης	Τσιτσανούδης

Τσιτσιρούδης/
Τσιτσερούδης

Τσουφτερης
Χαμουρούδης

Χλοπτσίδης

Γ. ΤΟΠΩΝΥΜΙΑ

ΤΟΠΩΝΥΜΙΑ ΝΕΟΥ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΟΥ

<i>Αμπέλ'α (τα)</i>	<i>Συρματέινου Ιφύρ'</i>
<i>Βάλτους</i>	<i>Ταψ'ί</i>
<i>Δικαινν'άρια</i>	<i>Τρανό Ιφύρ'</i>
<i>Δικαιφτάρια</i>	<i>Τσ'αϊρία</i>
<i>Δικαπιντάρια</i>	<i>Τυφχουπέγαδου</i>
<i>Δικάρια¹</i>	<i>Φιδάκ' (μικρό ποτάμι)</i>
<i>Ιφύρ'</i>	<i>Χατζημίρ'</i>
<i>Κακάρα (η)²</i>	<i>Χούν' (η)</i>
<i>Κακαρούδα</i>	
<i>Κάστρου</i>	
<i>Κουνάκ'</i>	
<i>Μαυρουν'έρ'</i>	
<i>(Παλ'ά) Μνήματα</i>	
<i>Μπαϊρούδ'</i>	
<i>Μυλαύλακους</i>	
<i>Παλ'ός Σταθμός</i>	
<i>Παλ'ιχώρ'</i>	
<i>Πιτρομπάιρου</i>	
<i>Σιδιρέινου Ιφύρ'</i>	
<i>'Σ Κακάρας του Ιφύρ'</i>	

¹ Από τον αριθμό των στρεμμάτων που είχε ο κάθε κλήρος στη συγκεκριμένη περιοχή.

² Ποτάμι της περιοχής. Ο ποταμός *Νέδα (η)* στην Πελοπόννησο θεωρείται το

μοναδικό ποτάμι με θηλυκό όνομα.

ΜΕΓΑΛΟΥ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΟΥ Α. ΡΩΜΥΛΙΑΣ

<i>Αἰ Θανάξις</i>	ομώνυμο χωριό)	<i>τ' Τσ' ουμπάν' του</i>
<i>Αἰώργις</i>	<i>ντ' Γκίντς' ἡ του Κουρί</i>	<i>Πινάκ'</i>
<i>Αράπ'ς</i>	<i>ντ' Ντιρβίς' του Πηγάδ'</i>	<i>Φυλακή (=</i>
<i>Γκιρετζί (τοποθεσία</i>	<i>ντ' Ντάλ' ἡ του Πηγάδ'</i>	<i>παρατηρητήριο) (ἡ</i>
όπου βρισκόταν	<i>Ντόνα (ἡ περιοχή στο</i>	<i>ἄλλη ονομασία του</i>
ομώνυμο χωριό)	νεκροταφείο)	<i>Καλέ)</i>
<i>Ἰκεί που Ζμπουριάζ' ἡ</i>	<i>Παλ' ἄμπιουα</i>	
<i>Πέτρα</i>	<i>Πιριτνοί (ο πέρα από το</i>	
<i>Καβάκια</i>	ρέμα μαχαλάς)	
<i>Καλές (ι)</i>	<i>Πόρους (ι)</i>	
<i>Καλέ Μπαῖρ'</i>	<i>Ποταμιά</i>	
<i>Μάρμαρου</i>	<i>Ραγκόζια (τα)</i>	
<i>Μαχ'ά (δασώδης</i>	<i>Σίδηρου (ορυχεία</i>	
περιοχή στο δρόμο	σιδήρου)	
για <i>Ακμπουνάρ</i>) ¹	<i>Σιχμελί (τοποθεσία</i>	
<i>Μισ'έ Μπαῖρ'</i> (ἡ τρίτη	όπου παλιά και το	
κορυφή)	ομώνυμο χωριό)	
<i>Μισουχώρ'</i> (ἡ πλατεία	<i>ς Καλονργ'άς ι</i>	
του χωριού)	<i>Τσ'ισμούτς</i>	
<i>Μουνουπάτια</i>	<i>τ' Καλουήρου του Χάν'</i>	
<i>Μπαχτσ'ά Μπουνάρ'</i>	<i>τ' Παπα-Νόλ' ἡ ι</i>	
(τοποθεσία στα	<i>Τσ'ουσμές</i>	
βόρεια του <i>Καλέ</i>	<i>Τρανή Πέτρα (ἡ</i>	
<i>Μπαῖρ'</i> όπου	δεύτερη	
παλιά και το	ψηλότερη κορυφή)	
	<i>Τσ'ουσμές</i>	
	<i>τ' Τσ' ουβγά² ι</i>	
	<i>Τσ'ισμούτς</i>	

¹ Ἴσως από το περιεκτικό *μαλαχιά* < *μαλάχη* 'μολόχα' (δεδομένης της αποβολῆς του μεσοφωνηεντικού λ στο ιδίωμα). πβ. τοπν. *Μαλαχιά* (Ἄνδρος) (Κίγκα 1982:84). Πιθανόν ἐπίσης από το **μοχιά* < *μόχα* 'μολόχα'.

² *τσ'ουβγάς* = βόδι με μεγάλα γυριστά προς τα πίσω κέρατα

7. ΚΕΙΜΕΝΑ

7.1 ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΩΤΙΚΑ ΠΑΡΑΜΥΘΙΑ¹

1. Λ'ύκους κι αουπού

Ν'άφουρα κ' έναν γκιρό ήταν ένας λ'ύκους κι ν'ά αουπού. Ζούσαν μαζί. Ηαουπού όμως, 'κόμα πουν'ηρή, τουν λ'έει: «Μπράτμι², δε μαζώνουμι ν'ά γκαρντέουα³ μέλ', νά 'χουμι του χμώνα να τρώμι;» «Καουά λ'έξ, μπρατίμσα, είπιν ι λ'ύκους». Έμασαν ν'ά γκαρντέουα μέλ', 'μ⁴ μπαράχουσαν⁵. Αμά⁶ ηαουπού πείνας'ιν, χάλ'ιβιν να τ' φάει κι λ'έει: «Μπράτμι, δα πάου σ'ι κάτ⁷ βαφτίσ'α σ'ήμιρα». «Να πάς, μπρατίμσα». Πάει ηαουπού, χίρσ'ιν⁸ να τρώει του μέλ'. Υρνά στου σ'πίτ' κι τ' λ'έει ι λ'ύκους: «Πώς τόβγαλι, μπρατίμσα, του μούτσ'κου⁹;». «Χιρίσου¹⁰», λ'έει ηαουπού. Ηαουπού γλ'υκάθκιν. Τ'ν άλλ' τ' μέρα πααίν' πάλ'ι στου λ'ύκου. «Μπράτμι, δα πάου πάλ'ι σ'ι κάτ βαφτίσ'α». Τ' λ'έει ι λ'ύκους «να πάς». Πάει ηαουπού, έφαϊν, έφτας'ιν του μέλ' ώς σ' μέσ' ζ' γκαρντέουα¹¹. 'Υρσ'ιν στου σ'πίτ' κι τ' λ'έει ι λ'ύκους: «Πώς του 'παν, μπρατίμσα, του μούτσ'κου;». «Μισ'ίσου¹²», λ'έει ηαουπού. Τ'ν άλλ' τ' μέρα τουν λ'έει πάλ'ι: «Δα πάου πάλ'ι σ'ι βαφτίσ'α, μπράτμι». «Τράβα», τ' λ'έει. Πάει ηαουπού, έφαϊν, του μπίτσ'ιν του μέλ'. 'Ντα¹³ ύρσ'ιν «πώς τόβγαλι, πάλ'ι;» ρώτσ'ιν ι λ'ύκους. «Μπιτίσου¹⁴», είπιν ηαουπού. Τ'ν άλλ' τ' μέρα λ'έει πάλ'ι: «Δα πάου πάλ'ι σ'ι κάτ βαφτίσ'α». «Τράβα», λ'έει. Πααίν' ηαουπού, ξ'ι παραχών' ντ' γκαρντέουα να μη ντ' βρει ι λ'ύκους κι ντ' γκύλσ'ιν κείθι. «Πώς του βάφτσ'ιτι, σ'ήμιρα;» ρώτσ'ιν ι

¹ Η συλλογή των παραμυθιών έγινε από την εκπαιδευτικό Μαρία Γκογκούδη-Σακκά, η οποία ευγενικά μου τα παραχώρησε.

² Μπράτμιους (εδώ) = σύντροφος· μπρατίμσα = συντρόφισσα.

³ Γκαρντέουα = πήλινο δοχείο· μικρό πιθάρι με καπάκι,

⁴ Την (> τν > ν > μ)

⁵ Παραχώνου = θάβω

⁶ Αμά = όμως

⁷ Κάτι, κάποια

⁸ Χιρνού = αρχίζω

⁹ Μούτσ'κου = μικρό, μωρό

¹⁰ Πλαστό όνομα από το ρήμα χιρνού - χίρσα.

¹¹ Μέχρι τη μέση του πιθαριού

¹² Πλαστό όνομα από το ουσιαστικό μέσ'.

¹³ (Α)ντά = όταν

¹⁴ Πλαστό όνομα από το ρήμα μπιτίζου - μπίτσα (= τελειώνω).

λύκους. «Γκυλίσου¹⁵», είπιν ηαουπού. Ηαουπού όμους δεν αραατούσ'ιν¹⁶. Φουβάταν να μη βρει ι λύκους ντ' γκαρντέουα. Τ'ν άλλ' τ' μέρα πάλ'ι τουν λ'έξι: «Μπράτσι, δα πάου πάλ'ι σ'ι κάτ βαφτίσ'α». «Τράβα». Πήγιν, τσάκ'σ'ιν ντ' γκαρντέουα κουμματούδια κουμματούδια, τ' σκρόπ'σιν κείθι. «Πώς του βάφτσ'ιτι;». «Τσακίσου¹⁷, του βάφτσαμι». Ναι, αμά ηαουπού φούσκουσ'ιν 'πού του πουλύ του μέλ'. «Δεμ παίνουμι, μπράτσι, ν'α βόλτα ψ'ηουά στου μπαίρ' να ξ'ιφουσκώσου;». «Πάμι», λ'έξι ι λύκους. Ηαουπού δεμ μπουρούσ'ιν να προυπατήξ'. «Δε μι παίρς λ'ίγου ζ'ν τσ'ούσ'κα¹⁸, μπράτσι;». 'Μ¹⁹ μπήριν ι λύκους ζ'ν τσ'ούσ'κα κι ηαουπού ήλ'ιγιν: «Ϊάλλουστους βαστά τουν ιλό²⁰». «Τι λ'έξ, μπρατίμσα;». «Παλαουαού²¹, μπράτσι, παλαουαού» ήλ'ιγιν ηαουπού. Πάν', πάν', πάν', ηαουπού πάλ'ι: «Ϊάλλουστους βαστά τουν ιλό». «Τι λ'έξ, μπρατίμσα;». «Παλαουαού, μπράτσι, παλαουαού» ήλ'ιγιν ηαουπού. Τ'ν' έβγαλ'ιν ψ'ηουά στου μπαίρ' ι λύκους, τ'ν' έσπρουξ'ιν, 'ν γκύλσ'ιν καταή τ'ν αουπού, τ'ν' έσκασ'ιν κι ψόφσ'ιν κ' έλψ'ιν κείθι²². Κι απόμν'ιν ι λύκους μαναχός κι ζούσ'ιν αυτός καουά κι μείς καλύτιρα.

(Γιαντσίδου-Γκουγκούδη Κυράτσα)

2. Πέτνους κι όρθα (παραλλαγή του ίδιου)

Ν'άφρα κ' έναν γκιρό ήταν ένας πιτνούτς κι ν'ά ουρθούδα κι ζούσαν μαζ'ί. Λ'έξι η ουρθούδα τουμ μπιτνούδ' (ήταν κόμα πουν'ηρή): «Δε μαζώνουμι λ'ίγα σπόρια σ'ι ν'ά γκαρντιούδα²³, να τ' μώσουμι²⁴, να 'χουμι του χμώνα να τρώμι;». «Α μάσουμι», λ'έξι ι πιτνούτς. Παν, έμασαν σπουρούδια, λόμεσαν ντ' γκαρντιούδα κι 'μ μπαραχουσαν. Ναι, αμά η ουρθούδα πείνας'ιν, λ'έξι στουμ μπιτνούδ': «Ιγώ δα πάου

¹⁵ Πλαστό όνομα από το ρήμα γκυού - γκύλσα.

¹⁶ Αραατού (αμτβ.) = σταματώ την προσπάθεια' ησυχάζω.

¹⁷ Πλαστό όνομα από το ρήμα τσακίζου - τσάκ'σα.

¹⁸ Καβάλα στους ώμους

¹⁹ Την

²⁰ «Ο άρρωστος βαστά το γερό» με νηπιακή προφορά.

²¹ Παρα^{ου}αού (= παραμιλώ) με νηπιακή προφορά.

²² Έλειψε κείθε, έφυγε από τη μέση, αφανίστηκε.

²³ Γκαρντέουα = πιθάρι' γκαρντιούδα = μικρό πήλινο πιθάρι με καπάκι

²⁴ Ιμώζου = γεμίζω

σί κατ βαφτίσ'α, μι κάλ'ισ'ιν η μπιρμπιρή²⁵ η ουρθούδα να βαφτίσου του πιδί τς». «Να πάς, ουρθούδα», λ'έξι ι πιτνούτς. Πάξι αυτή, χίρσ'ιν να τρώει τα σπόρια, έφαϊν καμόσα, ύρσ'ιν σ'πίτ'. «Τι λ'έξι, ουρθούδα; Πώς τόβγαλι του μούτσ'κου;». «Τόβγαουαμι Χιρίσου». Τ'ν άλλ' τ' μέρα πάλ'ι μετά λ'έξι: «Πιτνούδ', πάλ'ι δα πάου σ'ι βαφτίσ'α, μι κάλ'ισ'ιν η άσπρ' η όρθα να βαφτίσου του πιδί τς». «Να πάς», λ'έξι ι πιτνούτς. Πάξι αυτή, έφαϊν ώς σ' μέσ', ύρσ'ιν ουπίσ'. «Πώς τόβγαλι του μούτσ'κου, ουρθούδα;». «Μισ'ίσου τόβγαουαμι». Η όρθα γλ'υκάθκιν. Τ'ν άλλ' τ' μέρα πάλ'ι λ'έξι: «Πιτνούδ', πάλ'ι δα πάου σ'ι βαφτίσ'α, μι κάλ'ισ'ιν η μαύρ' η όρθα, έχ' βαφτίσ'α». «Να πάς, ουρθούδα μ', να πάς», λ'έξι ι πιτνούτς. Πάξι αυτή, έφαϊν ώς τουμ μπάτου, τα μπίτσ'ιν τα σπόρια, ύρσ'ιν ουπίσ'. «Πώς τόβγαλι του μούτσ'κου, ουρθούδα;». «Μπιτίσου τόβγαουαμι». Ναι, μα η όρθα φουβάταν να μη βρει ι πέτνους ντ' γκαρντέουα. Τ'ν άλλ' τ' μέρα πάλ'ι τουν λ'έξι: «Σ'ήμιρα μι κάλ'ισ'ιν η πιτρουτή η όρθα. Έχ' βαφτίσ'α». «Να πάς, ουρθούδα μ', να πάς». Πααίν' η όρθα, ξ'ιπαραχών' ντ' γκαρντέουα να μη ντ' βρει ι πέτνους κι ντ' γκύλσ'ιν κείθι. «Πώς του βάφτσ'ιτι, σ'ήμιρας;». «Γκυλίσου, του βάφτσαμι». Πάλ'ι όμους φουβάταν να μη βρει ι πέτνους ντ' γκαρντέουα. Κι τουν λ'έξι τ'ν άλλ' τ' μέρα πάλ'ι: «Πάλ'ι δα πάου σ'ι βαφτίσ'α σ'ήμιρας. Μι κάλ'ισ'ιν η γραμμέν' η όρθα». Πήγιν, τσάκ'σ'ιν ντ' γκαρντέουα κουμματούδια κι τα σκρόπ'σιν δώθι κείθι. «Πώς τόβγαλι του μούτσ'κου, ουρθούδα;». «Τόβγαουαμι Τσακίσου». Ναι, μα ήρθιν χμώνας, χιόνσ'ιν, δέν' ήταν φαϊ, πείνασαν. Λ'έξι ι πέτνους: «Ουρθούδα, δεμ μπααίνουμι να ξ'ιπαραχώσουμι κείνα τα σπόρια να φάμι τώρα που είν'ι χιόν';». «Πάμι», λ'έξι η όρθα. Πααίν, χάλ'ιψ'ιν²⁶ ι πέτνους, χάλ'ιψ'ιν, κώσ'κιν²⁷ δώθι, κώσ'κιν κείθι, δέν'την η γκαρντιούδα κάν'γκάπ²⁸. «Πούεγν'ι τα σπόρια, ουρθούδα;». «Τα 'φαουα ιγώ». «Τα 'φαϊς ισ'ύ; Α, καουά». Πάξι ι πιτνούτς έφκιν, ηύρισ'κιν κ' έτρουιν μαναχός κι τ'ν άφκιν ψόφσ'ιν ν'ησ'κή τ'ν ουρθούδα κι απόμν'ιν ι πιτνούτς μαναχός κι ζούσ'ιν αυτός

²⁵ Πλουμιστή, με πολύχρωμο φτέρωμα

²⁶ Χαλ'εύου = Θέλω, ζητώ, ψάχνω.

²⁷ Κώθουμι δώθι κείθι = τριγυρνά εδώ κ' εκεί

²⁸ Πουθενά

καουά κι μεις κόμα κι καουά.

(Γιαντσίδου-Γκουγκούδη

Κυράτσα)

3. Η βασίλ'άς μι 'ς τρεις 'ς θυγατέρις

Ν'άφρα κ' έναν γκιρό ήταν ένας βασίλ'άς κ' είχαν τρεις θυγατέρις. Του βασίλ'ά τουν γκάλ'ισαν να πάει στου στρατό. Κάθιταν βγαριαζμένους. Πέρασ'ιν η τρανή η θυγατέρα τ'. «Πατέρα, τι πουλ'ύ βγαριαζμένου σ'ι γλ'έπου;». «Ε, κι να σ'ι πού», λ'έει, «δεμ μπουρείς να μι βουηθήεις». «Πέ μι, πατέρα. Μπουρεί να σ'ι βουηθήσου». «Νά, μι κάλ'ισαν να πάου στου στρατό». «Α, αυτό ήταν κι βγαριάειζ; Ιγώ θάρσα βγαριάειζ πώς δα μι πάρς παπούτσ'α». Πέρασ'ιν κ' η μισ'ά η θυγατέρα. «Πατέρα, τι πουλ'ύ βγαριαζμένους είσ'ι;». «Α, είπα 'ν τρανή, πρόκουσα, να μη πού κι σ'ένα». «Πέ μι», λ'έει, «πέ μι κι μένα». «Να, μι κάλ'ισαν να πάου στου στρατό κι βγαριάζου πώς δα πάου». «Α, ιγώ θάρσα βγαριάειζ πώς δα μι πάρς σ'ιντούκ'». Πέρασ'ιν κ' η ντίπ η μικρή. «Πατέρα, τι πουλ'ύ βγαριαζμένους είσ'ι; Δε μι λ'ές κι μένα;». «Α, είπα 'ς άλλ'ις 'ς δυο κι πρόκουσα, να μη πού κι σ'ένα». «Πέ μι, πέ μι! Ιγώ μπουρεί να σ'ι βουηθήσου». «Δεμ μπουρείς». «Πέ μι, σ'ι λ'έου, πέ μι, πατέρα». «Νά, μι κάλ'ισαν να πάου στου στρατό». «Γαταύτου σταναχουριέσ'ι, πατέρα; Δα πάου ιγώ γα τ' ισ'ένα». «Ιι!... Πώς δα πάς ισ'ύ; Ισ'ύ είσ'ι κουρτσουδ'!». «Δα πάου ιγώ. Δα μι πάρς αντρίτκα ζντράν'α²⁹, αντρίτκου ζνάρ', α μι πάρς έναν παλ'ούδ'³⁰ κι ν'α καβάλα³¹ κι δα πάου ιγώ. Δα μι πάρς κ' ένα άλγου». 'Μ μπήριν έναν ψαρή³² ι βασίλ'άς, 'μ μπήριν ζντράν'α αντρίτκα, ζνάρ' αντρίτκου, 'μ μπήριν κι ν'α καβάλα κ' έναν παλ'ούδ' κι πάει στου στρατό ντιμέν' νό³³ άντρας. «Ηρθιν», είπαν 'ντά³⁴ τ'ν είδαν οιάλλ', «ντ' βασίλ'ά του πιδί να υπηριτήσ' γα ταύτου». «Μα ι βασίλ'άς», λ'έει ένας τρανός, «δεν είχαν πιδί. Πώς δα έν', λ'έει, να μάθουμι να μη είν'ι κάνα κουρίτσ'». Λ'έει ντίπ ι τρανός απού του στρατό: «Κάτσ'ιτι, δ' απκάσουμι τώρα. Δα πέσουμι να κοιμηθούμι, αυτή άμα είν'ι κουρίτσ', κεί που δα κοιμάτι τα χουρταρούδια δανά 'ν'ι

²⁹ Ρούχα

³⁰ Παλ'ούτς = σπιτικό σκυλί

³¹ Μεγάλι φλογέρα. Αλλού καβάλι.

³² Ασπρο άλγο

³³ Σαν

μαραγκ'αζμένα. 'Κεί που δα κοιμάσ'τι ισ'είς δανά 'ν'ι τρυφίρα τα χουρταρούδια». 'Επισαν του βράδ'. Αυτή όλ'ν'ύχτα είχαν τουμ μπαλ'ούδ' γκβαούσ'ιν ν'ιρό μι τα φτιά, δρόσ'ιν τα χουρταρούδια, σ'κώθκαν σαμπάλ'α³⁵, τα χουρταρούδια ούλα πρόθμα³⁶. «Μπα», λ'έξι, «δεν' είν'ι. Τώρα δα φκ'άσουμι άουχ μαϊτάπ'³⁷. Δα βάμι³⁸ 'κειμά τσ'άνας³⁹ ρόκις κι φϊόρις⁴⁰. Αυτή άμα είν'ι άντρας δα σαλτστει⁴¹ να πάρ'τ' φϊόρα κι δα χιρίσ' να ουαλ'εί. Άμα είν'ι υν'αίκα, δα πάρ'τ' ρόκα κι δα χιρίσ' να γν'έθ'». Αράδιασαν 'ς φϊόρις κι 'ς ρόκις, σαλντίσ'κιν η θυγατέρα ντ' βασ'ιλ'ά, πήριν 'ν γκαβάλα κι χιρίσ'ιν να ουαλ'εί τραγούδια. «Μπα», λ'έξι, «ούτι κι αυτό. Δε μπόρσαμι ν' απκάσουμι τι είν'ι. Τώρα δα φκ'άσουμι κόμα ν'ά μάκινα⁴²» είπιν ι τρανός. «Τι δα φκ'άσουμι;». «Δα πάτι να κατουρήσ'τι ούλ'. Αυτή, άμα είν'ι υν'αίκα, δα κάτσ' να κατουρήσ' κι άμα είν'ι άντρας δα κατουρήσ' ουρθός κι δα πάξι μακρά του κατούρμα». Πααίν να κατουρήσιν, κώθ'⁴³ αυτή απού μιρ'ά⁴⁴ κι βάν' ένα μασούρ' κι 'ς απέρασ'ιν ούλ' στου κατούρμα. «Μπα», λ'έξι, «πού του βρήκιν ι βασ'ιλ'άς του πιδί;». Υπηρέτσ'ιν ένα χρόνου, ήρθιν ι κιρός ν' απουλθει. Αν'ιβαίν' ψηοιά στ' άλγου η θυγατέρα ντ' βασ'ιλ'ά, παίρν' τουμ μπαλιούδ' σν αγκαλ'ά, βγάν' του βζ'ί τς απ' όξου, πατεί ν'ά βίτσα τ' άλγου κι 'ς λ'έξι: «Κουράσ'ου ήρθα, κουράσ'ου φεύγου». Κι υπηρέτσ'ιν για τουμ μπατέρα τς κι ύρσ'ιν σ'πίτ'. Ι πατέραιτς⁴⁵ που 'ν γκαϊτιρούσ'ιν ούλου του χρόνου τν αγκάλ'ασ'ιν κι τ' φίλσ'ιν. «Δε σ'' είπα 'γώ, πατέρα, ότι δα υπηριτήσου για τ' ισ'ένα;». «Μπράβου σ', θυγατέρα» τ' λ'έξι. Κι ζούσαν αυτοί καοιά κι μείς καλ'ύτιρα.

(Γιαντσίδου-Γκουγκούδη Κυράτσα)

4. Ι Τσ'ιμπρός

³⁴ (Α)ντά = όταν

³⁵ Πρωί

³⁶ Φρέσκα, όχι μαραγκιασμένα

³⁷ Σχέδιο

³⁸ Βάλουμε

³⁹ Εκειδά

⁴⁰ Φϊόρα = φλογέρα

⁴¹ Σαλντίζου = στέλνω, ρίχνω· σαλντίζουμι = ρίχνομαι, ορμώ

⁴² Επινόηση, 'κόλπο''.

⁴³ Κώθου = στρίβω, στρέφω, περιστρέφω

⁴⁴ Από μεριά, δίπλα

⁴⁵ Ο πατέρας της

Νάφρα κ' έναν γκιρό ήταν νά μπάμπου κ' ένας πάππους. Δεν' είχαν πιδιά. Παρακαούσαν μέρα νύχτα του Θιό να 'ζ δώσ' ένα πιδούδ' κι ας είν'ι μικρό ίσ'α μι πουντικούδ'. 'Σ άκ'σ'ιν ι Θιός, 'ς έδικιν ένα πιδούδ' μικρό ίσ'α μι πουντικούδ'. Του βάφτσαν κι τόβγαουαν Τσιμπρό. Νά μέρα η μπάμπου κ' ι πάππους είπαν τουν Τσίμπρό: «Τσιμπρό, η μπάμπου έφκ'ασ'ιν κουρκούτ', μη πας⁴⁶ κι 'ν ξ'ικαπακώεις κι ξ'ιείρς⁴⁷ μέσα. Μείς δα πάμι σ' ν'ικκλησ'ά». «Όχ'» είπιν ι Τσίμπρός. Έφκαν η μπάμπου κ' ι πάππους, πήγαν σ' ν'ικκλησ'ά, πάει κ' ι Τσίμπρός ξ'ικαπακών' 'ν γκουρκούτ', ξ'έριν μέσα κι κάηκιν. Έρσαν 'πού τ' ν'ικκλησ'ά, πααίν' η μπάμπου, ταναντίζ⁴⁸, γλ'έπ' τουν Τσίμπρό μέσ' ζ' γκουρκούτ' καμμένουν. Μάτσ'ιν τα μαλλ'ά τς. Πααίν' ι πάππους: «Ϊατί», λ'έει, «μπάμπου, μάτσ'ις τα μαλλ'ά σ'»;». «Τσίμπρός μέσ' ζ' γκουρκούτ' καμμένους. Μάτσα κι 'γώ τα μαλλ'ά μ'». Άμα τ' άκ'σ'ιν, μάτσ'ιν κ' ι πάππους τα μουστάκ'α τ'. Τουν' είδιν ύστ'ιρας του σ'πίτ'. «Ϊατί, πάππου, μάτσ'ις τα μουστάκ'α σ'»;». «Τσίμπρός», λ'έει, «μέσ' ζ' γκουρκούτ'. Μάτσ'ιν μπάμπου τα μαλλ'ά τς, μάτσα κι 'γώ τα μουστάκ'α μ'». Έρξ'ιν κι του σ'πίτ' τα κираμίδια. Πααίν' η κάργκα ξηουά⁴⁹ στου σ'πίτ'. «Ϊατί, σ'πίτ', έρξ'ις τα κираμίδια σ'»;». «Τσίμπρός», λ'έει, «μέσ' ζ' γκουρκούτ'. Μάτσ'ιν μπάμπου τα μαλλ'ά τς, μάτσ'ιν ι πάππους τα μουστάκ'α τ', έρξα κι 'γώ τα κираμίδια μ'». Ρίχν' κ' η κάργκα τα φτιρά τς. Έφκιν, πααίν' ξηουά σ'ι νά μηλ'ά. Γ' λ'έει η μηλ'ά: «Ϊατί, κάργκα, έρξ'ις τα φτιρά σ'»;». «Τσίμπρός», λ'έει, «μέσ' ζ' γκουρκούτ'. Μάτσ'ιν μπάμπου τα μαλλ'ά τς, μάτσ'ιν ι πάππους τα μουστάκ'α τ', έρξ'ιν του σ'πίτ' τα κираμίδια τ', έρξα κι 'γώ τα φτιρά μ'». Ρίχν' κ' η μηλ'ά τα μήουα. Πααίν' ένα γκτζ'ούν⁵⁰ ουπχάτ' 'πού⁵¹ τ' μηλ'ά κ' έτρουιν μήουα. «Ϊατί», τ' λ'έει, «μηλ'ά, έρξ'ις τα μήουα σ'»;». «Τσίμπρός», λ'έει, «μέσ' ζ' γκουρκούτ'. Μάτσ'ιν μπάμπου τα μαλλ'ά τς, μάτσ'ιν ι πάππους τα μουστάκ'α τ', έρξ'ιν του σ'πίτ' τα κираμίδια τ', έρξ'ιν η κάργκα τα φτιρά τς, έρξα κι 'γώ τα μήουα μ'». Έρξ'ιν κι του γκτζ'ούν' τα δόντια τ'. Πααίν' ζ' γκατιβασούδα⁵² να πιεί ν'ιρό, του λ'έει η

⁴⁶ Μη τυχόν και πας

⁴⁷ Ξ'ιέρνου = πέφτω

⁴⁸ Κοιτάζει

⁴⁹ Επάνω

⁵⁰ Γουρούνι

⁵¹ Αποκάτω από

⁵² Κατιβασ'ά = ρυάκι που κατεβάζει νερό

κατιβασούδα: «Ἰατί, γκτζ'ούν', έρξ'ις τα δόντια σ';». «Τσ'ιμπρός», λέει, «μέσ' ζ' γκουρκούτ'. Μάτσ'ιν μπάμπου τα μαλλ'ά τς, μάτσ'ιν ι πάππους τα μουστάκ'α τ', έρξ'ιν του σ'πίτ' τα κираμίδια τ', έρξ'ιν η κάργκα τα φτιρά τς, έρξ'ιν η μηλ'ά τα μήουα τς, έρξα κι 'γώ τα δόντια μ'». Έστ'υψ'ιν⁵³ κ' η κατιβασούδα. Πααίν' του σ'κλί να πιει ν'ιρό. «Ἰατί, κατιβασούδα, έστ'υψ'ις;». «Τσ'ιμπρός», λέει, «μέσ' ζ' γκουρκούτ'. Μάτσ'ιν μπάμπου τα μαλλ'ά τς, μάτσ'ιν ι πάππους τα μουστάκ'α τ', έρξ'ιν του σ'πίτ' τα κираμίδια τ', έρξ'ιν η κάργκα τα φτιρά τς, έρξ'ιν η μηλ'ά τα μήουα τς, έρξ'ιν του γκτζ'ούν' τα δόντια τ', έστ'υψα κι 'γώ». Έκουψ'ιν κι του σ'κλί τ' νουρά τ'. Τουν γλέπ' η γάτα. «Ἰατί, σ'κλί, έκουψ'ις τ' νουρά σ';». «Τσ'ιμπρός», λέει, «μέσ' ζ' γκουρκούτ'. Μάτσ'ιν μπάμπου τα μαλλ'ά τς, μάτσ'ιν ι πάππους τα μουστάκ'α τ', έρξ'ιν του σ'πίτ' τα κираμίδια τ', έρξ'ιν η κάργκα τα φτιρά τς, έρξ'ιν η μηλ'ά τα μήουα τς, έρξ'ιν του γκτζ'ούν' τα δόντια τ', έστ'υψ'ιν κ' η κατιβασούδα του ν'ιρό τς, έκουψα κι 'γώ τ' νουρά μ'». Μάτσ'ιν κ' η γάτα τα μουστάκ'α τς. Κ' έτσ' ρήμαξαν ούλα λα τουν μικούτσ'κου τουν Τσ'ιμπρό. Κι απόμναν η μπάμπου κ' ι πάππους πάλλ'ι μαναχοί. Κ' έζησαν αυτοί καουά κι μεις καλ'ύτιρα.

(Γκουγκούδης Γεώργιος)

5. Οι τρεις σ'υντρόφ'σσίς

Ν'άφρα κ' έναν γκιρό ήταν τρεις σ'υντρόφ'σσίς. Αιγαπούσαν έναν αιγόρου, του βασ'ιλ'ά. Η ν'ά είπιν: «Ἰγώ άμα τουμ μάρου του βασ'ιλ'ά, α τουν φκ'άσου ν'ά πίτα τρανή να φάει ούλου τ' ασ'κέρ' κι ν' απουμείν' χεμ⁵⁴». Η άλλ' είπιν: «Ἰγώ άμα τουμ μάρου του βασ'ιλ'ά, α τουν υφάνου ένα πκάμσου να του μάσ' μέσ' ζ' γκαρυδότσ'ιφχα». Η τρίτ' είπιν κι αυτή: «Ἰγώ άμα τουμ μάρου του βασ'ιλ'ά, δα τουν κάμου δυο πιδούδια μι ασ'ημέινα κιφασούδια». Ι βασ'ιλ'άς τ'ν άκ'σ'ιν αυτήν που είπιν δα κάμ' δυο πιδούδια μι ασ'ημέινα κιφασούδια, 'μ μπαντρεύκιν, 'μ μπήριν στου παλάτ'. Κάπουτι, πέρασ'ιν ι κιρός, φάσ'κ'ουσ'ιν η βασ'ιλ'άινα, έκαμιν δυο πιδούδια μι ασ'ημέινα κιφασούδια. Έμαθαν οι σ'υντρόφ'σσίς ότι η βασ'ιλ'άινα είχιν δυο πιδούδια μι ασ'ημέινα κιφασούδια, ίνγκαν κατσ'ιφέλις, πήραν του ντισάκ', έβαουαν δυο

⁵³ Στύφω = χάνω το νερό μου, αποξηραίνομαι

⁵⁴ Κιόλας, επιπλέον

κταβούδια μέσα, πήγαν να υρέψ'ν, πάν ζ' βασ'ιλ'άινα. «Δώσ'ι μας, κυρά, ένα σουμούν⁵⁵ ψουμί». ΄Σ έδικιν. «Δώσ'ι μας κι ν'ά ζγκούρντα⁵⁶ τυρί». ΄Σ έδικιν. «Δώσ'ι μας κι λ'ίγ' αρμ'ά». «Ε, ηαρμ'ά είν'ι στου παλό του σ'πίτ', ιγώ είμι λ'ίχωνα, δεν γκάμν' να πάου». «Ψ'έματα είν' αυτά, κυρά, μη τα πισ'τεύς. Τράβα φέρι μας λ'ιγ' αρμ'ά να φάμι». Πάει η βασ'ιλ'άινα να βγάλ' αρμ'ά 'πού του βαρέλ', μέχρι ναυρίσ' πήραν τα πιδούδια 'πού του στρώμα, άφκαν τα κταβούδια κι έφκαν. ΄Υρσ'ιν η βασ'ιλ'άινα, δε 'ζ βρήκιν, πααίν' στου στρώμα, τηρά, γλ'έπ' τα κταβούδια. Χίρσ'ιν να κλ'αίει. Πάει ι βασ'ιλ'άς, τ' λ'έει: «Ϊατί κλ'αίς, βασ'ιλ'άινα;». «Να, ήρθαν δυο κατσ'ιφέλ'ις, 'ς έδικα ψουμί κι τυρί, πήγα να 'ζ δώσου κι αρμ'ά, μι πήραν τα πιδούδια κι μ'έ άφκαν τα κταβούδια». «Ψ'ιματάς», λ'έει ι βασ'ιλ'άς, «κταβούδια έκαμης». Κι 'ν γκόσ'αξ'ιν⁵⁷ ι βασ'ιλ'άς ντ' βασ'ιλ'άινα. Η βασ'ιλ'άινα όμους δεν' έφιβγιν, κάθιταν όξου στου ξ'ιστρόχ⁵⁸. Ι βασ'ιλ'άς παντρεύκιν πάλ'ι μετά κι πήριν ν'ά 'πού κείν'ις 'ς σ'υντρόφ'σσ'ις. Πιρνούσαν ούλλ', ν' γκουτσούσαν, τ' φτούσαν ούλλ'. Ν'ά μέρα πέρασ'ιν ι βασ'ιλ'άς, 'μ μπατεί κι αυτός ν'ά κουτσ'ά, ντ' βρουντά 'πουκαταή⁵⁹, ίνγκιν η βασ'ιλ'άινα χιλ'ιδόνα, χίρσ'ιν να πιτά, σαλντίσ'κιν⁶⁰ ι βασ'ιλ'άς να 'μ μπιάσ', τ'ν' έκουψ'ιν τ' νουρά, έσταξ'ιν ν'ά σταγμαγματιά λ'όμα, κ' ικει που έσταξ'ιν του λ'όμα φύτρουσ'ιν ν'ά τραν'ή μηλ'ά ουμπρός απού του παλάτ'. Πήγιν'ιν ι βασ'ιλ'άς έπιρν'ιν μήουα, έτρουιν, κατέβαζ'ιν η μηλ'ά τα κουνάρια, τουν γκανάκιβιν. Πήγιν'ιν η βασ'ιλ'άινα, σ'κόν'ιταν ουπάν νό καβάκ'. Ούτι ισ'κ'ου έφκ'άν'ιν, ούτι μήουα μπουρούσ'ιν να πάρ' να φάει. Λ'έει ν'ά μέρα του βασ'ιλ'ά: «Βασ'ιλ'ά, τουτ'ά τ' μηλ'ά να 'ν γκόψουμι». «Ϊατί;», λ'έει ι βασ'ιλ'άς. «Τι τ' θέμι; Ούτι ισ'κ'ου μας φκ'άν', ούτι μήουα τρώμι». «Ε, ας 'ν γκόψουμι». Τ'ν' έκουψαν. 'Πόμν'ιν του κούτσουρου, δεμ μπουρούσαν να του βγάλν. Ν'ά μέρα πάει ν'ά μπάμπου 'κει ζ' βασ'ιλ'άινα μι τ' ρόκα τς κ' έγν'ιθιν. «Βασ'ιλ'ά», λ'έει, «τουτουγιά του κούτσουρου λ'ατί δεν ντου βγάν'τι;». «Μ' δε βγαίν', μπάμπου». «Α, δα του βγάου ιγώ κι δα του άρου». «Ιγώ ίφιρα ούλου τ'

⁵⁵ Καρβέλι

⁵⁶ (Προκ. για τυρί) μεγάλο κομμάτι

⁵⁷ Κουσ'άζου = (αμτβ.) τρέχω, (μτβ.) διώχνω

⁵⁸ Το σκεπαστό έξω μέρος του σπιτιού, χαγιατί

⁵⁹ Τη χτυπά δυνατά κάτω

⁶⁰ Σαλντίζου = στέλνω, ρίχνω μακριά· σαλντίζουμι = ρίχνομαι, ορμώ

ασ' κέρ' κι δε μπόρσαν να του βγάλν, δα του βγάλς ισ'ύ;». «Άμα του βγάου», λ'έει η μπάμπου, «να του πάρου σ'πίτ';». «Βγάλτου κι πάρτου, μπάμπου», λ'έει ι βασ'ιλ'άς, «άμα μπουρέις». Χίρσ'ιν η μπάμπου χίρτ χίρτ μι του δραχτούδ', τόβγαλ'ιν, του πήριν, του πάει σ'πίτ', τόβαλ'ιν ουπίς σ' θύρα. Έφτασ'ιν η Κυριακή, πάει η μπάμπου σ' ν'ικκλ'ησ'ά. Βήκιν 'πού μέσα 'πού του κούτσουρου ν'ά καλή ή κουπέουα - μα τι κουπέουα! - κ' έσφαξ'ιν ντ' μπάμπου ένα πουούδ', του ζ'ιμάτσ'ιν, του μάτσ'ιν, φουκάλσ'ιν, σφουγγάρσ'ιν, μαέριψ'ιν, έστρουσ'ιν κι του σ'νί κι μόλις είδιν απουλνούσ'ιν η ν'ικκλ'ησ'ά, κρύφκιν η κουπέουα, σ'έφκιν πάλ'ι μέσ' στου κούτσουρου. Η μπάμπου 'ντά τάειδιν ούλα θαμάσ'κιν τι τ'ν' ήρθιν. «Μπααα! ποιό είν'ι τουλά⁶¹ του καό του κουρτσούδ' που μι φκ'άν' τισά⁶² σ' καλ'ές ζ' δλ'ές κι δεν' έριτι να 'μισ'τι μαζ'ί, να μη είμι κι 'γώ μαναχή!». Τ'ν άλλ' 'ν Γκυριακή σαμπάλ'α σαμπάλ'α⁶³ η μπάμπου σ'κώθκιν κι είπιν: «Τώρα δ' αουγάξου⁶⁴ κι δα πάουγ πάλ'ι σ' ν'ικκλ'ησ'ά». Η μπάμπου όμους κρύφκιν. Βήκιν η καλή ή η κουπέουα πάλ'ι, χίρσ'ιν να χουζμιτεβ'⁶⁵, μόλις είδιν ντ' μπάμπου έριταν, πάει να κρυφτεί, σαλντίσ'κιν η μπάμπου τόπιασ'ιν απαουπίς⁶⁶ απού τ' φούστα. «Σ'ύ είσ'ιν», λ'έει, «καό μ' κουρτσούδ', που φκ'άνς τα χουζμέτια; Δεν' έρισ'ι δαλά να μη είμι κι 'γώ μαναχή, να 'χουμι παρέια;». «Κουά», λ'έει, «μπάμπου, δανά 'ρθου». Πέρασαν ν'ά μέρα, δυο μέρις, πουλλ'ές μέρις, η μπάμπου δεμ μπήγιν'ιν στου βασ'ιλ'ά μι τ' ρόκα. Λ'έει ντ' βασ'ιλ'άινα: «Τζ'άμ, η μπάμπου γιατί δεν' έριτι να κάτσουμι;». «Βασ'ιλ'ά, η μπάμπου έχ' ένα κουρίτσ', είπαν, μα πώς δα κάμουμι να του ιδούμι. Δε γκιζ'αρίζ' ντίπ, λ'έει. Ξέρς τι δα φκ'άεις, βασ'ιλ'ά;». «Τι», λ'έει. «Δα φουνάξουμι⁶⁷ μιντζ'ά⁶⁸ κι δα φουνάξουμι κι 'ζ μπάμπους του κουρίτσ'». «Καουά». Πάει η βασ'ιλ'άινα, λ'έει: «Μπάμπου, είπιν ι βασ'ιλ'άς να σαλντίεις πόψ'ι του κουρίτσ' σ' μιντζ'ά». «Αμ' δεν ντου σαλντίζου 'γώ του κουρίτσ' σ'

⁶¹ Απλοποιημένος τ. του τουτουιά = αυτό εδώ

⁶² Απλοποιημένος τ. του τουτισά = αυτές εδώ

⁶³ Πρωί πρωί

⁶⁴ Αουάζου = φορώ τα καλά μου

⁶⁵ Χουζμιτεβ'οτ = κάνω χουζμέτια, δηλ. δουλειές του σπιτιού

⁶⁶ Από πίσω

⁶⁷ Καλέσουμε

⁶⁸ Νυχτέρι για επιτέλεση κάποιας εργασίας και διασλέδαση στη συνέχεια

μιντζ'ά». «Ίατί;». «Να πεις του βασ'ιλ'ά, άμα στρώσ' απού τ' ιμάς ώς τ' ισάς φχουριά κ' ικει π' δα κάθιτι του κουρίτσ', κ' ικει φχουριά δανά 'χ', τότι δα του σαλντίσου». Πάεη η βασ'ιλ'άινα. «Τι σ' είπιν η μπάμπου;». «Μ' είπιν», λ'έεη, «να στρώσουμι απού ταύτ' ώς σ'ι μάς κ' ικει π' δα κάθιτι του κουρίτσ', κ' ικει φχουριά να 'ν'ι κι τότι δα του σαλντίσ'». «Δα στρώσουμι», λ'έεη, «βασ'ιλ'άινα». Έστρουσαν φχουριά, ν'ύχτους'ιν, παν ούλ'ις οι κουπέλ'ις σ' μιντζ'ά. Κάπουτι πάεη κι 'ζ μπάμπους του κουρίτσ', όμουργου κι καό, αουγαμένου. Ούλ'ις είπαν παραμύθια, είπαν τραγούδια, 'ζ μπάμπους του κουρίτσ' δε ζμπόριαζ'ιν. Λ'έεη ι βασ'ιλ'άς: «Σώπατι, τώρα δα μας πει κι 'ζ μπάμπους του κουρίτσ' ένα παραμύθ'». «Ε», λ'έεη του κουρίτσ', «'γώ του φκό μ' του παραμύθ' είν'ι πουλ'ύ τρανό. Θέλ' να κάθουμισ'τι όλ' νύχτα κι όλ' μέρα να του μπιτίσου». «Δα κάτσουμι», λ'έεη ι βασ'ιλ'άς, «άμα χρασ'τεί να του μπιτίεης. Μαναχά να μας του πεις». Χίρσ'ιν 'ζ μπάμπους του κουρίτσ': «Μεις ν'ά φουρά κ' έναν γκιρό είμασταν τρεις σ'υντρόφ'σσ'ις. Αιγαπούσαμι έναν αιγόρου, του βασ'ιλ'ά. Η ν'ά είπιν, άμα τουμ μάρει, δα τουν φκ'άσ' ν'ά πίτα να φάεη ούλου τ' ασ'κέρ' κι ν' απουμείν' χεμ. Ηάλλ' είπιν, άμα τουμ μάρει του βασ'ιλ'ά, δα τουν υφάν' ένα πκάμσου να του μάσ' μέσ' σ'ι ν'ά καρυδότσ'ιφχα. Κι 'γώ είπα, άμα τουμ μάρου, δα τουν φκ'άσου δυο πιδούδια μι ασ'ημέινα κιφαούδια». 'Ντά τ' άκ'σ'ιν ι βασ'ιλ'άς απείκασ'ιν ότι αυτή ήταν η βασ'ιλ'άινα που έκαμιν τα πιδούδια μι τ' ασ'ημέινα κιφαούδια. Κόσ'αξ'ιν 'ν γκατσ'ιφέουα που πήριν κατόπ' κι πήριν πάλί 'ζ μπάμπους του κουρίτσ'. Κ' έζησαν αυτοί καουά κι μεις καλ'ύτιρα.

(Γιαντσίδου-Γκουγκούδη Κυράτσα)

6. Τα τρία αδέρφια

Ν'ά φουρά κ' έναν γκιρό ήταν τρία αδέρφια. Ήταν πουλ'ύ αφτουχά, δεν' είχαν δλ'ά πού να δλ'έψν. Κεί που πήγιναν σ' στράτα να βρουν καν'ά δλ'ά, βρίσκν έναμ μπάμπου. Ι πάμπους όμους ήταν ι Πάμπους ι Θιός. Τα πιδιά δεν απείκασαν ότι ήταν ι Πάμπους ι Θιός. «Πού πααίνς, πάμπου;», λ'έεη ι ντίπ ι τρανός απού τ' αδέρφια. «Πού να πααίνου, πιδί μ'; Α, κώθουμι δαχά⁶⁹. Σείς πού πααίν'τι;». «Μείς, πάμπου, πααίνουμι να βρούμι

⁶⁹ Τριγυρίζω άσκοπα εδωδά

καν'ά δλ'ά. Χαλ'εύουμι να δλ'έψουμι». «Τι δλ'ά χαλ'εύτι να φκ'άσ'τι, πιδί μ'». «Ό,τι να 'ν'ι, πάππου. Δλ'ά να 'ν'ι μαναχά». Γλ'έπν ένα κουπάδ' χήν'ις. «Ισ'ύ, πιδί μ', άμα έχς ένα κουπάδ' πρόουατα, μπουρείς να τα βουσ'κήεις;». «Μπουρού, πάππου». Βλόησ'ιν ι πάππους 'ς χήν'ις, ίνγκαν πρόουατα. «Πάρι», λ'έει, «του κουπάδ' μι τα πρόουατα να ζ'ήεις μι τα πρόουατα». Τα πήριν, χίρσ'ιν να τα βουσκά. Λ'έει του δεύτιρου: «Ισ'ύ, πιδί μ', τι δλ'ά χαλ'εύς;». «Ό,τι να 'ν'ι, πάππου». «Άμα έχς μαγαζ'ί, μπουρείς να του δλ'έψ'ς;». «Μπουρού, πάππου». Ήταν τσ'ουσμές, έτριχιν ν'ιρό. Τουν βλόησ'ιν ι πάππους, χίρσ'ιν να τρέχ' τσ'ίπουρου κι ίνγκιν ουρα⁷⁰ μαγαζ'ί. «Πάρι», λ'έει, «κι σύ αυτό του τσίπουρου κι του μαγαζ'ί κι δούλ'ιψτου να ζ'ήεις μι ταύτου». Σ'έφκιν μέσα, χίρσ'ιν να δλέβ' του μαγαζ'ί. Λ'έει του ντίπ του μικρό: «Ισ'ύ, πιδί μ', τι δλ'ά χαλ'εύς;». «Ιγώ, πάππου, χαλ'εύου να πάρου ν'ά υν'αίκα, ό,τι τ' λ'έου, να μ^ε ακούει κι ό,τι μι λ'έει, να τ'ν ακούου». Ήταν κόμα κείθι⁷¹ ν'ά μπάμπου, ντ' βλόησ'ιν ι πάππους, ίνγκιν κουρίτσ'. «Πάρι κι σ'ύ αυτήν τ' υν'αίκα να ζ'ήεις μι ταύτην». Πέρασαν πουά χρόν'α. Κάπουτι λ'έει ι πάππους: «Δεμ μπαίνου ναϊδού τα πιδιά, ναϊδούμι τι φκ'άν ύσ'τιρα 'πού τόσα χρόν'α;». Πάει βρίσ'κ' τουν τζ'ουμπάν', κίνσαν τα σ'κλ'ά να τουν λ'υχτούν. «Τσ'ουμπάν'», λ'έει, «τα σ'κλ'ά σ' δα μι φάν». Τα μάουσ'ιν ι τσ'ουμπάνς, ζάρουξαν κείθι. «Καλ'ημέρα, τσ'ουμπάν'». «Καλ'ημέρα, πάππου». «Δώσ'ι μι λ'ίγου ψουμί». «Δεν' έχου». «Δώσ'ι μι τότι λ'ίγου τυρί». «Δεν' έχου τίπουτας σ'ι λ'έου, πάππου, φεύγα γλ'ήγουρα, δε σ'ι δίνου τίπουτας». «Ϊατί, βρε πιδί μ', έτσ' κάμς. Είμι ν'ησ'κός». «Φεύγα, λ'έου, δε σ'ι δίνου». «Χήν'ις ήταν, πιδί μ', χήν'ις να έν⁷²». Τα πρόουατα ίνγκαν πάλ'ι χήν'ις, απόμν'ιν ι τσ'ουμπάνς μι 'ν γκλίτσα στου χέρ' κι απόμν'ιν αφτουχός. Πάει στου δεύτιρου, στου μαγαζ'ί. Ήταν κόζμους πουλύς μέσα, έτρουαν, ήπιναν, τουν γκέρασαν κι τουμ μπάμπου. Ν'ύχτους'ιν, τουν λ'έει τ' αφιντικό: «Άιντι, πάππου, σ'ήκου, δα σφαλ'ίσου του μαγαζ'ί, πέρασ'ιν η ώρα». «Ιγώ», λ'έει, «είμι ξ'ένους, πιδί μ', κι δεν' έχου πού να πάου. Να κοιμθού ιδά ουπάν σ'ι ν'ά καρέκλα». «Όχ', όχ' σ'ι λ'έου, δε σ'ι θέου, σ'ήκου να φύβγς». «Τσ'ισμές ήταν, πιδί μ', τσ'ισμές να έν'». Χίρσ'ιν να τρέχ' ι τσ'ισμές ν'ιρό, πάει κι του μαγαζ'ί. «Α, να πάου»,

⁷⁰ Ολόγουρα, γύρω γύρω

⁷¹ Πιο πέρα

λέει, «κι στου μικρό». Πααίν' κι στου μικρό, κρούει τ' θύρα. Βήκιν ηυν'αίκα τ'. «Πώ πώ! Πέρασ'ι μέσα, πάππου, είν'ι κρυιάδα όξου, πέρασ'ι να ζ'ισταθείς». Σ'έφκιν μέσα. «Πού είν'ι λάντραζ;». «Λάντραζ μ' είν'ι στου χουράφ'. Τώρα σ'ι καμόσου δανά 'ρθ'. Κάτσ'ι ιδά σύ, έχου φαϊ φκ'αζμένου να φάμι». Είχιν κ' ένα κουρτσούδ', διάβαζ'ιν. Κάπουτι έριτι κι λάντρας 'πού του χουράφ'. «Άντρα, έουα μέσα, έχουμι μουσαφίρ'». «Ποιόν μουσαφίρ;» Σ'ιβαίν' στουν ουντά, γλ'έπ' τουμ μπάππου. «Ω, τι φκ'άνς, πάππου; καουά είσ'ι;» «Καουά, πιδί μ'». «Κάτσ'ι τώρα να φάμι». Πήγιν ξ'έζ'ιψ'ιν λάντρας, έκατσαν, τμάσ'καν να φάν. 'Κεί που έτρουαν, λάντρας είδιν που είχιν κουκούδια ι πάππους. Τουν λέει λάντρας: «Να σ'ι ρουτήσου ένα πράμα;» «Τι;» λέει. «Αυτά τα κουκούδια που έχς, γιατί τα 'χς;» «Να, γιατί βήκαν». «Δεν' είν'ι κάνα ιλάτσ'⁷³;» «Είν'ι, μα είν'ι ζόρκου πουλύ. Δε λέν'ιτι». «Γιατί ζόρκου;», λέει, «πώς δε λέν'ιτι. Δεμ μπουρούμι ιμείς να του φκ'άσουμι;» «Δεμ μπουρείτι». «Ε, πέ μας, μπουρεί να μπουρούμι». «Να, τώρα όπους έχς ισ'ύ ένα κουρτσούδ', πρώτου κι μαναχό, να κάψ' ηυν'αίκα σ' του φούρνου, να του βάλ' μέσα να ψ'ηθεί, να πάρουμι ντ' ζ'άρα⁷⁴ κ' ύσ'τρας να ντ' βάου στα κουκούδια κ' ηνα λάν'⁷⁵. «Να του φκ'άσουμι, υν'αίκα;» «Να του φκ'άσουμι, άντρα». «Σ'ήκου, τράβα κάψ'ι του φούρνου». Πάελ ηυν'αίκα τ', έκαψ'ιν του φούρνου. Πήραν του κουρτσούδ', τόβαουαν μέσ' στου φούρνου, τουν καπάκουσαν. Πάν μέσα στου σ'πίτ'. «Τώρα», λέει, «πάππου, δα φάμι». Έβαλ'ιν ηυν'αίκα του σ'νί, κένουσ'ιν να φάν. «Τώρα», λέει, «προυτού χιρίσουμι να τρώμι», λέει ι πάππους σ' ηυν'αίκα, «δεμ μπααίνς να πάρς ντ' ζ'άρα να ντ' βάου στα κουκούδια μ';» Πααίν' ηυν'αίκα, αν'οίγ' του φούρνου, τι να ιδεί; Ι φούρνους ιμάτους μι φχουριά κι του κουρτσούδ' σ' μέσ' κάθιταν μι ν'ά φυλλάδα κι διάβαζ'ιν. Κίνσ'ιν να ουριάζ': «Άντρα! Πάππου! έουατι, έουατι!» «Τι, δ'εά⁷⁶ φέρς ντ' ζ'άρα;» «Έουατι, βρε, να ιδείτι». Πααίν, τηρούν του κουρτσούδ' μέσ' στα φχουριά κάθιτι κι διαβάζ'. Λ'έει λάντρας: «Πάππου, τι ίνγκιν ιδά;» «Αμ, είδισ;», λέει, «τι ίνγκιν; Ιγώ, πιδί μ' θυμάσ'ι που

⁷² Ένουμι = γίνομαι

⁷³ Φάρμακο (< τουρκ. *ilâç*)

⁷⁴ Στάχτη

⁷⁵ Θα έγιαναν

⁷⁶ Δε θα

σας βρήκα τότε τα τρία τ' αδέρφια κι σας έδिका δλ'ά;» «Ν'αί, θυμούμι». «Ιγώ είμι ι Πάππους ι Θιός. Πήγα στ' άουα τ' αδέρφια σ' κι μι κόσ'άξαν κι τ' άφκα πάλ'ι όπους ήταν αφτουχά. Ηρθα κι σ'ι σ'ένα κι μ' έβαλ'ις μέσ' στου σ'πίτ', μι περιποιηθικis, μ' έδικις ό,τι χάλ'ιψα κι να είσ'ι καουχά μι τ' λυν'αίκα σ', να ζ'είτι, να 'χτι κουρτσούδ' σας να του χαίρισ'τι». Κ' ι πάππους χάθκιν κι απόμναν αυτοί να κτάζουντι κι να θαμάζν τι 'ς ήρθιν. Κι ζούσαν αυτοί καουχά κι μεις κόμα κι καουχά. (Γιαντσίδου-Γκουγκούδη Κυράτσα)

7. Του πιδούδ' μι του κουδουνούδ'

Ν'άφρα κ'' έναν γκιρό ήταν ένα πιδούδ'. Του πιδούδ' είχιν κ'' ένα κουδουνούδ'. Του πιδούδ' όμους πήγιν να χέσ'. Πού να του βάλ' του κουδουνούδ' να μη τ' αφήκ' καταή, του κρέμασ'ιν ψηουά σ'' ένα διντρούδ'. Μέχρι να χέσ' του πιδούδ', του διντρούδ' τράν'ιψ'ιν, δεμ μπουρούσ'ιν να φτάσ' να πάρ' του κουδουνούδ'. Του 'λ'ιγιν: «Διντρούδ', δώσ'ι μι του κουδουνούδ'». «Ντρίγκι ντρίγκι, δε σ'ι του δίνου». «Διντρούδ', δώσ'ι μι του κουδουνούδ'». «Ντρίγκι ντρίγκι, δε σ'ι του δίνου». «Διντρούδ', δώσ'ι μι του κουδουνούδ', γιατί δα πού τ' μαναρούδα⁷⁷ κι δα σ'ι κόψ'... Μαναρούδα, κόψ'ι του διντρούδ'». «Μμμ, γιατί πάλ'ι⁷⁸;» «Ιατί δα πού 'μ μπιτρούδα να σ'ι τσ'ουλ'ίς⁷⁹... Πιτρούδα, τσ'όλσι τ' μαναρούδα». «Μμμ, γιατί πάλ'ι;» «Ιατί δα πού 'ν γκατηβασούδα να σ'ι πάρ'... Κατηβασούδα, πάρι 'μ μπιτρούδα». «Μμμ, γιατί πάλ'ι;» «Ιατί δα πού τουμ μπαλ'όβουιδου να σ'ι πιεί... Παλ'όβουιδι, πιέ 'ν γκατηβασούδα». «Μμμ, γιατί πάλ'ι;» «Ιατί δα πού του χασάπ' να σ'ι σφάξ'... Χασάπ', σφάξ'ι τουμ μπαλ'όβουιδου». «Μμμ, γιατί πάλ'ι;» «Ιατί δα πού τα πουντίκ'α να σ'ι μαδήσν τα μουστάκ'α σ'... Πουντίκ'α, μάτσ'ιτι τ' χασάπ' τα μουστάκ'α». «Μμμ, γιατί πάλ'ι;» «Ιατί δα πού ντ' γάτα να σας φάει... Γάτα, φάι τα πουντίκ'α». «Μμμ, γιατί πάλ'ι;» «Ιατί δα πού του σ'κλί να σ'ι πν'ίξ'... Σ'κλί, πν'ίξ'ι ντ' γάτα». «Μμμ, γιατί πάλ'ι;» «Ιατί δα πού του ξ'ύου να σ'ι δείρ'... Ξ'ύου, δείρι του σ'κλί». «Μμμ, γιατί πάλ'ι;» «Ιατί δα πού του φούρνου να σ'ι κάψ'... Φούρν'ι, κάψ'ι του ξ'ύου». «Μμμ, γιατί πάλ'ι;» «Ιατί δα πού ντ'

⁷⁷ Μανάρα = τσεκούρι

⁷⁸ Γιατί τάχα, γιατί άραγε

βρουχή να σ'ι ζβήσ'... Βρουχή, ζβήσ'ι του φούρνου». Θυμών' η βρουχή, ζβά του φούρνου, θυμών' ι φούρνους, καίει του ξύου, θυμών' του ξύου, δέρν' του σ'κλί, θυμών' του σ'κλί, πν'ίγ' ντ' γάτα, θυμών' η γάτα, τρώει τα πουντίκ'α, θυμών' τα πουντίκ'α μαδούν τ' χασάπ' τα μουστάκ'α, θυμών' ι χασάπ'ς, σφάζ' τουμ μπαλόβουιδου, θυμών' ι παλόβουιδους, πίν' 'ν γκατιβασούδα, θυμών' η κατιβασούδα, παίρν' 'μ μπιτρούδα, θυμών' η πιτρούδα, τ'σουλ'ίζ' τ' μαναρούδα, θυμών' η μαναρούδα, κόφτ' του διντρούδ' ... κι πήριν του πιδούδ' του κουδουνούδ' κι πάει σ'πίτ' κι ζούσ'ιν αυτό καουά κι μείς κόμα κι καουά.

(Μαμαλούδης Χρήστος)

8. Η όρθα, ι πέτνους κι ι κατής

Ν'άφρα κ'' έναν γκιρό ήταν ν'ά όρθα κ'' ένας πέτνους. Πάν, πάν, πάν, βρήκαν ν'ά γκουρτσ'ά. - Αν'έβα, πέτνου. - Αν'έβα, όρθα. - Ν'έβα, πέτνου. - Ν'έβα, όρθα. Ανιβαίν' ι πέτνους, πουλ'όνξ'ιν⁸⁰ ένα γκότσου, 'ν τζάκ'σ'ιν του πουδάρ'. Πουλ'όνξ'ιν κόμα ένα, 'ν τζάκ'σ'ιν του πχατάρ'⁸¹. Πουλ'όνξ'ιν κόμα ένα, τν' έβγαλ'ιν του μάτ'. Πάν στουν γκατή⁸². «Ϊατί, πέτνου, έτσ' τν' έκαμης τν όρθα;» «Ϊατί η βατσ'ιν'ά μι ξ'έκ'σ'ιν του βρακί». «Ϊατί, βατσ'ιν'ά, τουν ξ'έκ'σ'ις του βρακί;» «Ϊατί η κατσ'ίκα μ' έφαϊν του φύου». «Ϊατί, κατσ'ίκα, έφαϊς του φύου;» «Ϊατί ι τ'σουμπάνς δε μι βόσκ' κάουά». «Ϊατί, τ'σουμπάν' δ βόσκ'ς καουά 'ν γκατσ'ίκα;» «Ϊατί η τ'σουμπάν'ινα δε μι φκ'άν' ν'ά πιτούδα». «Ϊατί, αού⁸³ τ'σουμπάν'ινα, δε φκ'άνς ν'ά πιτούδα τουν τζ'ουμπάν';» «Έφκ'ασα-έι, μα τν' έφαϊν του γκτζ'ούν'⁸⁴». «Ϊατί, γκτζ'ούν', έφαϊς 'μ μπιτούδα;» «Ϊατί η τρυπούδα⁸⁵ μ' έκαμν'ιν “φίτσι-φίτσι” κι τν' έφαουα».

(Μαμαλούδης Χρήστος)

⁷⁹ Τ'σουλ'ίζου = χτυπώ δυνατά με αμβλύ όργανο

⁸⁰ Πολέμησε = πέταξε, εκσφενδόνισε

⁸¹ Φτερούγα

⁸² Κατής - δικαστής

⁸³ Προσφώνηση προς γυναίκα, αντίστοιχη του *μουρή* ή του *βρε* προς άντρα.

⁸⁴ Γουρούνι

9. Η Μαρούδα κι Ιαννούτς

Ν'άφρα κ' έναν γκιρό ήταν ν'ά μπάμπου κ' ένας πάππους. Είχαν ένα κουρτσούδ', του 'λίγαν Μαρούδα. Είχαν κ' ένα πιδούδ', του 'λίγαν Ιαννούδ'. Ναι, μα η μπάμπου κ' ι πάππους φύοχαγαν τ' Μαρούδα, χάλ'ιβαν να τ' σφάζν κι 'ν ντάζαν σ'ικιρούδια κι του Ιαννούδ' δεν ντουν έδιναν. Ν'ά μέρα η μπάμπου κ' ι πάππους πάν σ' ν'ικκλήσ'ά. Λ'έει Ιαννούτς: «Μαρούδα, δώσ'ι κι μένα σ'ικιρούδια κι 'γώ δα σ'ι πού γιατί σ'ι φλάγν». Δεν ντουν' έδικιν. 'Ντά ύρσαν 'πού τ' ν'ικκλήσ'ά, λ'έει η Μαρούδα: «Μπάμπου, Ιαννούτς μι υρέβ' σ'ικιρούδια». «Ιαννούδ', Ιαννούδ', άμα έρθου 'κει δα ιδείς! Σ' Μαρούδα τα σ'ικιρούδια, στου Ιαννούδ' τα σκατούδια». Τ'ν άλλ' 'ν Γκυριακή πάν πάλ'ι η μπάμπου κ' ι πάππους σ' ν'ικκλήσ'ά. «Μαρούδα, δώσ'ι μι σ'ικιρούδια κι 'γώ δα σ'ι πού γιατί σ'ι φλάγν». «Καουά, Ιαννούδ', δα σ'ι δώσου». Τουν' έδικιν. «Μαρούδα, σ'ι φλάγν ια να σ'ι σφάζν... Α φύβγουμι;» «Α φύβγουμι, Ιαννούδ'». Αν'ιβαιν' Ιαννούτς στ' άλγου κ' η Μαρούδα σ' φουράδα. Παίρν' Ιαννούτς μαζ'ί του μαχαίρ', παίρν' κι τ' ακόν' κ' έφκαν. Πάν η μπάμπου κ' ι πάππους στου σ'πίτ', κάνγκάλ⁸⁵ η Μαρούδα κι Ιαννούτς. Αν'ιβαιν' ι πάππους στουμ μούρτσ'ου κ' η μπάμπου ζ'ν γκατσ'ίκα κι πάν, πάν, πάν, χίρσαν να τα φτάν. Λ'έει ι πάππους ζ' μπάμπου: «Α, μπάμπου, αταγού⁸⁷ πού είν'ι η Μαρούδα κι Ιαννούτς». «Ιαννούδ', μας έφτασαν», λ'έει η Μαρούδα. «Μη φουβάσ'ι, Μαρούδα». Ρίχν' Ιαννούτς τ' ακόν' κι ίνγκιν πουλ'ύ μπατάκ'. Ως να βγούν ι πούρτσ'ους κ' η κατσ'ίκα 'πού του μπατάκ' έφκαν πάλ'ι μακρ'ά η Μαρούδα κι Ιαννούτς. Πάν, πάν, πάν, πάλ'ι χίρσαν να τα φταν. «Ιαννούδ', μας έφτασαν», λ'έει πάλ'ι η Μαρούδα. «Μη φουβάσ'ι, Μαρούδα», τ' λ'έει Ιαννούτς. Ρίχν' του μαχαίρ' κι ίνγκαν κάτ'⁸⁸ πέτρις σουγλίτιρες, λ'άνσαν τα πουδάρια τς ι πούρτσ'ους κ' η κατσ'ίκα. Δεμ μπουρούσαν να προυπατήξν. «Μπάμπου, α υρίσουμι», είπιν ι πάππους. 'Υρσαν ουπίς. Η Μαρούδα κι Ιαννούτς πάν, πάν, πάν, δίψασ'ιν Ιαννούτς. Ν'ιρό δέν 'ταν. 'Ηταν κάτ' πατσούδις⁸⁹ απού

⁸⁵ Τρύπα = κωλοτρυπίδα. (Θεωρείται το κέντρο των (συνήθως γαστριμαργικών) επιθυμιών, απ' όπου και η φράση «βρουντά η τρύπα μ'» = επιθυμώ πολύ. Αντίστοιχα στους Καβακλιώτες «βρουντά ή κρούει ι κώους».

⁸⁶ Πουθενά

⁸⁷ Νάτα εκεί (μακριά)

⁸⁸ Κάτι

⁸⁹ Πατσ'ά = πατησιά

αουραφούδια που είχαν ν'ιρό. «Μαρούδα, δίψασα, δα πξιού ν'ιρό 'πού 'ς πατσούδης». «Πίίί! Μη, Ιαννούδ', δα πξιεί, μα δα λένς αουραφούδ'». Πάν, πάν, πάν, «Μαρούδα, δίψασα, δα πξιού ν'ιρό 'πού 'ς πατσούδης». «Μη, Ιαννούδ', δα πξιεί, μα δα λένς αουραφούδ'». Πάν, πάν, πάν, λ'έξι πάλ'ι Ιαννούτς: «Μαρούδα, δίψασα, δα πξιού ν'ιρό κ' ας λένου αουραφούδ'». Ηπιν ι Ιαννούτς ν'ιρό απού 'ς πατσούδης απού τ' αουραφούδια, ίνγκιν αουραφούδ', πάξι μαζ'ί μι τ' αουραφούδια. Πόμν'ιν η Μαρούδα μαναχή. Πάξι, πάξι, πάξι, βρήκιν έναν τσ'ουσμέ, έτριχιν ν'ιρό, ήταν άτουρα⁹⁰ ένας τρανός δέντρους. Πάξι η Μαρούδα, αν'έφκιν ψ'ηογά στου δέντρου. Πάξι ι βασ'ιλ'άς να πουτίσ' τ' άλγου τ', σ'κ'άζ'ιταν τ' άλγου απού τ' Μαρούδα, δε χάλ'ιβιν να πξιεί ν'ιρό. «Κατέβα, μουρή, να πξιεί τ' άλγου ν'ιρό...» «Δεν γκατιβαίνου». «Κατέβα, μουρή, να πξιεί τ' άλγου ν'ιρό...» «Δεν γκατιβαίνου». Πάξι ν'ά μπάμπου να πάρ' ν'ιρό κι λ'έξι: «Σ'τέκα, σ'τέκα, βασ'ιλ'ά, 'γώ δα του κατιβάσου του κουρτσούδ'». «Πώς δα του κατιβάξι, μπάμπου;» «Τώρα δα λδείς». Παίρν' η μπάμπου ένα σκαφίδ' κι ν'ά σ'ήτα, βάν' του σκαφίδ' ανάπουδα, παίρν' κι τ' σ'ήτα ανάπουδα κι χιρνά να κουσ'κιν'ίξ'. Τ' λ'έξι η Μαρούδα: «Ιατί, μπάμπου, έτσ' κουσ'κιν'ίξι;» «Μ' πώς, καό μ';» «Τα 'χς ανάπουδα». «Αμ' δε γλ'έπου, καό μ'. Κατέβα να μι δείξι». Κατέφκιν η Μαρούδα να δείξ' ντ' μπάμπου πώς να κουσ'κιν'ίσ', τ'ν' έπιασ'ιν ι βασ'ιλ'άς, 'μ μπήριν, 'μ μπάξι σ'πίτ'. Τ'ν' είχαν κει στου σ'πίτ' σφαλζμέν' μέσα. Ι Ιαννούτς έμαθιν απού τ' αουραφούδια ότι τ' Μαρούδα 'μ μπήριν ι βασ'ιλ'άς. Πάξι του βράδ' τσάκ'σ'ιν 'ς θύρις. Σ'κόν'ιτι σαμπάλ'α ι βασ'ιλ'άς, τσαγκζμέν'ις οι θύρις. Λ'έξι ι βασ'ιλ'άς ντ' βασ'ιλ'άξνα: «Μπα, τρανό θάμα, ποιος να 'ς τσάκ'σ'ιν άτζ'ίπας⁹¹; Τώρα δα 'ς φκ'άσουμι σ'ιδιρέξ'ις. 'Σ έφκ'ασαν σ'ιδιρέξ'ις 'ς θύρις, πααίν' τ'ν' άλλ' ντ' βραδ'ά Ιαννούτς, πάλ'ι 'ς τσάκ'σ'ιν μι τα κираτούδια τ'. «Μπα, δε λέν'ιτι», λ'έξι ι βασ'ιλ'άς ντ' βασ'ιλ'άξνα, «τώρα δα 'ς φκ'άσουμι κιρέξ'ις. 'Σ έφκ'ασαν κιρέξ'ις. Πααίν' τ'ν' άλλ' ντ' βραδ'ά Ιαννούτς, ακόλλ'σαν τα κираτούδια τ' ψ'ηογά σ' θύρα. Τραβά Ιαννούτς, τραβά, τίπουτας. Τράβηξ'ιν ν'άφρας μπιρντέμπιρ⁹²,

⁹⁰ Δίπλα

⁹¹ Άραγε

⁹² Απότομα

ξ'ακόλλ'σαν απού 'ν τζ'ούκα⁹³ τ' τα κираτούδια τ' κι απόμναν ακουλλ'μένα ψ'ηογά σ' θύρα. Κι πάει Ιαννούτς, χάθκιν. Σ'κώθκιν σαμπάλ'α η Μαρούδα, βρήκιν τα κираτούδια ακουλλ'μένα, απείκασ'ιν ότι είν'ι τ' Ιαννούδ', κόαψ'ιν⁹⁴, κόαψ'ιν, έβαλ'ιν μαύρα, ουβάθκιν, δε χουράτιβιν ντίπ. Έρθιν η Κυριακή, πάει η Μαρούδα σ' ν'ικκλήσ'ά. Μέραζαν οι γν'αίκις κირιά, έδικαν κι τ' Μαρούδα κირί. Η Μαρούδα μπίτσ'ιν του κირί τς, χίρσ'ιν να καίει κι του χέρ' τς. Τ' λ'έει ν'ά υν'αίκα: «Κάηκις, ουβή, κάηκις. Άμα είσ'ι ουβή, δεν' είσ'ι κι γκαβή». Κι ίνγκιν η Μαρούδα χιλ'ιδόνα, χίρσ'ιν να πιτά, σαλντίσ'κιν ι παπάς να 'μ μπιάσ', τ'ν' έκουψ'ιν τ' νουρά τς, έσταξ'ιν ν'ά σταγματ'ά γόμα, κ' κει που έσταξ'ιν του γόμα φύτρουσ'ιν ένα τρανό κυπαρίσσ' μπρουστά σ' ν'ικκλήσ'ά. Κι ζούσαν ούλ' καουά κι μεις καλ'ύτιρα.

(Μπαϊράμη-Παπαδημητρίου Κωνσταντία)

10. Του πιδούδ' κι του ψ'έμα

Ν'άφρα κ' έναν γκιρό ήταν ν'ά μάνα κι είχαν ένα πιδούδ'. Του σάλτσ'ιν⁹⁵ στου μούχ ν' αλ'έσ'. Ως να πάει του πιδούδ' στου μούχ, ν'ύχτουσ'ιν. Λ'έει στου ντιρμιντζ'ή⁹⁶: «Δα μ'ε αλ'έις να φύβγους;» «Τώρα δ'εά⁹⁷ σ' αλ'έσου γιατί ν'ύχτουσ'ιν. Όμους δα κάτς να φκ'άσου ν'ά τ'ουρέκα, δα τ' φάμι κι σαμπάλ'α 'ντα φέξ' δα σ' αλ'έσου να φύβγς». «Καουά», λ'έει του πιδούδ'. Έκατσ'ιν, έφκ'ασ'ιν 'ν τζουρέκα ι ντιρμιντζ'ής κι 'ντα έφιξ'ιν «τώρα δα φύβγους», λ'έει του πιδούδ'. «Όχ'», λ'έει ι ντιρμιντζ'ής, «'ν τζουρέκα δε δα 'ν γκόψουμι, δα 'μ μπάρ' όποιους δα πεί κόμα τρανό ψ'έμα κι δα τουμ μπισ'τέψ' γάους». «Καουά», λ'έει του πιδούδ'. «Ποιός δα ξικινήσουμι;» «Ξ'ίκινα ισύ», λ'έει του ντιρμιντζ'ή. «Ν'άφρα, που λ'ές, πιδούδ', είχαν ι πατέραζ μ' ένα τρανό μπουστάν' άτουρα⁹⁸ σ' θάουασσα ιμάτου μι καρπούζ'α. Κι ν'ά τραν'ή καρπουζ'ά τράν'ιψ'ιν, τράν'ιψ'ιν κι πάει σ' μέσ' σ' θάουασσα κι ίνγκιν ιφύρ'. Ψ'ηογά 'πού του ιφύρ'

⁹³ Τσ'ούκα = μέτωπο

⁹⁴ Έκλαψε (κλ'αίου, κόαψα - κουάψου)

⁹⁵ Σαλντίζου = στέλνω (< τουρκ. αόρ. *saldım*, του ρ. *salmak*)

⁹⁶ Ντιρμιντζ'ής = μυλωνάς (< *dermençi* < τουρκ. διαλ. *dermen*, Dallı 1991:181, και *dirmen*, Eckmann 1960:196, < τουρκ. *değirmen/ değirmenci*)

⁹⁷ Δεν θα

⁹⁸ Δίπλα, κοντά κοντά

πιρνούσαν καμηλιτζήδης μι 'ς καμήλ'ις. Κόπκιν η καρπουζ'ά, ξ'έξιραν⁹⁹ οι καμηλιτζήδης μέσ σ' θάουασσα κι πνίθκαν». «Μπίτσ'ις;», λ'έξι του πιδούδ'. «Κάτσ'ι¹⁰⁰ τώρα να σι πού κι γώ του φκό μ' του ψ'έμα. Ι πατέραζ μ' είχαν ένα τρανό χουράφ' κι σ' μέσ' στου χουράφ' ήταν φυτρουμέν' ν'ά καρ'ά. Κι αυτή η καρ'ά έβγαν'ιν πουά καρύδια κι πήγιναν τα πιδούδια κι τα τίνιζαν μι τα κότσαουα, τα πουλ'ιμούσαν¹⁰¹ κείθι κι ι πατέραζ μ' είχαν μπιζ'αρίσ' να τα κουσ'άζ'¹⁰². Τν' έκουψ'ιν 'ν γκαρ'ά, ξ'έξιραν φύουα κι καρύδια κι του χουράφ' ίνγκιν ούλου κουπρ'ά, κουπρίσ'κιν. Τώρα, λ'έξι ι πατέραζ μ', δα του σ'πέιρου κιχρί. Τόσ'πειριν κιχρί, όμους πήγιν'ιν κάθι βράδ' ένα αγρόγκτζ'ουνου¹⁰³ κι τότρουιν του κιχρί μόλ'ις ένιταν λα θέρου. «Ποιός τρώει του κιχρί;», λ'έξι ι πατέραζ μ', «δα κάτσου να απαντήξου¹⁰⁴ κι όποιοιν πιάσου, να ιδείς τι δα τουν γκάμου». Πάξι ι πατέραζ μ' του βράδ', έκατσ'ιν, πάξι τ' αγρόγκτζ'ουνου, μόλ'ις χίρσ'ιν να τρώει του κιχρί τόπιασ'ιν ι πατέραζ μ', τόσφαξ'ιν, τόσ'κισ'ιν 'ν γκαρδιά τ' κι μέσα ζ'ν γκαρδιά τ' ήταν ένα μπουκαούδ' κι μέσα στου μπουκαούδ' ήταν ν'ά γραφή που έγγραφιν...» «Τί, τί έγγραφιν;» ρώτσ'ιν ι ντιρμιντζ'ής. «Η γραφή έγγραφιν: ι ντιρμιντζ'ής πουά, πουά σκατά να μη τρώει, η τσ'ουρέκα είν'ι λα του πιδούδ'».

(αφήγηση Κυράτσα Γκουγκούδη-Γιαντσίδου)

⁹⁹ Έπεσαν (ζ'ιέρνου, ζ'ιείρου, ζ'έξιρα)

¹⁰⁰ Εδώ με τη σημασία: περίμενε

¹⁰¹ Πετούσαν, έριχναν μακρυά (πουλ'ιμού, πουλ'ιμήξου, πουλ'όνξα [-η-])

¹⁰² κουσ'άζου (κόσ'αζα) = (αμτβ.) τρέχω, (μτβ.) διώχνω

¹⁰³ αγριογούρουνο

¹⁰⁴ απαντού = φυλάγω, προστατεύω, παραφυλάγω

7.2 ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΩΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΚΑΒΑΚΛΙΩΤΙΚΕΣ¹⁰⁵ ΠΑΡΟΙΜΙΕΣ ΚΑΙ ΠΑΡΟΜΟΙΩΤΙΚΕΣ ΦΡΑΣΕΙΣ

1. Αἰλ' άκουσ¹⁰⁶ κώους τσάπουρνα χαλ' έβ'.
2. Άμα είχα κόμα τρία βόδια, ηνα φκ' άσου δυο ζιβγάρια.
3. Άμα γρής¹⁰⁷ του κάρου κ' ύσ' τιρα, στράτις είν' ι πουλλ' ές.
4. Αντα βρουντά πουλ' ύ, δε βρέχ'.
5. Απούμπιγλ' ίκου¹⁰⁸ τσ' ουσ' μέ να πιράεις κι ν' αρό να μη πιείς.
6. Αυτός που ουρκίζ' ιτι στου Θιό λ' έξι ντίπ τα πουά τα ψ' έματα.
7. Αυτός που τρώει 'μ μπίτα δε φταίγ', αυτός που ντ' δίν' φταίγ'.
8. Δε δα ρουτάς λατρό, δα ρουτάς παθό.
9. Δώσ' ι μι τα χέρια κι χάλ' ιβι μι τα πουδάρια.
10. Είδιν η γάτα ντ' τρύπα τς, θάρσ' ιν ήταν λαράς.
11. Η όρθα που σκαλ' ίζ' ουπχάτ ζ' βατσ' ιν' ά δα βγάλ' κι τα μάτια τς.
12. Η τραν' ή η φανταξ' ά είν' ι ντίπ του τρανό του ξούρ'.
13. Ιάντρας να γκβαλ' εί μι του κάρου κ' η γν' αίκα να δίν' μι του βιόν'.
14. Ι ήλ' ους ξ' ιραίν' του τσαρούχ' κι του τσαρούχ' ξ' ιραίν' του πουδάρ'.
15. Ι κατσ' ίβιους άμα έχ' πιτιμέζ', δεμ μπουρεί να κοιμηεί.
16. Ι κφός δεν ακούει, μα τα τιριάζ'.
17. Ι μουκρός αντά δλ' έβ', ι τρανός πεινά.
18. Ι λ' ύκους του γαιδούρ' στου χουράφ' του τρώει μα η ζ' ουμιά στου σ' πίτ' ένιτι.
19. Ι ουαγός είδιν του καρτάλ' 'π' απ' ηουά, λαταύτου έκατσ' ιν σ' ν' αχιώνα.
20. Ι χουρταμένους του ν' ησ' κό δεν τουν αδουκ' έτι.
21. Κάθι κουμίνα¹⁰⁹ τουν γκαπνό τς ξ' έρ'.
22. Κάθι πέτνους ζ' ν' γκουπρ' ά τ' ουαλ' εί.
23. Κάθιτι νό μπακάλκους γάτους.
24. Κάικ' ουσ' ιν ιουαδάρς, πούλσ' ιν τ' ν' ιουάδα.

¹⁰⁵ Οι καβακλιώτικες παροιμίες σταχυολογήθηκαν από το βιβλίο του Δ. Γκογκίδη *Η προφορά, τα ήθη και έθιμα της Α. Ρωμυλίας*, Κουφάλια 1993.

¹⁰⁶ Χωρίς δουλειά, που δεν έχει τι να κάνει

¹⁰⁷ Τουμπάρει, αναποδογυρίζει

¹⁰⁸ Μπεηλίδικο

¹⁰⁹ Καπνοδόχος

25. Κόμα πουλλές μύγες πιάνουντι μι του μέλ' παρά μι του ξ'ίδ'.
26. Κρούει τουμ μπαραστάτ' ν' ακούσ' η θύρα.
27. Μη θαμάζ'ισ'ι, να τμάζ'ισ'ι.
28. Μικρή μισαρ^εά¹¹⁰ τρανό ουαγό κρύφτ'.
29. Μπιλ'ιντίζει¹¹¹ νό ι γάζ'ους μέσ στα πρόουατα.
30. Να φουβάσ'ι 'πού όψ'ιμου χμώνα κ' ' απόυ κινούριου ν'οικουκέρ'.
31. Ν'ά ουκά μαλλ'ί μι ν'ά ουκά σ'ίδιρου.
32. Ν'έ σκόρδα έφουα, ν'έ σκουρδές βρουμού.
33. Νό η κουσαρ^εά μι τα λουρντικούδια¹¹².
34. Οι πουλλ'οί θέλν πουλ'ύ, οι λ'ίγ' θέλν λ'ίγου κι ι ένας θέλ' απ' ούλα.
35. Οι Τούρκ' 'ντά φκ'άν ραμαζάν' 'ς κατσιφέλ' δε 'ς ρουτούν.
36. Οι τριλ'οί κέρατα δεν έχν.
37. Όποιους κώθιτι 'πού όυρα¹¹³ φτάν' κόμα γλ'ήγουρα.
38. Ούτσ'ιν¹¹⁴ ι τριός τουμ μπαλαβό.
39. Παστρική μουντάρου.
40. Πάτσ'ις άχυρου; Πάτσ'ις χ'όν'.
41. Πιάσ'ι τουν τυφχό, βγάλ' τουν τα μάτια.
42. Ποιος έχισ'ιν του βρακί μ';
43. Πουά ζαναάτια¹¹⁵, τραν'ή αφτώχεια.
44. 'Πού του κιφάλ' τραβούν κι τα πουδάρια.
45. Ρουμάνα ντ(υ)μέν', Πασκαλ'ά γκουλ'όκου¹¹⁶.

¹¹⁰ Συστάδα από μισ'έδεις (= βελανιδιές)

¹¹¹ Διακρίνεται, ξεχωρίζει. Τα μοναστηριώτικα κοπάδια τα συνόδευε πάντα ο γάιδαρος του τσοπάνη ο οποίος βέβαια ξεχώριζε κραυγαλέα από τα πρόβατα με το μέγεθός του.

¹¹² Σαν την κλώσα με τα παπάκια. Η παρομοίωση χρησιμοποιείται για την αδυναμία των γονιών να ελέγξουν τα παιδιά και γενικότερα για καταστάσεις που αδυνατούμε να ελέγξουμε. Υπάρχει η συνήθεια πολλές φορές στις κλώσες να βάζουν αυγά πάπιας (λουρντικίτκα) γιατί η πάπια, σε αντίθεση με την κλώσα, κλωσάει δύσκολα και εγκαταλείπει εύκολα τα αυγά της. Τα μικρά παπάκια μόλις δουν νερό από ένστικτο βουτούν προκαλώντας στη μητέρα-κλώσα πραγματική αλλοφροσύνη για το ακατανόητο της ενέργειας και την αδυναμία παρέμβασης.

¹¹³ Στριβει από γύρω γύρω, παρακάμπτει

¹¹⁴ Ουντίζου (και μτβ.) = ταιριάζω (με)

¹¹⁵ Τέχνη, επάγγελμα

¹¹⁶ Γυμνή. Αναφέρεται στη συνήθεια των ανύπαντρων κοριτσιών να δανείζονται και να φορούν στη γιορτή της «Ρουμπάνας» (Λάζαρου) τις τσούκνες παντρεμένων γυναικών για να μολ'ώσουν, να «κολλήσουν» δηλ. και να παντρευτούν γρήγορα. Στη συνέχεια τις επέστρεφαν οπότε έμεναν το Πάσχα χωρίς τσούκνα.

46. Ρώτσαν του σ'κλί «πόσ' στράτα παίρς τ' μέρα;» κ' είπιν «αναλόγους τουν γκόζμου που δα σταυρώσου».
47. Σκρόπ'σαν 'ν γκαμήουα¹¹⁷.
48. 'Σ τριλ'οί 'ς κουσ'ίζν κι αυτοί πάλ'ι φυτρών.
49. Τα σ'κλί ά λ'υχτούν μα τα караβάν'α πουρπατούν.
50. Τι τραβά η ρόκα για να ιμώσ' του δράχτ'.
51. Του γαιδούρ' του σαμάρ' δεν ντου βαραίν', του φόρτουμα του βαραίν'.
52. Του γόμα μι γόμα δεμ μπλ'έν'ιτι, μι ν'αρό πλ'έν'ιτι.
53. Του καό του χαιβάν' μέσ' στου μαχαουά πλ'έτι.
54. Του κιρέτσ'¹¹⁸ ζβά μι πουλ'ύ ν'αρό κι του βάσανου μι πουλ'ύν γκιρό.
55. Του μπόρτσ'¹¹⁹ θέλ' πλ'έρουμα κ' η στράτα θέλ' πουρπάμα.
56. Τουν ξιμούν μ' ένα κούφιου καρύδ'.
57. Του ουρτάκου¹²⁰ του γαιδούρ' του τρών τα σ'κλί ά σ' μέσ' σ' στράτα.
58. Του σ'κλί η στράτα του ιράζ'.
59. Του σ'κν'ί ικεί που είν'ι φτινό κόφτιτι.
60. Φυτρών' ικεί που δεν ντου σ'πέρς.
61. Χαλ'έβ' 'πού τουν γκατσ'ίβιου προυζ'ούμ'.
62. Χαλνά ντ' δίпка¹²¹ να φκ'άσ' δράχτ'.
63. Χόρτασ'ιν η ψ'είρα, βήκιν στου τσ'ακάκ.
64. Χουρταίν' ηαρκούδα μι μύγισ;
65. Ψάρ' τρώει η γάτα, ψάρ' ταϊζ' κι τα γατούδια.

¹¹⁷ *Καμήουα* είναι το ομοίωμα της καμήλας που με περισσή λαχτάρα και συνεργασία κατασκευάζουν οι νέοι ενόψει του ξεφαντώματος στη γιορτή της Πρωτοχρονιάς και το οποίο στη συνέχεια καταστρέφεται («σκρουπά») στην πάλη με το *ντιβιτζ'ή*. Η παροιμία δηλώνει γενικά τη διάλυση της συνεργασίας ή ακόμα και τη διάλυση κάποιας σχέσης ή φιλίας.

¹¹⁸ Ασβέστης

¹¹⁹ Χρέος

¹²⁰ Συνεταιρικό

¹²¹ Χοντρό οριζόντιο δοκάρι στέγης

7.3 ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΩΤΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ¹²²

1. Λένου¹²³

«Μουρ', πού ήσαν, Λένου, μουρ', πού ήσαν, Λένου,
 τώρα βδουμάδα κι αι-τρεις-ου ημέρις».

«Στα μαναστήρια, ζουνάρια υφαίνου,
 μουρ', μουκαντέινα¹²⁴, μαρμαρουδίματα¹²⁵».

«Ν-ακούς, μουρ' Λένου, τι λέει η γάιντα,
 τι λέει η γάιντα, τι χουρατεύει.

Η γάιντα λέει κι χουρατεύει:

Τούρκουν αγγάπ'σις, Τούρκουν δα πάρεις».

«Σφάζουμι, μάικου μ', κόφτουμι¹²⁶, μάικου μ',
 τα ρμάνια παίρνου, Τούρκουν δεμ μπαίρνου».

«Κι αν σφαχτείς, Λένου, κι αν κουπείς, Λένου,
 Τούρκουν αγγάπ'σις, Τούρκουν δα πάρεις».

«Λαγός ένουμι, λαγός ένουμι,
 τα ρμάνια παίρνου, Τούρκουν δεμ μπαίρνου».

«Κι σύ λαγός-ου κι αυτός αβτζής-ου
 κι δα σι κρούξει κι δα σι πάρει».

«Λουλούδ' ένουμι, λουλούδ' ένουμι,
 σ' κάμποι φυτρώνου, Τούρκουν δεμ μπαίρνου».

«Κι σύ λουλούδι κι αυτός διαβάτης
 κι δα σι κόψει κι δα σι πάρει».

«Μιλίσσ' ένουμι, μιλίσσ' ένουμι,
 τα δέντρα πιάνου, Τούρκουν δεμ μπαίρνου».

¹²² Στην ολοκληρωμένη μορφή των τραγουδιών συνέβαλαν οι Ζαμελούδη Καλλιόπη (Κάνη) (βασική πληροφορήτρια), Γιαντσίδου-Γκουγκούδη Κυράτσα, Δημούδη-Τακολούδη Ελένη και Αλμπανούδη Παγώνα από το Νέο Μοναστήρι Φθιώτιδας. Για την παραλλαγή από το Μικρό Μοναστήρι, Δρογγούδης Χρήστος από το Μικρό Μοναστήρι Θεσσαλονίκης.

¹²³ Λόγω της διαφοροποιημένης εκφοράς ανάμεσα στους τραγουδιστές, στα κείμενα των τραγουδιών περιορίζονται στο ελάχιστο τα φωνητικά σύμβολα. Το τραγούδι θεωρείται το αντίπροσωπευτικότερο μοναστηριώτικο τραγούδι.

¹²⁴ Από *καμουκά* (= βαρύ πολυτελές ύφασμα) (> *καμουκαντέινα* > *μουκαντέινα*: πβ. *φοξιλολούλουδα* (= κουφοξυλολούλουδα), Φιλήντας 1927: 129).

¹²⁵ Τρόποι ύφανσης, είδη υφαντών.

«Κι σύ μιλίσσι κι αυτός κουφίνι
κι δα σι μάσει κι δα σι πάρει».

2. Του Μιχάλμπεη¹²⁷

Στη Βάρνα κι στου Ντούναβου βαρ^εά βαγμούρα βάζει.
Ένας του λέξι είν' άνιμους κι άλλους βαρύς χειμώνας.
Ν-ουδ' άνιμους είνι αυτός κι ουδέ βαρύς χειμώνας.
Αυτός είν' ι Μιχάλμπιους που πουλιμά τουν Τούρκου
μι τιτρακόσια άλουγα, μι χίλια παλικάρια,
μι δώδικα χρυσά σταυρά, μι δικαουχτώ βαγγέλια.
Ουμπρός πααίνουν τα σταυρά, κατόπι τα βαγγέλια,
στη μέσ' πααίν' Μιχάλμπιους σαν φίδι πυρουμένου.
Ρίχνει ντουφέκια σαν βρουχή, κρουσιούμια σαν χαλάζι
κι αυτό του λιανουμπάρουτου σαν 'ς θάλασσας τουν άμμου.
Πααίν' κι η μάνα τ' 'πού κουντά κι του Μιχάλμπι λέει:
«Πάψι, Μιχάλ', τουν πόλιμου, πάψι κι του ντουφέκι,
να κατακάτς' ι κουρνιαχτός, να σηκουθεί η αντάρα,
να μιτρηθεί τ' ασκέρι σας του τούρκικου ρουμέικου».
Κατάκατσιν ι κουρνιαχτός, σηκώθηκιν η αντάρα,
μιτρήθηκιν του τούρκικου, του λείπουν τρεις χιλιάδεις,
μιτρήθηκιν τ' Μιχάλμπιου, του λείπουν τρεις λιβέντις
κι αυτοί κατόπ' απόμειναν τ' άλουγα τς καλλιγώναν.
Του λόγου δεν απόσουσαν, τη συντυχιά δε λέγουν,
μωρ' να! κι αυτοί από 'φταναν σαν φίδια πυρουμένα.
Φέρνουν κιφάλι 'πού πασά κι χέρι 'πού βιζύρη,
φέρνουν κι ένα Τουρκόπουλο στα κάπουλα ριγμένου.

¹²⁶ Κόφτουμι = σφάζομαι. Ταυτολογία και όχι πρωθύστερο.

¹²⁷ Το τραγούδι δεν αναφέρεται στην καταστροφική για τους χριστιανούς μάχη της Βάρνας το 1444 ανάμεσα στον τουρκικό στρατό του σουλτάνου Μουράτ Β' και τον ενωμένο χριστιανικό στρατό Πολωνών, Ούγγρων και Βλάχων, όπως εκτίμησε ο Μόσχος Τερζίδης (1980:62[19]) αλλά σε κάποια από τις νικηφόρες μάχες εναντίον των Τούρκων που έδωσε ο Μιχαήλ-μπεης της Βλαχίας στη Βλαχία και στη Βουλγαρία (κυρίως στην περιοχή του Δούναβη) και οι οποίες τον είχαν αναγάγει σε σύμβολο του αγώνα των χριστιανών της Βαλκανικής εναντίον των Τούρκων (1595, 1598) (IEE 10:325-6, Οικονομίδης 1952β, Ρωμαίος 1953). Το τραγούδι (χωρίς βόρειο φωνηεντισμό) στον Μόσχο Τερζίδη

3. Ι Τσάμπουινας

Παναϊρίτσι ίνιταν στου Σίδιρουν τ' αλώνι.

Σαράντα δίπλουν¹²⁸ ι χουρός, ιξήντα δυο τραπέζια.

Κι ούλ' έτρουναν κι ούλ' έπιναν κι ούλοι του Θλό παρακαούν.

ούλοι του Θλό παρακαούν, του Θλό παραδουξάζουν:

«Μπουλάκ' να μη έρθ' ι Τσάμπουινας¹²⁹

κι μας χαλάσ' του παναϋρ' κι μας χαλάσ' του ζέφκι».

Του λόγου δεν απόσουσαν, τη συντυχιά δε λέγουν

μωρ' νά κι ι Τσάμπους πόφτασιν.

Σαν άνιμους-ου χύθηκιν, σαν φίδι πυρουμένου.

Μικροί τρανοί σηκώθηκαν, τουν Τσάμπου καλμιρνούνι,

σηκώθηκαν γέρ' κι τουν τιμούν, σηκώθηκαν κι παλκάρια.

«Καλώς τουν Τσάμπου πόφτασιν να φάμι κι να πιούμι.

Τριών χρονών κρασί έχου 'γώ τουν Τσάμπου να κιράσου».

«Δεν ήρθα 'γώ να φάει να πιεί κι ουδέ για το κρασί σας.

'Γώ ν-άκ'σα έχτι παναϋρ', 'γώ ν-άκ'σα έχτι ζέφκι

κι ήρθα να παλέψουμι μι τους πιχλιβαναίοι σας

μι τους πιχλιβαναίοι σας κι μι τα παλικάρια σας.

Ποιος έχτι χέρια σίδηρα κι νύχια τσιουλικέινα¹³⁰,

ποιος έχτι χέρια σίδηρα κι την πιρτσιά¹³¹ δυο πήχεις».

(1980:90[47]). Τραγουδιέται και σήμερα από τα παλικάρια στον δρόμο το βράδυ της παραμονής Χριστουγέννων και Πρωτοχρονιάς, όταν μεταβαίνουν από σπίτι σε σπίτι για να «τραγδήσουν».

¹²⁸ Δηλ. πολύ μεγάλος χορός (σχήμα υπερβολής). Όπως συνήθιζαν και συνηθίζουν μέχρι σήμερα, οι Μοναστηριώτες κάνουν πάντα αυστηρά έναν χορό, όσο κι αν χρειαστεί να διπλώσει (να κάνει δίπλες).

¹²⁹ Από παρανόηση αντί *Τσάμβουινδας* (βλ. Λουλουδόπουλος 1903:89), δηλ. Τσάμης Βοεβόδας. Πιθανή και επίδραση του βουλγ. *vojn* 'στρατιώτης, μαχητής, πολεμιστής'. Πβ. και το ακριτικό τραγούδι «του Τσαμαδού» στο «Εκλογαί από τα τραγούδια του ελληνικού λαού», αρ. 77, του Ν. Πολίτη.

Η πρωτεύουσα θέση που κατέχει το τραγούδι στα γλέντια των Μοναστηριωτών και η πολύ μεγάλη παράδοση της πάλης ως συστατικό μέρος των πανηγυριών στην περιοχή, η αρτιότητά του σε σχέση με την αποσπασματικότητα ή το άτεχνο και ανολοκλήρωτο των άλλων παραλλαγών από διάφορα μέρη (βλ. Saunier 2007) και, τέλος, η σαφήνεια του ονόματος σε σχέση με το προβληματικό Τσαμαδός (Saunier 2007:110) ενδεχομένως, για τους ειδικούς μελετητές, να βάζουν ζήτημα ακόμα και πατρότητας του τραγουδιού.

¹³⁰ Ατσάλινα (< τουρκ. *çelik* '1. τσιλίκι, 2. ατσάλι')

¹³¹ Χαίτη, τα πίσω μαλλιά. Τα παλιότερα χρόνια οι Μοναστηριώτες στην Α. Ρωμυλία άφηναν μακριά τα μαλλιά τους. Για πρώτη φορά τα έκοψαν ρώσοι στρατιώτες (Κοζάκοι) όταν πέρασαν από το χωριό

Καένας δεν πῆθηκιν ἴπου τόσουν κόσμου μέσα,
 καένας δεν πῆθηκιν ἴπου τόσου παναῖρι.
 Ὑς χήρας ν-υῖός πῆθηκιν, Ὑς χήρας του παλικάρι,
 Ὑς χήρας ν-υῖός πῆθηκιν, Ὑς χήρας ἰ Κουσαντίνους.
 «Ἰγώ έχου χέρια σίδηρα κι νύχια τσιουλικέινα,
 ἰγώ έχου χέρια σίδηρα κι την πιρτσιά δυο πήχεις».
 Σαλντίστηκαν¹³² κι πιάστηκαν.
 Τρεις μέρις μόνοι πάλιβαν κι τρεις μρουνουχτίτσις.
 Κι ἴπόθιν πιάσ ἰ Τσάμπουινας τα ὄρνια κρῆς χουρταίνου
 κι ἴπόθιν πιάσ Ὑς χήρας ἰ υῖός χαντάκια ἰμάτα ἰόμα.
 Να! τῶ Κώστα ἠ μάνα πόριτι μι δυο μπούκλις στα χέρια.
 Ἡ νιά βαστά γλυκό κρασί κι ἠ ἄλλη του φαρμάκι.
 Συσείθησαν¹³³ τα χέρια της, σιανάλλαξιν τις μπούκλις.
 Τουν Τσάμπου δίν ἰ γλυκό κρασί κι τουν υῖό τς φαρμάκι.
 Κῶ ἠ κόρη που τουν ἀγαπά ἀπού μακρῆς ἀγναντεύει.
 «Βρε μαύρι μῶ, μαύρι μῶ Κώσταντα,
 ἠ μάνα σῶ σι φαρμάκουσιν ἴπου τόσουν κόσμου μέσα,
 ἴπου τόσου παναῖρι».
 «Ἄς εἶνι, ἄς εἶνι, κόρη μου, μῆ ἀπάλλαξιν κι μένα
 ἴπου τα βαρῆς ἰ γκιουρέσια»¹³⁴.

4. Ἰψέ τῶ ἀργά¹³⁵ (παραλλαγή Μικροῦ Μοναστηρίου)

Ν-ἰψέ τῶ ἀργά, τῶ ἀργούτσικα - Παύλιου-λιό, ντιλγκιρούδι μου -
 βασίλιμα ν-ἠλιού-σου, - Παύλιου-λιό, ... (επαναλαμβάνεται μετὰ ἀπὸ κάθε στίχο)
 τρία ταμπούρια¹³⁶ διάβιναν, -

κατὰ την προέλασή τους στον ρωσοτουρκικὸ πόλεμο του 1877. Τότε για πρώτη φορά γνώρισαν ἐπίσης το πετρέλαιο καὶ τὸ γυαλί (Τερζίδης 1980:63[20]).

¹³² Σαλντίζω = ρίχνω, στέλνω· σαλντίζουμι = ρίχνομαι, εφορμῶ

¹³³ Τρεμόπαιξαν, ἔτρεμαν ἀπὸ ταραχή

¹³⁴ Γκιουρέσῶ = πάλεμα (τουρκ. *güres*)

¹³⁵ Τὸ τραγοῦδι αὐτὸ (σε ἀνάπαιστο) προφανῶς ἀναφέρεται σε μαζικὲς ἀιχμαλωσίες καὶ μετακινήσεις ἀμάχων τὴν ἐποχὴ τῆς κατάρτησης (14ος α.) καὶ ἀργότερα τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων στὴ Θράκη. Τὸ ἀναπαιστικὸ, ὅπως καὶ τὸ δακτυλικὸ (βλ. π.χ. τραγ. «Ἰὰ πείτι τὴν κυρούλα μας»), μέτρο εἶναι ἐξαιρετικὰ ἀσυνήθιστα (δεν ἀπαντοῦν) στὸ δημοτικὸ τραγοῦδι (πληροφορία: Χ. Χατητάκη-Καψωμένου, ἀναπλ. καθηγ. Α.Π.Θ.).

¹³⁶ Τάγματα· ομαδες ἐργασίας (< τουρκ. *tabur*)· (ἐδῶ) τάγματα ἀιχμαλώτων.

τρία ταμπούρια ασκέρι.

Το ἄνα εἶχιν παλκαρούδια,
τ' ἄου εἶχιν κουρτσούδια,
στου τρίτου του στινότιρου
ἦταν οι παντριμένις.

Τα παλκαρούδια ἐκλιοῦαν,
του Θεοῦ παρακαούσαν:

«Κύριου μας, πρὸς δα μας πάν
κι πρὸς δα μας υρίσουν;
Ἄφκαμι τα ζιβγάρια μας
σ' μέσ' του χουράφ' ζιμένα.
Κι ποιά παλκάρια δα τα πάρν
κι ποιά δα τα ξιζέψουν;»

Κι τα κουρτσούδια ἐκλιοῦαν,
του Θεοῦ παρακαούσαν:

«Κύριου μας, πρὸς δα μας πάν
κι πρὸς δα μας υρίσουν;
Ἄφκαμι τα δουρήματα
σ' μισάλις μας διμένα.
Κι ποιά κουρτσούδια δα τα πάρν
κι ποιά δα τα δουρίσουν;»

Κι οι παντριμένις ἐκλιοῦαν,
του Θεοῦ παρακαούσαν:

«Κύριου μας, πρὸς δα μας πάν
κι πρὸς δα μας υρίσουν;
Ἄφκαμι τα πιδούδια μας
σ' σαρμάντσις να κοιμούντι
κι ποιές μανούλις δα τα πάρν
κι ποιές δα τα βυζάζουν;»

(παραλλαγή Μεγάλου Μοναστηρίου)

N-ιψές τ' αργά, Στουιάννη μου, - Παύλιου-λιό, ντιλγκιρούδι μου -

βασίλιμα ν-ηλιού-σου, » » » (επαναλαμβάνεται μετά από κάθε στίχο)

τρία ν-αμπούρια διάβιναν

τρία ν-αμπούρια ασκέρι,

τα τρία αράδα αράδα.

Το 'να ήταν παλικάρια

κι τ' άλλου κουριτσάκια.

Του τρίτου του στινότιρου

ήταν οι παντριμένις.

Οι παντριμένις έκλιουαν,

του Θλό παρακαούσαν:

«Κύριου μ', πρόσ δα μας πάς

κι πρόσ δα μας υρίσεις;

Άφκαμι τα πιδάκια μας

σ' σαρμάντσις που κοιμούνταν

κι ποιές μανούλις δα τα πάρν

κι ποιές δα τα μουλλώξουν;»

Τα κουριτσάκια έκλιουαν

του Θλό παρακαούσαν:

«Κύριου μ', πρόσ δα μας πάς

κι πρόσ δα μας υρίσεις;

Άφκαμι τα μαντήλια μας

σ' μισάλις μέσα διμένα

κι ποιά κουρίτσια δα τα πάρν

κι ποιά δα τα δουρίσουν;»

Τα παλικάρια έκλιουαν

του Θλό παρακαούσαν:

«Κύριου μ', πρόσ δα μας πάς

κι πρόσ δα μας υρίσεις;

Άφκαμι τα ζιβλάρια μας

στου στρέμμα μας ζιμένα
 κι ποιά παλκάρια δα τα πάρν
 κι ποιά δα τα ξιζέγουν;»

5. Ράντου¹³⁷

«Μουρ' Ράντου, μουρ' μικρή, Ράντου ραβουνιασμέν',
 ξέπλιξι τα μαλλιά σ' κι φκιάσι ίσ' κίλου,
 ίσ' κίλου 'πού καρ^εά κι απού λιφτουκαρ^εά
 να κάτσουν τ' αρχόντια να μιπήσουν τ' άσπρα,
 να μιπήσουν τ' άσπρα, να πάρουν τη Ράντου,
 τη Ράντου τη μικρή, την αρραβουνιασμέν'.
 Μουρ' Ράντου, μουρ' μικρή, έβγα να δώις τζ' ουάπ'¹³⁸
 στ' ασ' κέρ' από 'ριτι, 'πό 'ριτι να σι πάρ',
 μι χίλια ν-άλουγα, μι ογδόντα κουρκούλις¹³⁹.
 Έβγα να δώις τζ' ουάπ' πού δα τα δέσουμι».

 «Τα ουβάλια δέστατι μέσα ζ' νταή του ντάμ'¹⁴⁰,
 τ' άλουγα δέστατι μέσα στου γκιούλ μπαχτσ'ά¹⁴¹,
 πχά¹⁴² 'ν γκόκκιν' τη μηλιά, ζ' γκίτ'αρν' 'ν ντρανταφυλλιά».

 (αναπαιστικό)

6. Μάρου Μάρου

(Το μικρό ιντσαρούδι)

Χουρός ήταν, Μάρου - Ντέμου, ντελη-Ντέμου¹⁴³,
 σν άκρα 'πού τη χώρα - » » » (επαναλαμβάνεται μετά από κάθε στίχο)

¹³⁷ Το βουλγαρικής προέλευσης (*radost* 'χαρά' και βαφτ. θηλ. *Rada*, κλητ. *Rado*, αρσ. *Radko*) αυτό βαφτιστικό χρησιμοποιούσαν οι Μοναστηριώτες ως χαϊδευτικό του *Αρετή* (βλ. ΟΝΟΜΑΤΟΛΟΓΙΑ).

¹³⁸ τζ'ουάπ' = απάντηση, απολογία (< διαλεκτ. τουρκ. *cıwap*, Dallı 1991:180, < τουρκ. *cevap*)

¹³⁹ κουρκούλα = κάρο σκεπασμένο με ύφασμα (κουρκούλα)

¹⁴⁰ ντάμ' = στάβλος (τουρκ. *dam*)

¹⁴¹ γκ'ούλ μπαχτσ'άς = τριανταφυλλόκηπος (< τουρκ. διαλεκτ. *gül bahça*)

¹⁴² πχά, τ. του επιρρ. ουπχάτ = αποκάτω

¹⁴³ Δήμο, τρελο-Δήμο (δηλ. πολύ ζωηρός). Το συνηθέστατο για την περιοχή Καβακλί αυτό αυτοούσιο βαφτιστικό (βλ. ΟΝΟΜΑΤΟΛΟΓΙΑ) εδώ με βουλγαρική επίδραση (*Ντέμους* πβ. και παρων. *Ντέμαρ(η)ς*), πράγμα συνηθισμένο σε περιβάλλον γλωσσικής επαφής. Ο J. Zaimon στο *Bălgarski Imennik*, χωρίς να λαμβάνει υπόψη την ιστορικότητα και την ισχυρή παρουσία του ονόματος στην Α. Ρωμυλία (μετέπειτα Νότια Βουλγαρία), το καταχωρίζει ως χαϊδευτ. *Demo* των όχι πολύ συνηθισμένων (και για τους Βούλγαρους) βαφτ. *Demjan - Damjan*. Πάντως, όπως αναφέρει και ο X. Συμεωνίδης (2001:14), στη βουλγαρική είναι δύσκολος ο προσδιορισμός της αρχής του χαϊδευτικού.

σ' μέσ' ᾿πού του ντιρβένι.
 Τούρτις¹⁴⁴ κιτιαρνίζουν,
 τούρτις κι ματάκια
 κι τζιαμουγκλανάκια¹⁴⁵.
 Τσιαντίρια κουρντίζουν¹⁴⁶
 κι ούλοι τρών κι πίνουν,
 κι ούλοι ιντσαραίοι
 κι ούλοι βουιβουνταίοι¹⁴⁷.
 Ούλοι τρών κι πίνουν
 κι ούλοι ᾿μ μπέτρα ρίχνουν,
 ᾿μ μπέτρα, τν άσπρη ᾿μ μπέτρα.
 Ένα ιντσαρούδι,
 μικρό βουιβουντουδι
 ούδι τρώει κι πίνει
 κι ούδι ᾿μ μπέτρα ρίχνει.
 Βοίβουντας του ρώτσιν,
 βοίβουντας του λέει:
 «Ϊατί, ιντσαρούδι μ',
 δεν τρως κι δεν πίνεις,
 δεν τρως κι δεμ μπίνεις
 κι ούδι ᾿μ μπέτρα ρίχνεις;»
 «Ούλις οι μανίτσιν
 στου χουρό χουρεύουν
 κι η δική μ' η μάνα
 ᾿πού μακρ^εά αγναντεύει
 σκούραβη κι ράχλιαβ'.
 Ψέ-ν τ' αργά ν-ιδιάφκα
 ᾿πού ντ' μπουμπά¹⁴⁸ μ' τις πόρτις

¹⁴⁴ Τούρτα = το τριαντάφυλλο (εδώ κίτρινο). Διαλεκτ. βουλγ. *turta* = αγριοπαπαρούνα (RRODD).

¹⁴⁵ Κίτρινα και ροζ αγριοτριαντάφυλλα με αραιά πέταλα και έντονα μαύρο ύπερο.

¹⁴⁶ Σκηνές (εδώ στρατιωτικές) στήνουν.

¹⁴⁷ Ι(α)νίτσαρους = γενίτσαρος· βοίβουντας = βοεβόδας, διοικητής, αξιωματικός

¹⁴⁸ *Μπουμπάς* (< διαλεκτ. τουρκ. *buba*, Dallı 1991:179) 'μπαμπάς'.

κι είδα τουμ μπουμπάκου μ'
 κόμα αξούρστους ήταν,
 τν αυλή τριωρνούσιν,
 τν αυλή τριωρνούσιν,
 τ' Μάρου μοιρουγούσιν».

«Μάρου, μουρή Μάρου,
 καραμπγκουναριώτσα
 κι καραστριμινιώτσα¹⁴⁹.
 Ιννιά πκάμσα, Μάρου μ',
 ούλα ιράνια, Μάρου μ',
 ιννιά τσούκνις, Μάρου μ',
 ούλις μπ^εαλκουμένις¹⁵⁰,
 ιννιά ζνάρια, Μάρου μ',
 ούλα μουκαντέινα¹⁵¹,
 ιννιά πιστιρκίτσις¹⁵²,
 ν-ούλις στα φιγγάρια,
 ποιός δα τα βαστήξει,
 ποιός δα τα ζικίσει;»
 (τροχαϊκό)

7. Βάια

Βάια, βάια του ταχιά ν-ώς την άλλη Κυριακή,
 ν-ώς την άλλη Κυριακή, όσου να 'ρθ' η Πασκαλιά,
 ν-όσου να 'ρθ' η Πασκαλιά μι τα κόκκινα τ' αβγά,
 μι τα κόκκινα τ' αβγά, μι τη μπούκλα του κρασί,
 μι τη μπούκλα του κρασί, μι του ψέμα¹⁵³ στου ταψί.
 Μάικου μου, στουν κήπου σου τίπουτα δεν άρισα,
 τίπουτα δεν άρισα μόν' 'να δέντρου ριζουτό,

¹⁴⁹ Από το *Αμπγκουνάρ'* (*Ακμπουνάρ'*) και όχι από το *Καραμπουνάρ'*, γιατί ο τ. *καραστριμινιώτσα* (*Στρούμ(ν)ιτσα*) δείχνει ότι το *καρα-* λειτουργεί ως επιτατικό πρόθημα.

¹⁵⁰ Μπ^εάλκα = ο κεντημένος ποδόγυρος της *τσούκνας*.

¹⁵¹ Ειδική πυκνή ύφανση.

¹⁵² Πιστίρκα = κεντημένη υφαντή ποδιά (συνήθως της *τσούκνας*).

¹⁵³ Από το ρ. *ψ'ένου* (= ψητό).

μόν' ἄνα δέντρου ριζουτό, ριζουτό, πουτίζου το,
 ριζουτό, πουτίζου το στα κουρφουρίσματα.

Κι αυτά τα κουρφουρίσματα κι τα τριουρίσματα
 να τα μάσ' ι νιούτσικους να τα βάλ' στου τζιόπη του,
 να τα βάλ' στου τζιόπη του να μυρίσ' ι τζιόπης του,
 να μυρίσ' ι τζιόπης του βασιλικές κι μόσκις.
 Ίαταύτου μύριζα κι ἄγώ βασιλικές κι μόσκις.
 (τροχαϊκό)

8. Της νούνας (Ρουμπάνα)

Πέρασι, νούνα μ', ουμπρουστά - καλίνου Ράντου ντιλμπέρου¹⁵⁴
 για ν' αραδιάσεις τα σκαμνιά, - καλίνου ... (επαναλαμβάνεται μετά από κάθε στίχο).
 τα σκαμνιά ἄπού τ' Ρουμπάνα-για -
 να πιάσν οι κουμπάρις να κάτσν -
 για να μιτρήσουν του χαζνέ¹⁵⁵, -
 του χαζνέ ἄπού τ' Ρουμπάνα-για. -
 «Ία πείτι την κυρούλα μας, -
 να βγεί στου παραθυρίτσι. -
 Παραθυρίτσι μ' αργυρό, -
 ν-αργυρουκλειδουμένου.» -
 «Κυρούλα δεν αδειάζει -
 να βγει στου παραθυρίτσι, -
 πλέγει του νέου γαϊτάνι». -
 (δακτυλικό)

¹⁵⁴ Για την προσφώνηση και το βαφτιστικό Καλίνου, καθώς και για το Ράντου, βλ. Ονοματολογικό κατάλογο. *Ντιλμπέρου* (< τουρκ. *dilber*) 'όμορφη'.

¹⁵⁵ Χαζνές (< τουρκ. *hazne*) = το ταμείο, τα δώρα που μάζεψαν

8. ΧΑΡΤΕΣ

Οι χάρτες που ακολουθούν είναι κατά σειρά από τα παρακάτω βιβλία:

1. Γενικόν Επιτελείον Στρατού. *Ο Μακεδονικός Αγών και τα περί την Θράκην γεγονότα*. Διεύθυνις Ιστορίας Στρατού. Αθήνα 1979, σ. 240.
2. (Συλλογικό). *Οι Έλληνες της Βουλγαρίας - Ένα ιστορικό τμήμα του περιφερειακού ελληνισμού* (επιμ. Ξ. Κοτζαγεώργη). Θεσσαλονίκη (ΙΜΧΑ) 1999, σ. 462-3.
3. Α. Δεληκάρη. *Άγιος Γρηγόριος ο Σιναΐτης*. Θεσσαλονίκη (University Press) 2004, σ. 178-9.